

МЛАДИ И СРБИСТИКА

3

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић
Др Данка Лајић Михајловић, виши научни сарадник
Проф. др Александар Милановић
Проф. др Софија Милорадовић, научни саветник
Проф. др Зорана Опачић

Рецензенти

Проф. др Вељко Брборић
Проф. др Валентина Хамовић
Проф. др Милка Николић

МЛАДИ И СРБИСТИКА

Зборник радова полазника
образовних програма у НОКЦ
„Вук Караџић“ у Тршићу

НАУЧНО-ОБРАЗОВНО КУЛТУРНИ ЦЕНТАР
„ВУК КАРАЏИЋ“
Тршић, 2022.

САДРЖАЈ

<i>На путу нове србистичке традиције</i>	7

I

ЛИНГВИСТИКА

<i>Анђела Бабинцев</i> Дигитализација Вукових Пословица	17
<i>Јелена Батовац, Ана Булатовић, Урош Јовановић</i> Примарна метафора квалитетно је деструктивно у сленгу	32
<i>Хелена Брајић, Александар Крстић</i> Ставови младих говорника херцеговачко-крајишког дијалекта према српском језику	45
<i>Јана Васић, Теодора Страк, Аница Манојловић</i> Ставови младих говорника косовско-ресавског дијалекта према српском језику	62
<i>Софија Вељановски, Цвета Милановић</i> Фразеологизми мотивисани фитонимима у српском језику	78
<i>Бранислав Веселиновић</i> Преношење акцента на проклитику у говору Лозничанки	94
<i>Дуња Вулић, Магдалина Тмушић</i> Фразеологизми са значењем човекових физичких особина	114
<i>Милица Геџин, Јана Марковић, Јована Рајек, Софија Тадић</i> Фразеологизми чије су компоненте властите именице и њихове изведенице	140
<i>Катарина Гњидић, Новак Животић, Наталија Живковић, Александра Јовановић</i> Ставови младих говорника смедеревско-вршачког дијалекта према српском језику	164
<i>Мина Здравковић, Наталија Ранђеловић, Романа Рогановић</i> Фразеологизми с бојом као саставном компонентом у српском језику	174
<i>Данијела Миленковић</i> Конверзациона анализа са аспекта језичке културе	184

<i>Анастасија Минић, Сара Рајић, Тара Живојиновић</i> Жаргонски називи за људе у текстовима са интернет сајта <i>Тарзанија</i>	199
<i>Павле Павковић, Снежана Радоичић</i> Ставови младих с подручја Ниша и Куршумлије према српском језику	208
<i>Јелена Ђурић, Драгица Павлов</i> Ставови младих говорника шумедијско-војвођанског дијалекта према српском језику	221

ПРИЛОЗИ

Речник фразеолошких јединица мотивисаних биљкама (прилог раду „Фразеологизми мотивисани фитонимима у српском језику”)	228
Речних човекових физичких особина у српском књижевном језику (прилог раду „Фразеологизми са значењем човекових физичких особина”)	241
Речник властитих имена (прилог раду „Фразеологизми чије су компоненте властите именице и њихове изведенице“)	258
Речник фразеологизама мотивисаних бојама у српском језику (прилог раду „Фразеологизми с бојом као саставном компонентом у српском језику“)	266

II

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

<i>Милица Боровчанин</i> Ратни мотиви у поезији Рајка Петрова Нога и Радослава Самарције	275
<i>Ана Врљановић</i> Манастир Гомионица кроз историју и у дјелима Петра Кочића	289
<i>Немања Грујичић</i> Методе и мотиви представљања масе у српској књижевности из угла теорије сложених система	297
<i>Софија Ђурић</i> Песници српске модерне у критикама Богдана Поповића и Јована Скерлића	326

<i>Анастасија Задорожња</i>	
Утицај Стевана Мокрањца на развој српске музике	336
<i>Петар Марковић</i>	
Српска култура на Чепелској ади	357
<i>Кристина Милорадовић</i>	
Поетички и културни утицаји на стваралаштво Милене Павловић Barilli	375
<i>Соња Псодоров</i>	
Архитектура у Кикинди	393
<i>Стефана Пуцаревић</i>	
Владичански двор у Вршцу	412
<i>Анђела Ракетић</i>	
Локализација шидских пејзажа Саве Шумановића	427
<i>Бурђа Светозаревић</i>	
Споменички комплекс у Шумарицама	482
<i>Милица Станковић</i>	
<i>Нечиста крв</i> – анализа романа и филмова	513
<i>Милица Стијачић</i>	
Значај и улога културног и уметничког стваралаштва Срба на Крфу током Првог светског рата	525
<i>Мина Тонић</i>	
Змај љубавник у српској народној поезији и прози.	542

III

ФОЛКЛОРИСТИКА

<i>Милица Вишић</i>	
Лик кнеза Лазара у епским народним песмама и култим списима	565
<i>Милица Врачар</i>	
Мотив задужбинарства у народним епским песмама о Косовском боју	581
<i>Никола Борђевић</i>	
„Град градила три брата рођена“ – варијанте песама о уграђивању људске жртве у темеље грађевине.	595

Милица Ђукић

Снови у традиционалној култури:

теренско истраживање околине Источног Сарајева 609

Вук Мاستиловић

Епско и историјско Косово – подвиг и/или пораз 620

Јана Првуловић

Култура сећања у селу Кисељеву 637

Ана Црноглавац

Етиолошка предања о топонимима у сливу Лопашке реке. 647

IV

Списак учесника (по радионицама) 663

Аутори радова 668

НА ПУТУ НОВЕ СРБИСТИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ

Ево трећег зборника *Млади и србистика*, који чине радови полазника образовних програма из 2021. године, као треће године рада НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу. Прва година рада била је 2018, друга 2019, а трећа 2021. Године 2020. због епидемије вируса корона није, нажалост, било реализације образовних програма у НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу. И управо та прескочена година као да је најбољи показатељ какав су одјек имале прве две године рада, јер се број пријављених учесника више него удвостручио. Интересовање је било толико велико да се три семинара – из лингвистике, историје српске културе и фолклористике – нису могли одржати истовремено, него у два одвојена јулско-августовска тремина.

Овај као и претходна два зборника представља круну делатности треће године активности НОКЦ „Вук Караџић“, где су се окупили стари и нови полазници србистичких семинара, и то много више нових него старих. А семинари чије резултате доноси овај зборник били су из српског језика, историје српске културе и фолклористике.

Трећи Лингвистички семинар *Језичка култура – жаргонизми, фразеологизми, дијалектизми у односу на стандардни језик* реализован је у периоду од 19. до 31. јула 2021. године у Научно-образовно-културном центру „Вук Караџић“ у Тршићу, уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Програм семинара похађало је 59 ученика из различитих градова Србије (Београд, Нови Сад, Сомбор, Ваљево, Ниш, Сремска Митровица, Јагодина, Косовска Митровица, Куршумлија, Инђија, Бојник, Параћин, Крагујевац, Бела Црква, Пожаревац, Краљево, Панчево, Зрењанин, Брус, Бор, Кула, Зајечар), Републике Српске (Требиње, Бања Лука, Вишеград, Шамац) и Црне Горе (Подгорица, Бар, Никшић). Реч је о ученицима свих разреда филолошких гимназија, гимназија и средњих стручних школа, као и студентима полазницима курса из претходних година. Семинару су присуствовали и ученици који су се пријавили 2020. године, будући да семинар тада

није одржан из епидемијских разлога, тако да је рекордан број полазника условио и неке специфичности у раду. Наиме, старији полазници већину времена посветили су наставку својих претходних истраживања, будући да су већ били упознати са основним теоријско-методолошким поставкама из дате области, док су нови полазници најпре стицали основна знања и усвајали технике и начине писања научног рада, а затим, најчешће колективно, приступали предмету проучавања и конкретним истраживачким задацима.

Основни циљ лингвистичког семинара био је да се покаже ученицима како функционише маркирана лексика у српском језику, какав је однос супстандардног и стандардног језика, какве су релације између српских дијалеката и стандардног српског језика, где је место жаргона у језику, шта је језичка култура, како се она манифестује, развија, али и анализира, као и оспособљавање полазника за основно разумевање и стварање садржаја из области хуманистике у дигиталном окружењу. Други циљ је био упознавање, коришћење и однос, неретко и полемички, ученика према релевантној лингвистичкој литератури, док је трећи циљ био оспособљавање ученика за самосталан рад и самостално и научно утемељено лингвистичко истраживање, као и презентовање добијених резултата након објективне и стручне анализе, уз одговарајућу методологију и релевантни корпус. Ипак, главни циљ је развити интересовање ученика за матерњи, српски језик, који је и једно од најважнијих идентитетских обележја.

Финални резултат рада на лингвистичком семинару јесте четрнаест истраживачких радова, у чијем је писању учествовало тридесет двоје ученика. Полазници дијалектолошке радионице били су заинтересовани за перцепцију дијалеката и стандардног језика (и њиховог односа) међу припадницима своје генерације, па су истраживање вршили заједнички, помоћу онлајн анкете, док је једини индивидуални дијалектолошки рад за предмет имао данашњи говор Тршића, односно поједине типове акценатских карактеристика у говору трију генерација Лозничанки, што је подразумевало неизбежни теренски рад једног већ искусног полазника семинара из лингвистике.

Радионицу из дигиталне хуманистике представља индивидуална студија о дигитализацији Вукових пословица, а у раду на дигитализацији пословица учествовао је цели тим младих истраживача, полазника ове радионице. Конверзациона анализа показала се одговарајућим методом истраживања на радионици из језичке културе, о чему сведочи и рад на тему *Конверзациона анализа са аспекта језичке културе*.

Проучавање жаргона заокружено је двама коауторским радовима, једним који обрађује жаргонске називе за људе на популарном сајту *Тарзанија* и другим, који се бави примарним метафорама у сленгу, конкретно метафором КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО, чији су аутори већ трећи пут нашли своје место на лингвистичком семинару у Тршићу.

Фразеолошка радионица за резултат је имала не само четири коауторска рада који обрађују фразеологизме из различитих тематско-семантичких група (човекове физичке особине, фитоними, боје, властита имена) већ и врло значајне прилоге – речнике, који су саставни део ових радова.

По трећи пут курс *Историја српске културе* одржан је у Тршићу, и то у периоду 2–13. августа 2021. године. Курс је намењен ученицима средњих школа – полазницима школе у Тршићу: 38 средњошколаца из Републике Србије, Републике Српске, Федерације БиХ и Црне Горе. По бројности и интересовању полазника, организацији рада, предавањима гостујућих професора, подршци Министарства просвете, науке и технолошког развоја, условима у НОКЦ „Вук Караџић“, ово је до сада најуспешније одржани курс.

Циљ курса био је да се полазници упознају са основним елементима српске културе, допуне и систематизују своја знања, заволе своју културу и развијају своје културне потребе, снаже свој културни и национални идентитет. Прецизније, курс је остварен са намером да полазници: а) упознају најзначајније моменте развоја културе на тлу Србије у праисторији и античком периоду и српске културе у три њена релативно оделита али и међусобно повезана периода (словенски – пагански, средњовековни – српсковизантијски и модерни – грађански); б) стекну свест о целини и разноликости наше културе, унутарњем развоју и прожимањима са другим културама,

о њеним најзначајнијим прегоацима, али и о искушењима и дилемама са којима се суочавала и суочава се; в) потпуније разумеју и одреде културне појаве из прошлости и садашњости, да буду поносни на културна постигнућа која су створили и сачували наши преци, као и да знају да је свака генерација у обавези да чува оно што је добила у наслеђе, да га својим радом увећа и тако увећано преда потомцима; г) заволе културу, развијају своје културне потребе, да негују сопствену осећајност и емпатију, несебичност и разумевање за другог; д) снаже свој културни и национални идентитет, и ђ) да се упознају са принципима научног истраживања, са основама академског писања (правилима писања стручних и научних радова) и оспособе за писање стручних и научноистраживачких радова.

Курс је организован двостепено: а) као основни курс – за полазнике који су први пут на овом курсу (њих је било 30), и б) као виши курс – за полазнике који су већ похађали овај курс (њих је било осам). На основном курсу *Историја српске културе* полазници су се упознали са праисторијском и римском културом на тлу Србије и три основна периода српске културе: старом словенском културом, српсковизантијском/средњовековном и модерном грађанском културом. На часовима вежбања и самосталног рада полазници су читали и анализирали песме модерних српских песника у којима је, као својеврсни подтекст или интертекст, активирана српска култура. На вишем курсу *Традиција као стваралачки подстицај у савременој српској култури* полазници су се упознали са делима и остварењима савремене српске културе у разним областима, којима је традиција послужила као стваралачки подстицај. Циљ је било разумевање да традиција није нешто што културу и појединца спутава, него им помаже да развију своје стваралачке могућности; другачије речено, да традицију не треба схватати ни као узорни канон, нити је треба обеснаживати, него је разумети и стваралачки богатити. На часовима вежбања и самосталног рада полазници су читали и анализирали песме модерних српских песника у којима је наша култура била снажан уметнички подстицај.

Најексплицитнији резултати курса јесу радови ученика штампани у овом зборнику, а њих је ове године чак четрна-

ест. Они захватају различите области и аспекте српске културе, од књижевности, музике, архитектуре, сликарства, кинематографије, различитих других типова културног и уметничког стваралаштва. У већем броју радова, што је посебно значајно, показана је интерференција различитих аспеката културног стваралаштва (нпр. књижевности и филма, или пак књижевности и културних споменика итд.).

Образовни програм *Фолклористика*, који је намењен ученицима средњих школа, реализован је у НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу по трећи пут, у периоду 2–13. августа 2021. године. На основу бројности ученика који су показали интересовање за овај програм, одзива одабраних ученика и њиховог ангажовања у раду, као и у погледу обима и квалитета реализованих предавања и вежби, те укупне посвећености предавача напредовању полазника, може се закључити да је овогодишњи фолклористички семинар НОКЦ-а „Вук Караџић“ био најуспешнија реализација овог програма до сада.

Фолклористика је иновативан образовни програм који ученицима нуди могућност да боље упознају *фолклор* у најширем смислу (насупротив уобичајеном свођењу на играчки / плесни фолклор), као народну културу, првенствено нематеријалну, укључујући и препознавање њених модела у савременом животу. На тај начин се код ученика развија свест о важности очувања културног наслеђа и охрабрује доживљај културног идентитета као комплексног и динамичног. Непосредан ефекат програма је повезивање и ширење знања из предмета Српски језик и књижевност, Музичка уметност, Ликовна уметност, Историја. Ученици се подстичу на промишљања о аспектима културе који нису довољно осветљени кроз актуелни образовни систем, попут квалитета синкретичности и процеса акултурације, односно интеркултуралности.

Фолклористички програм у Тршићу 2021. су похађала 24 ученика, а он се изводио као двостепен: а) као почетни курс, који је похађао 21 полазник, и б) као виши курс, који су похађала 3 полазника.

Најзначајнијим и најексплицитнијим резултатом курса *Фолклористике* свакако се може сматрати седам радова штампаних у овом зборнику. Ти радови су највећим делом реализовани

вани кроз рад „на даљину“, што је потврда велике заинтересованости ученика, те огромног стрпљења и педагошког искуства ментора. Посебно је важно што су аутори радова седам ученика који су завршили почетни курс фолклористике. Ширина тема којима су се бавили и разноврсни методолошки приступи на најбољи начин сведоче о комплексности, али и пријемчивости програма. Наиме, посебна пажња на почетном курсу се поклања српској епској традицији, што је резултирало опредељењем четири полазника за писање радова везаних за теме из тог круга. Три истраживача су се у својим радовима определила за самостално истраживање фолклора свог краја, бавећи се темама које се односе на традиционално тумачење снова, етиолошка предања, односно културу сећања, чиме су без сумње не само тематски допринели квалитету овога зборника.

Посебна вредност свих курсева у Тршићу јесте учешће полазника и из Србије и из Републике Српске и из Црне Горе, чиме се на делу показује јединство српског језичког и културног простора.

На основу овог кратког приказа активности србистичких семинара из лингвистике, историје српске културе и фолклористике одржаних у Тршићу 2021. године и увида у најзначајније резултате који се презентују у овом зборнику, нема никакве сумње да је баш у Вуковом Тршићу зачета традиција стварања младих србиста, који ће бити будућност србистике, и који ће србистици вратити добрано пољуљан дигнитет. Трећа година тршићке србистичке мисије готово да је гаранција да ће мисија добити статус традиције. Нажалост, на том путу изгубили смо највреднијег од нас, човека који је био заштитни знак тршићке школа младих србиста, председника Програмског одбора НОКЦ „Вук Караџић“ – проф. др Александра Јовановића. Овај зборник он није приредио, али га је својим радом предодредио. Кад се једнога дана буде писала историја тршићке србистичке мисије, почасно место ће без сумње у њој заузети Аца Јовановић. Овај зборник је зато на неки начин и њему у част, јер ће увек будити сећање на његово последње вођење курса *Историје српске културе* у Тршићу, и руковођење Програмским одбором НОКЦ „Вук Караџић“.

У Београду, 1. маја 2022.

Уредници

I

ЛИНГВИСТИКА

Анђела Бабинцев

Гимназија, Косовска Митровица

Ментори: мср Марија Гмитровић, мср Ленка Бајчетић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ВУКОВИХ ПОСЛОВИЦА

Сажетак: У раду је анализиран процес дигитализације Вукових *Пословица* који се одвија у пет фаза: захватање слике, захватање текста, моделирање података, обogaћивање података, презентација података. Између осталог, дат је осврт на значај очувања нематеријалног културног наслеђа и примену дигиталне хуманистике у његовом изучавању. Наведени су недостаци штампаног издања. Указано је на могућности које нуди дигитализација и предности које са собом носи дигитално издање.

Кључне речи: дигитална хуманистика, нематеријално културно наслеђе, фазе дигитализације, народне пословице, ТЕІ.

1. УВОД

Као представник вишевековног народног стваралаштва, пословице су веома битан чинилац нематеријалног културног наслеђа. Кратко и јасно формулисане, обилују мудростима и знањима проистеклим из животног искуства бројних генерација и огледало су погледа на свет и духа времена у којем су настале. Стога се могу сматрати класиком једног народа.

Све до почетка 19. века народне умотворине су се чувале у оквиру усменог предања. Вук Стефановић Караџић је на наговор Јернеја Копитара започео њихово записивање и тако у великој мери сачувао од заборава нематеријално културно благо српског народа.

Записивање народних умотворина представљало је изузетно тежак подухват. Била је неопходна мудрост и способност навођења саговорника на казивање приповедака, песама, обичаја. Уз то, сакупљање пословица захтевало је стрпљење и

пажњу „док се која не рекне у разговору“ (Карацић 1965: 578). Вуков непогрешив осећај за језик, истински дар, труд и залагање, упркос свим потешкоћама које процес записивања следе, чинили су да списи са пословицама постају све бројнији.

Колико је напоран био период прикупљања овакве грађе, подједнако је тежак и неизвестан био задатак њеног публиковања. Вук је 1833. године донео одлуку о штампању пословица и тим поводом направио оглас *Објављеније о народним српским пословицама*, као позив за пренумерацију (претплату) за збирку пословица. Због опсцених речи пронађених у Вуковој збирци пословица, митрополит Стратимировић збирку шаље на многе рецензије, чиме се штампа одлаже три године.

Упркос противљењу и непријатељству појединих савременика, Вук је издејствовао штампање пословица, уз одбацивање оних чији је садржај опсцен. Прво (цетињско) издање *Српских народних пословица* одштампано је 1836. Након тринаест година, у Бечу се штампа друго издање. Поред четири хиљаде пословица из првог, у друго издање је додато више од две хиљаде нових, раније нигде одштампаних пословица.

Српске народне пословице представљају круну Вуковог вишедеценијског рада и српске културе, о чему сам Вук у огласу за издавање пише: „Ове сам народности наше ја с великијем трудом и с муком више од тридесет и пет година купио по различнијем крајевима народа нашега, па би ми на самрти била највећа рана на срцу кад би иза мене остале не-наштампане да могу пропасти или се искварити и нагрдити“ (Карацић 1965: 638).

Узимајући у обзир споменути значај пословица, њихово је проучавање присутно у многим научним областима. Да би се обезбедило што детаљније и једноставније проучавање пословица, неопходно је компензовати недостатке које има штампано издање. Поред тога што је садржај штампаног издања доступан само читаоцу који у датом тренутку има приступ физичком примерку књиге, главни недостатак штампаног издања је немогућност измене и накнадног преуређивања садржаја.

Пословице су у збирци распоређене по азбучном реду прве речи у реченици. Оваква организација узрокује понављање пословица сличног или истог значења и садржаја на

различитим местима (Слика 1), чега је Вук био свестан, па је у предговору првог издања пословица написао: „ђекоје ће се наћи метнуте и по двапут и по трипут“ (Караџић 1965: 18).

Блеји као јуне. Гледај: Загледао се као теле у шарена врата.

Слика 1. Различито место пословица блиских по значењу.

Као што Пантић запажа, потребни су „бољи и поузданији принципи за презентирање и груписање грађе ове врсте“ (Пантић 1965: 646). Доступности, измени и ефикаснијем претраживању пословица значајно може да допринесе њихова дигитализација.

2. ОБЛАСТ ПРИМЕНЕ ДИГИТАЛНЕ ХУМАНИСТИКЕ

Термин *дигитална хуманистика* подразумева примену информационих технологија у сфери хуманистичких наука. Дигитална хуманистика пружа приступ текстовима, аудио и визуелном материјалу уз помоћ технолошких достигнућа. Омогућавајући једноставнији, занимљивији, али и изазовнији начин учења, анализе и повезивања великог броја података, ствара прилику за квалитетније и оригиналније интерпретирање информација.

Посматрајући са аспекта хуманистичких наука, значај дигиталне хуманистике огледа се у очувању, повећању доступности и могућности детаљнијег и лакшег анализирања многих културно-историјских артефаката. Уз то, ова дисциплина доприноси унапређењу брзине и квалитета истраживачког рада у хуманистичким дисциплинама кроз рад са дигиталним подацима и развој дигиталних истраживачких окружења (Рајхерт 2014: 23). Дигиталне алатке и анализе проширују видике у смислу откривања, учења и приказивања постојеће теме. Дигитализација омогућава неупоредиво боље приказивање и истраживање материјала, а самим тим и његово боље усвајање и учење. Тако је библиотека, прошавши кроз процес дигитализације, постала установа која омогућава свим физичким и правним лицима дигитални приступ најразличитијим, по међународним принципима организованим ресурсима (Манифест 2010).

Сем библиотека, многе се установе данас суочавају са процесом дигитализације, односно ангажују у циљу дигитализовања постојећих ресурса и стварања нових у дигиталном облику. Споменути технолошки развој неминовно намеће и учење многобројних вештина рада са рачунарима, и то не само због перцепције и презентовања чињеница у дигиталној форми, већ зарад развијања у корак са временом.

3. ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Алати коришћени за обележавање и анализу пословица су:

- XML¹ (Extensible Markup Language) – прошириви језик за означавање који нам дозвољава да на јединствен и систематичан начин креирамо, чувамо и уређујемо текст. XML омогућава корисницима да сопствени скуп ознака прилагоде потребама без ограничења. То је стандард за кодирање који се користи за представљање текста електронски, на екрану.

- TEI (Text Encoding Initiative) иницијатива за кодирање текста – започела са радом 1987. године, са циљем стварања смерница за обележавање текстуалних садржаја дефинисањем низа елемената, попут ознака, ознака са атрибутима и вредностима које припадају атрибутима. Званичан сајт TEI² је користан извор који може помоћи при уређивању текста.

Поред многих XML уређивача текста, за овај рад изабран је Oxygen³ због своје доступности и лакоће коришћења.

3.1. Фазе дигитализације

У процесу дигитализације, издваја се пет фаза: захватање слике, захватање текста, моделирање података, обogaћивање података и презентација података (Тасовац, Петровић 2015; Бајчетић и др. 2022).

¹ <https://www.w3.org/XML/>, приступљено 21. 12. 2021.

² <https://tei-c.org/>, приступљено 21. 12. 2021.

³ <https://www.oxygenxml.com/>, приступљено 21. 12. 2021.

Дигитализација колекција разноврсних културних добара у складу са стандардима квалитета слике од суштинског је значаја за њихово очување. Примену фотографских технологија (скенера високог квалитета) с циљем превођења културног артефакта, у нашем случају збирке *Српске народне пословице*, у дигиталну слику, подразумева фаза захватања слике.

Фаза захватања текста обухвата процес добијања дигиталног текстуалног садржаја. Овај захтев је могуће испунити на два начина: ручним прекуцавањем оригиналног садржаја или коришћењем алгоритма оптичког препознавања знакова (OCR – Optical Character Recognition). Прве две фазе дигитализације *Српских народних пословица* су успешно извршене од стране Народне библиотеке Србије, а тако добијен дигитални објекат (читљиви PDF документ критичког издања Вукове збирке пословица) коришћен је као полазна основа за даљу дигитализацију и као узор (изворни облик).

Моделирање података подразумева превођење текста у структуриране податке експлицитним (ручно и аутоматски) обележавањем макроструктуре и микроструктуре. Обележавање макроструктуре се односи на издвајање најмањих самосталних јединица текста (појединачна пословица са свим информацијама које јој припадају), а обележавање микроструктуре на даљу сегментацију претходно споменуте самосталне текстуалне јединице (раздвајање текста пословице од објашњења, убикације, итд.).

Фаза обогаћивања података захтева обележавање додатних информација које оригинални текст не садржи, а које га чине детаљнијим, претраживијим и једноставнијим за коришћење и проучавање.

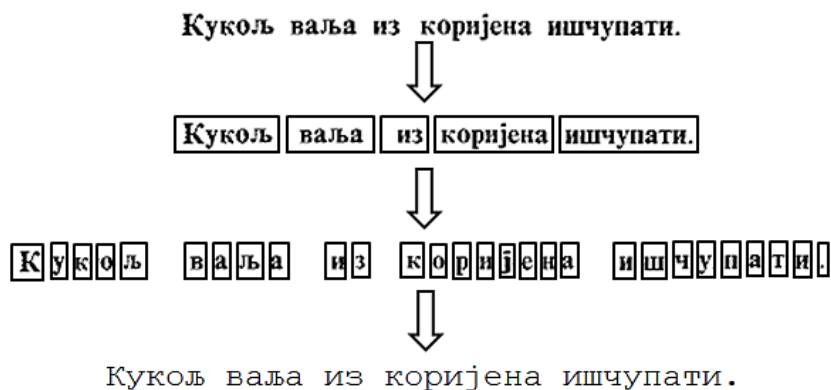
Фаза презентације података подразумева визуализацију дигиталног садржаја кроз претраживе базе, мапе, графике, итд. После ове фазе дигитални материјал је спреман за објављивање.

Захватање слике	Захватање текста	Моделирање података	Обогаћивање података	Презентација података
Од физичког примерка књиге до дигиталне слике	Од слике до текста	Од текста до структурираних података	Обележавање додатних информација	Представљање дигиталног садржаја кроз претраживе базе, мапе, графике, итд.

Табела 1. Фазе дигитализације са резултатима.

1.1.1 Захватање текста

Под окриљем Народне библиотеке Србије, употребом OCR технологије, добијен је текстуални садржај *Српских народних пословица* у дигиталном облику. Оптичко препознавање знакова (OCR) јесте технологија за препознавање текста са дигиталне слике. Алгоритам препознавања своди се на издвајање сваког појединачног симбола и његову замену са најсличнијим из постојеће базе симбола. Процес препознавања текста описан је на Слици 2.

Слика 2. Процес препознавања текста

Услед аутоматског превођења, дигитални облик текста може садржати грешке због неисправне идентификације карактера, што је углавном последица малог капацитета коришћене базе. С обзиром да се настале грешке морају исправити ручно, као потфаза захватања текста намеће се коректура грешака.

Једна од најчешћих грешака је да су слова љ и њ на многим местима препозната као комбинација слова л и знака >, л>, односно н и >, н> (Слика 3).

64: Ако на чоека не ће срамота, оно бе он на нју. Кад ко као силом ради да се осрамоти.

Слика 3. Дигитални текстуални садржај пословице добијен применом OCR-а

При процесу дигитализације јако је битан ниво доследности самом извору, како не би дошло до измене садржаја. У нашем случају се и добро познавање правописа који се користио у 19. веку (Слика 4), периоду у ком су пословице записане, испоставило битним за коректуру, јер се у супротном пословице могу преобликовати према данашњем правопису.

- „нећу” се писало „не ћу”,

Гријех ти кажем, али грјешника не ћу.

- „Црна Гора” се писало „Црна гора”,

Тешко међи на туђој земљи! У Црној гори Међа значи *oīrada*, какове су оијс понајвише од камена.

- „нпр” се писало „н.п.”,

Љуто н.п. сирће) као ватра.

- „тј.” се писало „т.ј.”,

Хладна пећка, а мокри обојци (па не могу да се осуше, т.ј. није као што би требало).

- „итд.” се писало „и т. д.”.

Колико знала толико грјешна била! Реку жене кад говоре о чему што признају да је грјехота, н. п. о каквим чинима и т. д.

Слика 4. Правопис у пословицама

У следећем примеру (Слика 5) уочава се реч „г...у“, у којој су уместо изостављених слова стављене тачке. На тај начин је Вук приказао пословице које садрже опсцене речи.

Проговорно би на Г...у (да му уста свежу).

Слика 5. Начин записивања пословице која садржи опсцену реч

Потешкоћу је представљао и запис пословица у стиховима. У циљу очувања изворног облика пословица, стихови су одвајани усправном цртом уз размак пре и после (Слика 6).

**Џефердаре, мој по Богу брате!
Немој мене с ватром преварити,
За око те ни молити не ћу!**

Џефердаре, мој по Богу брате! | Немој мене с
ватром преварити, | За око те ни молити нећу!

Слика 6. Записивање пословица у стиховима

1.1.2. Моделирање података

Моделирање података је кључна фаза у процесу дигитализације. Захтева превођење дигиталног текстуалног садржаја у низ структурираних података. Да би се постигла жељена хијерархијска организација пословица, неопходна је анализа макроструктуре, тј. издвајање одељка текста који подразумева најмању, самосталну и целовиту јединицу.

Циљ је да дигитални текст добије структуру штампаног текста који му је узор. У штампаном издању сегментација се постиже одвајањем сваке посебне целине у нови пасус, те истицањем посебних делова нарочитим штампарским слоговима (подебљаним или косим). Да би дигитални текст могао да добије те карактеристике, прво морају да се доделе одговарајуће ознаке за истакнуте делове. Пошто је пред нама збирка пословица, основна јединица текстуалне структуре је једна пословица са свим информацијама које јој припадају.

Пословице су у извору, односно штампаном издању, јасно издвојене и записане на следећи начин: подебљаним слогом, у посебном пасусу са увученим првим редом (Слика 7).

**Превари ме у два пута, убио га Бог! а превари
трећи пут, убио ме Бог!**

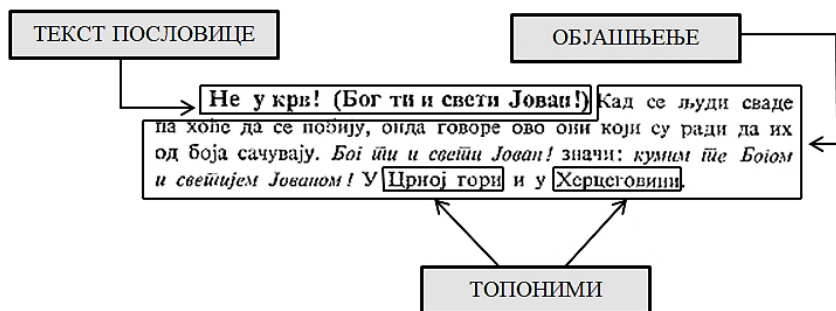
Слика 7. Начин записивања пословице у штампаном издању

Велики број пословица има околни, неистакнути (неподебљани) текст и његов садржај могу бити ставке приказане на Слици 8:

- објашњења,
Празно буре (већма) звечи. Сиромах и луд више се хвале него богат и паметан.
- анегдоте,
Прошао је, прошао. Један сиромашњак чошк спреми се на своје крсно име како је боље могао, и позове неколико гостију; али они су вољели први дан добрим газдама отићи мислећи да њему могу и сјутра на појутарје. — Тако и у чинис. Али кад му они стану честитати крсно име, он их запита ко је то кога му честитају. Кад му они на то одговоре да је његово крсно име свети тај и тај, он им рекне: „прошао је, прошао“ и тако их оправда као што су и дошли.
- топоними који означавају место где је пословица записана.
У злосрећња попа злосрећња је и капа. У **Боци.**

Слика 8. Садржај околног текста пословице

Потпуна структура пословице огледа се у следећој шеми (Слика 9):

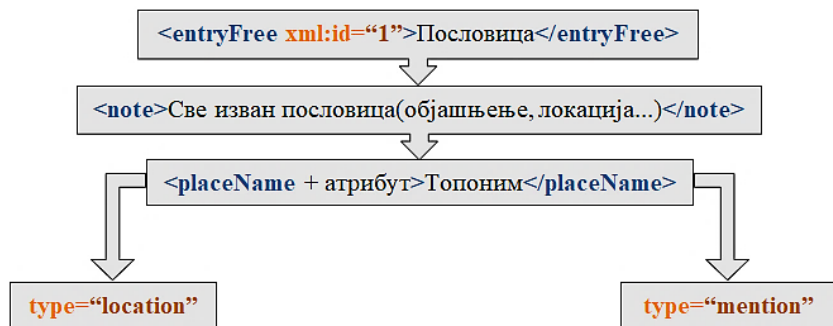

Слика 9. Шема структуре пословице

Након завршене анализе микроструктуре пословица, следи њихово обележавање (кодирање) уз примену TEI P5⁴ стандарда за речнике. За кодирање пословица коришћене су ознаке entryFree, note, placeName, и атрибути location и mention уз placeName.

⁴ <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/DI.html>, приступљено 29. 12. 2021.

Целокупни текстуални садржај везан за једну пословицу обухвата ознака `entryFree`. Свака јединица макроструктуре, одређена ознаком `entryFree` има свој `xml: id`, тј. идентификациони код. Текст са додатним информацијама везаним за пословицу садржан је унутар ознаке `note`, у оквиру које се налазе и топоними чија је ознака `placeName`. У зависности од тога да ли се дати топоним јавља као убикација или се само помиње у тексту, ознака `placeName` има атрибут `location` или `mention` (Слика 10).

Слика 10. Шема означавања пословице

На Слици 11 представљена је означена структура једне пословице у XML-у:

```

<entryFree xml:id="101">
  Чувај се стара Турчина, а млада Србина.
  <note> За времена Карађорђејна рата у
  <placeName type="mention">Србији</placeName>
  доказивало се да су Турски јунаци готово сви били
  стари, а Српски млади.</note>
</entryFree>
  
```

Слика 11. Пример пословице обележене у XML-у

1.1.3. Обогаћивање података

Када су у питању *Српске народне пословице*, постоји велики број могућности којима би се могла унапредити њихова употребљивост, нарочито у погледу формирања база података, које чине темељ научних истраживања. Реализацијом идеје обогаћивања топонима географским координатама задовољени су захтеви ове фазе.

У повезивању топонима са географским координатама коришћена је база геолокација креирана за дигиталну речничку платформу Расковник.⁵ Прва етапа реализације састоји се из процеса лематизације и идентификације, чији је задатак превођење топонима из изворног у нормализовани облик у ком су топоними присутни у бази.

У оквиру лематизације спроведен је поступак превођења топонима у њихов основни облик (номинатив). Након извршене лематизације, следи процес идентификације, који је нарочито значајан у случајевима застарелих топонима. Од времена у ком су пословице записане, неке су земље нестале или промениле своје границе. Стога су топоними попут: Липисца (Лајпциг), Војводство (Војводина), Сплет (Сплит) итд. постали непрепознатљиво територијално обележје. У другој етапи реализације формира се лексикон изворних и нормализованих облика топонима (Слика 12), уз помоћ којег су лако повезивани са координатама из постојеће базе или Google maps-a.

"Bačka": ["бачкој", "бачка"],
 "Voka Kotorska": ["боци", "бокама"],
 "Bosnia": ["босни", "босни и у херцеговини", "босни и херцеговини", "босну", "босни"],
 "Будва": ["будви"],
 "Бар": ["бару"],
 "Brajići": ["браићима", "браиће"],
 "Подгорица": ["брдима", "подгорици"],
 "Budimpešta": ["будим", "будима", "пешти"],

Слика 12. Лексикон топонима

Топоними и њихове координате су на следећи начин (Слика 13) ускладиштени у новој бази локација:

⁵ <http://raskovnik.org>, приступљено 3. 1. 2022.

Слика 13. База локација

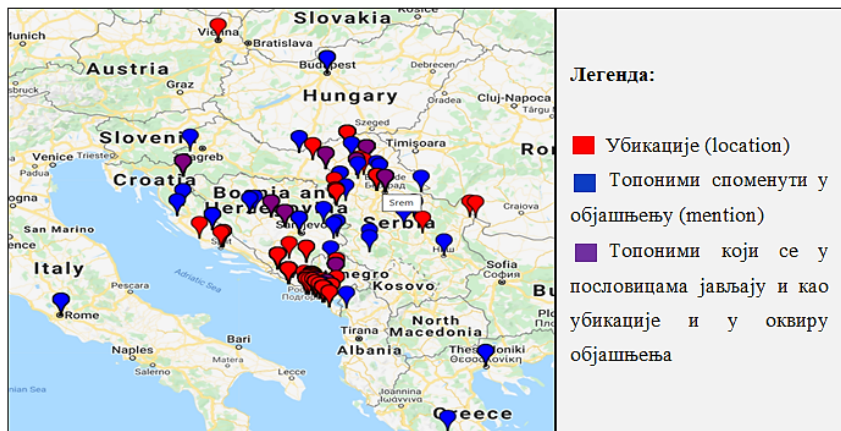
1.1.4. Презентација података

У оквиру презентације прикупљених података, направљен је апликативни приказ пословица, белешки, локација, у облику табеле која нуди многе могућности у погледу претраге, сортирања и филтрирања, које досад нису биле доступне корисницима. На Слици 14 види се примена дигиталног облика *Српских народних пословица* у претрази текста који садржи реч *чоек*.

	чоек	x
Белешка	Локације	ХМЛ
(који се ријечма зна добро бранити).		1487
Млад чоек ваља од свашта да се чува више него стар. Гледај: Више је јагњених кожа на пазуру него овчијих.		1499
Кад је чоек у каквој невољи а не може да се помогне.		1587b
Ја сам ово слушао још у ђетинству, али не знам ни сад што је пестиш. Може бити да је и име каквога Турчина коме је ко био дужан, или онако каквога зла чоека. Димитрије Поповић, ђакон и учитељ Сегедински, писао ми је да је он мјесто пестиш слушао пестиш са овом приповијетком: Некаква жена пође својој удатој кћери у походе, и понесе пуну торбу печена и колача. Кад дође близу села ђе јој је кћи била удата, сустигне је некакав чоек на колима, којега она запита јели из тога села и познаје ли јој кћер. Кад јој он одговори да јест и да јој кћер познаје, она га замоли да би јој понио торбу, која јој била дотежала, и да би је предао њезиној кћери и да би јој казао да ће и она скоро доћи. Пошто чоек торбу узме, жена га запита како му је име, а он јој одговори: „Постиш“ мислећи у себи да ће она постити по томе што је у торби. По том чоек отиде и однесе торбу својој кући. Кад жена приспије својој кћери и дозна да чоек торбе није донио, она се врло сневесели. Кад по том стану вечерати, зет видећи пунуцу забринуту стане је нуткати да једе и пије, а она му одговори: И једем и пијем, а Постиш ми је на уму.	1607	
Питао друг зракава чоека који је био измахнуо сјекиром да удари свинче које је он држао.		1620a
(чоек)		1628

Слика 14. Део претраге за реч *чоек* добијен из базе пословица

Извршено је и пројектовање координата топонима на мапу, које омогућава приказ нормализованог облика топонима притиском миша на локацијски обележивач (Слика 15). За креирање мапе коришћена је платформа Google maps.⁶

Слика 15. Мапа топонима

Резултат овог рада огледа се у 5684 дигитализоване пословице, од којих 587 (око десет посто) садржи топониме. Посведочено је 99 различитих топонима, који се у тексту пословица укупно појављују 708 пута, од чега се 632 пута јављају као убикација, а 76 пута у осталим случајевима.

2. ЗАКЉУЧАК

Дигитализација је изнимно компликован али значајан подухват. Поред потпуне концентрације, темељности и детаљности, дигитализација изискује пуно знања у области како информатичких тако и друштвених наука.

Поступак дигитализације Вукових *Пословица* је још у току. Ситним, али одлучним корацима постижу се задати циљеви, а *Српске народне пословице* постају не само приступачније већем броју корисника (свима који имају приступ интернету) већ и једноставније за претрагу и коришћење од досадашњих издања. Битно је споменути да се процес дигитализације увек може побољшати и надоградити. Саме пословице нуде доста

⁶ <https://www.google.com/maps/d/u/0/home>

простора за унапређење када је у питању даље сегментирање микроструктуре у оквиру моделирања података (на пример разликовање хидронима од топонима и њихово посебно означавање, означавање етнонима, итд.), или обogaћивање података формирањем семантичких поља по којима се могу класификовати, као и повећање функционалности мапе (приказивање свих пословица које су записане у месту на чију локацију мишем показује корисник). База се може попуњавати и новим пословицама, на пример оним цензурисаним код Вука или онима које се јављају код других аутора. Дакле, на основу овог се могу извести и многи други пројекти везани за дигитализацију пословица. Настоји се да дигитално издање *Српских народних пословица* буде што пре објављено јавности и да тиме оплемењени многа научна истраживања или пак послужи као пример и основа за дигитализацију других значајних дела.

ЛИТЕРАТУРА

Бајчетић и др. 2022: Lenka Bajčetić, Marija Gmitrović, Ana Španović, Snežana Petrović, Digitization of the Serbian folk proverbs compiled by Vuk S. Karadžić, *Proceedings of Digital Humanities Workshop 2021*, held in Kyiv on Decembar 23, (у штампи).

Караџић 1965: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*. Сабрана дела Вука Караџића, Књ. IX, прир. Мирослав Пантић. Београд: Просвета.

[https://digitalna.nb.rs/attach/NBS/Tematske_kolekcije/procvat_pismenosti/sabrana_dela_vuka_karadzica/II_146423_09/output.pdf]

Манифест 2010: IFLA/UNESCO, *Manifesto for Digital Libraries*, [<https://www.ifla.org/publications/ifla-unesco-manifesto-for-digital-libraries/>, приступљено 5. 1. 2022.]

Пантић 1965: Мирослав Пантић, Вук Стефановић Караџић и наше народне пословице, у *Српске народне пословице*. Сабрана дела Вука Караџића, Књ. IX, прир. Мирослав Пантић, 573–660, Београд: Просвета.

Рајхерт 2014: Рамон Рајхерт, Дигитална хуманистика. Увод у историју, теорију и развој културе знања засноване на подацима, *Инфотека* 15 (2), 22–34.

[http://infoteka.bg.ac.rs/pdf/Srp/2014-2/Srp2014-2INFOTHECA_XV_2_april_22-34.pdf]

Тасовац, Петровић 2015: Toma Tasovac, Snežana Petrović, Multiple Access Paths for Digital Collections of Lexicographic Paper Slips, *Electronic Lexicography in the 21st Century: Linking Lexical Data in the Digital Age: Proceedings of the eLex 2015 conference*, Ljubljana – Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies – Lexical Computing, 384–396.

[<https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/6584/tasovac.petrovic.acc.paths.2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]

ОЦИФРОВКА СЕРБСКИХ ПОСЛОВИЦ ВУКА КАРАДЖИЧА

Резюме

В данной работе анализируется процесс цифровизации, который проходит в пять этапов: захват изображений, захват текста, моделирование данных, обогащение данных, презентация данных. Между прочим, в данной работе дается обзор на важность сохранения нематериального культурного наследия и применения цифровых гуманитарных наук в его изучении. Указаны недостатки печатного издания. Перечислены возможности цифровизации и преимущества цифрового издания.

Ключевые слова: Цифровая гуманистика, нематериальное культурное наследие, фазы цифровизации, народные пословицы, TEI.

Анђела Бабинцев

Јелена Батовац
Филолошка гимназија, Београд

Ана Булатовић
Филолошка гимназија, Београд

Урош Јовановић
Филолошка гимназија, Београд

Ментор: др Вања Миљковић
Институт за српски језик САНУ, Београд

ПРИМАРНА МЕТАФОРА *КВАЛИТЕТНО ЈЕ* *ДЕСТРУКТИВНО* У СЛЕНГУ

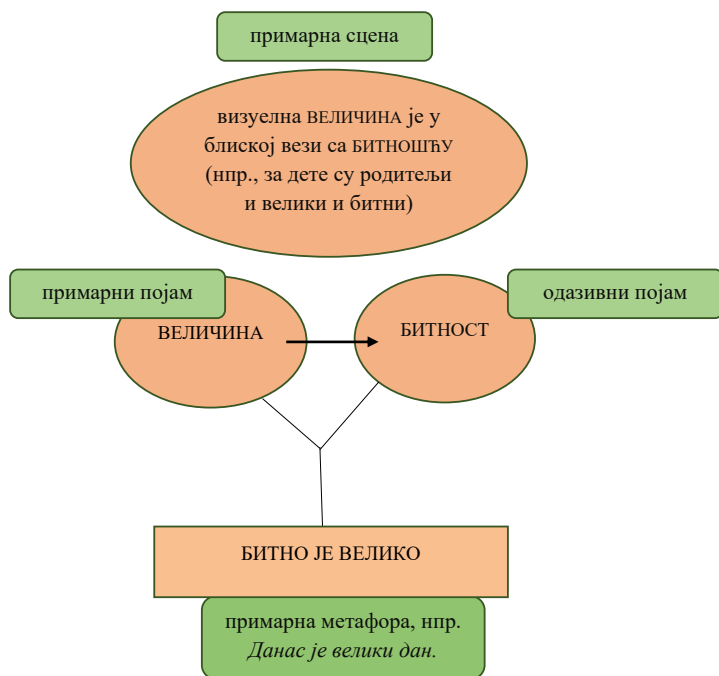
Сажетак: Рад се бави примарном метафором *КВАЛИТЕТНО ЈЕ* *ДЕСТРУКТИВНО* у светлу когнитивнолингвистичке теорије примарних метафора Џ. Грејдија. Према Грејдију, примарне метафоре се састоје из примарног (конкретног) и одазивног (апстрактног) појма, а темељи се на чврстој искуственој вези. У примарној метафори *КВАЛИТЕТНО ЈЕ* *ДЕСТРУКТИВНО* примарни појам је *ДЕСТРУКТИВНОСТ*, а одазивни *КВАЛИТЕТ*, док примарна сцена почива на ситуацијама у којима изражени квалитет нечега директно корелира са његовим разорним дејством. Грађу чини 109 лексема ексцерпираних из коментара које су слушаоци оставили испод 35 песама реп извођача на Јутјубу. Пронађене су три главне варијанте ове метафоре: *ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ*, *ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ* *НОСИЛАЦ СИЛЕ* и *СЛУШАЛАЦ ЈЕ РЕЦИПИЈЕНТ СИЛЕ*. Између осталог, у грађи је жаргонизација примећена и на лексичко-синтаксичком нивоу у примерима детранзитивизације (*кидати*, *цепати*), као и на творбеном плану (*грмилица*, *кидачина*). Пронађено је и неколико примера уписивања, творбено-семантичког процеса својственог сленгу (*рокада*, *лемилица*). Незабележена у релевантној когнитивистичкој литератури, примарна метафора *КВАЛИТЕТНО ЈЕ* *ДЕСТРУКТИВНО*, како то наша анализа показује, представља продуктивни појмовни механизам у сленгу.

Кључне речи: сленг, когнитивна лингвистика, примарна метафора, Џозеф Грејди, детранзитивизација.

1. УВОД

1.1. Теоријски оквири

Још од првих радова на пољу когнитивне лингвистике (Лејкоф и Џонсон 1980) примећено је да се неке појмовне метафоре умногоме темеље на људском телесном искуству, и да мотивисаност метафора није арбитрарне природе. Ово запажање додатно је осветлио Џозеф Грејди као творац теорије примарних метафора (1997), према којој примарне метафоре проистичу из концептуалног повезивања (*conceptual binding*) изворног (*primary source*) и одазивног појма (*target source*). Како К. Џонсон сматра (1999), до појмовног срастања два појма (*conflation*) долази у раном добу нашег развоја, када су чулно и ментално искуство уско повезани у оквиру онога што се назива *примарном сценом* (Грејди 1997: 23). Примарна метафора се, зато, састоји из *конкретног* појма, који припада чулном искуству, и помоћу ког разумевамо *одазивни*, апстрактнији појам. Илустроваћемо Грејдијеву теорију на следећем примеру:

Дијаграм 1. Примарна метафора и примарна сцена

На дијаграму се види да су примарне метафоре заправо атоми на којима се темеље друге појмовне метафоре засноване на искуству, а чији су појмовни садржаји специфичнији од примарних (Лејкоф и Џонсон, 1999: 46, 49). Тако, рецимо, употреба именице *брат* у сленгу, у значењу „особа са којом се жели успоставити комуникативна блискост“, илуструје метафору БЛИСКА ОСОБА УОПШТЕ ЈЕ БРАТ, која је заснована на примарној метафори БЛИСКОСТ ЈЕ БЛИЗИНА (Батовац и др. 2020: 37).

Грејди (2005: 1606–1607) наводи три услова које метафора мора да испуни да би се сматрала примарном. Први услов је утемељеност примарног појма у чулном искуству, док је одазивни појам повезан са менталним искуством. Други критеријум односи се на исту суперсхематску структуру примарног и одазивног појма, што значи да оба појма морају бити доживљена као покрет, стање, догађај и друго (Еванс 2007: 167). Последњи критеријум јесте коваријантност елемената који деле исту суперсхематску структуру. То значи да промена у једном елементу изискује одговарајућу промену у другом, тако да су оне пропорционалне.

У овом раду бавићемо се примарном метафором КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО у сленгу. Када је у питању примарна сцена у залеђини ове примарне метафоре, за илустрацију нам може послужити квалитет ветра који корелира са његовом деструктивношћу као у примеру *Само изразито јак ветар могао би да обори дрво*. Задовољен је први Грејдијев услов постојања примарне сцене, јер је опажање деструктивности део чулног искуства, док квалитет припада нешто апстрактнијем делу људске когниције. Оба елемента примарне сцене, примарни и одазивни, имају и исту суперсхематску структуру: СКАЛАРНО СВОЈСТВО, а коваријантност елемената оличена је у пропорционалном односу квалитета и деструктивности: што је нешто деструктивније, то је и квалитетније.

1.2. Методологија и циљеви

Лексеме које чине грађу исцрпили смо из коментара на Јутјубу, на 35 песама из реп жанра. Прикупили смо укупно 109 лексема. Примере коментара у раду ћемо наводити у оригиналном писму и облику.

Полазна тачка у истраживању било је то што смо запазили метафору КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО код глагола попут *иурити* или *покидати*, када се њима глорификује музичар или његове песме, те смо желели да испитамо њену појавност и релевантност у сленгу уопште.

Како ова метафора није описана у литератури (Лејкоф 1980, Грејди 1997, Лејкоф и Џонсон 1999, Грејди 2005), циљ нам је био њено дубље испитивање, односно проналажење њених специфичнијих остварења и одређење њене релевантности у процесу онеобичавања својственог сленгу.

2. АНАЛИЗА

У прикупљеној грађи налазе се именице, глаголи и придеви који глорификују реп песму или извођача. У свим примерима заступљена је примарна метафора КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО, а уочили смо неколико варијаната ове метафоре. У оквиру прве варијанте, квалитетан реп извођач или дело концептуализовани су као разарач – агенс који деструктивно делује – и она гласи ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ. У другој варијанти они се концептуализују као извор интензивне деструктивне силе, те видимо метафору ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ ИЗВОР ИНТЕНЗИВНЕ СИЛЕ. Из ових двеју варијаната примарне метафоре, у којима је фокус углавном на носиоцу квалитета, проистиче трећа, код које је главно тежиште на реципијенту квалитета, односно слушаоцу. Она гласи СЛУШАЛАЦ ЈЕ РЕЦИПИЈЕНТ СИЛЕ.

2. 1. Метафора ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ

У грађи је заступљен велики број лексема у оквиру којих се носилац квалитета разумева као деструктивни агенс који активно уништава или има способност да то чини. Поменућу метафору видимо у глаголу *кидати* у коментару „*Da li moze negde da se slusa samo beat? Kida*”, „*Kako kidate ovako nije ti jasno?!*”, „*Kida pesmica sule!*” и другим, при чему уочавамо и конкретнију реализацију метафоре која гласи КВАЛИТЕТАН ИЗВОЂАЧ / КВАЛИТЕТНО ДЕЛО ЈЕ ОНАЈ КОЛИ КИДА. Како кидане представља вид растављања објекта на комаде, закључујемо

да овај глагол јасно илуструје појаву да квалитет перципирамо као чин разарања. Поред глагола *кидати*, у грађи се јавило још речи из истог гнезда, а то су глаголи *искидати*, *откидати*, *откинути*, *покидати*, *даки*¹ и именице *кидање*, *кидачина*, *кидалица*. Последња именица је посебно занимљива јер не постоји у уобичајеном језику, па илуструје жаргонизацију на плану творбе речи. Неки од примера јесу следећи коментари: „*braci pjesma vam otkida,...*”, „*Ovo se slusalo jos pre 2 nedelje. Surreal pokidao!*”, „*Svaka čast braćo... Otkinuste!*”, „*Iskidali su UBAR...*”, где Убар представља назив бара, односно метонимију за слушаоце. Интересантно је да се у већини наведених примера јавља **детранзитивизација**, која подразумева промену валентности глагола који од прелазног постаје непрелазни. Глаголи који би иначе захтевали објекат – *кидати*, *откинути*, *откидати*, *покидати* **нешто** – сада стоје самостално, те се фокус помера са објекта на субјекат и акценат више није на ономе на коме се радња врши нити на резултату те радње, већ на вршиоцу, његовој снази, деструктивној моћи, квалитету. Ипак, код глагола *искидати* јављају се и примери који не падају у потпуности наведеном моделу. У коментару „*kidate ljudi bruka, evo me iskidan u komade!!!*” видимо трпни глаголски придев, одакле закључујемо да је фокус овога пута на реципијенту квалитета који себе поима као разобличени објекат. Поред тога, овај глагол се јавља и као повратни у примеру „*iskidao sam se na ovu pesmu, hvala braco*”. Сви наведени глаголи користе се да означе и уметника и његово дело, што је случај и са глаголском именицом *кидање*. Ипак, прикупљени примери показују да се именица *кидалица* најпре користи при именовању квалитетне песме (или стиха), што видимо у примерима као „*И даље кидалица*” и „*ej jopa brate moj bas peka ti nedostaje, kakva kidalica*”. Слично сматрамо и за именицу *кидачина*, из примера „*Koja kidačina sunce ti j*”. Употреба ове именице у коментару „*Paja kao i uvek kidacinaaaaa!!! Pozzz braco iz Ivanjicee!!!*” може се двоструко тумачити. Са једне стране, аутор је могао сматрати да је извођач онај ко „кида”,

¹ Облик *даки* из примера „*Нисте свесни колко даки ово срање*” представља само творбено онеобичену форму глагола *кидати*, односно пермутацију слогова у 3. лицу јд. презента *ки|да*.

али постоји и могућност да је речју *кидачина* означен читав његов наступ, односно изведба песме, што спада у домен дела. У сваком случају, закључујемо да се од поменутих глагола творе значењски еквивалентне именице које најчешће служе за именовање квалитетног дела.

Метафору *ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ* видимо и у лексемама *одвалити* („*Браво Цоарићу, одвалио!*”), *одваљивати* („*Ovo samo Euftrat bratina odvaljuje xD*”) и *одваљивање* („*odvaljivanje. bravo*”). У прва два примера глаголи означавају квалитет извођача, док се при употреби глаголске именице фокус ставља на саму активност, односно стварање и преношење квалитета, а не на извођача или песму појединачно. Конкретнија, површинска метафора која проистиче из горенаведене јесте *ИЗВОЂАЧ ЈЕ ОНАЈ КОЈИ ОДВАЉУЈЕ*, где поново видимо демонстрацију физичке силе која за резултат има деструкцију. Слично глаголу *кидати*, и овде долази до детранзитивизације, јер би уобичајена употреба била *одвалити*, *одваљивати нешто*, док у наведеним коментарима објекат изостаје. Ипак, у једном примеру, при означавању квалитетне песме, глагол *одваљивати* употребљен је као прелазан „*Odvaljuje guzove definitivno*”. Исту концептуализацију, као и детранзитивизацију, уочили смо код глагола *развалити* („*Za Who See da ne pricam, razvalili su*”) и *разваљивати* („*Instrumental i tekst razvaljuju, naravno i Who See*”).

Још неки примери метафоре *ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ* јесу лексеме *цепање* и *цепати* („*Серање*”, „*Samo napred... Серај...*”), *забадање* („*uh, kakvo zabadanje na kraju!*”), *запали-ти* („*Braca zapalilaaa...*”), *уцећу* („*Au mufljuze šta uradi vdeo, ISEKAO*”), *пуцати* („*Puca pesma, bravo braco!*”), *разбити* и *разбијати* („*Momci razbijaju!!!*”, „*OVAJ BIT RAZBIJA...*”), *растурати* („*Ovi momci jednostavno rasturaju!!!*”), *сакати-ти* („*Stvar sakati!*”). У свим наведеним примерима уочавамо детранзитивизацију, којом се додатно наглашава степен квалитета извођача или песме. Међутим, слично неким претходним случајевима, и овде се јављају и коментари у којима су дати глаголи употребљени као транзитивни. У примерима „*Paja isekao traku na komade*” и „*Grubi osakatio bit rimom*” видимо да деструктивност извођача није усмерена ка реципијенту квалитета, већ реп делу – музичком аранжману, од-

носно рими, која је толико квалитетна да се перципира као уништење матрице. Стварање квалитетног дела се, стога, и овде концептуализује као деструктивни чин. Још један интересантан пример јесте коментар „*Сурова реалност наших лепих крајева... разбили сцену :)*”, где сцена означава конкуренцију, односно остале реп извођаче. Одатле видимо да се успех и квалитет доживљавају и кроз однос са конкуренцијом и перципирају као вид физичког уништавања супарника. Дакле, када су ова три глагола употребљена као непрелазни, фокус је на квалитету у односу на реципијента, док је у случајевима када су употребљени као прелазни акценат на односу између извођача и дела или између извођача и конкуренције. У реченицама „*Kako ga cepas Mimi faco bre*”, „*Lomite ga jako!*” и „*A lomi ga breeeeee*” уочавамо објекат у облику заменице *ga*, за коју би се могло рећи да је семантички празна и не представља правог трпиоца радње.

У грађи су се нашли и глаголи *убијати* („*PESMA UBIJAAAA!!*”), *убити* („*Bratee Mimi opet ubilaaa*”) и именица *убица* („*Meni je ova matrica ubica.*”), где видимо метафору ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ УБИЦА. И код ових глагола се јавља детранзитивизација, а уклањање трпиоца радње уочавамо и у случају модификованог фразеолошког облика *убити бога* („*Kakvaa stvarcugaaaa ubiliii bogaaa!!!!*”), према *убити бога у некоме* у значењу „јако претући некога”. Овде видимо изостављање неправог објекта „у некоме”, а као и код претходних случајева детранзитивизације, фокус је потпуно на песми као носиоцу квалитета.

Код глагола *покати* („*Bravo momci rokajte, rolajte, stvarajte!!!*”) извођач или дело концептуализовани су као онај који пуца или убија. У грађи су се нашле и друге речи из овог гнезда – *рокање* („*Rokanje!!!*”), *рокада* („*ROKADAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAA !!! <3*”) и *рокачина* („*Rokačina, svaka čast momci ;)*”). Именица *рокачина* настала је по истом творбеном моделу као и *кидачина*, а лексема *рокада* садржи додатне слојеве творбеног и концептуалног онеобичавања. Овде примећујемо **уписивање**, као процес при коме „постојећа реч развија секундарно значење у сленгу на основу формалне сличности а не директне семантичке

везе” (Миљковић, у рукопису: 1). Дакле, при уписивању се најпре уочава формална веза „уместо семантичке повезаности унутар полисемантичке струкуре” (Батовац и др. 2020: 27). Реч *рокада*, која примарно означава шаховски потез, на формалном плану, односно по свом гласовном склопу, слична је глаголу *рокати*, што омогућава да у сленгу ова именица добије ново значење. Уписивање смо такође уочили у лексеми *лемилица* („*Lemilica dingospo!*”), јер је надимак аутора о коме је реч *Леми*, што је уписано у постојећу именицу *лемилица*. Метафора која мотивише ово уписивање јесте управо КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО, која се овде развија у КВАЛИТЕТАН ИЗВОЂАЧ ЈЕ АЛАТ ЗА ТОПЉЕЊЕ МЕТАЛА.

2.2. Метафора извођач/ПЕСМА ЈЕ НОСИЛАЦ СИЛЕ

Наредна варијанта насловне примарне метафоре јесте извођач/ПЕСМА ЈЕ НОСИЛАЦ СИЛЕ. Главно дистинктивно обележје ове варијанте у односу на претходно наведену јесте што метафора извођач/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ подразумева неку врсту учињене деструкције, док је у метафори извођач/ПЕСМА ЈЕ НОСИЛАЦ СИЛЕ акценат на потенцијалној сили и њеном интензитету. У оквиру ове варијанте, запазили смо две врсте концептуализације извођача, односно песме; када је реч о извођачу, уочили смо метафору извођач ЈЕ НОСИЛАЦ ФИЗИЧКЕ СНАГЕ, док се квалитетно дело концептуализује кроз метафору ПЕСМА ЈЕ ПОТЕНЦИЈАЛНА РАЗОРНА СИЛА.

Када је реч о метафори извођач ЈЕ НОСИЛАЦ ФИЗИЧКЕ СНАГЕ, све лексеме из грађе су глаголи који су у стандардном језику прелазни: *прегазити*, *газити*, *истабанати*, *потопити*, *ударити* и *шибати*.

Слично као у примерима из претходне варијанте примарне метафоре, све глаголе одликује детранзитивизација. Тако, на пример, глагол *газити* употребљен је на следећи начин: „*a tomci inace gazite !!!*”. Слично је и са његовим свршеним парњаком *прегазити*: „*Paja klasika pregazio, a bigru sve bolji i bolji*”, али и синонимом *истабанати*: „*Цоа истабанаоо ја-кооо*”. У примерима употребе све три лексеме видимо да се уметник концептуализује као доминантан ентитет, али, услед

детранзитивизације, није до краја јасно у односу на кога. Конкретизована метафора била би бити добар извођач је газити.

Што се концептуализације песме тиче, исто као код концептуализације извођача, учили смо сродност између неких лексема. Главна идеја јесте да је реч о **потенцијално** разорној сили, која није свестан разарач, односно агенс.

У примеру *бомба*, претпоставка је да бомба мора бити бачена да би постигла ефекат разарања. Примери употребе ове лексеме су „album је bomba“ и „Kakav refren jbt bomba.“ Конкретнија формулација метафоре у овом примеру јесте носилац квалитета је извор деструктивне силе. Пример који је сродан овоме јесте и именица *бум* у коментару „*Kim је Bum*“, где се квалитет, поново, поима путем експлозије. Овде учавамо и метонимију ЕКСПЛОЗИЈА ЗА ЕФЕКАТ КОЛИ ИЗАЗИВА. Пошто је лексема *бум* примарно узвик, а у коментару је употребљена као именица, реч је о претварању.

Слично као пар сродних лексема *бомба* – *бум* у грађи се појављују и парови *ватра* – (*из*)*горети*. Из примера као „*Gori ovoooo*“, „*Pjesma izgorila!*“, „*Vatra!*“ можемо дефинисати метафору КВАЛИТЕТНА ПЕСМА ЈЕ ВАТРА, односно КВАЛИТЕТНО ЈЕ ОНО ШТО ГОРИ.

Овој групи припадају и лексеме *грмети* – *грмљавина* – *грмилица*, у којима је дело концептуализовано метафором бити квалитетан је грмети. Жаргонска значења лексема *грмљавина* и *грмети* („*Pa ova stvar grmi bre aloo vidii jako*“) настала су семантичком деривацијом, док лексема *грмилица* („*KOJA GRMILICA ALOO*“) не постоји у стандардном језику и настала је суфиксацијом.

У грађи се налази и пет придева у којима се извођач или песма концептуализују као потенцијални разарачи. Први такав придев јесте *моћан* из коментара „*mnogo su mocni like like like*“. Интересантно је да овде не видимо чин деструкције као што је то био случај код именица и глагола већ се истиче способност, односно потенцијал неког ентитета да уништава. У датом примеру, *моћ* се разуме као физичка спремност на уништење. У наредна четири придева јавља се енантиосемија, која подразумева супротстављена значења у оквиру једне лексеме. Ти придеви су *опасан* („*Opasna rstva*“), *опак* („*Opak spot*“),

бруталан („*Pesma je brutalna...*”) и *пребруталан* („*koliko je ovaj Raja prebrutalan lik*”), чије је примарно значење изразито негативно, док секундарно упућује на носиоце израженог квалитета. Код придева *опасан* квалитет се концептуализује као нешто што може угрозити сигурност и што уједно изазива страх. *Опак*, *бруталан* и *пребруталан* подразумевају окрутност и свирепост, те у свим овим придевима видимо да се квалитетан извођач или квалитетна песма разумевају као носиоци неке застрашујуће особине и потенцијални разарачи. Сва три придева користе се при именовању песме, а од придева *бруталан* изведене су именице *брутала* и *бруталица* са истом концептуализацијом.

2.3. Метафора СЛУШАЛАЦ ЈЕ РЕЦИПИЈЕНТ СИЛЕ

Последња конкретизована варијанта примарне метафоре КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО коју смо пронашли јесте СЛУШАЛАЦ ЈЕ РЕЦИПИЈЕНТ СИЛЕ. У оквирима ове метафоре налазимо две врсте концептуализације ефекта на слушаоца, а једна од њих је СЛУШАЛАЦ ЈЕ ПАЦИЈЕНС ИЗЛОЖЕН ФИЗИЧКОЈ ДЕСТРУКЦИЈИ. Глагол *шурити*, тако, у сленгу развија секундарно значење, које можемо илустровати примером „*Iskreno tomci šure kako repuju*“, а које указује на метафору БИТИ ИЗЛОЖЕН КВАЛИТЕТУ ЈЕ БИТИ ОШУРЕН. У нашој грађи се налази и свршени парњак овог глагола, *ошурити*, у примеру „*osurilaaa*“, али и именице из истог гнезда – *шурилица* („*Surilica !!!*“, „*Ajmo šurilica!*“) и *шурење* („*Aaaaaa surenjeeee*“). Извођач је метафорички дезинтегратор и у глаголима *дерати* и *пржити*, који су слични *шурити* по слици дезинтеграције, јер у сва три случаја говоримо о уклањању текстуре са слушаоца, односно пацијенса. Пример „*Bit dere!*“ илуструје метафору БИТИ ИЗЛОЖЕН КВАЛИТЕТУ ЈЕ БИТИ ОДРАН, док је у примеру „*neam ti kad da objasnijajem koliko dobro przeeee extra*“ присутна метафора БИТИ ИЗЛОЖЕН КВАЛИТЕТУ ЈЕ БИТИ ПРЖЕН. Последњи глагол из наше грађе који припада овој групи јесте глагол *рашивати* („*matra rashiva*“), код ког примећујемо метафору БИТИ ИЗЛОЖЕН КВАЛИТЕТУ ЈЕ БИТИ РАШИВЕН. Овде спада и глагол *изгинути* („*dajte album da izginemo*“).

Друга подврста концептуализације ефекта на слушаоца јесте слушаалац је дестабилизовани пацијенс. Под дестабилизацијом мислимо на метафоричко измештање пацијенса из неутралног положаја. Жаргонски примери који припадају овој подгрупи су готово у целини једно творбено гнездо: свршени и несвршени парњаци *изути* („*Spot izuoo!!*“) и *изувати* („*Izuvate totci!*“), као и именица *изување* („*IZUVANJE BATO*“). Како чин *изувања* представља хиперболу за физичку агресију (за употребу глагола *изути* у значењу „претући“ в. Јовановић 2019: 75), наведени примери илуструју метафору бити изложен квалитету је бити НАСИЛНО ИЗМЕШТЕН ИЗ РАВНОТЕЖНОГ ПОЛОЖАЈА.

Као и у претходним групама, и код метафоре слушаалац је РЕЦИПИЈЕНТ СИЛЕ примећујемо детранзитивизацију. Тако иначе транзитивни глаголи *иурити*, *дерати* и др. постају једноаргументски у жаргонској употреби, а такво сужавање фокуса одговара семантичкој промени – уместо значења деструкције овим се глаголима у сленгу указује на изражени квалитет субјекта.

3. ЗАКЉУЧАК

Прикупљајући лексеме у којима се налази метафора КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО, закључили смо да је она високо-заступљена у сленгу, а у свим примерима из грађе може се уочити бар једна од три поменуте конкретизоване варијанте ове примарне метафоре: ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ РАЗАРАЧ, ИЗВОЂАЧ/ПЕСМА ЈЕ НОСИЛАЦ СИЛЕ или СЛУШАЛАЦ ЈЕ РЕЦИПИЈЕНТ СИЛЕ. Поред саме метафоризације, жаргонизацију видимо и на синтаксичком нивоу. Анализа је показала да код великог броја глагола употребљених у сленгу долази до детранзитивизације, чиме се глагол додатно онеобичава. Са овом метафором повезана је још једна појава карактеристична за сленг – енантиосемија. Неке речи управо захваљујући овој метафори развијају у сленгу секундарна значења која су супротна од примарних (нпр. *бруталан*). Можемо, стога, закључити да се метафора КВАЛИТЕТНО ЈЕ ДЕСТРУКТИВНО показала као релевантан механизам појмовног онеобичавања у сленгу.

ИЗВОРИ

- Јутјуб (YouTube):** <https://www.youtube.com/>, грађа прикупљена између 23. и 25. јула 2021. године:
- БИГру и Паја Кратак:** Ђусови и цини, Худ цео је генгста, Крузирам опуштено по граду, Одбрамбена песма, *Struggle everydayo*, Утоке понеси, Ваздушан ђон, За сиду лек.
- Цоа фт. Секси:** Жуте зграде.
- Леми Г:** ЈБГ.
- Мими Мерцедез:** Курчити се мора.
- Прти Бее Гее:** Дечко за пример, Идемо на море.
- Paid in Full, Goldie:** У крају.
- Surreal:** Хоћу с тобом да се смувам, ПГП.
- Who See:** Бар Бари, Ће се купаш, Ја бих, Кад се сјетим, Који сам ја мени краљ, Кроз град, Немам ти кад, Није преша, Нисам дома, Ново доба, Outro, Папалада, *Reggaeton Montenegro*, Рођен срећан, Рус, Шофершајбен, Тужна пјесма, Злато тоне, Жута минута.

ЛИТЕРАТУРА

- Батовац, Јовановић, Мајсторовић 2020:** Јелена Батовац, Урош Јовановић, Тодор Мајсторовић, Ка деривационом и концептуалном речничком чланку жаргонских именица, у: *Млади и србистика 2*, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Грејди 1997:** Joseph Grady, *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*, University of California, Berkeley.
- Грејди 2005:** Joseph Grady, Primary metaphors as inputs to conceptual integration, *Journal of Pragmatics* 37, 1595–1614.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Еванс 2007:** Vyvyan Evans, *A Glossary of Cognitive Linguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Јовановић 2019:** Урош Јовановић, Жаргонски и колоквијални глаголи физичког насиља, у: *Млади и србистика 1*, Београд: Завод за унапређење образовања и васпитања.
- Лејкоф, Цонсон 1980:** George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago University Press.
- Лејкоф, Цонсон 1999:** George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh*, Basic Books.

Миљковић (у рукопису): Вања Миљковић, *Метонимија, метафора и метафтонимија у мотивацији именица које означавају особу у савременом српском сленгу*, рад у рукопису.

Џонсон 1999: Christopher R. Johnson, *Metaphor vs conflation in the acquisition of polysemy, Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics: Selected papers of the bi-annual ICLA meeting in Albuquerque, July 1995*.

PRIMARY METAPHOR QUALITY IS DESTRUCTIVE IN SLANG

Summary

This paper deals with the primary metaphor QUALITY IS DESTRUCTIVE through the prism of cognitive linguistics theory, with emphasis on the theory of primary metaphors by Joseph Grady (1997). Primary metaphors are the smallest conceptual units grounded on concrete experiences which reach back to the earliest junctures of one's cognitive development. According to Grady, primary metaphors encompass source (concrete) and target (abstract) domains. In terms of the primary metaphor QUALITY IS DESTRUCTIVE, source domain would be DESTRUCTIVENESS, whereas QUALITY is the target domain. Our corpus includes 109 lexemes excerpted from YouTube comments of 35 songs by rap artists. The goal of this paper is to investigate how frequent the metaphor QUALITY IS DESTRUCTIVE is in slang. We have encountered three focal varieties of the primary metaphor: ARTIST/SONG IS ANNIHILATOR, ARTIST/SONG IS THE BEARER OF FORCE and ARTIST/SONG IS THE RECIPIENT OF FORCE. Jargonisation has also been found on the lexico-syntactic level, the most prominent example being detransitivisation of verbs (*kidati*, *cepati*), as well as on the basis of word-formation (*grmilica*, *kidačina*). Equivocation is also present when it comes to word-formation (*rokada*, *lemilica*, with the latter shifting from the usual way equivocation has been described in relevant literature). The main conclusion of the conducted research and analysis is that the primary metaphor QUALITY IS DESTRUCTIVE is highly recurrent in slang, despite not having been mentioned in relevant bibliography from the domain of cognitive linguistics (Lakoff 1980, Grady 1997, Lakoff and Johnson 1999, Grady 2005).

Key words: slang, cognitive linguistics, primary metaphor, Joseph Grady, detransitivisation.

Jelena Batovac, Ana Bulatović, Uroš Jovanović

Хелена Брајић

Гимназија „Јован Дучић”, Требиње

Александар Крстић

Правно-пословна школа, Београд

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

СТАВОВИ МЛАДИХ ГОВОРНИКА ХЕРЦЕГОВАЧКО-КРАЈИШКОГ ДИЈАЛЕКТА ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У раду се анализирају ставови средњошколаца с херцеговачко-крајишког говорног подручја према стандардном језику и свом матерњем дијалекту, говорницима нестандартних језичких варијетета, савладавању и поштовању норме, с циљем да утврдимо какви су ставови испитаника и да ли у њима постоје одређене специфичности, имајући у виду блискост овога дијалекта стандардном језику. Грађу чине подаци прикупљени анкетаирањем средњошколске популације, које смо статистички обрадили, графички приказали, а потом упоређивали и тумачили. Потврђене су наше почетне претпоставке да ће говорници различито вредновати говор свог родног мјеста у односу на говор других подручја, да се потешкоће при уклапању у говор друге средине неће јављати, а оповргнута је претпоставка да се говор у зависности од ситуације неће значајно мијењати. Анализа нам је показала да ученици дијалекат сматрају саставним дијелом свог идентитета, његово очување обавезом, али и да немају потешкоћа у савладавању стандарднојезичке норме, као и да немају предрасуде према говорницима из других крајева.

Кључне ријечи: ставови, херцеговачко-крајишки дијалекат, дијалекти српског језика, стандардни српски језик.

1. УВОД

1.1. Ставови младих према језику, њихова улога у креирању мишљења и евалуацији говорника стандардних и нестандартних језичких варијетета

Вриједносни систем, који је лингвистички сасвим неоправдан (Bugarski 1991: 63), а односи се на посматрање стандардног идиома као чистог и високо цијењеног насупрот дијалекатском језику као ниско вреднованом и неправилном, присутан је и изражен, у мањој или већој мјери, унутар сваке језичке заједнице. Анализирање ставова прикупљених међу млађом популацијом, која је у процесу образовања, оправдано је чињеницом да су они, при формирању сопственог идентитета, као и статуса у друштвеној заједници, нарочито изложени утицају (1) матерњег дијалекта и (2) савладавања стандарднојезичке норме. Тако се поједини ставови према језику стварају веома рано, па дјеца, још када полазе у школу, могу направити разлику између стандардних и нестандартних варијетета (Garrett 2001: 629). Нека вјеровања и судови о језичким појавама одговарају објективним и науци познатим чињеницама. Нека им се противе, задржавајући своју снагу чак и када је ријеч о обичним предрасудама или пуком незнању, што је потенцијално веома штетно, јер изражава ширу тенденцију да се иза судова о говору појединих група крију стереотипна мишљења о самим говорницима (Bugarski 1991: 65–66). На потребу изучавања ставова о језику, превасходно ставова према варијететима стандардног језика и ставова говорника српског језика према страним језицима, указују лингвисти (Влаховић 1989, Бугарски 1997, Ковачевић 2004, и др. према Микетић 2016: 62). Имајући у виду да се досадашња истраживања међу студентима највећим дијелом тичу њиховог односа према учењу страних језика (Микетић 2016: 34), овим радом настојимо подробније сагледати ставове формиране према односу херцеговачко-крајишког дијалекта и српског стандардног језика, али и других дијалеката, с обзиром на то да је, заједно са шумадијско-војвођанским дијалектом, његово некадашње стање узето за основицу стандардног језика.

1.2. Предмет и циљ истраживања

Предмет нашег истраживања представљају ставови средњошколске популације, с говорног подручја херцеговачко-крајишког дијалекта, према српском језику. Основни циљ јесте да се утврди да ли међу ставовима говорника овога дијалекта постоје извјесне особености које проистичу из чињенице да је ближи језичкој норми, да се испита да ли говорници стандардни језик доживљају као инваријабилан (Микетић 2016: 19 према Filipović 2009: 23, 26), нефлексибилан систем или га осјећају природним; прилагођавају ли свој језички перформанс ситуацији и другим говорницима. Очекујемо да ће се због територијалне разноликости, миграционих кретања, некомпактности овог дијалекта на цијелој територији (в. Ивић 2009: 17) и одступања од норме, који се могу сагледати на свим језичким нивоима (фонолошком, морфолошком, синтаксичко-семантичком и лексичком), показати разлике у погледу вредновања говора свог родног мјеста у односу на говор у другим подручјима, да прилагођавање саговорнику, као и говорној ситуацији неће бити изражено, те да се тешкоће при уклапању у говор друге средине највећим дијелом неће јављати.

1.3. Херцеговачко-крајишки дијалекат

Његова данашња територија захвата централну и источну Херцеговину, скоро цијелу источну Босну, сусједне дијелове западне Србије, највећи дио сјеверне и сјеверозападне Црне Горе с приморским појасом од ушћа Неретве до најсјевернијег дијела Боке Которске (Ивић 1994: 129). Територијално је веома разуђен, у додиру са скоро свим дијалектима штокавског дијасистема.

Главне особине херцеговачко-крајишког дијалекта су четвороакценатски систем (Ивић 1994: 129), добро чување постаценатских дужина (Ивић 1994: 130), ијекавски рефлекс старог гласа *jam* (Ивић 1994: 133) и систем деклинације који не показује веће разлике у односу на стандардни језик (Оука 2008: 62; Ивић 1994: 135–136).

Како се дијалекат по својим особинама одваја и разликује од стандардног језика, у овоме случају те разлике можемо

илустровати, на примјер, честом измјеном ненаглашених вокала (*ноћес*), уклањања вокалских група (*свеадно* < *свеједно*); у већини говора *j* јотује претходни консонант (*доћерати*) (в. Окука 2008: 58–59); присутни су облици *данови*, *јарцови*, *зубови* (Окука 2008: 62); фреквентни су аористни наставци *-имо* и *-ите* (*биџадоимо*, *одоите*); честа употреба словенског генитива (*неамай маајкеŮ*) и др. (в. Окука 2008: 64); у босанским и херцеговачким говорима консонант *x* је на крају ријечи углавном изостављен: (*до 'ђо* и сл.) (в. Ивић 1985: 135–137).

2. МЕТОДОЛОГИЈА

2.1. Упитник

За потребе овога истраживања направили смо упитник сачињен од 27 питања, која су због прегледности и класификације била груписана у 3 одјељка.

– I одјељак чинила су 3 питања која се тичу вредновања личног говора и говора свог родног мјеста.

– II одјељак чинило је 17 ставки које се тичу односа стандардно–нестандардно, односа према дијалекту, отклона од стандарднојезичке норме или тежње ка поштовању њених правила.

– III одјељак чинило је 7 питања која се односе на личне податке. Намјера нам је била да стекнемо увид у полну и старосну структуру испитаника, као и у потенцијални утицај средине у којој су расли и живјели на формирање њихових судова о језику.

2.2. Анкета

Помоћу платформе *Google Forms* саставили смо анкету под називом *Ставови младих према српском језику* на основу питања која смо претходно формулисали у упитнику, припремили у *Word* документу и на крају селектовали. На линеарној скали од 1 (уопште се не слажем) до 5 (у потпуности се слажем) било је потребно одредити степен слагања с понуђеним тврдњама, означити поља ДА/НЕ или унијети податке

на предвиђену линију. Урађено је пилот-истраживање међу полазницима лингвистичког семинара у ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу, које је показало да се може адекватно одговорити задатку у кратком временском интервалу. Анкету смо путем платформи *Фејсбук* и *Инстаграм* учинили доступном корисницима средњошколског узраста из наведеног дијалекатског подручја.

2.3. Испитаници

У истраживању је учествовало 128 средњошколаца од којих 70% чине особе женског пола. Узраст испитаника креће се између 16 и 19 година.

Утврђено је да се Требиње (источна Херцеговина, југ Републике Српске) по броју говорника који га наводе као мјесто рођења налази на првом мјесту. Међутим, иако процентуално мање заступљени, драгоцјени су говорници који потичу с других подручја гдје је херцеговачко-крајишки дијалекат заступљен (Ваљево, Бајина Башта, Зворник, Невесиње и сл.).

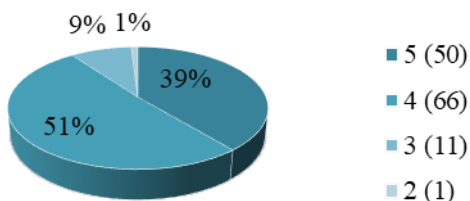
Код 57% испитаника овогодишња закључна оцјена из српског језика је 5, док је 31% испитаника са закључном оцјеном 4. Оцјену 3 на крају године имало је 10% испитаника, а 2% имало је довољан успјех. Треба напоменути и то да ученици похађају различите школе: гимназију, економску, техничку, трговачку, медицинску школу, што такође може утицати на формирање ставова о језику, али ова варијабла није била обухваћена истраживањем.

3. АНАЛИЗА

3.1. Резултати у I одјељку

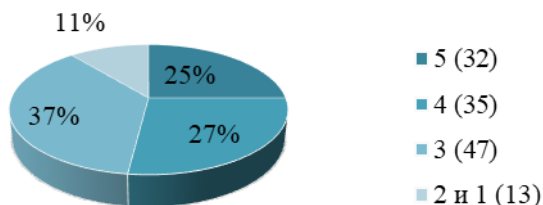
На понуђено питање *Којом бисте оцјеном вредновали свој лични говор?* испитаници су уједначени у мишљењу да је њихов лични говор веома добар (51%) и одличан (39%). Преостали дио сматра га добрим (9%), док само један испитаник даје оцјену 2.

*Којом бисте оцјеном вредновали свој
лични говор?*

Показало се да се одговори по питању вредновања говора свог родног мјеста разликују од ставова исказаних према сопственом говору, те само 25% испитаника говор свог родног мјеста сматра одличним, односно 27% врло добрим, док највећу заступљеност има оцјена три с 37% испитаника. Оцјене један и два су процентуално најмање присутне, с 11%.

*Како бисте вредновали говор свог
родног мјеста?*

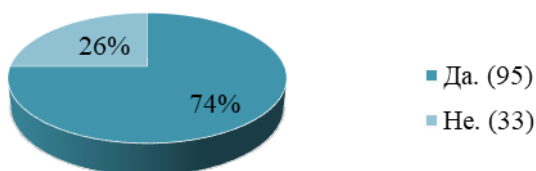

Упоређивањем добијених података примијећене су разлике. Наиме, пошто испитаници далеко више вреднују свој говор, намеће се закључак да се већина не поистовјећује с говорницима у средини из које долазе. То се може, с једне стране, окарактерисати као отклон од дијалекатског говора, а с друге стране као став појединца да се на љестовици вриједности његова сопствена реализација језика налази изнад реализације тога језика од стране цјелокупне друштвене заједнице заступљене на поменутом подручју.

Средњошколци се слажу с тврдњом да понекад чине свјестан напор да у свој говор унесу измјене, што можемо поткријепити са 74% потврђених одговора, док 26% испитаних твр-

ди да не прибјегава прилагођавању у зависности од говорне ситуације. Можемо, дакле, закључити да говорници у начелу предузимају извјесне акције како би свој говор прилагодили ситуацији или у крајњем случају измјенама превазишли сопствене језичке неправилности.

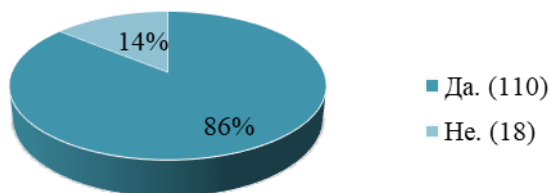
*Да ли понекад чиниш свјестан напор
да у свој говор унесеш измјене?*

3.2. Резултати у II одјељку

Да су наши испитивани ученици свјесни свог дијалекатског говора показује већинско слагање с тврдњом *Говорим дијалектом*, гдје се свега 14% одговора односи на опцију НЕ, док је 86% одговора потврдно.

Говорим дијалектом.

Мишљења да се у другим срединама (нпр. Врање, Ниш, Лесковац) говори неправилно, за разлику од моје средине гдје се говори чист српски језик веома су подијељена с обзиром на то да се чак 24% испитаника у потпуности слаже с понуђеном тврдњом, али је исти проценат оних који немају дефинисан став по том питању. Дјелимично слагање присутно је

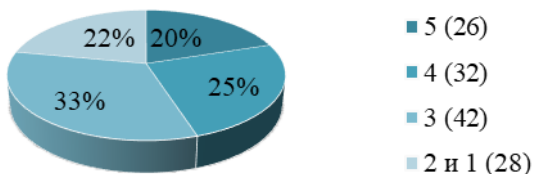
код 16% испитаника, па је ипак више заступљено дјелимично (13%) или потпуно (23%) неслагање с овом тврдњом.

Сматрам да се у другим срединама (нпр. Врање, Ниш, Лесковац) говори неправилно, за разлику од моје средине гдје се говори чист српски језик.

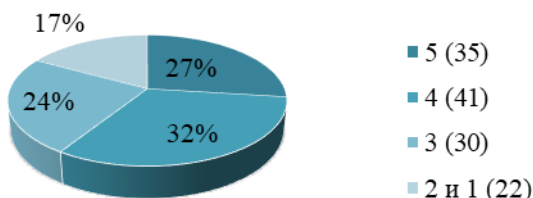
Говорници херцеговачко-крајишког дијалекта потврђују становиште да се говор јужних дијелова Србије ниско вреднује у друштву, будући да се 20% у потпуности и 25% углавном слаже с датом констатацијом. Половина тога броја, односно 13%, изражава потпуно неслагање, док се 9% углавном не слаже. Ипак, поново је највећи проценат испитаника (33%) који се нити слажу, нити не слажу. Овакви подаци показују укоријењеност стигматизације дијалекатских говора који су према својим особинама удаљенији од стандардног језика.

Говор јужних дијелова Србије се негативно вреднује у друштву.

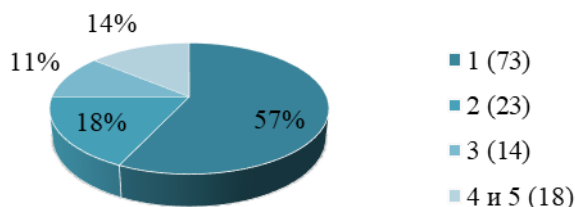
Колико медији имају значајног удјела у креирању језичке културе, говори и чињеница да се млади углавном (32%) или у потпуности (27%) поистовјећују с говором који чују на РТС-у и у сличним медијима. Њих 24% нема јасан став о томе, а укупно 17% испитаника потврдило је да им језик који ту чују није близак.

*Говор који чујем на РТС-у и сличним
медијима јако ми је близак.*

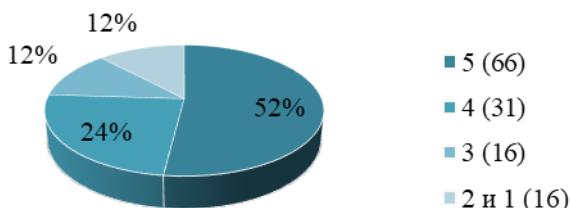
Када се нађу у другој средини, средњошколци с овога говорног подручја немају потешкоћа у комуникацији, што потврђује 57% испитаника који су изразили потпуно или дјелимично неслагање (18%) с постављеном тврдњом. Тек укупно 14% испитаника сматрало је да наилази на такве потешкоће. То је потврдило нашу почетну хипотезу, будући да испитаници свој говор сматрају веома блиским нормираном језику. Овакав резултат налази упориште у чињеници да стандардни језик служи као универзално средство општења, односно комуникације међу људима, чиме се могуће баријере у споразумијевању с говорницима на другим подручјима лако превазилазе.

*Тешко ми је да се уклопим у говор
друге средине, када се тамо нађем.*

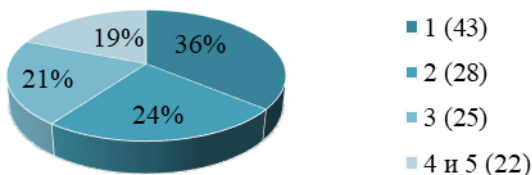
На постављену тврдњу да *говоре исто као и људи из свог мјеста* наши испитаници одговорили су потврдно – 52% се у потпуности слаже, 24% се слаже дјелимично. Најмање је оних који се не слажу – тек 12%, а исти број испитаника остао је неутралан.

Говорим исто као и људи из свог мјеста.

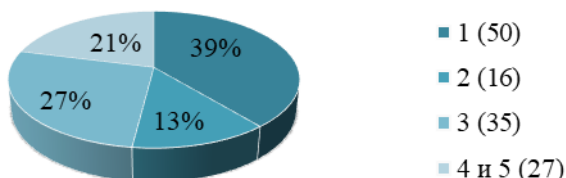
Тврдња *Чудно ми је како људи из друге средине говоре* је оповргнута, имајући у виду да се 36% испитаника у потпуности, а 24% углавном с њом не слаже. Ни слагање, ни неслагање није изразило 21% испитаника, док је 19% оних који се слажу. На основу тога могли бисмо закључити да наши средњошколци говор из других средина не доживљавају као непознат и чудан.

Чудно ми је како људи из друге средине говоре.

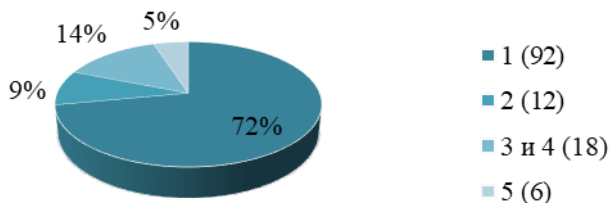
Дијалекатски говор не би требало замијенити стандардним језиком, мишљење је говорника с овога подручја, јер понајвише реагују у потпуности (39%) и углавном (13%) одрично. Међутим, заступљено је 27% оних који немају дефинисан став, те 21% оних који се у потпуности слажу. Показало се да је осјећај за очување дијалекта прилично присутан међу средњошколском популацијом.

*Сваки говорник би требало да замијени
дијалекатски говор стандардним
језиком.*

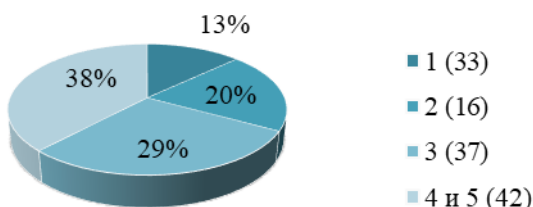
Интересантно је да код 72% испитаника понашање према саговорнику не зависи од тога да ли он говори стандардним језиком или дијалектом. Тиме је потврђена наша почетна претпоставка да таква тенденција међу испитиваним говорницима није изражена.

*Моје понашање према саговорнику
зависи од тога да ли он говори
стандардним језиком или дијалектом.*

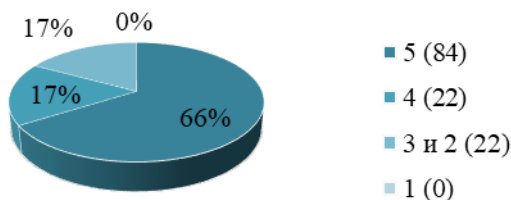
Иако се престиж обично повезује са стандардним језиком, ставови о овој тврдњи су углавном неуједначени, пошто се само 13% испитаника у потпуности и 20% углавном слаже с њом. Укупно 38% испитаника се с њом не слаже уопште или дјелимично, док нешто мање (29%) нема свој став по овом питању. Стандардни језик третира се као узоран, ужива престижнији статус у друштву, али такво вредновање не преовладава као најизраженије на испитиваној територији.

*Стандардни језик је престижнији
од дијалекта.*

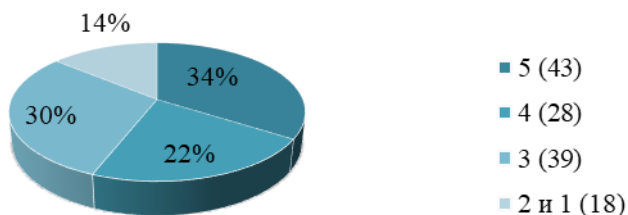
Евидентно је да је тврдња како је *очување дијалекта наша дужност* врло укоријењена у свијести младих, пошто 66% потврђује да се у потпуности слаже, те да не постоји ни један испитаник који на скали биљежи вриједност 1 (*уопште се не слажем*).

*Очување дијалекта је наша
дужност.*

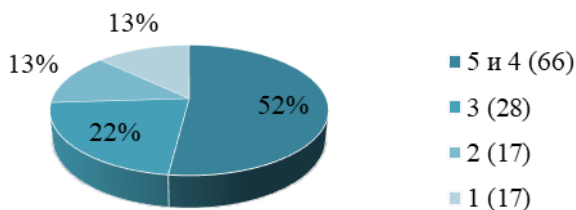
Упркос резултатима који су претходно изнесени, 34% испитаника сматра да би на радном мјесту у медијима или школи користили искључиво стандардни језик, 22% се дјелимично слаже, 30% није јасно определијељено, док остали негирају ту тврдњу. Дакле, ма колико осјећај одговорности према очувању матерњег дијалекта био присутан, његово је испољавање условљено комплексним околностима које ситуација намеће.

*Ако будем радио/-ла у медијима/образовању,
употребљаваћу само стандардни језик на
радном мјесту.*

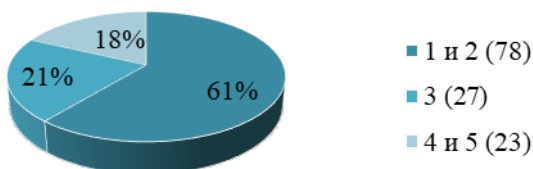
Посебна блискост међу говорницима истог дијалекта је дјелимично присутна, пошто се 52% испитиваних изјашњава потпуним или дјелимичним слагањем с том тврдњом. Дакле, испитаници осјећају солидарност и већу блискост с говорницима сопственог дијалекта, али дијалекат ипак не мора нужно значити повезницу међу људима.

*Када неко говори исто као и ја,
осјећам посебну блискост с њим.*

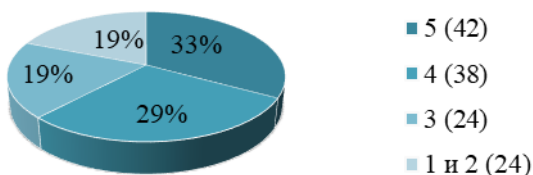
Какав је њихов однос према савладавању стандардно-језичке норме, јасно је из одговора 61% испитаника којима стандардни језик није компликован и тежак за учење, 21% не сматра га претјерано тешким, ни лаким, док укупно 18% испитаника проналази потешкоће у његовом савладавању. Истраживање показује да се методе овладавања стандарднојезичком нормом у образовању успјешно спроводе, имајући у виду да говорници стандардни језик не сматрају компликованим за учење.

Стандардни језик је компликован и тежак за учење.

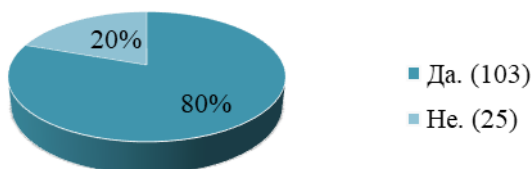
Код тврдње *Мој говор је различит у формалним и неформалним ситуацијама* испитаници су се определијели за потпуно (33%) или дјелимично (29%) слагање, 19% испитаника налазило се између, а једнак проценат сматра да говори исто у свим приликама. Видљиво је да се говор који захтијевају званичне и незваничне прилике разликује, чиме је оповргнута наша почетна претпоставка да се изражавање у зависности од ситуације неће знатно мијењати.

Мој говор је различит у формалним и неформалним ситуацијама.

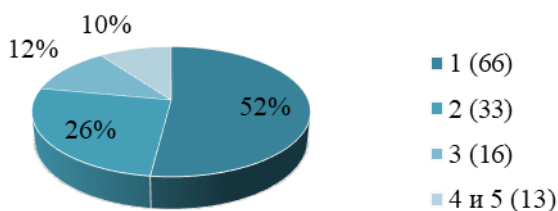
Код говорника херцеговачко-крајишког дијалекта није уочено исмијавање у друштву, јер 80% биљежи опцију *не* на постављену тврдњу. Ипак, 20% испитаника наилазило је на непријатна искуства.

Био/-ла сам исмијан/-на у некој прилици због тога како говорим.

У комуникацији с другим људима наши испитаници нису имали проблема – 78% се углавном или уопште не слаже с тврдњом *Имао/-ла сам потешкоће у разговору с људима из друге средине, јер нисмо могли да се разумијемо*. Мали проценат испитаника је изразио слагање. Тиме је потврђена наша почетна претпоставка да испитаници неће имати проблема у комуникацији.

Имао/-ла сам потешкоћа у разговору с људима из друге средине.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Имајући у виду да су ставови субјективни и индивидуални судови на чије формирање утичу социолошки, психолошки, идеолошки, васпитни и низ других фактора, као и да су дубоко укоријењени у човјекову свијест, сматрали смо да, као главно средство артикулације и изражавања наших мисли, имају битног удјела у различитим аспектима човјековог живота и његових односа, те је њихово анализирање значајно за разумијевање тих односа, представа које се стварају о језику, као и

самог чина комуникације. Утврдили смо да већина испитаника дијалекат сматра саставним дијелом свог идентитета, дјелује им природно и као својеврсна спона између људи с истог говорног подручја, па ће према њима бити срдачнији и блискији. Стандардни језик, с друге стране, не сматрају крутим и неприродним, јер се не јављају потешкоће при савладавању нормативних правила, али свакако није у потпуности присутно ни мишљење да је престижнији у односу на дијалекат. Јасно се види да је становиште о стигматизацији говора јужних дијелова Србије присутно у друштву, али комуникација међу средњошколцима и формирање ставова о самом саговорнику у начелу неће зависити од тога да ли он говори стандардним језиком или својим матерњим дијалектом.

Даља лингвистичка истраживања поред поменутих питања могла би укључивати разлике у ставовима појединаца који потичу из другачијих средина (сеоских, приградских, градских), могућег утицаја школе коју похађају на приврженост дијалекатски обојеном говору, колико се стандардни језик повезује са степеном образовања и социјалним статусом неке особе, да ли је исправно одрећи се матерњег дијалекта због професионалног опредјељења (рада у образовању/медијима). Овај рад се може схватити као скроман допринос напорима да се дају што потпунији одговори на таква питања.

ЛИТЕРАТУРА

- Bugarski 1991:** Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bugarski 1997:** Ranko Bugarski, *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa.
- Filipović 2009:** Jelena Filipović, *Moć reči*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Garrett 2001:** Peter Garrett, Language attitudes and sociolinguistics: *Journal of sociolinguistics* 5/4, 626–631.
- Влаховић 1989:** Влаховић Нина, *Популарни судови о језику на српскохрватском говорном подручју*. Београд: Филолошки факултет, магистарски рад.

- Ивић 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 1994:** Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009:** Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ковачевић 2004:** Борко Ковачевић. Ставови према варијететима српског језика. *Philologia* 2, 33–38.
- Микетић 2016:** Сања Д. Микетић, *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији*. Београд: Филолошки факултет, докторски рад.
- Окука 2008:** Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.

ATTITUDES OF YOUNG SPEAKERS FROM EASTERN HERZEGOVINIAN DIALECT TOWARDS SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyzes attitudes of high-school students from Eastern Herzegovinian dialect regarding standard language and their own native dialect and other dialects of Serbian language. The aim of this paper was to determine whether they harbour specific attitudes given the similarities between their dialect and the standard language. High-schoolers were given the questionnaire, their answers turned into data that was statistically analyzed and graphically depicted, than compared and examined. Some of our prior assumptions were confirmed: speakers put different values on their regional speech compared to speech from other regions, and that speakers wouldn't have trouble blending in with speech of some new region. However, the assumption that their speech wouldn't significantly change depending on the situation was wrong. Analysis has shown that students consider the dialect an integral part of their identity, dialects preservation their duty, as well as lack of trouble in learning standard linguistic norms, and lack of prejudice towards speakers from different regions.

Key words: Eastern Herzegovinian dialect, Standard Serbian language, Serbian dialects, attitudes.

Helena Brajić, Aleksandar Krstić

Јана Васић

Гимназија, Косовска Митровица

Теодора Страк

Филолошка гимназија, Београд

Аница Манојловић

Друга крагујевачка гимназија, Крагујевац

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

СТАВОВИ МЛАДИХ ГОВОРНИКА КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У раду су представљени и анализирани ставови средњошколаца с подручја косовско-ресавског дијалекта према језику. Циљеви овог истраживања били су да сазнамо какав је однос средњошколаца према стандардном српском језику и његовим дијалектима, као и колико знање о њима утиче на саме ставове. Корпус чине одговори на посебно осмишљену анкету коју су попуњавали испитаници искључиво с простора где се говори косовско-ресавски дијалекат. Испитали смо ставове средњошколаца о њиховом дијалекту и њихов однос према стандардном језику и другим дијалектима, а у анализи смо направили паралеле између одговора на поједина питања. У појединим одговорима уочене су одређене контрадикторности на основу којих је, између осталог, закључено да већина испитаника не прави разлику између стандардног језика и сопственог дијалекта.

Кључне речи: дијалекти српског језика, косовско-ресавски дијалекат, стандардни српски језик, ставови.

1. УВОД. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет овог истраживања јесу ставови средњошколаца с косовско-ресавског дијалекатског подручја према стандардном српском језику, као и према дијалекатским говорима.

Косовско-ресавски дијалекат обухвата простор од крајњег југозапада до крајњег североистока Србије (Оука 2008: 198). Овај дијалекат припада староштокавском наречју и екавског је изговора. Косовско-ресавски дијалекат је у контакту са свим осталим дијалектима штокавског наречја. У оквиру овог дијалекта издвајају се три поддијалекта: јужни (југозападни), средишњи и северни (североисточни) (Ивић 2009: 74).

Косовско-ресавски дијалекат се у многим аспектима разликује од стандардног српског језика. Стандардни језик поседује четвороакценатски систем и подразумева коришћење облика за свих седам падежа, у косовско-ресавском дијалекту постоје три акцента (два дуга – дугосилазни и дугоузлазни, и један кратки – краткосилазни) (Оука 2008: 202), док се поједини падежни облици изражавају општим падежом (*casus generalis*) и употребљавају се на другачији начин од оног који је нормом прописан (Оука 2008: 206). Косовско-ресавски дијалекат одликује се и специфичним начином творбе речи, као и специфичном лексиком, богатом позајмљеницама.

Циљ овог истраживања јесте да истражимо какви су ставови средњошколаца према српском језику – његовим дијалекатским говорима, као и његовом стандарду. Истраживање је отпочето с претпоставкама да ће испитаници сматрати да је њихов говор неправилан због великих разлика између стандардног српског језика и косовско-ресавског дијалекта, као и да се због тога негативно вреднује у друштву, и да ће, према томе, дати лошу оцену сопственом говору и говору свог окружења, а онда у складу с тим истаћи да свесно уносе измене у свој говор и да сматрају да је стандардни језик престижнији од њиховог дијалекта.

2. МЕТОДОЛОГИЈА ПРИКУПЉАЊА И АНАЛИЗЕ ПОДАТАКА

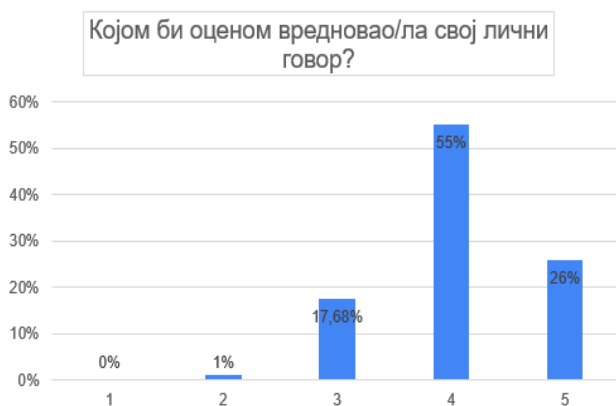
У истраживању је учествовао 181 испитаник средњошколског узраста с подручја косовско-ресавског дијалекта. Истраживање је извршено анкетном методом, а истраживачки инструмент био је упитник који је био пласиран путем интернета. Упитник који је коришћен за прикупљање корпуса састављен је по узору на докторску дисертацију Сање Микетић *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији* (2016) и садржи питања о дијалекту испитаника (косовско-ресавски), другим дијалектима и стандардном језику.

Упитник се састоји од три дела, где су у првом испитаници вредновали свој лични говор, а у другом изнели ставове према дијалекатском говору и стандардном језику. Иако је анкета била анонимна, у трећем делу упитника прикупили смо поједине личне податке који су били део анализе, тј. представљале су одређене критеријуме за одабир узорка, попут информација о полу, узрасту и пребивалишту испитаника.

Питања о ставовима су била затвореног типа, већински у виду петостепене скале (18 питања), али и у виду дихтомног питања, с понуђеним одговорима *да* и *не* (2 питања). Поједини подаци су прикупљени и путем питања отвореног типа. Подаци су сакупљени и представљени у табели у програму *Excel*, одакле је вршена даља анализа. Упоредили смо добијене одговоре с очекивањем, тј. с нашим почетним хипотезама, и потом дескриптивном методом тумачили добијене одговоре.

3. РЕЗУЛТАТИ

Већина испитаника (око 80%), свој говор је оценила највишим оценама (4 и 5). Знатно мањи број анкетираних (18%) мање је задовољан својим говором. Нико од испитаника није свој говор оценио најнижом оценом, тј. јединицом.

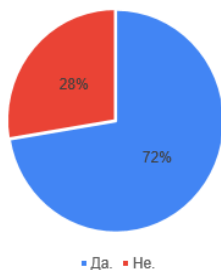

Када је у питању оцена говора места у којем живе, 39% испитаника се определило за средњу оценом (3). Нешто мање испитаника говор свог места је оценило врло добро (31%) и одлично (12%). Свега 18% се одлучило за оценом два, док га нико није оценио јединицом.

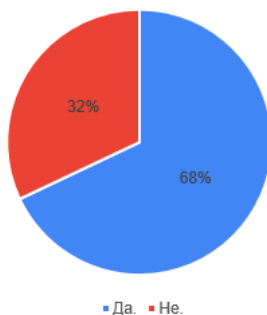
Већина испитаника (72%) уноси измене у свој говор у одређеним ситуацијама, док знатно мање (28%) сматра да то не ради.

Да ли понекад чиниш свестан напор да у свој говор унесеш измене?

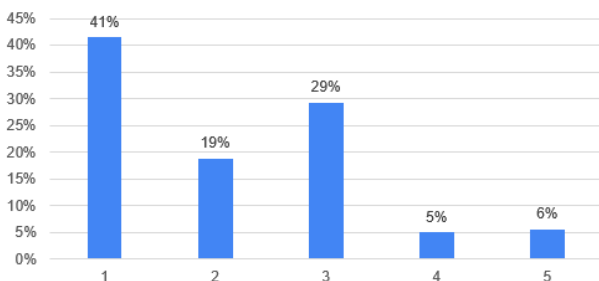
Да не говори дијалектом сматра чак 32% испитаника. Знатно већи број испитаника свестан је свог дијалекатског говора (68%). Овакав резултат био нам је изненађујући, с обзиром на врло уочљиве разлике између косовско-ресавског дијалекта и стандардног језика.

Говорим дијалектом.

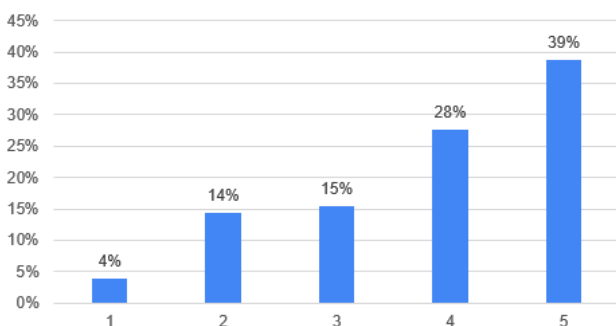
Најмањи број испитаника сматра да је говор њихове средине неправилан (11%), док се скоро 30% испитаника нити слаже, нити не слаже с овом ставком (оцена 3). Највећи број испитаника (60%) не слаже се с овом тврдњом (оцене 2 и 1).

Сматрам да се у другим срединама (нпр. Београд, Нови Сад, Ваљево) говори чист српски језик, за разлику од моје средине где се говори неправилно.

Да говори скоро или у потпуности исто као и људи из њиховог места сматра 67% испитаника; 18% се не слаже и сматра да не говори као људи из свог места, док је 15% остало неутрално.

Говорим исто као и људи из мог места.

Да се њихов дијалекатски говор не сматра мање вредним у друштву мисли 52% испитаника; 25% је равнодушно, док се 23% скоро или у потпуности слаже с тврдњом да се говор њиховог краја негативно вреднује.

Најмањи број испитаника (17%) се скоро или у потпуности не слаже са тврдњом да им је говор који чују на РТС-у и у сличним медијима близак. Већина испитаника 63% се слаже с овом изјавом, док је 20% одлучило да остане равнодушно.

Да је људима из друге средине чудан њихов говор, сматра 26% испитаника. Нешто већи број (21%) одговорио је средњом оценом. Највећи број (53%) одговорио је да другим људима њихов говор није чудан, што би значило да се наши испитаници не осећају стигматизовано и дискриминисано од стране говорника с других дијалекатских подручја.

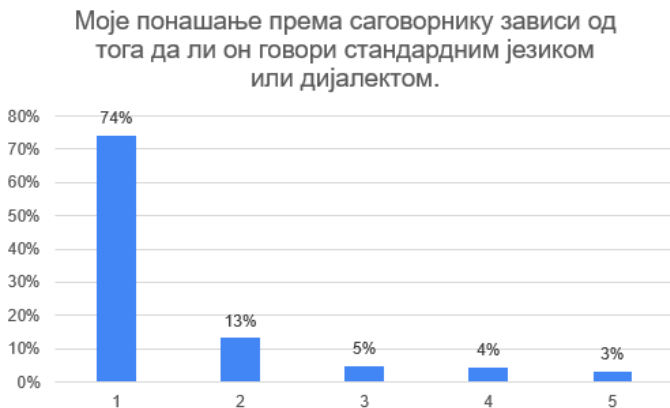
Убедљива већина испитаника (79%) не сматра да им је тешко да се уклопе у говор друге средине када се тамо нађу; знатно мањи број (13%) остао је равнодушан или се не слаже (9%).

Највиши проценат испитаника (63%) не сматра да би дијалекатски говор требало заменити стандардним. Скоро једнак број испитаника (19% и 17%) је остао равнодушан или сматра да је овај став исправан.

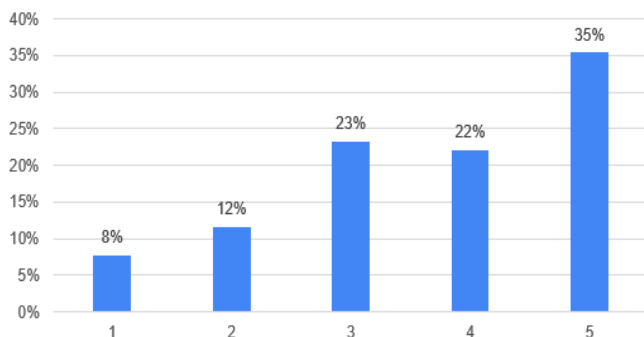

Убедљива већина испитаника (87%) своје понашање не условљава идиомом свог саговорника; 7% сматра да то чини, док је свега 5% испитаника неутрално по овом питању.

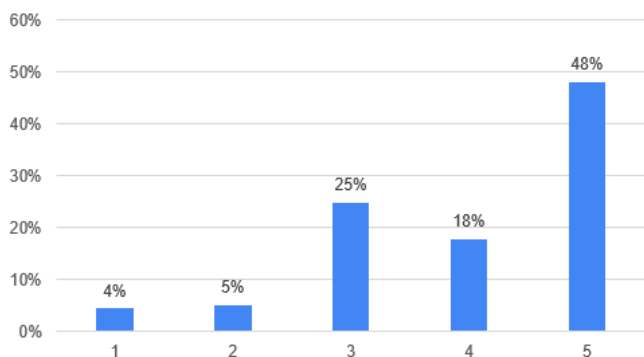
Да ће користити само стандардни језик на радном месту, ако оно буде било у медијима или образовању, сматра 57% испитаника. Знатно је мањи проценат оних који не сматрају да је то потребно (20%). О изјави нема јасно изражено мишљење 23% испитаника.

Ако будем радио/-ла у медијима/образовању,
употребљаваћу само стандардни језик на
радном месту.

Дужност према очувању дијалеката осећа 66% испитаника; 25% се определило за неутралност, док се 9% испитаника делимично или у потпуности не слаже с овом изјавом.

Очување дијалеката је наша дужност.

Да је стандардни језик престижнији од дијалекта сматра 26% испитаника. Скоро исти број је равнодушан (28%). Ипак, преовладава број испитаника који се с овом тврдњом делимично или у потпуности не слаже (45%).

Скоро је једнак број испитаника који тврде да осећају посебну блискост с неким ко говори исто као они, као и број оних који се с овом тврдњом не слажу. Блискост не везује за начин говора 40% наших испитаника, док је 37% оних који то чине, а 22% неутралних испитаника.

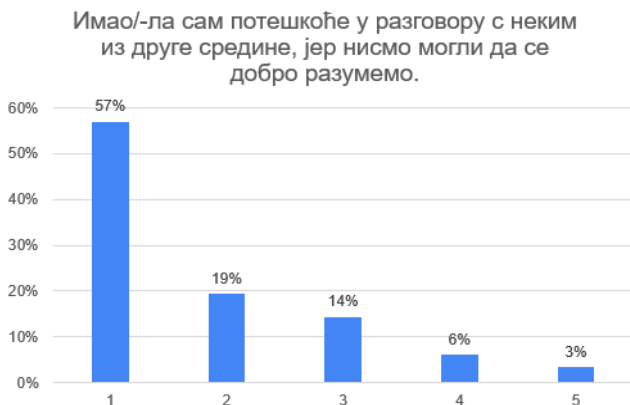
Само 13% испитаника сматра дијалекат разумљивијим од стандардног језика, док 62% испитаника дијалекат не сматра ништа више разумљивим од стандардног језика; 25% испитаника се определило за неутралност.

Највећи број испитаника (76%) не сматра стандардни језик тешким за учење, док се свега 11% слаже с овом изјавом; 14% испитаника одговорило је неутрално.

Већина испитаника (76%) није имала потешкоће у разумевању с говорницима с других дијалекатских подручја. Свега 9% их је имало, док је 14% остало неутрално.

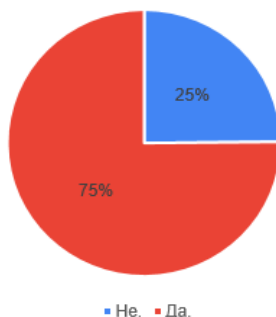

Скоро 60% испитаника сматра да свој говор прилагођава говорној ситуацији, док 24% сматра да то не чини; 16% испитаника на ову тврдњу одговара неутрално.

Да је доживело исмевање због начина на који говори сматра 75% испитаника, а 25% њих сматра да због свог говора никада није било исмејано.

Био/-ла сам исмејан/-а у некој прилици због тога како говорим.

4. ЗАКЉУЧЦИ

Што се тиче говора испитаника и говора њихових суграђана, наше почетне претпоставке донекле су оповргнуте. Они су свој говор оценили највишим оценама, док су говор свог места оценили нешто ниже, што оповргава наше претпоставке и у исто време нам говори да њихови одговори нису били у потпуности објективни. Такође, испитаници су се већином изјаснили да у свој говор уносе измене, што је у складу с нашим претходно постављеним хипотезама. Чак 32% испитаника није свесно да говори дијалектом, што никако нисмо очекивали, пре свега због јасних и врло уочљивих разлика између косовско-ресавског дијалекта и стандардног језика. Одатле можемо закључити да се у школама не говори довољно о дијалекатском говору, због чега испитаници нису свесни свог личног, матерњег дијалекта, као и његових разлика у односу на друге говоре српског језика. Говор свог места нису оценили мање правилним од говора других средина попут Београда или Новог Сада. Ово нам такође говори у прилог томе да испитаници нису у потпуности свесни претходно поменутих разлика.

Код одговора испитаника уочавамо знатне контрадикторности. Испитаници су се већински сложили да се говор њихо-

вог места не вреднује ниско у друштву, али је у исто време чак 75% испитаника изјавило да су били исмејани у некој прилици због начина на који говоре. Слично томе, већина испитаника се изјаснила да говори делимично или у потпуности као људи из свог места, али и да им је говор који чују у медијима попут РТС-а близак. Такође, на изјаву о коришћењу стандардног језика у образовању или медијима 20% испитаника се изјаснило да неће користити искључиво стандардни језик, док је осталих 80% одговорило у прилог овој тврдњи, што је контрадикторно већинском проценту који сматра да стандардни језик није престижнији од дијалекта.

Испитаници су се већински изјаснили да осећају дужност према очувању дијалекта, али сматрају да дијалекат није ништа разумљивији од стандардног језика. Из свега наведеног можемо закључити да испитаници на свој говор не гледају у потпуности објективно.

Овим смо истраживањем стекли увид у поједине ставове младих с подручја косовско-ресавског дијалекта према српском језику и оно може послужити као допринос будућим истраживањима, али и као смерница на шта треба обратити пажњу; на пример, у школама би се могло више, или на другачији начин, говорити о дијалектима, како би испитаници постали свеснији сопственог дијалекта, као и других дијалекатских говора, њихових међусобних разлика, али и разлика у односу на стандардни језик.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Микетић 2016: Сања Микетић, *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет.

Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb, SKD Prosvjeta.

ATTITUDES OF YOUNG SPEAKERS FROM KOSOVO-RESAVA
DIALECT TOWARDS SERBIAN LANGUAGE*Summary*

This paper analyzes and presents attitudes that highschoolers from Kosovo-Resava dialect express towards language. The aims of this research were to get information on what is the highschoolers' relation with the Standard Serbian language and its dialects, as well as how much does their knowledge of them influence their opinions. Research material consists of carefully devised questionnaire given exclusively to speakers of Kosovo-Resava dialect. We examined the opinions these highschoolers have about the dialects and their relationship with standard language and other dialects. Comparisons were made between answers on certain questions. Some answers show specific contradictions that indicate that most speakers do not recognize differences between language standard and speakers dialect.

Key words: Kosovo-Resava dialect, Serbian dialects, Standard Serbian language,

Jana Vasić, Teodora Strak, Anica Manojlović

Софија Вељановски
Гимназија „Урош Предић“, Панчево

Цвета Милановић
Филолошка гимназија, Београд

Ментори: др Јована Јовановић, др Весна Ђорђевић
Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ МОТИВИСАНИ ФИТОНИМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Предмет нашег истраживања су фразеологизми мотивисани фитонимима у српском језику. Грађу за истраживање смо ексцерпирали из *Фразеолошког рјечника хрватског или српског језика* Јосипа Матешића и из *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске. Главни циљ нашег рада јесте структурно-семантичка анализа фразеолошких јединица, као и израда специјализованог речника фразеологизама мотивисаних фитонимима. Корпус се састоји од 218 фразеолошких јединица, које су најпре анализиране структурно, при чему је уочено највише синтагматских конструкција. Затим је, семантичком анализом, грађа класификована на фразеосемантичка поља, где је уочено највише фразеологизама са значењем међуљудских односа. У раду су такође обрађени поредбени фразеологизми и истакнута метафора као продуктиван механизам у грађењу фразеолошког значења. Представљени су и фразеологизми чије је значење засновано на стереотипима у којима су садржана колективна уверења о вези између биљака и неких човекових особина, најчешће недостатака и мана. С тим у вези, анализа показује да је међу фразеологизмима мотивисаним фитонимима највише јединица негативне конотације.

Кључне речи: фразеологизам, фитоним, структурно-семантичка анализа, фразеосемантичко поље, поредбени фразеологизми, метафора, стереотипи.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА. ПРЕДМЕТ, КОРПУС И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Термин фразеолошка јединица је општи назив за јединицу фразеолошког система једног језика, који је широко прихваћен и одговара постојећем терминолошком систему у српској лингвистици. Термин фразеологизам употребљава се двојако: 1. као синоним фразеолошкој јединици, дакле као општи назив за јединицу фразеолошког система независно од њених структурно-семантичких и функционалних особености и 2. као назив само за експресивне фразеолошке јединице (Мршевић-Радовић 1987: 11).

Фразеологизми представљају устаљене језичке јединице које се састоје од најмање две речи и имају јединствено значење, што значи да се семантика фразеологизма не може свести на збир значења компонената у њиховом саставу. Дакле, фразеологизми су устаљене вишелексемне јединице и у њима се не могу мењати ни речи ни њихов редослед (Кликовац 2021: 113).

У српском језику изузетно су бројни и широко заступљени фразеологизми мотивисани појавама у свету које се тичу човека. У састав фразеологизама улазе лексеме којима се именују различити предмети и појаве из реалног света. Према лексичком значењу компонената вишелексемних јединица које је у нефразеолошкој бази мотивисало настајање фразеологизма, издвајају се: 1) фразеологизми који се односе на човека и његово непосредно окружење и 2) фразеологизми мотивисани делатношћу човека као друштвене и економске јединице, његовим професионалним животом (Мршевић-Радовић 1987: 67). Једна од компонената унутар фразеолошких јединица које означавају човеково непосредно окружење јесте биљка. Фитоним је лексема којом се именује биљка, тј. фитоним је назив за биљку, а фразеологизми могу као једну од својих компонената имати и фитониме.

Предмет нашег истраживања су фразеологизми мотивисани фитонимима у српском језику. Под мотивисаношћу фитонимима подразумевамо да смо у грађи разматрали фразеолошке јединице (ФЈ) које садрже као једну од компонената назив неке биљке, затим оне фразеолошке јединице које у себи носе име неког дела биљке – као на пример *корен, лист, цвет...*

Поред тога, у корпус смо убрајали и фразеолошке јединице у којима се јавља придев изведен из назива биљке – нпр. *смоквин, брезов, дренав...* Такође, у корпус су уврштене и ФЈ чија је једна од лексема назив за предмет/ентитет који је у тесној егзистенцијалној, појмовној вези са биљкама – нпр. настаје њиховим груписањем, тј. подразумева скуп биљака сложених на одређени начин, које имају некакву специфичну намену (нпр. *венац, слама, букет* и сл.).

Методологија којом смо се служили приликом прикупљања грађе јесте претрага одабраних извора према формалном критеријуму. Наиме, у речницима смо трагали за одговарајућим одредницама – нпр. фитоним; изведеница од фитонима (обично придев); назив за део биљке и сл.; прикупљајући на тај начин све фразеолошке јединице које су формално повезане са биљкама.

Грађу за истраживање смо ексцерпирали из *Фразеолошког рјечника хрватског или српског језика* Јосипа Матеша и из *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске. Наш корпус се састоји од 218 фразеолошких јединица.

Примарни циљ нашег рада јесте структурно-семантичка анализа фразеолошких јединица, као и израда специјализованог речника фразеологизама мотивисаних фитонимима. Речник ће бити дат у Прилогу на крају рада. Одреднице у речнику биће разврстане по азбучном реду, према кључним речима (назив биљке, део биљке). У раду смо углавном наводили дефиниције из Матешајевог речника, осим уколико су оне изразитије кроатизирани, тј. карактеристичније за савремени хрватски стандард. У тим случајевима смо узимали дефиницију за исти фразеологизам коју региструју Речник САНУ или Речник МС. Секундарни циљ нам је да се позабавимо поредбеним фразеологизмима, будући да је у нашем раду забележено много таквих фразеолошких јединица, а оне су интересантне са лингвокултуролошког аспекта, као репрезентанти одређених стереотипа који се у српској култури везују за поједине биљке.

Једна од наших хипотеза у раду јесте да ће у грађи бити забележен највећи број фразеолозама који су по својој структури синтагме. Такође, претпостављамо да ће највише бити

фразеолошких јединица негативне конотације, између осталог отуда што примећујемо да се за неке биљке везују стереотипи у којима су садржана колективна уверења о вези између биљака и неких човекових недостатак и мана. У сваком језику постоје бројне лексеме чија секундарна значења немају логичко утемељење. Настају на основу колективне представе о одређеним појмовима, а не на основу реалних, постојећих карактеристика тих појмова (Гортан-Премк 2004: 107–108). То потврђују и дескриптивни речници српског језика, који у највећем броју случајева не бележе колективну експресију у дефиницијама примарног значења оних лексема за које су карактеристични културни стереотипи. Без обзира на то што су све биљке објективно лишене интелигенције, има индиција да „неке од њих сматрамо 'нарочито глупима' – на пример букву и тикву” (Јовановић 2018: 158–165). Р. Драгићевић (2001: 251) у монографији посвећеној придевима са значењем људских особина дошла је до закључка да човек перципира оно што излази из оквира просечног, уобичајеног и нагиње негативном и има потребу да именује. У природи је човека, изгледа, да примећује мане и недостатке, да их вербализује на различитим нивоима, пре свега лексичком (исп. Јовановић 2018: 622; 639), а ми ћемо такве увиде лингвиста поткрепити семантичком анализом фразеологизама који су мотивисани фитонимима.

2. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

Када је реч о глаголско-именичким фразеологизмима уопште, па и оним који су мотивисани фитонимима, испољавају се у два основна облика, као компонентни и глобални фразеологизми. Глобални и компонентни фразеологизми се разликују по начину формирања општег фразеолошког значења вишелексемне јединице у односу на њену сложену синтагматску структуру (Мршевић-Радовић 1987: 63–72). Под глобалним фразеологизмом подразумева се глаголско-именичка фразеолошка јединица чије се опште фразеолошко значење изражава глаголско-именичком синтагмом у целини. У таквом фразеологизму постоји узајамна смисаона зависност између чланова. Ови фразеологизми настају као резултат различитих семантич-

ких процеса, нпр. неким лексичко-семантичким механизмима и трансформацијама значења компонената (нпр. метафора, метонимија). Под компонентним фразеологизмима подразумевају се глаголско-именичке синтагме где је један од конституената фразеологизама носилац фразеолошког значења, док други конституент има једно од својих системских лексичких значења, али представља обавезни структурни део фразеологизама (Мршевић-Радовић 1987: 63–72). Компонентни фразеологизми могу бити поредбени и непоредбени, а они се међу собом разликују по томе да ли садрже поредбени везник *као*. Компонентни фразеологизми са поредбеном структуром имају именичку компоненту која је носилац фразеологизације, док је глагол или придев у свом системском лексичком (нефразеолошком) значењу, а везник *као* обележава поредбени однос. Именичка компонента је у функцији квалификатора или интензификатора глагола односно придева (Мршевић-Радовић 1987: 92–93). Поредбени фразеологизми, дакле, могу имати глаголску и придевску компоненту, у зависности од тога да ли је главна реч придев или глагол.

У нашем раду, међу фразеолошким јединицама мотивисаним фитонимима, заступљено је 48 компонентних фразеологизама са поредбеном структуром. Примери за компонентне фразеологизме су: *спавати као дрво* 'спавати дубоким сном, чврсто спавати', где глагол *спавати* представља главну компоненту значења фразеологизма; *бујати као гљиве* 'појављивати се / показивати се у врло великом броју'; *дрхтати (трести се) као лист* 'врло јако дрхтати'; *го као репа* 'јако сиромашан, без игде ичега', где је главна компонента придев *го*.

Неколиким примерима из грађе представимо и глобалне фразеологизме: *обрати [зелен] бостан* 'пропасти, настрадати, зло проћи, лоше се провести'; *понети се на више гране (на вишу грану)* 'поправити стање, доћи у благостање'; *наћи се у небраном (необраном) грожђу* 'наћи се у незгодној / тешкој ситуацији/у неприлици'.

2.1 Структурни типови фразеолошких јединица

У овом делу представимо структурну анализу наших фразеолошких јединица, где ћемо извршити класификацију према њиховој структури, дајући за сваки тип јединица репрезентативне примере. Структурни типови могу бити у виду: (1) предлошко-падежне конструкције, (2) синтагме, (3) реченице. Међу фразеологизмима мотивисаним фитонимима уочавају се два структурна типа: синтагме (196 фразеологизама) и реченице (22 фразеологизма), а предлошко-падежне конструкције нису забележене. Дакле, најчешћи структурни тип је синтагма.

(1) Првом структурном типу, синтагмама, припада 196 фразеолошких јединица. Најзаступљенији подтип су глаголске синтагме – укупно има 139 фразеолошких јединица овакве структуре. Затим следе фразеолошке јединице са структуром именичке синтагме и има их 44. Фразеологизама чија је структура придевска синтагма има укупно 13.

Када говоримо о глаголским синтагмама, издвојићемо пример *бити бибер по пилаву* 'бити главни у друштву' (главни члан је глагол *бити* у инфинитиву, а зависни члан представља унутрашња именичка синтагма са главним чланом *бибер*, именицом мушког рода једнине у акузативу, и зависни чланом који чини предлошко-падежна конструкција са предлогом *по* и именицом мушког рода *пилав* у локативу једине. Још неки примери глаголских синтагматских фразеологизама су: *јести (најести се) бунике* 'бити шашав и луд, бити без памети, бити без моћи расуђивања'; *показати некоме смокву* 'нарувати се некоме'; *радити нешто испод жита* 'радити потајно'; *овијати некога памуком* 'врло нежно, брижљиво поступати са неким'.

Када је реч о фразеологизмима са структуром придевске синтагме, издвојићемо пример: *пијан као дрво* 'посве/сасвим пијан' (главни члан је придев *пијан* у мушком роду, у номинативу једнине, а зависни члан чини поредбена конструкција *као дрво*, са именицом средњег рода у номинативу једнине и поредбеним везником *као*. Поред овог примера издвојићемо још сличних: *здрав (једар) као јабука* 'врло здрав'; *слободан као птица на грани* 'потпуно, независан, слободан'; *савитљив као трска* 'нестабилан, слаба карактера'.

Када говоримо о фразеолошким јединицама које имају структуру именичке синтагме, издвојићемо пример: *човек дренове главе* 'тврдоглавац', где је главни члан именица мушког рода *човек* у номинативу једнине, а зависни члан, падежни атрибут, такође има форму именичке синтагме чији је главни члан именица женског рода *глава* у генитиву једнине, уз коју као конгруентни атрибут стоји придев *дренов*. Још је сличних примера у нашој грађи: нпр. *пут присут трњем* 'мукотрпан/тежак животни пут'; као и примера именичких синтагми са конгруентним атрибутом – *егзотична биљка* 'настран/необичан човек или појава'; *забрањено воће* 'нешто што се воли, али није допуштено уживати'.

(2) Други структурни тип међу фразеологизмима мотивисаним фитонимима представља реченица и овом типу припадају 22 фразеолошке јединице у нашој грађи. Издвојићемо следеће примере: *ни лук јео ни лук мирисао* 'немати никакве везе са нечим'; *трла баба лан да јој прође дан* 'зановијетање, бескористан посао'; *када јавор јабукама роди* 'никада'. Фразеологизам *трла баба лан да јој прође дан* представља независну реченицу, односно може да се употреби самостално, док је фразеологизам *кад јавор јабукама роди* у погледу синтаксичке структуре – зависна временска клауза, што значи да не може стајати самостално, већ као прилошка допуна у широј реченици (нпр. *То ће се десити кад јавор јабукама роди*).

3. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Фразеосемантичка анализа у овом раду представља груписање фразеологизама у фразеосемантичка поља. Ексерципране фразеологизме разврстали смо у поља на основу њихове тематске повезаности тј. сличности у њиховом значењу. Највећи број фразеолошких јединица нашег корпуса описује међуљудске односе, стога је то поље и најбројније. На основу грађе формирали смо 12 фразеосемантичких поља за фразеологизме који имају блиско глобално значење.

1. Прво фразеосемантичко поље је поље међуљудских односа. У ово поље сврстано је највише фразеологизама из наше грађе, тачније 70 јединица. Неки од њих су: *садити с ким ти-*

кве 'удружити се с ким (обично лошом особом)'; *хоће/чека лимун* 'чека да буде позван некуд'; *одговарати као с крушке* 'нељубазно и набусито одговарати'; *цијепати на кому дрва* 'искоришћавати кога за најтеже послове'; *јабука раздора* 'разлог/повод свађе или сукоба'. Унутар поља одредили смо две подгрупе: а) понашање једног човека према другом (*овијати кога памуком* 'врло нежно/брижљиво поступати с ким'); б) човек као припадник друштва/колектива, тј. човеков социјални статус у односу на остале припаднике друштва (*цвет друштва* 'највише цењени појединци у друштву').

2. Фразеосемантичко поље издвојено као друго у погледу бројности у грађи садржи фразеологизме који означавају човекове поступке. У овом пољу забележене су 33 фразеолошке јединице, за које наводимо следеће примере: *гасити ватру сламом* 'погоршати проблем'; *радити што испод жита* 'радити што потајно'; *дати кози да чува купус* 'лакомислено поверити кому што'; *загрести у тврд орах* 'започети тежак проблем'.

3. Треће фразеосемантичко поље везано је за стања, околности. Састоји се од 27 фразеолошких јединица. Примери за ово поље су: *бити као одсечена грана* 'бити усамљен'; *спавати као птица на грани* 'спавати лаким сном'. Такође, неке фразеологизме у овом пољу даље смо класификовали у подгрупе, семантички диференциране у зависности од тога да ли се односе на човеково расположење (*црвен као паприка* 'веома љут') или означавају неке спољне околности – нпр. количину/број и сл. (*бити/имати чега као малог боба* 'у великој количини').

4. Четврто фразеосемантичко поље јесте поље човекових карактерних особина. Садржи 20 фразеологизама, а неки од њих су: *мекан као памук* 'врло доброћудан и великодушан'; *као врбов клин* 'непоуздан'; *бибер и сол* 'оштар и благ (истовремено)'; *имати сламу у глави* 'бити незналица'.

5. У петом фразеосемантичком пољу налази се 17 фразеолошких јединица које означавају човекове активности, околности у којима живи и различите ситуације у којима се људи налазе: *брати/побрати ловорике* 'постићи/ постизати успех, славу, прославити се'; *неће гром у коприве* 'велика несрећа обично не погађа ситног/непознатог човека'; *наћи се у небраном грожђу* 'наћи се у незгодној ситуацији'; *трнов ве-*

нац 'мучеништво, страдање'; *провести се као бос по трњу* 'врло лоше проћи'; *пут посут ружама* 'удобан и лак животни пут'; *пут посут трњем* 'мукотрпан и тежак животни пут'. У овом фразеосемантичком пољу као посебну подгрупу издвајамо називе за празнике (*Цветна недеља* 'недеља пред Ускрс') и фразеологизме чија је семантика у вези са неким обредима (*гледати у (празан) пасуљ* 'прорицати будућност').

6. У шестом фразеосемантичком пољу јесте 10 фразеологизама који се односе на физичке особине и изглед одређеног бића/предмета/појаве: *здрав/једар као јабука* 'врло здрав'; *као да си јабуку располовио* 'неко је врло сличан'; *обучен као липа* 'лепо и раскошно одевен'; *тврђ као дреновина* 'врло тврђ/отпоран'; *горак као пелин* 'одвише горак'.

7. Седмо фразеосемантичко поље је поље материјалног стања/друштвеног статуса и оно броји 6 фразеологизама. Примери су: *доћи до зелене гране* 'обогатити се'; *пасти/спаста на задње/последње гране* 'пасти у беду, пропаст'; *увеле су кому руже* 'осиромашити'; *гол као репа* 'сиромашан'.

8. Осмо фразеосемантичко поље садржи 4 фразеологизма за означавање вештина/способности: *купити што као крушке* 'купити/радити што лако и без потешкоће'; *празна тиква* 'неспособна особа'.

9. У девето фразеосемантичко поље сврстане су фразеолошке јединице чије се значење тиче материјалних и духовних вредности и оно садржи следећих 5 фразеологизама: *јабука сазнања* 'врло важна спознаја нечега'; *не вредети ни зрна боба* 'немати никакву вредност'; *лук и вода* 'празна прича, безначајна ствар'; *кора без ораха* 'нешто безвредно'; *(то је) на врби свирала* 'то ништа не вреди, пуко је обећање'.

10. У десето фразеосемантичко поље уврштене су 3 фразеолошке јединице за означавање времена и експресивно именовање временских одредница: *када јавор јабукама роди* 'никада'; *чекати крушке на врби* 'чекати нешто што се не може остварити'; *кад на врби роди грожђе* 'никада'.

11. У једанаестом фразеосемантичком пољу су 2 фразеологизма којима се именује, представља неки конкретан предмет: *брезова/дренова/љескова маст* 'прут/шиба'; *смоквин листић* 'предмет за покривање полних органа'.

12. Дванаесто фразеосемантичко поље обухватило је фразеологизме који се односе на апстрактне појмове. У анализираној грађи је укупно 21 таква јединица, а неке од њих су следеће: *напрена шала* 'неслана шала', *кисели краставци* 'глупост, неозбиљна ствар', *алајбегова слама* 'оно што нема власника'.

4. ПОРЕДБЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Поредбени фразеологизми јесу компонентни фразеологизми сачињени од две поредбене компоненте повезане везником *као*. Специфични су са структурног и семантичког аспекта – због свог облика, тематско-ремаатске структуре, као и због семантичко-идиоматичних особености утемељених у поређењу, које представља „исконски, универзални начин упознавања, спознавања, тумачења и описивања света, појава и дешавања у њему и око њега, јер подразумева поређења двају објеката, откривање њихових сличности и разлика, при чему се нови објекат упоређује са већ познатим“ (Вуловић 2015: 183). Како запажа Д. Мршевић-Радовић (1987: 92), еталони, тј. компонентни фразеологизми са поредбеном структуром, остварују се на плану повезивања теме поређења са компаратумом.

Структурна анализа фразеолошких јединица мотивисаних фитонимима показује да их граде глаголска или придевска компонента – тема поређења (компаратум) и друга поредбена компонента, оно са чиме се пореди нови појам (компарандум), а што је појмовно у вези са биљком (сама биљка, неки њен део и сл.). Као пример за поредбени фразеологизам са глаголском компонентом у нашој грађи издвајамо: *волети кога као очи хрена* 'не подносити кога'; док је пример за фразеологизам са придевском компонентом: *здрав (једар) као јабука* 'врло здрав'. Запажамо да се поредбеним фразеолошким јединицама може реализовати функција интензификације или квалификације.

Код неких фразеологизама овог типа, поредбени структурни елемент са десне стране, који чине поредбени везник и фитонимска лексема као назив или део назива појма са којим се нешто пореди, имају улогу интензификације – појачавања значења, на чему и почива експресивност фразеологизма. Да-

кле, поредбена компонента појачава значење глагола или придева, што се на семантичком плану најбоље огледа у прилозима за количину у дефиницијама ових лексичких јединица (*много, веома, у великој мери* и сл. – колико је изражена нека особина или колико се интензивно реализује радња означена глаголом). Неки од примера фразеолошких јединица са функцијом експресивне интензификације јесу: *има чега као на гори листа* 'има чега врло много'; *бити (имати) чега као мало боба* 'бити чега у много великом броју'; *бујати као гљиве (после кише)* 'појављивати се у врло великом броју'.

Код поредбених фразеологизама са значењем квалификације поредбена компонента одређује квалитет, каквоћу, врсту или тип неке особине или радње, што у семантичкој парафрази резултује тиме да компарандум има функцију прилога за начин (како?) или описног придева (какав?). Примери за квалификацију: *обучен као липа* 'лепо и раскошно одевен' (начин одевања); или: *спавати као дрво* 'спавати дубоким сном, чврсто спавати' (начин спавања). У нашој грађи забележено је 48 поредбених фразеологизама, што је четвртина укупног броја анализираних фразеолошких јединица. Заступљеније су глаголске синтагме и већина њих означава квалификацију.

4.1 Метафора као механизам грађења поредбених фразеологизама

Да бисмо анализирали метафору као механизам који омогућава формирање фразеолошког значења, најпре је потребно одговорити на питање „Шта је метафора?“. Метафора се неретко тумачи само као стилска фигура и везује се за књижевност. Дакле, по уобичајеном схватању, метафора је језички украс, који служи онеобичавању исказа и који је, према томе, везан превасходно за књижевноуметнички текст (Кликовац 2003: 1). Међутим, иако се метафора убраја у стилске фигуре и користи у уметности, ово није једини контекст који јој се може приписати. О метафори се говори и у оквиру лексикологије: она је један од најважнијих начина на који реч стиче нова значења (Исто). По Душки Кликовац (2003: 9), општа дефиниција метафоре била би следећа: метафора је виђење

или разумевање једне појаве као друге (или једног искуственог домена као другог), што је чини превасходно когнитивним механизмом и због чега се усталио термин *појмовна метафора*. Метафору је важно споменути у нашем раду јер учествује у формирању фразеолошког значења, представља веома важан механизам који помаже сликовитост и експресивност многих фразеолошких јединица мотивисаних фитонимима.

Анализираћемо неколико примера:

1) *егзотична биљка* 'настран/необичан човек или појава'
„Сви су богаташи чудни, јер из богатства израстају егзотичне биљке.“

У датом примеру се чудноват човек пореди са ретком или егзотичном биљком, мада то нигде није директно изречено. Синтагматски фразеологизам *егзотична биљка* почива на метафоричном разумевању карактеризације човека, односно на метафоричкој асоцијацији заснованој на трансформацији типа конкретно → апстрактно (Гортан-Премк 2004: 105–106). Цео је овај спој употребљен у виду наговештаја, алузије на необичног човека.

2) *пресећи/сечећи што у корену* 'прекинути, онемогућити што у самом почетку да се развије'

У овом примеру *корен* метафорички означава почетак, тј. почетни стадијум, а апстрактнија радња уништавања разуме се помоћу конкретније радње – физичког уништавања, сечења.

Метафора омогућава двоструки смисао фразеологизама, без метафоре често не би било експресивног значења фразеолошких јединица које почива на сликовитом, ефектном преосмишљавању и трансформацији семантичког садржаја јединица које улазе у састав фразеологизма, те би и сам фразеологизам изгубио своју основну функцију.

4.2 Стереотипи у значењу фразеологизама

Посебну пажњу заслужују следећи фразеологизми у нашој грађи: *кисели краставци* 'глупост, незбиљна ствар', *надувена тиква* 'надута, охола особа', *празна тиква* 'неспособна

особа', *просто као пасуљ* 'врло и посве једноставно'. Експресивно значење наведених фразеолошких јединица засновано је на стереотипима, тј. предрасудама о биљкама. Ову тврдњу поткрепљује одсуство реалне везе између значења фразеологизма (најчешће је посредни значење неке особине, својства) и значења датих фитонима, односно одсуство мотивације за секундарне експресивне реализације тих фитонима. У сваком језику постоје бројне лексеме чија секундарна значења немају логичко утемељење и не заснивају се на некаквој објективној сличности секундарно именованог семантичког садржаја са полазним садржајем (Јовановић 2018: 158). Значења ових фразеолошких јединица почивају на колективним уверењима нашег народа – нпр. да је пасуљ прост, тиква глупа и сл. Према Јовани Јовановић (2012: 81), метафоричке асоцијације у полисемантичкој структури, тј. пренос номинације с једног на други појам, код лексема овог типа обично су мотивисани извесним стереотипима једног народа о свету који га окружује.

Како истиче Д. Гортан-Премк (2004: 107), полазна лексема, нпр. зооним или фитоним, у својој семантичкој структури има потенцијалну семантичку компоненту која је резултат колективне експресије, колективног схватања да одређена животиња или биљка има какву особину која је својствена човеку или се може приписати човеку. Дакле, фразеологизам *празна тиква* се користи да некога означити као неспособну или пак глупу особу, иако рационално утемељен, конкретан разлог за то уверење не постоји, већ се ради о колективној предрасуди. Сама чињеница да претходно наведени фразеологизми немају конкретан разлог за своје значење, већ су произашли из колективне експресије нашег народа, навела нас је да обратимо пажњу на ове примере и споменемо их у свом раду.

5. ЗАКЉУЧАК

На крају, из овог истраживачког рада може се извести неколико закључака који се односе на фразеологизме мотивисане фитонимима. У оквиру структурне анализе фразеологизми су класификовани у два типа, тачније показало се да у грађи прикупљеној за потребе овог истраживања постоји 196

фразеолошких јединица које имају синтагматску структуру, 22 фразеолошке јединице са реченичном структуром, а није забележен ниједан фразеологизам у облику предлошко-падежне конструкције. Најзаступљенији подтип синтагматских јединица су глаголске синтагме – укупно има 139 фразеолошких јединица овакве структуре. Затим следе фразеолошке јединице са структуром именичке синтагме и има их 44, а фразеологизама чија је структура придевска синтагма има 13.

У склопу семантичке анализе, формирали смо 12 фразеосемантичких поља за фразеологизме који имају блиско глобално значење. Поље међуљудских односа је најбројније, у њега је сврстано чак 70 фразеологизама. Потом иду поља као што су: човекови поступци (33), стања (27), човекове карактерне особине (20), апстрактни појмови (21), човекове активности (17), физичке особине и изглед одређеног бића/предмета/појаве (10), материјално стање / друштвени статус (6), вредности (5), вештине/способности (4). Најмање ФЈ имају поља која означавају време / експресивно именовање временских одређеница (3) и конкретне предмете (2).

Грађа се састоји од 121 фразеолошке јединице негативне конотације и 37 јединица позитивне конотације, док је преосталих 60 фразеологизама неутрално са аспекта конотативне семантике. Доминантан број ФЈ које имају негативну конотацију потврђује резултате ранијих истраживања која показују да човек чешће перципира оно што излази из оквира просечног, уобичајеног и нагиње негативном и има потребу да то именује.

У нашем раду, међу фразеолошким јединицама мотивисаним фитонимима, заступљено је 48 компонентних фразеологизама са поредбеном структуром. Експресивно значење одређених фразеолошких јединица овог структурног типа засновано је на стереотипима; уочава се одсуство везе између значења фразеологизама, односно особина које су приписане биљкама именованим датим фитонимима и реалног знања о тим биљкама. У стереотипима су садржана колективна уверења о неким својствима биљака и, захваљујући метафори заснованој на колективној експресији, називи тих биљака у саставу ФЈ имају експресивну функцију у апострофирању неких човекових недостатака и мана. Значења ових ФЈ почивају на колективним

уверењима нашег народа о свету који га окружује. Код ФЈ овог типа не постоји рационално утемељен, конкретан разлог за такву семантичку трансформацију фитонимске компоненте, већ се ради о колективној предрасуди коју друштвено-културна заједница има према биљкама.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Матешић 1982: Josip Matešić, Predgovor, u: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

ЛИТЕРАТУРА

Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику – творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 18.

Јовановић 2018: Јована Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Кликовац 2021: Душка Кликовац, *Српски језик за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Едука.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

PHRASEOLOGISMS MOTIVATED BY
PHYTONYMS IN SERBIAN LANGUAGE*Summary*

The subject of our paper are phraseologisms motivated by phytonyms in Serbian language. We excerpted the research material from *The Phraseological Dictionary of the Croatian or Serbian Language* by Josip Matešić and from *The Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language* of Matica Srpska. The main goal of the research is the structural and semantic analysis of phraseological units, along with the development of a specialized dictionary of phraseologisms motivated by phytonyms. The corpus consists of 218 phraseological units, which were firstly structurally analyzed, with syntagmatic constructions noted as the most numerous. The material was then classified into semantic fields, where the most frequent phraseologisms were the ones whose meaning refers to relationships between humans. The paper also deals with comparative phraseologisms and puts emphasis on the metaphor as a productive mechanism in constructing the phraseological meanings. Phraseologisms whose meanings are based on stereotypes that contain collective beliefs about the relations between plants and human traits, mostly weaknesses or flaws, are also present. Regarding to this, the analysis shows that among the phraseologisms motivated by phytonyms, most have negative connotations.

Key words: phraseologism, phytonym, structural analysis, semantic analysis, semantic field, comparative phraseologisms, metaphor, stereotypes

Sofija Veljanovski, Cveta Milanović

Бранислав Веселиновић

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ У ГОВОРУ ЛОЗНИЧАНКИ ИЗ ТРИЈУ ГЕНЕРАЦИЈА

Сажетак: У раду се анализира преношење акцената на проклитику у говору трију генерација Лозничанки с циљем да се сагледа актуелно стање ове појаве у лозничком говору, који припада херцеговачко-крајишком дијалекту; упореди са стањем у околним говорима, као и с Вук-Даничићевом ортоепском нормом, те да се установи у којој је мери појава заступљена у идиолектима припадника различитих генерација, чиме би се могао представити потенцијални пут језичке промене. Методом апсолутне ексцерпције примера из корпуса, који сачињава фонетски транскрипт социолингвистичких интервјуа с трима информаторкама, ексцерпирани су примери с реализованим преношењем и они у којима је преношење очекивано, али до њега није дошло, те смо на основу тога одредили проценат заступљености реализације наведене појаве. Анализа је показала да се у лозничком говору преношење акцената на проклитику јавља у истим случајевима као и у околним говорима, као да одговара Вук-Даничићевој ортоепској норми, али да се не реализује доследно, као што норма предлаже. Пошто је појава неједнако заступљена у идиолектима информаторки, показује се да је савремена језичка тенденција у лозничком говору иновација, односно да је преношење акцената на проклитику условљено пре свега узрастом, али и другим социјалним факторима као што су радна средина, покретљивост и степен образовања.

Кључне речи: херцеговачко-крајишки дијалекат, лознички говор, преношење акцената на проклитику, социјални параметри, језичка промена, ортоепска норма.

1. УВОД

Преношење акцента на проклитику подразумевано је према правилима дистрибуције акцената у систему српског стандардног језика, а реализује се и у систему новоштокавских дијалеката који су послужили као његова основица. О правилима акценатског преношења писао је Ђуро Даничић (1925), који се уз Вука Стефановића Карацића сматра творцем класичне ортоепске норме српског стандардног језика. Према Вук–Даничићевој ортоепској норми било је могуће преносити сваки силазни акценат с акцентогене речи на проклитику, што данашњи говорници доживљавају као дијалекатско и архаично обележје (Бошњаковић 2009б: 81). Наиме, процес се у данашњој употребној норми доследно примењује приликом акцентовања речце *не* испред глагола, која се у том случају заправо понаша као префикс (Ивић 1998: 484), а у осталим случајевима зависи како од језичких, тако и од нејезичких чинилаца (Бошњаковић 2009б: 81–82).

Лингвистички фактори који могу утицати на реализацију преношења акцента на проклитику могу бити условљени структуром акцентогене речи и проклитике, учесталošћу израза, те семантиком саме речи и њеном функцијом у реченици (Ивић и др. 1994: 88–90). Што се тиче структуре речи, преношење је чешће на једносложне предлоге него на вишесложне, као и с облика једносложних речи него с вишесложних (Ивић и др. 1994: 88). Када је у питању врста речи, силазни акценти преносе се са заменица на предлоге и поједине везнике (*и*, *ни*), с именица само на предлоге, ретко се преносе с глагола на везнике, а код придева је појава преношења најмање заступљена (Ивић 1998: 484). Акценат се преноси с именица на предлоге у конструкцијама с прилошком функцијом у реченици (Ивић и др. 1994: 89), док се именице које означавају жива бића тешко уклапају у предлошко-падежне конструкције с прилошким значењем, те је преношење у том случају ретко (Ивић и др. 1994: 89).

Екстралингвистичке факторе чине природне варијабле попут узраста и пола, и друштвене варијабле као што су медији, степен образовања, радна средина, ситуациони контекст и став према саговорнику (Бошњаковић 2009б: 82). За интен-

зитет преношења битна је и *улога традиције* – говорници ће преносити акценат у познатим изразима, док ће у непознатим преношење изостати (Ивић и др. 1994: 88–89). Пошто млађи говорници имају прилику да чују примере с преношењем акцената на проклитику од старијих говорника, они ту језичку црту доживљавају као архаичну и стигматизовану, те се напуштање преношења акцента на проклитику као одлика говора млађих генерација може сматрати иновацијом (Бошњакловић 2009б: 80–81). Такође, урбани идиоми и говор мас-медија утичу на говор села ограничавајући процес преношења акцената (Ивић и др. 1994: 91). Када је у питању степен образовања, у говору образованих се на проклитику ретко преносе или се не преносе уопште (Стевановић 1991: 126).

Појава је географски неједнако распрострањена – акцентска проклиза ретка је у источним крајевима, док је у западним и поготово централним много чешћа (Стевановић 1991: 127), односно боље се чува на терену херцеговачко-крајишког дијалекта (Ивић 2001: 176–177), мада се и ту под утицајем мас-медија уопштава посебан акценат речи (Пецо 1971: 52).

Берислав Николић издваја две зоне преношења акцента с именица: североисточну, где се акценат не преноси доследно, и западну и југозападну, где је преношење и даље интензиван језички процес (1970: 35–36).

Пренесени акценат на проклитици увек је кратак,¹ али се може разликовати у квалитету. Ако је резултат преношења краткосилазни акценат, дошло је до старог² преношења, чија старина сеже до општесловенског периода, те је у извесној мери присутно у свим српским народним говорима (Николић 1970: 35; Пецо 1971: 31–32), као и у другим словенским језицима, нпр. руском (Пецо 1971: 31). Ново³ преношење акцента на проклитику, које је знатно млађе од прасловенског и чија се хронологија поклапа с појавом новоштокавске пренесене акцентуације (Пецо 1971: 51–52), представља појаву краткоузла-

¹ Изузеци су спојеви једносложног предлога и заменичке енклитике и једносложних бројева, где се на проклитици појављује дугоузлазни акценат.

² У литератури се срећу и термини *прасловенско* (Николић 1970: 35) и *староштокавско* (Радовановић 2014: 55).

³ У литератури се срећу и термини *српскохрватско* (Николић 1970: 35) и *новоштокавско* (Николић 1971: 39–40; Радовановић 2014: 60).

зног акцента на проклитици и присутно је у већој или мањој мери само у говорима с четвороакценатским прозодијским системом (Николић 1970: 35).

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Пошто је језичке промене у говору једног информатора тешко пратити у реалном времену, могу се поредити говори различитих генерација, те се тако промене посматрају у *привидном времену* (Бошњакловић 2009а: 54). У говору различитих генерација долази до нивелисања дијалекатских облика у корист стандарда, односно уклањају се језичке црте које су у говору најучљивије (Бошњакловић 2009а: 56). Нивелисање према стандардном језику иде од морфологије, преко најмаркиранијих фонолошких одлика, до промена у синтакси (Рајић 2009: 42). Стога, предмет овог истраживања јесте преношење акцената на проклитику у говору Лозничанки које припадају трима различитим генерацијама. Циљ истраживања јесте да се испита актуелно стање поменуте прозодијске појаве у лозничком говору и упореди са стањем ове појаве у околним говорима, као и с Вук–Даничићевом ортоепском нормом, заснованом на некадашњем акценатском стању у херцеговачко-крајишком дијалекту, којем лознички говор и припада (Ивић 2001: 90), те да се установи у којој је мери појава заступљена у идиолектима припадника различитих генерација, што би нам показало потенцијални пут језичке промене, тј. да ли се преношење реализује доследно као некада. Очекујемо да ће резултати показати одступање од прописане норме у виду мање учесталости пренесеног акцента на проклитику услед утицаја употребне норме стандардног језика и дијалекатске интерференције са шумадијско-војвођанским дијалектом, у којем процес преношења акцента на проклитку већ одавно има сложен систем ограничења (Ивић 2001: 93–94). С обзиром на савремене језичке тенденције условљене узрастом, медијима, степеном образовања и радном средином, претпоставља се да ће највећи број примера у којима долази до преношења акцента на проклитику бити забележен у говору најстаријег информатора, а најмањи број примера у говору најмлађег.

3. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ГРАЂЕ

3. 1. Корпус

За потребе овог истраживања начињени су теренски звучни записи разговора с трима информаторкама. Разговори су вођени у Клупцима, лозничком приградском насељу, у јулу 2021. године. Укупно трајање звучних записа износи 95 минута. Фонетски транскрипт разговора сачињен је уз помоћ програма *VoiceWalker*⁴ и забележен је у Ворду. Примери с реализованим преношењем акцената и они у којима је преношење очекивано али до њега није дошло, ексцерпирани су из транскрипта који је представљао наш корпус на основу којег је извршена анализа.

3.2. Методологија

Разговор који је забележен за потребе овог истраживања реализован је у виду спонтаног интервјуа без стриктног упитника. Како би се одржала што неформалнија атмосфера разговора, информаторима није напоменуто да је намена интервјуа испитивање акценатских појединости њихових идиолеката, с намером да се избегне да информатори, услед доживљавања ситуације као формалне и жеље да се прилагоде саговорнику, промене свој говор и елиминишу особине које би сматрали маркираним и ознакама неправилног и непожељног говорења. При испитивању није постојао прецизиран списак питања којих би се строго требало придржавати, али је разговор вођен угледањем на 15 тематских модула социолингвистичког интервјуа Вилијама Лабова (Чопа 2018: 8–15), па су заступљене теме попут слободног времена, игре и детињства, брака и свадбених обичаја, породице, кућног васпитања и свакодневних обавеза у домаћинству, те школе и образовања, а ових смо се тематских оквира придржавали како би разговор одржао природан ток, те да материјал који ће се наћи у корпусу буде приближан и, у мери која је могућа, равномеран.

⁴ Програм за транскрипцију аудио-записа који омогућава понављање његових сегмената ради лакшег и прецизнијег бележења текста.

За транскрипцију звучног записа коришћене су традиционалне графичке ознаке за обележавање акцената у српском језику. У складу с темом рада издвојени су прозодијски елементи у проклizi, најпре како би се установиле сличности и разлике у односу на Вук–Даничићеву ортоепску норму и стање забележено у околним говорима,⁵ али и да би се одредило међугенерациско варирање појаве преношења акцента на проклитику и њена условљеност језичким и ванјезичким факторима. Грађа је издвојена помоћу методе апсолутне ексцерпције, тј. издвојени су сви примери у којима постоје услови да се силазни акценат пренесе, без обзира на то да ли је преношење реализовано или до њега није дошло. Резултати истраживања изложени су према врстама речи, у оквиру којих су примери разврстани према информатору који их је изговорио. За потребе анализе израчунат је и индекс фреквенције реализованог преношења акцента на проклитику за сваког информатора појединачно, односно број забележених примера с реализованим преношењем подељен је с укупним бројем примера у којима је преношење акцента на проклитику било очекивано.

3.3. Информатори⁶

Пошто је предмет овог истраживања преношење акцента на проклитику у говорима из трију генерација Лозничанки, за информаторе су одабране припаднице различитих узрасних група,⁷ које су уједно и у сродству. Мештанке су из лозничког приградског насеља Клупци, у којем прва и друга информаторка бораве читавог живота, док је најстарија информаторка досељена као дете, те је већину свог живота провела у том на-

⁵ Резултати истраживања упоређују се с резултатима испитивања околних говора представљеним у монографијама Берислава Николића *Мачвански говор* (1966), *Тришћки говор* (1968) и *Колубарски говор* (1969), научном раду Мирјане Петровић-Савић *Преношење акцента на проклитику у говору Рађевине* (2012) и монографији Драгане Радовановић *Говор Ваљевске Подгорине* (2014).

⁶ Овом бисмо приликом изразили посебну захвалност својим информаторкама, које су срдечно пристале на сарадњу и тиме омогућиле спровођење овог истраживања.

⁷ У социолингвистици узрасну групу чине особе чији је распон старости десет година и то је временски период који се узима као услов за реализацију језичке промене (Рајић 2009: 39).

сељу. Све су три информаторке по степену образовања једнаке – завршиле су средње стручне школе, а најстарија информаторка уз стечено средњошколско образовање поседује и диплому из дактилографије, па је, претпостављамо, ближе упозната са стандардним језиком, а поготово с његовом некадашњом ортографском нормом. Информаторке су истовремено учествовале у интервјуу и, премда нису одраније познавале испитивача, говориле су слободно, без већег устручавања и, претпоставља се, без свесне тежње да се прилагоде саговорнику и да у свој говор унесу одређене измене. У прилог спонтаном току разговора сведочи њихово често међусобно упадање у реч. Дакле, нису вођени потпуно омеђени индивидуални разговори, већ је у складу с природом интервјуа вођен истовремени разговор с трима информаторкама, али се ипак може одредити редослед реплика на основу засебних представљања и већих сукцесивних неометаних појединачних сегмената разговора информаторки с испитивачем. Информаторке су биле обавештене о томе да се разговор снима и бележи, те сагласне с тим да се забележени материјал објави.

И1⁸: Д. О., радница у фабрици, родом је из Лознице, где је рођена 1992. године. Завршила је средњу економску школу и по струци је туристички техничар. Током разговора говорила је опуштено, природно и спонтано, без већих устручавања. Ова информаторка се у оквиру истраживања сматра представником млађе генерације, те се очекује да у њеном говору буде забележен најмањи број случајева преношења акцента на проклитику, односно најмањи индекс фреквенције.

И2: С. О., домаћица, рођена је у Лозници, 1970. године. По струци је трговац, али се тим послом бавила само неколико година, након чега се посветила породици. Кћерка је најстарије информаторке, а стрина најмлађе. Информаторка је с почетка говорила с мањим устручавањем, али се касније опустила и говорила слободно и спонтано. Ова се информаторка у оквиру истраживања сматра представником средње генерације, те се због радне средине, односно послова у домаћинству и сталне

⁸ Ознаке информаторки додељене су према редоследу њихових појединачних представљања и уједно означавају информаторке распоређене од најмлађе ка најстаријој.

окожености блиским људима, претпоставља да ће у њеном говору бити забележено доследније преношење акцента на проклитику, тј. да ће индекс фреквенције бити већи него код првог информатора.

ИЗ: Љ. Ж., пензионерка, рођена је 1948. године у селу Царина, крај Осечине, али се у Клупце доселила са 7-8 година. Ради бољих услова на радном месту стално се усавршавала, те поред завршене текстилне школе завршила и курс за дактилографа. Читав радни стаж провела је у некадашњој лозничкој фабрици „Вискоза”. Међу трима информаторкама говорила је најдуже, била је изузетно комуникативна, без тежње да свој говор прилагоди саговорнику. Мајка је друге информаторке, док се у оквиру истраживања сматра представником старије генерације. Стога се очекује да ће у њеном говору бити забележен највећи број случајева преношења акцента на проклитику, односно да ће њен индекс фреквенције међу трима информаторкама бити највећи.

4. АНАЛИЗА

4.1.1. Именице

У говору најмлађе информаторке није забележен ниједан пример старог преношења акцента с именице на проклитику, али су забележени примери новог преношења: *плáнйрамо али зà годину дàна / зà годину две; вѣћ òно прѣд крāј*⁹ *крѣнули су иии да се оовај понáшају*. Међутим, већи је број примера где није дошло до преношења на предлог: *без шкòле, за дѣцу, за свāдбу, због кāзнѣ, из кўћѣ (x2), из шкòле, код тāтѣ, на крòв, о дѣци, од гўжве, по лй̀три, са вѣреником, са нāмером, у Бòсни, у Бòсну (x2), у дѣци, у мāгацину (x2), у прй̀чу, у нўшку, у Тр̑шић, у ўлици, у шкòлу*; док се на везник акценат уопште не преноси: *и бра̀к, и дѣду, и гўжве, и љўди, и тѣтка*.

У говору информаторке која је представник средње генерације забележен је само један пример старог преношења на предлог: *нѣ смѣ да се ўзмѣ ў рўке, а због чега нѣ знам*; неколико примера новог преношења: *бр̑жѣ тò нѣкако врѣме*

⁹ Одступа од Даничићевог преношења *прѣд крāј* (Даничић 1925: 57).

*пролѣтї прѣђе за час; ђпет дѣбије тѣ, тѣ дѣбије на крају*¹⁰; док је у осталим случајевима задржан акценат: *због стѣке, на дѣхват, на спрѣт, од дѣговора, око цвѣћа, преко кѣћѣ, у Бањи Ковѣљачи, у бѣоскоп, у јѣбуку, у кѣћи, у кѣћу, у сѣбу, у цркви* (x2). Ни код другог информатора акценат се не преноси на везнике: *а јѣбуку, и гѣдѣна, и гѣдине, и град, и дан, и маѣмѣ, и раднике, и стѣлѣѣке, и таѣта* (x2), и *таѣти*.

У говору најстарије информаторке забележен је пример старог преношења: *нема шаѣнсѣ на ноге*; врши се и ново преношење на предлоге: *ѣнда су ми ѣзѣли бенефѣѣѣрани радни стаѣж за године стаѣрѣости; ѣз шкѣле пѣћемо ѣвече, ѣн дѣђе прѣдѣ ме, мѣнѣ чѣкѣ ѣз шкѣле; баѣа гаѣи од ѣнука ѣ ѣнука од сѣна који је ѣ кѣћи; ѣ шкѣли ѣмала сам одѣвде дѣѣ другѣриѣе; ѣ шкѣлу кад смо пѣшли; ѣмала јѣш гѣдину даѣна да ѣдѣм ѣ шкѣлу*; али су много чешћи примери у којима преношење није реализовано: *без вѣзѣ, без свѣдбѣ, за ѣткаѣз, из дѣвѣрѣишта, на лаѣд, на мѣру, од гаѣсовѣда, од сѣна* (x2), *по кѣѣѣге, по мѣсѣѣц, пред краѣј, са лѣптама, са прѣксѣ, са шѣтаѣкама, са шѣѣѣклом, у баѣњу* (x2), *у Бѣсни, у даѣѣѣни*¹¹, *у дѣвѣрѣиште, у дѣвѣрѣишту, у јѣну, у Ѧсечини, у смѣни, у смѣну, у сѣбу, у цѣвовѣду, у цркви* (x2), *у ѣѣѣнгли, у шкѣли, у шкѣлу* (x5), *у шѣми*; док се на везник, као и у говорима других двеју информаторки, акценат не помера: *а брѣт, и дѣѣи, и жѣртава, и мѣр, и ѣбавезе, и сѣн, и скѣлаѣѣишта, и смѣштаѣј, и фѣѣѣлове*.

Забележени примери одговарају случајевима преношења у класичној ортоепској норми (уп. Даничић 1925: 5–10, 57–58), као и у околним говорима (уп. Николић 1966: 216–217; Николић 1968: 387; Николић 1969: 16–17; Петровић-Савић 2012: 218–221; Радовановић 2014: 56, 60–61). На интензитет преношења могу утицати слоговна структура именица и предлога, учесталост израза и семантика и синтаксичка функција именица (уп. Ивић и др. 1994: 88; Ивић 1994: 482–483), те су

¹⁰ Одступа од Даничићевог *на крају* (Даничић 1925: 57).

¹¹ С облика појединих тросложних именица које на медијалном слогу у номинативу једине имају краткоузлазни акценат може да се пренесе акценат с падежног облика, који би према Даничићу, требало да има краткосилазни акценат на првом слогу (уп. Стевановић 1970: 140), али је данас то преношење ретко и могуће је само у синтагмама с прилошким значењем (уп. Николић 1970: 37).

међу примерима реализованог преношења код информаторки издвојене предлошко-падежне конструкције које у реченицама имају прилошку функцију (уп. Ивић и др. 1994: 89).

Међу примерима с непренесеним акцентом на предлоге издвајају се спојеви с именицама које означавају жива бића (уп. Ивић и др. 1994: 89; Ивић 1998: 484): *за дѐцу, због стòкѐ, код тàтѐ, о дѐци, од сѝна* (x2), *са вѐреником, у дѐци*; спојеви с топонимима (уп. Бошњакловић 2009б: 104): *у Бãњи Ковѝљачи, у Бòсни, у Òсечини, у Тр̕ишић*; и с новијом лексиком страног порекла (уп. Ивић и др. 1994: 88–89): *са прàксѐ, са штàкама, са штѝклом, у бѝоскоп, у мàгацину, у ѝнгли*, а има и именица с три слога, или више¹² (уп. Стевановић 1991: 127–128, 134, 140): *из двòрѝшта, од гàсовòда, од дòговора, са вѐреником, са лòптама, са нàмером, са штàкама, у бѝоскоп, у даљ̀ини, у двòрѝште, у двòрѝшту, у мàгацину, у Òсечини, у љ̀ици, у цѐвоводу*. Ни код једне информаторке није забележено преношење акцента с именице на везник, што одговара стању у североисточној зони преношења акцената на проклитику (Николић 1970: 41).

4.2. Заменице

У говору прве информаторке забележени су примери преношења акцента као краткосилазног с личне заменице: *кòд мене*; као и с неличне: *љ̀шта*, док се као краткоузлазни преноси на предлог акценат с показне заменице: *нà томе*; те на везник акценат с облика номинатива личне заменице за прво лице: *нѝ јà*; али су ипак чешћи примери где до преношења не долази: *без нѐке, до тѝх, за нàшу, за тò* (x2), *из тѐ, код нàс* (x3), *код њѐгà, на сѐбѐ, од нѐког, од тòгà*¹³ (x3), *после тòга* (x2), *у тò, у тљ̀; а јà, и јà, и мѝ, и нѝшта, и њѝма* (x2), *и òвај, и òн, и òнàј, и тò* (x3), *ни јà*.

У говору друге информаторке старо преношење акцента са заменице на предлог честа је појава: *зà њега, кòд мене*,

¹² Код друге информаторке забележен је и spoj с двосложним предлогом у којем се акценат не преноси: *преко кљ̀ћѐ*.

¹³ Међу њима забележен је и пример без дужине: *од тòга*.

кѡд нѡс¹⁴ (x4), кѡд њега (x2), сѡ мнѡм, ѡ мене, али је забележен и пример у којем до преношења није дошло у предлошко-заменичкој конструкцији у којој је иначе очекивано: *код њѣгѡ*; те пример где се акценат не преноси на везник: *и нѡс*. У грађи се нашао и пример старог преношења код раздвајања одричне заменице предлогом: *ни од чега*; што је општешто-кавска појава (Николић 1970: 48). У говору друге информаторке врши се и ново преношење акцента на предлоге како с одговарајућих именичких, тако и с придевских заменица: *зѡ њѡ, зѡ тѡ, нѡ њима, нѡ се, нѡ томе* (x2), *сѡ њѡм, сѡ њима, ѡ тѡ*; као и на везнике: *ѡ јѡ, ѡ мѡ* (x2), *ѡ тѡ* (x2); али су у истим категоријама забележени и примери где не долази до преношења: *за нѡше, због тѡга, код њѣ, на свѡј, на тѡме, од ѡвих, од тѡх, после тѡга*¹⁵ (x2), *у нѡше, у тѡј, у тѡм; а тѡ, и јѡ* (x7), *и мѡ* (x2), *и ѡвај, и ѡн, и тѡ* (x4).

У говору најстарије информаторке акценат се доследно преноси с личних заменица на једносложне предлоге и као краткосилазни: *бѣз њега, ѡд нѡс, зѡ мене, зѡ њега, ѡд мене, ѡ мене*; и као краткоузлазни: *зѡ њѡ*; те на двосложни предлог у конструкцији с енклитичким обликом: *прѣдѡ ме*, док у испитиваном идиолекту на двосложни предлог с пуног облика личне заменице није забележено преношење: *изѡ сѣбѣ*. Акценат се у говору треће информаторке преноси на предлоге као узлазни и с придевских заменица: *кѡд мѡг, ѡд тѡг*; на везнике с личних заменица: *ѡ јѡ, ѡ мѡ, ѡ мѡј, ѡ њѡ, ѡ ѡн*, али су забележени и примери у којима се не реализује преношење: *за тѡх, за тѡ, међу њѡма, на нѣкѡ* (x6), *на тѡј, од тѡх, од тѡг, око тѡгѡ, поред тѡгѡ, са свѡм, сем тѡгѡ, у тѡј, у тѣ, у тѡм, у тѡм; а јѡ* (x7), *а мѡ, а ѡн, а тѡ* (x2), *и јѡ* (x3), *и мѡ* (x2), *и ѡн* (x8), *и тѡ, и тѡ* (x2).

Лознички говор припада групи говора у којима личне заменице за прво и друго лице, као и повратна заменица *себе, се* имају краткоузлазни акценат и у генитиву–акузативу и у дативу–локативу једнине. Док с датива и локатива никада нема преношења на проклитику, с генитива и акузатива једнине долази до преношења акцента у виду краткосилазног (Нико-

¹⁴ Међу њѡма забележен је и пример без дужине: *кѡд нас*.

¹⁵ Један од примера забележен је с дужином: *после тѡгѡ*.

лић 1970: 43). У генитиву и акузативу множинских заменица преношење је такође прасловенско по аналогiji према облицима у једнини, што је заједничка изоглоса говорâ у северозападној Србији (Николић 1970: 47). Исти случај је и с личном заменицом за треће лице мушког и средњег рода, која у свим околним говорима у облицима генитива и акузатива поседује краткоузлазни акценат, али је преношење са заменице прасловенско (уп. Николић 1966: 212; Николић 1968: 393; Николић 1969: 17; Петровић-Савић 2012: 223; Радовановић 2014: 57). У инструменталу једнине заменица *ја*, *ти* и *себе* преношење је старо на читавом штокавском терену (Николић 1970: 47). Забележено преношење у примерима *прѣдā ме* и *нā се* често је у околним говорима (уп. Николић 1966: 212; Николић 1969: 18; Петровић-Савић 2012: 224; Радовановић 2014: 58, 62). Наиме, у споју једносложног предлога и заменичке енклитике појављује се дугоузлазни акценат, а када се енклитички облик заменице нађе иза двосложног предлога, на првом слогу предлога налази се краткосилазни акценат после којег следи неакцентована дужина на другом слогу (уп. Николић 1970: 47).

У говорима северозападне Србије силазни акценти преносе се као краткоузлазни с личних заменица у номинативу на везнике *и* и *ни* (Николић 1970: 47), те на предлоге с генитива, акузатива, инструментала и локатива одговарајућих личних заменица у једнини и множини (уп. Николић 1969: 18; Петровић-Савић 2012: 225; Радовановић 2014: 62), те присвојних и показних заменица (уп. Николић 1969: 18; Николић 1970: 48; Петровић-Савић 2012: 226; Радовановић 2014: 63), што је случај и у испитаним идиолектима. Већина забележених примера новоштокавског преношења акцената на предлоге код информатора јесте с једносложних облика заменица. Тако је и с преношењем на везнике јер су једносложне заменице кратке и често употребљаване акцентогене речи (уп. Ивић и др. 1994: 90). У говору оближње Рађевине новоштокавско преношење на везнике врши се само с облика номинатива (Петровић-Савић 2012: 225), али је код најстарије информаторке забележен и пример преношења с акузатива (*и њу*), што је својствено за говор оближње Ваљевске Подгорине (уп. Радовановић 2014: 62).

4.3. Придеви

У говору прве информаторке забележени су само примери у којима је преношење акцента на проклитику очекивано, али се није реализовало: *на-на њсто, о даљем нѣком шкѡловању, са таѣтине стрѡнѣ, у ѣкономску, у срѣдњу; и прѡшле гѡдине, и тужан*.

У говору друге информаторке није забележено преношење акцента с придева на проклитику: *испред Вуковог дома, на гѡрњу терѡсу, по цѣо даѣн, са муѣжеве стрѡнѣ*.

У говору треће информаторке забележен је пример новоштокавског преношења с придева на предлог: *на раѣдном мѣсту*, али је ипак већи број примера где се преношење није реализовало: *због бѡљѣх уѣслоѡа, на раѣдном мѣсту, од млађѣх, у ѣсту шкѡлу, у куђнѣ поѣслове; и злаѣтна времѣна, и млађѣ, и прѡвѣлан ѣзгѡѡр, и раѣдни стаѣж*.

Забележени пример преношења акцента с придева на предлоге одговара случајевима у околним говорима (уп. Петровић-Савић 2012: 228; Радовановић 2014: 63), док се примери у којима није дошло до преношења акцента на везнике слажу са забележеним стањем у главнини шумадијско-војвођанских говора (уп. Ивић и др. 1994: 85).

4.4. Бројеви

У говору најмлађе информаторке забележен је само један спој предлога и основног броја, у којем не долази до преношења: *са шѣст*, док је до преношења дошло у примеру: *јѣдни на друге*, али се с истог редног броја акценат не преноси на везник: *и друѣга*.

У говору друге информаторке забележен је само један пример броја којем претходи предлог, и у њему до преношења није дошло: *по два*, али је забележен пример у којем је у апроксимативном споју акценат пренесен с једног на други број: *два-три*.

У говору треће информаторке акценат се доследно преноси на предлог с једносложних бројева: *за два, у три* (x2), док се преношење не врши с двосложних бројева: *по сеѣдам*, као ни с броја на везник: *и два*. Забележен је и пример прено-

шења акцента с једног броја на други: *né-шест*, док се с редних бројева акценат не преноси: *из трѣћѣ, у дрѹгом; и сѣдми*.

Забележени примери углавном одговарају стању у околним говорима (уп. Петровић-Савић 2012: 229; Радовановић 2014: 59, 64). Међутим, осим што није забележено преношење акцента с броја на везник у говорима аију информаторки, у идиолекту најмлађе информаторке забележени пример одступа од старог преношења у конструкцији *број један + предлог + падежни облик редног броја други* (уп. Петровић-Савић 2012: 229; Радовановић 2014: 59), што се поклапа с новим преношењем у тој конструкцији забележеним у говору Колубаре (уп. Николић 1969: 19).

4.5. Глаголи

У говору прве информаторке доследно се врши старо преношење акцента на речцу *не* с презента глагола *знати* и аориста глагола *бити*: *нѣ би* (x2), *нѣ бих* (x2), *нѣ зна*, *нѣ знају*, *нѣ знам* (x17); а забележен је и пример с радним глаголским придевом *нѣ хтели*. Доследно се врши и новоштокавско преношење с презента на речцу *не*: *нѣ волим* (x3), *нѣ идем*, *нѣ крѣћем*, *нѣ може* (x6), *нѣ можеш*, *нѣ падне*, *нѣ радим*, *нѣ радимо*, *нѣ пратиш*. У испитаном идиолекту акценат се на везнике уопште не преноси: *а прăвѣ, али глѣдам, али радим, да бѹдѣ, да бѹдѣм, да гăзе, да глѣдăм, да кăжем* (x2), *да ђдѣте, да прăвимо, да пѹца, да ради, да радимо, да рѣшимо, да трѣба* (x2), *да ѳзмемо, и бѣће, и вѣдим, и дѢбијемо, и мѣслим, и нѣма, и пѢчѣло, и свѣђа, кад вѣдим*.

У говору информаторке средње генерације доследно се врши старо преношење на негацију с презента глагола *знати* и *ваљати* и аориста глагола *бити*: *нѣ бих* (x3), *нѣ ваља*, *нѣ знам* (x9), те ново преношење с презента осталих глагола: *нѣ види*, *нѣ смѣ*, *нѣ може* (x2). На везнике се преношење не врши: *да бѹдѣ, да ѣде, да нѣма, да нѣће, да ђдѣ, да ђдемо, да прѢбије, да ради, да радим* (x2), *кад дѢђе, кад дѢђеш, кад пѢђе*.

У говору треће информаторке прасловенско преношење врши се доследно у одговарајућим категоријама: *нѣ би*, *нѣ знам* (x3), а забележени су и примери доследног новоштокавског

преношења на речцу *не* како с презента: *нè дõђе* (x2), *нè могу*, *нè може*, *нè рāдим*, *нè стане*, *нè треба*, *нè чују*; тако и с императива: *нè дāј*, док се у споју везника и глагола преношење акцента не реализује: *а срѣтā*, *да бӯдѣ* (x2), *да бӯдѣш*, *да бӯдӯ*, *да вӯдї*, *да вӯдїмо*, *да дõбијемо*, *да дõбију*, *да дõђемо* (x2), *да йдѣм* (x5), *да йдѣш*, *да јѣдѣм*, *да јѣдѣмо*, *да кāже*, *да кӯпим*, *да рāди*, *да рāдиш*, *да стāнѣ*, *да ўђе*, *да чўјѣ* (x2), *и гõњено*, *и ўзме*, *и чўјѣ*, *кад õдѣ*, *кад прїмї*.

Доследно преношење акцента с презента на речцу *не* одговара стању у свим новоштокавским говорима (уп. Николић 1970: 52–53). Забележени примери доследног прасловенског преношења на речцу *не* с облика презента глагола *ваљати* и *знати* одговарају стању у северозападној Србији (уп. Николић 1969: 19; Петровић-Савић 2012: 230; Радовановић 2014: 59). Иако су у околним говорима забележена и преношења на везнике *и*, *ни*, *да* и заповедну речцу *нек* (уп. Петровић-Савић 2012: 231; Радовановић 2014: 65), у испитаним идиолектима није забележен ниједан такав пример, што је и одлика данашње употребне норме (Ивић 1998: 483–484). Недоследност у преношењу акцената с глагола на везнике последица је дистрибуције везника и глагола, између којих може да стоји и нека друга реч, док између глагола и речце *не* не може да стоји ниједна друга (уп. Ивић и др. 1994: 88).

4.6. Прилози

У говору прве информаторке старо преношење забележено је једино у споју везника *и* и бројног прилога *по*: *й пõ*; забележен је и један пример новог преношења акцента с прилога на везник: *й сад*, док је у осталим случајевима акценат остао на прилогу: *и бõљѣ*, *и вїше*, *и дāље* (x2), *и дўже*, *и лѣпо*, *и нāзад*, *и õнда* (x5), *по пõла*.

У говору другог информатора не долази до преношења акцента с прилога на проклитику: *до пõла*, *и бр̑жѣ*, *и вїше*, *и пõсле*, *и õндā* (x2), *и тāмо*, *на вѣлико*, *ни сād*.

У говору трећег информатора забележено је доследно прасловенско преношење с прилога и на предлоге и на везнике: *дõ пола*, *õд пола*; *й пõ*, док се ново преношење акцента с

прилога не врши: *и вѣшѣ*, *и пѣслѣ* (x4), *и ѿндѣ* (x9), *и сѣд* (x2), *и ту* (x3).

Забележени примери подударају се с преношењима у околним говорима (уп. Петровић-Савић 2012: 232; Радовановић 2014: 60, 64). Старо преношење у изразу *ѿ пѣ* доследно је извршено и обавезно је и у престижном идиому (уп. Бошњаковић 2009б: 103). Иако се у говору суседне Ваљевске Подгорине често преноси акценат с прилога на везник *и* (уп. Радовановић 2014: 65), забележени примери нереализованог новоштокавског преношења указују на тенденцију напуштања ове појаве.

4.7. Заступљеност преношења акцента на проклитику у говорима информаторки

Изузев категорија у којима се преношење у лозничком говору доследно врши као и у употребној норми стандардног језика и оних у којима се акценат доследно не преноси, попут спојева везника с именицама, придевима, бројевима и глаголима, за израчунавање индекса фреквенције узете су у обзир конструкције састављене од проклитике и акцентогене речи у којима је преношење факултативно (Ивић и др. 1994: 88; Ивић 1998: 484). Код прве информаторке индекс фреквенције преношења јесте 10,23%. Код друге информаторке индекс преношења износи 32,18%. За трећег информатора израчунат је индекс фреквенције 20,98%.

Када се упореде индекси фреквенције преношења међу говорницама различитих генерација, испоставља се да је највећи индекс фреквенције забележен у говору припаднице средње генерације, а не код најстарије информаторке, како смо претпоставили, док је код најмлађе информаторке индекс очекивано најмањи. Разлика у индексима фреквенције између друге и треће информаторке може се објаснити утицајем социјалних параметара – радне средине и покретљивости (Рајић 2009: 37–39). Наиме, док је најстарија информаторка већину свог радног века провела радећи у фабрици с радницима из различитих места, те је свој говор прилагођавала радном окружењу и ради лакше комуникације уклањала маркиране језичке

црте свог идиолекта у корист употребне норме стандардног језика, друга информаторка провела је радни век бавећи се пословима у домаћинству и бринући о породици, те је стално била окружена блиским људима, у чијем присуству није било потребе да мења свој говор.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Након анализе прикупљеног корпуса долази се до закључка да се у лозничком говору преношење акцената на проклитику јавља у истим случајевима као и у околним говорима и Вук–Даничићевој норми, али да одступа од прописане норме у учесталости реализације ове појаве. Наиме, силазни акценти доследно се преносе с глагола на негацију, као и у изразима *са̋ мнњм* и *и̋ пњ*, што је одлика и данашњег стандардног језика, док је у другим случајевима преношење факултативно или се уопште не спроводи. Показало се да на интензитет преношења могу утицати слоговна структура акцентогене речи и предлога, честа или ретка употреба израза и њихова семантика и синтаксичка функција. Стога су факултативна преношења забележена у спојевима предлога с именицом, заменицом, придевом, бројем и прилогом, те везника са заменицом и прилогом. За разлику од података о овој појави које проналазимо у описима околних говора, код наших информатора̋ није забележен ниједан пример преношења акцента с именице, придева, броја или глагола на везник, те се тиме појава приближава стању у главнини шумадијско-војвођанских говора и употребној норми стандардног језика. Кад се упореди учесталост реализације преношења у идиолектима припадница различитих генерација, може се установити да појава код свих трију информаторки није доследна и да је преношење најмање заступљено у говору најмлађе информаторке. Да преношење из савремене перспективе постаје архаична и маркирана језичка црта, потврђује се и индексом фреквенције најмлађег информатора који износи само 10,23%, што показује да је савремена језичка тенденција у лозничком говору, условљена пре свега узрастом – иновација, односно напуштање преношења акцената на проклитику. Тенденција напуштања ове појаве није ограничена само на најмла-

Њег информатора, већ је услед социјалних параметара као што су радна средина, покретљивост и степен образовања присутна и код осталих информаторки, што показује релативно низак индекс фрекценције преношења акцента на проклитику: 32,18% код информаторке средње генерације и 20,98% код најстарије.

Међутим, с обзиром на мали број говорника обухваћених овим истраживањем, добијени резултати морају бити условно схваћени. Такође, кад се узму у обзир методологија спроведена у овом истраживању и назначени циљеви, као и сама прозодијска појава која је предмет овог истраживања, битно је напоменути да би преношењу акцента на проклитику у лозничком говору требало посветити свеобухватнија и обимнија истраживања, како би се утврдило савремено стање ове појаве. Ово истраживање у том смислу представља допринос и може пружити потенцијалне смернице за нека будућа истраживања прозодијског система лозничког говора.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић 2009а:** Жарко Бошњаковић, Испитивање градских говора у Србији, *Говор Новог Сада. Свеска 1. Фонетске особине. Лингвистичке свеске 8*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Бошњаковић 2009б:** Жарко Бошњаковић, Преношење акцента на проклитику у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада. Свеска 1. Фонетске особине. Лингвистичке свеске 8*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Даничић 1925:** Ђуро Даничић, *Српски акценти*, Посебна издања СКА LVIII. Београд.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци. О фонологији*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2001:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић и др. 1994:** Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник XL*, Београд, 1–419.

- Николић 1966:** Берислав М. Николић, Мачвански говор, *Српски дијалектолошки зборник XVI*, Београд, 183–314.
- Николић 1968:** Берислав М. Николић, Тршићки говор, *Српски дијалектолошки зборник XVII*, Београд, 373–473.
- Николић 1969:** Берислав М. Николић, Колубарски говор, *Српски дијалектолошки зборник XVIII*, Београд, 1–71.
- Николић 1970:** Берислав М. Николић, *Основи млађе новоштокавске акцентуације*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Петровић-Савић 2012:** Мирјана Петровић-Савић, Преношење акцента на проклитику у говору Рађевине (на грађи из трију села: Бела Црква, Мојковић и Ставе), *Прилози проучавању језика* 43, Нови Сад: Филозофски факултет, 215–235.
- Пецо 1971:** Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Радовановић 2014:** Драгана Радовановић, Говор Ваљевске Подгорине, *Српски дијалектолошки зборник LXI*, Београд, 7–366.
- Рајић 2009:** Љубиша Рајић, Градски говори, *Говор Новог Сада. Свеска 1. Фонетске особине. Лингвистичке свеске* 8. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Стевановић 1991:** Михаило Стевановић, *Књига о акценту књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Чопа 2018:** Миљана Чопа, Проблем комуникације у социолингвистичком интервјуу и репертоар потенцијалних питања за његову успешну реализацију, *Педагошка комуникологија. Семинарски рад*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

THE STRESS SHIFT ONTO THE PROCLITIC IN THE SPEECH
OF WOMEN SPANNING THREE GENERATIONS
IN THE TOWN OF LOZNICA*Summary*

In this paper we analyze the stress shift onto the proclitic in the speech of three women from Loznica in order to determine the contemporary condition of this feature in the Loznica vernacular, which belongs to the Eastern Herzegovinian dialect, compare it with the condition in the surrounding vernaculars and the Vuk-Daničić accentual norm, as well as to discover to what extent the feature appears in the idiolects of members of different generations, which could show the potential way of the language change, i. e. that the stress shift isn't as present as it used to be. Using the method of absolute excerption, examples of realized and unrealized stress shifts for which existed conditions were excerpted from the phonetic transcript of the sociolinguistic interview with the three informants. The analysis has shown that the stress shift onto the proclitic in the Loznica vernacular appears in the same instances as it appears in the surrounding vernaculars and the Vuk-Daničić accentual norm, albeit it doesn't occur as consistently as it does in the referred norm. Since the feature isn't distributed equally in the idiolects of the informants, it turns out that the contemporary tendency in the Loznica vernacular is innovation, i.e. unrealized stress shift onto the proclitic, influenced primarily by age, but also by other social factors such as work environment, mobility and level of education.

Key words: Eastern Herzegovinian dialect, Loznica vernacular, stress shift onto the proclitic, social factors, language change, accentology, accentual norm.

Branislav Veselinović

Дуња Вулић

Пожаревачка гимназија, Пожаревац

Магдалина Тмушић

Тринаеста београдска гимназија, Београд

Ментори: др Јована Јовановић, др Весна Ђорђевић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЧОВЕКОВИХ ФИЗИЧКИХ ОСОБИНА

Сажетак: Предмет нашег истраживања представљају фразеологизми са значењем човекових физичких особина, које укључују човеков физички изглед, способности и стања. Циљ истраживања подразумева структурну и семантичку анализу фразеолошких јединица, утврђивање међусобне повезаности њихове форме и значења, испитивање језичких механизма који их граде, као и израду специјалног речника фразеологизама са значењем човекових физичких особина. У оквиру семантичке анализе фразеологизми су најпре распоређени у лексичко-семантичке групе. С обзиром на то да је предметом рада обухваћено засебно фразеосемантичко поље физичких особина, грађа је на основу заједничких семантичких карактеристика фразеолошких јединица подељена на мања фразеосемантичка потпоља (подгрупе). Рад је закључен описом језичких механизма који на различите начине обликују значења фразеологизама, са акцентом на метафори. Целокупан корпус је прикупљен из *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаћа, док су *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске и *Речник САНУ* коришћени као консултативни извори, првенствено приликом дефинисања лексема значајних за анализу самих фразеологизама. Грађа је ексцерпирана применом семантичког критеријума и чине је 263 фразеолошке јединице.

Кључне речи: фразеологија, фразеосемантичко поље, физичке особине, структурна анализа, семантичка анализа, метафора, српски језик.

1. УВОД

Фразеологизми са значењем човекових физичких особина су, по заједничкој дефиницији фразеологизама, чврсте, идиоматичне, прецизно укалупљене структуре, настале у нашој друштвено-језичкој заједници под утицајем природне средине¹, народне традиције, религије и културе². С обзиром на то, очито је да садрже бројне друштвено укорењене ставове и предрасуде у вези са човековим физичким изгледом. С друге стране, важно је напоменути и њихов хумористички ефекат, сликовитост у изразу и изузетну експресивност као кључну одлику свих фразеологизама. Равноправно са термином *фразеологизам*, чије је значење двојако³, у раду је коришћен и термин *фразеолошка јединица*, који се у литератури јавља као општији за јединицу фразеолошког система, будући да занемарује разлике између вишечланих израза на основу њихове структуре, значења и употребе. Дакле, термине *фразеолошка јединица* и *фразеологизам* означавамо као синонимне (Мршевић-Радовић 1987: 11). Под појмом који ови термини именују подразумевамо устаљени вишелексемни спој, који уз помоћ језичких механизма остварује аутентично значење, независно од значења његових саставних компонената.

Под појмом *физичке особине* се у нашем раду подразумева све оно што карактерише човека искључиво на физичком плану, а што обухвата физички изглед (лепота, дебљина/мршавост, висина, дотеривање итд.), способности (брзина, снага, вид итд.) и стања (здравље, трудноћа, пијанство итд.). То су

¹ Најважнији извор за настанак фразеолошких јединица представљају човекова природна средина, свакодневне активности, његов професионални живот (Мршевић-Радовић 1987: 25).

² Један део фразеолошких јединица у актуелном језичком и културном тренутку представља једном речју културно и цивилизацијско наслеђе у конкретној друштвеној заједници (Мршевић-Радовић 1987: 25).

³ Термин *фразеологизам* јавља се „1. као синоним фразеолошкој јединици, дакле као општи назив за јединицу фразеолошког система независно од њених структурно-семантичких и функционалних особености и 2. као назив само за експресивне фразеолошке јединице, и то у радовима оних лингвиста који у фразеолошке јединице убрајају поред експресивних и неекспресивне устаљене синтагме с номинационом функцијом у језику“ (Мршевић-Радовић 1987: 11). Међутим, пошто једна од дефиниција искључује експресивност као категоријалну фразеолошку особину, ослањамо се на другу.

три семантичка критеријума на основу којих је у целости ексерципирана грађа из *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матеша. Коначан корпус броји 263 фразеолошке јединице. Као консултативни речници при дефинисању појединих појмова именованих лексемама у оквиру фразеолошких јединица коришћени су *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ) и *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС).

Први део рада чини структурна анализа, која подразумева поделу свих фразеолошких јединица по типу синтаксичке структуре, као и статистичку анализу урађену на основу добијених резултата. У оквиру овог дела дат је и структурно-семантички опис појединачних примера који су послужили као потврда непосредне везе између структуре и целокупног значења фразеологизма. У наставку је уследила лексичко-семантичка анализа, а потом су, с обзиром на то да је предмет рада једно засебно фразеосемантичко поље – поље физичких особина, представљена фразеосемантичка потпоља, која су обухватила јединице са заједничким семантичким компонентама. Скренута је посебна пажња на значај стилских фигура у формирању значења фразеологизама. У литератури је одавно истицано да су посебно експресивни изрази који настају коришћењем метафоре, хиперболе, парадокса, контраста итд. (Мршевић-Радовић 1987: 19). Као крајњи део ове анализе, али и самог рада, издвојени су језички механизми који учествују у обликовању значења фразеологизама, уз посебан осврт на метафору као извесно најпродуктивнију.

2. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

Структурна анализа послужила је као систематичан начин помоћу којег смо сортирали све прикупљене фразеологизме у одређене категорије, а онда их статистички обрадили, добивши бољи увид у обимну и живописну грађу којом располажемо. Такође, да би се у потпуности сагледала структура једне фразеолошке јединице, неопходно је дотаћи се и њеног семантичког дела, зато што једно умногоме утиче на друго,

прецизније речено: форма подстиче и условљава креирање значења, и обрнуто. Структурни модел јесте заправо синтаксички модел (Мршевић-Радовић 1987: 32), који подразумева класификацију ФЈ из грађе према типу синтаксичке јединице коју одређени вишелексемни спој (фразеологизам) репрезентује. Према томе, све 263 фразеолошке јединице груписане су у 3 категорије, те статистички обрађене: синтагме (нпр. *челик од човека* 'веома јак, издржљив човек', *крпа од човека* 'врло слаб/исцрпљен човек', *живо, неопојано гробље* 'стар, немоћан човек, особа пред смрт'), предлошко-падежне конструкције (нпр. *с душом у носу* 'врло лошег изгледа, тешко болестан', *без капље крви* 'врло блед, посве блед') и реченице (нпр. *као да је неко метлу прогутао* 'укочено, непокретно, дрвено', *нема кога педаљ од земље* 'бити ниског раста'). Највећи део прикупљене грађе чине синтагме (228, тј. 87%), од којих су најбројније придевске (126, тј. 55%) (*јак као Краљевић Марко* 'врло јак, дивовске снаге', *млад као роса у подне* ирон. 'врло стар, остарио'), затим глаголске (69, тј. 30%) (*изгледати као пребијена мачка* 'бедно/лоше изгледати', *бити као граном побијен* 'бити оборен (болешћу)') и именичке (33, тј. 15%) (*слика и прилика* 'исти по изгледу / посве сличан', *јунак од ока* 'прави јунак, кршни момак').

(1) Синтагме су, због своје бројности и структурно-семантичке разноврсности, захтевале дубљу анализу, те смо као посебну групу издвојили оне у чијем се саставу налази поредбена конструкција са везником *као*. Поредбене синтагме чине већински део нашег корпуса (143, тј. 54%) и њихова значења су уобличена функцијама (а) интензификације (поредбени део указује на то да је особина присутна у изразитој мери, што је у дефиницији фразеологизма оличено прилозима за количину *врло, веома, много, посве* – *ружан као враг* 'врло ружан', *мршав, танак као чачкалица* 'веома мршав, танак', *тежак као сињи камен* 'веома тежак') и (б) квалификације (поредбени део објашњава, квалификује, описује појам изражен синтагмом – *стајати као дрвени бог* 'укочено се држати', *изгледати као девето чудо* 'бити необичан, чудноват', *ћелав, гол као колено* 'потпуно ћелав'). Имајући у виду десну страну речничког чланка фразеолошког речника, односно дефиницију сва-

ке појединачне фразеолошке јединице са значењем физичких особина, сврстали смо фразеологизме у оне са функцијом интензификације или квалификације. Дакле, овај део структурне анализе је морао да се дотакне семантике. На основу бројчаног односа између поредбених конструкција са значењем интензификације (108 ФЈ) и оних са значењем квалификације (38 ФЈ), односно знатне преваге првих, потврђује се експресивност као једна од главних карактеристика фразеологизама уопште, па и оних са значењем човекових физичких карактеристика. Томе, затим, доприносе и одређене стилске фигуре које неретко формирају значења фразеологизама са функцијом интензификације – на пример, препознајемо хиперболу у следећим примерима: *стар као библија* 'врло стар', *мршав као чачкалица* 'врло танак, мршав', *блед као авет* 'врло, јако блед'. Ипак, квалификација уз помоћ тачног, могућег, а опет необичног описа, достиже посебно шаљив карактер, те примере попут: *уређен (накинђурен) као сеоска млада* 'нападно/необично/неукусно одевен, нацифран', *обучен као липа* 'лепо, раскошно одевен', можемо такође посматрати кроз призму стилских фигура. Но, из овога закључујемо да се човек, у настојању да буде што сугестивнији у опису нечијег физичког изгледа, чешиће служи оним фразеологизмима који му својом функцијом интензификације помажу у сликовитом изражавању.

Што се тиче напоредних конструкција (независних синтагми), забележили смо две: *сама кост и кожа* – 'врло мршав', *крв и млеко* 'особа са свежим / с руменим и белим лицем'. Два претходно наведена, као и сви остали репрезентативни примери којима ћемо се и у наставку послужити, наводе нас на исти закључак, тј. потврђују исту, општу „формулу” за све фразеологизме. Наиме, иза структурно, формално једноставних фразеолошких конструкција неретко се крију врло комплексне семантичке реализације, што говори у прилог теоријском одређењу фразеологизама као лексичких јединица које се одликују експресивношћу, језгровитошћу, идиоматичношћу. Промисљајући о начинима како фразеологизми постају и остају „верни” својим давно укореењеним одликама, примећујемо и поменуте стилске фигуре које умногоме учествују не само као потпора значењу оних фразеологизама који садрже функцију

интензификације или квалификације, већ су присутне и код оних ФЈ код којих не запажамо поредбену конструкцију. Фразеологизам који ћемо у овом структурно-семантичком делу анализе искористити да репрезентујемо функцију лексичких механизма и стилских фигура у формирању експресивног значења јесте *сама кост и кожа*. Језички механизам који овде најпре препознајемо је синегдоха, уз метафору. Наиме, човеково телесно стање се овим фразеологизмом своди на само две компоненте (*кост и кожа*), које нису довољне за изглед здравља и живости, па ни за нормално функционисање организма, јер би оно морало подразумевати и присутност мишића, mesa, крви. А затим, када сагледамо значење фразеологизма („врло мршав“), лако је препознати хиперболу, која прати метафоричну концептуализацију и захваљујући којој се креира израз изузетне експресивности. *Кост и кожа*, лексеме у саставном односу, чине једну симболичну целину, зато што обе упућују на исто – одсуство телесног здравља, које се огледа у наглашеној мршавости. Овим тумачењем узајамне зависности форме и семантике фразеолошких јединица заокружили смо синтагматски део структурне анализе.

(2) Један део нашег корпуса, уз синтагме, заузимају и реченичне структуре (27 ФЈ, тј. 10% грађе). Фразеолошке јединице (у ужем смислу) с реченичном структуром су у многим случајевима елидиране реченице, недостаје им неки реченични конституент (Вуловић 2015: 83), што потврђују следећи примери: *као да је неко метлу прогутао* 'укочено, дрвено', *као да си јабуку располовио* 'врло су слични', *као да је неко из гроба устао* 'лоше физички изгледати, бити врло блед'. У овим фразеологизмима уочавамо семантичке и конституентске празнине које се, у зависности од контекста реченице, могу попунити глаголима. Уместо независног (нпр. предикатског) реченичног члана, ове фразеолошке јединице се састоје само од еталона, односно онога са чиме се нешто пореди. У овом случају, такве структуре називамо зависним, начинским (поредбеним) клаузама. С друге стране, у примерима као што су *држи се неко као да је бандеру прогутао* 'бити непокретан, држати се укочено, укипити се', *расте неко као да га ђаволи за уши вуку* 'расти брзо', *изгледа неко као да је из глади*

утекао 'изгледати врло лоше', налазимо све компоненте једне независне реченице. У осталим случајевима, реченичне структуре фразеологизама не садрже поредбени везник као: *ноге су кому над јамом* 'бити врло стар, онемоћао', *нема кога педаљ од земље* 'бити малена раста', *глава је кому тешка* 'бити замуран', *запиње кому језик* 'састајати у говору, неразумљиво говорити, муцати'.

(3) Предлошко-падежну конструкцију уочили смо у најмањем броју јединица (8 ФЈ, тј. 3% целокупне грађе), међу примерима као што су: у *Адамовом костиму* 'гол, наг' (односно, у *Евином костиму* 'гола, нага'), у *високим годинама* 'добро изгледати, бити у снази без обзира на године/старост', *без капље крви*⁴ 'врло блед, посве блед'.

3. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

3.1. Подела фразеолошких јединица на лексичко-семантичке групе

Класификација фразеолошких јединица по лексичко-семантичким групама подразумева, најпре, груписање фразеологизама условљено лексемама које их структурно граде, али и испитивање семантичког односа на релацији „лексема : фразеологизам”, где лексема, као засебна компонента са сопственим значењем, игра одређену улогу у формирању и дефинисању значења целокупне фразеолошке јединице. Ниједну од оформљених група нећемо одмах издвојити по значају, већ ћемо их анализирати редом који је условила њихова заступљеност међу прикупљеним фразеологизмима. Значај ове поделе није само формалан, већ се управо из анализе конституената у саставу фразеолошких јединица долази до закључка колико се човекове физичке карактеристике, кроз устаљени израз, поистовећују са појмовима и појавама које се именују одређеним

⁴ И фразеологизам *без капље крви* можемо објаснити помоћу стилских фигура и језичких механизма. Наиме, потпуно одсуство крви би у буквалном смислу означавало умирање, смрт, но значење фразеолошке јединице нас наводи на закључак да је поново, као у примеру *сама кост и кожа*, укључено претеривање, тј. хипербола. Посредством метафоре као когнитивног механизма, асоцијативно повезујемо изглед бледог човека са мањком крви.

лексемама. То могу бити, између осталог, предмети (*стара кутија* 'стара, ружна жена која се дотерује', *искочити кому из торбе* 'бити сличан кому'), биљке (*обучен као липа* 'лепо, раскошно одевен', *здрав као дреновина* 'врло здрав'), храна (*једра као да је млеком наливена* 'врло једра, пуна живота (о девојци)', *бибер и сол* 'просед'), а неретко и животиње (*корацати као сита патка* 'гегати се', *матор као ђогат* 'врло стар, слаб').

(1) Соматизми⁵ бројчано преовладавају, чинећи саставни део структуре 55 фразеолошких јединица. Најпре смо учили да се лексема *душа* појављује уз соматизме у 5 примера, које већински повезује значење 'бити тешко болестан, на самрти, врло лошег изгледа, слаб': *душа је кому на језику, с душом у носу, стоји кому душа у грлу*. Примећујемо да наведени примери верно и сликовито објашњавају стање изнемоглог човека, те да томе доприноси метафора као когнитивни механизам и начин на који концептуализујемо апстрактне појмове *душа* и *живот*. Затим, лексеми *око* налазимо у 9 ФЈ: *момак од ока* 'згодан / лепо развијен младић', *леп је неко да га се два ока не могу нагледати* 'бити необично леп, наочит', *издале (оставиле) су кога очи* 'не видети добро, бити слабог вида', *видети голим (простим, слободним) оком* 'видети без помоћних средстава'.

Глава, соматизам који има најбогатији фразеолошки обим (Штрбац – Штасни 2017: 19), у нашем корпусу се појављује 4 пута: *бела глава* 'седа глава', *бос по глави* 'ћелав, без косе', *глава је кому тешка* 'бити мамуран, нејасно и тешко разабирати', *глави добивати/добити вртоглавицу* 'хвата кога несвестица'. Када су у питању човекови екстремитети, *ногу* смо пронашли у 5 ФЈ, као што су: *пекарске ноге* 'криве ноге', *бити (стајати) једном ногом у гробу* 'бити врло стар, немоћан', док *руку* репрезентује само један пример: *имати тешку руку* 'имати јак, снажан ударац'.

⁵ Соматизмима се у ширем смислу може сматрати лексика из домена научне терминологије, којом се обележавају делови појединих спољашњих и унутрашњих органа, врсте костију и њихови делови, као и други елементи организма (Штрбац – Штасни 2017: 9).

Лексема *крв* појавила се у 5 фразеолошких јединица, а међу њима су: *крв и млеко* 'особа са свјежим / с руменим и белим лицем', *црвен као крв* 'врло црвен', *без капи крви* 'врло блијед'. У истом броју јединица налази се и лексема *ухо (уши)*: *прозиру се кому уши* 'бити јако слаб, болестан'. У по 3 фразеолошке јединице као конституенти појављују се лексема *уста* – нпр. *уста од уха до уха* 'врло велика, широка уста' и лексема *кост* – нпр. *старе кости* 'стар човек, стара особа'. Остали соматизми, који се могу наћи једном или двапут у нашој грађи, јесу: *срце, леђа, шака, пџс, врат, плећа, месо, лице, брада, зуби, трбух, ребра, кожа, колена, јабучица, длан* (нпр. *носити кога под срцем* 'бити у другом стању, трудна', *заденути некога за пџс* 'истицати се снагом', *спасити у мџсу* 'омршавити, ослабити', *трбух до зуба* 'јако упадљива трудноћа', *имати добра плећа* 'бити јак / чврст / бити у стању подносити велики терет', *набити врат* 'угојити се', *смрачити лице* 'добити мрачан изглед, намргодити се' итд.).

(2) Друга по реду је група унутар које се као конституент налази лексема са значењем предмета, а чини је 36 фразеологизама. У оквиру ове групе је најпре примећено да је изузетна мршавост најзаступљеније значење: *мршав као даска/чачкалица/штака; сух као колац/палица/вретено; да кога уденеш у иглу, отанчати као игла*. Из тога, свакако, закључујемо да предмети издуженог облика и упадљиве танкоће у фразеологизмима ове врсте најчешће функционишу као поредбени еталони за мршаваог човека, што и структурно долази до изражаја будући да су махом посреди фразеологизми са поредбеним везником *као*⁶. Затим, велики број фразеологизама из ове групе има опште значење пијанства: *пијан као чџп/лојтра/метла/секира*; дотеривања: *дотџран (лџп)* *као из кутије* 'удешен, дотџран, врло лепо и уредно обучен', *стара кутија* 'стара/ружна жена која се дотџрује'; укочености/непокретности: *као да је неко метлу прогутао* 'укочено, непокретно', *бити тежак као клада* 'бити тежак/укочен/непокретан'. Дешава се да то буду и фразеологизми шаљивог карактера: *гол као пиштољ* 'гол

⁶ Фразеологизми са поредбеном структуром могу да репрезентују семантику интензификације или квалификације, о чему је било речи у структурној анализи.

голцат, сасвим гол', *искочити кому из торбе* 'бити сличан кому'. Међу осталим заступљеним лексемама су: *капа, кошара, платно, проштац, страшило, свила, шкатуљица, торањ*.

(3) Зооним се као структурна компонента појављује у 31 фразеолошкој јединици. Човек се кроз ове фразеологизме, који су најчешће поредбени, поистовећује са животињама на пољу физичког изгледа (*изгледати (осећати се) као пребијена мачка* 'бедно/лоше изгледати', *прљав као прасац* 'врло прљав, блатан'), физичких способности (*брз као рак* ирон. 'врло спор, тром', *јак као медвед* 'врло јак, снажан'), стања (*пијан као свиња/клен/смук* 'врло пијан', *здрав као риба* 'одличног здравља, врло свестан, чио') и функције чула (*слеп као кртица* 'посве слеп').

(4) На четвртном месту је група фразеолошких јединица чији су конституенти лексеме са значењем у сфери „природа и природне појаве“, и сакупљено је 20 таквих јединица. Најприсутније значење које фразеологизми развијају захваљујући компонентама из ове лексичко-семантичке групе јесте значење човекове физичке снаге, телесне моћи, тежине ('снажан, јак, тежак, кршан, пун снаге...'): *јак као земља, као од брега одваљен, премештати брегове, тежак као (сињи) камен*. Како би се појам човековог изгледа довео у везу са природом уз одређену верност у изразу, међу овим фразеологизмима је присутно, па и неопходно, хиперболисање, које потпомаже експресивност и сликовитост. То препознајемо у примерима као што су: *млада као кап (росе)* 'врло млада', *нема кога педаљ од земље* 'бити малена раста', *брз као муња* 'врло брз, муњевит'. Међу лексемама у овој групи могу се наћи и *снег, гром, иње, лед, сунце, гора, трава, дрво*.

(5) Лексичко-семантичка група конституената са значењем у сфери „религија“ обухватила је 17 ФЈ. Наиме, како бисмо ову групу уопште формирали, најпре је било неопходно установити које јој лексеме одговарају, а које не. У томе нам је помогла монографија Наташе Вуловић, у којој је појашњено да су религијске лексеме оне које у описним речницима (РСАНУ и РМС) имају квалификатор рлг. (религија, религиозно) – уз саму одредницу или уз неко од појединих значења (Вуловић 2015: 42). Следе неки од фразеологизама који припадају овој

групи: *изгледати као девето чудо* 'бити необичан/чудноват', *ружан као враг*⁷ 'врло ружан', *душа се кому повратила* 'опоравити се, одморити се'. Остаје отворено питање да ли је у ову групу требало уврстити и фразеологизам *бити на бес* 'бити силан/кршан/у пуној снази', али то је ипак учињено због једне занимљиве чињенице. Наиме, именица *бес* у свом религијски маркираном, уједно и основном значењу (у РСАНУ) именује „нечистог, злог духа, ђавола, врага“ (Вуловић 2015: 50)⁸. Ипак, постоји могућност да у нашем примеру *бес* означава емоцију, па је управо та двојакост значења ове лексеме (самим тим и фразеологизма) разлог да се на израз у чијем се саставу она налази обрати посебна пажња. Имајући у виду примарно значење именице *бес*, за потребе овог истраживања смо је третирали као религијску компоненту. Осим тога, у овој групи су се нашли и неки од фразеологизама са изразито шаљивим значењем, заснованим на иронији: у *Адамовом костиму* и у *Евином костиму* 'гол/гола, наг/нага'.

(6) Следећа група тиче се лексема са значењем боја, које се налазе у 16 ФЈ, а ово је њихов редослед по бројности: **црвено** (5) – *црвен као мак/рак/крв*, **бело** (5) – *бео као иње/снег/млеко/креда/креч*, **црно** (3) – *црн као гар/гавран*, **жуто** (3) – *жут као цекин/лимун*.

(7) Седму лексичко-семантичку групу конституената анализираних фразеологизама представљају фитоними. У овој групи налази се 10 ФЈ, а лексема *јабука* се појављује 5 пута. Најчешће значење ових фразеологизама је у вези са човековим здрављем (*здрав, једар као јабука* 'врло здрав', *жут као лимун* 'болестан, исцрпљен'). Од лексема којима се именују биљке налазимо и *дреновину*, *храст*, *липу*, *мак*.

(8) Примећено је да су лексеме везане за смрт присутне у приличном обиму у нашој грађи, те смо на основу њих формирали групу од 10 ФЈ у чији састав улазе. Међу овим лексемама су нпр. придев *мртав*, те именице *мртвац*, *смрт*, *гробље*. Углавном су уочена значења самог умирања (*бити*

⁷ Лексеме *чудо*, *ђаво* и *враг* имају по два квалификатора (рлг. мит. и рлг. празн.) (Вуловић 2015: 43).

⁸ У РСАНУ се код лексеме *бес* примећује велики број идентичних изрека, узречица или фразеологизама као и код лексеме *ђаво*, што потврђује њихову синонимичност (Вуловић 2015: 50).

(*лебдети*) између живота и смрти 'бити тешко болестан, у смртној опасности'), затим мртвачке непокретности (*укочити се као мртвачке очи* 'остати/постати непомичан/непокретан'), бледоће (*блед као смрт* 'врло блед'), али и пијанства (*мртав пијан* 'јако, потпуно пијан').

(9) Лексеме класификоване у лексичко-семантичку групу „храна и кулинарство“ појављују се као компоненте 7 ФЈ, а међу њима су: *крв и млеко*⁹ 'особа са свежим, са руменим и бијелим лицем', *бибер и сол* 'просед', *мокар као моча* 'сасвим мокар', *бео као млеко* 'изразито бео', *уста као кутија од шећера* 'врло лепа уста', *једра као да је млеком наливена* 'врло лепа, пуна живота (о девојци)', *бити сличан (бити налик) некоме као јаје јајету* 'бити/постати врло сличан/једнак, не разликовати се'.

(10) Последњу, најмање бројну лексичко-семантичку групу, са само 4 ФЈ, чине конституенти који припадају сфери „породични односи“. Фразеологизми овог типа одликују се трима значењима: сличност у физичком изгледу, нагост и пијанство. Једине лексеме које се појављују су *мајка/мати* (*гол*) *као од мајке рођен* 'сасвим, потпуно гол', *пијан као мајка* 'врло пијан') и *отац* (*бити исти* (*испљунути, пљунути*) *отац*) 'бити врло сличан оцу').

Осим ових десет описаних лексичко-семантичких група, као додатак смо издвојили појединачне лексеме које засебно граде позамашан број фразеологизама: *године/доб* (5) – *пркосити годинама* 'добро изгледати, бити у снази без обзира на године/старост', *човек у годинама* 'човек у поодмаклој, зрелој доби, стар човек'; *снага* (4) – *пуцати од снаге* 'бити врло јак и здрав, бити чио', *опасати се (мушком) снагом* 'одрасли, ојачати, добити снагу, постати јак'. Имајући у виду да су предмет анализе фразеологизми са значењем човекових физичких карактеристика, не чуди што се ове две лексеме (*године, снага*) показују као изузетно продуктивне.

⁹ Конституенти фразеологизма *крв и млеко* припадају двама групама: **соматизми** и **храна и кулинарство**. Поједине фразеолошке јединице из анализиране грађе у класификацији сврстане су у две лексичко-семантичке групе јер се чини да су две компоненте фразеологизма подједнако значајне за формирање фразеолошког значења – у овом случају контраст се заснива на изразитој разлици у боји појмова изражених двама компонентама.

Закључујемо да превагу над осталим лексичко-семантичким групама у анализираној грађи имају соматизми, али приметна је и велика заступљеност назива за предмете, као и присуство зоонима међу фразеологизмима са значењем човекових физичких карактеристика.

3.2. Подела фразеолошких јединица на фразеосемантичке подгрупе

Семантичка анализа фразеологизама се у овом делу састоји од поделе целокупног корпуса на фразеосемантичка поља, што су скупине у које су фразеолошке јединице класификоване на основу заједничких компонената значења. Свако семантичко поље, па тако и фразеосемантичко, односи се на предмете, појаве и бића, као и на све продукте човековог умног и физичког деловања (Бугарски 2003: 214). Како је сам предмет нашег истраживања велико фразеосемантичко поље човекових физичких особина, ради дубље семантичке анализе показало се сврсисходним сврставање фразеолошких јединица у фразеосемантичке подгрупе, којих смо уочили 16. Такође, когнитивна лингвистика и њене методе пре свега захтевају интердисциплинарни приступ грађи (Вуловић 2015: 14), због чега ћемо се осврнути и на културу, религију, симболе и њихов значај, уз језичке механизме, у обликовању фразеолошке јединице и њеног значења.

(1) Прва фразеосемантичка подгрупа се односи на боју човековог лица и тела и припада јој значајан део грађе, а неки од представника су фразеологизми: *без капље крви* 'бити блед, посве блед', *као да је нетко из гроба устао (као да се неко из гроба дигао)* 'лоше физички изгледати; бити врло блед', *бити црвен као јабука* 'изгледати здраво, као јабука'. Незаобилазно је поменути велики број еталона, који се првенствено јављају уколико фразеолошка јединица има као једну од компонената придеве *бео*, *блед*, *црн*, *жути* или *црвен*¹⁰ (*бео као иње/креда/млијеко/снијег*; *бео као авет/восак/креч/креда/мртвац/платно/зид*; *црн као гавран/гар/кртица*; *жути као лимун/восак*; *црвен*

¹⁰ Иако описни придеви *бео*, *црн* и *блед* нису боје, имају значење боје, те су ушли у репрезентативни део грађе.

као *мак/рак*). Боја човековог лица често се доводи у везу са његовим здравственим стањем, углавном се осврћући на негативне аспекте и физичку немоћ, на шта нас, између осталог, упућује и друго значење фразеологизма *жут као лимун* ('исцрпљен, болестан, испијен'). Бледи људи се повезују са болешћу, натприродним бићима лошег физичког стања¹¹ и смрћу. Фразеологизми са компонентом *црн* се искључиво користе за описивање човекове косе (или евентуално браде уколико се ради о мушкарцу), док код осталих примера то зависи од значења контекста у коме се употребљавају.

(2) Другу подгрупу чине фразеологизми са значењем човековог држања: *искривити се као параграф* 'повити се (обично о човеку)', *као да је неко метлу прогутало* 'укочено, непокретно, дрвено', *укочити се као мртвачке очи* 'остати/постати непомичан/непокретан', *стајати као дрвени бог* 'укочено се држати; бити укочен као кип'. Као и у претходној фразеосемантичкој подгрупи, и у овој се примећује подругљив однос према особи, као и то да се наведене фразеолошке јединице истичу изузетном експресивношћу.

(3) Фразеолошке јединице треће фразеосемантичке поткатегорије су оне које означавају висину или раст човека: *расте као да га ђаволи за уши вуку* 'расте необично брзо', *бити за капу виши* 'од кога бити виши за главу', *нема кога педаљ од земље* 'бити малена раста', *висок до неба* 'врло висок', *висок као гора* 'врло висок, висока раста; јак'. Међу примерима из корпуса доминирају они којима се маркира човеков виши раст, при чему се се заправо истиче специфичност његовог физичког изгледа.¹² Уз то, примећује се у више случајева „укључивање“ одређеног натприродног бића или силе, уколико је циљ фразеолошког значења да интензивира одређену особину до саме крајности, што нпр. репрезентује фразеологизам *расте као да га ђаволи за уши вуку*. Н. Вуловић у монографији о српској фразеологији и религији издваја из анализиране грађе главне бинарне опозиције које се односе на нашу културу, си-

¹¹ „1. **авет ж** тур. утвара, сабласт, привиђење, приказа (покојника, натприродног бића); зао дух. 2. фиг. а. јако ослабела, мршава особа“ (РМС)

¹² У фразеологизмима са значењем човекових физичких особина углавном се занемарује просечност и, по правилу, истиче некаква посебност.

стем вредности, културно наслеђе, међу којима су и Бог – ђаво : добро – зло, а део ове парадигме ћемо касније срести и код опозиције леп – ружан (Вуловић 2015: 251–252).

(4) Четврта фразеосемантичка подгрупа је опозициона¹³ и представља физичке карактеристике мршавости и дебљине. Неки од примера су: *да га уденеиш у иглу* 'врло мршав, танак', *броје се (виде се) кому ребра* 'бити врло/јакко мршав', *мршав као пас / даска / итака / као да је у ојаку висио / смрт*, *набити врат* 'угојити се', *тежак као ћускија* 'веома тежак', *изгубити линију* 'одебљати; изгубити виткост тијела'. Иако је ова подгрупа обимна, само у три примера се апострофира дебео човек, док све остале фразеолошке јединице описују мршавост као опозицију дебљине. Фразеологизми унутар ове групе приказују заправо две крајности и негативне ставове друштва према изгледу који упадљиво одступа од пожељног просечног, доводећи мршавост у везу са болести и онемоћалости.

(5) Следећа, пета подгрупа, такође је опозициона и односи се на старост и младост човека. *Млада као кап росе* 'врло млада', *млад као капља (росе)* 'посве млад, врло млад', *ноге су кому над јамом* 'бити врло стар, онемоћао', *метузалемики стар* 'јакко/врло стар', *стар као библија* 'врло стар' само су неке од многобројних фразеолошких јединица ове подгрупе. Када говоримо о старости, примећујемо да се она асоцијативним путем или језичким механизмима повезује са смрћу. Заступљеније су фразеолошке јединице које се односе на старост, код којих је посебно значење повезивање са *Библијом* и њеним мотивима (*метузалемики*, *Библија*). Међутим, *метузалемики стар* не припада правим него индиректним библизмима¹⁴, који се у овом облику не срећу у Библији, „већ су засновани на представама, перцепцији догађаја или личности из Библије у човековој свести“ (Вуловић 2015: 35). Када говоримо о младости, у фразеологизму *млад као роса у подне* ирон. 'стар; остарио' видимо да је фразеолошко значење реализовано захваљујући иронији¹⁵ као лексичко-семантичком механизму.

¹³ Једна особина представља потпуно поништавање друге.

¹⁴ Посреди су „интернационалне фразеолошке јединице које потичу из Светог писма“ (Вуловић 2015: 34).

¹⁵ „Иронија – замењивање израза његовом супротношћу, углавном ради подсмеха“ (Бугарски 2003: 232).

(6) Шеста фразеосемантичка подгрупа садржи све фразеолошке јединице које се односе на здравље и болест, као што су: *здрав као дренавина* 'одлична здравља, сасвим здрав', *стоји кому душа у грлу* 'бити тешко болестан, бити веома слаб', *бити као граном побијен* 'бити оборен (болешћу)', *бити (лебдјети и др.) између живота и смрти* 'бити тешко болестан', *здрав (једар) као јабука* 'врло здрав', *с душом у носу* 'врло лошег изгледа, тешко болестан, врло слаб'. Опозициони карактер значења фразеологизма својствен је и за јединице класификоване у ову подгрупу, поново потврђујући претпоставку да су особине негативне конотације детаљније представљене. Као што је могуће уочити из наведених примера фразеологизма, здравствено стање човека се често доводи у везу са ентитетима из природе (*дренавина, јабука*), те човек добија одређена својства природних елемената или се пак његово физичко стање, здравље и сл. асоцијативно повезују са особинама тих појмова. Будући да говоримо о човековом здрављу, појам смрти је неизбежан и међу овим фразеологизмима, приказујући нам у ширем антрополошком смислу културу једне језичке заједнице (Бугарски 2007: 162).

(7) Физичка лепота, заправо лепота и ружноћа, мотивисале су фразеологизме сврстане у седму фразеосемантичку подгрупу наше грађе. Наиме, примери се већински односе на недостатак физичке лепоте и неретко су повезани са натприродним или религијским бићима (*изгледати као право страшило* 'ружно изгледати', *ружан као ђаво*¹⁶ 'врло/јако ружан'), која се на нашем језичком простору доводе у везу са нечим што је ружно, непријатно и непожељно. Са друге стране, када говоримо о физичкој лепоти (*бити (изгледати и сл.) као насликан* 'бити врло леп/згодан'), она се истиче само када је изузетна. Дакле, у фразеологизмима се уочавају искључиво крајности у опису присуства и недостатка физичке лепоте.

(8) Фразеосемантичка подгрупа која осликава јединице повезане са дотеривањем и улепшавањем осма је по реду и истиче се изузетном експресивношћу, што видимо из примера: *стара кутија* 'стара/ружна жена која се дотерује', *уређен (накинђурен, удешен) као сеоска млада* 'нападно/необично/не-

¹⁶ „анђео – ђаво : леп – ружан“ (Вуловић 2015: 252).

укусно одевен, нацифран', *дотерати се као стари фијакер* 'врло се дотерати, дотерати се тако да изгледа смешно', *обучен као липа* 'лепо/раскошно одевен'. Притом, могуће је уочити негативан тон у фразеологизмима овога типа и њиховом значењу – истиче се неукус, неумереност, уз дозу критичности и подсмеха, који неретко доводе и до хуморног ефекта. Језички механизми које препознајемо у значењу ових јединица и који употпуњују ову појаву јесу – метафора, поређење, иронија која прелази у сарказам, хипербола.

(9) Девета фразеосемантичка подгрупа нашег корпуса је сачињена од фразеологизама који описују недостатак косе код човека, односно ћелавост (*бос по глави* 'ћелав, без косе', *ћелав (гол) као кољено* 'потпуно ћелав, без длака'). Потпуно очекивано и формално-семантички оправдано када је посредни мотивација јединица ове подгрупе, јесте да се као компоненте фразеологизама јављају лексеме са значењем карактеристичних делова тела и појава, управо због карактеристике о којој се говори (исп. колено, босе ноге).

(10) Фразеолошке јединице десете фразеосемантичке подгрупе односе се на нагост човека, а неке од њих су: у *Адамову костиму* 'гол, наг', у *Евиноу (Евином) костиму* 'гола, нага', *гол као од мајке рођен* 'сасвим/потпуно гол', *гол као пиштољ* 'гол голцат, сасвим гол'. Јављају се библијски мотиви као компоненте, поново као индиректни библизми, али сада шаљивог карактера (Вуловић 2015: 141), повезујући ову особину са хришћанским наслеђем и религијским знањем наше језичке заједнице.

(11) Једанаеста фразеосемантичка подгрупа односи се на стање човековог тела, које се уједно одражава и на његове физичке особине – пијанство и мамурлук. Примери у овој подгрупи су многобројни, те ћемо издвојити само неке од њих: *бити (налазити се и др.) под гасом* 'бити напит/припит и у пијаном стању', *глава је кому тешка* 'бити мамуран, нејасно и тешко разабирати', *бити пијан као чеп/мајка(земља)/ћускија/дрво/клен/лијевча/лојтра/метла/смук/свиња/пањ/сјекира* 'бити потпуно пијан, до бесвијести пијан'. Матешићев речник бележи доста еталона везаних за ову особину, који првенствено зависе од географског подручја у којем се одређени фразеоло-

гизам користи. Присуство великог броја еталона нам говори о значају ове особине и критичности говорне заједнице према појединцима код којих се пијанство примећује у изразитој мери. Зооними (*клен, смук, свиња*) представљају неке од уобичајених еталона који сликовито описују пијанство, доводећи га најпре у везу са две водене животиње, што је асоцијативно и логички засновано (пијанство – уроњеност), као и са свињом, чије се фигуративно значење у РМС односи на човека и погрдно је – *свиња* је пејоратив за неуредног човека¹⁷. На основу ових трију зоонима можемо закључити да је поступак њиховог инкорпорирања у фразеолошку јединицу „мотивисан реалним искуством које човек има са представницима животињског света“ (Јовановић 2018: 167).

(12) Дванаеста фразеосемантичка подрупа обухвата фразеологизме усмерене само ка женском полу, управо због тога што се говори о трудноћи (о томе код Матеша на појединим местима имамо и напомене). Фразеолошке јединице које смо забележили су: *носити кога под срцем* 'бити у другом стању, бити трудна', *бити у благословеном (другом) стању* 'бити трудна/носећа/бременита (о жени)', *трбух до зуба* 'велики трбух у поодмаклој трудноћи/пред скори пород, јако упадљива трудноћа'. Ова карактеристика жена се фразеологизмима не описује само као физичка, већ се о њој говори као о стању које је посебно; разликује се од уобичајеног. Такође, компонента *благословено* (у односу на стање) повезује трудноћу са религијом, дајући јој дубље и сложније значење од физичког, естетског.

(13) Сличност двеју особа у физичком изгледу мотивисала је тринаесту подгрупу коју издвајамо у својој грађи, а чине је фразеолошке јединице као што су: *слика и прилика* 'исти по изгледу, посве сличан', *бити исти (испљунути, пљунути) отац* 'бити врло сличан оцу', *као да си јабуку располовио* 'врло су слични (два брата, двије сестре, двије особе)', *сличити (наличити, наликовати) једно другому као расечена јабука* 'бити врло сличан', *бити сличан (бити налик, постајати, постати) као јаје јајету* 'бити/постати сличан/једнак, не разликовати се', *слични као двије капи воде* 'потпуно/сасвим слични'. Као

¹⁷ „2. фиг. прљав, неуредан човек; морално пропала особа“ (РМС)

што уочавамо из примера, фразеологизми ове фразеосемантичке подгрупе се најчешће користе при упоређивању особа које су родбински повезане и физички личе, тако да је поређење очигледно врло продуктивно као језички механизам који учествује у формирању фразеолошког значења. Поред тога, уочљиво је и да су присутне лексичке компоненте типа *јабука*, *јаје* и *капи воде*, вероватно због специфичног облика и симетрије која их карактерише, услед чега се асоцијативно доводе у везу са ентитетима који наликују један другом.

(14) Четрнаесту фразеосемантичку подгрупу чини шест примера: *чути како трава расте* 'врло добро чути, имати оштар слух', *слеп као кртица* 'посве слеп', *издале (оставиле) су кога очи* 'не видети добро, бити слаба вида', *соколово око* 'добар/оштар вид, добро запажање', *бити танких ушију* 'врло добро чути, имати врло осетљив слух', *бити тврд на ушима* 'слабо чути, бити наглух'. Фразеолошке јединице се односе само на два човекова чула – вид и слух. Појављују се две животиње као компоненте фразеологизама и метафором су пренесене њихове карактеристике на човека. Изузетност је у првом примеру уобличена функцијом интензификације и хиперболом, те је постигнуто „појачавање израза до крајности“ (Бугарски 2003: 232).

(15) Петнаеста фразеосемантичка подгрупа се односи на човекове физичке способности и уједно је и најбројнија подгрупа која је издвојена при анализи грађе. Највећи број фразеологизама мотивисан је физичком снагом, отпорношћу, а одређени број примера је заједнички са подгрупом која се односи на здравље и болест, при чему је у овом случају фокус само на здрављу (*као од брега одваљен* 'снажан, јак, кршан, пун здравља и снаге', *пуцати од снаге* 'бити врло јак и здрав, бити чио', *здрав као дреновина* 'одлична здравља, сасвим здрав'). Уочавамо да је здравље неретко поистовећено са физичком снагом или је њена саставна компонента. Физичка снага се повезује и са природним елементима (*челик од човека* 'веома јак/издржљив човек', *тврд као дреновина* 'врло тврд; отпоран', *тврд (јак) као гвожђе* 'врло издржљив, отпоран, несломљив') који се истичу великом чврстином, тврдоћом и отпорношћу, па се поједине фразеолошке јединице ове подгрупе користе и

када се жели истаћи дато физичко својство неког другог ентитета, не само човека. Физичка снага је именована и јединицама које садрже компоненту *град* (*чврст као град* 'јак као град', *јак (чврст, поуздан и сл.) као град* 'врло отпоран'), док се у једном примеру појављује као компонента и историјска личност (*јак као Марко Краљевић* 'врло јак, дивовске снаге'). *Снажан*¹⁸ и *отпоран*¹⁹ се у великој мери поклапају у значењу, те је разумљиво што кроз фразеологизме уочавамо њихово поистовећивање. Поред физичке снаге, у петнаестом фразеосемантичком пољу се издвајају и фразеологизми са значењем брзине (односно спорости) као човекове физичке способности. Њихове компоненте су често одређене животиње: *лак као јелен* 'чио, хитар, брз', *брз као зец* 'врло брз, хитар', *брз као рак* ирон. 'врло спор, тром', при чему у последњем примеру запажамо иронију као језички механизам за уобличавање фразеолошког значења.

(16) Последња фразеосемантичка подгрупа окупља све фразеолошке јединице које описују необичност или изузетност у физичком изгледу. Два фразеологизма се односе на целовиту човекову спољашњост, естетски утисак који он одаје (*изгледати као девето чудо*²⁰ 'бити необичан/чудноват' и *леп (кршан и др.) је неко да га се два ока не могу нагледати* 'бити необично леп/наочит'), док једна фразеолошка јединица описује човекове очи (*волошке очи* 'јак велике/разгорачене очи') и једна његове ноге (*некарске ноге* 'криве ноге'). На крају, велики број јединица се доводи у везу са устима, истичући како њихову величину, тако и лепоту: *уста као чарапин почетак* 'велика уста', *уста од уха до уха* 'врло велика/широка уста', *уста су кому паром пререзана* 'имати мала/њежна уста', *уста као кутија (од) шећера* 'врло лијепа уста'. Премда нису сви фразеологизми у овом пољу уобличени функцијом интензи-

¹⁸ „1. који се одликује великом телесном снагом, јак; физички изразито развијен: човек, снажне груди“ (РМС)

¹⁹ „а. који пружа отпор, који се опире, не да савладати, покорити, снажан, жилав, непоколебљив: народ, биће“ (РМС)

²⁰ Како запажа Н. Вуловић (2015: 70), „Лексема *чудо* је у примарном значењу које је у РМС квалификовано као рлг. мит. „појава у којој се огледа деловање натприродних сила, појава која је у супротности са природним законима, нешто натприродно, фантастично“.

фикације, она је врло присутна и кроз бројне примере и дефиниције долази до изражаја да су при описивању датих делова тела и целокупног физичког изгледа у центру пажње одређена изузетност и посебност.

3.3. Метафора као језички механизам који формира значење фразеолошке јединице

Као што је већ познато, језички механизми који учествују у формирању лексичког и фразеолошког значења су многобројни. Међутим, из истраживања спроведеног у овом раду можемо закључити да се међу језичким механизмима продуктивним у формирању фразеолошког значења посебно истиче метафора. Њен је значај у овом процесу доминантан, она у највећој мери уобличава структурне и семантичке компоненте фразеологизама, а неретко се јавља и у спрези са другим механизмима, попут поређења, дајући фразеолошкој јединици додатну сликовитост или експресивност.

Један од проблема који се тиче метафоре као механизма продуктивног у формирању фразеолошког значења је начин њеног дефинисања, тј. да ли је у саставу фразеологизма она лексички механизам, когнитивни механизам или стилска фигура. Првобитно је, још од антике, метафора третирана само као стилска фигура која изражава скраћено поређење, где се „предмет ставља на место другог предмета“ (Тартаља 1998: 133). С друге стране, метафора је важна и у науци о језику, и то као лексички механизам полисемије, тј. *лексичка метафора* – „пренос имена с једног предмета на други на основу некакве сличности међу њима“ (Драгићевић 2007: 148). Овој дефиницији одговара и тумачење Ранка Бугарског, који о метафори говори као о преносу значења по аналогији (2003: 231). Затим, у когнитивној лингвистици, метафора се сматра механизмом мишљења који организује човеков појмовни систем и дефинише се као разумевање једног појма или појмовног домена помоћу другог појма односно појмовног домена (Кликовац 2004: 10–11). Из овог закључка произилази термин *појмовна метафора*.

Сагледавање метафоре као механизма у лексичко-семантичким, па самим тим и фразеолошким истраживањима, не искључује ниједну од дефиниција понуђених у литератури, већ их само обухвата, управо због тога што термини *појмовна метафора* и *лексичка метафора* означавају различите манифестације истог овог механизма (Јовановић 2012: 79). Дакле, метафора је интерпретација једне појаве као друге, најпре на нивоу мишљења, а затим и на језичком нивоу, „будући да она у језику и може да постоји зато што прво постоји у мишљењу“ (Кликовац 2004: 11).

У највећем броју примера из наше грађе уочљиво је да метафора учествује у формирању фразеолошког значења путем визуелног повезивања човека са другим особама, објектима и појавама (*искривити се као параграф* 'повити се (обично о човеку)', *висок као гора* 'врло висок, висока раста; јак', *обучен као липа* 'лепо/раскошно одевен'), што је, с обзиром на предмет истраживања, умногоме очекивано. Уколико говоримо о одређеним особинама које се односе на човеков физички изглед, знатан број фразеологизама има формирано значење на основу реалног, заједничког искуства већине говорника језичке заједнице о неком појму (*тежак као ћускија* 'веома тежак', *тврђ као дреновина* 'врло тврђ; отпоран', *лак као јелен* 'чио, хитар, брз'), док је значење неких фразеологизама засновано на колективном веровању, културолошком, митолошком и религијском наносу, симболима, стереотипима и сл. Тако су настале бројне фразеолошке јединице, а неке од њих су: *расте као да га ђаволи за уши вуку* 'расте необично брзо', *метузалеМСки стар* 'јако/врло стар', *ружан као ђаво* 'врло/јако ружан'. Уочљиво је да се јединице овог типа обично заснивају на религијским симболима и мотивима, захваљујући којима се, често удруженим деловањем метафоре и хиперболе, те повезивањем са натприродним појавама и бићима, човеку приписују неке особине, са циљем да се експресивно, сликовито истакне њихово изразито присуство. Ово су примери за метафоричке трансформације базиране на семама колективне експресије²¹, управо због тога што се значење не формира на реалном ис-

²¹ Семе колективне експресије представљају „експресивне семантичке компоненте у структури лексичког значења, мотивисане представама и

куству језичке заједнице нити на веровањима појединца, већ на колективним уверењима, стереотипима великог броја људи са једног језичког простора (Јовановић 2012: 81). На основу наведеног, можемо анализирати и негативну, и позитивну конотацију фразеологизама из корпуса²², те је нпр. занимљиво да одређене човекове физичке особине асоцијативним путем повезујемо са здрављем/болешћу и животом, односно смрћу, о чему је у семантичкој анализи посебно било речи. Захваљујући метафори, у посматраним фразеологизмима можемо да спознамо културолошка и религијска обележја заједнице, симболе, стереотипе и предрасуде, веровања и страхове. При тумачењу фразеолошке семантике каткад се ослањамо на чињенице из описних речника, у којима на основу секундарног, фигуративног значења речи сазнајемо о колективној експресији везаној за поједине конституенте фразеологизама (Јовановић 2012: 82).

3. ЗАКЉУЧАК

Из анализе корпуса, тј. свих фразеологизама са значењем човекових физичких особина забележених код Матеша, можемо извести неколико значајних закључака. На основу структурне анализе, која је употпуњена статистичком, спознали смо да велика већина фразеологизама из грађе има синтагматску структуру, што је очекивано због њене заступљености међу фразеологизмима уопште. Значајно је и запажање да је велики број фразеолошких јединица уобличен функцијом интензификације, и то знатно више него што је то случај са функцијом квалификације. Ова појава међу анализираним поредбеним фразеологизмима помаже нам да схватимо карактер говорника наше језичке заједнице и потребу да се одређена особина, у овом случају физичка, интензивира до саме крајности, па су тако и настале опозиционе фразеосемантичке поткатегорије. У природи говор-

уверењима целе језичке заједнице о појму који је именован датом лексемом“ (Драгићевић 2007: 72).

²² Узмимо као пример лексему *ђаво*. Њоме се, према уверењима наше језичке заједнице, именује натприродно биће које наводи на грех (РМС), те следи да они фразеологизми који као једну од својих компонената имају ову лексему – развијају негативну конотацију.

ника нашег језика је да се фокусирају на физичке особине које се односе на изузетност и посебност, док се јавља тенденција да се свака просечност у физичком изгледу занемари, што нам потврђује сам корпус, у коме оваквих примера скоро да и није било. С друге стране, када говоримо о човековим особинама које су хиперболисане експресивном фразеолошком конструкцијом, велики број њих има негативну конотацију, одакле следи да говорник првенствено реагује на оно што му се естетски не допада, те што има потребу да критикује. Такође, негативна конотација фразеологизама који означавају човекове физичке карактеристике проистиче и из чињенице да у овим примерима постоји доста лексема које се односе на смрт, натприродна бића лошег карактера, онемоћалост и болест. Велики број еталона у појединим фразеолошким јединицама (као што су оне које се односе на пијанство/мамурлук, боју човековог лица, мршавост/дебљину) сведоче о томе којим се физичким карактеристикама придаје највећи значај приликом посматрања човека у нашој културно-језичкој заједници. Такође, велики број еталона показатељ је и изузетне експресивности фразеологизама у нашем раду. Уколико посматрамо лексеме које представљају компоненте фразеологизама, запажамо да по бројности преовладавају соматизми, што је унеколико и очекивано с обзиром на предмет истраживања. Друге и треће по учесталости су лексеме које се односе на предмете и животиње.

На крају, из свега горенаведеног проистиче и један од крајњих циљева рада, а то су лингвокултуролошки увиди, тј. запажања о неким колективним вредностима говорника српског језика. На основу анализираних фразеолошког материјала, пре свега јединица које су мотивисане метафоричким трансформацијама базираним на семама колективне експресије, уочавамо нпр. које физичке особине се вреднују, а које критикују на нивоу целе језичке заједнице, шта се сматра естетски лепим а шта одступа од модела пожељних карактеристика. Метафору смо препознали у бројним фразеологизмима које можемо означити као лексичке показатеље стереотипних ставова, предрасуда, културолошких и географских обележја наше говорне заједнице. Поред тога, у вишелексемским изразима са значењем физичких особина уочени су и неки религијски мотиви, као и симболи, који су неизоставни део фразеолошког слоја сваког језика.

Језик не може постојати независно од културе, религије, веровања, ставова и уверења, али и обратно. На основу свих закључака до којих се стигло семантичком анализом грађе са различитих аспеката, могуће је упознати неке колективне вредности наше језичке заједнице.

ИЗВОРИ

- Матешкић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2003:** Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistik*, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Бугарски 2007:** Ranko Bugarski, *Lingvistika u primeni*, Beograd: Čigoja štampa.
- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић 2012:** Јована Јовановић, *Културни стереотипи у лексичком фонду српског језика и лексикографски опис колективно експресивних лексема у дескриптивном речнику*, *Караџић*, 4/2012, 78–96, Алексинац: Завичајни музеј.
- Јовановић 2018:** Јована Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику* (докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Кликовац 2004:** Душка Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX века.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

- Тартаља 1998:** Иво Тартаља, *Теорија књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Штрбац-Штасни 2017:** Гордана Штрбац и Гордана Штасни, *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и њени делови)*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

PHRASEOLOGISMS WITH MEANING OF HUMAN PHYSICAL CHARACTERISTICS

Summary

The topic of our research are phraseologisms with the meaning of human physical characteristics, which include physical appearance, abilities and states. The aim of the research implies structural and semantic analysis of phraseological units, the interconnectedness of their form and meaning, as well as linguistic mechanisms which form them. Within the framework of semantic analysis, phraseologisms are firstly divided into lexical-semantic groups. Considering that the subject of the paper covers a separate semantic field of phraseologisms with the meaning of physical characteristics, the material is, on the basis of common semantical characteristics of phraseological units, divided into smaller phrase-semantic subfields (subgroups). The paper is concluded with description of linguistic mechanisms which form the meanings of phraseologisms in different ways, with an emphasis on metaphor. The entire corpus was collected from the *Phraseological Dictionary of Croatian or Serbian Language* by Josip Matešić, while the *Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language* of Matica Srpska and the SASA dictionary were used as consultative sources, primarily in defining lexemes which were important for the analysis of phraseologisms. The material was excerpted using the semantic criterion and consists of 263 phraseological units.

Key words: phraseology, semantic field, physical characteristics, structural analysis, semantic analysis, metaphor, Serbian language.

Dunja Vulić, Magdalena Tmušić

Милица Геџин
Зрењанинска гимназија, Зрењанин

Јана Марковић
Филолошка гимназија, Београд

Јована Рајек
Гимназија Косовска Митровица, Косовска Митровица

Софија Тадић
Филолошка гимназија, Београд

Ментори: др Весна Ђорђевић, др Јована Јовановић
Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ЧИЈЕ СУ КОМПОНЕНТЕ ВЛАСТИТЕ ИМЕНИЦЕ И ЊИХОВЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ

Сажетак: Предмет нашег истраживања јесу фразеологизми мотивисани властитим именицама и њиховим изведеницама. Циљ рада јесте да се структурно-семантичком и лексичком анализом, као и анализом порекла фразеологизама, утврди на који начин су се они формирали, имајући у виду утицај нашег и светског културног наслеђа. Грађа се састоји из 115 фразеолошких јединица, ексцерпираних из *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матеша. За одређивање порекла фразеологизама користили смо дело популарне лингвистике *Зашто се каже* Милана Шипке. Фразеологизми су разврстани у фразеосемантичка поља, као и у неколико лексичко-семантичких група. Једна од хипотеза постављених при поласку у истраживање била је да ћемо у анализи порекла наићи на велики број фразеологизама мотивисаних митологијом и религијом, као и да ће највише фразеолошких јединица структурно припадати именичким синтагмама.

Кључне речи: фразеологија, властита именица, структурно-семантичка анализа, лексичка анализа, етимологија, српски језик.

1. УВОД

Иако се често може рећи да је језик средство мишљења, тј. изражавања мисли, однос између језика и мишљења је много сложенији и узајамнији – поред тога што мишљење претходи језику и што се у њему оваплоћује, језик и те како утиче на мишљење помажући тачности и одређености мисли, као и пунијем доживљају садржаја свести (Бугарски 2008: 22). Поред чињенице да језик узет у општем смислу (*langage*) помаже мишљењу као когнитивном процесу, сваки посебни, матерњи језик (*langue*) уноси у себе и одређене само њему својствене појединости на тај начин утичући на виђење околног света заједнице која се њиме користи (Бугарски 2008: 24), иако сви језици у највећој мери репрезентују подударне слике стварности. На овакву појаву, свакако, утиче стални однос између језика (тј. његове акумулативне функције¹) и културе, из чега проистиче језичка слика света (Драгићевић 2010: 12), као веома значајан појам у лингвокултурологији и когнитивној лингвистици, који говорницима једног језика омогућава јединствено перципирање стварности – такорећи – посебан микрокосмос. Због тога, рецимо, преводиоци често наилазе на потешкоће при превођењу, не успевајући да пронађу одговарајуће еквиваленте у језику на који преводe.

У светлу оваког погледа на језичка истраживања, фразеологија може бити веома значајна. Фразеологизми, као устаљене и окамењене структуре у језику, похрањују у себи многе обичаје, веровања, разне стереотипе, многобројне догађаје и личности из светске и националне историје, особине које показују различите начине размишљања и доживљавања света – једном речју, све оно што у колективној свести носимо захваљујући вишеструким припадностима које чине свачији, свакако не једнослојни, идентитет. Будући да ниједна култура, па самим тим ни српска, није хомогена ни лишена утицаја „са стране“, од посебне је важности анализирати у коликој мери су у језику присутни интернационализми, а у коликој они ка-

¹ Језик, поред комуникативне и сазнајне функције, има способност да прибира и у себи чува традиционалне културне и цивилизацијске тековине заједнице која њиме говори и да их на тај начин преноси с генерације на генерацију (Станојичић, Поповић 2014: 7).

рактеристични само за српско говорно подручје и шта је утицало на њихово формирање.

Сматрали смо да се културни и историјски аспект формирања фразеологизама добро, а можда и најбоље, може сагледати у онима који као компоненту имају властито име, с обзиром на то да су се одабиром овакве теме у нашем истраживачком корпусу директно нашле историјске и митолошке личности, етроними, топоними и сл., те смо се с том идејом и упустили у истраживање. Поред фразеологизама који као компоненту садрже непосредно властиту именицу, анализом смо обухватили и фразеологизме са изведеницама од властитих именица.

Грађу смо ексцерпирали из *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матеша и наш корпус чини 115 фразеолошких јединица. Циљ рада је структурно-семантичка и лексичка анализа, са посебним акцентом на лингвокултуролошки аспект, као и израда специјализованог речника фразеологизама који као компоненту имају властиту именицу или њену изведеницу, који ће бити дат у *Прилогу* на крају рада.

Као почетну хипотезу могли бисмо издвојити да ће највећи део анализираних фразеолошких јединица интернационалног порекла бити мотивисан грчком митологијом и библијским причама, с обзиром на то да су грчка цивилизација и, касније, појава хришћанства одиграли веома битну улогу у формирању целокупне европске културе, па самим тим и српске као њеног дела, док би међу фразеологизмима карактеристичним само за српско говорно подручје могао бити видљив утицај турске културе. Друга хипотеза могла би бити да ће, из угла структурне анализе, највише бити именичких синтагми.

2. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

Још од седамдесетих година 20. века руски истраживачи су указивали на могућност разврставања низова фразеолошких јединица по структурно-граматичким моделима (Мокијенко 1989: 50). Структурни модел јесте заправо синтаксички модел и подразумева опис типова синтаксичких конструкција

фразеолошке јединице и њихових граматичких обележја. Међу првима структурну типологију фразеолошких јединица српског језика дао је Берислав Николић, описавши реченичне и синтагматске моделе фразеологизама, убројивши у реченичне фразеологизме и комплетне, целе реченице које немају гномски карактер (Вуловић 2015: 79). Циљ структурног описа је да се фразеолошки материјал систематизује и учини погодним за даљу анализу (Вуловић 2015: 79).

У нашој грађи могу се уочити три стандардна типа фразеолошких јединица, а то су:

- синтагме,
- предлошко-падежне конструкције,
- реченице.

Такође, пронашли смо одређени број поредбених фразеолошких јединица које ћемо навести у наставку рада и које се сврставају у синтагме. Велики број фразеолошких поређења припада типу код кога се упоређује један конкретан предмет с другим предметом који нам није појединачно познат и чије је лексичко значење „сужено на значење доминантне карактеристике“ (Мршевић-Радовић 1987: 42). Поредбени тип фразеологизама садржи поредбени везник *као*, док га непоредбени тип не садржи.

2.1. Синтагматски фразеологизми

Први тип који ћемо представити јесте синтагматска конструкција. Корпус нашег рада чини 115 фразеолошких јединица, од којих 96 по структури јесу синтагме. Синтагме које сачињавају наш корпус јесу: именичке, глаголске, придевске и напоредне конструкције.

2.1.1. Именичке синтагме

Именичких синтагми у корпусу има 51 и оне су најбројније. Анализираћемо неколико репрезентативних примера.

1) *Колумбово јаје* 'изненадно/ненадано откриће, рјешење неког проблема/питања', *Евина кћи* 'женска особа с особинама карактеристичним за свој спол, жена', *Аријаднина нит*

’спасоносно средство’ (тип именичка синтагма, где је придев у функцији атрибута, а главни члан синтагме јесте именица);

2) *брат у (по) Криту* ’припадник исте кршћанске заједнице, кршћанин’ (тип именица + предлошко-падежна конструкција);

3) *храм богиње Атене* ’универзитет’, *благо цара Радована* ’силно благо за којим сви трагају, а нико га не може наћи, недостижно богатство’ (тип именичка синтагма, где је главни члан именица а падежни атрибут ужа именичка синтагма).

2.1.2. Глаголска синтагма

Глаголских синтагми у корпусу има 37. Издвојили смо четири подтипа фразеолошких глаголских синтагми у нашој грађи:

1) *открити Америку* 1. ’свратити пажњу, упозорити на што непознато/значајно, важно’; 2. ’представити што као ново што је већ одавно познато’, (тип глагол у инфинитиву + именица у зависном падежу);

2) *исправљати криву Дрину* ’покушавати (покушати) учинити немогуће, тражити правилно рјешење у комплицираној ситуацији, радити узалудан посао’, *правити се праведним Јосипом* ’правити се невиним/безазленим’, *причати Маркове конаке* ’причати дуго и широко, причати невјеројатне и (не)занимљиве ствари’ (тип глагол у инфинитиву + именичка синтагма у зависном падежу);

3) *отићи у Абрахамово крило* ’умријети’, *бацити што у мутну Марицу* ’узалудно трошити, расипати што’, *понети се на Парнас* ’постати пјесник’ (тип глагол у инфинитиву + предлошко-падежна конструкција);

4) *пролазити као поред турског гробља* ’пролазити, проћи без поздрава, не обраћајући никакве пажње и посве незаинтересирано’, *провести се као Јанко на Косову* ’провести се врло лоше, лоше проћи, настрадати’, *коштати као Светога Петра кајгана* ’врло скупо стајати’ (тип глагол у инфинитиву + поредбена конструкција).

2.1.3. Придевска синтагма

Придевских синтагми у грађи има три:

1) *гори од Турчина* 'најгори' (придев + предлошко-падежна конструкција);

2) *стар као библија* 'врло стар', *јак као Краљевић Марко* 'врло јак, дивовске снаге' (поредбена конструкција).

2.1.4. Напоредна конструкција

Напоредних конструкција у грађи има само четири, као и придевских синтагми.

1) *Јанко и Марко* 'сви, свакојаки', *Петар и Павео (Павле)* 'свако', *Содома и Гомора* 'разврат, највећа поквареност, пропаст, пакао' (непоредбена конструкција);

2) *као Божић и Бадњи дан* 'увијек заједно, нераздвојно' (поредбена конструкција).

2.2. Предлошко-падежна конструкција

Предлошко-падежних конструкција у корпусу има 10.

1) *у Адамову костиму* 'гол, наг', *од Кулина бана* 'издалека, од давнина, од самог почетка; надуго и нашироко, врло опширно', *о Ђурину петку* 'никада' (предлог + именичка синтагма);

2) *између Сциле и Харидбе* 'између двију опасности/неудобности', *од Кулина бана и добријех дана* 'из старог доброг времена', *од Адама и Еве* 1. 'од давнина, откад се зна за чо-вјека'; 2. 'надуго, од почетка' (предлог + напоредна конструкција).

2.3. Реченични фразеологизми

Реченичних фразеолошких јединица у корпусу има 12. У фразеологији постоје разлике у мишљењу о томе да ли фразеолошке јединице са структуром реченице треба посматрати као језичке јединице које имају функцију конституента више синтаксичке структуре. У науци се углавном сматра да фразе-

ологизам може имати реченичну структуру, али незавршену, отворену, за разлику од сродних устаљених категорија (Мршевић-Радовић 1987: 23).

1) *доћи ће (некоме) Божић* 'доћи ће бољи дани / боље вријеме / бољи живот', *све је (некоме) равно до Косова* 'савим је свеједно кому, бити равнодушан према чему, бити неосјетљив', *украо би и Богородичин покров* 'бити безобзиран/велики лопов' (тип независна реченица);

2) *као да је неко с Марса пао* 1. 'наиван, необавијештен, запањен'; 2. 'изненада' (зависна реченица).

2.4. Квалификација и интензификација

Поједини фразеологизми имају значење квалификације и интензификације.

Квалификација нам одговара на питање *како?* и представља квалитет.

Примери: *ићи као пасуљ на Божић* 'никако не пристајати, не одговарати', *лежати као Лазар* 'бити немоћан/убог/напуштен', *стајати као дрвена Марија* 'укочено се држати, усиљено се понашати', *с олимпијске висине* 'надуту, укочено', *гори од Турчина* 'најгори' (квалитет).

Интензификација, са друге стране, представља квантитет, односно, одговара на питање *колико?* и подразумева појачавање значење.

Примери: *задужити се као Турска царевина* 'имати много дугова, бити презадужен', *чудити се као влашка млада* 'јакко и врло се чудити, снебивати се', *пушити као Турчин* 'много и страшно пушити', *много ће воде протећи Дунавом* 'проћи ће још много времена', *лагати као Турчин* 'необично много лагати, говорити очите неистине', *коштати као светог Петра кајгана* 'врло скупо стајати' (квантитет).

3. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Виктор Виноградов је фразеологизме дефинисао као језичке јединице, урадивши класификацију фразеолошких јединица према семантичкој спојивости елемената фразеолошке

структуре. Ова подела је доста пута мењана (Шмелев 2006: 295–296 према Вуловић 2015). Међутим, основе су остале исте, те семантичка анализа представља расподелу фразеолошких јединица на фразеосемантичка поља, а тај поступак је примењен и у овом раду. Фразеологизам је сврстан у одређено поље на основу свог значења. Будући да је управо интернационално и српско порекло мотивисало настанак наших фразеологизама (у наставку рада налази се поглавље посвећено анализи порекла фразеологизама), оно је и условило већину значења, стога примећујемо да се значења углавном односе на универзалне особине, поступке, стања или ситуације у којима се појединац може наћи. На основу прикупљене грађе издвојено је 13 фразеосемантичких поља.

Под прво фразеосемантичко поље потпадају разнолика стања. Састоји се из 11 фразеолошких јединица. Ту су примери: *лежати као Лазар* 'бити немоћан, убог, напуштен', *на (и) мирна Бачка* 'и све је у реду, ствар је у реду', *на (и) мирна Босна* 'и све је у реду, ствар је у реду', *отићи (преселити се, бити примљен и сл.) у Абрахамово крило* 'умрети', *ударио кога Винко Лозић у главу* 'бити пијан, опити се', *Дамоклов мач* 'непрестано пријетећа опасност', *није турска сила* 'није хитно, није никаква невоља; не треба журити', *Содома и Гомора* 'разврат, највећа поквареност; пропаст, пакао', *све је кому равно до Косова* 'сасвим је свеједно кому, бити равнодушан према чему, бити неосјетљив', *провести се (проћи) као Јанко на Косову* 'провести се врло лоше, лоше проћи, настрадати', *црни циганин* 'врло сиромашан човјек, социјално најнижи, најгори'.

Друго фразеосемантичко поље представљају човеково понашање, поступци и деловања. С обзиром на свеобухватност различитих значења, у овом пољу имамо највише фразеолошких јединица, чак 34. Неки од примера су: *правити се Енглеz* 'правити се необавијештен, неупућен, чинити се невјешт' као један од најфреквентнијих примера (често коришћен у говору); *причати Маркове конаке* 'причати дуго и широко, причати невјеројатне и (не)занимљиве ствари', *чудити се као влашка млада* 'јак и врло се чудити, снебивати се', *пролазити, проћи као крај (покрај, поред) турског (чифутског) гробља* 'пролазити, проћи без поздрава, не обраћајући никакве пажње

и посве незаинтересовано', *Јудин пољубац* 'издајнички поступак под велом пријатељства', *одвојити што кинеским зидом* 'потпуно изоловати нешто, одвојити од свијета', *попети се на Парнас* 'постати пјесник', *прећи Рубикон* 'донети смелу/неопозиву одлуку, учинити одлучан корак', *бацити што у мутну Марицу* 'узалудно трошити, расипати', *измијесити (смотати) кога као Влах питу* 'истући/избити/измлатити некога'.

Треће фразеосемантичко поље обухвата временске одредбе. Овде се налази 7 фразеолошких јединица: *о Ђурину петку* 'никада', *изјести другог (тридесет и сл.) Божића* 'проживјети другу, трећу итд. годину', *од Адама и Еве* 1) 'од давнина, откада се зна за човека'; 2) 'надуго, од почетка', *много ће воде (дотле) протећи (Дунавом, Савом)* 'проћи ће још много времена', *од Кулина бана и добријех дана* 'из старог доброг времена', *за Кулина бана* 'у давна/прадавна времена', *на свето Нигдарјево* 'никада'.

Четврто фразеосемантичко поље се односи на временске прилике, где спадају укупно два фразеологизма. То су: *ћорава Анђелија* 'мартовска мећава, вијавица, јак вјетар са снијегом', *баба Марта* 'мјесец март (у вези с честим променама времена у току једног дана)'.

Пето фразеосемантичко поље обухвата појам човека, жене, односно људи уопште. Овде је сврстано 5 фразеологизма. То су примери: *Евин син* 'човјек, људско биће, смртник', *Евино кољено* 'жене уопште', *Евина кћи* 'женска особа с особинама карактеристичним за свој спол, жена', *Јанко и Марко* 'сви, свакојаки', *Петар и Павао (Павле)* 'свако'.

У шестом фразеосемантичком пољу се налазе фиктивни појмови. Овде постоје два фразеологизма: *земља Дембелија* 'измишљена земља у којој тече мед и млијеко, у којој се не мора ништа радити' и *благо цара Радована* 'огромно недостижно богатство, благо за којим сви трагају, а нитко га не може наћи'.

Предмет седмог фразеосемантичког поља су (међуљудски) односи. Састоји се из шест фразеолошких јединица. Неки од примера су: *брат у Крistu (по Крistu)* 'припадник исте кршћанске заједнице, кршћанин', *куд сви Турци, ту и ћелави (мали) Мујо (ту и голи Хасан)* 'куда већина, туд и мањина (па

како буде)', *Црногорски кум* 'особа која би замијенила младожењу прве брачне ноћи', *последњи Мохиканац* 'последњи представник какве групе/покрета и сл.', *сијамски близанци* 'блиска повезаност особа и ствари каква феномена', *као Божић и Бадњи дан* 'увијек заједно, нераздвојно'.

Осмо фразеосемантичко поље обухвата установе. Овде се налазе две фраземе: *храм богиње (божице) Атене* 'универзитет' и *Талијин храм* 'позориште'.

Девето фразеосемантичко поље представља ситуације и збивања уопштено. Укупно девет фразеологизама је у овом пољу, а то су: *направи се (отвори се) Косово* 'направи се лом/тучњава', *доспјети (наћи се) као Пилат у Вјеровање (у Кредо)* 'случајно се негдје наћи', *у Адамову костиму* 'гол, наг', *у Евином костиму* 'гола, нага', *доћи ће коме Божић* 'настаће бољи дани / боље вријеме / бољи живот', *бити (наћи се) у Бабило-ну* 'бити у мјесту неразумљива говора, бити у мјесту с много говора', *Бабилонска кула* 'збрка, хаос, метеж', *Бартоломејска ноћ* 'крвопролиће, покољ', *врзино клупко (коло)* 'збрка/метеж/неред'.

У десетом фразеосемантичком пољу су средства, којих имамо два. То су: *Јудина пара* 'новац примљен као мито за издајнички посао' и *Аријаднина нит* 'спасоносно средство'.

Једанаесто фразеосемантичко поље приказује уопштено све особине (било да се односе на човека или на друге ентитете) или човека као носиоца одређене особине. Ово поље је друго по бројности фразеологизама, којих овде имамо 16. Примери су: *гори од Турчина* 'најгори', *невјерни Тома* 'онај који не вјерује, који сумња у све', *натезати као Швабо с гаћама* 'не умјети радити какав посао', *вјечни Жид* 'особа која нигдје не налази мира ни спокоја', *стар као Библија* 'врло стар', *јак као Краљевић Марко* 'врло јак, дивовске снаге', *украо би и Богородичин покров* 'бити безобзиран/велик лопов', *Адамско кољено* 'племенита особа, племенито кољено', *није неко с Марса пао* 'не бити глуп, не бити наиван', *мали Париз* 'врло лијепо/уређено/занимљиво мјесто/град', *ићи (пристајати) као пасуљ на Божић* 'никако не пристајати, не одговарати', *женски пет-ко* 'мушкарац који се понаша као женско и бави се претежно женским пословима', *Аргусове (аргусовске) очи* 'велика позор-

ност/пажљивост, очи које све виде, запазе', *хомерски смијех* 'гласан, бучан смех', *коштати као Светог Петра Кајгана* 'врло скупо стајати', *циганска душа* 'особа прљава/непоуздана карактера; цјепидлака'.

Дванаесто фразеосемантичко поље означава разне проблеме и тешке положаје. У овом пољу је смештено осам фразема: *Сизифов посао* 'непрекидан, заморан и бесплодан/узалудан рад без сврхе и смисла', *Танталове (танталске, танталовске)* 'муке, велике/несносне патње', *кинески зид* 'непремостива преграда, препрека', *Прокрустова постеља* 'тежак положај, ситуација/мјесто гдје увијек на неки начин нешто страда, умјетна мјера којој нетко жели нешто да насилно прилагоди', *Херкулов посао* 'тежак посао, надљудски напор', *гордијски (Гордијев) чвор* 'запетљана ствар, тешко рјешив проблем', *између Сциле и Харибде* 'између двију опасности/неугодности', *задужити се као Турска царевина* 'имати много дугова, бити презадужен'.

Тринаесто фразеосемантичко поље је поље апстрактних појмова, којих имамо 11. Овде се налазе: *турска петица* 'најслабија/непролазна оцјена', *наша (особна) библија* 'најважнија ствар/закон', *шпанска села (шпанско село)* 'нешто потпуно неразумљиво, непознато', *Потемкинова села* 'обмана, варка, наочиглед изврсно, а у ствари лоше стање', *Пирова побједа* 'без сврхе / без радости / без оправдања, побједа с превише жртава, бесмислена победа', *Ахилова пета* 'најосјетљивије место, слаба страна, мањкавост', *Колумбово јаје* 'изненадно/ненадано откриће, рјешење каквог проблема/питања', *бабилонски језик* 'неразумљив језик', *соломонска (соломунска) пресуда* 'мудра/праведна/досјетљива пресуда', *саламонско (саламунско, соло-мунско, соломонско) рјешење (суд)* 'мудро/праведно и дови-тљиво рјешење', *циганска посла* 'прљав/нечастан посао, махинације'.

У оквиру овог истраживања смо такође проучавали и фразеологизме подељене на фразеолошке јединице позитивне, негативне и неутралне конотације. Наша грађа броји највише фразеологизама негативне конотације, којих има 59, затим неутралних – којих има 44 и најмањи број позитивних, којих има 16. На примерима *између Сциле и Харибде* 'између двију

опасности/неугодности' и *Содома и Гомора* 'разврат, највећа поквареност; пропаст, пакао' уочавамо разлику у експресивности; у другом примеру је она знатно појачана. Доста слично је и за позитивну и за неутралну конотацију: *Колумбово јаје* 'изненадно/ненадано откриће, рјешење каквог проблема/питања', *ријешити* (*разријешити*, *пресјећи*, *расјећи*) *Гордијев чвор* 'ријешити заплетен/тежак проблем; 2) 'ријешити какав замршен проблем па како буде'; *бабилонски језик* 'неразумљив језик' и *бити* (*наћи се*) у *Бабилону* 'бити у мјесту неразумљива говора, бити у мјесту с много говора'.

4. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ПОЉА

Сходно теми рада, све фразеолошке јединице у корпусу имале су као компоненту властиту именицу или њену изведеницу. Анализирајући тип властите именице, тј. оно што као лексема носи својим основним значењем, издвојили смо седам лексичко-семантичких поља, чији ће попис, заједно са најрепрезентативнијим примерима, бити дат у наставку текста. Поред најучесталијих и најпознатијих (антропоними, топоними, хидроними и етнониими), појавили су се и ређи примери, које смо сврстали у лексичко-семантичка поља еортонима (тј. назива празника), као и поља за називе дела културних вредности и за називе небеских тела (који су се јавили само у фразеологизмима са компонентом *Марс*). Испоставило се, очекивано, да су највише били заступљени антропоними (52%), док су се на другом и трећем месту, са скоро приближно једнаком заступљеношћу, нашли етнониими и топоними (17% и 14%). Највећа заступљеност антропонима (а у том светлу и етнониима) могла би се објаснити људском склоношћу да се упоређује са другим човеком, као нечим што му је најблискије у природи. Издвојена лексичко-семантичка поља су:

1. антропоними (*Ахилова пета*, *хомерски смијех*, *Дамоклов мач*, *лежати као Лазар*, *Јанко и Марко*);
2. етнониими (*правити се Енглеz*, *правити се Кинез*, *држати се као влашка млада*, *лагати као Турчин*, *циганска душа*);

3. топоними (*открити Америку, између Сциле и Харибде, отвори се Косово*);
4. хидроними (*исправљати криву Дрину, пријећи Рубикон, много ће воде дотле протећи Дунавом*);
5. еортоними (*као Божић и Бадњи дан, ићи као пасуљ на Божић*);
6. називи дела културне вредности (*стар као Библија, Кинески зид*);
7. називи небеских тела (*као да је неко с Марса пао*).

5. АНАЛИЗА ПОРЕКЛА

Проучаване фразеологизме подвргли смо подели према пореклу. Како су њихове главне компоненте антропоними, топоними, називи празника итд., тако су ови фразеологизми у чврстој вези управо са личностима, местима, празницима и другим појмовима који су овим лексемама означени. У дефинисању порекла умногоме нам је помогло дело популарне лингвистике Милана Шипке *Зашто се каже*, где су дата исцрпна објашњења порекла великог броја наших фразеологизама. Помоћу њих говорници српског језика чувају сећање на митове, историјске догађаје или веровања којима су ФЈ мотивисане. Према томе смо их и поделили у групе, при чему смо групе формирали самостално, али и делимично се ослањајући на поделу коју предлаже Н. Вуловић (2015: 26). Формиране су три групе: 1. библизми; 2. интернационализми и 3. ФЈ мотивисане српским културним наслеђем, од којих за сваку постоје подгрупе. Анализом, која је поткрепљена примерима, проучено је шта је мотивисало формирање фразеологизама са властитим именима.

1. Фразеологизми религијског порекла (библизми)

У проучаваној фразеолошкој грађи најучесталије су фразеолошке јединице које своје порекло налазе у религији (37 фразеолошких јединица). Овде се под религијом подразумева пре свега хришћанство, односно, јудеохришћанска религијска традиција. Већина ових фразеологизама преузета је из *Библије* (а.), док су неки само повезани са хришћанском

традицијом (б.). За фразеологизме религијског порекла може се употребити и термин *библизми* – то су „интернационалне фразеолошке јединице које потичу из *Светог писма*“ (Вуловић 2015: 34) Иако постоје „оформљени на исти начин или преузети исти библизми у оквиру различитих језика“, ипак, неке библизме сматрамо језичким наслеђем одређеног језика јер можемо рећи да је сваки језик на национално-језички својствен начин адаптирао библијску лексику и фразеологију (Вуловић 2015: 36–37). Фразеологизми религијског порекла, односно библизми, заједнички су за многе народе, али представљају и национално обележје, стога смо за њих формирали посебну групу.

а. Већина проучаваних фразеологизама, односно библизама формирана је (мотивисана је) према причама, тачније догађајима који су описани у *Библији* или личностима из *Библије*. Тако *опрати руке као Пилат* са значењем 'скидати/скинути са себе одговорност' упућује на Пилатово одрицање од одговорности за пресуду Исусу Христу, симболично пропраћено прањем руку, што је описано у *Библији*. Библизми мотивисани понашањем или особинама неке библијске личности су нпр. *од Адама и Еве* ('од давнина, откада се зна за човјека', односно, 'надуго, од почетка'), у *Адамову/Евињу костиму* ('гол, наг / гола, нага'), *невјерни Тома* ('онај који не вјерује, који сумња у све') и др.

б. Поред ових, у корпусу се јављају ФЈ са религијском компонентом чије порекло није из *Библије*, а повезани су са хришћанском традицијом. Пример за то су фразеологизми са еортонимом као главном компонентом: *као Божић и Бадњи дан* ('увијек заједно, нераздвојно'), *ићи као пасуљ на Божић* ('никако не пристајати, не одговарати'); као и они код којих је *Библија*, један од најстаријих писаних извора на чијем се садржају заснивају сва хришћанска учења, узета да се на експресиван начин прикаже временски однос (*стар као Библија* – 'врло стар') или опише вредност неког појма (*наша Библија* – 'најважнија ствар/закон'). Велики број фразеологизама религијског порекла говори о томе да је садржај *Библије* знатно

утицао на представе говорника српског језика, што се одразило у фразеолошком фонду.

2. Интернационализми

У групу интернационализама сврстали смо фразеологизме преузете из: а. грчке митологије и б. светске историје и културе. Светска историја и култура у великој мери утичу на све појединачне националне културе, па је очекивано да се њихов утицај одражава и на фразеологизме српске језичке заједнице.

а. Грчка митологија врши значајан утицај на целокупну светску културу. „Грчка митологија је слика самих људи, самог човека, који тражи себе и свој смисао“ и у њој су према томе „дата сва општа осећања у свим ситуацијама, у широкој скали“ (Кун 2003:15). Порекло петнаест фразеологизама је митолошко, одакле је десет мотивисано митологемама. „Митологему представља најважнија ситуација у миту или главни јунак, који понекад може бити јунак у више различитих митова“ (Драгићевић 2010: 10). Јунаци грчких митова, односно митологеме, представљају носиоце одређених скупова особина или образаца понашања који се током векова репродукују код човека, па су се према томе одржали и у језику у облику фразеологизама.

Фразеологизам *Ахилова пета* (‘најосјетљивије мјесто, слаба страна, слабост, мањкавост’) очуван је с улогом осликавања човекове рањивости и смртности. *Сизифов посао* био је да уз брдо гура камен који се увек котрљао назад, тако да се са Сизифом упоређује неко ко врши ‘непрекидан заморан и бесплодан/узалудан рад без сврхе и смисла’. Тантал је трпео „глад и жеђ стојећи усред воде, крај обиља хране и слатких плодова које не може дохватити, јер се измичу чим посегне да их убере“ (Шипка 2010: 40), па је зато у *Танталовим мукама* онај ко трпи ‘муке, велике, несносне патње’. Неки од мање познатих интернационалних фразеологизама мотивисаних митологемама су и *Прокрустова постеља* (‘тежак положај, ситуација / мјесто где увијек на неки начин нешто страда, вештачка мера којој неко жели да нешто насилно прилагоди’), која описује вишевековну потребу људи да појаве или особине смештају у калупе и прилагођавају конвенција-

ма, као што је увек била запажена и опрезност, метафорички представљена митом о Аргусу који је имао сто очију (*Аргусове очи* – ’велика пажљивост, очи које све виде и запазе’).

б. ФЈ мотивисане грчким митовима јављају се као резултат прецизније детерминисаног порекла, док смо за остатак интернационализама формирали ширу групу – фразеологизми преузети из светске историје, културе и књижевности. Они су већином везани за неки историјски догађај који је био од велике важности за друштвене прилике и даљи развој историје на одређеној територији или су сами догађаји или феномени због своје специфичности послужили да се сликовито опишу неки нови догађаји, како у свету, тако и у окружењу појединца. Такви су фразеологизми *открити Америку* (’упозорити на што непознато или важно’ или ’представити што као ново што је већ одавно познато’), који упућује на Колумбово откриће, пресудно за даљи развој цивилизације, *сијамски близанци* (’блиска повезаност особа или ствари каква феномена’) мотивисан феноменом близанаца „који су били физички спојени, срасли једним делом грудног коша“, као и *пријећи Рубикон* (’донијети смијелу, неопозиву одлуку, начинити одлучан корак’) јер је „прелазак Рубикона био пресудан моменат у животу Јулија Цезара и целе Римске империје“ (Шипка 2010 : 161). У Матешићевом *Фразеолошком рјечнику* нађена су и три фразеологизма пореклом из светске књижевности. Фразеологизам *последњи Мохиканац* је, према Шипки, преузет из истоименог романа², у којем је описана судбина последњих представника мохиканског племена. Израз, који је настао у енглеском језику, често се употребљава у српском и у другим светским језицима (2010: 248–250).

3. Фразеолошке јединице мотивисане српским културним наслеђем

Фразеолошке јединице које су везане искључиво за српску говорну заједницу разврстали смо у четири групе, према томе чиме су мотивисани. Тако наилазимо на ФЈ мотивисане а. стереотипима о народима, б. српском историјом и културом,

² Ради се о роману *Последњи Мохиканац* Џејмса Фенимора Купера (*The Last of the Mohicans*).

в. словенском митологијом, док смо оне из последње групе (г.) окарактерисали као ФЈ настале игром речима.

а. Међу проучаваним фразеологизмима издвојило се осамнаест оних који су мотивисани стереотипима о народима, односно, етничким групама. Стереотипи су упрошћена и уопштена мишљења о некој групи људи. Они чине когнитивну компоненту предрасуде, па је стереотипно мишљење најчешће негативно. Према томе, постоје и „*етнички стереотипи*“, који су неоправдано придавање извесних негативних особина свим припадницима одређеног народа“ (Милојевић Апостоловић 2015: 235).

Р. Драгићевић (2007: 72–73, према Ј. Јовановић 2012: 81) наводи да „семе колективне експресије представљају имплицитне компоненте семске структуре једне лексеме и остварују се увек у одређеном контексту, у позицији са неким лексичким или синтаксичким детерминатором“, па тако лексеме, у овом случају етноними, као главне компоненте фразеологизма остварују своје имплицитно, секундарно значење у устаљеном скупу речи. То секундарно значење садржи информацију о односу српског народа према припадницима неке етничке групе, и према том значењу, односно стереотипу који српски народ формира о другим народима, настаје фразеологизам. „Имена етника тако добијају значења обично онда уколико су њихови носиоци у суседским и културалним везама са нашим народом“ (Драгићевић 2010: 102). Иако етнички стереотипи могу бити заједнички за више народа, наши фразеологизми су већином последица контакта и искуства са територијално блиским етничким групама, па су зато везани углавном само за српско говорно подручје.

Етноними као главна компонента појављују се у петнаест фразеолошких јединица ове групе, док су код три ФЈ главне компоненте топоними. Фразеологизам *пушити као Турчин* са значењем 'много и страсно пушити', као и *лагати као Турчин* ('необично много лагати, говорити очите неистине') упућују на стереотипе које су говорници српског језика створили за припаднике ове етничке групе – они много пуше и много лажу, а слично понашање појединца биће осликано употребом ових фразеологизама. Главна компонента је топоним у примерима

(*на и*) *мирна Бачка* односно, (*на и*) *мирна Босна* (са значењем 'и све је у реду, ствар је у реду' за оба фразеологизма), где је значење топонима остварено метонимијом као лексичким механизмом. Ове ФЈ су уједно примери за стереотип, према којем становници Бачке, односно Босне важе за људе који често дижу побуне, што се задржало у свести говорника српског језика из периода у ком су ове етничке групе биле под влашћу Аустроугарске.

б. Као и код фразеологизама преузетих из светске историје, културе и књижевности, тако се и фразеологизми везани за српску културу и историју односе на историјске догађаје и личности које су обележиле неки историјски период или својом специфичношћу оставиле трага у националној слици света, па самим тим и националној језичкој слици света³, која се умногоме ослања на „комплекс елемената националне културе: историју, фолклор, књижевност, па чак и географију те земље“ (Драгићевић 2010: 12). У нашој грађи наилазимо на ФЈ са топонимом *Косово* као главном компонентом (*направи се (отвори се) Косово* – 'направи се лом, тучњава'), што упућује на то да су једни од упечатљивијих за српски народ били управо историјски догађаји одиграни на Косову и јунаци везани за те догађаје (*јак као Краљевић Марко* – 'врло јак, дивовске снаге'). Фразеологизам *бацити што у мутну Марицу* ('узалудно трошити, расипати'), с друге стране, илуструје везу с фразеологизмом готово истог значења, који такође проналазимо у Матешаћевом речнику: *бацити што у воду* ('улудо потрошити, занемарити нешто, не водити рачуна о нечему'), где је вода замењена хидронимом *Марица*, упућујући на Маричку битку, у којој је српска војска задобила тежак пораз. У грађи проналазимо и ФЈ *исправљати криву Дрину* ('покушавати учинити немогуће'), односно, *изводити криве Дрине* ('неозбиљно се понашати'), што представља пример фразеологизама формираних поређењем човековог

³ Драгићевић (2010: 12) према О. А. Корнилов разликује „националну слику света и националну језичку слику света. Национална слика света је збир прототипа који постоје у националном колективном сазнању, а национална језичка слика света представља скуп лексичких еквивалената за те прототипе.“

понашања с веома кривудаом реком, на чији ток се слабо може утицати. Овакви фразеологизми репрезентативни су примери способности и тенденције говорника српског народа да помоћу фразеологизама очувају сећање на тешке битке, јунаке, као и целокупно културно наслеђе.

в. Свега три фразеологизма из наше грађе воде порекло из словенске митологије. Бројчано упоређујући ову групу са групом фразеологизама с религијском компонентом, може се доћи до закључка да су хришћанска традиција и *Библија* дале бољу подлогу за формирање фразеологизама. Међутим, у *Српском митолошком речнику* налазимо да, према Чајкановићу, „компромис, који је временом извршен између хришћанске цркве и народних религиозних схватања, сачувао је безброј архаичних, претхришћанских веровања и обичаја, који су често везани за поједине црквене празнике. (...) Црква је очито настојала да наметне хришћански карактер главним празницима и да првенствено похришћани извесне представе о појединим божанствима“ (СМР 1970: 7–8). Стога не можемо јасно одредити у коликој су заправо мери фразеологизми српског језика мотивисани словенском митологијом, будући да постоји претпоставка да се иза неких од раније наведених ФЈ са еортонимом као компонентом крију обичаји старих Словена. У примерима из наше грађе уочавамо култ персонификованих временских прилика, одржан кроз фразеологизме *баба Марта* (‘мјесец март’) и *ћорава Анђелија* (‘мартовска мећава, вијавица, јак вјетар са снијегом’). „У народу се одржало тамно предање о имагинарном женском божанству Ћоравој Анђелији (Марији) које управља студеним ветровима. Услед слабог вида (отуда: ћорава), она пушта студене ветрове и онда када људи не заслужују њен гнев“ (СМР 1970: 301). У овој групи нашло се и *врзино коло* са значењем ‘збрка, метеж, неред’.⁴ „Често се и данас може чути израз врзино коло

⁴ У Матешиневом речнику проналазимо фразеологизам *врзино коло*, односно *врзино клупко*, наведен управо малим почетним словом, иако постоје основе да *врзино коло* ипак буде сврстано у ФЈ са властитим именима. Објашњења која иду томе у прилог налазимо у тексту *Ко је Врза из врзиног кола?* објављеном на сајту *Језикофил*. Аутор наводи како „у *Митолошком речнику* наилазимо на податак да је назив настао по имену средњовековног мађионичара Вергилија, Врзила. Наравно, у питању је чувени римски песник Верги-

за нешто што је тешко разрешити или за нешто што је врло запетљано. У прошлости врзиним колом се називала стварна игра у колу, али таква коју су играли демони, нпр. виле или але“ (СМР 1970: 90).

г. У грађи смо наишли на пет фразеологизама „који немају никакву историјску или анегдотску подлогу“, према томе „егзистирају искључиво из силабично-метричких разлога“ (Фекете 1984–85: 842). Може се претпоставити да су се говорници српског језика играли речима у жељи да на експресиван начин опишу појединце, њихове особине или поступке. Фекете наводи да је антропоним у оваквим фразеологизмима „сликовно подударан са претходним или потоњим (следећим) стихом, или се сликовно подудара са претходном или потоњом речи на коју се надовезује“. Према томе је „антропоним произвољна категорија, без семантичке конотације, лако замењив апелативом или пак изостављив“ (Фекете 1984–85: 842). Такође, наводи примере које проналазимо у нашој грађи: *хајде Јово наново* са значењем 'све испочетка (почети)', као и *Јанко и Марко* ('сви, свакојаки'). С друге стране, антропоними су настајали творбом властитог имена од заједничке именице, те су постајали главне компоненте фразеологизама, као у примеру *ударио кога Винко Лозић у главу*, према „вино“ и „лоза“, а у значењу 'бити пијан, опити се', или *женски Петко* 'мушкарац који се понаша као женско и бави се претежно женским пословима', на основу дана петка који је, према веровању српског народа, дан посвећен женама.

лије (лат. Vergilius), познат као Дантеов водич кроз Пакао у *Божанственој комедији*. У средњем веку око Вергилија се створио мит који га повезује са магијом и проповедништвом“. Ово објашњење потврђује и Петар Скок, ипак дајући „предност објашњењу по коме назив води порекло од староцрквено-словенског назива за демона Белзевуба који гласи Верзуил (Вержа, Врза), па је према томе врзино коло заправо Белзевубово коло или вражје коло“. Иако порекло није сасвим разјашњено, позивајући се на наведена објашњења, одлучили смо да овај фразеологизам заузме место у нашој грађи.

6. ЗАКЉУЧАК

Предмет нашег истраживања је анализа фразеологизама чију главну компоненту представљају властите именице и њихове изведенице. Грађа ексцерпирана из *Фразеолошког рјечника* Јосипа Матешића показала се погодном за неколико анализа којима смо у овом истраживању приступили.

Опис и излагање резултата наших анализа започели смо навођењем резултата структурне анализе. Извршена је подела на синтагматске фразеологизме, предлошко-падежне конструкције и реченичне фразеологизме, уз осврт на квалификацију и интензификацију, као две функције поредбених фразеологизама. Овом анализом потврђена је претпоставка да највећи број ексцерпираних фразеолошких јединица структурно припада именичким синтагмама.

У семантичкој анализи фразеологизми су према значењима разврстани у тринаест фразеосемантичких поља. Утврђено је да су фразеологизми са властитим именима најчешће формирано како би описали човеково понашање, поступке и деловања, с обзиром на то да су у том пољу најзаступљенији. Поред тога, они су подељени на фразеологизме позитивне, негативне и неутралне конотације, чиме је било могуће увидети да је однос говорника српског језика према носиоцима властитих имена углавном негативан, односно, да је властитих имена која су послужила да се на експресиван начин дочара нешто добро четири пута мање од оних која су ту да се опише нешто лоше.

Под главним компонентама које су представљале критеријум за улазак фразеологизама у корпус подразумевала су се властита имена личности (антропоними), етничких група (етноними), места (топоними), а бројчано мање били су заступљени и хидроними, еортоними, називи дела културних вредности, као и називи небеских тела. Према овој подели главних компонената извршена је и подела на лексичко-семантичке групе, чиме је утврђено да је највећи број оних фразеологизама који за главну компоненту имају антропоним, те најчешће упућују на име неког историјског, односно митског јунака, или библијске личности.

Анализа је настављена у смеру објашњења антропонимских и других главних компонената, односно у покушају да се проникне у то како су одређена властита имена мотивисала настанак анализираних ФЈ. Проучавајући приче, митологију, историјске чињенице, као и стереотипе који су мотивисали формирање фразеологизма установили смо поделу ових фразеологизама према пореклу. Највећи број ФЈ је религијског порекла, док значајно место заузимају интернационализми и фразеологизми мотивисани српским културним наслеђем. Истраживању смо приступили са претпоставком да ћемо наићи на већи број фразеолошких јединица мотивисаних религијом или митологијом, што се при поређењу броја библизама и интернационалних фразеологизама са бројношћу фразеологизама мотивисаних српском културом, показало као тачно.

Обрађен је утицај интернационалних фразеолошких јединица на српски језик, те је потврђено да су усвојени многи страни фразеологизми, за које постоје преводни еквиваленти у већини европских језика. То нас упућује на то да је велики део наше грађе, осим за анализе које смо спровели, погодан и за контрастивни тип анализе на материјалу двају или више језика, као и за друга детаљнија истраживања. Истраживањем је показано да религија и светска, односно домаћа историја и култура играју велику улогу у богаћењу фразеолошког фонда, као и у начину на који говорници српског језика поимају и описују свет око себе.

ИЗВОРИ

Матешкић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Језикофил: *Ko je Vрza из врзиног кола?* <https://jezikofil.rs/ko-je-vrza-iz-vrzinog-kola/> Грађа добављена октобра 2021.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски 2010: Ранко Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, Београд: Завод за уџбенике.

Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија (Лингвокултуролошка истраживања)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Јовановић 2012:** Јована Јовановић, Културни стереотипи у лексичком фонду српског језика и лексикографски опис колективно експресивних лексема у дескриптивном речнику, *Часопис за историју, етнологију, археологију и уметност*, Завичајни Музеј Алексинац, број 4/2012, Београд.
- Кун 2003:** Н. А. Кун, *Легенде и митови старе Грчке*, Београд: Дечја књига Београд.
- Милојевић Апостоловић 2015:** Биљана Милојевић Апостоловић, *Психологија* (Уџбеник психологије за други разред гимназије и други и трећи разред подручја рада економија, право и администрација), Београд: Логос.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Поповић, Станојчић 2014:** Љубомир Поповић, Живојин Станојчић, *Граматика српског језика: за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- СМР 1970:** Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Издавачко предузеће НОЛИТ.
- Фекете 1984–85:** Фекете Егон, Антропонимски елементи у српскохрватским фразеолошким и гномским обртима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (XXVII–XXVIII), Нови Сад.
- Шипка 2010:** Милан Шипка, *За што се каже*, Нови Сад: Прометеј.

PHRASEOLOGISMS MOTIVATED BY PROPER NOUNS
AND THEIR DERIVATIVES*Summary*

The subject of our paper are phraseologisms motivated by proper nouns and their derivatives. The aim of this paper is structural, semantic and lexical analysys, as well as the analysys of the origin of phraseological units in order to affirm how they were formed, having in mind the influence of Serbian and world cultural heritage. The material consists of 115 phraseological units excerpted from the *Phraseological Dictionary of the Croatian or Serbian Language* by Dr. Josip Matešić. To define phraseological units we used the work of popular linguistics *Why is it called* written by a Serbian linguist Milan Šipka. Phraseologisms are classified into phraseosemantic fields and into several lexical-semantic groups. Most phraseologisms belong to the phraseosemantic field which represents human's behaviour and act. One of the assumptions was that we will come across a great number of phraseologisms motivated by mythology and religion. The second assumption was that most phraseological units will structurally belong to noun phrases.

Key words: phraseology, proper noun, structural analysys, semantic analysys, lexical analysys, etymology, Serbian language.

Milica Gecin, Jana Marković, Jovana Rajek, Sofija Tadić

Катарина Гњидић

Филолошка гимназија, Београд

Новак Животић

Десета гимназија „Михајло Пупин”, Београд

Наталија Живковић

Белоцркванска гимназија и економска школа, Бела Црква

Александра Јовановић

Белоцркванска гимназија и економска школа, Бела Црква

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

СТАВОВИ МЛАДИХ ГОВОРНИКА СМЕДЕРЕВСКО-ВРШАЧКОГ ДИЈАЛЕКТА ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Циљ нашег истраживања био је да испитамо ставове младих говорника смедеревско-вршачког дијалекта према стандардном језику и дијалектима српског језика. Методом анкетирања прикупили смо одговоре на посебно осмишљена питања за потребе овог истраживања, и они су чинили наш корпус. Питања су била у форми ставова с којима су испитаници могли да се сложе путем скале процене 1–5. Закључили смо да већина испитаника воли да говори дијалектом, али да свесно посеже за стандардним језиком у формалним приликама. Стигматизација говора одређених крајева код наших испитаника постоји, али не омета нужно комуникацију с говорницима из других дијалеката. Народни говор сматрају природним и истичу важност његовог очувања и неговања.

Кључне речи: смедеревско-вршачки дијалекат, дијалекти српског језика, стандардни српски језик, ставови према језику.

1. УВОД, ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Смедеревско-вршачки је староштокавски дијалекат екавског изговора, чија је диференцијација подстакнута мешањем утицаја три „велика“ дијалекта (шумадијско-војвођански, херцеговачко-крајишки и косовско-ресавски) (Ивић 2009: 99–100). Староштокавска акцентуација овог дијалекта измењена је повлачењем краткосилазног акцента с ултимае, а такође је у смедеревско-вршачком дијалекту заступљен и велики број икавица (Ивић 2009: 97–98).

Предмет овог истраживања јесу ставови испитаника који су говорници смедеревско-вршачког дијалекта према српском језику. У обзир морамо узети и то да су испитаници великим делом становници Београда и да њихов говор уочљиво одступа од многих особина смедеревско-вршачког дијалекта. Наиме, говори великих градова разликују се од дијалекта којем географски припадају, а Београд је такође географски близу шумадијско-војвођанском дијалекту, једном од дијалеката на којем је заснован стандардни српски језик. Стога, полазимо од хипотезе да је говор наших испитаника ближи говору новоштокавског него староштокавског наречја.

Питања која је наш упитник садржао (в. Одељак 2) формулисана су у складу с претходно поменутом хипотезом.

Циљ истраживања је да утврдимо да ли се мишљења испитаника поклапају с очекиваним резултатима. Очекујемо да ће наши испитаници имати негативно мишљење према карактеристикама које су својствене за јужније дијалекте, као и негативно мишљење у односу на говорнике тих дијалеката. Такође, очекујемо и да ће испитаници осећати посебну блискост према говорницима истог дијалекта.

Испитивање ставова, као збира нечијих мишљења и уверења, представља важно питање у социалингвистици. Ставови према језику, односно његовим слојевима, представљају факторе у друштвеној комуникацији, служе праћењу односа индивидуе и колектива. На основу ставова према дијалектима, сазнајемо да ли испитаници повезују саговорника с нижим социјалним статусом, нижом интелигенцијом и лошијим образовањем (Микетић 2016: 4).

2. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

2. 1. Корпус

За потребе овог истраживања млади говорници смедеревско-вршачког дијалекта – средњошколци – попуњавали су анкету *Ставови младих према језику*. Упитник је састављен по узору на докторат Сање Микетић (2016). Додали смо своја питања у вези с вредновањем говора и потенцијалним изменама које испитаници прикупљени у њега уносе. Корпус чине одговори испитаника помоћу анкете. Анкета је креирана уз помоћ платформе *Google Forms* и сви одговори су на њој забележени. Анализа је вршена на основу сагледавања резултата исказаних у процентима који се тичу одговора на појединачна питања.

2.2. Методологија

Истраживање о ставовима према дијалектима подразумевало је две фазе:

- осмишљавање питања и састављање анкете која ће бити прослеђивана испитаницима;
- дескриптивна и процентуална анализа графикана извучених из одговорâ испитаника, дискусија о њима.

Да бисмо тестирали нашу хипотезу, писаним путем смо анкетирали ученике средњих школа на подручју смедеревско-вршачког дијалекта,¹ старосне доби од 15 до 19 година. Применили смо технику скале процене, која је била нумеричка. Процена појаве која је испитивана представљена је узлазном скалом бројева (1–5).² Упитник је састављен од питања више-струког избора. Анкета садржи и питања о пореклу испитаника, као и о њиховим личним подацима. Питања о месту становања и пореклу родитеља дају нам увид у потенцијалне дијалекатске карактеристике у говорима наших испитаника. Графикони су

¹ У Банату он обухвата околину Вршца, Беле Цркве и Ковина, а у северној Србији – крајеве око Пожаревца и Смедерева, затим источне делове Шумадије и појас од Смедерева до Београда (Ивић 1985: 89).

² Одредили смо вредности скале тако да испитаници могу да се у потпуности сложе с датом тврдњом (5), или да се с њом уопште не сложе (1).

формирани на основу прикупљених одговора, а сваком графикону смо приступили техником дескриптивне анализе. Одатле смо доносили закључке тако што смо упоређивали бројеве.

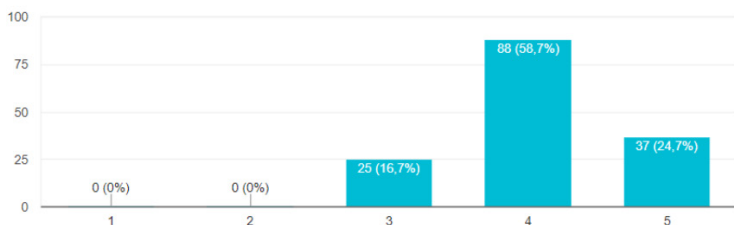
Укупан број испитаника био је 149. Узели смо у обзир и факторе идентитета: образовање, пол, године и порекло. Свим испитаницима је заједничко пребивалиште на територији коју обухвата смедеревско-вршачки дијалекат. Анкета је имала за циљ да покаже уверења и мишљења ученика према говорима српског језика и, ако постоји, у којој мери је заступљен неки стереотип у комуникацији са саговорником с другог говорног подручја. Најпре смо саставили пилот-верзију упитника, како бисмо проверили његову ефикасност и функционалност. Пилот-анкету попунили су учесници других лингвистичких радионица у Тршићу. На основу њихових мишљења, критика и предлога извршене су преправке и коначна верзија упитника била је дељена испитаницима преко друштвених мрежа.

3. АНАЛИЗА

На питање којом би оценом вредновао/-ла свој лични говор – готово 60% испитаника (94) оценило је свој говор оценом 4, а 25% њих оценом 5, док је свом говору оцену 3 дало скоро 16% средњошколаца.

Којом би оценом вредновао/-ла свој лични говор?

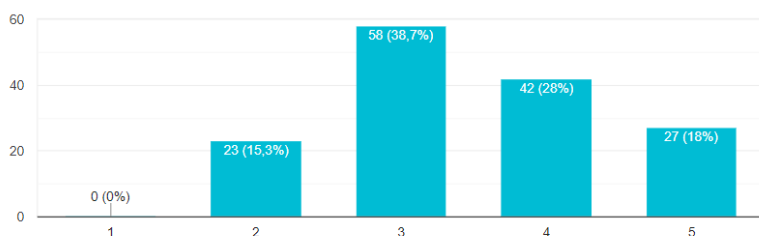
150 одговора

Чак 39% испитаника вредновало је говор свог места средњом оценом 3, а њих 28% четворком, а само је 18% испитаника вредновало говор места у којем живе највишом оценом. Можемо уочити неподударане добијених резултата у односу на прво питање, јер су испитаници идиолект вредновали вишим оценама, док су дијалекат свог колектива вредновали нижим оценама.

Којом би оценом вредновао/-ла говор свог места?

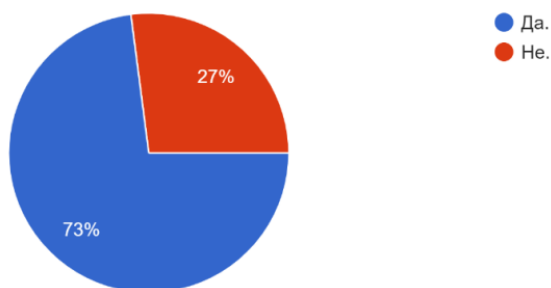
150 одговора

Свестан напор да у свој говор унесе измене чини 73% испитаника.

Да ли понекад чиниш свестан напор да у свој говор унесеш измене?

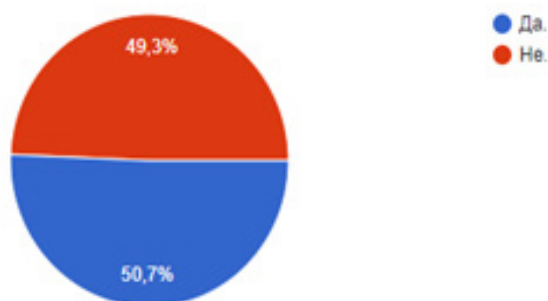
159 одговора

Са ставком *Говорим дијалектом* слаже се 51% испитаника, а осталих 49% негира ову тврдњу.

Говорим дијалектом.

150 одговора

Са чињеницом да се у другим срединама (Ниш, Врање, Лесковац) говори неправилно не слаже се 65% испитаника.

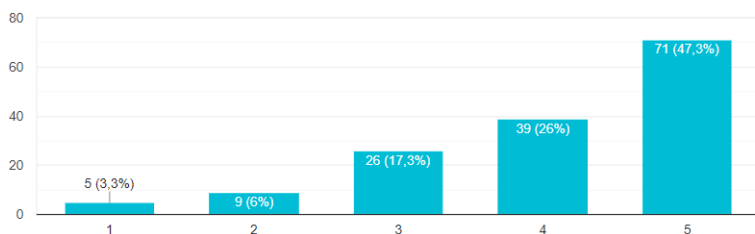
Говор РТС-а и сличних медија велики број испитаника види као близак: 37,7% сматра га блиским, а 31,4% углавном блиским.

Чак 70% испитаника сматра да им није тешко да се уклопе у говор друге средине када се тамо нађу.

Исказ *Говорим исто као и људи из мог места* оценило је чак 47,3% испитаника оценом 5 (потпуно се слажу), а 26% њих дало је оцену 4 (углавном се слажу). Ту примећујемо контрадикторност: већина је негативно вредновала говор свог места, док овде већина тврди да говоре исто као и људи из њиховог места. Притом, у вредновању сопственог говора највише је високих оцена.

Говорим исто као и људи из мог места.

150 одговора

Већина испитаних средњошколаца не сматра чудним говор људи из друге средине, и то: 35% испитаника уопште није сагласно с тим да људи из других средина говоре чудно, 21,4% се углавном не слаже с том чињеницом, али ипак 25% њих (сабране оцене 4 и 5) сматра друкчију врсту говора чудном.

Са ставком да би требало да сваки говорник замени свој дијалекатски говор стандардним језиком никако се не слаже 50% испитаника, а 50% њих свесно је да заправо говори дијалектом.

Понашање средњошколаца према саговорнику неће зависити од тога да ли он говори стандардним језиком или дијалектом – тако сматра убедљивих 80% испитаника.

На тврдњу да је стандардни језик престижнији од дијалекта уследили су следећи одговори: 45% испитаника порекло

је ту тврдњу, 25% њих се сложило, али 30% није било сигурно, па је дало оцену 3. Према средњошколцима, одговори нам указују на то да стандардни језик не ужива доминантни престиж у друштву.

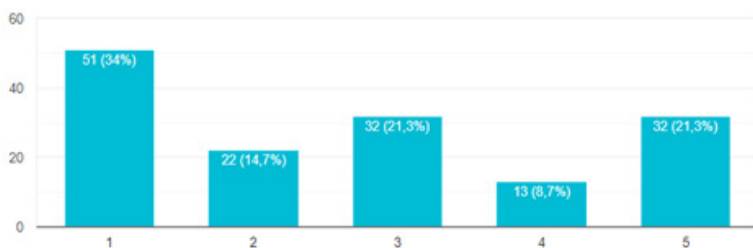
Да је очување дијалекта наша дужност, потврдило је 75% испитаника оценама 4 и 5.

Уколико буду радили у медијима или образовању, употребаће искључиво стандардни језик на радном месту – тако сматра 60% испитаника; 25% њих се с овом ставком нити слаже нити не слаже, а 15% се томе противи.

На тврдњу *Кад неко говори исто као и ја, осећам посебну блискост с њим* одговорило је 30% испитаника оценама 4 и 5, што схватамо као да њима дијалекат служи као својеврсна спона која повезује говорнике, док 48,7% испитаника не мисли тако.

Када неко говори исто као и ја, осећам посебну блискост с њим.

150 одговора

Да је стандардни језик тежак и компликован за учење, не сматра чак 70% испитаника. Ово се могло и очекивати, зато што испитаници свој матерњи дијалекат сматрају блиским стандардном језику, па се не појављују потешкоће при учењу.

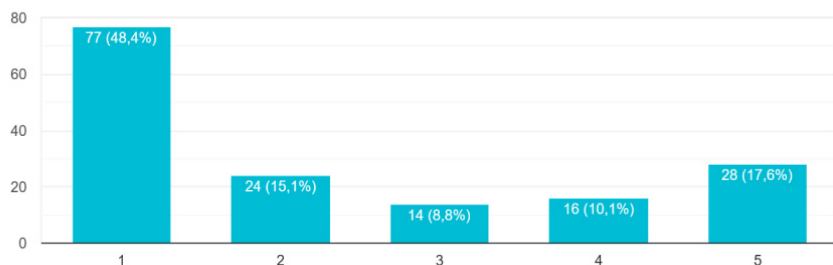
Знатан број испитаника, чак њих 75%, сматра да им је говор различит у формалним и неформалним ситуацијама, што се подудара с подацима да већина уноси измене у свој говор.

Око 28% испитаника тврди да је било исмејано у некој прилици због тога како говори, 63% није се нашло у таквим ситуацијама, док 9% није сигурно да се нешто тако десило.

Овај податак нам казује да су присутни стереотипи и стигматизација дијалекатског говора у друштвеној заједници.

Био/-ла сам исмејан/-а у некој прилици због тога како говорим.

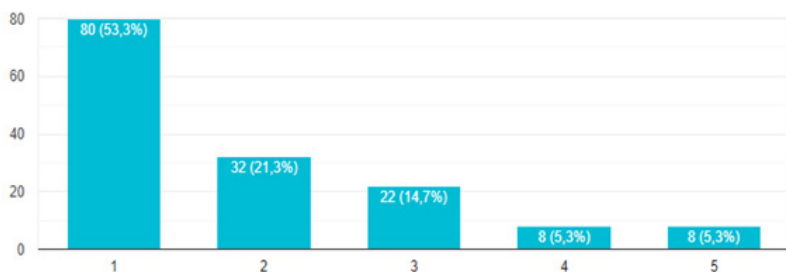
159 одговора

Потешкоће у разговору с неким из друге средине, зато што нису могли добро да се разумеју, није имало 75% испитаника, што се подудара с подацима из питања у вези с којим су се испитаници изјаснили да им није тешко да се уклопе у говор друге средине када се у њој нађу.

Имао/-ла сам потешкоће у разговору с неким из друге средине, јер нисмо могли да се добро разумемо.

150 одговора

4. ЗАКЉУЧАК

Претпоставили смо да ће се ставови испитаника разликовати на основу њиховог места становања. Ова хипотеза је тачна, јер се из анализе може закључити да 60% становника Београда није свесно да говори дијалектом. Узрок таквог става, као и заступљеност дијалекта у великим градовима требало би, зато, посебно испитати. Средњошколци су свесни колико је важно очувати дијалекат и њега сматрају саставним делом свог личног идентитета. Народни говор повезује говорнике, па ће се испитаници осећати пријатније и блискије кад се нађу с говорником истог дијалекта. Они увиђају да им је природно говорити дијалектом, али су испитаници исто тако спремни да унесу измене у свој говор кад год је то потребно. Тако ће у формалним ситуацијама и у областима образовања, медија, културе пре посегнути за стандардним језиком зато што се говори широј публици. Становиште о стигматизацији говора јужних крајева Србије и даље је приуствно, али не у толикој мери да то утиче на комуникацију и разумевање међу вршњацима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1994:** Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*. Нови сад: Матица српска.
- Ивић 2009:** Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Нови Сад: Матица српска.
- Микетић 2016:** Сања Д. Микетић, *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији*, одбрањена докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду.

ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE FROM SMEDEREVO-VRŠAC DIALECT TOWARDS LANGUAGE

Summary

The aim of our paper was to examine the attitudes of young people from Smederevo-Vršac dialects towards language. Using the survey method, we've collected the answers that were used as our corpus. The questions were in the form of judgments that respondents could deny or confirm on a 1–5 scale. We found out that most respondents like to speak a dialect, but consciously resort to standard language on formal occasions. The stigmatization of the speech of certain territorial regions exists, but it does not necessarily obstruct communication with speakers of other dialects. The vernacular is natural and the importance of its preservation and nurturing is emphasized.

Key words: Smederevo-Vršac dialect, Serbian dialects, Standard Serbian language, attitudes towards language.

*Katarina Gnjidić, Novak Životić,
Natalija Živković, Aleksandra Jovanović*

Мина Здравковић

Медицинска школа, Зајечар

Наталија Ранђеловић

Гимназија „Светозар Марковић“, Ниш

Романа Рогановић

Гимназија „Јован Дучић“, Требиње

Ментори: др Весна Ђорђевић, др Јована Јовановић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С БОЈОМ КАО САСТАВНОМ КОМПОНЕНТОМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У раду се анализирају фразеологизми који садрже назив за боју у свом саставу. Главни циљеви нашег истраживања јесу структурни и семантички опис фразеолошких јединица чија је саставна компонента назив за боју и израда специјализованог речника фразеологизама овог типа. Грађа се састоји из 147 фразеолошких јединица ексцерпираних из *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаћа, а као контролни извор користили смо Речник САНУ. У жељи да истражимо на шта се поједине боје из грађе односе, бавили смо се и семантиком и симболиком боја. Фразеологизми у нашем корпусу показали су се као веома интересантна грађа за анализу која нам показује колико има појава у свакодневном животу које описујемо помоћу боја.

Кључне речи: фразеологија, боја, речник, структурна анализа, семантичка анализа, српски језик.

1. УВОД

1. 1. Боје као огледало наших мисли, осећања и погледа на свет

Боје су део готово сваког аспекта нашег живота. Било да их посматрамо из перспективе научника или уметника, биће компонента света који нас окружује. Боје представљају изузетно плодан материјал за интралингвистичка (унутарјезичка) и интерлингвистичка (међујезичка) истраживања (Поповић 1992: 91, Јеласка, Бошњак и Балент 2005б: 365 према Кример-Габоровић 2019: 22). Као појмови широко заступљени у нашој свакодневици, са широким значењским спектром, боје и лексичко-семантичке манифестације које су у вези са њима можемо посматрати као један од семиолошких језика, али и као рефлексију свега онога што се дешава у човеку. Човек је микрокосмос, а изразита моћ опажања у њему буди потребу да опише оно што види и осећа, за шта као алат може искористити управо њих. Упркос одређеним одступањима, боје углавном имају универзално значење, јер су „важан и незаобилазан елемент човекове перцепције изванјезичне стварности“ (Хрњак 2000: 203 према Опашић, Спицијарић 2010: 122).

1. 2. Фразеологизми с бојом као компонентом

Бројни научни радови већ су писани о темама сличним овој. Свет боја су многи истраживали, а неретко су се у том контексту помињали и фразеологизми. Како то истиче и Јосип Матешић у предговору свог фразеолошког речника, чињеница је да нема јединственог мишљења шта је то фразеологизам. Фразеологизми представљају вишечлане лексичке јединице експресивног значења које није једнако збиру значења појединачних компонената у њиховом саставу. Како су фразеологизми у чијем је саставу назив за боју представљали предмет истраживања у лингвистици, било је потребно проучити и размотрити и претходне радове, а затим извести независне закључке. Монографија Наташе Вуловић *Српска фразеологија и религија*, монографија Сање Кример-Габоровић *Препознавање и именовање боја у енглеском и српском језику*, као и рад

Прилог контрастивној анализи фразема са саставницом боје у хрватској, талијанској и њемачкој фразеологији Маје Опашић и Нине Спицијарић коришћени су у циљу упознавања са претходним истраживањима на ову тему.

1. 3. Методологија

Боје, мотиви који отварају нова разматрања, тумачења, а самим тим имају и многа значења, у корелацији са фразеологизмима предмет су нашег рада. У фразеолошким јединицама као компоненте јављају се различите боје (црвена, плава, жута, зелена, златна, црна, бела), али и речи из исте тематске групе, нпр. хипероними *боја* и *фарба*, придевске лексеме којима се описује некаква обојеност (нпр. *шарен*), глаголи који означавају радњу добијања какве боје, постајања таквим изгледом као да си обојен одређеном бојом (нпр. *поцрвенети*) и сл. Као главни извор за прикупљање грађе користили смо *Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика* Јосипа Матешаћа. Ексерципирану грађу смо потом детаљно анализирали и упоредили са примерима и дефиницијама из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ), а одређене фразеологизме прилагодили нашем говорном подручју.

Главни циљ нашег рада је структурни и семантички опис фразеологизама који као компоненту имају назив за боју и израда специјализованог речника фразеологизама тог типа. У корпусу се налази 147 фразеологизама.

Примарна хипотеза је да ће највише прикупљених фразеолошких јединица означавати човека, његове особине, радње, осећања, односе с околином. Такође, претпостављамо да ће највећи број фразеологизама имати структуру глаголске синтагме, јер је то најбројнији структурни тип фразеологизама.

2. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

2. 1. Структурни типови фразеолошких јединица

Овај сегмент рада посвећен је структурном опису фразеолошких јединица. Класификација је извршена искључиво према структури фразеологизама, при чему се издвајају три структурна типа: (1) предлошко-падежна конструкција; (2) синтагма (именичка, придевска, глаголска и напоредна) и (3) реченични фразеологизам.

(1) Први структурни тип – предлошко-падежна конструкција (*преко бијела свијета, до мркла мрака, у по бијела дана, усред бијела дана, под сиједе власи*)

Овај структурни тип јавља се у два облика: предлог + именица и предлог + (именичка) синтагма. У нашој грађи налази се пет фразеологизама оваквог облика.

(2) Други структурни тип – синтагма (*бијела књига, уписати златним словима, бијел као креда, ни бијеле ни црне*)

У зависности од врсте речи главног члана синтагме, разликујемо именичке, глаголске, придевске, као и напоредне синтагме. Међу 147 фразеологизама у нашој грађи, 133 фразеологизма је у облику синтагме (62 глаголске, 51 именичка, 18 придевских и 2 напоредне синтагме).

(3) Трећи структурни тип – реченични фразеологизам (*зацрни се кому пред очима, црни облаци надвијају се над ким, над чим, није враг тако црн, пала је кому златна јабука у крило*)

Девет фразеологизама из наше грађе је у овом облику.

2. 2. Структурно-семантички типови фразеологизама

Два основна структурно-семантичка типа фразеологизама у српском језику јесу компонентни и глобални тип (Мршевић-Радовић 1987: 63–72). Фразеологизми код којих је једна компонента носилац значења, а друга је употребљена у свом нефразеолошком значењу називају се компонентни фразеологизми (*не дати ни црно испод нокта (ноката)* 'не дати баш ни мало, бити веома шкрт', *црвен као крв* 'врло црвен', *поцрвењети (порумењети) до ушију* 'јакко поцрвењети, облити се црвенилом преко цијелог лица').

Насупрот компонентним, код глобалних фразеологизама постоји веза међу компонентама. Ниједна од лексема у глобалном фразеологизму не остварује се у неком од својих системских значења, већ је у питању нека метафоричка или метонимијска трансформација (*обрати зелен бостан* 'зло проћи, пропасти'; *златним писменима записати* 'упамтити што је врло важно, што ће се дуго спомињати'; *проћи као зелена трава* 'настрадати, немати успјеха'; *отићи под црну земљу* 'умријети, погинути'; *бити жут око кљуна* 'бити врло млад и неискусан').

3. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Семиотика, семантика и симболика боја представљају неисцрпне теме, које отварају различита питања, са читавом лепезом одговора. Примарне и остале боје, које су у нашем корпусу заступљене у мањем или већем броју у фразеолошким јединицама, упућују на различите појмове. Плава, као боја која се често односи на воду, уједно може бити и знак за поплаву и влагу, зелена – боја биљног света, може бити и знак за добро здравље и бригу о животној околини, а розе је колорит цвећа и људске пути, као и знак женствености (Кример-Габоровић 2019: 52).

У нашем корпусу заступљене су следеће боје: **црна** (*видјети све црно* 'бити песимистички настројен, видјети само лошу страну ствари'), **бела** (*бијел као зид* 'потпуно, сасвим блијед'), **златна** (*златно правило* 'основно/битно/најважније правило'), **црвена** (*црвен као рак* 'јако црвен, црвен у лицу'), **жута** (*бити жут као кљун* 'бити врло млад и неискусан'), **плава** (*плава крв* 'племићки, аристократски'), **зелена** (*проћи као зелена трава* 'настрадати, немати успјеха'), **ружичаста** (*ружичаста перспектива* 'повољан/добар изглед/исход нечега'), **сива** (*сива еминенција* 'веома утицајна личност која привидном повученошћу скрива своју дјелатност') и **сребрна** (*сребрна свадба* 'прослава двадесет пете годишњице брачнога живота, двадесетпетогодишњица брака').

Међу ексцерпираним фразеолошким јединицама налази се велики број оних у чији састав улазе бела и црна боја.

„Опозиција *бело/црно* јесте универзална семантичка категорија која генерално изражава основну семантичку опозицију *добро/зло* без специјалних нијанси, односно, изражава опозицију *позитиван/негативан*“ (Раденкович 2007: 88, према Вуловић 2015: 275). Како нас бела боја може асоцирати на нешто анђеоско и светло, а црна на таму и ђавола (еталони *анђео* и *ђаво*), можемо претпоставити да све то има везе са хришћанским учењем. С тим у вези, можемо закључити да се епитети као што су *црн* и *бео* не односе само на физички изглед, већ говоре и о духовним особинама и карактеру.

3.1. Фразеосемантичка поља

Фразеологизми у српском језику могу се, на основу семантичког критеријума, класификовати у фразеосемантичка поља и лексичко-семантичке групе. Ми ћемо, у овом делу истраживања, фразеологизме из нашег корпуса поделити на фразеосемантичка поља. Уочили смо да се фразеолошке јединице могу груписати према одређеним критеријумима и тако, према њиховом значењу, издвојили смо десет фразеосемантичких поља (друштвени односи; међуљудски односи; физички изглед; карактерна особина; човекове радње, активности, понашање; апстрактни појмови/појаве; предмет, временска одредница; месна одредница; стање).¹ Међу тим фразеосемантичким пољима највећи број је оних који упућују на међуљудске односе (20) и карактерне особине (18), али су и у осталим групама фразеологизми заступљени у приближно једнаком броју.

Међуљудски односи: *бити кому црн пред очима* 'бити кому врло мрзак', *дати кому, чему, за што зелено свјетло* 'дати кому дозволу за што, допустити што, бити сагласан с остваривањем чега', *сликати, насликати кога, што у црним бојама* 'приказати кога или што врло негативно, оцрнити кога', *обећавати кому златне куле* 'обећавати кому много, све најљепше што се не може испунити', *златна свадба* 'прослава педесете годишњице брачнога живота, педесетогодишњица брака';

¹ Неки фразеологизми се могу сврстати у више група.

Карактерне особине: *видјети све црно* 'бити песимист, видјети само лошу страну ствари', *не дати ни црно испод нокта* 'не дати баш ништа, нимало, бити веома шкрт', *имати златно срце* 'бити племенит човјек', *бити с бијелим оковратником* 'бити преступник, али правити се невин', *префарбан свим бојама* 'бити вјешт, лукав';

Човекове радње, активности, понашање: *бјежати, побјећи, отиснути се у (бијели) свијет* 'одлазити/отићи од куће даље, напустити кућу, боравиште, да би се остварио бољи живот', *не рећи ни црне ни бијеле* 'не проговорити, не дати своје мишљење, шутјети', *гледати као теле у шарена врата* 'гледати тупо/бесвјесно, не разумијевајући, не знајући ништа', *пуштати, пустити црвеног пијетла на кров (под кров)* 'подметнути ватру, запалити кућу';

Физички изглед: *бијел као снијег* 'врло, сасвим бијел', *шарен као дјетао* 'врло шарен', *поцрвењети до ушију* 'јако поцрвењети, облици се црвенилом преко цијелог лица', *жути као цекин* 'изразито жуте боје', *црвен као крв* 'врло црвен';

Апстрактни појмови/појаве: *црна листа* 'попис непожељних људи или ствари', *шарена посла* 'нешто сумњиво', *црвена линија* 'крајње подношљива граница', *златан мајдан* 'неисцрпан извор', *ружичаста перспектива* 'повољан/добар изглед/исход чега';

Друштвени односи: *обући се у црно* 'пасти у велику жалост, пасти у велику жалост због чије смрти', *бијели хљеб* 'господски живот', *сива еминенција* 'веома утицајна личност која привидном повученошћу скрива своју дјелатност', *рјешавати за зеленим столом* 'рјешавати/расправљати на бази посебних (владиних) комисија', *доћи до зелене гране* 'обогатити се, материјално се придићи, ојачати';

Поред ових, издвојили смо још четири фразеосемантичка поља: временске одреднице (9), месне одреднице (6), стање (5) и предмети (4), али она нису толико бројна.

Временске одреднице: *под сиједи власи* 'у старости, у старе дане, као старац', *до мрка мрака* 'до касно у ноћ', *у по бијела дана* 'дању, усред дана, у подне';

Месне одреднице: *бијели свијет* 'далеки, туђи, непознати крајеви', *тамни вилајет* 'крај гдје је увијек тама, непознати крај', *црна кућа* 'тамница', *жута кућа* 'лудница';

Стање: *отићи под (црну) земљу* 'умријети, погинути', *не видјети бијелога дана* 1) 'бити презаузет' 2) 'не остати жив', *проћи као зелена трава* 'настрадати, умријети', *отјерати (послати) кога у (под) црну земљу* 'проузроковати чију смрт';

Предмети: *бијела (плава, сива) књига* 'књига у којој каква држава објави документе о каквом важном догађају намјером да оправда свој поступак', *плава коверта* 'коверта са новцем за подмићивање, коверта са митом', *црно злато* 1) 'угљен' 2) 'нафта', *црна марица* 'полицијски ауто за пријевоз затвореника'.

4. ЗАКЉУЧАК

У овом раду бавили смо се фразеологизмима у српском језику у чијем су саставу називи за боју. Истраживање је показало да човек често описује бројне појаве користећи боје и да су фразеологизми с бојом као компонентом различити у погледу структуре и значења.

Семантичком анализом и поделом на фразеосемантичка поља, видели смо да највећи број фразеологизама описује човека, односно међуљудске односе, карактерне особине, човекове активности, понашање и слично. Према томе, наша почетна хипотеза да ће највише фразеолошкох јединица бити са општим значењем које означава човека, његове особине, радње, односе са околином, је тачна. Такође, тачна је и претпоставка да ће највећи број фразеологизама имати структуру глаголске синтагме. Највећи број фразеологизама јавио се у облику синтагме – 133 фразеологизма, а од тога су најзаступљеније биле глаголске синтагме (61 ФЈ у том облику).

У делу рада који је говорио о семантици ових фразеологизама навели смо да опозиција *црно/бело* вероватно има везе са хришћанским учењем. Показало се, међутим, да фразеологизми у чијем се саставу налазе црна и бела боја у већем броју упућују и на физички изглед (дакле, не само на карактер и духовне особине), као и да се овим контрастима симболично именују повољна и неповољна ситуација. Отуда закључујемо

да еталони *анђео* и *ђаво*, као носиоци религијске семантике, не могу доследно и искључиво да се повежу са фразеолошким јединицама из нашег корпуса.

Ово истраживање, које је показало да у фразеологији постоји велики број фразеологизама са називом за боју у својој структури, може помоћи свима онима који ће се у неким новим истраживањима бавити бојама у фразеологији.

ИЗВОРИ

Матешић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–XVII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

ЛИТЕРАТУРА

Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Кример-Габоровић 2019: Sanja Krimer-Gaborović, *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Опашић, Спицијарић 2010: Maja Opašić, Nina Spicijarić, Prilog kontrastivnoj analizi frazema sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji, *Fluminensia* 22, Ријека, 121–136.

PHRASEOLOGICAL UNITS MOTIVATED BY COLOURS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of our paper are phraseological units which have name of a colour in its composition. The corpus consists of 147 phraseological units extracted from the *Phraseological Dictionary of the Croatian or Serbian Language* by Josip Matešić. The main goals of our research are structural and semantic analysis of phraseological units and development of the specialized dictionary of colour-motivated phraseological units. In order to investigate what certain colours from the material refer to, we also dealt with the semantics and symbolism of colours. Majority of the idioms include black and white colour. As the phraseological units that contain black and white usually referred to physical appearance, and not to character characteristics, we conclude that the nouns *angel*, *devil* and other spiritual characteristics cannot be connected with phraseological units from our corpus. Colour-related phraseology can be a very interesting material for analysis that shows us how many phenomena in everyday life we describe with colours.

Key words: phraseology, colour, dictionary, structural analysis, semantic analysis, Serbian language.

Mina Zdravković, Natalija Randelović, Romana Roganović

Данијела Миленковић
Карловачка гимназија

Ментор: проф. др Марина Јањић
Филозофски факултет, Ниш

КОНВЕРЗАЦИОНА АНАЛИЗА СА АСПЕКТА ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: У овом раду вршена је конверзациона анализа са аспекта језичке културе на ексципираном делу интервјуа у емисији *Agape* од укупно петнаест реплика водитеља и госта (нумерисаних и табеларно анализираних). Анализа је рађена у циљу испитивања језичке културе: да ли она постоји и у којој мери, и то посматрањем не/кршења максима пристојности и кооперативности и заступљености језичких етикета, тј. хоно-рифика. Посебно је сагледана језичка култура код водитеља и код госта, где се запажа једна велика разлика (водителј показује боље изражену језичку културу од госта), која би условно могла да доведе до неуспешне конверзације. Резултат анализе доказује ипак супротно: конверзација је успешна с обзиром на карактер емисије, чињеницу да је постојала посебна блискост и наклоност међу саговорницима и природна језичка способност, која омогућује разумевање и ношење са једном говорном ситуацијом а истовремено тежи идеалу који норма поставља.

Кључне речи: конверзациона анализа, језичка култура, максиме пристојности, максиме кооперативности, језичке етикете, језичка способност, говорна ситуација, идеал.

1. УВОД

Култура је скуп духовних и материјалних достигнућа код човека, као и његова постигнућа у одређеним сферама живота. Она продира у суштину људске егзистенције, јер нема човека без културе. Преко ње, човек развија способност комуникације језиком, учи, социјализује се, формира ставове и сл. Како

је језик представник једне културе, језичка култура појединца означава његову способност да користи језик у сврху задовољења културних потреба (Николић 2010: 14–15). Језичка култура може значити: поштовање норме и њену коректну употребу у усменој и писаној комуникацији зарад што успешније комуникације; област лингвистике чији циљ је успостављање норми за вешту језичку употребу (Исто: 15); језичка култура подразумева и познавање страних језика, културу мишљења и слушања, као и однос према другим дијалектима. Као таква, језичка култура је битан део опште културе (Бугарски 1983: 305).

Језичка култура би требало да се негује без изузетка у сферама јавног информисања од стране говорника који све време уче и прате измене у норми свог језика, правилном изговору (ортоепији) и писању (ортографији), тј. језичку културу би требало да негује сваки појединац, јер је она одлика његовог интелекта, личности, духа.

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Акутелну друштвену ситуацију у земљи и свету генерално карактерише акултурација. Наши лингвисти упозоравају на недостатак културе изражавања у јавном дискурсу Србије, па смо желели да се и сами уверимо у овај податак. Стога смо спровели микроистраживање језичке културе, за шта нам је послужио одломак интервјуа из једне ТВ емисије.¹ Одлучили смо се за емисију *Ažane*, коју карактерише очекивано висок ниво културе изражавања с обзиром на тематику којом се бави и с обзиром на избор гостију који учествују у њој.

Спровели смо анализу интервјуа између водитеља и госта² са аспекта не/поштовања Грајсових принципа кооперативности и Личових принципа пристojности, те употребе хонорифика и језичких етикета.

Социјално кодирање подразумева правила етикеције и правила љубазности зарад постизања комуникативних стандарда који постоје у сваком друштву у виду друштвених ритуала у интеракцији. Они су управо облик социјалног кодира-

¹ Транскрипт одломка прилажемо на крају рада као Прилог бр. 1.

² Имена и презимена водитеља и госта не наводимо из етичких разлога.

ња друштвене комуникације. Правила етикеције представљају ословљавање и титулирање; њима се изражава поштовање према саговорнику. Љубазност је, с друге стране, комплексан феномен и један од најважнијих аспеката у комуникацији као стратегија примерена датој ситуацији, а која одликује принцип кооперативности. Максимама љубазности се приступа из перспективе прагматичке лингвистике (укључује говорникову намеру и илокуционе акте) и социопрагматике (укључује то како говорник хоће да буде друштвено схваћен).

Поштовање наведених принципа и њихових максима у прагматичком смислу дају идеалну слику конверзације у којој саговорници свесно или несвесно прате одређена правила. Међутим, када је реч о језичкој етикецији и формулама учтивости³, разговор може бити успешан и ако се оне не поштују доследно, уколико је реч о опуштенијој и мање формалној атмосфери у којој се води интервју, а што је чест случај код емисија забавног карактера или је условљено блискошћу новинара и госта. Значи, што је ниво формалности комуникације виши, поштовање принципа пристојности и употреба хонорифика и језичких етикета је захтевнија и обрнуто.

Личов принцип пристојности обухвата онај аспект разговора који подразумева одређени ниво поштовања према саговорнику. Она би требало да природно постоји из опште људске потребе да на пристојан и миран начин пренесе саговорнику поруку указујући му дужно уважавање његових мишљења и ставова.

Максима симпатије налаже постојање наклоности према саговорнику, што се огледа кроз употребу 1. језичких етикета (употреба речи из поштовања: *госпођо, господине*, истицање титуле: *докторе, професоре, председниче, Ваше преосвећенство...*, персирање, тј. обраћање са *Ви*, ословљавање прези-

³ Теорија учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона заснива се на социолошкој теорији, тј. концепту лица и простора деловања. Лице је слика коју појединац жели да прикаже о себи у јавности. Ниво учтивости зависи од: моћи једног саговорника у односу на другог, од степена блискости и од саме ситуације у којој су саговорници постављени (Рајић 2017: 14). „Учтивост је културно условљена јер зависи од низа чинилаца везаних за традицију и обичаје, као и за друштвено устројство и хијерархију“ (Рајић 2017: 17).

меном) и 2. формула учтивости (*молим Вас, да ли бисте били љубазни, љубазно захваљујем, ако бисте хтели да, изволите...*), кроз које се учтиво поздравља и ословљава саговорник или којима се изражава благодат која проистиче из самог разговора.

Максима такта, с друге стране, значи да у разговору постоји толеранција и да су саговорници стрпљиви, да не реагују агресивно и насилно. Кроз максиму великодушности саговорник уступа реч другом саговорнику, поготово онда када му је јасно да саговорник жели нешто да каже; даје му предност у излагању и оставља му за то довољно простора. Каткада и не довршава своју мисао/реченицу, јер види да саговорник тежи да се убаци и он му то дозвољава. Код максиме скромности, саговорник не уздиже своју личност користећи пречесто (у свакој реченици) и пренаглашавајући у свом излагању личну заменицу 1. л. јд. *ја* и присвојну заменицу 1. л. јд. *мој*, односно не ставља себе у први план током разговора, већ тежи да други саговорник и његово излагање дођу до изражаја.

Као што смо поменули, постоји и Грајсов принцип сарадње и његове максиме, које су у вези са квалитетом и квантитетом самог излагања. Наиме, излагање се мора у више погледа прилагодити говорној ситуацији. Саговорници подсвесно знају да постоје конверзацијска начела и владају њима, такође на подсвесном нивоу. Према томе колико се поштују ова начела, саговорници једни друге процењују, а они сами се труде да их поштују.

Један саговорник треба да своје излагање ограничи тако да оно не буде ни прешироко ни прекратко, у зависности од контекста и количине информација које жели да изнесе. У супротном, крши максиму квантитета – услед кратког одговора, саговорник остаје ускраћен мањком информација и супротно: уколико је одговор био преобиман, саговорник теже одваја кључне информације од мање битних, што компликује међусобно разумевање. У случају да саговорник подсвесно предосети да ће доћи до кршења ове максиме, он ће се послужити изразима попут: *да не дужим, да скратим, све у свему, укратко речено, да закључим* и сл.

Максима квалитета налаже да изнет садржај буде што веродостојнији и истинитији, јер други саговорник у разговору полази од те тачке да је оно што му се говори истинито и да треба у то да верује. У случају да саговорник није сигуран у истинитост онога што је рекао, додаће често: *немој да ме држиш за реч, слагао бих те кад бих ти рекао..., нисам сасвим сигуран* и сл.

Ток излагања треба да буде у складу са максимумом релевантности, тј. да се односи на тему конверзације, тако да се јасно може пратити след догађаја. Самим тим, читаво излагање једног саговорника треба да се одликује јасноћом израза, разумљивошћу и прецизношћу, што налаже максима начина (манира) говорења. Може се десити да саговорник одлута превише у једном правцу и да се задржи у излагању на нечему што му није било циљно или да испусти податак у следу догађаја, те ће на то скренути пажњу следећим изразима: *вратићу се назад на..., заборавио сам да кажем да је пре овога...* и сл.

Поред важности поштовања наведених максима, за разговор су типичне и пожељне језичке етикете. Оне се остварују у персирању као начину одавања посебног поштовања према саговорнику, љубазном међусобном поздрављању саговорника при почетку и крају разговора, коришћењем речи из поштовања, титула и формула учитивог обраћања.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

На основу исечка интервјуа који прилажемо на крају рада урађена је детаљна анализа са аспекта језичке културе, и то табеларно (видети Табелу бр. 1), тако да је свака реплика нумерисана и одређена кршењем (-), некршењем (+) и/или постојањем (*) Личових и Грајсових принципа и њихових максима, као и објашњењем за сваку примећену ставку (нумерација је дата и у транскрипту конверзације, како би се анализа лакше разумела). Кршење Грајсовог и Личовог принципа главни је критеријум процене о постојању језичке културе, као и постојање максима које су, тако обележене, посебно истакнуте, за разлику од оних максима које нису кршене, односно овај термин је искоришћен да би се указало на неутралност при којој

ниједна максима није посебно истакнута, а није ни кршена. Напомена: језичке етикете су накнадно разрађене и нису део табеле која се овде објављује.

Табела бр. 1: Поштовање и кршење Грајсових и Личових максима

	квантитет	квалитет	релевантност	начин	такт	великодушност	симпатија	скромност
1	* (истинитост података)	* (довољно изнетих података)	* (релевантни след података)	* (јасност)	+	+	* (према гледаоцима у уводном делу)	+
2	+	+	- (упадање у реч и нерелевантно поздрављање)	+	- (упадање у реч)	+	+	- (недавање саговорнику места за реч)
3	+	- (понављање синтагме <i>наш вечерашњи гост</i>) !	* (релевантни наставак на претходни део који је ометен саговорничким упадањем у реч)	+	+	+	+	+
4	+	- (понављање синтагме <i>добро вече</i>) !	* (захвалност на најави)	+	+	+	* (<i>Хвала Вам и добро вече</i>)	+
5	- (израз <i>је л' тако</i> упућује на делимичну сигурност говорника о истинитости изложених података)	- (нагомилавање сродних израза <i>од Ваших корена, од чувене породице, од Вашег деде</i>)	- (уметање нерелевантне реченице у иначе *релевантни дискурс; коришћење маркера за нарушавање релевантности — <i>о свему поменутом ћемо причати</i>) * (одговор на поздрав)	+	+	+	* (<i>Добро вече и добро дошли; Мени је необично драго да сте Ви данас, вечерас, овде са нама</i>)	+

6	+	+	*	+	-	-	+	+
			(допуна у одговору)		(упадање у реч)	(неостављање места водитељу да доврши мисао)		
7	-	-	*	+	+	+	+	+
	(излагање неистинитог податка)	(понављање дела <i>који је био</i>) !	(допуна у одговору)					
8	+	+	*	+	-	+	+	+
			(допуна у одговору)		(упадање у реч)			
9	+	-	*	+	+	+	+	*
		(понављање изречене синтагме <i>један од првих</i>) !	(допуна у одговору)					(допуштање саговорнику да преузме реч)
10	+	-	-	-	+	+	+	+
		(додавање небитних података у опису – <i>(деда), веома строг према нама унуцима, нас је седморо деце, браће и сестара</i> у реченици)	(сви подаци сем <i>*оснивач војне болнице у Србији, познати лекар, деда</i> – нису логично повезани са наведеним првим делом одговора, које је, иначе, релевантан у односу на претходни одговор водитеља)	(нејасност услед превише набацањих података)				
11	+	-	+	+	+	+	+	+
		(премало података/недоврше на мисао) !						

1 2	+	- (превише суви- шних података који се настављај у на претходни одговор саговор- ника)	- (нерелевант- ност у читавом одговору)	- (неја- сност услед превише набаца- них подата- ка)	+	+	+	- (преоп- ширност у излагању и недавање саговор- нику места за реч)
1 3	+	+	+	+	+	+	* (зближа- вање са саговор- ником употре- бом више хонори- фика на једном месту)	+
1 4	+	- (превише суви- шних података)	- (уметање нерелевантне реченице <i>А исто тако се захваљујемо (...) са дедом за истим столом у иначе *релевантни дискурс)</i>	- (неја- сност)	+	+	+	+
1 5	+	+	* (надовезива- ње на саговорника)	+	+	+	+	* (допушта- ње саговорни- ку да преузме реч)

Језичке етикете које постоје у овом дискурсу су пре свега поздрави (*добро вече, добро дошли*), ословљавање (*поштова-
ни*), персирање (употребе *Ви/Ваш* из поштовања) и коришћење
личних заменица скромности (*ми/наш*). Све ове језичке етике-
те користи водитељ, осим поздрава које гост емисије користи
два пута.

На основу ових критеријума могу се извести следећа опа-
жања:

Водитељ⁴ показује изузетно добро владање језичком
културом с обзиром на то да до кршења одређених макси-

⁴ У даљем тексту користимо скраћеницу В.

ма долази тек као последица ситуација у којима саговорник крши максиме (у тим случајевима у табели стоји знак узвика). Само у једном случају запажа се кршење максиме квалитета од стране водитеља приликом изношења чињенице која се касније испоставила као делимично тачна (*он је био први хирург*, уместо: *он је био један од првих хирурга*); квантитет је нарушен услед упадања у реч од стране саговорника када је водитељ морао да понавља одређене изразе или је изрицао прекратке и недовршене реченице услед непосредног кршења максима скромности и релевантности код саговорника, а такође приликом упадања у реч. Водитељ је, дакле, оправдано понављао већ изговорено јер је гост често упадао у реч, а више пута је хтео и нешто да нагласи – *наш вечерашњи гост је*. С друге стране, водитељ настоји да одржи максимум релевантност (као и целокупну језичку културу), али је крши само у случају исказивања уметнуте мисли као максиме симпатије према саговорнику (*Мени је необично драго да сте Ви данас, вечерас, овде са нама*). Водитељ све време поштује максиме: такта, великодушности, симпатије и скромности (овде поготово када се бираним речима и синтагмама обраћа госту: *Наш вечерашњи гост је јединствена особа у најширем смислу те речи*; али такође користи 1. л. мн. („лице скромности“), што додатно наглашава његову скромност: *наш вечерашњи гост уместо мој вечерашњи гост*).

Користи се многобројним формулама учтивости, попут поздрава (*добро вече, добро дошли*), љубазног ословљавања (*поштовани гледаоци, наш вечерашњи гост, репрезентативац*) и персирања, а такође и избегавањем употребе личне заменице *ја* и присвојне заменице *мој*.

Новинар је тај који медијском дискурсу даје основни тон. Његово опхођење мора да буде одмерено, достојанствено, сталожено и пре свега културно. Негативном утиску о разговорима на телевизији доприноси понашање водитеља. Улога водитеља јесте да усмерава разговор. Реч новинара треба да задовољава све максиме кооперативне комуникације и да буде пример беспрекорне професионалне конверзације, такође треба да буде узор говорне правилности (Милосављевић 2018: 27, 28).

Гост⁵ показује доста мање изражену језичку културу у односу на водитеља. Иако се максима квалитета нигде не руши, кршење максиме квантитета је веома заступљено. Пре свега, постоји понављање истог израза због сопственог упадања у реч саговорнику, али је много чешћи случај када се непотребни и сувишни подаци гомилају тамо где нису потребни. Сувишни подаци често нису били у логичном следу, а читави такви одговори нису били релевантни у односу на одговор саговорника. У исто време се крше максиме релевантности, због неповезаности изнетих сувишних података међусобно и са одговором саговорника, и начина говорења услед нејасности израза (гост је наведен да прича о свом деди, познатом српском лекару, а он наставља да прича о читавој породици, описује детаљно своју мајку, прича о изградњи породичне куће, где се родио и сл.), која настаје управо због кршења претходне две максиме: квантитета и релевантности. Непристојно понашање јавља се упадањем у реч (кршење максиме скромности) и преопширним излагањем (максима квантитета). Користи се једном етикетом за поздрављање два пута и користи често заменице *ја/мој* (*моја мајка је, ја сам му, ја му захваљујем*).

4. ЗАКЉУЧАК

Управо преко максима кооперативности и пристојности и језичких хонорифика, доказали смо ниво језичке културе, од чега зависи успешност разговора и постигнуће комуникације. Може се закључити да је у изложеном примеру водитељ био тај који је показивао виши ниво језичке културе и тиме успевао да је одржава у читавом разговору, упркос многобројном кршењу максима од стране госта емисије.

Ипак, понекад и то кршење максима не мора нужно да има лош утицај на разговор, поготово у оваквом примеру, где се од госта могу сазнати многе занимљиве ствари током разговора, што доприноси чињеници да је максима симпатије постојала и да ни у једном тренутку није била нарушена. Дакле, реч је о спонтаности, неконвенционалности и опуштености у самом интервјуу, што објашњава међусобну блискост и пове-

⁵ У даљем тексту користићемо скраћеницу Г.

рење код водитеља и госта. Из тог разлога су све поменуте негативне чињенице везане за језичку културу *неутралисане*, односно нису довеле до неуспешне комуникације, већ напротив – конверзација је текла у веома пријатној атмосфери.

Узимајући у обзир и садржај и карактер емисије, оваква ситуација доприноси одређеном слоју неформалности која постоји зарад пријатније атмосфере и осећања блискости са гледаоцима. Поред тога, у емисији се говори претежно о животу госта, што је чак боље изнето на овај начин (тако што гост гомила најразличитије податке из свог живота, кршећи у исто време поменуте максиме) него што би било кад би однос водитеља и госта био одвећ формалан, уштогљен и кад би се свео на штуро и одсечно одговарање на питања. Уочено ширење је овде мотивисано самом тематиком емисије/интервјуа.

Као што Ранко Бугарски (2003: 23) наводи много практичних чинилаца који могу да ометају комуникацију (замор, бука, лутање пажње...), а упркос којима комуникација успева и језички обрасци опстају, истичући драгоценост језичке способности, тако се овде може повући паралела са комуникацијом са аспекта језичке културе. Наиме, постоји један апсолутно савршени образац (овде: савршене конверзације) који потенцијално може бити језички остварен, али је у човековој природи да остварено буде оно што је економичније, практичније и као такво је подложно разумевању и од стране других саговорника, дакле, не представља препреку за комуникацију.

Између осталог, језичка култура као идеал ком се тежи се ипак стиче, негује и унапређује, а оно што је урођено, долази спонтано и природно. Самим тим, језичка култура подстиче оно што већ имамо у нама као урођено на један виши ниво интелекта, изражавања и оштроумности.

5. ПРИЛОГ БР. 1

5.1 Транскрипт интервјуа у емисији *Agape*

Емисија *Agape*

Телевизија *Studio B*

Датум посете: 26. јул 2021. године

линк: https://www.youtube.com/watch?v=FY8LCMa_nas.

В (водителј)

Г (гост)

(1) В: Поштовани гледаоци, добро вече! Гледате емисију Агапе. Наш вечерашњи гост је јединствена особа у најширем смислу те речи. Била је тридесет два пута првакиња Југославије у тенису, била је државни репрезентативац у рукомету, завршила је два факултета: историју уметности и филозофију, а читав свој радни век провела је у Телевизији Београд као редитељ, где је радила изузетно добре серијале посвећене Ње-гошу, минијатурном сликарству средњовековном у Србији, серијали о наркоманији, али је можда у широј јавности постала најзапамћенија по томе што је препознала тај врхунски дар и таленат за тенис код, прво код Монике Селеш, а потом и код Новака Ђоковића, али је такође радила и са Гораном Иванишевићем, Ивом Мајоли и другим тениским асовима.

(2) Г: Добро вече.

(3) В: (Г), наш вечерашњи гост.

(4) Г: Хвала Вам и добро вече.

(5) В: Добро вече и добро дошли. Ево, мени је требало доста времена само да набројим чиме сте се Ви све бавили у животу и какве сте све успехе имали. Мени је необично драго да сте Ви данас, вечерас, овде са нама. О свему ћемо причати што сам сада у уводу рекао, али бих волео да кренемо прво од Ваших корена, од чувене породице, од Вашег деде, је л' тако, који је био...

(6) Г: Доктор.

(7) В: Доктор, који је био први хирург у Србији.

(8) Г: Један од првих.

(9) В: Један од првих хирурга у Србији. Реците...

(10) Г: Оснивач војне болнице у Србији, познат лекар, деда, веома строг према нама унуцима, нас је седморо деце, браће и сестара. Мајка ми је Бечлијка, и то је било јако тешко довести снају из Беча, а он се борио против Аустроугар... Аустроугарске и, мислим, читава једна смејурија у породици. Сада смејурија, а у оно време би било мало потеже, поготово за моју мајку, која је неколико пута враћена у Беч, јер не сме брука да буде да син јединац доктора ожени Аустријанку.

(11) В: Међутим, Ваш отац...

(12) Г: Међутим, љубав, љубав је надјачала све! И они су се стационирали што у Београду, што у Загребу, што у Земуну, на Ријеци, али углавном, остали смо ево овде у Београду. Родила сам се ја у Београду и најмлађи брат и деда од пуке, овај, срамоте, морао је да сагради једну кућу, једу од првих вила на Дедињу, где није било пута, воде, ничега није било, где и дан-данас постоји једна бетонска ограда око куће и баште да не би лисице и дивљи или... луталице улазили у башту да нас не нападну. И...и...тако је он то почео и ту сам и ја дан-данас. Оронула кућа, али је пуна духа, пуна радости, пуно деце, унука, тако да је нама то предивно.

(13) В: Можда једна од централних личности Вашег детињства је управо тај деда, који је ту војничку дисциплину спроводио и у породици, где сте морали од раног јутра да радите гимнастику, да се туширате ладном водом...

(14) Г: Па сад, имате војника, и то познатог војника у кући, онда је морало тако да буде и ја му се захваљујем и...и... моје сестре и браћа се исто тако захваљују. А исто тако се захваљујемо и...и...и... нашој мајци која, јадна, никада није смела да проговори ни реч са мојим дедом, али је деда њу хвалио по Београду, ондашњем Београду, да има најфинију, најбољу, најплеменитију снају, а шта то вреди кад та јадна жена није могла да буде са нама и са дедом за истим столом. А он нас је научио, прво, да јако много радимо, да много учимо, да смо веома, веома скромни, јер знао је да ће ратови опет доћи. Било је у кући изобиља, али нама није то пружао.

(15) В: За дезерт само по три зрнциета грожђа.

(...)

ЛИТЕРАТУРА

- Браун и Левинсон 1987:** Penelope Brown and Stephen Levinson, *Politeness, Some Universals in Language Use*, Cambridge: University Press.
- Бугарски 1983:** Ranko Bugarski, *Aktuelna pitanje naše jezičke kulture*, Beograd: Prosvetni pregled, 305–308.
- Бугарски 2003:** Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa.
- Вотс 2003:** Watts J. Richard, *Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Грајс 1975:** Grice Paul Herbert, *Logic and Conversation*, in Cole et al. *Syntax and Semantics 3: Speech Arts*, 41–58.
- Јањић, Чутура 2014:** Marina Janjić, Ilijana Čutura, *Marginalizacija govorne etikecije na elektronskim medijima: honorifici i učtivo obraćanje* u: *Jezik, književnost, marginalizacija: jezička istraživanja*, Niš: Filozofski fakultet, 31–47.
- Лич 1983:** Leech N. Geoffrey, *Principles of Pragmatics*, London: Longman.
- Вуксановић, Милосављевић 2005:** Радојка Вуксановић, Бојана Милосављевић, *Учтивост у језику телевизије*, Шести лингвистички скуп Бошковићеви дани, Подгорица: ЦАНУ, 199–2011..
- Милосављевић 2007:** Бојана Милосављевић, *Форме учтивости у српском језику*, Београд: Учитељски факултет.
- Милосављевић 2018:** Марија С. Милосављевић, *Ословљавање саговорника у информативним емисијама*, Ниш: Филозофски факултет, 15–29.
- Николић 2010:** Марина Николић, *Теорија језичке културе*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Рајић 2017:** Јелена Рајић, *Вербалне стратегије учтивости: индиректни говорни чиновци*, Београд: Катедра за ибериске студије, Филолошки факултет, Универзитет у Београду.
- Шипка 2017:** Милан Шипка, *Култура говора*, Нови Сад: Прометеј.

CONVERSATIONAL ANALYSIS FROM THE ASPECT OF LANGUAGE CULTURE

Summary

This paper is dealing with conversational analysis from the aspect of language culture in the excerpted part of the interview in the show *Agape*. There are fifteen replicas from the host and the guest in total (they are numbered and tabularly analyzed). The analysis is done in order to examine language culture: does it exist and to what extent. Respect for the maxims of politeness and cooperative principle was examined as well as the presence of linguistic etiquettes, i.e. honorifics. The host's language culture is especially considered as well as guest's, and a considerable difference is noticed here (host's language culture is much better than guest's). This could cause an unsuccessful conversation. The result of the analysis proves something else: conversation is successful given the nature of the show, the fact that there is closeness and affection between interlocutors and natural linguistic competence which allows for understanding and dealing with a speech situation, but at the same time it strives for the ideal that the norm sets.

Key words: conversational analysis, language culture, maxims of politeness, maxims of cooperative principle, linguistic etiquettes, linguistic competence, speech situation, ideal.

Danijela Milenković

Анастасија Минић

Филолошка гимназија, Београд

Сара Рајић

Десета гимназија „Михајло Пупин“, Београд

Тара Живојиновић

Средња школа „Др Ђорђе Натошевић“, Инђија

Ментор: др Вања Миљковић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ЖАРГОНСКИ НАЗИВИ ЗА ЉУДЕ У ТЕКСТОВИМА СА ИНТЕРНЕТ САЈТА *ТАРЗАНИЈА*

Сажетак: Предмет нашег истраживања су именице које представљају жаргонске називе за људе. Грађа за ово истраживање је ексерпирана са интернет сајта *Тарзанија* и броји око 100 жаргонских именица, које су творбено и концептуално анализирале. Творбена анализа је показала да је семантичка деривација најпродуктивнији процес у стварању жаргонске лексике, а да се јављају и нестандартни творбени процеси карактеристични за жаргон: пермутација (*чкоде, тебра*), рефинализација (*ретос, алкос*) и скраћивање (*фуља*). У раду се бавимо и концептуалним механизмима: метонимијом, метафором и метафтонимијом. Учили смо да се метонимија и метафтонимија одвијају и на лексичком и на творбеном нивоу, а метафора само на лексичком нивоу.

Кључне речи: жаргон, жаргонизација, когнитивна лингвистика, именице, творба, концептуални механизми.

1. УВОД

Жаргон је неформалан начин изражавања који се одликује спонтаношћу и иновативношћу (Милорадовић 2012: 15). Он представља „svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i slično – čije članove povezuje zajednički interes ili način života, a koja uz to može biti i teritorijalno omeđena“ (Бугарски 2003: 9). Трајање жаргонизама је непредвидиво јер реч некада изађе из употребе а некада се дуго задржи у језику и у таквим случајевима може да пређе у општу колоквијалну употребу (Герзић 2012: 7).

Овим истраживањем смо желели да испитамо повезаност појмовних механизма (метафоре, метонимије и метафтонимије) и творбе речи у жаргонизацији лексики. Грађу чини сто примера жаргонских назива за људе ексцерпираних из текстова са интернет сајта *Тарзанија*. На овом се сајту објављују текстови сатиричног и пародијског карактера, који обилују елементима језичког онеобичавања. Због тога овај сајт, како је то већ примећено у сличним истраживањима (в. Батовац и др. 2020), представља одличан извор актуелних жаргонизама, од којих многи нису забележени у постојећим жаргонским речницима.

2. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА ЖАРГОНСКИХ ИМЕНИЦА

За разлику од уобичајеног језика, у жаргону се поред стандардних творбених процеса појављују и нестандартни, само за жаргон карактеристични процеси, који жаргонску лексику одвајају од стандардне (за неке од тих процеса в. Бугарски 2003: 15, Батовац и др. 2020: 25–27). Творбене процесе које смо уочили у нашој грађи поделили смо, стога, на две групе. У стандардне творбене процесе – а то су процеси које уочавамо и у нормираном језику, спадају: семантичка деривација, суфиксација, комбинована творба, слагање. Нестандардни творбени процеси које смо уочили у грађи су: пермутација, рефинализација и скраћивање.

Семантичка деривација је најпродуктивнији процес којим настају жаргонизми у нашој грађи. Овим процесом једна већ постојећа реч добија ново значење, својствено сленгу, без формалних промена, захваљујући механизмима полисемије. Тако, рецимо, *свиња* и *њушка* представљају жаргонске називе за особу недостојну поштовања, а такво значењско померање је омогућено метафором НЕКУЛТУРНА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА, уз коју у другом случају долази и метонимија ДЕО ТЕЛА ЗА ЖИВОТИЊУ.¹ Овим појмовним механизмима бавићемо се детаљно у концептуалној анализи.

Суфиксација је творбени процес у ком се на творбену основу мотивне речи додаје суфикс како би се добила изведена, мотивисана реч (Станојчић, Поповић 2008: 147). Један је од најпродуктивнијих творбених процеса у жаргону (Бугарски 2003). Неки од суфикса које смо учили су: *-ка* (*дебилка*, *десетка*), *-ија* (*дркација*), *-ина* и *проширене варијанте -етина*, *-урина* (*царина*, *фацетина*, *пиздурина*), *-ар* (*говнар*), *-ер* (*клубер*, *хејтер*), *-ац* (*полупанац*), *-ић* (*психић*).

Слагање је творбени процес у коме се од основа две пунозначне речи, које могу бити спојене спојним вокалом *-о-* или *-е-*, добија једна нова реч, сложеница (Станојчић, Поповић 2008: 163). Када се уз слагање појављује и суфиксација, говоримо о комбинованој творби. Жаргонизама који су укључују слагањем (било да је оно самостално, било да је у комбинацији са суфиксацијом) у нашој грађи нема пуно, такви су, рецимо, *пичкопаћеник* (*пичк-о-паћеник*), *једнопроценташ* (*једн-о-процент-аш*)² и *козојеб* (*коз-о-јеб-ø*).

Пермутација је творбени процес у ком слогови речи мењају места (Бугарски 2003: 15). Пермутација се, како и наша грађа показује, осим у номинативу (*де|чко* > *чко|де*, *се|љак* > *љак|се*, *ди|лер* > *лер|ди*) остварује и у вокативу (*бра|те* > *те|бра*).

¹ У традиционалној лексикологији и семантици, тип механизма који се записује на појмовној вези део–целина назива се синегдоха. Когнитивисти пак синегдоху не сматрају засебним механизмом, већ је третирају само као врсту метонимије.

² Жаргонизам *једнопроценташ* могуће је тумачити и са другачијег творбеног становишта, као суфиксалну изведеницу са наставком *-аш*, уколико претпоставимо да је мотивна реч придев *једнопроцентни* (*једнопроцент-аш*)

Када жаргонизам настаје изменом формалног завршетка речи, без промене самог значења, говоримо о рефинализацији (Батовац и др. 2020: 26), што илуструју следећи примери из наше грађе: *алкоголичар* > *алкос*, *ретард* > *ретос*, *муџахедин* > *муџос*, *дегенерик* > *дегенероид*. Ако се почетни или завршни сегмент речи уклања, у питању је скраћивање (иницијално: *дронфуља* > *фуља*, финално: *дегенерик* > *деген*). Скраћивањем од лексеме *допамин* настаје жаргонизам *дон*, од кога суфиксацијом и пермутацијом добијамо *пајдо* (< *дон-ај*), да би се потом извела именица *пајдоман*. У деривацији именице *пајдоман*, дакле, уочава се више узастопних процеса: *допамин* > *дон* (скраћивање) > *допај* (суфиксација) > *пајдо* (пермутација) > *пајдоман* (суфиксација).

3. КОНЦЕПТУАЛНА АНАЛИЗА ЖАРГОНСКИХ ИМЕНИЦА

Концептуална анализа подразумева откривање појмовних метафора и метонимија на којима почива језичка концептуализација. Уколико се појмовни механизми остварују на плану полисемије, између примарног и секундарног значења речи, говоримо о лексичким појмовним механизмима, о лексичкој метонимији и лексичкој метафори. Уколико се они пак реализују на нивоу творбе речи, између мотивне и мотивисане речи, у питању су творбени појмовни механизми, најчешће творбена метонимија. Такође, пажњу смо посветили појмовној метафтонимији, која представља удружено деловање појмовне метонимије и појмовне метафоре, и може бити лексичка и творбена (Миљковић, у рукопису).

Појмовна метафора представља „разумевање једног појма (или појмовног домена) преко другог појма (појмовног домена)“ (Драгићевић 2007: 90). Она садржи изворни домен који је најчешће материјалан, чулно схватљив, док је циљни домен апстрактније природе. Лејкоф и Џонсон (1980) наглашавају да метафору битно одређује човекова биолошка основа, као и друштво и култура којој човек припада. Ови аутори су уочили још једну особину метафоре, која се односи на то да она

истиче само једну страну циљног појма, док друге оставља по страни (Кликовац 2004: 13–15).

Метонимија, за разлику од метафоре у којој су појмови повезани на основу извесне сличности, појмове повезује на основу других логичких, односно реалних искуствених веза. За разлику од метафоре која се реализује између два домена, метонимија се, реализује унутар истог (Драгићевић 2007: 91, 161). Она представља приступање једном појму преко другог, са којим је повезан у датој ситуацији. Она може бити лексичка, уколико се остварује на плану полисемије (нпр. *десетка* примарно означава оцену, а секундарно „особу коју је неко оценио десетком“), или творбена, уколико се остварује на нивоу творбе, између мотивне и мотивисане речи (нпр. *смарач* од глагола *смарати*, где је метонимијски образац назив за особу из назива за њено понашање)³.

Са друге стране, метафтонимија представља удружено деловање појмовне метонимије и појмовне метафоре, а термин је сковао Хосенс још 1990. Он је приметио да се издвајају два случаја: метафора из метонимије и метонимија унутар метафоре. Како је у истраживању Миљковића (у рукопису) показано, метафтонимија се такође реализује као лексичка, када се одвија на плану полисемије, или као творбена, када се одвија на плану творбе речи.

3.1. Лексичка и творбена метонимија

Лексичка метонимија је метонимија остварена на нивоу полисемије. Тако у речи *лобања*, која се користи за човека у погрдном значењу, примећујемо померање од ДЕЛА ТЕЛА до ОСОБЕ, па метонимију можемо формулисати као ДЕО ТЕЛА ЗА ОСОБУ УОПШТЕ. Такође, у речима *десетка* и *тројка* примећујемо померање од оцене на некој скали до особе којој је приписана та оцена, те метонимија гласи ОЦЕНА КВАЛИТЕТА ЗА НОСИОЦА КВАЛИТЕТА.

³ Да би се творбена метонимија разликовала од лексичке, Миљковић (2021) предлаже да се за творбену користи формула назив за мотивисану реч из мотивне речи, наспрам уобичајене формуле ПОЈАМ Y ЗА ПОЈАМ X, која указује на лексичку метонимију.

Творбена метонимија представља метонимију која се остварује на нивоу творбе речи. Реч *двограмер*, која има значење онога који конзумира велике буксне (тзв. *двограмуше*), илуструје творбену метонимију. Ова реч је настала комбинованом творбом (*дв-* + *-о-* + *-грам-* + *-ер*), коју на појмовном плану прати метонимија НАЗИВ ЗА КОНЗУМЕНТА ИЗ КОЛИЧИНЕ КОНЗУМИРАНЕ СУПСТАНЦЕ. Именица *смарач* настала је суфиксацијом (основи глагола *смарати* додат је суфикс *-ач*), а у њој уочавамо метонимијску формулу НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ НАЗИВА ЗА ЊЕНО ПОНАШАЊЕ. Тако је и код лексема *дувач* (< дувати траву) и *мотач* (< мотати цоинт). И лексема *маторац* илуструје суфиксацију у чијој је позадини метонимија, али је овде реч о метонимији НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ РЕЛЕВАНТНОГ СВОЈСТВА. Метонимија коју примећујемо код деривата *технаш* („онај ко слуша или пушта техно музику“) јесте НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ ОНОГА ШТО ПРЕФЕРИРА. Занимљива је и реч *психић*, која се користи у значењу „особа која има психичке проблеме“. Како је мотивни појам синтагма *психички проблеми*, ту примећујемо творбену метонимију НАЗИВ ЗА НОСИОЦА СТАЊА ИЗ НАЗИВА ЗА СТАЊЕ.

3.2. Лексичка метафора

Лексичка метафора је најзаступљенији механизам у нашој грађи. Како примери показују, метафором се најчешће истичу негативни аспекти циљног појма. Често је у питању нечија интелектуална или социјална инфериорност, што илуструју метафоре ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ ЧОВЕК ИЗ ПРАИСТОРИЈСКОГ ДОБА (*кромањонац*, *неандерталац*), ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ ОСОБА ЗАОСТАЛА У РАЗВОЈУ (*дебил*, *дебилка*, *дегенерик*, *дегенероид*, *ретард*, *имбецил*, *идиот*), ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ НЕЖИВА (ОБИЧНО И ТЕШКА) СТВАР (*буздован*). Посебно место заузимају метафоре чији је изворни домен животиња. И оне су најчешће повезане са интелектуалним унижавањем или негативним својствима: *мајмун* (ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА КОЈА ЈЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНО ИНФЕРИОРНА НАСПРАМ ЧОВЕКА), *балегар* (ОСОБА КОЈА ФРУСТРИРА ГОВОРНИКА ЈЕ ЖИВОТИЊА КОЈА СЕ ХРАНИ БАЛЕГОМ), *змијетина* (ОПАСНА ОСОБА ЈЕ ОПАСНА ЖИВОТИЊА), *ћуран* (ОСОБА ПУНА СЕБЕ ЈЕ ЖИВОТИЊА КОЈА СЕ ШЕПУРИ), *гамад*, *гњида*, *паразит*, *окот* (ИНФЕРИОРНЕ

ОСОБЕ СУ ЖИВОТИЊЕ ШТЕТОЧИНЕ), *лешинар* (НЕМОРАЛНА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА КОЈА ЈЕДЕ ЛЕШЕВЕ). И телесне особине могу бити релевантне за метафоричку концептуализацију: ПУНИЈА ОСОБА ЈЕ КРУПНА (ОБИЧНО И НЕУРЕДНА) ЖИВОТИЊА (*свиња, крмак, мрцина*), ПУНИЈА ОСОБА ЈЕ ОГРОМАН ПРЕДМЕТ (*цепелин*), НИЗАК НЕПРИВЛАЧАН МУШКАРАЦ ЈЕ ХОБИТ (*хобит*), ПРЕМРШАВА ОСОБА ЈЕ ТАНАК ПРЕДМЕТ (*офингер*). Ретке су метафоре које у први план постављају неку позитивну карактеристику, нпр. ОСОБА ДОСТОЈНА ПОШТОВАЊА ЈЕ ВЛАДАР (*цар, царица*), ПРИВЛАЧНА ОСОБА ЈЕ УКУСНА ХРАНА (*парче*), ПРИВЛАЧАН (МЛАЂИ) МУШКАРАЦ ЈЕ ПАСТУВ (*пастув*).

3.3. Лексичка и творбена метафтонимија

Лексичка метафтонимија је удружено деловање метонимије и метафоре на лексичком плану, тј. на плану полисемије (Миљковић, у рукопису), што ћемо приказати на неколико примера из наше грађе. У раду Батовац и др. (2020) показано је да жаргонизам *фаца*, који се налази и у нашој грађи, поред метонимије ДЕО ТЕЛА ЗА ОСОБУ укључује и метафору ИСТАКНУТОСТ УОПШТЕ ЈЕ ВИЗУЕЛНА ИСТАКНУТОСТ. Жаргонизам *тичка* се у раду Миљковића (у рукопису) анализира као спој метонимије (ПОЛНИ ОРГАН ЗА ЖЕНУ У СЕКСУАЛНОМ КОНТЕКСТУ) и метафоре (НЕОДВАЖНА ОСОБА УОПШТЕ ЈЕ ЖЕНА У СЕКСУАЛНОМ КОНТЕКСТУ). На сличан начин се може објаснити и жаргонско значење именице *папак* („безначајна особа“), код које се у изворном домену метафоре НЕБИТНА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА УЧАВА МЕТОНИМИЈА ДЕО ТЕЛА ЗА ЖИВОТИЊУ.

Здружено деловање метафоре и метонимије може се одиграти паралелно са суфиксацијом, што указује на творбену метафтонимију. Тако у жаргонизму *полупанац* („особа без правих квалитета“) уочавамо метафору НЕКВАЛИТЕТНО ЈЕ ОШТЕЋЕНО, која одговара мотивној речи *полупан*, док суфиксација долази са метонимијом НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ НАЗИВА РЕЛЕВАНТНОГ СВОЈСТВА. Код речи *муљатор* („особа која ради нешто недозвољено или неморално“), можемо издвојити метафору РАДИТИ НЕШТО НЕМОРАЛНО ЈЕ ЧИНИТИ НЕШТО ЗАМУЋЕНИМ, а потом и творбену метонимију НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ НАЗИВА ЗА ОНО ШТО РАДИ. Овај жаргонизам је настао суфиксацијом (додавањем суфикса *-атор* на основу глагола *муља-ти*). И овде је суфикс повезан са творбеном метонимијом, а основа указује на метафору.

4. ЗАКЉУЧАК

У овом раду смо спровели творбену и концептуалну анализу жаргонских именица које означавају особу, ексцерпираних из неколико текстова са интернет сајта *Тарзанија*. Уочили смо да жаргонизација може бити чисто формална (онеобичава се сам облик речи, нпр. *ретард* > *ретос*), а може се одвијати и на семантичком плану, када се ангажују метафора, метонимија или метафтонимија. Као и у истраживању Миљковића (у рукопису), наша анализа је показала да је семантичка деривација у облику лексичке метафоре најзаступљенији механизам, док су примери лексичке метонимије ретки. На творбеном нивоу доминира суфиксација, коју обично прати творбена метонимија или, нешто ређе, творбена метафтонимија. Приметили смо, такође, да се појмовним механизмима најчешће у први план истичу негативни аспекти циљног појма.

ЛИТЕРАТУРА

- Батовац др 2020:** Јелена Батовац, Урош Јовановић, Тодор Мајсторовић, Ка деривационом и концептуалном речничком чланку жаргонских именица, *Млади и србистика* 2, 2020, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Бугарски 2003:** Ranko Bugarski, *Žargon – Lingvistička studija*, Београд: Biblioteka XX vek.
- Герзић 2012:** Borivoj Gerzić, *Rečnik srpskog žargona*, Београд: Bookbridge.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кликовац 2004:** Душка Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX век.
- Лејкоф, Џонсон 1980:** George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Милорадовић 2012:** Софија Милорадовић, *Музички жаргон младих и музикалнији младежњи сленг. Компаративни поглед*, Београд: Етнографски институт САНУ суиздавач: Институт за српски језик САНУ.
- Миљковић 2021:** Вања Миљковић, *Когнитивнолингвистичко истраживање глаголских префикса у савременом српском*

језику, Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.

Миљковић (у рукопису): Вања Миљковић, *Метонимија, метафора и метафтонимија у мотивацији именица које означавају особу у савременом српском сленгу*, рад у рукопису.

Станојчић, Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Хосенс 1990: Goossen, Louis. „Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action“. *Cognitive Linguistics*, 1 (3), 323–340.

JARGON NAMES FOR PEOPLE IN TEXTS FROM THE INTERNET WEBSITE *TARZANIJA*

Summary

The subject of our research are nouns that denote slang names for people. The material for this research was excerpted from the *Tarzanija* website and it includes 100 jargon nouns. The word-formation analysis showed that semantic derivation is the most productive standard process, and that non-standard word-formation processes also occur: permutation (*чкоде*, *тебра*), refinalisation (*ретос*, *алкос*) and shortening (*фуља*). In this paper we deal with the conceptual mechanisms: metonymy, metaphor and metaphthonymy. We have noticed that metonymy and metaphthonymy take place both on the lexical and word-formation level, and metaphor only on the lexical level.

Key words: jargon, jargonization, cognitive linguistics, nouns, word-formation, conceptual mechanisms.

Tara Živojinović, Anastasija Minić, Sara Rajić

Павле Павковић

Гимназија „Бора Станковић”, Ниш

Снежана Радоичић

Гимназија, Куршумлија

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

СТАВОВИ МЛАДИХ С ПОДРУЧЈА НИША И КУРШУМЛИЈЕ ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У нашем раду су анализирани ставови младих (конкретно – средњошколаца) који живе на подручју Ниша и Куршумлије, односно призренско-тимочке дијалекатске области и косовско-ресавског дијалекта, према језику. Циљ истраживања је да сагледамо какви су ставови средњошколаца према стандардном језику, али и према сопственом говору, говору људи из места у којем живе и другим дијалекатским говорима, као и да утврдимо постоје ли неке разлике између ставова младих из Ниша и младих из Куршумлије, будући да, иако су географски блиски, ови градови припадају различитим дијалектима.

Кључне речи: дијалекат, призренско-тимочка дијалекатска област, косовско-ресавски дијалекат, стандардни српски језик, ставови.

1. УВОД

У комуникацији можемо уочити да се стандардни српски језик по својим особинама разликује од дијалеката, а наше истраживање базираће се конкретно на призренско-тимочкој дијалекатској области и косовско-ресавском дијалекту. Разлике у говору представљају плодно тло за формирање ставова према језику, поготово у областима где су разлике у односу на норму

знатно приметне. У раду ћемо испитивати ставове младих говорника ова два говорна подручја према језику и анализирати њихова мишљења о употреби стандардног српског језика.

Гранична линија призренско-тимочке дијалекатске области и косовско-ресавског дијалекта на простору косовско-метохијске покрајине има правац југозапад–североисток, да би ушавши у централну Србију скренула на север, а затим код Сталаћа скренула ка истоку (Ивић 2009: 151).

У основне архаизме призренско-тимочке дијалекатске области спадају: чување посебне фонеме за полугласник /ə/, чување вокалног *л* и неизмењено *-л* на крају слога или речи. Неке од карактеристичних иновација су: губитак квантитативних разлика и изостанак квалитативне опозиције у погледу прозодије, аналитичка деклинација, као и непостојање инфинитива (Ивић 1985: 110). Место акцента је слободно, јер новоштокавско акценатско преношење по правилу није извршено (Ивић 1985: 112), те он може стајати и на последњем слогу у речи. Такође, акценат је експираторан по карактеру, кратак, интензиван и највише одговара краткосилазном акценту (Окука 2008: 235). Систем деклинације је упрошћен употребом општег падежа (*casus generalis*), који врши функцију свих зависних падежа.

Косовско-ресавски дијалекат се простире од села Ибарска Слатина на југу, где југоисточну међу чини копаонички врх Шаторица, затим пролази јужно од Куршумлије, заузима положај у великом луку јужно од реке Топлице, све до западних прилаза Прокупљу. Правцем југ–север, та граница прелази преко Јастрепца, одакле стиже до Сталаћа, а затим избија на Ртањ и напослетку достиже румунску границу на Дунаву (Ивић 2009: 67). Већина говора познаје троакценатски систем, два дуга (силазни и узлазни) и један кратак (силазни) акценат, при чему се кратки акценти померају с ултима на пенултиму (Окука 2008: 202). Једна од главних карактеристика је појава неоакута, који је сачуван у неким говорима (Окука 2008: 203). У овом дијалекту често је коришћење екавизама у компаративима (нпр. *стареји* < станд. обл. *старији*) (Окука 2008: 200), као и у заменичко-придевској промени (нпр. *с оном човеком* < станд. обл. *с оним човеком*) (Окука 2008: 201). У дативу јединине женског рода углавном се чува стари наставак *-е* (*дадо ове жене*).

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет овог истраживања јесу ставови средњошколаца који живе на територији призренско-тимочке дијалекатске области (конкретно – на територији Ниша) и косовско-ресавског дијалекта (конкретно – на територији Куршумлије) према стандардном језику, сопственом језичком варијетету, као и према другим дијалектима српског језика. Иако се дијалекти којим говоре испитаници с ових двају подручја разликују (због чега засебно анализирамо њихове ставове и поредимо их), очекујемо да ће њихови ставови бити слични због невелике територијалне удаљености, али такође и да ће постојати одређене разлике у појединим ставовима због различите удаљености ових дијалекатских говора од стандардног језика. Претпостављамо да, према одабраним питањима чији ће одговори бити анализирани у овом раду, део младих није свестан да говори дијалектом, односно супстандардним језиком. Претпостављамо и да су људи из наведених области често мета подсмевања у друштву, првенствено због своје акцентуације, која се разликује од оне у новоштокавским дијалектима, узетим за основицу стандардног српског језика, а самим тим и од оне у стандардном језику. Још једна од наших хипотеза јесте та да ће говорници с наведених подручја имати потешкоћа с прилагођавањем и коришћењем стандардног језика у формалним ситуацијама или онима у којима они сматрају да је потребно користити стандардни језик.

Циљ нашег истраживања је да анализирањем ставова средњошколаца које су исказали одговарањем на нашу анкету утврдимо какви су заједнички ставови младих с наведених подручја према стандардном језику, према сопственом говору, говору људи из места у којем живе, као и према другим дијалектима и његовим говорницима, али и да се осврнемо на то да ли има разлика у ставовима испитаника у зависности од њиховог дијалекатског порекла, тј. од тога да ли су с подручја косовско-ресавског дијалекта или су с терена призренско-тимочке дијалекатске области.

3. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Корпус

За потребе овог истраживања испитана су 123 средњошколца, старости између 14 и 19 година. Из Ниша је било 63 испитаника, а из Куршумлије њих 60. Истраживање смо извршили уз помоћ анкете, на платформи *Google forms*, током јула 2021. године. Анкета се састојала од посебно осмишљених ставки које су наши испитаници оповргавали или одобравали, а било је и питања отвореног типа, на која су давали сопствени одговор, или су бирали број на скали од 1 до 5, тиме оцењујући дату појединост. Такође, како бисмо имали детаљнији увид у њихово дијалекатско порекло и поједине социолингвистичке факторе, испитаници су наводили и свој пол, узраст, место пребивалишта и сл.

3.2. Методологија

Пре поставке упитника било је потребно осмислити питања, а затим их селектовати и уз помоћ ментора прилагодити циљној групи. Изабрано је 27 питања, која су затим подељена у три категорије. Такође, битно је нагласити да је већи део питања преузет из доктората Сање Микетић *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији*, објављеног 2016. године. Прва група питања сачињена је од три питања која су везана за испитаниково мишљење о свом личном говору и говору краја из којег потиче. Друга група питања садржала је 17 питања која су претежно везана за дијалекат, стандардни језик, као и за негативно вредновање говора у друштву. Трећа категорија је садржала седам питања личне природе (пол, узраст, место пребивалишта и сл.). Испитаници су одговарали на дата питања, а испуњавању упитника су приступили анонимно и добровољно, због чега њихове одговоре сматрамо релевантним за наше истраживање.

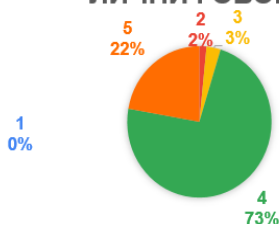
4. АНАЛИЗА, РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Којом би оценом вредновао/-ла свој лични говор?

На скали од један (најнижа вредност) до пет (највиша вредност), оцену пет свом личном говору дало је 22% испитаника, затим оцену три – 3% и оцену два – преостала 2% испитаника. Највећи број испитаника (73%) из призренско-тимочке дијалекатске области (у наставку: П-Т) оцењује свој лични говор оценом четири.

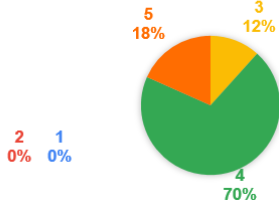
Ови резултати су слични резултатима испитаника с подручја где се говори косовско-ресавским дијалектом (у наставку: К-Р), где убедљива већина (70%) свој лични говор оцењује оценом четири. Оценом пет свој говор вреднује 18% и оценом три 12% испитаника. Ни у једном подручју није заступљена оцена један, а у К-Р нема ни оцене два, одакле закључујемо да нема испитаника који у потпуности ниско вреднују лични говор. Закључујемо да највећи број испитаника с оба подручја свој лични говор високо вреднује.

**КОЈОМ БИ ОЦЕНОМ
ВРЕДНОВАО/-ЛА СВОЈ
ЛИЧНИ ГОВОР?**

Ниш

**КОЈОМ БИ ОЦЕНОМ
ВРЕДНОВАО/-ЛА СВОЈ
ЛИЧНИ ГОВОР?**

Куршумлија

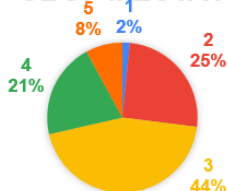
Којом би оценом вредновао/-ла говор свог места?

Највећи број испитаника П-Т дијалекатске области (44%) даје говору свог места оцену три, за којом процентуално (25% испитаника) следи оцена два, а затим оцена четири (21% испитаника). Највишом оценом говор свог места оцењује 8% испитаника, а најнижом га оцењује најмањи проценат испитаника (2%).

Говорници с простора К-Р дијалекта оцењују говор свог места процентуално највише (41%) оценом четири. Затим, 30% испитаника дало је оцену три, 15% оцену два, 12% ис-

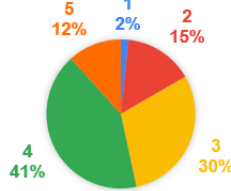
питаника највишу и 2% најнижу оцену. Уколико успоставимо корелацију с претходно анализираним питањем, односно са оценама испитаника, можемо увидети да испитаници више вреднују лични говор него говор свог места.

**КОЈОМ БИ ОЦЕНОМ
ВРЕДНОВАО/-ЛА ГОВОР
СВОГ МЕСТА?**

Ниш

**КОЈОМ БИ ОЦЕНОМ
ВРЕДНОВАО/-ЛА ГОВОР
СВОГ МЕСТА?**

Куршумлија

Сагледајући ова два питања, уочавамо да млади с простора П-Т области мисле да говоре боље од других говорника места из којег потичу, а према томе можемо закључити да су у оцењивању показали извесну субјективност, док су говорници с простора К-Р дијалекта свој говор оценили као и говор свог места, па се може рећи да су при оцењивању били објективнији.

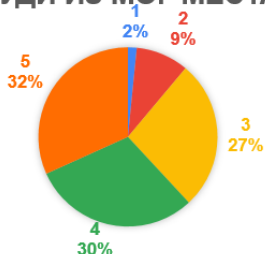
Говорим исто као и људи из мог места.

Уколико посматрамо највише оцене, пет и четири, можемо рећи да се највећи број наших испитаника из обе области слаже с наведеном тврдњом. Испитаници из П-Т области оценом пет (32%) и оценом четири (30%) надјачали су оне који се не слажу с датом тврдњом (оцена један 2% и оцена два 9%). Такође, више од половине испитаника из К-Р дијалекта дало је оцену пет (42%) и оцену четири (20%), што значи да сматрају да говоре исто као и људи из њиховог места. И у овом су питању припадници К-Р дијалекта, делује, били објективнији.

Уколико успоставимо корелацију између ових двеју тврдњи и првог (*Којом би оценом вредновао/-ла свој лични говор?*) и другог питања (*Којом би оценом вредновао/-ла говор свог места?*) из наше анкете, уочићемо занимљиве нелогичности. Уколико се највећи број испитаника слаже с тим да говори

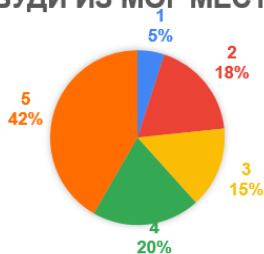
исто као и људи из њиховог места, при чему свој говор оцењује оценом четири (анализа првог питања), а говор људи из места у којем живе оценом три (анализа другог питања), онда је нелогично рећи да испитаници говоре исто као и људи из њиховог места, што смо добили као резултат.

ГОВОРИМ ИСТО КАО И ЉУДИ ИЗ МОГ МЕСТА.

Ниш

ГОВОРИМ ИСТО КАО И ЉУДИ ИЗ МОГ МЕСТА.

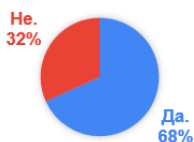
Куршумлија

Да ли понекад чиниш свестан напор да у свој говор унесеш измене?

Већина испитаника с простора П-Т области (68%) и К-Р дијалекта (72%) сматра да понекад чини свестан напор да унесе измене у свој говор.

На основу ових резултата можемо претпоставити да наши испитаници у сопственом говору уочавају одређена одступања од стандарних облика и самим тим их доживљавају као неправилности, што може бити повод за уношење свесних измена у сопствени говор.

ДА ЛИ ПОНЕКАД ЧИНИШ СВЕТАН НАПОР ДА У СВОЈ ГОВОР УНЕСЕШ ИЗМЕНЕ?

Ниш

ДА ЛИ ПОНЕКАД ЧИНИШ СВЕТАН НАПОР ДА У СВОЈ ГОВОР УНЕСЕШ ИЗМЕНЕ?

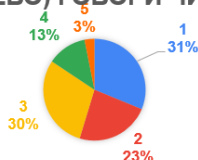
Куршумлија

Сматрам да се у другим срединама (нпр. Београд, Нови Сад, Ваљево) говори чист српски језик, за разлику од моје средине, где се говори неправилно.

Одговор на ову тврдњу прати скала од један до пет, где најнижа оцена представља потпуно неслагање с датом тврдњом, а највиша – апсолутно слагање с њом. За потпуно неслагање с датом тврдњом изјаснило се 31% (процентуално највише) испитаника П-Т области, а за потпуно слагање свега 3% испитаника.

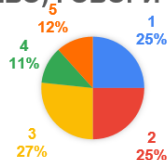
У области К-Р дијалекта највећи број испитаника (27%) је на скали одабрао оцену три, односно средину, коју процентуално прате најнижа оцена и оцена два с по 25% испитаника.

**СМАТРАМ ДА СЕ У ДРУГИМ
СРЕДИНАМА (НПР.
БЕОГРАД, НОВИ САД,
ВАЉЕВО) ГОВОРИ ЧИСТ...**

Ниш

**СМАТРАМ ДА СЕ У ДРУГИМ
СРЕДИНАМА (НПР.
БЕОГРАД, НОВИ САД,
ВАЉЕВО) ГОВОРИ ЧИСТ...**

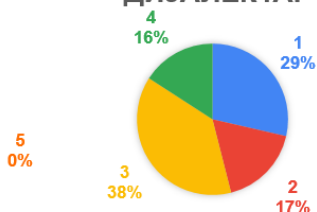

Куршумлија

Стандардни језик престижнији је од дијалекта.

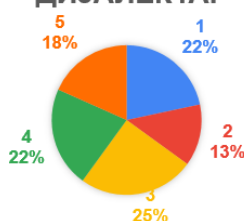
Говорници с подручја П-Т области се не слажу с овом тврдњом, те код њих преовладавају оцене 1 и 2 (46%), док се испитаници с подручја К-Р већински слажу с овом изјавом, па су у највећем проценту одговорили оценама 4 и 5 (40%). Можемо претпоставити да, будући да је К-Р ближи стандардном српском језику и његовој основици, његови говорници имају мање потешкоћа да га усвоје, за разлику од говорника П-Т области, па ће га они, могуће, с обзиром на веће разлике и потешкоће с усвајањем стандарда, у мањој мери сагледавати као престижан идиом.

СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕСТИЖНИЈИ ОД ДИЈАЛЕКТА.

Ниш

СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕСТИЖНИЈИ ОД ДИЈАЛЕКТА.

Куриумлија

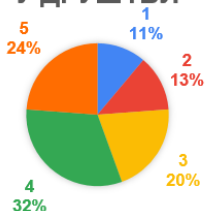
Такође, овде уочавамо већу разлику између одговора испитаника из ове две области. Нисмо очекивали оволико честе разлике, јер иако ове две регије сагледавамо посебно, као две различите дијалекатске области, оне су географски веома близу, па смо сматрали да ће им и ставови бити слични.

Говор мог краја негативно се вреднује у друштву.

На подручју П-Т области испитаници се слажу с тврдњом да се говор њиховог краја негативно вреднује у друштву, што на скали доказује њихов одабир највиших оцена, четири (32%) и пет (24%).

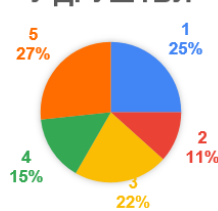
На подручју К-Р дијалекта су две крајње вредности оштро супротстављене, оцена пет (27%) и оцена један (25%), дакле, највећи број испитаника се или у потпуности слаже с овом ставком, или се с њом уопште не слаже.

ГОВОР МОГ КРАЈА НЕГАТИВНО СЕ ВРЕДНУЈЕ У ДРУШТВУ.

Ниш

ГОВОР МОГ КРАЈА НЕГАТИВНО СЕ ВРЕДНУЈЕ У ДРУШТВУ.

Куриумлија

Може се претпоставити да су код овог питања објективности одговор дали испитаници с П-Т терена, јер и сами често сведочимо постојању стереотипа о говору људи из јужнијих крајева (нпр. – *Одакле си? – Из Ниша. – Ааа, из Ниш!*). У одговорима испитаника из Куршумлије можемо видети да не постоји јасан став, јер имамо скоро једнак број гласова за оцене 1 и 5, где се сагледава контрадикторност, те не можемо извући никакав закључак.

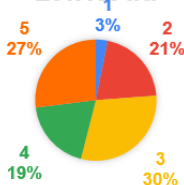
Говор који чујем на РТС-у и у сличним медијима јако ми је близак.

Уколико посматрамо процентуално, испитаници с простора П-Т области који се у потпуности слажу (оцена пет) да им је говор који чују на РТС-у и у сличним медијима веома близак чине 27% укупног броја испитаника. Оцену четири дало је 19% испитаника, што можемо такође окарактерисати као слагање с наведеном ставком. Међутим, највећи проценат испитаника (30%) дао је оцену три, што представља неку границу између слагања с тврдњом и неслагања с њом, док се 21% испитаника одлучио за оцену два, а преостала 3% испитаника за оцену један (апсолутно неслагање с тврдњом).

Испитаници с простора К-Р дијалекта који се у потпуности слажу с тврдњом (оцена пет) чине 17%, оних који се такође у знатној мери слажу (оцена четири) је 25%. Оцену три дало је 28% испитаника, оцену два – 23% и оцену један – њих 7%.

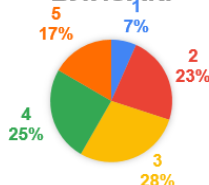
Медији и средства комуникације и те како могу утицати на наш говор. Са следећим исказом можемо повезати претходну ставку: „Она (књижевнојезичка норма) ће у ближој, или даљој перспективи довести до нестајања разлика у говору ових двеју зона, али и овог говора у целини у односу на прогресивније штокавске говоре. У том правцу снажно делују школа и средства масовне комуникације” (Ћирић 1983: 169).

**ГОВОР КОЈИ ЧУЈЕМ НА
РТС-У И У СЛИЧНИМ
МЕДИЈИМА ЈАКО МИ ЈЕ
БЛИЗАК.**

Ниш

**ГОВОР КОЈИ ЧУЈЕМ НА
РТС-У И У СЛИЧНИМ
МЕДИЈИМА ЈАКО МИ ЈЕ
БЛИЗАК.**

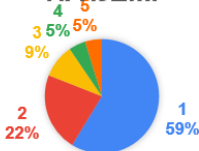

Куршумлија

Тешко ми је да се уклопим у говор друге средине, када се тамо нађем.

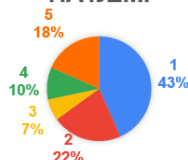
Више од половине испитаника П-Т области (59%) у потпуности се не слаже с тврдњом да им је тешко да се уклопе у говор друге средине када се у њој нађу. Највећи део испитаника К-Р дијалекта (43%) се такође не слаже с овом тврдњом. Исти број испитаника (22%) с оба подручја дао је оцену два, што такође посматрамо као оповргавање тврдње.

**ТЕШКО МИ ЈЕ ДА СЕ
УКЛОПИМ У ГОВОР ДРУГЕ
СРЕДИНЕ, КАДА СЕ ТАМО
НАЂЕМ.**

Ниш

**ТЕШКО МИ ЈЕ ДА СЕ
УКЛОПИМ У ГОВОР ДРУГЕ
СРЕДИНЕ, КАДА СЕ ТАМО
НАЂЕМ.**

Куршумлија

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Посматрајући сва питања и тврдње, односно одговоре испитаника на њих, долазимо до неколико закључака.

За почетак, уочили смо субјективан приступ код испитаника. У начелу, чини се да су испитаници с К-Р подручја у својим одговорима били објективнији.

Као што смо на почетку истраживања и претпоставили, дошло је и до подударања и до неподударања одређених ставова испитаника с подручја призренско-тимочке дијалекатске области и косовско-ресавског дијалекта, где подударања могу бити резултат територијалне блискости између самих дијалекатских области, а неподударања могу бити условљена удаљеношћу (тј. разликама) датог дијалекатског говора од стандардног језика и од говора који су узети за његову основицу.

Закључили смо да се ставови младих према језику могу разликовати у зависности од њихових личних искустава у свакодневној комуникацији, изложености стандардном језику, као и од територије на којој живе и, самим тим, језичког варијетета којим се служе.

С друге стране, код неких питања смо приметили и оштро супротстављање ставова младих у оквиру истог дијалекатског подручја, што до краја нисмо успели да разјаснимо.

Такође, хипотеза да један део младих није свестан да говори дијалектом показала се тачном, као и чињеница да неки сматрају да је њихов говор негативно вреднован у друштву. Ниједна група испитаника није показала предрасуде према другим дијалекатским говорима.

Циљ нашег истраживања је постигнут будући да смо стекли увид у ставове младих с подручја ових двеју дијалекатских области према српском језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика – Увод и штокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009:** Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Микетић 2016:** Сања Микетић, *Ставови према језику код студентске популације у Републици Србији*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет.
- Окука 2008:** Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Ћирић 1983:** Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице, Српски дијалектолошки зборник XXIX*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик.

ATTITUDES OF YOUNG SPEAKERS FROM NIŠ AND
KURŠUMLIJA TOWARDS SERBIAN LANGUAGE*Summary*

Our paper analyzes the attitudes of young people (high school students) living in the territories of Niš (Prizren-Timok dialect area) and Kuršumljia (Kosovo-Resava dialect), towards language. The aim of the research is to see what are the attitudes of high school students towards standard language, but also towards their own speech and speech of people from their region and other dialects. We tried to determine whether there is a difference of opinion between youth of Niš and youth of Kuršumljia, given that, even though they are geographically close, they belong to different dialects..

Key words: dialect, dialectology, Prizren-Timok dialect, Kosovo-Resava dialect, Serbian language.

Pavle Pavković, Snežana Radoičić

Јелена Ћирић

СШ „Др Ђорђе Натошевић”, Инђија

Драгица Павлов

СШ „Др Ђорђе Натошевић”, Инђија

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

СТАВОВИ МЛАДИХ ГОВОРНИКА ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ ДИЈАЛЕКТА ПРЕМА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У раду се анализирају мишљења средњошколаца с територије шумадијско-војвођанског говорног подручја, с циљем да се установе њихови ставови према језику којим говоре, тј. према њиховом матерњем дијалекту, али и другим дијалекатским говорима, као и према стандардном језику. Инструмент помоћу којег смо прикупили одговоре испитаника био је анкетни упитник. Испитивање ставова говорника о језику рађено је на основу анкете која је обухватала питања о ставовима према дијалекту и о употреби дијалекта и стандардног језика у појединим ситуацијама. Основном статистичком обрадом података и дескрипцијом добијених резултата дошло се до одређених закључака о ставовима младих о дијалекту. Резултати потврђују постојање одређене дозе поштовања према дијалектима и залагања за њихово очување. Закључили смо да код наших испитаника не постоји престиж стандардног језика над дијалектима, односно да су оба појма подједнако важна. Константовано је одсуство свести младих о томе да је језик којим говоре заправо дијалекатски, а због сличности њиховог матерњег дијалекта са стандардним језиком.

Кључне речи: шумадијско-војвођански дијалекат, дијалекти српског језика, стандардни српски језик, ставови.

1. УВОД. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Шумадијско-војвођански дијалекат обухвата простор највећег дела северозападне Србије, Срема, Шумадије, највећи део Бачке и Баната. Говори шумадијско-војвођанског дијалекта припадају новијим штокавским дијалектима екавског изговора. Структурално су конзервативни, односно према својој структури – небалканизирани. Говор овог дијалекта одликује нова акцентуација, која је новоштокавска, с четворокценатским системом. Дистрибуција акцената у начелу је као и у стандардном језику. Силазни акценти везују се за први слог и једносложне речи. Узлазни акценти могу стајати на било којем слогу, осим на последњем. Заједничка је особина свих говора овог дијалекта да квантитет једног дела поста акценатских слогова може имати дистинктивну функцију, односно – један део поста акценатских дужина је скраћен (Ивић 1994: 160). Поста акценатске дужине боље се чувају на западу овог говорног подручја, док у источним крајевима има више скраћивања (Ивић 1994: 160). У оквиру овог дијалекта разликујемо две групе говора: војвођански и шумадијски. У шумадијским говорима вокали имају стандардну артикулацију, а у војвођанским постоје знатније варијације у њиховом изговору (Окука 2008: 130). Речнички фонд се у многим областима разликује у две главне зоне, шумадијској и војвођанској, које су имале (и имају) различити геополитички и културноисторијски развој (Окука 2008: 136). Претпостављамо да већина говорника овог дијалекта не сматра да говори дијалектом, управо због његове сличности са стандардним језиком.

Предмет овог истраживања јесу ставови младих, односно средњошколаца, са шумадијског-војвођанског говорног подручја према српском језику, с циљем да стекнемо увид у њихова мишљења о дијалекту којим говоре, другим дијалектима српског језика, као и о стандардном српском језику. Полазна хипотеза рада јесте да млади с овог говорног подручја свој говор не сматрају дијалекатским управо због његове сличности са стандардним језиком.

2. МЕТОДЕ ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ГРАЂЕ

2.1. Испитаници

Анализирани су ставови средњошколаца, односно особа узраста од 14 до 19 година, који живе на територији шумадијског-војвођанског говорног подручја, првенствено на територији Новог Сада и Инђије. Доминантан број испитаника чине особе женског пола, док је особа мушког пола знатно мање. У истраживању је учествовало укупно 124 испитаника. Као грађу смо користили одговоре 118 испитаника. Разлог томе јесте тај што су одговори појединих испитаника сматрани неадекватним или је испитаник по неким карактеристикама одступао од предвиђених критеријума, па је су они искључени из анализе.

2.2. Методологија

Истраживање се вршило на основу корпуса који чине одговори на питања постављена путем анонимне анкете, која је обављена путем интернета, а испитаници су јој могли приступити путем линка, преко својих мобилних телефона или рачунара, током августа 2021. године. Анкета се састојала од 27 питања, подељених у три целине. Прву целину чинила су питања о оцени говора – сопственог и говора места у којем испитаник живи. Друга целина обухватала је питања о ставовима младих, њиховим перцепцијама о дијалекту и говору њиховог подручја уопштено. Трећа целина подразумевала је поједина питања која се тичу личних података. Упитник је садржао 4 питања отвореног типа и 23 питања с вишеструким избором, међу којима су две врсте питања: први тип је тај где особа која одговара на питање означава да ли се слаже са постављеном тврдњом или се с њом не слаже; други тип јесте одређивање у којем се степену испитаник слаже са задатом тврдњом (скала од 1 до 5, где 1 означава *у потпуности се не слажем*, а 5 – *у потпуности се слажем*).

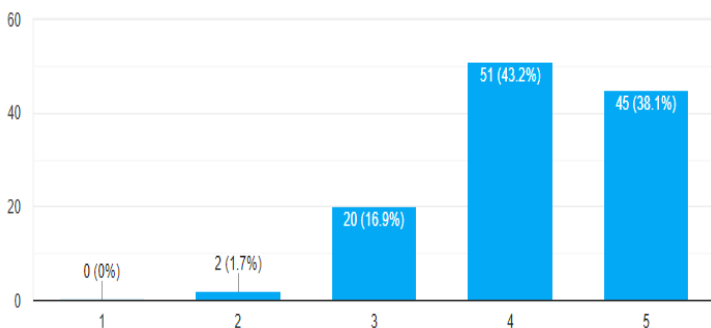
3. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

Анализа одговора добијених путем наше анкете, тј. ставова испитаника, доводи до следећих резултата.

Испитаници високом оценом вреднују свој лични говор, што је супротно колективном нижем вредновању говора места у којем живе. Као контраст томе, испитаници сматрају да говоре исто као и људи из њиховог места, што упућује на контрадикторност у њиховим ставовима. Сматрамо да разлог контрадикторности може бити субјективност при давању одговора.

Којом би оценом вредновао/-ла свој лични говор?

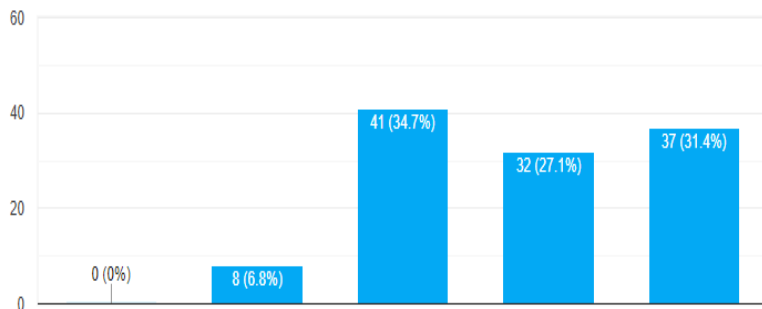
118 responses

Графикон 1: Оцена личног говора испитаника.

Којом би оценом вредновао/-ла говор свог места?

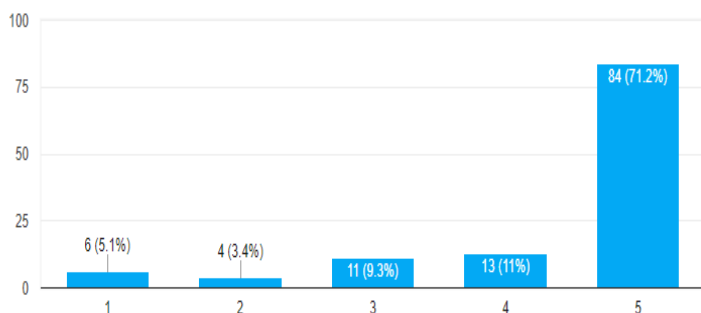
118 responses

Графикон 2: Оцена говора места у ком испитаници живе.

Говорим исто као и људи из мог места.

118 responses

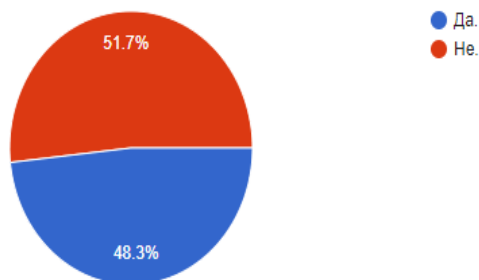

Графикон 3: Став о сличности сопственог и говора људи из истог места.

Закључили смо, такође, да труд који испитаници улажу у промене у начину изражавања зависи више од формалности ситуације, а мање од начина говора саговорника. Присутно је и већинско неслагање с тврдњом да је говор места у којем испитаници живе дијалекатски. Ипак, приближан је број испитаника који сматрају свој говор дијалекатским, што оповргава нашу почетну хипотезу.

Говорим дијалектом.

118 responses

Иако има оних који сматрају да су говори других подручја неправилни, највећи број испитаника не налази да су говори других подручја неправилни или чудни. То тумачимо као разумевање и прихватање других дијалеката, без обзира на евидентне различитости.

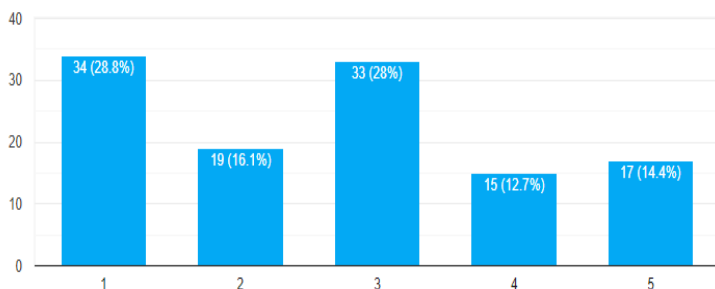
Проналажење сличности између говора испитаника и оног који могу чути на различитим медијима, као што су телевизија или радио, потврђује нашу претпоставку о доживљавању шумадијско-војвођанског дијалекта као најприближнијег стандардног језика.

Доминантан број испитаника поштује свој говор и залаже се за очување дијалеката, при чему је и мишљења да дијалекти не треба да се замењују стандардним језиком. Сматра се да је очување дијалеката дужност самих говорника.

Исказ о престижу стандардног језика над дијалектом изазвао је две доминантне реакције. С једне стране, присутно је неслагање с наведеним исказом, док с друге постоји суздржаност, односно слагање с овим исказом.

Стандардни језик је престижнији од дијалекта.

118 responses

Графикон 5: Став о престижу стандардног језика.

Испитаници нису изјављивали да имају потешкоћа при учењу и савладавању правила и норми стандардног језика. Сматрамо да је то управо због блискости шумадијско-војвођанског дијалекта са стандардним језиком.

4. ЗАКЉУЧАК

Истраживањем је доказана делимична постојаност свести о говору шумадијско-војвођанског подручја као дијалекатског. Узимајући у обзир статистичке податке, према којима преовлађује мишљење о говору овог подручја као недијалекатском, можемо закључити да се наша полазна хипотеза испоставила као тачна. У анализираном корпусу забележена су и поједина одступања од

оквира задатих поставки, као и одређене контрадикорности. Будућим истраживањима требало би да се обухвати шири корпус, односно да се прошире критеријуми при избору испитаника, како би се обухватио што већи број испитаника и шире географско подручје, па би се на тај начин дошло до прецизнијих резултата. Такво истраживање могло би да пружи потпунију слику о ставовима младих, са целокупног говорног подручја шумадијско-војвођанског дијалекта.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*, Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.

ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE FROM THE ŠUMADIJA-VOJVODINA DIALECT ON THE LANGUAGE

Summary

In this paper we analyze the opinions of high school students from the region of Šumadija-Vojvodina dialect, with the aim of establishing their opinions about the language they speak, and to perceive the level of consciousness about the existence and the use of dialects. We used a survey technique and the survey questionnaire instrument. The examination of the speakers' opinions towards the language was done on the basis of a survey which included questions about the attitudes towards the dialect and about the use of the dialect and the standard language in certain situations. By basic statistical processing and the description of the obtained results, conclusions were reached about the opinions of young people about the aforementioned topic. The results have shown the existence of a certain dose of respect for dialects and commitment to their preservation has been confirmed. It was concluded that there is no prestige of standard language over dialects, in other words both terms are equally important. The absence of young people's awareness that the language they speak is actually dialectal was concluded, due to the similarity of their dialect with the standard language.

Keywords: Standard Serbian language, Šumadija-Vojvodina dialect, Serbian dialects, attitudes.

Jelena Ćirić, Dragica Pavlov

П Р И Л О З И

РЕЧНИК ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА МОТИВИСАНИХ БИЉКАМА

Прилог раду „Фразеологизми мотивисани фитонимима
у српском језику“

БАДЊАК

кокошји бадњак 'дан пре Бадњака' [ФР]

БИБЕР

бибер и сол 1) 'оштар и благ (истовремено)'; 2) 'просед' [ФР]

бити бибер по пилаву 'бити на врху/први у друштву/главни' [ФР]

БИЉКА

биљка из стаклене баште 'човек васпитан, одгајан у уским хоризонтима домаћег живота и без смелости у животу' [РМС]

егзотична биљка 'настран/необичан човек или појава' [ФР]

ретка биљка 'људска особина или друштвена појава која се ретко среће у некој средини' [РМС]

БОБ

бацати (бацити) некоме боб 'врачати, гутати, прорицати, прорећи' [ФР]

бацати боб о зид (или стену) 'радити нешто сасвим узалуд' [ФР]

не вредети ни зрна боба 'ништа не вредети' [ФР]

бити (имати и сл.) нечега као малог боба 'бити чега много' [ФР]

гледати у боб 'предвиђати/прорицати шта ће бити, гатати' [ФР]

давати (дати, продавати и сл.) за боб и грашак 'сматрати што безвредним' [ФР]

знати шта је поп, а шта боб 'моћи умети разликовали, знати шта је шта или ко је ко' [ФР]

рећи (казати и сл.) бобу боб [а попу поп] 'рећи истину отворено, без увијања, назвати ствар правим именом' [ФР]

БОСИЉАК

бели босиљак 'чистац' [РМС]

БРЕЗОВ

брезова (дренова, љескова) маст 'прут/шиба' [ФР]

мазати некога брезовим прутом 'шибати кога' [ФР]

БОСТАН

обрати [зелен] бостан 'пропасти, настрадати, зло проћи, лоше се провести' [ФР]

БУНИКА

јести (најести се) бунике 'бити шашави луд, бити без памети/без моћи расуђивања' [ФР]

ВОЋЕ

забрањено воће 'нешто што се воли, али није допуштено уживати' [ФР]

ВРБА

женити се (венчати се) око врбе (под врбом) 'невенчано ступити у брачну везу' [ФР]

расти као врба из воде 'расти брзо' [ФР]

[то је] на врби свирала 'то ништа не вреди, (то је) нешто што се неће' [ФР]

остварити, нешто много несигурно, пуко обећање [ФР]

ВРБОВ

као врбов клин 'непоуздан, несигуран' [ФР]

ГЛОГИЊА

млатити глогинје 'радити бескористан посао; говорити глупо/бескорисно' [ФР]

ГЛОГОВ

ударити нечему глогов колац 'сатрти, уништити (обично какво зло)' [ФР]

ГЉИВА

бујати као гљиве (попут гљива) (посе кише) 'појављивати се у врло великом броју' [ФР]

јести (појести, најести се и сл.) лудих гљива (луде гљиве) 'бити луд, полудети, не бити при себи' [ФР]

ГРАНА

бацати (бацити, метати, метнути и сл.) некоме грану на пут 'спречити/ометати кога, правити сметње' [ФР]

бити као граном побијен 'бити оборен (болешћу)' [ФР]

бити (стајати и сл.) [као] одсечена (одрезана, преломљена и сл.) грана 'бити усамљен/без игде икога' [ФР]

бити (осећати се, живети и сл.) као птица на грани 'бити слободан' [ФР]

бити [као] сува (мртва, одсечена) грана 'бити без животне снаге, без живота' [ФР]

доћи до зелене гране 'обогатити се, материјално се придићи и ојачати' [ФР]

накитити се шљивовом граном 'опити се, напити се' [ФР]

пасти (спасити) на ниске (задње, танке, јадне и сл.) гране 1) 'пасти у беду, бити у тешком стању, осиромашити'; 2) 'срозати се морално' [ФР]

попети се на више гране (на вишу грану) 'поправити стање, доћи у благостање' [ФР]

сећи (резати и сл.) грану на којој се седи 'радити (обично несвесно) против себе самог, радити што на властиту штету' [ФР]

шимширова грана са девете горе 'врло далек род' [ФР]

ГРАНЧИЦА

гранчица мира 'знак помирљивог мирног државног става' [ФР]

ГРМ

стрелјати иза грма 'нападати иза заклона, иза заседе' [ФР]

у том грму лежи зец 'ту је запрека, то је срж ствари (каже се кад је неко погодио срж проблема)' [ФР]

ГРОЖЋЕ

кад на врби роди грозђе 'никада' [ФР]

кисело (је некоме) грозђе 'недоступна ствар' [ФР]

наћи се у небраном (необраном) грозђу 'наћи се у незгодној/у тешкој ситуацији/у неприлици' [ФР]

отпремити (отправити и сл.) некога у суво грозђе 'упропастити некога' [ФР]

ДРВЕЋЕ

не видети шуму од дрвећа (од стабала) 'не видети целину од самих појединости, од ситница не видети главно' [ФР]

ДРВЉЕ

засути (*бацати, дизати, дићи, оборити и сл.*) *на некога дрвље и камење* 'жестоко некога нападати, обасути некога најтежим погрдама, нападати кога свим средствима' [ФР]

ДРВО

дрво живота 'дрво чији плодови дају бесмртност, симбол живота и животне снаге' [ФР]

пијан као дрво 'много пијан' [ФР]

спавати као дрво 'спавати дубоким сном, чврсто спавати' [ФР]

цепати на некоме дрва 'искоришћавати некога за најтеже послове' [ФР]

ДРЕНОВ

здрав као дренова срж 'одлична здравља, врло здрав' [ФР]

човек дренове главе 'тврдоглавац' [ФР]

ДРЕНОВИНА

здрав као дреновина 'одлична здравља, сасвим здрав' [ФР]

тврд као дреновина 'врло тврд; отпоран' [ФР]

ДУД

обесити (*окачити и сл.*) *некога/нешто на (о) дуд* 'потпуно занемарити, сасвим запоставити' [ФР]

ЖИТО

од тог жита нема брашна 'неће успети' [ФР]

радити нешто испод жита 'радити потајно' [ФР]

ЈАБУКА

бити црвен/златан/румена као јабука 'изгледати добро/здрово' [ФР]

дати јабуку за јабуку 'одговорити истом мером, реванширати се' [ФР]

забрањена јабука 'ствар у коју се не сме дирати' [ФР]

загрисити [у] киселу јабуку 'морати се прихватити неугодног посла, учинити нешто преко воље' [ФР]

здрав (једар) као јабука 'врло здрав' [ФР]

јабука спознаје/сазнања 'врло важна, судбоносна спознаја нечега' [ФР]

јабука раздора 'разлог/повод свађе или сукоба' [ФР]
као да си јабуку располовио 'врло су слични' [ФР]
пала је некоме златна (злаћана) јабука у крило 'оженити се лепом и ваљаном девојком' [ФР]
сличити (наличити, наликовати и сл.) једно другоме као расечена јабука 'бити врло сличан' [ФР]

ЈАБУЧИЦА

душа стиже некоме до јабучице 'претерано се уморити, једва ди-сати' [ФР]

ЈАВОР

јаворове гусле 'народне песме уз гусле' [РМС]
када јавор јабукама роди 'никада' [ФР]

ЈАГОДА

као була у јагоде 'неспреман, неприпремљен' [ФР]
као грлом у јагоде 'неспремно' [ФР]

КЛАСЈЕ

купити класје по старом (лањском) стрништу 'спомињати догађаје (обично неугодне)' [ФР]

КЛЕН

пијан као клен 'сасвим пијан' [ФР]

КЛИП

бацати (подметати, турати и сл.) некоме клипове под ноге (под точкове) 'подмукло кога спречавати у раду, правити сметње и неприлике' [ФР]
добивати клипове под ноге 'имати неприлика/непријатеља, бити обасут сметњама' [ФР]

КОРЕН

вући корен из нечега 'од кога потицати, бити у вези с нечим' [ФР]
затрти нешто у корену 'уништити/искоренити' [ФР]
знати (познати) некога, нешто до корена 'потпуно/посве познавати' [ФР]
истргнути (ишчупати) што с кореном 'потпуно/сасвим /радикално уклонити' [ФР]

ишчупати и подсећи нечему корен 'уништити нешто у самом почетку' [ФР]

пресећи нешто у корену 'прекинути, онемогућити нешто у самом почетку да се развије' [ФР]

пуштати (пустити, ухватити и сл.) корена (корење) 'учврстити положај, јачати и ојачати везе/моћ и утицај' [ФР]

уништити у корену 'уништити у зачетку' [ФР]

хватати корена 'јачати, освајати, учвршћивати' [ФР]

КОПРИВА

неће гром у коприве 'велика несрећа обично не погађа ситног, непознатог човека' [РМС]

КОРОВ

има нечега као корова 'нешто је у великом броју, многобројно' [ФР]

нема некога, нечега [нигде] ни од корова 'никако немати, никаква трага од нечега' [ФР]

КРАСТАВАЦ

бостанији краставце продавати 'учити нешто некога који то много боље зна' [ФР]

кисели краставци 'глупост, неозбиљна ствар' [ФР]

продавати некоме киселе краставце 'обмањивати кога' [ФР]

КРУШКА

као гњилих крушака 'врло много, у великом броју' [ФР]

купити (хватати, брати и сл.) што као крушке 'купити, хватати лако/без потешкоћа с великом лакоћом' [ФР]

није неко с крушке пао 'не бити луд/наиван' [ФР]

одговарати као с крушке 'нељубазно одговарати' [ФР]

падати (попадати) као гњиле крушке 'лако/брзо и у великом броју падати/попадати' [ФР]

чекати крушке на врби 'чекати нешто што се не може остварити' [ФР]

КУКОЉ

ишчупати (почупати) с кукољем жито (пшеницу) 'искоренити/уништити с лошим добро и корисно' [ФР]

одвајати (одвојити, оделити и сл.) кукољ од пшенице (од жита, од доброга зрна) 'делити/одвојити лоше од доброга, штетно од корисног' [ФР]

КУПУС

бити (млатити, тући и сл.) *кога као вола у купусу* 'немилосрдно тући/изударати кога' [ФР]

дати јарцу да чува купус 'лакомислено поверити што неповерљиву човеку' [ФР]

дати кози да чува купус 'лакомислено поверити некоме нешто, упропастити нешто' [ФР]

купус спасти (спасити) *и козе нахранити* 'задовољити две противничке стране' [ФР]

подгрејани купус 'свакоме позната ствар' [ФР]

ЛАН

трла баба лан да јој прође дан 'зановећање, бескористан посао' [ФР]

ЛИМУН

хоће/чека лимун 'чека да буде позван некуд' [ФР]

жут као лимун 1) 'врло жут'; 2) 'исцрпљен, болестан' [ФР]

ЛИПА

обучен као липа 'лепо и раскошно одевен' [ФР]

ЛИПОВ

стајати (укипити се и др.) *као липов/дрвени светац* 'стајати/држати се укочено/непокретно' [ФР]

ЛИСТ

[бити] лист на ветру 'слабашан човек, немоћан да се снађе/одупре каквом проблему' [ФР]

дрхтати (трести се) *као лист* 'врло јако дрхтати' [ФР]

има чега као на гори листа 'бити многобројан, налазити се у великом броју' [ФР]

неисписан (чист) *лист* 'нешто чисто, нетакнуто, о чему се ништа не зна' [ФР]

окренути (обрнути и сл.) *[други] лист* 'поступити сасвим друкчије, поступити горе/строже/супротно од досадашње праксе' [ФР]

смоквин листић/лист 'предмет за покривање полних органа' [ФР]

ЛОВОР

брати (пожети) ловоре 'постизати успех/славу, прославити се' [ФР]

ЛОВОРИКА

брати (побрати, стицати, стећи и сл.) ловорике 'постићи успех, славу, прославити се' [ФР]

одмарати се (почивати, спавати и сл.) на ловорикама 'бити задовољан оним што је постигнуто, прекинути активност после великога успеха, живети од прошле славе' [ФР]

ЛОВОРОВ

ловоров венац 'признање, слава' [ФР]

ЛОЗА

вући лозу 'потичати, произлазити, водити поријекло' [ФР]

женска лоза 'потомство женскога члана породице' [ФР]

затрти нечију лозу 'уништити чији род, истребити кога' [ФР]

мушка лоза 'потомство мушкога члана породице' [ФР]

угасила се неке лоза 'остати без порода/без потомка' [ФР]

ЛОЗОВИНА

тући лозовину 'пити/испијати много вина' [ФР]

ЛУБЕНИЦА

обрати лубенице 'настрадати, пропасти, зло проћи' [ФР]

ЛУК

бити с ким као лук и очи 'не трпети се, не слагати се, не подносити се, живети у непријатељству с ким' [ФР]

лук и вода 'празна прича, безвредна/безначајна ствар, којешта' [ФР]

ни лук јео ни лук (луком) мирисао (воњао) 'немати никакве везе с чим' [ФР]

туцати (тући) кому лук на глави 'мучити кога, досађивати кому, зановетати' [ФР]

ударео (наишао) тук на лук 'сукобила су се два једнако тврдоглава и јака противника' [ФР]

МАК

бити (постати и сл.) мањи од макова зрна 'учинити се неприметљив; бити врло миран/понизан/повучен/преплашен; смирити се' [РМС]
поцрвенети као мак 'врло поцрвенети (од стида, од nelaгодности)' [РМС]

терати мак на конач 'тврдоглаво остати при свом мишљењу, не попуштати, ићи до краја' [ФР]

црвен као мак 'врло црвен' [ФР]

МИРОЋИЈА

бити мирођија у нечему 'мешати се у нешто' [ФР]

бити у свакој чорби миродија 'мешати се у свашта' [ФР]

ОРАХ

загрести у тврд орах 'преузети/започети несавладив/тежак проблем' [ФР]

кора без ораха 'нешто безвредно' [ФР]

не би неко некоме ни орах из руку [узео] 'гади се некоме неко због неуредности; због прљавштине' [ФР]

ОРАХОВ

сабити некога у орахову љуску 'натерати кога да се сасвим повуче/јако застрашити кога, утерати страх у кости, потпуно потиснути; надвладати кога' [ФР]

ПАМУК

мекан као памук 'врло доброћудан и добар, мека срца, великодушан' [ФР]

овијати некога памуком 'врло њежно, брижљиво поступати с неким' [ФР]

пити (сисати и сл.) некоме душу (крв) на памук 'стално/упорно и смишљено мучити' некога' [ФР]

ПАПАР

дати некоме папра 'показати некоме своју моћ/власт, оштро казнити кога' [ФР]

стући некога у папар 'смрвити/убити кога' [ФР]

ПАПРЕН

папрена шала 'неслана шала' [ФР]

ПАПРЕНО

ни слано ни папрено 'што нема изразитих особина, нешто неодређено' [ФР]

ПАПРИКА

поцрвењети као паприка 'јаче се зацрвењети' [ФР]

црвен (љут) као паприка 'црвен од узбуђења, љут' [ФР]

ПАСУЉ

гледати у [празан] пасуљ 'прорицати будућност гледањем у пасуљ' [ФР]

ићи (пристајати) као пасуљ на Божић 'никако не пристајати, не одговарати' [ФР]

одрасти на пасуљу 'одрасти у сиромаштини' [ФР]

просто као пасуљ 'врло једноставно' [ФР]

ПЕЛИН

горак као пелин 'много горак' [ФР]

ПЕРШИН

продавати першин 'остајати без партнера (на плесу)' [ФР]

ПЕРШУН

разутети се у нешто као коза у першун 'уопште се не разумети у нешто' [ФР]

ПЕЧУРКА

ницати као печурке [после кише] 'појављивати се нагло и обилно' [ФР]

ПЉЕВА

имати нечега као пљеве 'имати чега врло много и у изобиљу (обично новаца)' [ФР]

пљева и мрав 'безброј, небројено много' [ФР]

распршити (развијати) некога као пљеву 'растерати на све стране, разагнати, распршити' [ФР]

ПРУТ

дрхтати (трести се и сл.) као прут 'узнемирити се' [ФР]

мазати некога [брезовим] прутом 'тући некога' [ФР]

ПРУТИЋ

ломити некога као прутућ 'уништавати некога психички или материјално' [ФР]

ПШЕНИЦА

ишчупати (почупати) с кукољем пшеницу (жито) 'искоренити/уништити с лошим добро и корисно' [ФР]

одвајати (одвојити, оделити и сл.) кукољ од пшенице (жита) 'делити/одвојити лоше од доброга; штетно од корисног' [ФР]

РЕН

волети некога као очи рена 'не подносити, не трпети, мрзети некога' [ФР]

натрпати некоме рена под нос 'изгрдити/укорити кога, рећи кому врло неугодне ствари, псовати кога, пребацивати некоме нешто' [ФР]

РЕПА

гол као репа 'јак сиромашан, без игде ичега' [ФР]

репа без корена 'особа без знатнијег порекла/имена' [ФР]

РУЖА

не цвату (не цветају) некому руже 'немати среће/успеха; тешко и мучно живети' [ФР]

пут посут ружама (цвијећем) 'удобан/лак животни пут' [ФР]

увеле су некоме руже 'прошли су лепи/сретни дани' [ФР]

цветају (процветају) некоме руже 'имати среће и успеха; лако, успешно и добро живети' [ФР]

СЕМЕ

затрло се (затрти) [чије] семе 'изумрети, нестати, бити истребљен' [ФР]

чувати некога/нешто (као) за семе 'добро чувати и пазити некога/нешто' [ФР]

СЕНО

наћи (тражити, пронаћи и сл.) иглу у пласту сена 'радити мукотрпан и бесмислен посао' [ФР]

СЛАМА

алајбегова слама 'оно што нема власника, оно на шта нико не води рачуна' [ФР]

гасити ватру сламом 'још јаче распаљивати, погоршавати већ ионако лошу ситуацију' [ФР]

имати сламу у глави 'бити незналица' [ФР]

млатити празну сламу 1) 'радити бескористан посао'; 2) 'говорити узалудно, без смисла/глупо; брбљати којешта' [ФР]

СЛАМНАТ

сламната удовица 'жена којој је муж за ограничено време одсутан' [ФР]

СМОКВА

показати некоме смокву 'наругати се некоме' [ФР]

СОЧИВО

продати (уступити и сл.) нешто за чинију сочива 'са било каквим начином доћи до какве, материјалне користи' [ФР]

ТИКВА

имати соли у тикви 'бити при памети, бити разуман' [ФР]

надувена (напухана) тиква 'надута, охола особа' [ФР]

покондирена тиква 'умишљена особа малограђанског начина живота и схватања' [ФР]

празна тиква 'неспособна особа' [ФР]

пухати у једну (исту) тикву с ким 'слагати се у мишљењима и поступцима с ким' [ФР]

пуче тиква 'престаде, прекину се пријатељство; настаде свађа' [ФР]

сабити кога у тикву 'јакко застрашити кога; потпуно потиснути; надвладати кога' [ФР]

садити с ким тикве 'удружити се с ким (обично с лошом особом)' [ФР]

трпати (стрпати) све у једну тикву 'непромишљено/неразумно мешати све заједно; не разликовати ствари (апстрактне)' [ФР]

ТРЕШЊА

није добро [заједно] с неким трешње јести (зобати) 'опасно је задевати у кога, није добро упуштати се с ким' [ФР]

ТРН

бити кому трн (у оку, пети) 'веома сметати некоме' [ФР]
забадати трн у здраву ногу 1) 'стварати без потребе тешкоћу, стварати непотребне неприлике'; 2) 'говорити о нечему чему нема места/у неправу време, кварити нешто без потребе' [ФР]
свијати се (вити се) као змија на трну 'бити у врло тешком положају, великој невољи' [ФР]

ТРНОВ

трнов венац 'мучеништво, страдање' [ФР]

ТРНЦИ

пролазе кога трнци 'страховати' [ФР]

ТРЊЕ

бацити копље у трње 'одустати од даље борбе, предати се, напустити/прекинути рад на нечему' [ФР]
бацити перо у трње 'престати се бавити писањем' [ФР]
вриљати некоме трње на глави 'мучити, зановетати, досађивати; обијесна поступати' [ФР]
газити по истом трњу 'преживљавати исте животне тешкоће/тегобе' [ФР]
ићи као по трњу 'ићи врло опрезно' [ФР]
провести се као бос по трњу 'врло лоше проћи' [ФР]
пут посут трњем 'мукотрпан/тежак животни пут' [ФР]
седети као на трњу 'бити узрујан/узбуђен и нестрпљив због нечега' [ФР]
стићи до нечега преко трња 'тешко и мучно остварити нешто' [ФР]

ТРСКА

савитљив као трска 'нестабилан, слаба карактера' [ФР]

ЦВЕТ

девичански цвет 'полна невиност' [ФР]
у цвету младости 'у најлепше доба младости' [ФР]
цвет друштва (народа) 'највише цењени појединци у друштву, елита' [ФР]
Цветна недеља 'недеља пред Ускрс' [ФР]
црвени/женски цвет 'месечно прање, менструација' [ФР]

РЕЧНИК ЧОВЕКОВИХ ФИЗИЧКИХ ОСОБИНА
У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Прилог раду „Фразеологизми са значењем
човекових физичких особина“¹

АВЕТ

блед као авет *врло, јако блед.*

БАДАЊ

говорити гласом као из бадња *говорити дубоким гласом, имати дубок, груб глас.*

БАКАЛАР

осушити се као бакалар *веома смршати.*
сув (мршав) као бакалар *врло слаб, мршав.*

БАНДЕРА

држи се (стоји) неко као да је бандеру прогутао *непокретан је (неко), држи се укочено, укипио се.*

БЕС

бити на бес *бити силан, кршан, у пуној снази.*

БИБЕР

бибер и со *1) просед; 2) оштар и благ (истовремено).*

БИБЛИЈА

стар као Библија *врло стар.*

БИК

здрав као бик *сасвим и потпуно здрав.*

БИТИ

бити чему вредети, бити леп/добар, бити способан за шта, имати вредност.

није не знам шта није нешто нарочито.

¹ Речник је настао као крајњи резултат и допуна раду, на основу ексцерпираних грађе и рада са менторима, који су нам приказали речничку литературу и дефинисање фразеолошких јединица у њој.

БОГ

како је кога Бог створио 1) онакав какав је неко по својој природи/ од рођења; 2) го.

стајати као дрвени бог укочено се држати; бити укочен као кип.
богу је плакати жалосно, за жаљење, у лошем стању.

БРАДА

седа (бела) брада стар човек.

БРЕГ

као од брега одваљен снажан, јак, криан, пун здравља и снаге.
премештати брегове радити нешто необично важно, стварати чудеса, поседовати необично велику снагу/моћ.

ВОСАК

жут (блед) као восак врло блед/жут.

ВРЕТЕНО

сув као вретено јако сув, врло мршав.

ВРАГ

ружан као враг врло ружан.

ВРАТ

набити врат угојити се.

ГАВРАН

црн као гавран јако, потпуно црн.

ГАР

црн као гар јако, сасвим црн (о коси, брковима).

ГАС

бити (налазити се и сл.) под гасом бити припит, у пијаном стању.

ГВОЖЂЕ

бити као од гвожђа 1) бити здрав, јак, отпоран, физички издржљив;
2) бити издржљив/чврст, имати снажне живце.

тврд (јак) као гвожђе врло издржљив, отпоран, несаломљив.

ГЛАВА

бела глава 1) *седа глава*; 2) *паметна/искусна особа*.

бос по глави *ћелав, без косе*.

глава је коме тешка *каже се за оног ко је мамуран, ко нејасно и тешко разабира*.

глави добијати/добити вртоглавицу *хвата кога вртоглавица/не-свестица*.

стајати на глави *бити у нереду, испретурано*.

ГЛАД

изгледа неко као да је из глади утекао *изгледати врло лоше*.

ГЛАС

изгубити глас *не моћи говорити, промукнути*.

ГОДИНА

дуг као царска година *врло дуг, дуготрајан*.

дуг као гладна година *врло дуг, дуготрајан*.

имати много година на грбачи *бити стар, оседети*.

пркосити годинама *добро изгледати, бити у снази без обзира на године/старост*.

у високим годинама *врло стар, у дубокој старости*.

човек у годинама *човек у поодмаклом, зрелом добу, старији човек*.

ГОРА

висок као гора *врло висок, висока раста; јак, снажан*.

ГРАД

чврст као град *веома чврст, врло јак*

ГРАНА

бити као граном побијен *бити оборен (болешћу)*.

ГРОБ

као да је неко из гроба устао (као да се неко из гроба дигао) *лоше физички изгледати, бити врло блед*.

ГРОБЉЕ

живо неопојано гробље *стар/немоћан човек, особа пред смрт*.

ГРОМ

бити (осећати се и сл.) као гром *врло добро изгледати.*

ГУЈА

као да кога гује пију *врло слаб, лошега изгледа.*

ДАСКА

мршав као даска *врло мршав.*

пијан до даске *сасвим пијан.*

ДЕТАО

шарен као детао *врло шарен.*

ДЛАН

раван као длан *потпуно, веома раван, гладак.*

ДОБА

пуног доба *пунолетан.*

ДРВЕН

стајати као дрвен *држати се укочено, неспретно, сметено.*

ДРВО

пијан као дрво *сасвим пијан.*

ДРЕНОВИНА

здрав као дреновина *одличног здравља, сасвим здрав.*

тврд као дреновина *врло тврд; отпоран.*

ДУША

душа је коме на језику бити *тешко болестан.*

душа је (стоји, скупила се) коме у носу бити *тешко болестан, бити веома слаб.*

душа се коме повратила *оправити се, одморити се.*

душа стиже коме до јабучице *претерано се уморити; једва дисати.*

стоји коме душа у грлу *бити тешко болестан, бити веома слаб.*

ЂАВО

расте неко као да га ђаволи за уши вуку *каже се за онога ко расте брзо.*

ружан као ђаво *врло, јако ружан.*

ЂОГАТ

матор као ђогат *врло стар/слаб.*

ИГЛА

да кога уденеш у иглу *врло мршав, танак.*

отанчати (отанчити) као игла *постати врло мршав.*

ЖАБА

хладан (леден) као жаба *врло хладан/леден.*

ЖИВОТ

бити (лебдети) између живота и смрти *бити тешко болестан, бити у смртној опасности.*

ЗДРАВ

здрав и читав *сасвим здрав; неповређен, без икакве повреде.*

ЗДРАВЉЕ

пуцати (прскати, пренути, искипети) од здравља *бити веома здрав, одличног здравља.*

ЗЕМЉА

јак као земља *врло јак, необично снажан.*

вуче кога земља бити стар, *изнемогао и насмрт болестан.*

ЗЕЦ

брз као зец *врло брз, хитар.*

ЗИД

блед као зид *потпуно/сасвим блед.*

ЗУБ

као бабини зуби *врло несигуран/слаб/лош.*

ИЊЕ

бео као иње *врло, јако блед.*

ЈАБУКА

бити (црвен) као јабука *изгледати добро/здрово.*

као црвена (румена, златна) јабука *леп, здрав и јак (дете, девојка, момак).*

као да си јабуку преполовио *врло су слични (два брата, две сестре, две особе).*

личити (наличити, наликовати) једно другоме као расечена јабука *бити врло сличан.*

здрав (једар) као јабука *врло здрав.*

ЈАЈЕ

бити сличан (бити налик, постојати, постати налик) као јаје јајету *бити/постати врло сличан/једнак, не разликовати се.*

личити (једно другоме) као јаје јајету (као јаје на јаје) *бити врло сличан, потпуно једнак коме/чему.*

ЈЕЗИК

плести (заплетати, саплетати, мешати) језиком *нејасно, неразговетно говорити, запињати у говору, муцати.*

запиње коме језик *застајати у говору, неразумљиво говорити, муцати.*

ЈЕЛЕН

лак као јелен *чио, хитар, брз.*

ЈУНАК

јунак од ока *прави јунак; кршни момак.*

КАКАВ

какав-такав *бити какав било, макар и слаб.*

КАЛУП

нов као из калупа *потпуно нов, беспрекоран.*

КАМЕН

бити од камена 1) *бити тврд/без осећаја;* 2) *бити отпоран.*

тврд као камен 1) *врло тврд;* 2) *шкрт, непопустљив, немилосрдан.*

тежак као (сињи) камен *врло тежак.*

КАП

без капи крви 1) *без борбе, без примене силе*; 2) *врло блед*.
 млада као кап (росе) *врло млада*.
 немаи капи крви *бити врло блед*.
 слични као две капи воде *потпуно, сасвим слични*.

КАПА

бити за капу виши *од кога бити виши за главу*.

КАПЉА

без капље крви *врло блед, потпуно блед*.
 млад као капља росе *врло млад*.

КЛАДА

бити (тежак) као клада *бити тежак/укочен/непокретан*.

КЛЕН

пијан као клен *сасвим пијан*.

КОЖА

не бити у доброј кожи *бити слабог здравља*.
 (сама) кост и кожа *врло мршав*.

КОЛАЦ

танак (сув) као колац *врло мршав*.

КОЛЕНО

ћелав (го) као колено *потпуно ћелав, без длака*.

КОМАРАЦ

лак (лаган) као комарац *врло лак, лаган*.

КОНАЦ

без конца и краја *непрестано, без прекида, врло дуго*.

КОСТ

(сама) кост и кожа *в. КОЖА*.
 старе кости *стар човек, стара особа*.
 сув као кост *врло сув/мршав*.
 тврд као кост *врло тврд*.

КОСТИМ

у Адамовом костиму *го, наг.*

у Евином костиму *гола, нага.*

КОШАРА

пуна кошара (чега) *много, обилно, у великој количини.*

КРАЉЕВИЋ

јак као Краљевић Марко *врло јак, дивовске снаге.*

КРВ

бити без крви *бити слаб, блед, безбојан.*

крв и млеко *особа са свежим/с руменим и белим лицем.*

црвен као крв *врло црвен.*

КРЕДА

бео (блед) као креда *сасвим блед.*

КРЕМЕН

здрав као кремен *одличног здравља.*

чврст као кремен *врло, јако чврст*

КРЕЧ

блед као креч *сасвим блед.*

КРИСТАЛ

чист (бистар, провидан) као кристал *сасвим чист/провидан (без икакве нечистоће или примесе).*

КРПА

блед као крпа *врло блед.*

крпа од човека *врло слаб/исцрпљен човек.*

побледети (пробледети) као крпа *постати нагло јако блед.*

КРТИЦА

слеп као кртица *потпуно слеп.*

црн као кртица *јако, потпуно црн.*

КУТИЈА

дотеран (леп) као из кутије удешен, дотеран, врло лепо и уредно обучен.

стара кутија стара/ружна жена која се дотерује.

уста као кутија (од) шећера врло лепа уста.

КУЋА

велик као кућа врло велик, огроман.

ЛЕВЧА

пијан као левча потпуно пијан, мртав пијан.

ЛЕД

хладан као лед 1) сасвим хладан; 2) непријатељски расположен; равнодушан.

ЛЕЂА

гледати леђа заостајати, бити слабији.

ЛИМУН

жут као лимун 1) врло жут; 2) исцрпљен, болестан, испијен.

ЛИНИЈА

изгубити линију одебљати, изгубити виткост тела.

ЛИПА

обучен као липа лепо/раскошно одевен.

ЛИЦЕ

смрачити лице добити мрачан изглед, намргодити се.

ЛОЈТРА

бити пијан као лојтра бити врло, јако пијан.

МАЈКА

бити пијан као мајка (земља) врло пијан.

МАК

црвен као мак врло црвен.

МАТИ

као да је кога мати родила *сасвим го, неодевен.*

МЕДВЕД

јак као медвед *врло јак/снажан.*

МЕСО

спасти у месу (с мяса) *омршавити, ослабити.*

МЕТЛА

као да је неко метлу прогутао *укочено, непокретно, дрвено.*
пијан као метла *потпуно/јак* *пијан.*

МЛАДА

уређен (накинђурен, удешен) као сеоска млада *нападно/необично/неукусно одевен, нацифран.*

МЛАДОСТ

не бити у првој младости *не бити млад, бити у позним годинама.*

МЛЕКО

бео као млеко *изразито бео.*

једра као да је млеком наливена *врло једра, пуна живота (о девојци).*

крв и млеко в. КРВ.

МОМАК

момак од ока *згодан, лепо развијен младић.*

момак с конца у сваком погледу како треба, савршен у свему; снажан мушарац.

МОЧА

мокар као моча *сасвим мокар.*

МРТАВ

мртав пијан *јак/потпуно пијан.*

МРТВАЦ

блед као мртац *врло блед.*

МУЊА

брз као муња *врло брз/муњевит.*

НАКОВАЊ

нов као испод наковња *потпуно нов.*

НАЛИВЕН

бити као наливен *бити једар/чврст.*

НАСЛИКАН

бити (изгледати) као насликан *бити врло леп/згодан.*

НЕБО

висок до неба *врло висок.*

НИТ

мокар до нити *потпуно мокар.*

покиснути до нити *сасвим покиснути, покиснути до коже, бити потпуно мокар.*

НОГА

бити (стајати) једном ногом у гробу *бити близу смрти, бити на смрт болестан, бити врло стар/немоћан.*

ноге су коме над јамом *бити врло стар/немоћан.*

ноге су коме окраћале *изнемоћи од умора.*

обарати (откидати) с ногу (некога) 1) *одузимати неке снагу, живост; чинити малаксалим, онемоћалим, неспособним (о болести, пијанству и сл.); 2) изненађивати, запрепаићивати (нечим необичним), одушевљавати (изгледом).*

пекарске ноге *криве ноге.*

ОВЦА

сед као овца *сасвим сед, беле косе.*

ОКО

воловске очи *јако велике/разрогачене очи.*

издале (оставиле) су кога очи *не видети добро, бити слабог вида. леп (кршан) је неко да га се два ока не могу нагледати бити необично леп/наочит.*

соколово око *добар/оштар вид, добро запажање.*

укочити се као мртвачке очи *остати/постати непомичан/непокретан.*

укрстити очи (очима) *гледати разроко (о пијаном или о болесном човеку).*

видети (гледати) голим (простим, слободним) око *видети без помоћних средстава (без наочара, микроскопа и сл.).*

ОТАЦ

бити исти (испљунути, плунути) отац *бити врло сличан оцу.*

ОЦАК

као да је кроз оцак прошао *врло црн, црн и гарав.*

мршав (сув) као да је у оцаку висио *врло мршав/сув.*

ПАЛИЦА

танак (сув) као палица *врло мршав.*

ПАЊ

пијан као пањ *веома пијан, потпуно пијан, пијан до бесвести.*

стари пањ *стар/оронуо човек, старац.*

ПАРАГРАФ

искривити се као параграф *повити се (обично о човеку).*

ПЋС

заденути (метнути) кога за пѣс *истицати се снагом/јачином.*

ПЃС

мршав као пѣс *врло мршав.*

ПАТКА

корачати као сита патка *гегати се.*

ПЕДАЉ

нема кога педаљ од земље *бити малена раста.*

ПЕРЦЕ

лак као перце *врло лак, лаган, незнатне тежине.*

ПИШТОЉ

го као пиштољ *го голицат, сасвим го.*

ПЛАТНО

блед као платно *јако/мртвачки блед.*

ПЛЕЋА

имати добра плећа *бити јак/чврст, бити у стању подносити велики терет.*

ПОСТЕЉА

бити везан (привезан, прикован) за постељу *лежати болестан, бити тешко болестан/непокретан.*

ПОЧЕТАК

уста као чарапин почетак *велика уста.*

ПРАСАЦ

прљав као прасац *врло прљав, блатан.*

ПРОШТАЦ

прав као проштац *потпуно прав.*
танак као проштац *врло танак.*

ПРИЛИКА

слика и прилика *врло леп, наочит.*

ПТИЦА

лак као птица *брз, лаган.*

ПУЦЕ

здрав (зрео) као пуце *одличног здравља, доброг изгледа.*

РАК

брз као рак *ирон. врло спор, тром.*
црвен као рак *јако црвен, црвен у лицу.*

РЕБРА

броје се (виде се) коме ребра *бити врло/јако мршав.*

РИБА

здрав као риба *одлична здравља, врло свестан, чио.*

РОСА

млад (свеж) као роса *врло млад, свеж, неистрошен (обично у доба ране младости).*

млад као роса у подне *ирон. стар, остарео.*

РУКА

имати тешку руку 1) *имати јак, снажан ударац;* 2) *бити невешт.*

СВЕЋА

усправан (раван, прав) као свећа *потпуно усправан/раван.*

СВИЛА

мек (мекан) као свила 1) *врло мек;* 2) *попустљив, доброћудан.*

СВИЊА

пијан као свиња *јако пијан.*

СЕКИРА

пијан као секира *јако, потпуно пијан.*

СЕНКА

изгледати као сенка *бити врло слаб/мршав.*

СЛИКА

леп као слика *врло леп, наочит.*

слика и прилика *в. ПРИЛИКА.*

СМРТ

блед као смрт *врло блед.*

хладан као смрт *потпуно хладан, леден.*

мршав као смрт *врло мршав.*

бити (лебдети) између живота и смрти *в. ЖИВОТ.*

СМУК

пијан као смук *потпуно, до бесвести пијан.*

СНАГА

бити у пуној (најбољој) снази *бити здрав и јак; бити у снажној доби.*

млада (нова) снага *млади/нови људи, нова генерација*

мушка снага *велика снага*

опасати се (мушком) снагом *одрасти, ојачати, добити снагу, постати јак.*

пуцати од снаге *бити врло јак и здрав, бити чио.*

СНЕГ

бео као снег *врло/сасвим бео.*

СО

бибер и со в. БИБЕР.

СРЖ

здрав као дренова срж *одличног здравља, врло здрав.*

СРНА

брз као срна *врло брз.*

СРЦЕ

носити кога под срцем *бити у другом стању, бити трудна.*

СТАЊЕ

бити у благословљеном (другом) стању *бити трудна/носећа/бременита (о жени).*

СТАР

метузалемики стар *јак/врло стар.*

СТОЖИНА

дуг и мршав као стожина *врло висок и мршав.*

СТРАШИЛО

изгледати као (право) страшило *ружно изгледати.*

СТРЕЛА

брз као стрела *врло брз.*

СУЗА

бистар као суза *потпуно чист.*

чист као суза 1) *потпуно, сасвим чист, без икакве прљавштине;* 2) *јасан, без приговора, неоспоран.*

СУНЦЕ

чист као сунце *потпуно чист.*

ТВОР

заударати (смрдети) као твор *веома/јак*о заударати.

ТОРАЊ

висок као торањ *врло висок.*

ТОРБА

искочити коме из торбе *бити сличан коме.*

ТРАВА

чути како трава расте *врло добро чути, имати оштар слух.*

ТРБУХ

носити трбух *бити трудна/носећа.*

трбух до зуба *велики трбух у поодмаклој трудноћи/пред скори порођај, јако упадљива трудноћа.*

ТРЕСАК

јак као тресак *врло здрав, јак.*

ТРЕШТЕН

трештен пијан *потпуно пијан, наљоскан.*

ТРЛИЦА

танак (сув, раван и др.) као трлица *врло танак, сув и др.*

ЋОШАК

на три ћошка (бити) 1) *како не ваља, лоше, нескладно, неугодно.* 2) *бити лоше воље, нерасположен.*

ЋУСКИЈА

напити се (опити се) као ћускија *бити потпуно пијан, потпуно се опити.*

тежак као ћускија *веома тежак.*

УСТА

уста од уха до уха *врло велика/широка уста.*

уста су коме паром пререзана *имати мала/нежна уста.*

УХО

бити танких ушију *врло добро чути, имати врло осетљив слух.*

бити тврд на ушима *слабо чути, бити наглув.*

прозиру се коме уши *бити јако слаб/болестан.*

ФИЈАКЕР

бити стари фијакер *врло се дотерати, дотерати се тако да изгледа смешно.*

ХРАСТ

јак као храст *врло јак, чврст, отпоран.*

ЦЕКИН

жут као цекин *изразито жуте боје.*

ЧАЧКАЛИЦА

мршав, танак као чачкалица *веома мршав.*

ЧЕКИЋ

нов као испод чекића *сасвим нов.*

ЧЕЛИК

челик од човека *веома јак/издржљив човек.*

ЧЕП

пијан као чеп *потпуно пијан, до бесвести пијан.*

ЧИТАВ

здрав и читав *в. ЗДРАВ.*

ЧИТАТИ

говори неко као да чита *имати дар говора, лако говорити, бити добар/вешт говорник.*

ЧУДО

изгледати као девето чудо *бити необичан/чудноват.*

ЦИГЕРИЦА

избледети као цигерица *изгубити боју.*

ШАКА

шака јада *нешто малено и слабо, бедно.*

ШКАТУЉИЦА

као из шкатуљице *добро уређен, дотеран.*

ШТАКА

мршав као штака *врло мршав.*

ШТУКА

сув као штука *јако и врло мршав.*

РЕЧНИК ВЛАСТИТИХ ИМЕНА

Прилог раду „Фразеологизми чије су
компоненте властите именице и њихове изведенице“

АБРАХАМ

отићи у Абрахамово крило *умрети.*

АВГУСТ

глупи Август *лакрдџијаш у циркусу или уопште циркусант, клоун.*

АДАМ

Адамово колено *племенита особа.*

од Адама и Еве *од давнина, од када се зна за човека, од почетка.*

од Адама развести *опширно причати, развући неку причу.*

у Адамовом костиму *го, наг.*

АМЕРИКА

открити (проналазити, пронаћи) Америку *обратити пажњу, упозорити на нешто непознато или значајно; као ново представити нешто што је већ познато, пронаћи тобоже нову ствар.*

АНЂЕЛИЈА

ћорава Анђелија *мартовска мећава, вејавица, јак ветар са снегом.*

АРГУС

Аргусове очи *очи које све виде, запазе.*

АРИЈАДНА

Аријаднина нит *спасоносно средство.*

АТИНА

храм богиње Атине *универзитет.*

АХИЛ

Ахилова пета *најосетљивије место, слаба страна, слабост, мањкавост.*

БАН КУЛИН

за Кулина бана *у врло давна времена.*

од Кулина бана *издалека, од давнина, од самог почетка; надуго и нашироко, врло опширно.*

од Кулина бана и добрих дана *из старог, доброг времена.*

БАЧКА

па и мирна Бачка *све је у реду, све је решено.*

БИБЛИЈА

наша Библија *најважнија ствар, закон.*

стар као Библија *врло стар.*

БОГОРОДИЦА

украо би и Богородичин покров *бити безобзиран или велики лопов.*

БОЖИЋ

гојити прасе уочи Божића *почињати неки посао кад је већ доцкан, остављати посао за последњи час.*

доћи ће коме Божић *доћи ће бољи дани, боље време или живот.*

изести другог (тридесет и сл.) Божића *имати година колико се Божића провело.*

ићи као пасуљ на Божић *никако не пристајати, не одговарати.*
као Божић и Бадњи дан *увек заједно, нераздвојно.*

БОСНА

босански грб *савијање руке у лакту као знак одбијања.*
па и мирна Босна *све је у реду, све је решено.*

БАВИЛОН

бити (наћи се) у Вавилону *бити у месту где се неразумљиво или много говори.*

вавилонска кула *збрка, хаос, метеж.*

вавилонски језик *неразумљив језик.*

ВАРТОЛОМЕЈ

Вартоломејска ноћ *крвопролиће, покољ.*

ВИНКО ЛОЗИЋ

ударио некога Винко Лозић у главу *бити пијан, опити се.*

ВЛАХ

да се Власи не досете *прикрити право стање, сачувати тајну, прикривати намере.*

држати се као влашка млада *држати се збуњено, стидљиво, укочено.*

измесити кога као Влах *питу истући, избити, измлатити некога.*
чудити се као влашка млада *јакко и врло се чудити; снебивати се.*

ВРЗА

врзино клупко (коло) *збрка, метеж, неред.*

ГОРДИЈЕ

Гордијев (Гордијски) чвор *замршена, запетљана ствар, тешко решив проблем.*

решити (пресећи) Гордијев чвор *решити заплетен, тежак, замршен проблем (на како буде).*

ДАМОКЛО

Дамоклов мач *непрестано претећа опасност.*

ДЕМБЕЛИЈА

земља Дембелија *измишљена земља у којој тече мед и млеко, у којој се не мора ништа радити.*

ДРИНА

изводити криве Дрине *неозбиљно се понашати, којешта говорити и радити.*

исправити (исправљати) криву Дрину *покушавати учинити немогуће; тражити правилно решење у компликованој ситуацији; радити узалудан посао.*

ДУНАВ

много ће воде протећи Дунавом *проћи ће још много времена.*

ЂУРА

о Ђурину петку *никада.*

ЕВА

Евина кћи *женска особа с особинама карактеристичним за свој пол, жена.*

Евино колено *жена уопште.*

Евин син *човек, људско биће, смртник.*

у Евином костиму *гола, нага.*

ЕНГЛЕЗ

правити се Енглез *правити се необавештен, неупућен; правити се невешт, незаинтересован или равнодушан.*

ЖИД

вечни Жид *особа која нигде не налази мира и спокоја.*

ЈАНКО

Јанко и Марко *сви, свакојаки.*

провести се као Јанко на Косову *провести се врло лоше, лоше проћи, настрадати.*

ЈОВА

(хајде) Јово наново *све испочетка почети.*

ЈОСИП

правити се праведним Јосипом *правити се невиним, безазленим.*

ЈУДА

Јудина пара *новац примљен као мито за издајнички посао.*

Јудин пољубац *издајнички поступак под велом пријатељства.*

КИНЕЗ

кинески зид *непремостива преграда, препрека.*

правити се Кинез *чинити се сасвим неупућен у нешто, необавештен о ствари о којој се говори.*

оградити се (одвојити нешто) кинеским зидом *прекинути везу са светом, оградити (се) од спољног утицаја.*

КОЛУМБО

Колумбово јаје *изненадно, ненадано откриће; решење неког проблема, питања.*

КОСОВО

направи се Косово *лом, тучњава.*

све је некеме равно до Косова *сасвим је свеједно некеме, бити равнодушан према нечему, бити неосетљив.*

ЛАЗАР

лежати као Лазар *бити немоћан, убог, напуштен.*

МАРИЈА

држати се као дрвена Марија *укочено се држати; усиљено се понашати.*

МАРИЦА

бацити нешто у мутну Марицу *узалудно трошити, расипати нешто.*

МАРКО

јак као Краљевић Марко *врло јак, дивовске снаге.*

обећавати некеме Маркове конаке *обећавати некеме нешто немогуће; врло много, све и свашта.*

причати Маркове конаке *причати дуго и широко; причати невероватне и незанимљиве ствари.*

МАРС

као да је неко с Марса пао *наиван; необавештен; запањен; изненада.*

није неко с Марса пао *не бити глуп или наиван.*

МАРТА

баба Марта *месец март (у вези са честим променама времена у току једног дана).*

МОХИКАНАЦ

последњи Мохиканац *последњи представник неке групе, покрета.*

НИГДАРЈЕВО

на свето нигдарјево *никада.*

ОЛИМП

с олимпијске висине *надуто; укочено.*

ПАРИЗ

мали Париз *врло лепо уређено, занимљиво место или град.*

ПАРНАС

попети се на Парнас *постати песник.*

ПЕТАР

коштати као Светога Петра *кајгана врло скупо коштати.*

Петар и Павле *свако.*

ПИЛАТ

доспети (наћи се) као Пилат у Веравање *случајно се негде наћи.*

ићи од Понција до Пилата *тражити, лутати за каквим циљем.*

опрати руке као Пилат *скинути одговорност са себе.*

слати некога од Понција до Пилата *слати некога од једне установе до друге, слати некога овамо-онамо.*

ПИР

Пирова победа *без сврхе, радости, оправдања; победа са превише жртава, бесмислена победа.*

ПОТЕМКИН

Потемкинова села *обмана, варка; наочиглед изврсно, а у ствари лоше стање.*

ПРОКРУСТ

Прокрустова постеља *тежак положај, ситуација или место где увек на неки начин нешто страда.*

РАДОВАН

благо цара Радована *огромно недостижно богатство, благо за којим сви трагају, али нико га не може пронаћи.*

РУБИКОН

прећи Рубикон *донети смелу, неопозиву одлуку; учинити одлучан корак.*

СИЗИФ

Сизифов посао *непрекидан, заморан, узалудан и бесплодан рад без сврхе и смисла.*

СИЈАМ

сијамски близанци *блиска повезаност особа или ствари.*

СОДОМА

Содома и Гомора *разврат, највећа поквареност, пропаст, пакао.*

СОЛОМОН

соломонска пресуда *мудра, праведна или досетљива пресуда.*
соломонско решење *мудро, праведно или довитљиво решење.*

СЦИЛА

између Сциле и Харибде *између две опасности или неугодности.*

ТАЛИЈА

Талијин храм *позориште.*

ТАНТАЛ

Танталове муке *велике, несносне муке.*

ТОМА

неверни Тома *онај који не верује, који сумња у све.*

ТОША

правити се Тоша *правити се неупућен и необавештен; чинити се невест; правити се глуп.*

ТУРСКА

задужити се као Турска царевина *имати много дугова, бити пре-задужен.*

није турска сила *није хитно, не треба журити; није никаква невоља.*
пролазити као (по)крај турског гробља *проћи (пролазити) без поздрава, не обраћајући пажњу, сасвим незаинтересовано.*
турска петица *наслабија, непролазна оцена.*

ТУРЧИН

гори од Турчина *најгори.*

куд сви Турци, туд и ћелави Муја *куда већина, туда и мањина (па како буде).*

лагати као Турчин *необично много лагати, говорити очите неистине.*

пушити као Турчин *много и страсно пушити.*

ХЕРКУЛ

Херкулов посао *тежак посао, надљудски напор.*

ХОМЕР

хомерски смех *гласан, бучан смех.*

ХРИСТ

брат у (по) Христу *хришћанин, припадник исте хришћанске заједнице.*

ЦИГАНИН

циганска душа *особа прљавог, непоузданог карактера; цепидлака.*
циганска посла *прљав, нечастан посао.*

црни Циганин *врло сиромашан човек, социјално најнижи, најгори.*

ЦРНОГОРАЦ

црногорски кум *особа која би заменила младожењу прве брачне вечери.*

ШВАБА

натезати као Шваба с гаћама *не умети радити неки посао.*

ШПАНСКИ, -а, -о

шпанска села *нешто потпуно неразумљиво, непознато.*

РЕЧНИК ФРАЗЕОЛОГИЗАМА
МОТИВИСАНИХ БОЈАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Прилог раду „Фразеологизми с бојом
као саставном компонентом у српском језику“

БЕЛА БОЈА

**бежати (ићи, отићи и сл.) преко (бела) света одлазити/отићи да-
леко од куће у непознат свет.**

**бежати, побећи (поћи, отиснути се и сл.) у (бели) свет одлазити/
отићи од куће даље, напуштати/напустити кућу, боравиште да
би се остварио бољи живот.**

**бела (плава, сива) књига књига у којој каква држава објави до-
кументе о каквом важном догађају с намером да оправда свој по-
ступак.**

**бела (сламната) удовица жена којој је муж за ограничено време
одсутан.**

бела ворана велика реткост, нешто врло необично, велики изузетак.

бела глава 1) седа глава 2) паметна/искусна особа.

бела куга хотимичан, свестан побачај, уздржавање од породе.

беле године старост.

беле плести 1) бити седа, остарети 2) остати уседелица.

бели дан 1) дан уопште 2) светао дан после зоре.

бели свет далеки, непознати, туђи крајеви.

бели удовац муж којем је жена за ограничено време одсутна.

бели хлеб господски живот.

**бело робље жене које се откупом или преваром одводе у хареме
или јавне куће.**

бео као снег врло, сасвим бео.

**бити (живети) на белом хлебу очекивати извршење смртне казне,
живети у очекивању најтежега.**

**бити (стајати) на белом хлебу очекивати извршење смртне казне
после изрицања пресуде.**

**бити с белим оковратником бити преступник, бити крив, али
правити се невин (о особама којима је тешко ући у траг јер се на-
лазе на вишим положајима).**

гледати кога бело гледати са неразумевањем, са чуђењем, глупо.

доћи (осванути) на белом коњу доћи са снегом.

**и бело испод нокта (испод ноката, под ноктом, под ноктима) све.
изнети што на бели дан обелоданити, објавити што.**

не видети бела (белога) дана 1) *бити презаузет* 2) *не остати жив. не рећи ни црне ни беле не проговорити, не дати своје мишљење, свој суд, ћутати.*

ни беле ни црне ни једне речи, ни лепо ни ружно, ни повољно ни неповољно.

од црна учинити бело *хтети немогуће, покушати извести немогуће.*

плести беле власи *остати уседелица.*

преклапати и црно и бело свашта *говорити.*

преко бела света *врло далеко.*

у по бела дана дању, усред дана, у подне, свима на видiku.

усред бела дана дању, усред дана, свима на видiku.

црно на бело (на белом, на белу) *написмено, писмено, потпуно јасно, са сигурним доказима.*

чувати (остављати, скупљати) беле новце за црне дане *штедети, остављати на страну за случај потребе, невоље.*

чувати, сачувати беле паре за црне дане *штедети за тешке дане, штедети да се нађе у невољи.*

БЛЕД, -а, -о

блед као зид *сасвим блед.*

БОЈА

излазити (изаћи) с бојом на среду (на видик) *отворено износити (изнети) своје мишљење.*

мењати (променити) боју 1) *бледети или црвенети од физичке боли (обично хладноће или врућине)* 2) *бледети или црвенети од страха, престашиити се* 3) *мењати (променити) политичко уверење, прећи у другу партију.*

показивати се (показати се) у правој боји *открити своју праву природу.*

префарбан (офарбан, намазан) свим бојама *врло вешт, лукав.*

приказивати (приказати) кога, што у правој боји (у правим бојама) *приказати кога, што онако како јест, реално приказати кога, што.*

приказивати (приказати) кога, што у црној (ружној, тамној) боји *приказивати кога, што негативно, песимистично.*

приказивати (приказати) кога, што црним бојама *неповољно приказивати кога, што, говорити што лоше о кому.*

сликати, насликати (оцртати и сл.) кога, што у црним (најцрњим, тамним) бојама приказати кога или што врло негативно, оцртати кога.

хтети у сваку боју бити спреман на свакакву раду, све учинити негативно; бити без карактера, бити превртљив, себичан.

ЖУТА БОЈА

жут као восак врло жут.

жут као лимун врло жут.

жут као цекин изразито жуте боје.

жута кућа лудница.

жута опасност Кинези, опасност за Запад.

клати се као жути мрави немилосрдно.

надрљати као жути настрадати.

ЗЕЛЕНА БОЈА

дати кому, чему, за што зелено светло дати кому дозволу за што, допустити што, бити сагласан с остваривањем чега.

доћи до зелене гране обогатити се, материјално се придвићи, ојачати.

доћи на зелену грану подићи се материјално, напредовати, успевати, ослободити се оскудице.

обрати (зелен) бостан пропасти, настрадати, зло проћи, лоше се провести.

проћи као зелена трава настрадати, немати успеха.

решавати за зеленим столом решавати/расправљати на бази посебних (владиних) комисија.

ЗЛАТНА БОЈА

златан мајдан неисцрпан извор.

златна времена успешно доба.

златна средина умереност, избегавање крајности.

златне руке веште руке.

златни дани најлепше доба.

златна свадба прослава педесет година брака.

златни рудник неисцрпан извор материјала.

златним словима уписати запамтити нешто важно.

златно доба најлепше доба, најбоље доба.

златно правило најбитније правило.

златно теле *лажни идеал.*

имати златне руке *бити врло вешт.*

имати златно срце *бити племенит човек.*

обећавати златна брда *обећавати много, давање немогућих обећања.*

обећавати златне куле *обећавати много.*

пала ми (ти и сл.) је златна јабука у крило *оженити се лепом и вредном девојком.*

уписати златним словима *унети у историју као вредно помена.*

МРК, -а, -о

до мрка мрака *до касно у ноћ.*

ПЛАВА БОЈА

плава коверта *коверта са митом.*

плава крв *племичка крв.*

РУЖИЧАСТА БОЈА

гледати ружичасто *оптимистично.*

приказивати у ружичастом светлу *приказивати нешто бољим него што јесте.*

ружичаста перспектива *повољан изглед нечега.*

СЕДА БОЈА

под седе власи *у старости.*

СРЕБРНА БОЈА

сребрна свадба *прослава 25-годишњице брака.*

ТАМАН, -а, -о

тамни вилајет *тамо где је увек тама, нешто непознато.*

ЦРВЕНА БОЈА

као црвена јабука *младо, лепо, здраво.*

поцрвенети до ушију *јако поцрвенети.*

прича о црвеном врапцу *улепшана прича.*

пустити црвеног петла *запалили ватру.*

црвен као јабука *изгледати здраво.*

црвен као крв *врло црвен.*

црвен као мак *врло црвен.*

црвен као паприка *црвен од љутње.*

црвен као рак *јако црвен.*

црвена линија *крајње подношљива граница.*

црвена нит *главна мисао која се понавља.*

ЦРНА БОЈА

бити записан (уписан) у црној књизи (црну књигу) *бити сумњив, непожељан, бити у немилости.*

бити кому црн пред очима *бити кому врло мрзак/одвратан.*

видети све црно *бити песимистички настројен, видети само лошу страну ствари.*

видети црно *бити песимист, видети само лошу страну ствари.*

допасти црна руха жалити *кога свога након смрти.*

дужан и црно иза ноката *бити презадужен, бити дужан свим што се има.*

записати што црном кредом у оцак *сматрати изгубљеним (новац), пропасти (дугови).*

зацрни се кому пред очима *губити свест.*

метнути (увалити) кому црн комад у торбу *напакостити, подвалити кому.*

не дати ни црно испод нокта (ноката) *не дати баш ни мало, бити веома шкрт.*

не рећи ни црне ни беле *не проговорити, не дати своје мишљење, свој суд, шутети.*

ни беле ни црне *ни једне речи, ни лепо ни ружно, ни повољно ни неповољно.*

ни црно под ноктом (под ноктима) *ништа, мало.*

није враг тако црн *није несрећа тако велика.*

обући се у црно *пасти у велику жалост, ожалостити се због чије смрти.*

од црна учинити бело *хтети немогуће, покушати извести немогуће.*

отићи под (црну) земљу *умрети, погинути.*

отерати (послати) кога у (под) црну земљу *проузроковати чију смрт.*

плакати (заплакати) као љута (црна) годинница *јако, горко плакати.*

плакати (заплакати, јецати и сл.) као љута (црна и сл.) година *јако, горко плакати.*

покрила кога (црна) земља *бити мртав, умрети.*

преклапати и црно и бело *свашта говорити.*

приказивати (приказати) кога, што у црној (ружној, тамној) боји *приказивати кога, што негативно, песимистично.*

приказивати (приказати) кога, што црним бојама *неповољно приказивати кога, што, говорити што лоше о кому.*

радити на црно *радити мимо законских прописа.*

саставити (сложити) кога са (црном) земљом 1) *оборити кога на земљу (оружјем или другачије)* 2) *убити кога.*

све је кому црно *негативно, песимистички гледати/просуђивати.*

сликати, насликати (оцртати и сл.) кога, што у црним (најцрњим, тамним) бојама *приказати кога или што врло негативно, оцртати кога.*

сложити кога са (црном) земљом 1) *оборити кога на земљу (оружјем или другачије)* 2) *убити кога.*

увалити кому црн колач у торбу *направити кому зло, увући у зло, нашкодити кому.*

црн као гавран *јак, посве црн.*

црн као кртица *јак, посве црн.*

црна берза *тајна/недопуштена трговина.*

црна година 1) *лоша/безуспешна година* 2) *тежак живот.*

црна кућа *тамница.*

црна листа *попис непожељних људи или ствари.*

црна марица *полицијски ауто за превоз затвореника.*

црни дан *дани оскудице и невоље.*

црни дан *несретни дан, несрећа, пропаст.*

црни облаци надвијају се (скупљају се, висе и др.) над ким, над чим *предстоји кому велика несрећа / велико зло.*

црни петак *одвећ несретан дан; тежки часови.*

црни хлеб *мучно стечена слаба зарада.*

црни хумор *заједљив, саркастичан хумор.*

црним писменима *записати упамтити као велику несрећу/невољу.*

црно (слабо, лоше и сл.) се пише кому 1) *чекају/очекују кога неприлике/опасност* 2) *налазити се у злу стању.*

црно злато 1) *угљен* 2) *нафта.*

црно на бело (на белом, на белу) *написмено, писмено, потпуно јасно, са сигурним доказима.*

човек црна образа *нечастан, непоштен човек.*

чувати (остављати, скупљати) беле новце за црне дане *штедети, остављати на страну за случај потребе, невоље.*

чувати, сачувати беле паре за црне дане *штедети за тежке дане.*

ФАРБА

излазити са фарбом на среду *изнети истину на видело.*
свим фарбама префарбан *лукав, препреден.*

ШАРЕН, -а, -о

гледати као теле у шарена врата *гледати бесвесно, не разумевајући ништа.*

шарена гуја *и добар и зао, прикривена злоба.*

шарена лаж *измишљена ствар.*

шарена посла *нешто сумњиво.*

шарено друштво *друштво различитих занимања, интереса.*

II

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

Милица Боровчанин

ЈУ СШЦ „Василије Острошки“, Соколац

Ментор: мср Немања Каровић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

РАТНИ МОТИВИ У ПОЕЗИЈИ РАЈКА ПЕТРОВА НОГА И РАДОСЛАВА САМАРЦИЈЕ

Сажетак: Основни циљеви рада су упознавање са поетиком оба пјесника, а потом анализа њихових поетичких и тематских сродности. При томе, пажња ће превасходно бити посвећена пјесмама са наглашеним ратним мотивима. Приликом проналажења и анализе ратних мотива у поезији Рајка Петрова Нога и Радослава Самарције примијећено је да се у пресеку нашао низ заједничких мотива, почев од доживљаја поријекла човјека, народа, српства, земље, до описа самог рата и послјератног доба, а који су понекад испјевани из сличног, а некад из сасвим различитог гледишта, док ће узроци таквог виђења покушати бити објашњени кроз сам рад. У главни истраживачки фокус смјештено је питање утицаја рата, као друштвене и културне прекретнице, на поетику ове двојице пјесника.

Кључне ријечи: рат, поезија, поријекло, српство, вук, бор.

Као догађај од велике историјске важности, рат не можемо посматрати само као војни сукоб супротстављених страна, него као корјенит преокрет који доводи до подјеле једне земље, имајући нужне рефлексе у друштву, култури и књижевности. О теми рата у савременој књижевности, босанскохерцеговачки књижевник Жељко Иванковић каже:

Рат је много тога битно обиљежио. Уз све страдање и патњу које је донио, парадоксално, оснажио је књижевну креативност, у књижевност у БиХ донио нову вриједност. Подијелио је БиХ као државу и друштво, али је оснажио увјерење да су писац и писање уникатни. [...] Наша књижевност данас је у доброј мјери интоксиграна ратом. Но,

рат је као и све друго, увијек само позорница на којој се живи живот, огољују људи, њихове судбине, карактери, темпераменти... Рат, као једна од граничних ситуација људског живљења, литерарно је веома пожељна и захвална позорница. Писац који је преживио сву тежину рата добио је дар с неба, једно огромно богатство и искуство без кога би као човјек био пуно срећнији, али је као писац добио рудник из ког може дуго ићи са својом златном жицом (Иванковић 2015).

Рајко Петров Ного рођен је на Боријама код Калиновика, на концу Другог свјетског рата. Након основне школе завршио је Учитељску школу, а потом и Филозофски факултет у Сарајеву. У Београд одлази 1982. године, гдје га је и затекао рат. Члан је Удружења књижевника Србије, Сената Републике Српске и Академије наука и умјетности Републике Српске. До краја 2007. објавио је педесет двије књиге, од којих су најпознатије збирке поезије: *Зимомора* (1967), *Зверињак* (1972), *Недремано око* (2002), *У Виловоме долу* (2005), *Лечам и калопер* (2006) и друге.

Радослав Самарџија рођен је 1953. године у Трнову, а умро 2009. у Источном Сарајеву. Био је пјесник и афористичар. Учествовао је као борац у Одбрамбено-отаџбинском рату од 1992. године. Био је члан Удружења књижевника Републике Српске. Објавио је збирке поезије: *Говорим српски* (1994), *Марко Краљевић и телевизија* (1996), *Ослушкивање Бога* (1997), *Послератна идила* (2006), а у рату су му изгорјела три готова рукописа. Њему у част, у Трнову се сваке године одржава књижевна манифестација „Говорим српски – дани Радослава Самарџије“.

Рајко Петров Ного и Радослав Самарџија су пјесници који, условно речено, долазе из различитих пјесничких кругова. С једне стране, Ного је доста познатији и „далекосежнији“ пјесник, а са друге, Самарџија припада кругу сарајевско-романијских књижевника ратног и послератног периода, можда још недовољно афирмисаних да би се за њих много знало изван граница Босне и Херцеговине. Као што Недељко Бабић запажа: „И Самарџија је, као већина најбољих писаца Републике Српске, трајно обиљежен оном *мрком кудељом сарајевске магле на челу*“ (Бабић 2021: 297). Важно је напоменути да код Ного пјесме са ратним мотивима представљају мали дио укупног пјесничког опуса (који је свакако опширнији него

Самарцијин), док је код Самарције ратна поезија у ствари она која преовладава. Оно што је такође важан податак при анализирању и разумијевању пјесама јесте чињеница да је Ного о рату писао релативно „далеко“ од њега (јер је од 1982. живио у Србији), док су скоро све Самарцијине пјесме о којима ће овдје бити ријечи написане директно на ратишту. То је врло погодно за анализу, јер ћемо сагледати виђење истих догађаја из два различита угла.

Поред ових чињеница које их раздвајају, постоји низ сличности у њиховом стилу писања које нам дозвољавају да их тумачимо као пјеснике сличне поетске оријентације. Тако о Самарцијином стваралаштву Недељко Жугић запажа: „Писао је поезију, у строгој рими – у матрици Рајка Петрова Нога, чак и рескијим стилем, са нагласком *говорим српски*“ (Жугић 2021: 5), док Недељко Бабић примјећује: „Док се у овом пјеснику пекло то што је на папир истекло осјећа се да је за „потпалу“ кориштена и жива дреновина Ногове поетике, што се у негативу Самарцијиних пјесничких слика не види као нешто негативно“ (Бабић 2021: 297). Интересантно је и да обојица потичу са ијекавског говорног подручја, али су већином писали екавицом, што би могло да се објасни заједничком потребом српских писаца у Босни и Херцеговини да истакну свој национални идентитет у земљи у којој сва три народа говоре и пишу ијекавицом, али исто тако то може да симболише блискост са Србијом, као матицом српства.

Ратни мотиви у поезији ових пјесника највећим дијелом и нису мотиви самог рата, него издвојени сегменти природе, земље и човјека, затечених у ратном тренутку. Такви мотиви, које сусрећемо у скоро идентичном облику и код Нога и код Самарције су: призор повратника, историјски догађај ексхумације тијела погинулих бораца, порука путнику кроз Босну и ратна молитва. Поред тога, они се баве питањима која су попримила форму универзалних проблема, а тичу се историјске и националне свијести, превазилазећи оквире једног историјског догађаја: праисконско поријекло, Босна као тамни вилајет, Дрина као међа и иронија.¹

¹ Имамо у виду Ногове пјесме: „Повратак“, „Писмо гроболомцу“, „На Кракају“, „Молитва“, „Сузна молитва“, „Откривење“, „Извјештај из Игала“,

О поријеклу човјека лирски субјекат у Ноговој пјесми „Сузна молитва“ каже: „Изблиза смо се гледали вук и ја / два тужна сужња два рођака ретка / [...] Изведи кротки чопор из зиндана / да под липама литургија почне“ (Ного 2005: 149), а код Самарције у пјесми „Исконски сабор“ каже се: „Под омаром, под вучијом шапом / [...] Враћен стварном поретку вредности / достојанству исконског сабора / заветујеш и месо и кости / вучјем зубу и корену бора“ (Самарција 2021: 144).

Да би се могли у правом свјетлу сагледати и анализирати остали мотиви, неопходно је кренути од самог почетка, од пјесничког доживљаја човјека и његовог поријекла, који је код Нога и Самарције веома сличан. Наиме, уочљиво је да се код обојице у контексту поријекла прожима мотив вука. О симболици ове животиње Веселин Чајкановић пише:

Ниједна од демонских животиња нема, у старом српском паганизму, тако велики значај као вук, и ни од које друге животиње не могу се тако јасно и оштро разликовати ступњеви религијског развоја, од „преанимистичког“ ка анимистичком, од териоморфног ка антропоморфном, од демона ка божанству. Између вука и човека постоји извесна мистичка веза; вук је митски еквивалент човеков. [...] Познато је и веома раширено, код свих примитивних народа, веровање да се душа, кад се ослободи из тела може склонити у какву животињу; о томе веровању дао нам је занимљивих података гентингеншки професор Бертолет, у својој књизи *Seelenwanderung*: према свему томе вуци којима се на Бадњи дан и уопште у зимско доба приносе жртве, у ствари су сеновите животиње, то јест: у најстаријем времену нашега паганизма веровало се да се у њима могу налазити душе предака (Чајкановић 1973: 106–107).

О повезаности вука са прецима човјека свједочи и веза између ове животиње и словенског бога мртвих: „Велики бог мртвих, пре но што је постао антропоморфан, имао је животињски облик. Он је, као што смо видели, замишљан у облику вука“ (Чајкановић 1973: 214). Чак, када кажемо мотив поријекла човјека, могли бисмо га сузити и на поријекло Србина, то јесте свег српског народа, јер како даље истиче Чајкановић: „У једном средњовековном каталогу у коме се сви народи

„Гле, Срби“; и слједећа Самарцијина лирска остварења: „Повратак ратника“, „Буђење мртвих“, „Уместо добродошлице“, „Молитвена песма“, „Исконски сабор“, „Поносна песма“, „Јахач огњеног ага“, „Ал’ се лепо ратовало“.

идентификују са понеком животињом, за Србина се каже да је вук“ (Чајкановић 1973: 110–111). Ногови стихови приказују човјека суоченог са прошлошћу, чији су носиоци управо преци. Лирски субјекат креће од садашњег тренутка и враћа се у најдубље поноре искона, док Самарција пјесму почиње и завршава мотивом вука. Дакле, примјећујемо кружан ток, човјек долази до садашњег тренутка и поново се враћа предачком духу. Надаље, код Нога се помиње „вучија азбука“, а код Самарције „бешћутне графеме“, дакле, алузија на писмо, и напослијетку, заједнички су мотиви биља. О симболици липе записано је:

Липа је дрво које све словенске традиције поштују као свето. Код Јуж. Словена липа је сврставана у најпоштованије дрвеће; велике старе липе су традиционално расле поред цркава и храмова, поготову старих; под тим липама приређивали су суђења, проводили празнике и ту се становништво окупљало (Агапкина 2001: 340).

Бор такође има мјесто у религији дрвета: „Наиме, у Неродимљу постоји један прастари, свети бор, за који традиција каже да га је посадио краљ Милутин. Првога дана Ускрса код тога бора држи се сабор, који кулминира у ритуалној гозби, при којој место у зачелу заузима бор“ (Чајкановић 1973: 10). Сагледавајући све три цјелине заједно, можемо закључити да пјесници поријекло свог народа проналазе дубоко у природи, „под вучијом шапом“ – у паганизму, развој народа сагледан је кроз развој културе и писма (и азбуке која није Вукова, већ „вучија“), а последњи овдје наведени стихови уједно су и последњи стихови пјесама и означавају хришћанство као крајњи развојни стадијум, духовни почетак, кроз литургију код Нога, односно завјет код Самарције.

О Босни Ного у пјесми „Откривење“ пјева: „Четири јахача из босанске тмуше / из каменог доба из крвавог спева / [...] И још чека роду На светском буњишту“ (Ного, 2010: 188), а Самарција у „Поносној песми“: „[...] Но тамо где липте уложене душе / где доскора у том Вилајету Смардном / грлише ме браћа сваљујући на дно“ (Самарција 2021: 49). И Ного и Самарција родну земљу виде као тамни вилајет, као раскрсницу свих недаћа и свјетских бојева. Код Нога, четири јахача могла би да представљају јахаче апокалипсе, с обзиром да сам

наслов пјесме алудира на то (последња књига Новог завјета носи наслов *Апокалипса* или другачије *Откровење*). Мотив тмуше сам по себи је јасан, зато што представља таму која се надвила над читавом земљом, чинећи је тамним вилајетом, али интересантан је помен „каменог доба“ које означава заосталост ове земље у цјелокупном развоју и „крвавог спјева“, јер њена је историја саткана од низа епских догађаја, крвљу заливених. На крају, он јој даје и ширу димензију, називајући је „свјетским буњиштем“, а поново у истом негативном контексту. Самарција ову фразу употребљава у нешто другачијем облику, дајући свом вилајету епитет смрадан, док се код њега, наспрам Ногових јахача, појављују уложене душе, а даље у пјесми и љигава браћа, што свједочи о његовом осјећању према завичају који напушта, с обзиром да се пјесма односи на одлазак из Сарајева. Код њега је присутна извијесна доза ироније, којом описује живот у зараћеној Босни: „По сили закона задовољан био / живећи слободно као миш крај мачке“ (Самарција 2021: 49). Пажњу привлачи и чињеница да се пјесма не завршава тачком, нити било којим интерпункцијским знаком, што би се могло приписати Самарцијиној пјесничкој слободи, али би могло и да значи да пјесник једноставно не види крај таквом стању.

О свом одласку преко Дрине Ного говори у пјесми „Извјештај из Игала“: „Кад оно / утекох преко Дрине / као бјегунац / међу јатаке / [...] Тамо / напољу / у животу / [...] Овдје сам / у азилу / лијечим се / од живота / [...] Кажем / ми смо њих оставили...“ (Ного 2010: 131), а Самарција у пјесми „Распеће песниково или Јахач огњеног ата“ (која је посвећена Ногу): „Преко Криве / преко мутне Ријеке / увијек те неко / страшан и мрк / на склиском брвну дочека / а ти би да љубиш / и овај грумен / и ону румен Истока / мач и колијевку / и тамо / и овамо / [...] / уз црне / уз бијеле скуте“ (Самарција 2021: 181).

Дрину Самарција назива „кривом и мутном“, јер управо она чини границу међу српским народом. Обојица пјесника умјесто Србија и Српска, употребљавају изразе „тамо и овамо“ односно „тамо и овдје“, али из различитог угла, наравно. Самарцијино „овдје“ је Ногово „тамо“ и обрнуто. Мач би овдје представљао простор западно од Дрине, гдје „ватре бјесне и

цврче казани“, како Самарција каже у наставку пјесме, а колијевка је источно од Дрине, матица и мајка читавог српског народа. Епитети црног и бијелог ове двије стране можда чак постављају у неку врсту супротности, што Ного потврђује и у пјесми „На Каракају“, о којој Драган Хамовић каже: „Песма се присећа подземне митске реке заборава са којом је вода дринска доведена у спрегу – Дрина као „међа клиска“ између два света“ (Хамовић 2005: 9). Чињеница да је брвно склиско означава неизвијесност и опасност таквог пута.

Свој опис ратних збивања Ного даје у пјесми „Помрачење“ ријечима: „Ноћ дужа од вијека / [...] Закрвављена лица / три вјере Језик исти / несретна породица / сунце и мјесец чисти / у крвцу огрезнули“ (Ного 2005: 126), а Самарција у пјесми „Тerra Balcanica“: „Дан за даном крвави датуми, / оран косац младо жито коси / [...] На Балкану пире ветрокази, / шу-плје главе проноси бујица“ (Самарција 2021: 74).

Заједнички мотив који се прожима кроз обје пјесме је крв, што није тешко повезати са ратом. Надаље, Ного наставља парадоксално, поредећи народ у Босни и Херцеговини са породицом (иако несретном), која је симбол јединства, а потом са сунцем и мјесецем, који представљају симболе супротног значења. То би значило да је окриље земље оно које их чини породицом (живе под истим кровом), али је вјера она која их раздваја, јер мјесец, то јесте полумјесец је симбол ислама, а култ сунца има важну улогу у хришћанству. „Исуса Христа су такође називали „незалазећим“, „истинским“, „разумним“ и „мисленим“ сунцем, а понекад и „Богом-сунцем“, а хришћанство светлошћу која долази од њега“ (Толстој 2001: 522).

Први Ногов стих најавује таме која не траје само у рату, већ остаје и дуго после њега.² Ноћ, односно мрак се уједно може разумјети и као доба неизвијесности и ишчекивања, о чему свједочи народни израз „Никад дочекаати зору“. Код Самарције се јавља јасна метафора у другом стиху, у којој „младо жито“ представља младе војнике и ратнике, а „косац“ непријатеља, а која је потврђена и у пјесми „Последње молитвено слово“, када каже „Место жита сејемо јунаке“ (Самар-

² Овај стих асоцијација је и на наслов Његошеве пјесме „Ноћ скупља вијека“.

ција 2021: 132), а сад то „жито“ бива покошено.³ Вјетрокази означавају неки немир, а шупље главе представљају пјесниково поимање бесмисла ратовања (нешто смислено и постојано не би се тек тако дало однијети вјетром и бујицом).

О ексхумацији тијела погинулих бораца Ного је писао у пјесми „Писмо гроболомцу“: „Најчешће си пуцо у мртвог Николу / за њим си дотуко већ рањеног Жарка / [...] Рука што је тукла свезаног Момчила / Куцно си дватрипут и кума и кумче / [...] Шта одабранима по хумкама чепаш / срећан кад чијега гроба се дочепа“ (Ного 2010: 236), а Самарција у пјесми „Буђење мртвих“: „Опрости куме, ал излежавања нема / [...] Већ сутра звери поравнаће нам сва гробља / након што мртвима поваде златне зубе; / поскочи Лазаре, Милоше, Родољубе“ (Самарција 2021: 124).

Сам почетак пјесама упућује нас на различиту перспективу обраћања. Ногов поетски глас се обраћа гроболомцу, а Самарцијин директно мртвима. Код Самарције је присутна извијесна доза сарказма или ироније, највидљивија у овдје наведеном првом стиху, али проткана кроз читаву пјесму. Објема пјесмама заједнички је помен кума. Осим што завређује велико поштовање у свим словенским заједницама, кум по вјеровањима има и хтонски карактер, о чему пише Веселин Чајкановић:

Из свега може се извести бар то да је кум посредник између живих и покојника. [...] Познато сазвежђе на небу зове се Кумовска Слама. По тој „слами“ иду душе покојника на небо. [...] У сваком случају, за нас је овде од интереса што се кумовско име везује за један пут који очевидно припада ономе свету (Чајкановић 1973: 81–82).

Самим тим, кум би се могао посматрати као представник читаве групе мртвих, односно њихов посредник у односу са живима, међутим и Ного и Самарција погинуле набрајају поименице, што би се могло објаснити потребом да им се лично обрате, јер на тај начин ни један ни други пјесник стотине и хиљаде мртвих не сматрају унифицираном масом, већ сваког човјека издвајају посебно, што потврђује и чињеница да их Ного назива „одабранима“. У Самарцијином случају овакво

³ Могла би да постоји, такође, дискретна веза између ових ријечи и Његових стихова из *Горског вијенца*: „Младо жито, навијај класове, / пређе рока дошла ти је жњетва“ (Његош 2001: 31).

обраћање могло би се само донекле описати као „клицање“, иако не у потпуности, зато што пјесников позив не потиче толико из религијских разлога колико из стварне нужде, јер је опасност која их је нагнала на пут врло близу.⁴ За разлику од Самарцијиног виђења мртвих: „Чак ти и ђед, струо пре пола века / већ стао у строј“ (Самарција 2021: 124) којим чак и у погинулима још увијек види снагу и полет, Ного епитетима мртав, рањен, свезан као да додатно наглашава њихову немоћ, чинећи тако кривицу гроболомца још већом, јер се окомио на непријатеља чије су руке везане, немоћног да се одбрани.

Одређена доза ироније и сарказма присутна је у неким стиховима ових пјесника: код Нога у пјесми „Гле, Срби“: „Бомбе су / кад већ варвари нису / ипак неко решење / узмимо рецимо србе / и остале индијанце / [...] Множе се дељењем“ (Ного 2010: 237), а код Самарције у пјесми „Ал’ се лепо ратовало“: „Беше вруће беше тврдо / нек се и то опробало / вражије смо прешли брдо / [...] манитоме опет мало / [...] Све у мишју рупу стало / баш се лепо ратовало“ (Самарција 2021: 65).

Узалудности и бесмисла ратовања оба пјесника дубоко су свјесна и зато овој теми приступају у моментима чак иронично, о чему је у Самарцијином случају говорио књижевник Недељко Жугић:

На резак начин пјева о рату, али без превијања рана и крви, него говори о њему као узалудној појави која се могла избјећи, али се ратовало из ината, неког сљевила надмоћи – и једне и друге стране. Сам проговор у пјесми „Ал’ се лепо ратовало“ је потврда те ироније (Жугић 2021: 6).

Почетни Ногов стих је алузија на завршницу пјесме Константина Кавафија „Очекујући варваре“, чиме се пјесми даје интертекстуална димензија и усложњава се њено значење. Онај чијим је гласом испјевана Ногова пјесма Србе сврстава у групу Индијанаца, дајући им особину дивљаштва и примитивизма, при чему треба обратити пажњу и на правопис пјесме, гдје се Срби наводе малим почетним словом, као да им се на тај начин одузима „титула“ народа. Обојица пјесника ипак

⁴ „Реч клицати има уже значење звати мртве јунаке у помоћ. Објашњење за овај поклич којима се мртви позивају у помоћ треба тражити у религијским схватањима“ (Чајкановић 1973: 115).

не могу да не примијете и да Срби на неки начин израстају у свом страдању, како Ного каже „множе се дељењем“ (Ного 2010: 237), а Самарџија потврђује у пјесми „Врба“: „Ал’ знам да сам Србин, јер мркнем па свићем!“ (Самарџија 2021: 111).

Призор повратника Ного је описао у пјесми „Повратак“ ријечима: „Сморен ратник се враћа / да опет загрли свет / ни травку згазити не сме / ни драгој убрати цвет / јер негде дете плаче [...] У живот као у храм укочи / и оста посве нем“ (Ного 2010: 38), а Самарџија у пјесми „Повратак ратника“: „Ено га, иде, насмешен борац / уместо главе носи заставу / [...] Пиљећи немо у призор пусти / постаде и сам камени знамен“ (Самарџија 2021: 112).

У почетним стиховима већ се сусрећемо са супротстављеним гледиштем двају пјесника. Код једног је „сморен ратник“, а код другог „насмешен борац“. Та разлика би могла значити да се први враћа са мишљу о минулом рату, а други са мишљу о предстојећем миру, који тек треба да га дочека, јер мир не почиње увијек тамо гдје се завршава рат. Ногов ратник улази у живот, а Самарџијин у пустош. Оно што је важно јесте да обојица на крају завршавају идентично – ниједи над призорима мирнодопског живота. Овај мотив је изузетно битан у сагледавању њихових поетика, јер представља једну издвојену слику, потпуно изоловану од остатка свијета и још важније, изоловану од рата, јер рат од тада остаје само у њему, ратнику, који је њиме обезглављен. Тиме су из фигуре војника одстрањена својства људскости, те у коначници, остаје само дехуманизовани борац: љуштура инструментализована ратом.

Слично је и код Нога, у трећем и четвртном стиху. Док год негдје плаче дијете, човјек не напушта љуштуру ратника, неке обичне ствари (попут гажења траве и браћа цвијета) нису му дозвољене, јер он у томе види повреду већ повријеђене природе (он не гледа очима човјека, већ очима борца, а оне су навикнуте само да виде ране). Напослијетку, обје ове пјесме су пјесме унутрашњег рата, који почиње тек кад се онај напољу заврши. Стога примијећујемо да је и код Нога и код Самарџије каткад присутна и психолошка тематика.

Ратна молитва такође се јавља у пресјеку Ногове и Самарџијине поетике: „Молитва“: „Угаси Боже свице / искључи Творче цврчке / утишај ластавице / бриз сунца охолога [...] За

раба сусталога / у окреченом гробу“ (Ного 2005: 147); „Моли-твена песма“: „Њима који беху и који ће бити / који и у земљи стоје окомити / у првој и задњој својој офанзиви / прекланим уз церек мусавог месеца / [...] Молим Те, Господе, подари спокојни / блажени мир за сва времена будућа“ (Самарција 2021: 107).

Рајко Петров Ного и Радослав Самарција доказали су својом поезијом да рат, иако површно посматран као догађај страдања, страве и ужаса, сасвим парадоксално може да изазове у човјеку и буђење духовне свијести. Први овдје наведени Самарцијин стих свједочи о томе да јунаци и њихова дјела остају вјечни. У објема пјесмама, лирски субјекат се обраћа Богу, молећи за мир и покој погинулих бораца, при чему поново имамо супротстављено виђење њих (војника), тамо гдје Ного каже „за раба сусталога“ (Ного 2005: 147), а Самарција „који у земљи стоје окомити“ (Самарција 2021: 107), што се поклапа са виђењем истих и у Ноговом „Писму гроболомцу“ и Самарцијиним стиховима из „Буђења мртвих“. Код Нога, занимљива је синтагма „окречени гроб“ која чак подсјећа на библијску слику у којој се Исус обраћа фарисејима називајући их „окреченим гробовима“, лијепим споља, али пуним костију и свакакве нечистоће изнутра. Овај израз би могао значити да је сав јад и ужас страдања невидљив споља. Да би се он разумио потребно је гледати „испод креча“, испод слојева заташкавања. Интересантан је и помен сунца (код Нога) и мјесеца (код Самарције) и то оба у неком негативном контексту, са епитетима охолог и мусавог, а такав однос могао би на неки начин да означава преношење кривице на природу, која у овом случају ремети мир заспалих душа.

Напослијетку, заједнички мотив је и порука путнику, коју Ного говори у пјесми „На Каракају“: „Ти који ходиш Српском стани на Каракају / у перивоју митском размирја дуго трају“ (Ного 2005: 138), а Самарција у пјесми „Уместо добродошлице“: „Ко си да си, одакле год био / [...] Ако си се овде запутио / [...] Бог ти дао соколова крила / да одлетиш где си наумио / само овде ни сен ти не била“ (Самарција 2021: 119).

Од самог почетка, пјесме би се могле тумачити као порука будућим нараштајима (с обзиром да говоре из послеријатне перспективе, алудирајући на будућност у том смислу),

поново са различитих тачака гледишта. Ногов лирски глас позива да се ту стане, да се ослушне било те земље. Према ријечима Драгана Хамовића: „Песма се присећа и узвишеног обраћања (ваљда богу путнику) са косовског мраморног стуба, и посведочења о боју незаборавном [...] Песма само не каже – подразумева да знамо или очекује да се распитамо – шта је и где је Каракај, и када је задобио право да постане знамен једног историјског времена“ (Хамовић 2005: 9). С друге стране, Самарџија чини сасвим супротно, савјетујући путника да се те земље клони. Наравно, битно је разјаснити појам путника, иако би пјесме у неком ширем контексту могле имати универзално значење. Према Хамовићевим ријечима видимо да Ногов путник може чак да се тумачи као божанска фигура, док Самарџијин путник (што би се могло разумјети тек након прочитане цијеле пјесме) поприма разне облике у којима пјесник, очима навикнутим на ране и страдање, види опасност – „Ко год дође црн барјак пободе“ (Самарџија 2021: 119). Овај мотив могао би се посматрати као наставак мотива повратка ратника, гдје смо видјели да Ногов борац улази „у живот као у храм“, а Самарџијин у „призор пусти“, тако да ово виђење одговара становишту изнесеном у тим пјесмама.

На основу проучених примјера, првенствено би се дало закључити да је рат као културна и друштвена прекретница, утицао и на поетику ових пјесника у великој мјери, скрећући ток пјесничке мисли као проширење личног бола на трагедију читавог народа, о чему, у Ноговом случају говори књижевник Драган Хамовић: „Искрен и песнички оправдан, Ного је принео обол великој смрти српског народа, своје проширене породице, у овом и свим временима, али је у заметку његове поезије управо страдална праслика сопствене обитељи“ (Хамовић 2005: 10). О Самарџијиним пјесништвом инспирисаном ратним збивањима писао је Недељко Бабић: „Наши најбољи пјесници су дестилацијом крваве смоле српског страдалништва „произвели“ лирске мелеме какви ваљда само и могу настати као дестилат згуснуте колективне патње“ (Бабић 2021: 297).

На примјеру двојице пјесника увидјело се да су ратни мотиви у поезији много више од самог рата, за који не можемо рећи да је само тако окарактерисан – он заиста и јесте доба

страдања и ужаса, али оно што чини основу њиховог ратног пјесничког опуса нису описи рата, него издвојених призора природе, човјека као појединца и народа као заједнице – затечених у једном ратном тренутку. Један од најупечатљивијих примјера је Самарцијина пјесма „Ратник и бела рада“ у којој један цвијет (и то не врста цвијета, него јединка, издвојена из масе) постаје носилац колективног бола и као да, само на тренутак, цјелокупно тежиште рата бива усмјерено само на њу, што можда и није случајно, с обзиром да њен латински назив *Bellis perennis* у преводу значи „вјечни ратници“. Такође, кроз поезију видимо да рат у човјеку изазива најразличитија осјећања. То су тренуци буђења духовне свијести, а насупрот томе и буђења животињског, дивљег нагона у човјеку; и напоследку неког општег бунила, по ријечима Недељка Бабића: „Од преткосовске узбуне до наших скорашњих пометњи, стално нас је пратила иста забуна и заблуда, тако су и Самарцијини катрени посвећени збуњеном роду“ (Бабић 2021: 297).

На крају, видјели смо да су Рајко Петров Ного и Радослав Самарција, пјевајући из различитих положаја ипак умногоме на сличан начин сагледали и описали најбитније тренутке једне „ратне и послјератне идиле“.

ЛИТЕРАТУРА

- Агапкина 2001:** Татјана А. Агапкина, „Липа“, у: *Словенска митологија, енциклопедијски речник*, редактори Толстој, Светлана М. и Раденковић, Љубинко, Београд: Zepher book world, 340–341.
- Бабић 2021:** Недељко Бабић, „Лирско и епско прометејство у поезији Радослава Самарције“ (рецензија), у: *Говорим српски – сабране пјесме*, Радослав Самарција, Пале: Удружење за информативно-културну дјелатност „Свети Сава“, 297–299.
- Жугић 2021:** Недељко Жугић, „Пјесник пјевљивог и непосредног поетског израза“ (предговор), у: *Говорим српски – сабране пјесме*, Радослав Самарција, Пале: Удружење за информативно-културну дјелатност „Свети Сава“, 5–15.
- Иванковић 2015:** Жељко Иванковић, „BosanskiRushdie“, доступна на: <<http://www.prometej.ba/clanak/intervju/zeljko-ivankovic-bosanski-rushdie-2102>> приступљено 3. 12. 2021.

- Ного 2005:** Рајко Петров Ного, *У Виловоме долу – изабране и нове песме*, Београд, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ного 2010:** Рајко Петров Ного, *Човек се враћа кући – изабране песме*, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије.
- Његош 2001:** Петар II Петровић Његош, *Дјела*, Подгорица: ЦИД.
- Самарџија 2021:** Радослав Самарџија, *Говорим српски – сабране пјесме*, Пале: Удружење за информативно-културну дјелатност „Свети Сава“.
- Толстој 2001:** Светлана М. Толстој, „Сунце“, у: *Словенска митологија, енциклопедијски речник*, редактори Толстој, Светлана М. и Раденковић, Љубинко, Београд: Zepher book world, 522.
- Хамовић 2005:** Драган Хамовић, „Белег у Виловоме долу и остали белези“ (предговор), у: *У Виловоме долу – изабране и нове песме*, Рајко Петров Ного, Београд, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 7–15.
- Чајкановић 1973:** Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд: Српска књижевна задруга.

WAR MOTIFS IN THE POETRY OF RAJKO PETROV NOGO AND RADOSLAV SAMARDŽIJA

Summary

The main goals of the paper are to get acquainted with the poetics of both poets, and then to analyze their poetic and thematic similarities. At the same time, attention will be primarily paid to songs with emphasized war motifs. When finding and analyzing war motifs in the poetry of Rajko Petrov Nogo and Radoslav Samardžija, it was noticed that a number of common motifs were found, from the experience of the origin of man, people, Serbs, country to the description of the war and the postwar period, which are sometimes sung from similar, and sometimes from a completely different point of view, while the causes of such a view will try to be explained through the paper itself. The main research focus is on the influence of war, as a social and cultural turning point, on the poetics of these two poets.

Key words: war, poetry, origin, Serbianness, wolf, pine.

Milica Borovčanin

Ана Врљановић

Економска школа, Бања Лука, III разред

Ментор: мср Немања Каровић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

МАНАСТИР ГОМИОНИЦА КРОЗ ИСТОРИЈУ И У ДЈЕЛИМА ПЕТРА КОЧИЋА

Сажетак: Предмет истраживања овог рада је веза стваралаштва Петра Кочића са манастиром Гомионицом. у раду се бавимо историјатом манастира, његовом постојаности кроз вијекове те везом између њега и породице Кочић. Истражујемо лик Симеона Ђака у приповјеткама „Зулум Симеуна Ђака“, „Истинити зулум Симеона Ђака“, „Мејдан Симеона Ђака“, „Из Староставне књиге Симеуна Ђака“ и „Ракијо, мајко“. Симеун је старији искушеник манастира Гомионица кога монаси нису закалуђерили ни након тридесет година искушеничког живота. Главни разлог је управо његова чудна ћуд, те измишљене приче које свакодневно приповједа на сеоским прелима уз чашицу вруће ракије.

Кључне речи: Гомионица, Петар Кочић, приповетке, Симеун Ђак

Манастир Гомионица, заједно са црквом посвећеном Вавдењу Пресвете Богородице, налази се четрдесет два километра западно од Бање Луке и припада епархији бањалучкој Српске православне цркве. Око самог манастира простиру се куће и газдинства села Кмећани, које заједно са древним гробљем и дрвеним воденицама употпуњују сеоски амбијент што нас враћа у далеку прошлост (в. Шево 2002: 11).

Први писани помен датира из 1540. године када се у турским изворима помиње манастир Залужје у области нахије Змијање. Тада су као житељи овог манастира уписани Андрија Радоја и Гаврил Радоја. Двадесет година касније, тј.

1560. године, босански паша шаље захтјев Порти у Цариграду да се игуман манастира Залужје (чији је други назив Гомионица), Андрија, одликује титулом тимар. У захтјеву је написано и да је игуман Андрија старјешина овог манастира двадесет четири године, што потврђује чињеницу да је сам манастир саграђен давно прије 1536. године. Најстарији сачувани предмет је типик манастира Гомионице, који потиче из 1599. године. Данас се чува у епархијској библиотеци у Араду (в. Шево 2002: 22–23).

О истрајности и љубави манастирских монаха говорило се, као што се и данас говори широм *крваве* Крајине. Упорни гомионички калуђери би након сваког страдања изнова обнављали манастир, цркву, конак и школу. Постоји податак да су Гомионицу 1595. године обновили милешевски монаси који су после турске најезде избјегли у овај манастир. Манастир је нарочито страдао у вријеме Другог свјетског рата. Игумана Серафима Штркића су 1941. године убиле усташе, а исте године Нијемци су бомбардовали манастир. Манастир Гомионица је 1953. године проглашен за споменик културе.

Не постоји тачан податак који би потврдио име ктитора и годину настанка самог манастира. Постоје разна предања везана за манастир Гомионицу и његове ктиторе, а народ вјерује у оно што жели. Кроз вишевијековни период развила су се три народна предања, односно три различите приче о настанку манастира. Прва и уједно у народу омиљена прича јесте повезаност Гомионице и династије Немањића. Сматра се да је управо овај бањалучки манастир задужбина породице Немањић, великог жупана Стефана и његовог сина, великог светитеља Светог Саве. У другој, пак, сматрају да је Гомионицу подигла царица или султанија Мара, ћерка деспота Ђурђа Бранковића. Међутим, не постоје историјски списи који би ову теорију потврдили. Трећа, уједно и последња прича о настанку Гомионице, везана је за извјесног змијањског кнеза Обрада, који је након наводног освајања Бихаћа, саградио овај манастир (в. Шево 2002: 22).

У дјелима великог српског и крајишког писца, Петра Кочића, имали смо прилику да прочитамо како је текло освајање „Бијаћа“ и изградња манастира. У његовој приповијести

„Змијање“ Петар Кочић кроз лик старог Милића Вујиновића описује како се бој одвијао:

На Бишће су, вели покојни кнез Раде, много пута ударали Турци, али му нијесу ништа могли учинити, док им Змијањци нијесу прискочили у индат. Брез њи, каже, није могло бити ништа! Они ко шта сам ти малоприје казо, први ударе и узму од каура Бишће. Онда им паша, за ту њиову краброст и за тај њиов, бог ти помого индат изда бурунџију да могу себи саградити намастир ђе оће и какав оће. Кнез Обрад бегенише оно мјесто ђе је с дружином уватио конак на повратку са Бишћа, и ту сагради намастир Гомјеницу. Тако ми је казиво покојни кнез Раде Кнежевић, па ја сад не знам... Неки опет кажу да је намастир Гомјеницу саградила султанија Мара. Ко би то знао, давно је било... (Кочић 2015: 272).

Повезаност Петра Кочића и манастира Гомионице се не уочава само у оквирима његовог приповиједног стваралаштва. Њихова веза је дубља него што би се на први поглед рекло. Наиме, отац Петра Кочића, Јован Кочић је по позиву био свештеник, али се закалуђерио, након смрти своје жене (умрла је рађајући млађег Кочићевог брата, Илију Кочића), у манастиру Гомионици, гдје је добио име Герасим. Герасим Кочић је у манастиру Гомионици обављао и свештеничку дужност. Гроб Герасима Кочића налази се у порти овог манастира. Петров брат, Илија Кочић је учио богословију и под утицајем оца овдје се 1905. године и закалуђерио.

Што се самог писца тиче, након смрти мајке и очевог одласка у манастир, Кочић је одрастао у задружној кући Кочића, гдје је глава породице био његов дјед, Стојан Кочић. У том периоду се о њему старала његова баба Вида. Године 1887. отац га је довео у манастир Гомионицу, гдје је од свештеника и монаха добио прво образовање. Похађао је манастирску школу све до 1889, а по вјеровањима многих да је остао коју годину дуже, вјероватно би постао искушеник. Но, овај добро познати крајишки писац наставио је своје школовање у Бањалуци, из које је наставио даље у Сарајево, Београд а потом и у Беч. Своје лјетне распусте проводио је у Гомионици са оцем. Свједоци тога су и његова многобројна дјела у којима је на самосвојан начин приказао љепоту овог манастира, те тако изразио захвалност за своје духовно окрјепљење.

У својим дјелима Кочић приказује народ Босанске Крајине. У њима се издвојило неколико значајних ликова, јединствених у српској књижевности.¹ Кочићеве ликови су добро изграђени са изузетно израженим индивидуалним цртама и карактеристикама. Гледајући њихове поступке и схватања, схватамо да они нису обичне фигуре сељака са свакидашњим сељачким животом. Карактеристично је и то да су сви јунаци из Кочићевих приповијетки уистину постојали и да су живјели на Змијању и непосредној околини. Међу ликовима, тематски везаним за цркву и манастир, посебно се издвајају Симеун Ђак и мрачајски прото.²

У приповиједи „Папакало“ Кочић описује монахе манастира Гомионице:

Још као дијете, кад сам дошао у манастир Гомјеницу, затекао сам Папакала међу манастирским момцима. Он је био пола ђак, а пола момак. У то вријеме манастир је био далеко на гласу са својих чудноватих калуђера, а још више с чудноватих ђака и момака. Много су се приче причале и разносиле по нашој крвавој Крајини о некаквом Петру Лемуту, Мићи Широњи, Обраду Балабану, о Пивељи и Савељи, и о некаквом бијесном Морачи и Гарачи, а највише се говорило и причало о Турашину Папакалу. О гомјеничким калуђерима и о њиховим згодама, и незгодама ишло је такође тајанствено шапутање од уста до уста по свој Босни и Херцеговини. Говорило се и упорно тврдило да њих не обара ни најроднија шљивова грана, нити их бије зрно, ма и златно било, из најбоље пушке (Кочић 2015: 229).

Наводи се још неколико монаха и њихова повезаност са Папакалом: „Ено га, прислужио је на гробу игумана Силвестера, проигумана Мартирија, јеромонаха Мардарија и дугогодишњег чтеца Симеуна“ (Кочић 2015: 231).

Симеун Ђак је јунак у пет повезаних Кочићевих приповједака: „Зулум Симеуна Ђака“, „Истинити зулум Симеона

¹ Пишући о Петру Кочићу, Исидора Секулић запажа: „И збиља, крај казана уз манастир Гомјеницу савршују се чуда: све српско постаје некако провинција Босне; сва Босна провинција манастира Гомјенице; а Гомјеница и Крајина љута провинција патриотског срца и и пијане маште Симеуна ђака манастирског“ (Секулић 2015: 755).

² „Тај Симеун Пејић Рудар од манастира Гомјенице једна је стална пишчева симпатија, и до сада је четири или пет пута био предмет читавих приповедака. Било би у реду да се овом добром човеку даде мало одмора“ (Скерлић 2015: 746).

Ђака“, „Мејдан Симеона Ђака“, „Из Староставне књиге Симеуна Ђака“ и „Ракијо, мајко“. Симеун је старији искушеник манастира Гомионица кога монаси нису закалуђерили већ тридесет година због његове чудне ћуди. Склон је испијању ракије и онемо што бисмо данас називали „ловачким причама“, односно причама о лажном јунаштву. Он је приповједач на сеоским прелима, на којима се уз весели строј (котао ракије), приповиједају догађаји из „добрих старих времена“.³ Иако је пијаница и један сасвим неук човјек, његов сељачки жаргон и занимљиве доскочице пријају његовим слушаоцима, који иза Симеунових лагарија, увиђају и понеки трачак истине. Он је тај који, у својој машти, представља страх и трепет и за најстрашније турске војнике.

У приповиједи „Истинити зулум Симеуна Ђака“ јунак се, да би дошао до ракије, са игуманом договара да измисле причу о Симеуновом хајдучењу и да лажирају нови напад на манастир. Изводећи ту „представу“ пред казаницом, Симеун се толико занесе да заиста појури игумана Партенију пуцајући на њега.

Партенија Давидовић је био игуман манастира Гомионице. Рођен је у 1822. године у Санском мосту. Није познато коју школу је завршио и да ли је основно образовање имао. Оно што је добро познато је да је у црквеним дужностима био практичан. Године 1847. постао је јеромонах а 1853. године игуман. Саградио је нове монашке ћелије након што су их Турци 1867. године спалили. Обнављао је школу и бранио манастир од сваког зла које би га задесило. У приповиједи „Мејдан Симеуна Ђака“ Симеон казује све о нападу на манастир и чувеном јунаштву њега и игумана Партеније:

Свака стаза жали по јунака
Равни Азић Залавару старог,
А Трамошња Тому Баковића,
Гомјеница Партију игумана,
И јунака Симеуна Ђака (Кочић 2015: 211).

³ „Тај котао крај манастира био је као неки мали збег народни. Нешто старовремско струји из манастирске цркве са разлупаним прозорима; нешто од оне слатке примитивности кад је отацбина значила, регби, ето такву једнодушну заједницу крај котла уз манастир Гомјеницу, задужбину Немањића“ (Секулић 2015: 754).

Како се за вријеме његовог живота догодила и анексија, наш јунак се борио и против „Шваба“ о чему је врло радо приповједао. Он казује све о свом походу на аустријски логор гдје је уз помоћ ракије од швапског капетана добио дозволу да прикупља прилоге за манастир.

У приповиједи „Ракијо мајко“ потврђује се прича о Немањићима као задужбинарима:

„Спустила се чама и невоља на пребијелу Немањића задужбину. Све бијаше опустило и онијемило. [...] Отворићу своју Старосаветну књигу, па ћу виђети и проучити шта она пише о 'вој нашој, стародревној Таби. Ако буде богу драгом и милосном било мило и угодно да за наше, штобо ти велиш, владе и управе осироти и опусте ова пребијела задужбина Немањића свети' што можемо ми против божје воље и наредбе? [...] Кад света књига каже да ћу у ракији спасти од пропасти ову Немањића стародревну задужбину, ја се немам ничега бојати. Па ако и погинем, остаће ми име и глас да сам страдао за српску 'ришћанску светињу'“ (Кочић 2015: 157, 159).

Симеун Ђак је уз ракију измишљао и увеличавао своја јунаштва, говорећи како је управо ракија спасила манастир и монахе. Заносио се својим лагаријама толико да је након неког времена и сам почео да вјерује у њих. Могло би се рећи да је овај Кочићев јунак, у великој мјери, живио у својим лажима.

Духовити и хвалисави Симеун Ђак је прави приказ крајишког човјека каквог и Андрић у својим дјелима описује. Он у разговору са сељацима сугерише бољи живот и даје им снагу за будућност која им предстоји. Буди у њима уснуле претке који су само за борбу знали, поручујући им да у свакоме од њих спава јунак који чека прави тренутак да изађе како би се показао свијету и непријатељу, који не угрожава само њега, већ и цијели један народ. Буди у њима Крајишнике.

Крајишки човек, онакав каквог га је изградио живот под нарочитим околностима, ту на немирној и опасној периферији турске царевине, одваја се у доброј мери од осталог босанског света и познат је и по добру и по злу због своје сталне жеље за покретом и променом, своје оштрине и експлозивне брзине реаговања, због уочљивости и несавитљивости, због култа тих својих особина и онда кад оне прелазе у мане и кад од њих бива мономанско упорство и јалова негативна тврдоглавост. Сама реч крајина означава већ у свом првобитном значењу гранични, угрожени крај, врсту бедема и попршта осуђеног

на ратнички живот, а глагол крајинити налазимо у народној пјесми у смислу бунити се (Андрић 2015: 37).

Данас је манастир Гомионица женски манастир, али је монахиња много мање него некада. Отац Методије (Крагуљ) тренутни је игуман манастира Гомионице. Оно најбитније, како за манастир тако и за вјернике, јесте живот који се у њему неприкидно одвија: света литургија се врши сваког дана.

У децембру 2019. године владика бањалучки Јефрем освештао је у манастиру Гомионица музејску поставу, тзв. „Кочићеву школу“ у оквиру које су изложена најзначајнија сачувана умјетничка дјела из историје овог. То је само још један од показатеља тијесне везе између знаменитог писца Петра Кочића и његовог родног краја и народа.

Велики је значај манастира у културном животу Срба, и то не само у Крајини или бањалучкој регији, већ и оних који су читајући Кочићева дјела завољели Гомионицу и народ овог краја. Кочић није писао само о монасима, већ и обичним људима свог завичаја. На себи својствен начин описао је њихове муке и борбе у тешким временима која су их задесила. Открива нам и њихову тајну, оно што их држи на животу, а то је љубав према породици, дому, народу и отаџбини.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 2015:** Иво Андрић, „Земља, људи и језик код Петра Кочића“, у: Петар Кочић, *Сабрана дјела*, прир. Никола Вуколић, Драгутин Илић, Никола Страјнић, Бања Лука, Београд: Задужбина Петар Кочић, Завичајно друштво Змијање, 759–761.
- Кочић 2015:** Петар Кочић, *Сабрана дјела*, прир. Никола Вуколић, Драгутин Илић, Никола Страјнић, Бања Лука, Београд: Задужбина Петар Кочић, Завичајно друштво Змијање.
- Секулић 2015:** Исидора Секулић, „Петар Кочић, савременост његова“, у: Петар Кочић, *Сабрана дјела*, прир. Никола Вуколић, Драгутин Илић, Никола Страјнић, Бања Лука, Београд: Задужбина Петар Кочић, Завичајно друштво Змијање, 754–756.
- Скерлић 2015:** Јован Скерлић, „Петар Кочић“, у: Петар Кочић, *Сабрана дјела*, прир. Никола Вуколић, Драгутин Илић, Никола Страјнић, Бања Лука, Београд: Задужбина Петар Кочић, Завичајно друштво Змијање, 745–748.

Шево 2002: Љиљана Шево, *Манастир Гомионица*, Бања Лука: Катихетски одбор Српске православне цркве у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине.

GOMIONICA MONASTERY THROUGH HISTORY
AND IN THE WORKS OF PETAR KOČIĆ

Summary

The subject of research in this paper is the connection between the Gomionica monastery and its monks and the works of Petar Kočić. In this paper, we deal with the history of the monastery, its persistence through the centuries and the connection between it and the Kočić family. We explore the character of Simeon Đak in the short stories “Simeun Đak’s Zulum“, “Simeon Djak’s True Zulum“, “Simeon Djak’s Mejdan“, “From the Ancient Book of Simeon Djak“ and “Rakijo, Mother“. Simeon is a senior novice of the Gomionica monastery who even after after thirty years of novice life did not become a monk. The main reason is his strange temper, and the lies he tells every day in the village with a glass of hot rakija. With the help of these works by Kočić, we create an image of the people of that time, monks and the position of the Serbian people.

Key words: Gomionica, Petar Kočić, short story, Simeun đak.

Ana Vrljanović

Немања Грујичић

Електротехнички факултет Универзитета у Београду,
Београд

Ментор: асист. Дуња Ранчић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

МЕТОДЕ И МОТИВИ ПРЕДСТАВЉАЊА МАСЕ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ИЗ УГЛА ТЕОРИЈЕ СЛОЖЕНИХ СИСТЕМА

Сажетак: Овај рад проблематизује поједине облике и мотиве представљања масе и њене психологије у српској књижевности са становишта теорије комплексних система која је, почев од друге половине двадесетог века, израсла у својеврсну парадигму која окупља низ различитих научних дисциплина. Након кратког прегледа темељних појмова наведене теорије, разматрана је улога апстракције и аналогije при приказивању масе и њене психологије на примеру модернистичких романа *Теразије* Бошка Токина и *Сеобе* Милоша Црњанског. Према успостављеној паралели са методама и принципима теорије сложених система, анализиране су представе масе као хомогене групе, као и мотиви приказивања дешавања унутар саме гомиле. Коначно, разматрани су мотиви који представљају однос масе и њених вођа, док је у закључку дат предлог даљих могућности примене теорије комплексних система у хуманистици.

Кључне речи: маса, српска књижевност, апстракција, аналогija, хомогена група, теорија сложених система.

1. УВОД

1.1. Општи проблем представљања масе у књижевности

Не базирајући се на опасности уопштавања, већ на почетку овог излагања можемо поставити постулат да се у корену многих проблема са којима се људи сусрећу налази један изазов који се чини скоро вечним – изазов мноштва. Продубимо ли поменути генерализацију, брзо бисмо стигли до нешто езотеричнијег закључка да је мноштво у самој основи постојања. Одатле би, вероватно, следило и прилично неугодно питање: „Ако на свету остане само један човек, смемо ли и даље говорити о човечанству?“. Начини да се приђе оваквом питању чине се безбројним, а један од најстаријих је, свакако, кроз књижевност.

Важан елеменат књижевног дела, којем се посвећује доста пажње како у академским анализама, тако и у незваничним умовањима, јесте карактеризација јунака. Понекад се као мера способности аутора узима способност да створи уверљиве или, макар, самосвојне јунаке. У прилог томе сведочи и чињеница да је неколицина књижевних ликова (и по указаном простору у секундарној литератури као и према „популарности“ међу онима који се усуде да читају) стигла да надрасте сама књижевна дела у којима се први пут појавила. Добар део таквих настави свој „живот“ у новим књижевним радовима неких нових стваралаца, а неретко пронађе и завидно место у кинематографији и ликовним уметностима. Довољно препознатљиви добију и нарочиту „част“ да буду злоупотребљени у политичким или идеолошким расправама. На тај начин се може десити да поједини ликови, што су били неодвојив део културе у којој су настали, буду прокажени у тој мери да ни сама култура не сме поново да их узме под окриље. Судбину неке особе, ма колико фиктивна била, не могу да прорекну ни они који је највише мењају.

Међутим, треба напоменути да убедљиву већину „паметљивих“ књижевних ликова чине појединци, пре него група људи. Чини се да се, без обзира на период или традицију, осликавању колектива приступа другачије него дочаравању појединца. Разлог томе лежи у природи чак и најједноставнијих

колектива који нису напросто група људи повезаних међусобно на некакав начин. Појам групе, и у тривијалним случајевима, један је од класичних примера *сложеног система* о чијим ће особинама више бити дато нешто касније. Стога поменути изазов мноштва иступа у први план када се разматрају начини представљања скупине у књижевности. Али како и класификација чини изазов за себе, морамо уочити два гледишта.

Прво се односи на представу колектива као *потпуно хомогене групе*. Дакле, сви гласови унутар неке групе се, без обзира на њену бројност, сведу на исти звук и сви ставови оних што је чине се исказују истим речима. Описана парадигма је, у првом реду захваљујући својој једноставности, примењивана у највећем броју књижевних дела, као и у оним радовима који настоје да се назову „књижевним“. Мотив за њену употребу налазимо у теми која је објединила скоро све родове и врсте, али и погледе на свет – однос колективног и индивидуалног. Многи су приступали поменутој теми тако што би појмове колективног и индивидуалног довели у супротност, а често и у беспоштедан сукоб. Управо због тога су разни појединачни ликови упамћени најпре по неслагању са својом околином или по неправди коју су од ње доживели. Да би се контраст успешно остварио, подесно је да се различитости људи у групи напросто не прикажу, а некад је потребно негирати и само постојање међусобних разлика.

Насупрот гледишту потпуно хомогеног колектива издвајамо појам *маса*, односно велике скупине у којој до изражаја заправо долази њена *хетерогеност*. Термин „маса“ сам по себи нема нарочито позитиван призив у свакодневној употреби. Истини за вољу, према овом термину не односе се блаже ни у академском контексту. Асоцијације на масу људи се углавном свде на слике скоро дивље руље која више руши него што доприноси. Сходно томе, епитет којим се маса углавном описује јесте *неконтролисаност*. Међутим, како је готово одомаћено да се туђи маршеви премеравају по сопственим чизмама, треба истаћи да основна особина масе није одсуство управљања, већ *непредвидивост*. Иако су повезани и у теоријском и у практичном смислу, појмови управљивости и обзервабилности не могу се сматрати идентичним (Ogata 2010: 675). Фено-

мен да буљуци људи различитог порекла, стања и судбине у истом тренутку постану и уједињени и разуђени око наизглед истоветног циља тежак је за схватање и на нивоу интуиције. Одатле следи да је потпуно приказивање једног таквог феномена скоро немогуће, без обзира на алат којим би се служили за потребе представљања. Ово ограничење је можда и разлог што се маса у књижевности, премда не тако редак мотив, мање појављује у поређењу са првим гледиштем (хомогеном групом). Такође, релативно је низак број књижевних дела у којима је представљању масе и њених особина дат значајан простор. Више је, пак, оних творевина што су остале на „ничијој земљи“ између књижевно-уметничких врста, есејистике и научних запажања. Најпознатији су, свакако, радови Елијаса Канетија који је према својим искуствима и размишљањима, али и у дијалогу са својим временом, покушао да одгонетне основна питања гомиле, њеног настанка, функције и гашења.

Ваљало би признати да је дефиниција масе коју смо овде усвојили суштински једна генерализација, будући да се представља гомиле у српској књижевности не односи само на насилно понашање светине, већ и на друге појаве у тесном сродству са, на почетку размотреним, изазовом мноштва.

1.2. Темељни појмови теорије сложених система

Већ из основних напомена датих о улози представљања масе у књижевности може се стећи утисак о варљивости феномена гомиле у интелектуалном смислу, али и у стварном животу. Немогућност успостављања потпуно аналитичког приступа овом проблему нагнало је многе мислиоце да на просто избегну сваки вид бављења феноменом масе, неретко одричући му сваку идејну и практичну вредност. Међутим, све више се чини да размотрени проблем не мари за индивидуална хтења и идеолошке укусе. Премда се до његовог потпуног разрешења вероватно не може доћи све док људи постоје као облик живота, конструисање макар приближног увида у његову поставку истиче се као један од императива доба којег називамо савременим, а нарочито временâ која ће га наследити. Уколико још једном означимо масу као специфичан вид

изазова мноштва, закључили бисмо да би стратегија којом би се приступило општој загонеци мноштва била довољно плодоносна и у случају гомиле.

У другој половини двадесетог века су, са неколико међусобно независних становишта, уочене неочекиване сличности међу наизглед разуђеним проблемима у којима бројност важи за дежурног „квариоца среће“. Идентификоване сличности су се најпре обрађивале под утицајем кибернетике која је још одраније настојала да од новог истраживачког програма поста-не начин размишљања који би прожимао готово све науке, од природних до техничких. Неуспех кибернетике у неколицини поља је делом имао да захвали прекомерној амбицији њених заступника, али је, упркос промашају првобитног циља, ипак остварила позитиван утицај, будући да је концепт система учинила средишњим елементом интердисциплинарних свеза. Критика редукционизма (до тада одомаћеног приступа у многим научним и другим областима утемељеним на рационалном мишљењу) се удружила са теоријом система, створивши *теорију сложених система* чији је развој окарактерисан значајним резултатима колико и дубоким контроверзама.

Кључно је напоменути да наведена теорија (за сада) не представља теорију у ужем смислу, тј. не може се назвати кохерентним идејним системом, будући да је предложена у више облика чије међусобне разлике каткад умеју изгледати непомирљиве. Оно што је заједничко неколицини њених парадигми јесте намера да се сложеност појава у природи, тако и у друштвеним заједницама, објасни на задовољавајући начин. Али се мора приметити да свет у међувремену није постао ни изблиза толико сложен колико се наша представа о њему закомпликовала.

Чини се да теорију комплексних система на окупу не држе (предлози) решења, већ дуговечна питања. Једно од таквих питања тиче се појма *емергенције* чије је проучавање условило настанак и добар део развитака области сложених система. Упркос чињеници да су облици у којима се овај концепт остварује скоро безбројни, његове основне особине су релативно блиске свакодневном искуству. Емергенција се првенствено односи на парадокс да се глобална појава не може описати само на основу познавања природе њених (локалних) чинилаца. У за-

висности од посматраног система, неусаглашеност дешавања на локалном и глобалном нивоу постаје толико изражена да се посматрачу може учинити „као да је произишла из магије“ (Miller и Page 2007: 45). Ма колико се чинио несавладивим, проблем емергенције зависи од апстрактне представе система у истој мери као и од његове сложености. Стога не изненађује да већина истраживања у области теорије комплексних система има интердисциплинаран карактер. Иако често успешна, ова истраживања неизбежно наилазе на препреку условљену не само разликама у појединачним представама истог феномена које различите дисциплине нуде. Основна тешкоћа лежи у различитим нивоима апстракције којима се дисциплине служе при развијању и проверавању претпоставки.

Однос микроскопског и макроскопског као темељна особина сваког сложенијег склопа или скупине садржан је у поменутом концепту емергенције, али посебни механизми којима се од локалног стиже до глобалног припадају засебном феномену познатом као *самоорганизација*. Премда не испољава суштинску зависност од „угла посматрања“ као што је случај са емергенцијом, постојећи апстрактни модели самоорганизације су релативно малобројни и углавном недовршени. Разлог томе може бити сама њена природа која подразумева да се мноштво појединачних делова готово спонтано „удружи“ у целину која потом наставља сопствени „живот“. Већ овде се примећује да је самоорганизација нарочито важна у контексту разматрања понашања и психологије масе, будући да је формирање гомиле људи често узроковано парадоксалним појавама које се сврставају у самоорганизацију пре него утицајем «са стране».

Да би се самоорганизација одржала упркос променама унутар и изван система у којем се одиграла, неопходно је да систем поседује могућност прилагођења новонасталим условима. Особина *адаптације* је неретко пресудна када су сложени системи у питању, будући да она регулише на који ће начин систем реаговати на своју околину, за разлику од емергенције и самоорганизације које се претежно односе на устројство самог система. Када су масовна дешавања у питању, прилагођење омогућава да се и сами ставови и циљеви гомиле промене што је и довољно детаљно осликано у књижевним делима која ћемо анализирати.

2. ФАНТОМ АПСТРАКЦИЈЕ

Ма колико очигледно звучало, једино упрошћавање заиста може савладати сложеност. А када се упрошћавање односи на идејне представе говоримо о процесу званом *апстракција*, чији је значај и у уметности и у научном стваралаштву практично непорецив. Стога је својеврсна иронија да се чак и у нешто озбиљнијим дискусијама појам апстракције супротставља појму тзв. „стварног света“. Апстракција сама по себи је не само наш кључан алат за схватање стварног света, већ основна полуга коју користимо када желимо да га изменимо. Међутим, када се, наоружани методама и моћима апстракције, суочимо са сложеностију, лако се може догодити да паднемо као жртве таквог коштаца. Проблем поједностављења лежи у чињеници да је, при градњи било ког идејног модела, потребно пронаћи меру која се, иначе, зачудно добро крије. Управо зато је, у раду са сложеним системима, апстракција ћудљива колико и корисна, те је у стању да брзо пређе пут од савезника до непријатеља.

Што се представе масе у српској књижевности тиче, наилазимо на један занимљив одломак из романа *Теразије* (1932) Бошка Токина који, иако припада књижевноуметничком делу, директно расправља о могућим опасностима апстракције као начина размишљања о феномену масе:

Једноставне душе „навијача“ испољавале су често своје радости, своје емоције, своја разочарења и сувише гласно, многи нису умели да себе савладају и онај који није никада раније посматрао утакмицу, а видео манифестовање навијача први пут, могао је да закључи да спорт ствара неку врсту хистерије, да је он само израз психозе маса, да он ту психозу само раздражује и јача, а то ће рећи да фаворизира мрачне инстинкте. Такав би посматрач са таквим закључцима огромно грешио када би на основу непроверених импресија и неиспитаних манифестација хтео да говори о спорту и да га осуђује.

Психоза масе у спорту специјална је. Манифестовање спортских радости и емоција зависи од саме игре која је посматрана. И уколико је игра лепша, уколико је утакмица приближавање савршеном типу спорта, а не удаљавање, утолико је и манифестовање хармонично. Одговарајуће. Талас емоције маса зависи од квалитета игре, и квантитет, маса, тачно реагира према квалитету – лепоти игре. (Токин 1988: 107).

Оно што Токин најпре подвргава критици јесте гледиште које бисмо могли сврстати међу *моделе „црне кутије“* који настоје да опишу неки систем, али без увида у стања самог система или дешавања унутар њега. Када приступамо нечему што је, у концептуалном смислу, за нас крајња непознаница, примена „црне кутије“ се тешко избегава. Али резултати добијени таквим резонувањем често су далеко од коректних, на шта први пасус приказаног одломка недвосмислено упућује. Чини се да је Токиново разјашњење улоге масе у спортским дешавањима било неопходно не толико у односу на радњу самог дела већ у контексту времена које наведени роман приказује и у коме је, уосталом, и писан. Током међуратног периода у Југославији је порасла популарност спорта као друштвеног феномена и, у складу са новостеченим статусом, на сцену су, природно, пристигли и противници и браниоци. Питање омасовљења спорта није значило само распрострањено интересовање за физичку активност, већ значајан део популарне културе која је у том добу постајала све важнија у свакодневном животу грађанства.

Исказавши мишљење о могућој погубности поједностављења и недовољне информисаности приликом доношења ставова о спорту, Токин у наредном пасусу осликава масу као типичан пример *адаптивног система*, откривајући практично у свакој реченици по једну важну особину прилагођења. Најпре истиче да се понашање масе на трибинама разликује од њене динамике на другим местима и у другим ситуацијама, да би потом довео у везу дешавања у самој игри и „одзив“ који чине колективна (и појединачна) осећања гледалаца. У последњој реченици одломка писац помиње два начина за анализирање било које сложене појаве: квалитативни и квантитативни (премда, разуме се, у сопственој интерпретацији тих категорија). Заиста, у савременом проучавању већине сложених система, квантитативни и квалитативни поступци се не доводе у супротност, већ настоје да пронађу заједничку примену, било да је реч о предмету проучавања друштвених наука, где је потреба за таквим приступом давно уочена, или о математичкој дисциплини тзв. динамичких система, која игра централну улогу у читавој теорији сложености.

Као што смо видели, када се сложеност проблема повећа, коришћење апстракције, иако неопходно, постаје опасније по целовитост разумевања и тачност предвиђања. Добар део наведеног ризика условљен је, нажалост, основним приступом у раду са сложеним проблемима. У циљу олакшања рада у многим областима се уводи више нивоа апстракције, будући да и прво поједностављење постављеног изазова само по себи постане толико компликовано да је потребно применити погодну апстракцију и на њега. Читав овај процес може довести до ситуације у којој се, сем информација, из вида губе и појмови који би могли бити важни за решење. Превазилажење описаних тешкоћа се разликује у зависности од контекста, али једна од пречица којима се најчешће прибегава јесте идеја *аналогije*.

3. МАСА КАО КРДО И ЧОПОР: УЛОГА АНАЛОГИЈЕ

Аналогија, заједно са метафором и асоцијацијом, јесте можда најважнији метод којим се две или више идеја, односно идејних система, повезују и међусобно потпомажу. Због њене раширене примене, нешто строжу дефиницију аналогије није лако поставити, будући да је поједини аутори убрајају у подврсте апстракције (Mahajan 2014: 36), док је остали разматрају као категорију за себе (Mumford и Martin 2020: 37). Уколико се дилеме дефиниције и класификације оставе по страни, скоро сви се слажу да је аналогија својствена сваком облику и дисциплини стварања, а тако и књижевности, као и приликом представљања сложених појава попут оних које се могу уочити у понашању и психологији масе.

Један од најтипичнијих (и, могло би се рећи, стереотипичних) погледа на гомилу јесте управо кроз аналогију са животињским чопором. Метафоре настале на основу ове паралеле користе се и у свакодневној комуникацији, а нарочито у књижевним делима, где су се развиле у бројним варијантама. Чак се и књига коју многи сматрају првом свеобухватном студијом психологије масе, Ле Бонова *Психологија гомиле* (Ле Бон 2006), обилато служи последицама ове аналогије.

О мотиву писаца да посматрају масу са становишта које истиче сличности њеног понашања са животињским може се дуго препирати. Корен таквој методи вероватно је у непредвидивој природи саме гомиле, али и у утешној жељи стваралаца да на неки начин омаловаже остале припаднике сопствене врсте. Још од прапочетака осликавања људских особина и проблема језичким средствима, аутори су наслућивали да човек који се нађе у било којој групи не доноси одлуке на исти начин као када је сам. Шта више, приметили су да стање ума гомиле нико не може са сигурношћу да образложи, понајмање они што ту гомилу сачињавају. Из наведених разлога се понашање гомиле дуго објашњавало искључиво као низ несвесних радњи. А како се људима, не без себичности, приписивала моћ рационалног разлучивања, за превладавање несвесног је сматрано да припада углавном зверињу. Али и они који су најраније успоставили аналогију човека у маси са бештијом стигли су да уоче да гомила, ма колико несувисла била, ипак није у потпуности хаотична. Одатле се може пратити порекло метафора крда и чопора којима се сложени облици организације масе покушавају свести на, претпоставља се једноставније, кретње животињских скупина.

Пример употребе наведених аналогија и асоцијација налазимо у *Сеобама* (1929) Црњанског. Овај роман је једно од ретких књижевних дела, не само у оквирима српске културе, у којем је колективни јунак, славонско-подунавски полк, успешно дочаран као маса и чија је улога у самом делу више од епизодне. Управо је први опис ове скупине дат једном метафором чопора: „Певаху вичући, а корачаху, уморни, и изгладнели, тако журним кораком да су се, опкољени сребром окићеним официрима, чинили као хајка гладних паса, које воде, притегнуте на ланцу, у лов“ (Црњански 1972: 27). Сем дочаравања спољашњег изгледа војске изнурене још пре самог ратовања, поређење ратника са псима открива и ниво њихове мотивације за предстојеће борбе, али и положај који заузимају у односу на надређене. За разлику од већине приказа гомиле у књижевности, славонско-подунавски полк није маса препуштена сама себи, већ једна велика група којој се, на различите начине и под различитим ауторитетима, намеће спољашња контрола.

Упркос томе, понекад се деси да самоорганизација и њени прохтеви превагну над спољним управљањем. У таквим тренуцима војници Вука Исаковича постају готово налик на руљу. Како је пас настао припитомљавањем вука, није безразложно веровати да је, на лествици дивљаштва, вук изнад пса, те ни поређење којим Црњански започиње наредни одломак не треба да изненади:

Упадали су у варош, као курјаци, кроз стрме ходнике, уске и влажне као олуци. [...] Понеки међутим упадали су и у куће. Кад би се појавили, на разваљеним вратима, они би весело урлали нешто што нико није могао да разуме. [...] они су им говорили мумлањем, јаукањем, рикањем и рзањем, каламбурима, састављеним од свакојакних гласова што су их чули по дану и по ноћи, код своје куће. Понављали су фијук ветра, кас коња, а особито пој петлова. (Црњански 1972: 31).

Овде се, чини се, војници понашају у потпуности несвесно, будући да је и њихова комуникација сведена на животињску. Али и у том нeredу, који је наоко изгубио неке од основних одлика сложеног система, препознају се обриси емергенције. Приликом њиховог упада у град, испрва лишеног сваког осећања које би се могло назвати људским, они испољавају емоције што би се могле протумачити као вид носталгије, будући да у ломљави коју су проузроковали подражавају звукове што их посећају на сопствене домове.

4. МАСА ПРЕДСТАВЉЕНА КАО ХОМОГЕНА ГРУПА

Иако смо већ у првим разматрањима приказâ масе у књижевности подвукли разлике између хомогене групе и гомиле, морамо, ипак, обрадити случајеве у којима аутори скупину људи најпре представљају као хомогену, да би тек касније пружили увид у њену хетерогеност. Наведени приступ није без предности, поготово онда када је потребно осликати однос масе према појединцима који се налазе изван ње, као и према осталим гомилама.

Примењујући терминологију теорије сложених система, може се уочити паралела између описане хомогенизације масе и методе математичког моделовања сложених појава који се уобичајено назива *метода средњег поља*. Овај начин разми-

шљања о сложеним феноменима развијен је најпре у статистичкој физици, да би касније постао употребљаван и у ширим размерама. Идеја водиља методе средњег поља састоји се у „раду са средњим вредностима“ (Воссага 2004: 52), односно са генерализацијом понашања система приликом интеракцијâ са окружењем. Важно је уочити да се у оваквим моделима занемарују односи међу појединачним деловима система који се покушава описати, те да је сама метода средњег поља, премда моћна у неколицини ситуација, у суштини „груба представа сложених система“ (52).

Аналогија коју смо управо успоставили није сасвим бескорисна у контексту анализе књижевних дела. Наиме, проблем описивања масе као хомогене скупине има два лица. Једно је еквивалент дискутованом приступу средњег поља, где се на гомилу и њене акције примењује „поглед са стране“. Друга сврха коју поступак хомогенизације може имати односи се на представу феномена *емергенције* који је, како смо већ нагласили, један од темељних појмова безмало сваког покушаја бављења комплексним системима. У појединим случајевима, као што ћемо тек видети, врло је тешко разлучити да ли се ради о уопштавању различитих стања људи унутар масе или, пак, о ефекту којег они заједнички производе.

Такође, осликавање масе као хомогене групе зависи и од тачке гледишта понуђене читаоцу. На првом месту издвајамо оне методе помоћу којих се гомила приказује из перспективе некога ко се налази изван ње, за шта нам као пример може послужити одељак из *Сеоба*:

Карло Лотариншки одредио је те пукове, јер је морао, а није марио ту славонску војску. Рђаво одевена, смрдела је пре свега, а осим тога њом је било немогуће заповедати. Кретала се по неким својим правилима, која никако није могао да утврди, стизала је кад раније, кад доцније него што је рачунао и чинила му је, уопште, непредвиђених тешкоћа. Јуришала је где то није хтео, а бежала је где се томе није надао. И нити је пуцала како треба, нити се повлачила како треба. Разбољевала се сва, опијала сва, а пљачкала где год је стигла. Осим тога, гинула је тако страшно, да никада није могао да је употребљава у свези, јер су му са њом пропадали и заробљавани најизученији и најскупљи пукови (Црњански 1972: 130).

Овде Црњански најпре даје здружени утисак који маса оставља на Карла Лотариншког. Као што се запажа, том приликом се не обраћа баш никаква пажња на многе разлике међу самим војницима славонско-понунавског полка. Опис стања ове гомиле које поменути посматрач опажа (разуме се, сходно сопственим ставовима) означимо као пример емергенције, док се поступак уопштавања њихових особина исказује нешто конкретније, употребом речи „сва“ као носиоца потпуне генерализације („разбољевала се сва, опијала сва“). Уколико проширимо закључке донесене кратком анализом датог одломка, у стању смо да истакнемо најважније аспекте приступа „поглед са стране“. Као прво, у супротности са објективношћу која се можда очекује од ове методе, њом се у најмање речи може показати субјективан однос неког лика, или непоузданог приповедача, наспрам велике групе људи. Такође, ако је размотримо из угла теорије сложених система, њом се углавном дају карактеристике и акције масе на нивоу који се да назвати *макроскопским*. Вратимо ли се на садржај приказаног одломка, није тешко спазити да у њему нема ни словца о везама које војници имају једни са другима; дакле, изоставља се преглед масе на нижем нивоу, који се односи на њену унутрашњу структуру. С тим у вези, слично нашим анализама дочаравања гомиле, питање односа макроскопског и микроскопског јесте посебна тешкоћа у раду са практично свим комплексним појавама, невезано за област у чијим се оквирима проучавају.

Наредна метода хомогенизације представе масе стоји у упадљивом контрасту у поређењу са већ дискутованом. Ако смо до сада долазили у додир углавном са описима датим из перспективе „странаца“, време је поставити питање: „А шта ако сама маса почне да говори?“.

Глас гомиле, у складу са нашом дефиницијом, не би требало да буде сасвим хомоген, али некада је и то потребно не би ли се осликала компликована својства саме масе. Што се природе таквог гласа тиче, најподесније примере можемо узети из драме у стиху *Ђурађ Бранковић* (1940) Момчила Настасијевића. Премда је њена основна тема, што се наслућује већ из

наслова, тесно везана за Ђурађа Бранковића, не бисмо много погрешили уколико напоменемо да овај српски владар заправо није њен главни лик. Улогу протагонисте у већини сцена у ствари преузима народ чији се разуђени и измешани ставови најчешће и најгласније чују. Да би се вечита променљивост њихових мисли и осећања некако уредила, Настасијевић се често служи понављањима и паралелизмима који хомогенизацију и чине могућом.

Једна од ситуација у којој он народне масе приказује као групу сасвим уједначених одлика је, попут доброг дела његовог песничког и приповедачког опуса, остварена референцом на народно стваралаштво. У чину „Зидање Смедерева“ чини се да се народ ујединио око презира према Јерини и њеним прохтевима у вези са градњом, те у неколико наврата здружено понављају „Проклета, проклета, / за Бога не зна ни душу“ (Настасијевић 1971: 351). Овакав став одговара слици Ђурађевог супруге у народној епизици што се према њеном наслеђу није односила ништа милосрдније. Битно је нагласити да се у значајном делу ове драме већина народа налази иза сцене те су заједнички поклич и вероватно једини утисак који гледалац, односно читалац, може створити о том народу.

Занимљиво је осврнути се управо на прве речи које грађани здружено изговарају када, на почетку првог чина, сазнају за смрт деспота Стефана: „О тешко мени створу“ (Настасијевић 1971: 342). Закључак који се на овом месту може дати о хомогенизацији масе јесте да она умногоме зависи не само од тачке гледишта већ и од граматичког лица у којем је изречена. Користећи исказ у првом лицу једнине пре него множине, Настасијевић нас ставља пред дилему да ли наведени лелек изговара маса као тесно повезана група људи или је читава ожалошћена скупина сведена не на колективни утисак већ на реч појединца. Такви изазови, у којима наједном нестају границе између макроскопског и микроскопског стања, као и између емергенције и самоорганизације, нису својствени само књижевним представама, већ се могу сустрести и у многим другим приликама у којима сложеност тежи да превари здрав разум, али и интуицију уопште.

5. МАСА ИЗНУТРА

Уколико бисмо морали да одредимо кључни епитет који у себи сабира све методе које смо до сада описали, онда је то, свакако, придев „макроскопско“. Као што смо већ увидели, у циљу успостављања апстракције и аналогije, али и при хомогенизацији, ствараоци се већим делом усредсређују на „глобалне“ особине скупине коју желе да дочарају. Међутим, оно што чини представљање масе различитим у односу на осликавање неких других врста колектива јесте у томе што се у њеном случају посебна пажња обраћа на стање унутар гомиле, као и на бројне и компликоване везе међу људима који је сачињавају. Приступ који настоји да предочи ове аспекте можемо назвати микроскопским, што је у складу и са његовим књижевним карактеристикама и са тачком гледишта теорије сложених система.

Пре свега се мора приметити да је опис масе који даје поглед на баш све појединце што се у њој налазе готово немогуће остварити. Основна препрека лежи, разуме се, у бројности гомиле као такве, а затим и у ширим циљевима које аутор поставља пред сопствено дело. Због тога се у већини књижевних радова среће појава да се маса самостално „раздоби“ у мање групације које потом наставе да се понашају као скоро засебне скупине. Премда наизглед независне једне од других, овако настале микро-масе (како се рогобатно могу назвати) одржавају међусобне интеракције вођене истим оним процесом самоорганизације помоћу ког су и настале. Аналогija описаном методу у контексту комплексних система јесте појам *кластеровања* који је од централне важности у дисциплинама машинског учења и науке о подацима (Berkhin и Dhillon 2009: 5052). При подели било којег скупа података на кластере, значајну тешкоћу представља чињеница да добијена слика о систему можда није важећа у ширем контексту. Сличан изазов, али са унеколико опаснијим последицама, вреба сваки покушај да се у маси уче мање скупине.

Иако смо до сада углавном наводили описе који се односе на акције масе, њена спонтана деоба на неколицину кластера није често проузрокована унутрашњим разликама у погледу доношења одлуке. Способност смисленог одлучивања знача-

јан број појединаца ни не стекне за живота, те не изненађује да већина књижевних примера не разматра гомилу окупљену око претежно рационалног циља. Превасходно се осећања наводе као кључан узрок стварања, али и разједињавања масе. Стога није редак мотив да људи неке скупине истоветну емоцију изражавају на сасвим разуђене начине на основу којих се хетерогенизација масе да уочити и описати.

Иако се средњевековне хагиографије не могу сматрати књижевним делима насталим на основу личних стваралачких циљева, занимљиво је уочити приказ „раслојавања“ гомиле која сазнаје за смрт деспота Стефана Лазаревића, како га у житију овог владара даје Константин Филозоф:

Када се ово догоди, који (све) жалосни гласови нису се тада чули?! Падали су (људи) лицем ка земљи и крв је текла из њих; и друго (шта је било) тако да нису ридали за њиме само као за господином, него за оцем са љубављу поштованим. [...] Нису тада гледале ни жене децу, ни своје куће, нити што друго. [...] Које (све) жалосне гласове нису слушали они који су тамо били! (Људи) су лица гребли и власи трзали и све светле хаљине збацили су. Јер уместо многосветле одежде у вртишта (су се облачили); и још ово: ако се где забачена иночка (хаљина) могла добити, узевши (је) на делове је цепаху тако да све изузетно буде у измењеним приликама. Коњима су (не само) гриве резане. А угарски витезови, његове слуге, избезумљеним гласовима викали су: „Коме ћеш нас сада слати? Шта смо величанству твоме сагрешили те нас овако наједанпут одгониш? Где ћемо наћи твоје славе и красоте и многе дарове?! Од сада се лишисмо сладости и красоте овога света! Од сада смо сиромаси и туђини, – тако да су и они који су у иначком образу (били) кидали и бацали власи (из) браде (Константин Филозоф 1989: 124).

Није тешко (ни неприкладно) запазити да је описана маса уједињена управо осећањем туге чије се испољавање чини у најмању руку потресним. Метеж изазван деспотовом смрћу подсећа на Настасијевићев приказ истог догађаја, на основу чега би се чак могла поставити хипотеза о могућој интертекстуалној вези његовог комада и поменутог житија. Насупрот драмском остварењу које обилује заједничким крицима и јадиковкама, овај одломак даје опис једног заједничког силаска у несвесно који потврђује сложеност везе коју су поданици имали са својим владаром. Премда ће о појавама што се тичу

односа масе и њеног вође тек бити речи, већ овде се уочава да гомила поистовећује владара са готово очинском фигуром чији је одлазак по жалости једнак смрти члана породице, ако не и жалоснији. Појава описаних микро-маса примећује се најпре у низу различитих гестова које растужено грађанство предузима, да би се напokon издвојила група угарских витезова, једина која је успела да „проговори“. Начин на који они изражавају сопствену бол је битно другачији спрам поступака осталог света што хаотично покушава да пронађе прикладну црнину и довољно несрећан догађај начини још трагичнијим. Такође, даје се и кратак опис делања људи „у иночком образу“, односно монаха, који се, попут деспотових ратника, не прикључују грађанству или дворјанима, већ као засебна skupина исказују осећање које им је заједничко.

Важно је приметити да су у датом одломку мање skupине издвојене из масе описане управо у маниру хомогене групе, што смо упоредили са методама средњег поља у контексту теорије сложених система. У контрасту са поменутиим методама, премда није реткост да се међусобно потпомажу, стоји приступ заснован на анализи понашања појединачних чинилаца комплексног процеса, тзв. *агената*. Популарност и корист наведене парадигме порасла је последњих неколико деценија, захваљујући унапређењу рачунарских симулација што представљају битан алат у низу дисциплина. Када је, пак, о књижевности реч, није лако пронаћи одговарајућу аналогију са програмима за симулацију, али поглед на масу заснован на принципу агената има своју литеарну представу вредну помена.

Остварење ове методе у већини књижевних радова састоји се из два „корака“. Први се односи на кластеризацију масе што се описује, да би се потом од уочених гомилица изабрала једна чији се приказ даје на нивоу односа међу њеним појединцима, тј. агентима. Чест је случај да се, уместо осликавања практично свакога унутар skupине, из ње издвоји пар ликова који успевају да сопственим акцијама, ставовима и судбинама адекватно дочарају њену сложеност.

У чину „Зидање Смедерева“ своје драме *Бурађ Бранковић*, Момчило Настасијевић се одлучио управо на такав приступ, будући да су из скупа кулчара, при диринчењу под

настајућом трљавом, иступили најпре Зрља и Мијат, радници који се скоро ни по чему не би могли назвати неуобичајеним или изузетним у односу на своје колеге. Њихов дијалог је од самог почетка праћен кулчарском песмом што се испрва своди на ритмично понављање гласова „*Ö – ö!*“ (Настасијевић 1971: 354), да би касније прерасла у колективни лик чији ће део чинити и поменута двојица. Након исказивања општег става о Јерини коју су здушно означили главним кривцем за радничку патњу, Зрља и Мијат стижу чак и да уђу у сукоб, што потврђује да је јединство међу кулчарима ипак далеко од остваривог (Настасијевић 1971: 351-352). Да међусобне различитости могу бити терет једнак принудном раду потврђује и прилично јетко задиркивање које Зрља упућује сакатом раднику: „А ти, ћопо, већ годину, болан, / штаком око Смедерева набадаш!“ (Настасијевић 1971: 354). На наведену опаску реагује Новак чија је појава својеврсна прекретница, будући да, вођени његовим подстреком, кулчари крећу да преиспитују свој положај под Јерином, уместо да наставе са дотадашњим тужбалицама. За разлику од Зрље и Мијата које бисмо могли назвати „репрезентативним пролазницима“, Новак је фигура која испољава не само заједнички карактер окупљеног народа, већ и поједине особине што се дају означити као вид вођства. Покренувши остале да се пожале деспоту на нехумане услове, он је завредио пажњу самог Ђурађа који се, приликом свог доласка међу њих, одмах распитује: „Па де, хоћу да га видим, / ко је тај што буну?“ (Настасијевић 1971: 357). Након дијалога са поданицима, деспот запажа Новакову посебност у односу на оне међу којима се родио, али и у ширим оквирима: „Вишње у теби / видим неко хтење, / доћи ће и твој дан!“ (Настасијевић 1971: 358).

За представу масе помоћу агената, супротно размотреном примеру, није неопходно непосредно именовати појединце чија се интеракција приказује. У складу с тим, примећујемо приступ који одређује готово „случајан узорак“ неке масе и потом приказује одређене односе унутар њега, не обазирјући се ни на идентитет појединаца нити на шири контекст релација међу њима.

Пример ове методе налазимо у роману *Горски цар* (1897) Светолика Ранковића, који вишеслојно проблематизује феномен хајдучије у Србији касног 19. века, али и не тако једноставан став заједнице о онима који јој, бар по шачици личних особина, не припадају или не одговарају. Наредни одломак осликава реакцију околине на вест да је из затвора побегао протагониста романа Ђурица, човек нимало блиставог порекла и ништа срећније судбине:

Сељане обузе велика радозналост. Скупљаху се у гомилице па претресаху овај догађај и домишљаху се где сада може бити Ђурица.

- Сад је он, мој брате, чак у десетом округу. Склонили су њега добро...
- вели један Ђуричин сусед.
- Море, шта ти говориш? Деца ми синоћ кажу, кад догнаше стоку, да су га видела у Пашиним ливадама. [...]
- Биће то који други, а он сад не сме носа помолити, док не састави друштво.
- Јок, море, деца га познају... познају га деца, кад ти кажем.
- Сад ће учена, сто дуката! – вели један кадроваци.
- Да ли ће баш стотина? (Ранковић 1970: 73).

Занемаривање индивидуалних детаља везаних за окупљене се огледа у примени поступка обликовања типа. Такође, целокупан дијалог се односи на наведени догађај и не тиче се суседских и других веза међу њима, па чак ни њихових емоција. Улога приказаних сељана се своди на саопштавање и успутне коментаре на информацију која је значајнија зарад даљег тока приповедне радње него њима самима. Овако дочарана маса не може бити полазиште за изградњу сложенијег колективног лика, као што је случај код Настасијевића, али уме бити довољно вредна када је у фокусу сукоб појединца, несвакидашњег било по добру или по злу, са друштвом из којег је потекао.

6. МАСА И ЊЕНЕ ВОЋЕ: ПРОБЛЕМ ХИЈЕРАРХИЈЕ

Појам *архитектуре* чини кичму готово сваког сложеног система, будући да се управо на основу архитектуре изграђују садржајне анализе и доносе смислене одлуке. Када разматрамо узрок и епилог било које друштвене појаве на коју је утицало понашање масе, скоро је неизводљиво оставити по страни питање друштвене хијерархије. Како је проблем почетне вредности кључан за разрешавање сваке динамике, тако је и познавање начина на који се нека гомила формирала суштинско за разумевање те гомиле и њених мотивâ. Масовне акције свакако могу настати саме од себе, тачније, кроз неухватљиве механизме самоорганизације. Али ваљало би споменути да су огромне скупине људи неретко покренуте од стране појединаца које обично називамо вођама. Одатле те не изненађује да су, кроз историју, одређеним вођама приписиване скоро божанске, као и скоро демонске особине, да би се за понеке напокон и заборавило да су икада били људи. А када се спрегну две тако необјашњиве појаве попут масе и вођства, до иоле конкретних (и коректних) одговора чак и на основна питања још теже се стиже.

Потчињеност масе у односу на предводника јесте вероватно најчешћа слика која нам се путем књижевности пружа о њиховом односу. Понекад се масовна потчињеност и сматра главном мером моћи неког лидера. А оно што у највећој мери разликује вође од вођених јесте што су први, макар на подсвесном нивоу, одгонетнули дилему: „Како се долази до потчињености?“. Одговор који се, у први мах, чини очигледним односи се на коришћење силе. Заиста, онима који су на такав начин покушавали да убеди остале одвајкада је било познато да када бичеви проговоре ни речи ни слике није потребно додавати. Да је немилосрдно опхођење према гомили често и више него успешно, мерено барем из угла оног ко спроводи насиље, потврђује део из *Сеоба* што описује методе барона Беренклауа:

Спавали су му у блату, газили су му реке, а пешачили док не падну. Нити су знали зашто ратују, нити су га питали о томе, нити је морао што да им објашњава. Њему не само да нису чинили се непослушни, као Карлу Лотариншком, већ напротив, полазећи са њима, имао је увек утисак да иде у лов, са псима што га гледају понизно и верно,

које може да напујда да разгризу све што му препречи пут. Окрутан и немилосрдан према њима зверски, био је то зато што је хтео да му извршују чуда, а не зато што су они то били заслужили. Знајући свега неколико речи њиног језика, он им је као нека ухода упознао душу. Дражио их је и мучио, не само војнике, већ и офицере, да би се после плаховито са њима мирио. Измучене, водио их је на најстрашнија места битака и трпео, после боја, сву њину дреку и пијанку. Не само да му нису чинили непредвиђене тешкоће, већ напротив, они су били једини од којих је тачно знао шта може очекивати. Стизали су куд је хтео и гинули колико је предвиђао. Њему не само да нису били пљачкаши, необуздани и разблудни, већ напротив, чињаху му се стидљиви и смерни, озбиљни и скоро тужни (Црњански 1972: 130–131).

Баронов случај открива да се вођи понекад насиље, које је, уосталом, и довело до наданих резултата, напросто омили. Тада оно од алата постане сврха чије последице умеју бити апсурдне колико и мрачне. Међутим, цитирани одломак даје слику једне појаве која по значају превазилази запажања о улози бруталности. Примећује се да је војсковођин став о маси војника коју контролише у својеврсном контрасту према ономе што његова околина мисли о њима. Када се већ спомињани „поглед са стране“ примени из перспективе предводника гомиле, њене акције се чине далеко мање мистичним. Разлог томе би могао бити што вођа никада не може стајати сасвим изван подређене му скупине. Да би је уопште прилагодио сопственим прохтевима, његов увид у њено стање и мотиве мора бити сразмерно дубок. А, с обзиром да природа чак и елементарних масовних дешавања одлучно пркоси интуицији, одлуке које он доноси знају изгледати у најмању руку необично. Довољно прикладан пример налазимо управо у Беренклауовом приступу који је описан тако да свака појединачна реченица представља парадокс за себе. У том низу зачудних тврдњи издваја се баронова способност да, за прилично кратко време, у потпуности измени сопствено понашање према онима што се у утврђеној хијерархији налазе испод њега. Шта више, он од једне крајности до друге стиже толико брзо да подређени не успевају да учине апсолутно ништа што би се на било какав начин удаљило од његових планова. Њему је, колико се може приметити, пошло за руком да учини масу и предвидивом и управљивом, те му она, премда је остали сматрају хаотичном,

изгледа сасвим уређено и складно, што потврђује последња реченица датог параграфа.

Насупрот насиљу, гомила се може убедити и тобожњом приземношћу, и чак понизношћу, њеног вође. Премда се оваква парадигма најчешће повезује са идејама пасивног отпора и осталих концепата релативно скоријег датума, треба подвући да је „подилажење“ маси једнако старо, и једнако често коришћено, колико и окрутност. Прилагодивши се маси коју настоји да покрене, лидер показује не само своје развијено схватање о њеним особинама, већ лакше успева да је прилагоди себи и својим циљевима. У таквој игри адаптације није једноставно победити, али је за достизање тријумфа потребно мање времена него иначе, имајући на уму да су највећој мери поробљени они који нису ни свесни да их је неко потчинио. У Настасијевићевој драми *Ђурађ Бранковић*, насловни лик испрва није по вољи грађана који упорно узвикују: „Нећемо, нећемо Ђурђа!“ (Настасијевић 1971: 346). Као основни аргумент неприхватања новог владара наводе његово порекло, при чему се може уочити референца на народно епско стваралаштво у коме је Ђурађев отац, Вук Бранковић, сматран прототипом издајника. Током свог првог обраћања народу, потоњи деспот успева да пред масом унизи себе и сопствене могућности из угла који сасвим одговара виђењу које је гомила о њему имала на почетку, будући да лозу из које је потекао помиње у нимало позитивном светлу:

Нећете ме?

О, да је по вољи само грешних нас,
ни себе самог, грађани, не бих ја!

[...]

Знам од којих сам, и ко,
и колико могу, и шта,
ушхеднете ли ви , и бог!

[...]

О, три пута би, за добро ваше
да оседи ова глава,
и трипут на раменима да је нема,
и опет буде ту! (Настасијевић 1971: 348).

Већ након овог исказа, протканог одговарајућом патетиком, окупљени стају на Ђурађеву страну, да би на њој остали све до самог краја драме. Када маса следи појединца, она неретко покушава да се идентификује са својим предводником, али то углавном не чини из опортунизма, већ вођена скоро несвесним подстрецима. Пример томе би могла послужити промена која се опажа у понашању славонско-подунавског полка, а која је у сазвучју са стањем у којем се налази њен вођа: „Као и у души Исаковичевој, и у њиховим душама настаде празнина. Куће и кућишта заборавише, на жену и децу више нису мислили, а своју муку и зној осећаху све јаче“ (Црњански 1972: 94). Веће саосећање, бар тако се чини, показују поданици у Настасијевићевом комаду. Док се деспотова ћерка спрема за одлазак у султанов харем, група пастирки, окупљених иза сцене, проговара о осећањима која сама Мара испрва не сме да искаже наглас, али, опет, кроз призму народног става о њеној мајци: „не дај ме Турчину, бабо,/ мајка ме Јерина да!“ (Настасијевић 1971: 369). Такође, у ишчекивању ослепљених принчева, окупљени чак преузимају део Ђурђеве патње на себе, показујући потпуну приврженост вођи: „народ уз тебе твој, / ту сам ја!“ (Настасијевић 1971: 385). Као што нам приказани одломци показују, није увек тачно да се индивидуално улива у колективно. Обрнут процес је једнако могућ.

Некад се, међутим, деси да маса са собом понесе оне који би, према успостављеној хијерархији, требали бити изнад ње. У том случају, утицај вође, раније погон гомиле, изненада постане његова лична анестезија. Иако је темељно познавање начина размишљања масе неопходно готово свакоме ко тежи да се назове лидером, некад и сам вођа почне да мисли и доноси одлуке у маниру оних које би требао да предводи. Такав прелаз којег карактерише идентификација надређеног појединца са подређеном скупинам се испрва огледа у специфичној самилости коју он осећа према њима, а чију литерарну представу проналазимо у *Сеобама*:

Отићи некуд и живети безбрижно, одвести и њих да живе негде лако, пријатно, чинило се Вуку Исаковичу тако могуће. Негде је морало бити нешто светло, значајно, па треба отићи тамо. Видећи их доле, у трави, мрачне њине гомиле, како леже око кола, осветљене ватром,

њему се чинило, наслоњеном на точак, да их треба одвести некуд даље. Заборавив за тренутак и где је и куд иду, заглаван у високе зидове стена, над којима се сјало небо сасвим бистро и сасвим бледо-плаво, Вук Исакович се беше смирио, заједно са људима свога Славонско-подунавског полка (Црњански 1972: 105–106).

Овде се може опазити како индивидуално хтење, макар на тренутак, уступа место заједничком циљу, али је корисно размотрити и шта се дешава када циљ не постоји. Такве ситуације умеју да некога ко је раније управљао масом учине њеним припадником који више нема снаге, а често ни жеље, да се уздигне из ње. Књижевна судбина лика Ђурађа Бранковића у Настасијевићевој драми се остварила управо у таквом маниру. Како се чиновни ређају, а дешавања по њега и његову породицу постају све трагичнија, Ђурађ у народу проналази не само привид утехе, о чему је било речи, већ и заклон из ког не намерава да изађе. У сцени где од одбегле робиње покушава да сазна детаље ослепљивања својих синова (Настасијевић 1971: 382–384), Ђурађ престаје да заузима владарски став и постаје, чини се, само један од људи унутар окупљене гомиле чији се појединачни глас може чути. Међутим, тај глас престаје да има икакав опипљив утицај када је доношење одлуке у питању, будући да се деспот од предводника претвара у поданика и у том стању остаје све до самог краја драме, на своју као и на штету оних који су у њему и даље видели вођу.

7. ЗАКЉУЧАК

7.1. Даље могућности примене теорије сложених система у хуманистици и обратно

Способност људског ума да створи и даље развије низ различитих апстрактних представа, као и да искористи успостављене репрезентације ради доношења одлука једна је од најважнијих особина интелигенције, али и имагинације. Међутим, значај идејне репрезентације се може једино испољити уколико се она нађе у релевантном контексту, односно уколико се смести у својеврсну „мрежу“ представа. Тада не говоримо само о низу појмова, већ о целовитој апстракцији што се често назива *моделом*. Теорија сложених система на коју смо се до

сада често позивали већи део свог развоја дугује покушајима да се различити модели који истраживачима стоје на располагању повежу на довољно коректан начин. С друге стране, како је идеја мимезиса и даље присутна у многим хуманистичким дисциплинама и појединачним теоријама, можемо подвући да гледиште које интерпретира уметничко дело као један модел стварности још увек није у потпуности изумрло. С тим у вези, важно је уочити да модел сам по себи није једноставан скуп репрезентација, већ идејна творевина која не мора бити у потпуности окренута прецизном осликавању (делића) стварног света. Шта више, многи модели који су у последњих стотињак година настајали што у оквиру хуманистичких дисциплина, што у природним и техничким наукама, узимају за једну од полазних претпоставки да је потпуно коректан опис стварних дешавања немогуће дати, уколико се природна ограничења људског мозга узму у обзир. Иако је теза о недовршености наших идејних представа скоро општеприхваћена, и даље се у готово свим дисциплинама тежи ка свеобухватнијим моделима. Такође, умножавање информација и начина њихове интерпретације што чине заматак сваког знања захтевају настанак никад већег броја апстрактних модела. Поменута потреба не произилази толико из доброћудне радозналости интелектуалаца колико је условљена прохтевима стварности, било у сврхе даљег развоја индустрије или наредних парадигми управљања друштвом.

За разлику од пређашњих ступњева периодизације историје у којима је појава новог модела неизбежно значила прекретницу у одговарајућој дисциплини, данашње апстракције у већини случајева неће видети сличну част. Док је у неким ранијим временима стварање било каквог дотад невиђеног идејног система, без обзира на његову сложеност, представљало задатак који је „по природном праву“ припадао несвакидашњим појединцима или изузетним тимовима, данашњица многим поставља проблеме сличне тежине, али не као изазове зарад стицања вечног имена, већ као део њиховог свакодневнег посла. Стога је пре више од пола века примећено да је неопходно издвојити и формулисати стратегије за решавање проблема и конструкцију ваљаних модела. Испрва се помнутим задатку приступило са готово импресивном озбиљно-

шћу, али је недостатак логичке строгеће и неприхватање од стране опште академске заједнице проузроковало неуспех многих идеја у том погледу. Ипак, у појединим дисциплинама је одјек на сличне покушаје био и више него охрабрујући. Довољно учинковит пример јесте појава UML-a (*Unified Modeling Language*) у информатици који је, суштински, један графички језик помоћу којег се приказују односи међу класама што представљају полазиште при моделовању за знатан број рачунарских програма. Утицај поменутог језика на процесе и хеуристике при развоју софтвера је постао толики да се у рачунарству појавио покрет тзв. развоја вођеног моделима (*model driven development*) који је потом изнедрио дисциплину метамоделовања чији је основни циљ да оформи прецизне смернице за постављање моделâ који би били од користи при пројектовању наменског софтвера. Блиске иницијативе су настајале и у оквирима теорије сложених система али се могу издвојити сумње у њихову целовитост, будући да су циљеви поменуте теорије амбициозни у тој мери да тренутни концепти метамоделовања напосто нису у стању да испуне све њене потребе када је стварање апстрактних модела у питању.

Будући да смо означили модел као обједињујући појам хуманистике и теорије сложених система, могли бисмо исказати претпоставку да би се управо на тој основи могле извршити примене теорије комплексних система у хуманистици. Први могући приступ јесте, у ствари, уочавање фундаменталних принципа наведене теорије у специфичном проблему који припада хуманистици чему се прибегло управо у овом раду. Примена општих закључака који се тичу емергенције, самоорганизације и адаптације је потенцијално плодосна при културолошким разматрањима, с обзиром да је култура, са мноштвом чинилаца и ширином утицаја којима је подвргнута, својеврстан примерак комплексног система. Свеобухватна анализа механизма културног прилагођења политичким и другим феноменима расветлила би и оне особине адаптације које су раније изгледале необјашњиво. Други приступ не укључује теорију сложених система у улози чисто концептуалног оквира већ тежи да примени саме моделе којима се барата унутар те теорије на поједина хуманистичка истраживања. Једна од

најчешћих представа комплексних веза унутар неког система јесте помоћу мреже. Мрежни модели су последњих деценија нарочито добили на значају о чему сведочи и појава засебне науке о мрежама која за предмет свог проучавања узима мрежне моделе из мноштва различитих дисциплина, покушавајући да их смести у заједнички контекст. Што се хуманистике тиче, мреже су нашле своју примену у наратологији где су коришћене ради мапирања веза међу појединачним ликовима, као и међу наративним мотивима. Трећи приступ се односи на поменути идеју метамоделовања. Различите дисциплине хуманистике се чешће нађу у међусобном дијалогу него што је то случај код природних наука, али је и број појединачних модела и интерпретација које се срећу у хуманистици већи, те је и сам скуп идеологија, теорија и њихових релација засебан сложен систем чија би егзактна анализа била од користи не само у методолошким оквирима, већ и приликом заснивања нових истраживачких програма.

С друге стране, парадигме првобитно настале у оквирима хуманистике имају могућност једнако богате примене у теорији сложених система. Како уочена комплексност неког феномена расте, поузданост сазнања о њему почиње неизбежно да опада, да би, у појединим случајевима, сасвим ишчезла. Претпоставка да су све природне појаве у суштини детерминистичке је, скупа са гледиштем редукционизма, дуго била један од ставова који су чинили кичму научног метода. Модели који узимају у обзир несигурност знања којим се располаже су, међутим, данас све присутнији у природним, а нарочито у техничким наукама. Са прихваћеном несигурношћу дошло је и до појаве која је многим истраживачима у поменутом скупу дисциплина изгледала као класична контрадикција – сложени систем је, у неколицини случајева, представљен низом различитих модела који су међусобно неусаглашени, а, опет, сви коректни посматрано над скупом доступних података о систему прикупљених експерименталним путем. Постојање мноштва суштински различитих интерпретација јесте једна од основних одлика готово сваке дисциплине у хуманистици и приступ који наведену појаву не означава као претњу по исправно и целовито закључивање јесте приступ који би могао имати позитиван утицај на теорију ком-

плексних система, будући да и сама дефиниција те теорије има неколицину варијанти и тумачења. Потреба за толеранцијом супротстављених модела истог система осликава у најизразитијој мери сложеност стварног света који би постојао и када би све наше представе о њему нестале, а који с наше стране може бити измењен једино процесом за који још увек не постоји потпуно адекватан модел – доношењем одлуке.

ЛИТЕРАТУРА

- Ogata 2010:** Ogata, Katsuhiko. *Modern Control Engineering: Fifth Edition*. Hoboken: Prentice Hall.
- Miller и Page 2007:** John H. Miller и Scott E. Page. *Complex Adaptive Systems: An Introduction to Computational Models of Social Life*. Princeton: Princeton University Press.
- Токин 1988:** Токин, Бошко. *Теразије*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Mahajan 2014:** Mahajan, Sanjoy. *The Art of Insight in Science and Engineering: Mastering Complexity*. Cambridge: MIT Press.
- Mumford и Martin 2020:** Mumford, Michael D и Martin, Robert W. „Analogies“. У Runco, Mark A. и Pritzker, Steven R., ур. *Encyclopedia of Creativity: Third Edition*. Cambridge: Academic Press.
- Ле Бон 2006:** Ле Бон, Густав. *Психологија гомиле*. Београд: Алгоритам.
- Црњански 1972:** Црњански, Милош. *Србија, Сеобе, Ламент над Београдом*. Нови Сад: Матица српска.
- Воссара 2004:** Воссара, Nino. *Modeling Complex Systems*. Berlin: Springer Verlag.
- Настасијевић 1971:** Настасијевић, Момчило. *Песме, приповетке, драме*. Нови Сад: Матица српска.
- Berkhin и Dhillon 2009:** Berkhin, Pavel и Dhillon, Inderjit S. „Knowledge Discovery: Clustering“. У Meyers, Robert A. ур. *Encyclopedia of Complexity and Systems Science*. New York: Springer.
- Константин Филозоф 1989:** Константин Филозоф. *Повест о словима; Житије деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ранковић 1970:** Ранковић, Светолик. *Горски цар, приповетке*. Нови Сад: Матица српска.

METHODS AND MOTIVES OF REPRESENTATION
OF MASS IN SERBIAN LITERATURE FROM THE
ANGLE OF COMPLEX SYSTEMS THEORY

Summary

Since the latter half of the 20th century, the theory of complex systems has emerged as a powerful paradigm unifying a myriad of scientific disciplines. This paper explores the motifs and methods of representation of mass and its psychology in the realm of Serbian literature from the lens of aforementioned theory. Firstly, a short review of the vital concepts regarding complex adaptive systems is given, accompanied by the parts concerning the role of abstraction and analogy in artistic representations of mass as a literary character portrayed in modernist masterpieces *Terazije* by Boško Tokin and *Seobe (Migrations)* by Miloš Crnjanski. Furthermore, by drawing parallels with the core principles of complexity theory, we analysed examples where mass is represented as a homogeneous rather than diverse group of people as well as a handful of works which reveal the somewhat more complex and ambiguous features of mass psychology. Finally, after the analysis of the motifs regarding the relationship between mass and its leaders as represented in some of the aforementioned works, we postulated further possibilities of the application of the theory of complex systems in the humanistic disciplines.

Key words: mass, Serbian literature, abstraction, analogy, homogeneous group, the theory of complex systems

Nemanja Grujičić

Софија Ђурић
„Гимназија“, Краљево

Ментор: доц. др Бојан Марковић
Учитељски факултет Универзитета у Београду

ПЕСНИЦИ СРПСКЕ МОДЕРНЕ У КРИТИКАМА БОГДАНА ПОПОВИЋА И ЈОВАНА СКЕРЛИЋА

Сажетак: Овај рад је усресређен на то да прикаже песнике српске модерне и мишљења тадашњих најзначајнијих критичара Поповића и Скерлића о њима. Ова два критичара представљају окосницу српске књижевне критике 20. века, због чега је њихово мишљење од фундаменталног значаја за разумевање српске модерне. Кроз критичарски рад, анализирају се особености рецепције песника модерне, показујући и њихов књижевни успех. Овај рад даје таксативан опис и детаљне цитате из дела ова два критичара, опис самих становишта критичара, њихових идеала и залагања. Међутим, циљ нам је и да објективно прикажемо грешке критичара које су настале у њиховој процени књижевних дела и писаца. С друге стране, најзначајнији поменути песници српске модерне су: Алекса Шантић, Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић и Владислав Петковић Дис. Они су оставили највише трагова у делима Богдана Поповића и Јована Скерлића.

Кључне речи: Богдан Поповић и Јован Скерлић, књижевна критика, поезија модерне, песници модерне.

1. УВОД: БОГДАН ПОПОВИЋ И ЈОВАН СКЕРЛИЋ

Модерна у српској књижевности не би могла да се замисли без два велика књижевна критичара – Богдана Поповића и Јована Скерлића. Њихов рад је допринео развоју књижевне критике у Србији и омогућио данашњим читаоцима да боље разумеју и тумаче значајне песнике модерне. Ова два велика

критичара су имала огроман утицај на формирање мишљења људи о тадашњим песницима. Песници који су добијали позитивне критике, могли су лако да објављују своја дела, јер су издавачке куће радо прихватале позитивно оцењене писце. Међутим, песници који су били негативно оцењени често би морали да сами финансирају своје збирке песама. Без обзира на то, Поповић и Скерлић су дали изузетан приказ српске модерне и њених највећих представника: Дучића, Шантића, Ракића и других. Они не само да су их представили књижевном свету, него су успели да тиме утичу на квалитет поезије. Иако су стварали у релативно сличном времену, Поповић и Скерлић су се разликовали у својим мишљењима и критичким ставовима. Због тога је најбоље посматрати песнике модерне кроз радове обојице. Пре тога, битно је направити увод кроз упознавање рада ова два великана српске књижевне критике.

Богдан Поповић (1864–1944) је био професор Велике школе, касније универзитета у Београду. Предавао је упоредну књижевност, теорију књижевности, естетику и француски језик. У свом критичком раду се највише посветио позитивистичкој критици у форми есеја коју би објављивао у часопису *Политика*. Његово најзначајније дело је *Антологија новије српске лирике*, у којој је уврстио највеће песнике од Бранка Радичевића преко Лазе Костића и Јована Дучића.

Поповић је сматрао да је естетска вредност књижевности важнија од њене социјалне вредности. Као професор естетике имао је утврђене критичке и естетске приступе књижевности. Истицао је потребу за неговање укуса, култивисање израза и савршенство песничке форме. У своје време био је најзначајнији књижевни критичар од чијег је мишљења зависила будућност неког песника. Међутим, његов утицај је опао у периоду ратне књижевности. Скерлић, његов ученик, каже да је он „више теоретичар но практичар, више филозоф уметности но књижевни критичар, он се ретко зауставља на датом књижевном и уметничком делу, но цео посао уопштава, улази у теоријска претресања и излагања, и поводом појединих дела и појава даје исцрпне естетичке студије“ (Скерлић 2006: 398). Богдан Поповић је, иако више мислилац и филозоф, изузетно допринео развоју књижевне критике у Србији, посебно потенцирање француске школе, што је допринело развоју Јована

Скерлића, његовог ученика, као другог великог српског књижевног критичара.

Антологија новије српске лирике је најзначајније дело Богдана Поповића на пољу српске књижевности. У овом делу, он сакупља дела најзначајних песника од времена Бранка Радичевића па до својих савременика (Јована Дучића, Алексе Шантића и Милана Ракића). Најзначајнији део ове антологије је заправо предговор, који се може сматрати извесним манифестом симболизма. У овом предговору он говори о критеријумима који одликују „добре“ и „лепе“ песме од оних других. Критеријуми за добру песму по Поповићу су: 1) песма мора бити емоционална; 2) песма мора да буде цела лепа 3) песма мора бити јасна. Поповић је по овим начелима бирао песме које би биле у антологији. У ову антологију се нашло укупно двадесет шест песника. Међу овим песницима су се наша и највећа имена српске књижевности, али било је неких које Поповић није унео у своју антологију. Најзначајнији пример је Владислав Петковић Дис, због чега је Поповић добио замерке. О његовој особеној критици Скерлић је писао даје „рушио, али не из задовољства да гледа рушевине, но да рашчисти земљиште за грађење новог и бољег. Више но ико учинио је за духовно стварање и образовање новог књижевног нараштаја, и већи део данашње књижевне производње српске носи отисак који јој је он дао (Скерлић 2006: 399). О Поповићевој критици говори и Јован Деретић, који сматра да је Поповић у књижевности видео „велику библију човечанства“, а у проучавању књижевних и уметничких дела најбољи начин да се човек уздигне, да профини и оплемени своја осећања, да одгоји свој укус (један од његових раних радова носи наслов „О васпитању укуса“). Тај естетски ентузијазам повезан је код њега с методолошким захтевом за научном егзактношћу критике. Поповић се залагао за то да се уметност проучава као уметност, с естетичког, а не с историјског становишта, у чему је био следбеник Љубомира Недића (Деретић 1987: 103, 104).

Јован Скерлић (1877–1914) је био ученик Богдана Поповића. Такође је радио као професор књижевности и француског језика све до своје смрти. Био је активан у политичком животу тадашње Србија. Он је српски књижевни критичар са највише написаних дела, као и један од најзначајних. Као

ученик Богдана Поповића и француске школе, Скерлић је и сам био присталица позитивног и научног метода у историји књижевности и књижевној критици. Међутим, док је Богдан Поповић више полагао на артистичку, управо формалну вредност дела и укрштеним методама, „уметност ради уметности“ и био је мање-више равнодушан према социјалним, етичким и национално-политичким смеровима. Скерлић је, напротив, мање полагао значај на облик и изражајне вредности, а више на садржај и на сам дух књижевних дела. Он је био социјалан човек, национално-политички идеолог и духовни вођа једног поколења. Био је више присталица утилитаристичке књижевности (књижевности која има одређену друштвену, политичку или другу улогу). Он је захтевао да књижевност не буде „уметност ради уметности“, као његов претходник Поповић. У књижевности је тражио социјално-етичке идеје и политичке „напредне“ смерове. Скерлић је био строг у својим начелима, као и Поповић, због чега се дешавало да донесе погрешан закључак. Због своје ангажованости у политичком животу захтевао је исту и у књижевним делима, што је преузео од Светозара Марковића. Неки писци су доживотно били оштећени због његове критике. Један од таквих је Владислав Петковић Дис. Дис због Скерлићеве критике није могао да убеди издаваче да штампају његова дела, већ је то радио о свом трошку. Такође је био и присталица историјског материјализма, поборник жилаве и срчане борбе за убеђења, а није волео песимизам, мистику, романтичка и сентиментална расположења, декадансу и естетичку игру фантазије и речи. Деретић о Скерлићу истиче:

Скерлић је раскинуо с Недићевом и Поповићевом формалноестетичком критиком и с њиховом оријентацијом на унутрашњи приступ делу. У свом раду он је обновио неке од метода које су они одбацивали: импресионистички, биографски, социолошко-историјски. Од њих се разликовао и по својим дубљим склоностима. Код њега нема логичке строгости и научне егзактности којима су се они одликовали, али нема ни сувоће и опорости њихова израза (Деретић 1987: 103).

Скерлићеве студије о српским писцима сабране су у књигу *Писци и књиге* која је објављена у девет издања. У овим делима је писао о значајним писцима, иако се у неким случајевима његова мишљења нису поклапала са мишљењима

других књижевних критичара у погледу неких писаца. Поред дела *Писци и књиге*, као и бројних студија које писао о својим савременицима, важно дело је и његова *Историја нове српске књижевности*, а део о писцима модерне је можда и најзначајнији. Поред ових књижевних студија, он је износио своја мишљења и о одређеним појавама у српској књижевности, од којих су најпознатији „Лажни модернизам у српској књижевности“, „О *Коштани*“, „Једна књижевна зараза“ и многе друге. У тим чланцима је такође износио своја мишљења о појединачним делима неких писаца или о њиховом целокупном раду.

Пошто смо упознали са радом, начелима и деловањима ова два критичара, треба представити како су приказани песници модерне у њиховим критицимама.

2. ШАНТИЋ, ДУЧИЋ, РАКИЋ, ПАНДУРОВИЋ И ДИС – У СВЕТЛУ ПОПОВИЋЕВЕ И СКЕРЛИЋЕВЕ КРИТИКЕ

Иако Богдан Поповић није директно говорио о Шантићу као о песнику, чињеница је да је у своју антологију уврстио дванест његових песама. У најзначајнија дела према Поповићу спадају песме „Претпразничко вече“, „Вече на шкољу“, „Прољеће“ и многе друге. Ови подаци посредно показују да су Шантићеве песме (макар оне заступљене у антологији) одговарају његовим стандардима.

Скерлић је ипак прецизнији по питању Шантића:

У данашњој српској књижевности има песника оригиналнијих и мисленијих, оних који више кажу нашем духу; има их живописнијих, мелодичнијих и вештијих, који лепше забављају наше очи и наш слух, али нема песника непосреднијих и искренијих осећања, који више говоре нашем срцу и оном што је најинтимније у нашој души (Скерлић 2006: 328).

Скерлић је на почетку Шантићеве песничке каријере имао одређене замерке које су се тицале форме Шантићевих дела, као и његовог стила писања. Међутим, те критике нису трајале вечно. Шантић је послушао савет Скерлића и изузетно напредовао у свом поетичком смислу, због чега је успео да добије Скерлићево признање. Шантићева поезија такође истиче

изразито родољубив и патриотски дух, што такође доприноси Скерлићевом мишљењу о њему. Скерлић је, иако је сматрао да има бољих песника од Шантића, сматрао Шантића за најискренијег песника модерне.

Јован Дучић је најзаступљенији песник у Поповићевој антологији. У овом делу налазе се чак тридесет три његове песме. По овоме се закључује да је он песник којег је Поповић највише поштовао, иако то није експлицирао. Дучић се залагао за „уметност ради уметности“ и неговао је форму, што су неки од Поповићевих највећих идеала.

Скерлић је делио Поповићево мишљење. Он је истицао Дучићеву прецизност и отменост у изразу. Скерлић истиче:

Дучић се усавршио у форми као нико до њега. Мада му сликови нису свагда правилни, он пише ванредно израђеним стихом, углађеним, утанчаним, са обиљем слика и богатством речи, показујући се као мајстор у речи. Његови флуидни, живописни, сјајни стихови иду у најбоље ствари које је српска поезија дала (Скерлић 2006: 358).

Дучић је, како наводи Скерлић, није хтео да у своју поезију, која је је одисала сенкама и маглом, унесе осећања, и трудио се да повеже душу човека са душом ствари, људски живот за васионски живот, да место општих и простих идеја да више поетске симболе. Он пати од страха да не буде довољно отмен, да његова поезија не личи одвећ на поезију других песника. Схватао је поезију као неку врсту примењене метафизике, не радо је описивао спољни свет и општа људска осећања, али, у тежњи да се од чисто спољних појава приближи догађајима душе, он открива „метафизику осећања“ (Скерлић 2006: 357).

Скерлић хвали Дучића и његов стил. Он га изузетно цени и сматра да је његова поезија на највишем нивоу, тиме га постављајући на пиједестал српске модерне.

Ракић је, поред Дучића, један од најзаступљенијих песника у Поповићевој антологији. У антологији је заступљено четрнест песама овог песника. Ракићева поезија је по мишљењу Поповића, али и Скерлића, спада у најбољу у то време и зато је код Поповића веома заступљена. Ракић је био песник такозване француске школе, чији је Поповић био поклоник.

Скерлић хвали Ракића, не толико због поезије, већ због његовог интелекта и образовања. Он сматра да је Ракић песник

интелектуалац, интелектуалан као ретко ко од српских песника до њега, и они који га нису волели тврдили су да је он песник више главом но срцем, да има више опште књижевне културе него правог песничког талента. Али интелектуалне особине овог модерног човека и Европљанина утолико више одударају од баналности у мислима и празнине осећања, чега се и сувише виђало у српској поезији. И после вербалиста, какви су преплавили српску књижевност, Ракић је био један од врховних песника модерне, са душом модерног развијеног човека, добро је дошао са својом интелектуалном поезијом, у којој се велика људска осећања и високе мисли износе са много склада, укуса и мере, на класичан начин, у добром смислу те речи. У целом свом раду Ракић означава један велики напредак у српској књижевности. Паметан без цепидлачења, дубок без нејасности, речит без емфазе, лиричан без патоса, он је тип модерног песника нашег интелектуалног доба (Скерлић 2006: 366, 367).

Скерлић је сматрао Ракића напредним песником зато што се угледао на европски (превасходно француски) стандард. Он је сматрао Ракића за једног од највећих српских интелектуалаца и, поред Дучића, најзначајнијег представника српске модерне.

Сима Пандуровић представља специфичну појаву у српској књижевности. Ниједан ни други критичар нису дали нарочито позитивно мишљење о његовој поезији. Поповић је у своју антологију уврстио тек две Пандуровићеве песме, што значи да није могао имати претерано позитивно мишљење о његовој поезији.

Скерлић није био толико неутралан. Када су у издању „Мале библиотеке“ објављени Пандуровићеве стихови, Скерлић је објавио текст под називом „Једна књижевна зараза“. Овај текст је критиковао Пандуровића, за ког је Скерлић, истичући да је песник бола, мрака, јесени, гробља, нирване, безусловни песимиста, најпотпунији и најрадикалнији песимиста каквога је дотле било у српској књижевности. Он није схватио песимизам као светско осећање, већ лично. По угледу на француске декаденте, пева о болу живота. Често је врло нејасан, стил му је пун страних речи и неправилан. Међутим, он каже да у првим песмама има много оригиналних, особених душев-

них стања, суптилних осећаја, дубоког и болног продирања у најтамније дубине људског срца, нарочито много личнога акцента, поред тога лепих стихова, ванредно прилагођених својим темама (Скерлић 2006: 374). У свом књижевном тексту, он ипак хвали стил Пандуровића, иако га критикује због његовог песимизма. Скерлић је био противник мистицизма, песимизма и надреалности, коју је пропагирао Пандуровић. Поред Пандуровића, Скерлић критикује и друге присталице сличних идеја, зато што је веровао да књижевност треба да има одређену друштвену улогу, посебно у време рата, када је родољубива поезија имала велику моћ да подигне дух народа. Ипак, Скерлић цени Пандуровићев таленат и признаје га као значајног писца српске модерне.

Владислав Петковић Дис је, поред Пандуровића, занимљива књижевна појава. Богдан Поповић није унео ниједну Дисову песму, што довољно говори о његовом мишљењу о Дисовој поезији. Поповић је добио доста критика због тога.

Скерлић је, као и у случају Пандуровића, имао одређени коментар на његову поезију. Ипак, за разлику од Пандуровића, Дис није ушао у Скерлићева дела *Писци и књиге*, што још више потврђује Скерлићево негодовање његове поезије. Скерлић је о Дисовој поезији мислио да је реч о поезији декаденције, оне која тежи „рају блата“ и која тражи „ново у поквареном“. „Г. Петковић“, ословљава га Скерлић, има лицемерство порока, спада у „фаталне људе“, које је Пол Верлен назвао проклетим песницима, а Бодлер „љубимцима пакла“, „чије душе су гробља којих се и месец плаши и по којима се само дугачки црви вуку. Као и ти'злокобници', Г. Петковић је Порок, Проклетство, Зло, Фаталност, Пакао, Кајин, Сотона“ (Скерлић 1911: 99, 100). Скерлић ће и прецизирати моралну упитност Дисове саме поезије тврдећи да она није ништа друго до „грубо јаукање и досадно стењање“. Песник ове поезије проглашава да се њега не тичу туђи болови, што уједно револтира критичара: „каква узвишена, орловска, генијална усамљеност, над ситним људима, над њиховим страдањима и надама, над њиховим идејама и принципима“ (Скерлић 1911: 103).

Скерлић не само да је критиковао Дисову поезију, него и његов начин живота. Он је видео Дисову поезију као лошу ко-

пију француских симболиста, иако Дис није то радио. Сматрао га је декадентом који је покушавао да се угледа на Бодлера и тако оскрнавио његову песничку слику. Због тога, као избог тога што га Поповић није признао, Дис је био скрајнут за живота.

Дис је специфичан случај који показује значај Поповићеве и Скерлићеве критике, као и њене негативне стране. Иако Поповић није директно критиковао Диса, његово мишљење је утицало на његову каријеру. Скерлић је својом оштром критиком такође утицао на јавно мишљење о Дису. Ово је такође пример да и велики критичари, а пре свега школовани и стручни људи, могу да направе грешке у процени, што ће се показати касније, кроз критичаре и писце који су оспоравали њихова мишљења.

3. ЗАКЉУЧАК

Из свега горе наведеног можемо да закључимо да су Поповић и Скерлић били изузетно строги критичари, који се нису плашили да јавно износе своја мишљења о другим песницима. Обојица су се придржавала својих идеала у књижевности, као и принципа које су сматрали да су исправни када је у питању процена књижевности. Они су били не само књижевни критичари, него и значајни појединци који су својим деловањима на универзитету, књижевним часописима и организацијама (Поповић), односно политичким и друштвеним деловањем (Скерлић), успели да обликују књижевни и општи културни став народа. Песници модерне су углавном добијали позитивне критике (али и са освртом на грешке које су критичари проналазили у њиховој поезији) и тако успели да задобију место у књижевном животу на почетку двадесетог века и успоставе свој трајни статус у историји српске књижевности. Међутим, неки од њих (Пандуровић, Дис) су због неодобравања критичара имали потешкоће у свом песничком послу. То је све допринело томе да у свом времену буду несхваћени и да тек касније добију славу коју су заслужили. То значи да су и ови критичари правили грешке, тј. да због својих идеала нису препознали добре писце. Ипак, то не умањује њихов значај за српску модерну, као и за српску књижевност у целини.

ЛИТЕРАТУРА

Деретић 1987: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Бигз.

Поповић 1997: Богдан Поповић, *Антологија новије српске лирике* (прво издање 1911), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Скерлић 1911: Јован Скерлић, „Лажни модернизам у српској књижевности“, у: *Писци и књиге*, Београд: Нова штампарија „Давидовић“, 98–122.

Скерлић 2006: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

POEMS OF SERBIAN MODERN IN CRITICISM BY BOGDAN POPOVIĆ AND JOVAN SKERLIĆ

Summary

This essay aims to depict Serbian poets of symbolism and which opinions literary critics Popović and Skerlić had about them. These opinions and the overall success of the poets are analyzed through the works of these literary critics. These two literary critics were the major point of the twentieth-century literary critic and that is the reason why they are fundamentally important for understanding Serbian symbolism. This essay provides a taxative description and detailed citation from these two critics as well as the description of both of them and their literary ideals and principles. However this essay also objectively points out the literary critics made in their evaluation of writers and literature pieces. The poets mentioned here are the most important representatives of Serbian symbolism, and they had the biggest impact on these literary critics: Aleksa Šantić, Jovan Dučić, Milan Rakić, Sima Pandurović, and Vladislav Petković Dis.

Key words: Bogdan Popović and Jovan Skerlić, literary criticism, modern poetry, modern poets.

Sofija Đurić

Анастасија Задорожња
ЈУСШЦ „Источна Илиџа“, Источно Сарајево, III разред
Ментор: мср. Страхиња Полић
Учитељски факултет Универзитета у Београду
Коментари: проф. др Невена Ђеклић
Музичка академија Универзитета у Источном Сарајеву
Мср. Милена Радовић
Музичка школа „Стеван Стојановић Мокрањца“, Сента

УТИЦАЈ СТЕВАНА МОКРАЊЦА НА РАЗВОЈ СРПСКЕ МУЗИКЕ

Сажетак: Да би се представило дјело Стевана Стојановића Мокрањца и његов утицај на развој српске умјетничке музике, било је потребно размотрити два периода у развоју српске музике: период предромантизма и романтизма, развој српске музике прије појаве Стевана Мокрањца на српској музичкој сцени, за вријеме његовог живота, као и после његове смрти. На основу тога, долази се до констатације да је српска умјетничка музика прије појаве Стевана Мокрањца била у повоју, да би потом, за вријеме романтизма, које се још популарно назива Мокрањчевим добом, дошло до укључивања српске музике у европске оквице. Стеван Мокрањац је најприје стварао хорску тј. вокалну музику. Бавио се прикупљањем и накнадном стилизацијом народних пјесама из региона. Тако је настало његово најпознатије дјело, *Руковети* које представљају опус од петнаест хорских рапсодија, чији је назив пронашао у ријечи народног језика, руковет – вијенац пољског цвијећа. Дјело Мокрањца инспирисало је друге умјетнике XX и XXI вијека. У овом раду биће ријечи о Стевану Христићу и Исидори Жебељан. У дјелима ових умјетника евидентан је утицај Мокрањца на тематском плану, најприје у дјелима *Охридска легенда* и *Десета руковет*. Својим опсежним дјелом, Мокрањац је направио музичку револуцију у српској музици, отворивши тиме пут и смјернице потоњим умјетницима.

Кључне ријечи: умјетничка музика, Мокрањац, руковети, Стеван Христић, Исидора Жебељан.

1. КОНСТИТУИСАЊЕ СРПСКЕ УМЈЕТНИЧКЕ МУЗИКЕ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ПРИЛИКА

Крајем XVIII и почетком XIX вијека, широм Европе долази до националних покрета, што је имало одјека на српском културном простору. Због дуготрајне турске окупације српски народ је био подијељен на више територија. То је управо разлог за вакуум у доприносу европској култури у претходним умјетничким стилovima. Наиме, српска култура и умјетност се укључују у европске токове тек са појавом романтизма. Тај процес је најприје отпочео устанцима из 1804. и 1815. године, а затим Београдски пашалук добија аутономију унутар Отоманског царства 1830. године. Након тога слиједи раздобље деспотовине кнеза Александра Обреновића, које потом наставља апсолутну власт кнеза Михајла. Званично конституисање Кнежевине Србије доноси и међународно признање. Друштвени токови изазвани буђењем националне свијести код Срба утицали су на развој умјетности, а у првом реду књижевности. У свим дијеловима јужнословенског простора долази до стварања идеје националног препорода, гдје је основу чинило стварање српског језика, и увођење датог језика као главног у све државне установе. Такође, кључна тема српске културе овог времена било је прихватање Вукове реформе. Српска књижевност и цјелокупна умјетност биле су под све већим утицајем актуелних европских тенденција. Правци попут реализма и романтизма током XIX вијека и модерних струјања попут импресионизма, симболизма и експресионизма током XX вијека условили су развој српске књижевности, музике и осталих врста умјетности. Српска музика се током више од једног вијека, прецизније дефинисано, почевши од тридесетих година XIX вијека, па све до средине XX вијека, развијала у предромантичарским оквирима. Према томе, овај период развоја музике може се темељно размотрити кроз три основне етапе: *предромантизам* (до почетка осамдесетих година XIX вијека), *романтизам – Мокрањчево доба* (до 1914. године) и *позни романтизам – пут ка модерни* (до почетка педесетих година XX вијека). У периоду романтизма српска музика поставља темеље умјетничке музике (у европском смислу тог појма), долази до обликовања јасног идентитета

богате музичке традиције, која се укључује у свјетске оквире (Маринковић 2000: 20).

1.1. Период и одлике предромантизма

Појава предромантизма као стилског правца у умјетности везује се за развој руске музике у последњој трећини XVIII вијека, понајвише за деловање Соколовског и Пашкјевича¹. Предромантичарске тенденције јављају се и у другим националним тенденцијама, што је проузроковало настанак „националних школа“.

У српској музици ово раздобље се испољило врло темељно у периоду од тридесетих до почетка осамдесетих година XIX вијека, када дјелују значајне музичке личности попут Станислава Биничког, Петра Крстића, Стевана Мокрањца и Јосифа Маринковића. Такође, значајан је допринос Јосифа Шлезингера са својим комадима с пјевањем (*Шнајдерски калфа*, *Сан Краљевића Марка*, *Ајдук Вељко*, *Зидање Раванице*), од којих је најзначајнији комад *Женидба цара Душана*, који се још назива „првом српском опером“. У периоду предромантизма долази до стварања нових вокалних и вокално-инструменталних форми (комад с пјевањем, соло пјесма и хорска музика). Умјетност овог периода се може дефинисати као израз потреба младог грађанства за демократизацијом умјетности и борбом за остварење национално-ослободилачких идеала. Умјетност предромантизма као типична грађанска умјетност била је у спречи са национално-ослободилачким идејама. Најчешћи облици музичког испољавања биле су вокалне и вокално-инструменталне форме. Музичари овог периода свесрдно су прихватили поклич „У народ“ (Маринковић 2000: 20). У по-

¹ Василиј Пашкјевич био је композитор, пјевач и виолиниста. Рођен је у Украјини око 1742. године. Својевремено је био дворски композитор на двору Петра III. Пашкјевич је компоновао комичне опере, од којих је највећу славу доживјела опера *Шкртац*. Преминуо је у Санкт Петербургу 1797. године.

Михаил Соколовски био је композитор, диригент и виолиниста. Рођен је 1756. године. у Русији. Једно вријеме је свирао виолину у московском театру Медокс. Познат је по опери *Милер-врач*, *варалица* и *проводација*. Текст за ову оперу написао је Александар Абрасимов. Умире 1795. године.

четку долази до записивања пјесама, а затим слиједи њихово одабирање у збирке напјева. Збирке су извођене у грађанским домовима у виду кућног музицирања. Већим дијелом су писане као обраде за клавир и глас. У предромантизму се записују и инструменталне обраде у облику потпурија² или варијација на народне теме, али и обраде народних пјесама у жанр сценама или операма – зингшпил³, комади с пјевањем итд.⁴ У овом периоду, тј. за вријеме Србије кнеза Милоша долази до формирања *театара*, а први концерти се одржавају на *бесједама*. Овакве манифестације организују пјевачка друштва, која су имала свој програм гдје је наступао хор, пјевачи и инструменталисти, рецитатори и бесједници. Пјевачка друштва била су одређена као сталешка (нпр. радничко, трговачко, академско) и национална (то су обично била друштва Срба у Војводини, Котору, Бечу, Грацу и Прагу). Чланове пјевачких друштава представљали су аматери или чешки музичари. У развоју српске музике значајну улогу одиграли су Панчевачко српско црквено певачко друштво (1838) и Београдско певачко друштво (1853). Такође, ништа мање значајно било је Пожаревачко певачко друштво, под диригентском палицом Николе Ђурковића (1812–1876). Овај умјетник се бавио компоновањем вишегласне српске музике (двје литургије св. Јована Златоустог и ирмос за црквене празнике за мјешовити хор), као и хорских и солистичких нумера за комаде с пјевањем. Почетком XIX вијека долази до стварања чешких високих школа, у којима се образује велики број музичара. У потрази за послом чешки музичари који су дјеловали широм Хабзбуршке монархије,

² Потпури је врста композиције састављена из неколико одломака, који нису чвршће повезани. На репертоару потпурија се могу пронаћи одломци из дјела једног или више различитих композитора.

³ Зингшпил је врста музичке драме, која се изводи на њемачком језику, и карактерише је извођење балада, арија и пјесама. Данас се зингшпил сматра жанром опере. Тематизам оваквог вида опере заснован је обично на описивању комичних и романтичних ситуација, праћених присутношћу елемента магије, митских бића и преувеличавањем добра и зла.

⁴ Међу првим записивачима српских народних пјесама били су талентовани чешки музичари који су дјеловали широм Европе за вријеме Аустроугарске монархије. Међу њима посебно су се истакли Драгутин Чижек, Јосиф Це и Јосиф Свобода. Један од најзначајнијих чешких композитора тог доба био је Роберт Толингер, који се истиче по својој збирци пјесама *Три пјесме за два женска гласа са пратњом гласовира*, као и збирком *Русањанке*.

стижу и у Србију. Грађанска класа изражава заинтересованост да у образовање своје дјеце уврсти музичко образовање, што је трасирало прве српске учене музичаре. Међу првима који су се афирмисали били су Корнелије Станковић, Јован Пачу и Јованка Стојковић, те виолиниста Драгомир Крањчевић. Међу запаженим хоровама најзначајнији су Никола Ђурковић, Милан Миловук, Мито Топаловић, Тоша Андрејевић Аустралијанац и Александар Морфидис Нинис.

1.2. Допринос Корнелија Станковића српској умјетничкој музици

Корнелије Станковић (1831–1865) је први српски учени музичар, композитор и пијаниста. Посебан значај у историји српске музике заузима његово записивачко дјело и обрада српског црквеног народног појања. Станковић је рођен у српској четврти Будима. Основну школу и гимназију похађао је у Араду и Сегедину. Прве подуче из виолине добио је у Пешти 1850. године, захваљујући материјалној подршци свог мецене и породичног пријатеља, Павла Риђичког. Уз његову финансијску помоћ одлази у Беч, гдје студира музику код истакнутог музичара Х. Р. Вилмерса, који му је приближио романтичарске тенденције. Његове прве композиције су духовног карактера (двје литургије изведене 1851. и 1852. год.). Корнелије Станковић у Бечу упознаје патријарха Јосифа Рајачића и руског проту Михаила Рајевског, на чији наговор одлази у Сремске Карловце и започиње рад на записивању српског народног црквеног појања. Избор Сремских Карловаца као мјеста гдје ће се извести Станковићево стваралаштво није био случајан. Ово је град са његованом појачком традицијом. Када је митрополит Стефан Стратимировић основао Гимназију 1791. год., а затим и Богословију 1794. године, лично се залагао да црквено народно појање предају најбољи појци. Највише се истакао Јеротеј Мутибабић, који је скратио појање, прецизније – ослободио је појање сувишних мелизама⁵. Тако обликован начин појања назван је *српско народно црквено појање*. Ова врста се

⁵ Низ тонова пјеваних над једним слогом текста, у функцији украшавања и обогаћивања основне линије напјева.

драстично разликовала од појања других словенских народа. Српско црквено народно појање традиционално се изводило у Сремским Карловцима и фрушкогорским манастирима. Одржавање усмене традиције било је изложено бројним неприликама, нарочито када је у српској музици примјену нашло вишегласно или *хармонично* појање. Први пут вишегласно појање чуло се у Сремским Карловцима 1834. године на устоличењу бечког епископа Стефана Станковића. Следећи покушај очувања оваквог типа појања остварио је Александар Морфидис Нинис у Новом Саду 1838. године оснивањем ученичког хора. Вишегласно појање се изводило у српским црквама у Грацу, Трсту, Петрињи и Земуну. Корнелије Станковић је настојао допринјети развоју вишегласне појачке традиције. Да би боље упознао српску традицију Станковић прихвата приједлог Рајевског и започиње рад на српском народном црквеном појању. Двије године је истрајно записивао напјеве, те је иза њега остало седамнаест свезака црквених напјева и пет свезака са једногласним записима. Поступак записивања се одвијао тако што би биљежио текст напјева по слоговима, а потом нотирао мелодије. Истовремено са записивањем напјева Станковић је започео рад на хармонизовању црквених мелодија, а колико је то био тежак подухват најбоље описују његове ријечи из предговора издања прве, од укупно три свеске *Православног црквеног појања*:

Кад сам се прихватио тога посла, да напишем у ноте црквено наше појање, наивећма сам на то пазио, како ћу мелодију верно написати. Да то могу учинити, морао сам сваку мелодију чути како је народ сложено поје. Јер само хармонија показује, како народ мелодију осећа, показује јој дакле дух њен. Из појања саме мелодије никад не бих могао одредити је ли *dur* или *moll*, што ће толико казати, не бих јој могао погодити праву природу њену“ (Станковић према: Маринковић 2000: 44).

Корнелије Станковић је имао и велики утицај на развој у области свјетовне музике. Компонувао је четири свеске с обрадама српских мелодија. Његове композиције за клавир припадају типу салонско-виртуозних комада (варијације на теме *Устај, устај Србине, Што се боре мисли моје, Радо иде Србин у војнике*). Једно вријеме радио је и као диригент пјевачког друштва у Београду, гдје је такође оставио неизбрисив траг.

2. РОМАНТИЗАМ У СРПСКОЈ МУЗИЦИ – МОКРАЊЧЕВО ДОБА

2.1. Биографски подаци

Стеван Стојановић Мокрањац рођен је 9. јануара 1856. год. у Неготину. Породица води поријекло из околине Прилепа, одакле долазе у Неготин, у село Мокриње, по коме је Стеван Стојановић добио друго презиме Мокрањац. Овај истакнути умјетник је од дјетињства показивао интересовање према црквеном појању и народном мелосу. Музичко образовање је стекао у мјери колико је мала средина то могла да пружи. У Неготину стиче прво музичко образовање свирајући виолину. Код приватних учитеља, музичара Реша и Цимбровића стиче основе музичке теорије. Гимназију похађа у Зајечару, а затим у Београду, гдје је матурирао 1874. године. Као гимназијалац приступа Београдском пјевачком друштву. Под утицајем идеје Светозара Марковића уписује природно-математички одсјек Велике школе у Београду, али га за кратко вријеме напушта, због велике склоности ка музици. Захваљујући скромној материјалној потпори Београдског певачког друштва, започиње студије музике у Минхену, гдје је од 1879. до 1883. учио код Јозефа Рајнбергера. Због финансијске оскудице принуђен је прекинути започето школовање. Са повратком у Србију постаје диригент пјевачког друштва „Корнелије“, са којим је у прољеће 1884. Године извео своју *Прву руковет*. У овом периоду Мокрањац ствара још неколико дјела (*Друга руковет*, обраде народних пјесама за глас и клавир и духовне композиције). Посебно признање и веома добре критике добио је за своје дјело *Опело у ге-молу*. Недуго затим стиче државну стипендију и наставља школовање у Риму. За вријеме шестомјесечног боравка усавршавао се код професора Алесандра Паризотија, са којим је проучавао Палестринин вокални полифони стил. Даље усавршавање наставља у Лајпцигу. По повратку у Београд 1887. године бавио се врло успјешно диригентским радом у више пјевачких друштава: „Корнелију“, Београдском певачком друштву, типографском пјевачком друштву „Јакшић“ и Српско-јеврејском певачком друштву. Посебно је изражена његова концертна дјелатност у Београдском певачком

друштву, са којим је добио изванредна признања за наступе широм Европе (гостовања: Дубровник, Котор, Цетиње 1893. год.; Солун, Скопље, Будимпешта 1894. год.; Цариград, Софија, Пловдив 1895. год.; Петроград, Нижњи Новгород, Москва, Кијев 1896. год.; Берлин, Лајпциг 1899. год.; Сплит, Сарајево 1910. године; Трст, Ријека 1911. године). Критика широм Европе ставља акценат на сјајне вокалне способности пјевача, хармоничност звука, ритмичку и интонативну прецизност и богат динамички распон: „Хор пружа све оно што може задовољити највеће музичке гурмане: интонацију чисту као кристал, обилату разноликост финих нијанса, духовних фраза и пијанисима слатких као дах“ (Маринковић 2000: 70). И њемачки часописи су имали само ријечи похвале:

Продукције овог друштва показале су висок степен школовања, врло добар материјал у гласовима, тако да не треба да се плаши поређења са нашим домаћим друштвима. Басови са гласовима као понор дубоким, који се не плаше ни контра Бе ни контра А, а морали су пробудити завист код многог немачког диригента. Од онога што су Срби певали, највећу су пажњу привукле њине народне песме као новост (Маринковић 2000: 70).

Мокрањец се бавио и камерном музиком. Заједно са чешким музичарима био је члан првог гудачког квартета у Србији, основаног 26. септембра 1899. године, који је дјеловао пуне четири концертне сезоне. Састав квартета чинили су: Фердинанд Мелхер, Стеван Мокрањец, Стеван Шрам и Јосиф Слобода. Квартет је организовао циклус од шест годишњих концерата, гдје би понекад наступали и гостујући музичари (пијанисткиња Сидонија Илић, пјевачица Ана Шрам, композитор Станислав Бинички). Квартет је интерпретирао дјела Хајдна, Моцарта, Бетовена, Дворжака и самог Слободе.

Стеван Мокрањец се такође успјешно бавио педагошким радом. Заједно са Станиславом Биничким и Цветком Манојловићем основао је Српску музичку школу 1899. године. Данас Музичка школа у центру Београда носи његово име. У овој установи Мокрањец је најприје предавао теоретске предмете, а затим је вршио дужност директора школе. Програм Мокрањчеве школе био је створен по моделу европских конзерваторија, гдје се могла похађати темељна настава вјештине свирања,

као и солидно теоријско знање. Међу успјешним ђацима првих генерација нашли су се: Стеван Христић, Милоје Милојевић и Коста Манојловић.

За вријеме педагошког рада у Првој београдској гимназији и Богословији, Мокрањац се бавио биљежењем и редиговањем *Осмогласника* (328 стихира)⁶. Обиљежавање напјева радио је по узору на појца Јована Костића. На овај начин је својим ученицима омогућио темељне основе појања (ову констатацију најбоље доказује избор тоналитета). По свом нахођењу Мокрањац је записао „очишћену“ верзију појања редуцирајући сувишну орнаментику коју су претјерано користили многи појци. Друга битна карактеристика Мокрањчевих записа била је коришћење слободне метричке подјеле, према фразама на чијем крају се постављају танке црте, што је било значајно за једногласне записе. Ритам његових записа происходи из природног ритма, што чини једну од главних разлика између Мокрањчевог и Станковићевог појања. Наиме, сви напјеви су транспоновани у *еф*. Овакав тип појања усвојен је као *Београдско појање*. Његов мелографски рад трајао је скоро петнаест година.

Стеван Мокрањац је такође обављао дјелатност организатора и музичког писца. Био је изабран за првог предсједника Удружења српских музичара 1907. године, као и дописног члана Српске краљевске академије 1906. год. За вријеме његовог живота мали број дјела био је штампан. Највеће интересовање за ту дјелатност показала је Глазбена матица из Љубљане, што доказује писмо које је Мокрањац упутио Матеју Хубарду⁷. По-

⁶ Стихир је православна црквена пјесма састављена из више строфа, које су преузете из псалама и јеванђеља. Тема стихира обично се заснива на величању светитеља или празника.

⁷ „Велеуважени брате и пријатељу, Пре два дана добио сам од Гласбене матице писмо, у коме се тражи допуст да се три моје руковети могу штампати. Молим Вас да у моје име објавите Матици да ја сматрам за част што је сл. Матица решила да моја дела уврсти у своја издања, и да драге воље допуштам да се штампају ове три руковети, желећи успеха и сл. Матици и својим делима. Само бих једно молио, а то је: да ми пошаљете партитуре од руковети које мислите штампати. Ја бих хтео да исте партитуре прегледам пре него што се штампају, јер не знам да ли Ви имате партитуре онаке како сам их првотном написао, или другу моју прераду, која је свакако боља. Уосталом, ако Вам је приметно и незгодно шиљати партитуре, онда их слободно можете штампати онако како сте их Ви с Вашим одличним хором студова-

сљедње дане свог живота Мокрањац је провео у Скопљу, гдје је умро 29. септембра 1914. године.

2.2. Руковети

Дјело Стевана Мокрањца је првенствено хорско, јер је живио у периоду када је српска инструментална музика била тек у повоју. Његов стваралачки потенцијал је базиран првенствено на свјетовној музици, а приступ фолклорној музици се много разликовао од приступа других композитора тог времена. Упознавши фолклорну музику још у периоду детињства, Мокрањчева традицијска основа одступа од дотадашњих предромантичарских оквира. Свој оригинални музички израз засновао је на стилизацији управо народних пјесама из фолклорних оквира. Премјештао је напјеве из фолклорног контекста у другачији умјетнички контекст уз слободно жанровско одређење. Овакава естетизација је наметала одређена ограничења спознавању традиције. С друге стране, допринијела је развоју плодноносних утицаја фолклора на одређене параметре музичког живота попут мелодике, ритмике, агонике, музичких облика, жанровског обогаћења и хармонског мишљења. Тако су настале *руковети*, које представљају ризницу у српској музичкој умјетности тог времена. Руковети представљају збирку од петнаест хорских рапсодија. Напјеве су писани за мјешовити хор, мада постоје одступања. *Прва руковет* је писана за мушки хор, док је *Четврта* писана за глас, клавир и кастањете. Назив руковети потиче из народног језика и односи се на вијенац изабарног пољског цвијећа. Термин руковети илуструје тијесну повезаност композиторовог музичког мишљења и народне традиције. Оваква „антологија“ народних пјесама садржи цитате из различитих крајева Балкана. У том смислу посебно се истичу *Пета* (1892), *Шеста* (1892, са пјесмама о Хајду-Вељку), *Девета* (1901) и *Петнаеста руковет* (1909). Ране руковети усмјерене су фолклор уже Србије: *Прва* (1883),

ли и певали, јер се ја на Ваш осведочени укус и на Ваше одлично музичко знање ослањам. Данас сам дао и *Десету руковет* (са Охрида) да се препише. Чим буде преписана, послаћу Вам је, па ако Вам се свиђа, Ви је молим Вас, певајте с Вашим хором.“ (Маринковић 2000: 72–73).

Шеста и *Тринаеста* (1907) руковет посједују назив *Из моје домовине*. Додатно, *Седма* (1894) и *Једанаеста* (1905) садрже напјеве из Старе Србије. *Осма* (1896) и *Дванаеста* (1906) пјесме с Косова; *Девета* (1896) из Црне Горе; а *Десета* и *Петнаеста руковет* инспирисане су напјевима из Македоније. Типу руковети припадају и *Приморски напјев* из 1893. године, које представљају својеврсну транскрипцију истоимене композиције Славољуба Лжичара. Касније напјеве одликује смањење броја пјесама, које варирају између четири и шест, али уз израженију комплексност обраде датих напјева.

Облици и форме слични руковетима евидентни су у европској музичкој традицији. У српској музици тог времена овај тип дјела назива се вијенци, кола или сплетови пјесама. Оваква дјела су обично сведена на једноставне, скоро шаблонске обраде народних пјесама. Напјеве одликује изразито јасан склад и хармоничност.

У току компоновања руковети, Мокрањац је бирао најљепше напјеве из народног фолклора, а затим их је дорађивао и стилизовао. Начини стилизације били су различити. Неке напјеве је стилизовао тако што би примјенио разноврсне композиторске поступке док сама руковет не би била искристалисана. У неким случајевима је уз композиционо умијеће суштински мијењао првобитни напјев. Рад на фолклорном материјалу може се размотрити кроз неколико етапа: промјена текста напјева, метричке измјене, мелодичко-ритмичка трансформација и измјена облика пјесме (Маринковић С. 2000: 75).

Руковети илуструју колико је Мокрањацу текст био важан, најпре због преферирања драмског основа самог дјела. Он је у датом дјелу сажимао стихове, али би смисао напјева остајао исти. Такође је у неким пјесмама избацивао поједине ријечи и убацивао нове из народног језика, све са циљем да се избјегне коришћење локализама, архаизама и неких рогобатних ријечи које су отежавале интерпретацију (нпр. напукнала – расплакана). Мокрањац је прибјегавао и убацивању напјева, припјева, упјева и рефрена. Понављају се дијелови текста. Руковети садрже добар извор напјева, комбиновање мотивског материјала, цјеловиту музичко-драматуршку концепцију, фактуру хорског става, као и истанчан осјећај за изражавање поетске и музичке замисли. Хармонски језик напјева је веома сличан хармонском

језику руске Петорице⁸. Хармонизација осцилација између мола и паралелног дура уз честу употребу ступњева за класичну хармонију нетипичних веза. У форми руковети Мокрањца је тражио узор у свити, сонати и ронду, гдје се преплићу лагане и брзе пјесме, сјетне и ведре. У руковетима које имају велики број пјесама савршенство форме се постигло уланчавањем строфа појединих пјесама. Руковети су најзначајније дјело Стевана Мокрањца које су инспирисале многе савремене композиторе XX и XXI вијека. У тематском смислу Мокрањчев утицај је евидентан у дјелу Петра Коњовића (пјесме *Леле*, *Стано мори* и *Цвеће цафнало*) и првој српској симфонији.

Осим *руковети* Мокрањца је компоновао још неколико дјела: хорски скерцо⁹ *Козар* (1904), соло пјесме *Лем Едим* (1894), *Три јунака* (1895), *Двије народне пјесме*, *Двије турске пјесме* и музику за *Ивкову славу*.

Најзначајнија дјела Стевана Мокрањца са поља духовне музике су: *Опело у фис-молу*, *Молитва Богородице* и *Спаси нас, Крсту твому, Јеличиво Христа, Рождество твоје, Акатист Богородици, Две песме на Велики петак*. Форма духовне музике коју је Мокрањца преферирао је литургија, коју је компоновао у три верзије: за мјешовити, трогласни (дјечији или женски) и мушки хор. Разлика између литургија огледа се у аранжману или у садржају. У преради за дјечији или женски хор испред дијела *Свјати боже* постоје одређени уметнути дијелови, што није случај у обради за мјешовити хор. Колико је Мокрањца био успјешан у духовној музици најбоље описује чланак Војислава Илића: „Мокрањчева *Литургија* својом изражајношћу, несвакидашњим мелодијама, лепотом сенчења, тонским колоритом, изражајном декламацијом, чврсто и дубоко је повезана са традицијом српског црквеног народног

⁸ Руска петорка или Моћна гомилица је био назив за групу руских музичара и композитора који су радили у Санкт Петербургу. Група је стварала своја дјела под утицајем Михаила Глине. Оснивач Руске петорке био је Милиј Балакирјев, а састав су осим њега чинили: Цезар Кјуи, Модест Петровић Мусоргски, Николај Римски-Корсаков и Александар Бородин.

⁹ Скерцо је дио дјела, дефинисан као трећи став који замјењује менует у четвородјелним дјелима као што су симфоније и сонате. Скерцо се такође може дефинисати као брза композиција која може или не мора бити дио веће композиције.

појања – *Осмогласника*. Она је израз српско-православног духовног наслеђа наше националне културе. Богатим, широким и снажним хармонијама она побуђује духовну хуману радост и освежење“ (Маринковић 2000: 74).

3. МОКРАЊЧЕВ УТИЦАЈ НА КОМПОЗИТОРЕ XX И XXI ВИЈЕКА

3.1. Стеван Христић

Стеван Христић (1885–1958) је истакнути српски композитор, диригент и педагог. Рођен је у Београду као старији син дипломате и министра Косте Христића. Овај истакнути умјетник је прва музичка сазнања добио у Мокрањчевој школи, а потом одлази у Лајпциг, гдје похађа часове композиције и диригентско умијеће код еминентних професора. Једно вријеме Христић је радио у Српској музичкој школи, коју потом напушта и одлази на студије у Рим, Москву и Париз (1910–1912). Непосредно пред Први свјетски рат враћа се у Београд и започиње диригентску активност у Народном позоришту, као и педагошки рад у Српској музичкој школи и Богословији. Током периода између два свјетска рата дао је немјерљив допринос развоју музичког живота у Београду. Био је члан Београдске филхармоније (1923–1934), а затим диригент и умјетнички директор Београдске опере (1925–1935), као и један од професора на новооснованој Музичкој академији. Предавао је композицију од 1937. до 1950. год. Обављао је функцију ректора београдског универзитета, а 1948. год. изабран је за дописног члана Српске академије наука и умјетности. Стеван Христић је руководио радом Музичког института у Београду, а био је и један од оснивача Удружења композитора Србије и дугогодишњи предсједник те организације.

3.2. Дјело Стевана Христића у свјетлу Мокрањчеве музике

Христићев музички језик карактеришу богата мелодијска инвенција, раскошна оркестрациона палета, богатство позноромантичарске и дјелимично импресионистичке хармоније,

као и јасна и прегледна формална структура. Он се по свом музичком језику разликовао од својих савременика Коњовића и Милојевића. Ближи је Мокрањчевим дјелима, па његов опус представља истинску повезаност романтичарских основа и савремених струјања. Стваралачки опус овог прослављеног умјетника није великог обима, али обухвата опсежна дјела: опера *Сутон* (1925), балет *Охридска легенда* (1947), ораторијум *Васкрсење* (1912), више оркестарских композиција за сценску музику и позоришне комаде, као и дјела из области духовне музике, од којих су значајнија *Литургија* и *Опело*. Концертна дјела Стевана Христића су *Симфонијска фантазија за виолину и оркестар* и *Рапсодија за клавир и оркестар*.

Хорске композиције имају аналогију са Мокрањчевим у смислу хармонског склада. Као најупечатљивије су хорске композиције за мјешовити хор, *Јесен* и *Дубровачки реквијем*, а дјела посвећена вокалној лирици су: *Била једном ружа једна*, *Ластавица*, *Елегија*, *Вече на шкољу* и *Бехар*. Најизвођеније Христићево дјело је први српски цјеловечерњи балет *Охридска легенда*. Иако га је започео крајем двадесетих година, Христић је ово дјело завршио тек након Другог свјетског рата. Премијера балета била је у Народном позоришту у Београду (29. новембра. 1947. год.). Балет је позитивно оцјењен од стране критике и публике. Београдски балет је гостовао широм Европе репрезентујући дјело из Србије: Единбург 1951, Атина 1952, Салцбург 1953, Женева 1953, Фиренца 1955, Каиро 1961. и Барселона 1965. године. Оригиначне поставке балет је доживјео на српској, љубљанској и загребачкој сцени. Такође *Охридска легенда* остварила је упечатљив пријем у престоници „бијелог балета“ – Москви 1958. год. За московску изведбу балета Христић је убацио у репертоар још неколико пјесама, тако сачинивши коначну верзију свог дјела.

Као и Мокрањац, Стеван Христић је инспирацију за своје дјело тражио у народној мелодици и фолклору. Тако бајка о љубави Биљане и Марка одише народним пјесмама као лајтмотивима који прате трновит пут Марка и његову борбу за остварење љубави. Водећи лајтмотиви означавају лик саме Биљане и љубав двоје младих, као и симбол оца и мача. Око сницу музичког тока гради неколико изражајних лајтмотива од

којих су два изведена из тематизма Мокрањчеве *Десете руковети*, то су пјесме: *Биљана платно белеше* и *Пушчи ме*. Мотивима је приступио на симфонијски начин – они се богато разрјеђују, трансформишу и комбинују. Хармонска средства која Христић користи у *Охридској легенди* су једноставна и одишу засићеношћу хармонског језика, смиреностју, као свјежим рјешењима и модулацијом. У првом члану најинтересантнији тип хармонског рјешења је марш јањичара (као колоритски ефекат јавља се цјелостепена лествица, док је мотив *Пушчи ме* интерпретиран у Гис-дуру). На овај начин се образује политоналност.

Мимо *Охридске легенде*, Стеван Христић је аутор опере *Сутон*, компоноване према интегралном тексту *Дубровачке трилогије* Иве Војновића. Ова музичка драма приказује пад Дубровачке републике, судбину породице и љубав двоје младих. По узору на Мокрањца Христић је компоновао ораторијум *Васкрсење* на текст Драгутина Илића. Уводна музика овог ораторијума може се изводити самостално под називом *Поема зоре*.

3.3. Исидора Жебељан

Исидора Жебељан (1967–2021) је истакнута композиторка, диригент и пијаниста млађе генерације. Факултет музичке умјетности уписала је са седамнаест година, а основне и постдипломске студије на Одељењу за композицију завршила је у класи Властимира Трајковића. Била је најмлађи предавач београдске Академије умјетности на Катедри за композицију. Исидора Жебељан је стекла свјетску славу након извођења композиције *Зора Д*, коју је поручила Џенезис фондација из Лондона. Ово дјело је премијерно изведено у Амстердаму (2003). Након успјешног премијерног извођења дате композиције, Исидора Жебељан је добила многе наруџбине разних институција и музичких фестивала широм свијета. Међу њима најзначајнија имена су: Венецијанско бијенале, Фестивал у Брегенцу, Џенезис фондација из Лондона и Универзитет у Кенту. Такође је компоновала и за престижне музичке ансамбле, као што су: Бечки симфоничари, Бродски квартет, Октет берлинске филхармоније, Холандски камерни хор и Лондон Брас.

Дјела Исидоре Жебељан се и данас изводе широм Европе, Далеког Истока и Северне Америке, укључујући фестивале Венецијанско бијенале, Фестивал у Брегенцу, РАИ фестивал Нуова музика (RAI Festival Nuova Musica) у Торину, Сетамбре музика (Settembre musica) у Милану, Сетимана музикале сенс (Settimana Musicale Sens) у Сијени, Музички фестивал Западноњемачког Радија, Еилант фестивал (Eilant Festival) у Јерусалиму, Лест (L'Est) у Милану и БЕМУС-у. Дискографска кућа ЦПО (СРО) је 2011. год. објавила компакт диск са дјелима Исидоре Жебељан у извођењу Јаначекове филхармоније. Недуго затим, 2013. године дискографска кућа Обол класик (Obole Clasics) из Лондона објављује компакт диск камерне музике у извођењу неколико солиста и Жебељан оркестра. Поред ове двије дискографске куће, композиторкина дјела објавили су и Дојче грамофон (Deutsche Gramophon), Кендос рекордс (Candos Reecords), Маском рекордс (Mascom Records) и САНУ.

Исидора Жебељан је компоновала филмску музику у Србији, Норвешкој, Хрватској и Црној Гори. За рад на филмској музици добила је чак три Стеријине награде и четири награде Јустат Бијенала за најбољу позоришну музику. Радила је музику за неколико партитура, али и оркестрацију за филмове Горана Бреговића: *Дом за вешање*, *Аризона Дрим* и *Подземље*, као и филм Милоша Радивојевића *Како су ме украли Немци*, за који је 2011. год. добила награду за најбољу оригиналну музику на филмском фестивалу у Сопоту.

Ова умјетница је изводила претежно своју музику, али и музику осталих композитора попут Љубице Марић и Александра Обрадовића. Дириговала је музику Василија Мокрањца и Душана Радића. Велики значај у биографији Исидоре Жебељан представљају наступи под њеном диригентском палицом у Амстердаму и Лондону. Као пијаниста наступала је са Бродским квинтетом. Основала је и „Жебељан оркестар“, који је најчешће изводио музику српских композитора. Као композиторка за свој рад добила је Мокрањчеву награду 2004. год. Двије године касније изабрана је за, до данас, најмлађег члана Српске академије наука и уметности.

3.4. Дјело и рад Исидоре Жебељан

Једно од најзначајнијих дјела Исидоре Жебељан је опера *Зора Д*, премијерно одржана у Амстердаму, 15. јуна 2003. године. Ово дјело је, послје Коњовићеве *Коштане*, изведене у Прагу 1935. године, прва српска опера која је била сценирана у иностранству. Дјело је настало као наруџба Ценазис Фондације из Лондона, у продукцији Опера студија Холадске и Бечке камерне опере у режији Николе Раба и Дејвида Паунтија, са солистима из Холандије и Естоније, уз учешће Новог ансамбла под управом диригента Винфрида Мачевског. Опером *Зора Д* отворена је 50. сезона Бечке камерне опере, од кад се налази на њиховом сталном репертоару. Такође дјело је изведено и на отварању 36. БЕМУС-а, а затим на сцени Југословенског драмског позоришта. Још једно значајно дјело Исидоре Жебељан, које су наручили Ценезис фондација и Academy of Saint Martin in the Fields јесте композиција *Скомрашка игра*. Написана је за камерни оркестар. Премијера дјела је одржана 3. фебруара 2005. у Вигмор холу у Лондону. У интерпретацији композиције учествовао је ансамбл Academy of Saint Martin in the Fields под управом Исидоре Жебељан. Такође, дјело је премијерно изведено у Београду маја 2005. године. Том приликом га је интерпретирала Београдска филхармонија под управом композиторке лично. Друга Исидорина дјела која су изазвала велику пажњу јавности јесу: илуминација за клавир и оркестар *Коњи светог Марка*, бајалица за дувачки лимени квартет *Дух из тикве* и камерно дјело за кларинет и гудачки квартет *Песма путника у ноћи*. Дјело *Коњи светог Марка* је настало по наруџби директора Бијенала у Венецији, које је тамо премјерно изведено 22. октобра 2004. године, у извођењу симфонијског оркестра Friuli de Venezia Giulia, под диригентском палицом Кристофера Попена из Њемачке. Композиција *Дух из тикве* била је наруџба Ансамбла Лондон Брас. Дјело је премјерно изведено 1. марта 2006. године у концертној сали Краљевског музичког колеџа у Лондону.

Хармонски карактер Исидориних дјела најбоље описују композиције *Руковети*, пет пјесама за сопран и оркестар и *Нове Ледине песме*, за сопран и гудачки оркестар. Ове композиције представљају необичан амалгам форме руковети и жан-

ра опере у српској музици. Музика ових композиција одише посебном мистиком која са собом носи, с једне стране, стање немирног сна, док с друге стране показује присуство словенских народних пјесама. Приликом извођења задатих композиција слушаца може да препозна различите врсте хармонија, које се најбоље показују у двојству композиција, како по питању форме руковети, чије елементе садрже, тако и по питању емотивних стања, хармонских рјешења и односа прошлости и садашњости (Јеремић, Ивановић О'Брајен 2021: 55).

Најзначајнија дјела Исидоре Жебељан су опере *Зора Д, Маратонци трче почасни круг, Наход Симон, Две главе и девојка*), оркестарске композиције (*Коњи светог Марка, Escenas picaras и Селиште*), концертне композиције (*Руковети* – пет пјесама за сопран и оркестар, *Нове Ладине песме* – за сопран и гудачки оркестар, *Игра дрвених штапова* – за хорну и гудачки оркестар, *Фрула и фламингоси* – концерт за кларинет и оркестар), камерна дјела (*Песма путника у ноћи* – за кларинет и гудачки квартет, *Поломка квартет* – за гудачки квартет, *Симон и Ана* – свита за виолончело и клавир, *Клин-чорба* – за инструментални октет) и воклана дјела (*Латум лало* – за мјешовити хор, *Per it up* – фантазија за сопран и камерни ансамбл, *Када је бог створио Дубровник* – за мецосопран и гудачки квартет), клавирска дјела *II Цирко (II Circo)* и *Умбра*.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Француски књижевник Ромен Ролан дао је опис универзалне карактеристике музичке умјетности:

Музика је уметност која не познаје границе ни времена ни простора, она прелази националне и расне баријере и прелива се преко рубова идеолошких ускогрудности. Музика је оличење јединства људског духа и универзална је колико и наука. Нема подеснијег средства за васпитање младих генерација у духу националне и расне толеранције, у духу трајних хуманистичких идеала од музичке уметности преко којих се додирује дно осећајности разних епоха у развоју људског друштва, и преко којих човек данашњице успоставља духовну везу са људима из ближе и даље прошлости (Плавша 1981: 1).

Наведени цитат своју потврду проналази и у токовима српске умјетничке музике. До периода стилског раздобља романтизма у европској умјетничкој музици, српски народ због вишевијековне турске окупације није имао могућност да се укључи у европске умјетничке токове. Промјеном политичке констелације и узимајући у обзир чињеницу да је деветнаести вијек обиљежен борбом за национални идентитет широм Европе, српска умјетничка музика у вријеме романтизма тражи своје мјесто, пружајући значајан допринос општем развоју српске културе. За то су заслужни умјетници који су се школовали у Европи, а затим то стечено знање на еминентним установама примијенили у Србији. Стеван Стојановић Мокрањац је велико име и ауторитет на српској музичкој сцени деветнаестог вијека, и понајвише је заслужан за презентацију српске умјетничке музике у европским оквирима. Иза себе је оставио дјело неоспорне умјетничке вриједности инспиришући друге еминентне умјетнике у стваралачком изразу. Међу њима се посебно истакао Стеван Христић, који је у свом богатом опусу наставио континуитет Мокрањчевих идеја. Та аналогија је посебно евидентна у духовној и хорској музици у којој је Христић примјењивао хармонски и тонски склад по узору на Мокрањца. Оба умјетника су инспирацију тражили у богатом српском фолклору и народној пјесми. У балету *Охридска легенда* Стеван Христић је такође прибјегао аналогији са Мокрањчевом музиком по питању тематизма. Хармонска средства која Христић користи по узору на Мокрањца у балету *Охридска легенда* су једноставна и одишу засићеношћу хармонског језика, смиреношћу, као свјежим рјешењима и модулацијама. Као врстан познавалац српске умјетничке традиције, Исидора Жебељан је илустровала у свом оригиналном музичком изразу даљи континуитет који је у српску музичку историју својевремено уткао Стеван Мокрањац. Ова врсна умјетница је пресудно допринела међународној афирмацији српске музичке умјетности. Упркос наглашеној склоности ка модерном изразу, и дјело Исидоре Жебељан прибјегава фолклорној и народној традицији која је непресушан извор инспирације.

Иза Стевана Мокрањца стоји његово дјело неоспорне умјетничке вриједности које представља ризницу богатства за

српску музичку традицију. Константним извођењем и емитовањем музике Мокрањца преко сто година, умјетничка вриједност његових дијела се самопотврђује. С обзиром да је ријеч о провјереној вриједности и квалитету, без сумње ће као квалитетан темељ служити и будућим умјетницима и ствараоцима.

ЛИТЕРАТУРА

- Деспић 1999:** Деспић, Дејан, *Живот и дело Стевана Мокрањца*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јеремић, Ивановић О'Брајен 2021:** Јеремић, Р. Марко, Ивановић О'Брајен, Нада, *Уметност и култура данас: хармонија и дисхармонија*, Ниш: Балкан арт уметнички форум.
- Маринковић 2000:** Маринковић, Соња, *Историја српске музике*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Маринковић 1997:** Маринковић, Соња, „Однос према списима фолклорних напева“, у: *Симпозијум – Мокрањчеви дани 1994–1996*, Неготин.
- Phil 2004:** Phil, G. Goulding, *Klasična glazba*, Zagreb: Stručno-popularna biblioteka.
- Плавша 1981:** Плавша, Душан, *Музика–прошлост, садашњост, личности, облици*, Књажевац: „Нота“.
- Ћеклић 2011:** Ћеклић, Невена, *Увод у музичку литературу*, Пале: Филозофски факултет.
- Хевелер 1990:** Хевелер, Каспер, *Музички Лексикон-приручник за љубитеље музике*, Нови Сад: Матица Српска.

Музичке композиције и интервјуи доступни на интернет страницама:

https://sr.wikipedia.org/sr/Isidora_%C5%BDebeljan – датум приступања: 19. 1. 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=EUJ6G29s7I4&t=1303s> – датум приступања: 19. 1. 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=ftLZJPp1pOs> – датум приступања: 28. 1. 2022.

https://www.youtube.com/watch?v=X12d_WpI7Qw – датум приступања: 28. 1. 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=6ca4uvWBDpE&list=PL9BE16A1CF253E028> – датум приступања: 28. 1. 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=W5iWVWWJ7iA&list=PL9BE16A1CF253E028&index=2> – датум приступања: 28.1. 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=45y52zsEBaQ&list=PL9BE16A1CF253E028&index=10> – датум приступања: 28.1. 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=w5MFnMuXtRU> – датум приступања: 28. 1. 2022.

STEVAN STOJANOVIĆ MOKRANJAC'S INFLUENCE ON FURTHER DEVELOPMENT OF SERBIAN CLASSICAL MUSIC

Summary

The paper poses a question of magnitude and diversity of Stevan Stojanović Mokranjac's influence on serbian classical music. The main focus in this paper tries to point out different types of influences on two most renowned serbian composers of 20th century: Stevan Hristić and Isidora Žebeljan, which are mostly visible on thematic correspondance and strong folkloristic foundation, visible in whe oeuvre of both contemporary composers. Among the works by Mokranjac, the most influential one is *Peta rukovet*, which served as a stylistic and thematic basis, providing many intertextual layers in the works of the latter composers, predominately in works such as *Ohridska legenda* and *Deseta rukovet*. Thus, the paper examines the ways in which Mokranjac's music intertwined and paved the way for future serbian classical musicians.

Key words: classical music, Stevan Mokranjac, Stevan Hristić, Isidora Žebeljan

Anastasija Zadorožnja

Петар Марковић

Гимназија „Вељко Петровић“, Сомбор

Ментор: асист. Дуња Ранчић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

СРПСКА КУЛТУРА НА ЧЕПЕЛСКОЈ АДИ

Сажетак: Овај рад се бави приказом два српска насеља у данашњој Мађарској, Српског Ковина и Ловре. Иако је још од дванаестог века извесно постојање веза између Срба и угарских земаља, оне се, ипак, детаљније и прецизније могу пратити тек од XV века, посебно након пада Смедерева и нестанка српске државе. Српски Ковин је највеће српско насеље на Чепелској ади, а Ловру једино српско место са готово апсолутном већином српског живља, иако је само место, заправо, мало. Пратећи ова два насеља кроз време желели смо да прикажемо њихове особености, као и потребу за опстанком, али и интеграцијом у простор и земљу у којој се налазе, чувајући свој идентитет и национална обележја. Иако је за сва српска насеља у данашњој Мађарској карактеристично смањивање броја становника, што због малог прираштаја, што због пресељавања у веће градове, али и због асимилације, Српски Ковин и Ловра опстају на мапама, не само историјско-географским, већ и културним и туристичким. Опстају, трају и подсећају нас на славну прошлост, али и пружају наду у садашњости и за будућа времена. Циљ овог рада је упознавање шире публике са овим местима као значајним топонимима српске историје, али и садашњости.

Кључне речи: сеобе Срба, Чепелска ада, Српски Ковин, Ловра, вера, култура, језик.

1. НАСЕЉАВАЊЕ И ПОЛОЖАЈ СРБА У УГАРСКОЈ, НАЈПОЗНАТИЈА МЕСТА

Историја бележи да су Мађари, по доласку у Подунавље у X и XI веку, на овим просторима затекли староседеоце, словенска племена Србе. Према бројним изворима прво српско насеље било је на острву Чепел у месту које је касније названо Српски Ковин (Рацкеве). Ту се населила кћерка жупана Уроша I, која се удала за Белу Слепог (1129. године), сина краља Стјепана II. Јелена се удала за слепог краљевића Белу Слепог Арпадовића – касније краља Белу II – који је још као петогодишњи дечак заједно са својим оцем био ослепљен по наређењу тадашњег угарског владара Коломана, иначе Белиног рођеног стрица. Последњи пут краљица Јелена се помиње у хроникама за 1156. годину. Према Јакову Игњатовићу, романописцу из 19. века, први Срби су населили Чепелско острво још у периоду Немањића. Могуће је да се ради о миграцијама Срба на север, с обзиром на то да је граница између Србије и Угарске била на Дунаву и Сави.

Будим и Пешту Срби су у већем броју почели да насељавају за владавине краља Жигмунда (1368–1437) и Матије Корвина (1458–1490), али је њихово присуство на мађарском тлу, као последица историјских контаката и династичких односа два народа, свакако старије, као што је већ речено. Турско надирање, пропаст и распад средњовековне српске царевине – нарочито после трагичног косовског пораза 1389. године – убрзали су насељавање Срба у Мађарској. И то не само у јужним крајевима, него дуж Дунава све до Острогона, Коморана и Ђера.

Конкретније насељавање Срба на просторима Угарске везује се за XV век. Када су Турци 1439. године спалили Ковин, насеље на доњем Дунаву, у Банату, наспрам Смедерева, краљ Владислав је већи део становника Ковина преселио близу Будима, на Чепелско острво. Чепелско острво је било прво средиште мађарских племена која су долазила у Панонску низију, јер је на њему био логор Арпадовога племена. Острво је добило име по Арпадовом коњушару Чепелу. На том простору се налазила црква праоца Аврама, старозаветног праведника, са истоименим насељем. То место са након досељавања Ковина-

ца назвало *Српски Ковин*. Краљ Владислав I Јагелонац је 10. октобра 1440. године у повељи дозволио уживање свих привилегија које су њиховим прецима претходни краљеви подарили. Познате су привилегије из 1405. 1412. 1428. 1429. 1438. године, као и привилегије из 1458, 1464, 1465, 1473. и 1489. године (Епархија будимска 2021).

После Мохачке битке и пораза из 1526. године становници Будима, Пеште и околних места беже. Имућнији Ковинци такође беже у Коморан, главно место Шајкаша¹ у том периоду. И овде су им потврђене све претходне привилегије. Тих привилегија је укупно било 33 у периоду од 1405–1647. године и добијане су на територијама Доњи Ковин – Српски Ковин – Коморан (ИЦЛИПС).

Током 17. и 18. века познате су Велика сеоба Срба из 1690. године предвођена патријархом Арсенијем III Чарнојевићем и Друга сеоба из 1737–1739. године предвођена патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом. Турци су у октобру 1690. године заузели Београд, а велики избеглички збегови почели су да прелазе Саву и Дунав и наставили на север, уз Дунав, све до Будима и Сентандреје. Српске избеглице су путовале око 40 дана уз Дунав, носећи са собом само малобројна покретна добра као и реликвије и свете мошти. Путовали су пешке, запрежним колима или пловили лађама узводно. Део Срба је остајао у насељима Потисја и Подунавља, од Бачке и Барање, све до Будима, Сентандреје, Коморана, Острогона и Ђера. Према различитим проценама у Великој сеоби је прешло у Угарску између 30 000 људи до 40 000 породица, често се узима број 37000 породица као веродостојан (Гавриловић 2013). Само се у околину, до почетка новембра 1690. године, населило 15.000 српских избеглица. Иларион Руварац процењује број пресељених на 70–80 хиљада људи. Мађарски извори бележе да је још крајем 17. века дошло је до насељавања око 40 хиљада српских породица, које су бежале од Турака, под вођством свога патријарха Арсенија III Чарнојевића. Двор

¹ Шајкаши су били део дунавске речне флотиле Угарске, а затим и царске Аустрије. Као војници су имали посебан статус. Њихови бродови се називају шајке, то су веслачке лађе сличне малим галијама са једним топом, и једним јарболом. Шајкаши добијају на значају у време турских напада, због чега им угарски краљ Матија Корвин даје посебне повластице.

их је – давши им значајне привилегије – населио као граничаре у Јужној Угарској. Не тако организовано, али стално, текло је масовно мигрирање и румунских пастира и сељака из двеју румунских кнежевина које су биле под турском влашћу, а у то време формиране су и словачке енклаве у Пештанској жупанији и у Бекешу (Мађаш / Саболч 2014: 89).

Међутим, извори наводе да је тиме српско становништво увећано, што значи да је Срба већ тада било на Чепелском острву. Примера ради, у XV веку су Срби који су населили Ковин, обновили стару цркву у готском стилу и прилагодили је православном обреду. То је данас најстарија православна црква у Мађарској (Епархија будимска 2021).

Међу избеглицама из ове две сеобе се налазио знатан број градског становништва, кнезова, трговаца, занатлија, који су сарађивали са аустријском војском приликом њеног продора у Србију, те су из страха од турске одмазде морали да се пресеље. Ипак, највећи број Срба је војничког занимања и бави се одбраном јужних граница нове домовине. Прво српско насеље било је на острву Чепел у месту Српски Ковин. То је и разлог зашто су прве бродове за шајкашке флотиле Мађара градили Срби који су и чинили језгро њихових посада.

Срби су се раширили из Српског Ковина на друга околна места – Тукељ, Св. Ђурђе, Св. Мартоњ, Чепељ, Ловру, Бату, Анза Бег, Чип, Адоњ. Осим Ловре, на острву је данас још девет насеља (*Szigetszentmiklos, Szigethalom, Tokol, Szigetcesep, Szigetszentmarton, Szigetujfalu, Rackeve, Szigetbecse, Makad*).

Насеље Чепел, на северу острва, индустријализовано је почетком века 20. века и прикључено Будимпешти после I светског рата. Ловра, која спада у мања села у Пештанској жупанији, најмања је од њих. Највећи је Српски Ковин – *Rackeve*, који је и административни центар округа, под који, осим Чепелског острва, потпада још осам насеља на левој обали Дунава.

Чепелска ада, острво на Дунаву, почиње већ од периферије Будимпеште и протеже се неких 45 километара према југу. Највећа јој је ширина око 14 километара, и то управо на месту где се простире српско село Ловра. Острво је настало давно у праисторији на начин да се Дунав на месту где је сада јужни

обод Будимпеште поцепао на два тока који су се, након скоро 50 километара низводно, поново спојили у један ток . Осим Ловре (мађарски: Лорев) на острву је још десет насеља, а међу њима је највеће место Српски Ковин (мађарски: Рацкеве) које лежи на обе обале десног дунавског крака повезаних мостом. Придев „српски“ остао је још из времена када је Срба у овом градићу, иначе административном средишту острва, било у знатно већем броју. Данас их је ту заиста много мање.

Ловра је једино преостало насеље, не само на овом острву него уопште у целој Републици Мађарској, где Срби чине апсолутну већину. Према последњој евиденцији, од 310 житеља Ловре Срба је око 210, односно они чине 70 одсто укупног становништва села (Давидов 2008: 170–171). У осталим местима на Чепелу, Срба у већем броју има још у већ поменутом Српском Ковину и Чипу, као и у месту Тукуља где их је данас укупно 137, али су они ту данас скоро сви католици, премда се и даље изјашњавају као Срби.

Срби се овде и данас тихо асимилијују. Полако нестају, топе се у мору мађарске културе. Све више младих одлази на школовање у градове где се и запошљавају и траже бољи живот. А последица тога је и повећан број мешаних бракова. Ловра је прилично мало место, најмање у Пештанској жупанији, али и једино у Мађарској где је свакодневни језик споразумевања српски. Није необично ако вам се овде, пре свега старији људи, обраћају са „Добар дан“ и „Како сте“, као да сте у Србији, а не у срцу Мађарске. Нажалост, код младих је то другачије, све чешће у комуникацији користе мађарски, што је свакако и последица новог времена, односно резултат информатичких достигнућа, утицаја масовних медија, телевизије и других технолошких иновација. Ако се томе дода и опадање броја Срба услед њиховог слабог наталитета, онда то додатно поспешује мађаризацију.

Управо је то разлог што смо одлучили да у овом раду представимо Српски Ковин и Ловру, а не нека друга, познатија, већа или атрактивнија места (Сентандреју, Печуј, Сегедин, Будимпешту – са делом гарда Табан где се налази и Српска улица), где су трагови нашег народа већи и упечатљивији. Српски Ковин је прво место насељено Србима, а Ловра, иако

мала, једино је место у ком Срби данас имају већину и где је српски језик службени. Покушали смо да их упознамо, приближимо и укажемо на њихов значај данас, у свеопштој ери глобализације и асимилијације на свим пољима идентитета. Желимо да покажемо да су ова места, ове енклаве српства, иако не директно угрожене, а оно у опасности од нестајања због већ познатих разлога ниског наталитета, миграција у већа места, асимилације у већи, домицилни народ, заправо звезде, светилници на духовној мапи српства, у бескрајном плавом кругу, чији је циљ опстајање и сведочење.

2. СРПСКИ КОВИН ИЛИ РАЦКИ КОВИН И ЛОВРА

2.1. Српски Ковин кроз време

Срби из Ковина били су, појавом турских пљачкашких хорди, а поготово падом града Смедерева, натерани на спашавање живота и имовине. У петој деценији XV века се велики део Срба из Ковина сели у горњи део Дунава, где близу Пеште добијају право да саграде насеље и добију исте привилегије које су имали у свом слободном краљевском граду. Прво град бива назван Мали Ковин (мађ. Киш-Кеве), да би касније био назван Српски Ковин (мађ. Рац-Кеве).

Српски Ковин је место у Мађарској, на острву Чепел, 40 км од Будимпеште, у Пештанској жупанији. Данас је Српски Ковин мало туристичко место, веома посећено, због занимљивих историјских и културних споменика. Административно је седиште округа Српски Ковин које обухвата још осам насеља на левој обали Дунава... Острво Чепел и место Српски Ковин населиле су српске властелинске породице.

Богати Срби зидају 1487. године православну цркву и посвећују је „Великој Госпи“ (Успењу Пресвете Богородице – Велика Госпојина). Поред размимоилажења око датума обнављања ове цркве, чињеница је да је то данас најстарија српска православна црква у Мађарској. Ова православна црква и данас архитектонски и ликовно представља прворазредно туристичко одредиште у граду са византијским фрескама и барокним иконостасом, иако нема више служби и има мало

месног становништва православне вере. Постоји могућност да је у годинама око половине XVI века парохијска црква претворена у манастирску. За овај закључак нема непосредних доказа, али су у турском попису из 1546. године у Српском Ковину забележена три монаха и један свештеник што упућује на могућност да је уз цркву тада већ постојао манастир. За сада поуздани подаци из 1680. године, потврђују постојање манастира на Чепелском острву (*Епархија будимска* 2021). У оквиру редукције манастира у време Марије Терезије, Ковински манастир је укинут 1777. године а малобројно братство, вероватно на челу са архимандритом Јосифом Станојевићем, пресељено је у манастир Грабовац, а црква претворена у парохијску.

Овај манастир је познат као репрезентативан пример сликарства заснованог на традиционалној византијској оријентацији, коју у Београдској и Карловачкој митрополији, спојеним 1726. године у Београдско-карловачку, реализују сликари пристигли из османских крајева, углавном представници путујућих зографских дружина (*СКСИЗ* 2010: 102).

Војвода Еуген Савојски, који је за време цара Леополда 1697. године код Сенте победио Турке и окончао стопедесетогодишњу турску владавину, у Мађарској је као знак захвалности од цара добио земљу око Српског Ковина, где је и направио велелепни дворac. Архитекта је био познати Јохан Лукас фон Хилдебрант, а дворac је довршен тек око 1720. године. Али војвода није живео у овом дворцу, а убрзо по његовој смрти он прелази у власништво Хабзбурга. Дворac је потпуно обновљен 1980. године и претворен у конференцијски центар и хотел са 28 соба.

У Српском Ковину је 1847. године живело 4100 Мађара и 128 Срба (КМСК)

Пошто је за време турске најезде место било спаљено и напуштено, било је потребно пуно времена да се поново надели и уреди. Место које је раније имало већ набројане краљевске повластице за трговину и имало седам пијаца сада је сведено на једну улицу и једног трговца. Тек у 19. веку се место развија, постаје веће општинско средиште и напредује. У Ковину је одржаван је годишњи вашар два пута: 24. априла

и 30. новембра (према подацима из 1841. године). Године 1905. Српски Ковин има ПТТ комуникације и железничку станицу. (Сербска пчела“, Пешта 1841. године)

Ковин у Србији и Српски Ковин из Мађарске 1996. године су потписали повељу о братимљењу.

2.2. Ловра кроз време

Село Ловра (*Lorev*) налази се на острву Чепел (*Csepel sziget*), на Дунаву, 54 километра јужно од Будимпеште. Административно, сеоска општина (*Lorev koseg*) припада округу Српског Ковина (*Rackevei jaras*) и Пештанској жупанији (*Pest megye*). Чепелско острво се протеже од Будимпеште до Дунајујвароша (*Dunaujvaros*), и то је највеће острво у Мађарској. Име места долази од мађарске речи која у преводу значи „коњски газ“. Ово насеље помиње се први пут 1276. године, али се ништа не зна о његовим становницима. Име села је мађарског порекла и представља србизирану варијанту мађарског назива Лорев (мађ. *lo* – коњ, *rev* – скела = коњска скела, односно коњски газ). Село је, дакле, добило назив према скели која се ту налазила, и која се у историјском изворима први пут помиње 1240. године. Ово тумачење етимологије имена познато је и данашњим становницима села, а за друга не знају.

У средњем веку оно је било део угарског краљевског поседа (мираз мађарских краљица) и служило је за лов и забаву. После периода турске власти (1526–1688), од 1689. до 1737. године било је у поседу Еугена Савојског, који је овде изградио каштел, дворца; затим је више пута променило власника, да би од 1780. поново дошло у руке владарске породице. У претходном делу већ је речено да је прво документовано насељавање Срба на територији данашње Мађарске везано управо за Чепел у XV веку. После Велике сеобе 1690. године српска популација на острву је још увећана; наводно је Срба тада било не само у Ловри, Чипу (*Szigetcsép*) и Српском Ковину (*Rackeve*), већ и у Бечици (*Szigetbecse*), Сигетсентмартоњу (*Szigetszentmarton*), Сигетсентмиклошу (*Szigetszentmiklos*), Чепелу. Ловра је имала кроз историју успона и падова у развоју. Само пар година након досељавања Срба у току Вели-

ке сеобе, острво је погодила епидемија колере. Благи пораст становништва је настављен током XVIII века, али је привредни развој био успорен. Број Срба је у овом периоду значајно опао. Православна црква је изграђена 1714. и посвећена је Светом Николи. Током овог периода, заједно са Србима у насељу живе Мађари и Немци. Након дужег периода, насеље расте и доживљава привредни развој. Од XVIII века забележено је и присуство Немаца на острву – на пример у Бечици (*Szigetbecse*) 1711. године, у Сигетујфалу (*Szigetujfalu*) и Сигетсентмартону 1720. године. Осим у Ловри, српског живља данас има и у Чипу. Насеље се помиње и пре 1700. године, као и суседно село Черевих. Године 1836. има 530 становника, 1870. има 620 становника, док 1890. године има 619 становника, и 95 посто су православне вере. Ловра 1872. године добија статус велике општине, а већина становништва се тада бавила пољопривредом. Крајем века је обновљена и православна црква, чији иконостас је био пропао. Нови иконостас је дело Михаила Харминца, и био је његов поклон становништву насеља. Богослужења нису била вршена док се не обнови црква, чија обнова је завршена 1902. године.

Између два светска рата у Ловру се досељавају Мађари, а Срби се постепено асимилију или одлазе у вароши, па се број српског становништва смањује.

По попису из 2001. године, Ловра има 307 становника – Срби чине већину од 58,63% (180 становника и то православца), а остатак чине етнички Мађари. Према подацима из 2018. године, број становника износи 292.

Осим Ловре, на острву је данас још девет насеља (*Szigetszentmiklos*, *Szigethalom*, *Tokol*, *Szigetcsép*, *Szigetszentmarton*, *Szigetujfalu*, *Rackeve*, *Szigetbecse*, *Makad*). Место је било погодније за трговину него за пољопривреду и захваљујући трговачким повластицама и праву на вашаре које су његови становници добили, у XV веку је цветало. Имало је чак седам пијаца (једна од њих звала се рацка = српска). Још од времена краља Матије Корвина овде је присутна јака шајкашка посада.

На улазу у село рачвају се две улице – ловрански „сокаци“ – Велики или Први (Улица Алексе Дундића) и Мали или Други (Улица Ђерђа Доже). Паралелан са њима је Тре-

ћи сокак (Улица Лајоша Кошута), а сва три пресеца Четврти, Преки сокак (улица Арсенија Чарнојевића). Ловра припада типу ушорених села, а куће грађене до шездесетих година су тзв „дугачке“, „парасничке“ (сеоске) куће, са просторијама и помоћним зградама у низу, што је типично за панонска села.

Куће су у највећем броју биле грађене од ћерпича и покривене обично до пола црепом (део за становање), а од пола сламом или трском (помоћне зграде). Биле су окречене у бело, са малим прозорима. Дуж куће је била извучена надстрешница, неке куће су имале и трем са дрвеним стубовима. Између два рата бољестојеће породице подизале су и куће са широким тремом и зиданим стубовима, а забати кућа, окренути према улици, били су кречени у две боје (црвено и жуто), некад са барокним орнаментима.

Многе куће и дворишта су све до шездесетих година биле неограђене или су имале само ниске и ретке дрвене тарабе, а данас ниске гвоздене ограде. Ово се у селу сматра ловранском специфичношћу (мада није) и знаком поштења – у селу није било лопова, па није било потребе да се куће ограђују.

На крају Првог сокака је сеоски крст („крст на сред села“), свештеникова кућа и црква. Почетком века у Ловри је живела само једна мађарска породица. После 1924. године доселило их се још неколико, а број се значајније повећао од 1960. године (Прелић 1995).

Ловра је удаљена од Српског Ковина седам километара. Сеоски атар (1717 катастралних јутара) на северу се граничи са атаром Српског Ковина, на истоку са Бечицом, на југу са Макадом, а западна страна излази на Велики Дунав (десни речни рукавац).

Српска православна вероисповедна школа постоји од 1756. године. Архивски извори бележе, међутим, да је 1771/72. школске године још увек без посебне школске зграде, те се предавања одржавају у једној сељачкој кући, која је за ту сврху изнајмљена. Тадашња школа бивала је затворена само 10 дана за време бербе грожђа, док је остало време радила. Имала је 14 ђака, 11 дечака и 3 девојчице, који уче српско читање, писање, молитве и псалме. Учитеља је поставила општина и њен свештеник, али је он уједно био и црквени звонар и појак, а не само наставник.

Пошто је црквено-школски архив уништен 1945. године, док је у селу боравила Црвена армија, о школи у XX веку може се сазнати нешто једино на основу сећања Ловрана. Српски учитељи учили су обавезно у сомборској препарандији – учитељској школи. Српска православна вероисповедна школа подржављена је 1948. године, и од тада је Основна школа у Ловри са српскохрватским наставним језиком део Основне школе у Српском Ковину, само са прва четири разреда (следећа четири деца уче у Ковину, на мађарском језику). Наставни програм је истоветан као у мађарским школама. Од 1960. године број часова на матерњем језику је смањен по закону само на друштвене предмете. Од 1991. године добили су и право на допунске часове на матерњем језику у ковинској основној школи, које им држи ловранска учитељица.

Мађарска државна школа је укинута 1960. године јер у малом селу није било потребе за две школе, а српска је имала више ђака. Од тада мађарска деца или иду заједно са српском у ловранску школу, или иду у школу у Ковину.

3. КУЛТУРА, ОБРАЗОВАЊЕ, ЉУДИ – СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ

3.1. Ловра

Данас у Ловри живи мала српска заједница, у месту се налази Православна црква и одржавају се разне културне манифестације. У насељу се одржава и *Дунавски фестивал*, а дан села се обележева током јула. Почетком XX века Срба је у Ловри живело 672, што је износило 99% становништва. Укупно 20 становника насеља је учествовало у Првом светском рату у оквиру српске војске и данас постоји споменик посвећен њима у Ловри. Након Великог рата и Тријанонског споразума, око 200 породица се изјаснило да буду *оптанти* (да замене мађарско држављанство држављанством краљевине СХС) и оне су 1924. насељене у околину Мола у Бачкој. Овим чином је број становника насеља значајно опао.

Након Другог светског рата почео је процес иселавања становништва из села у град, што је додатно смањило број становника. Насеље је после рата добило струју и водовод, а

данас у њему постоји и пошта. Овде се налази и уметничка галерија, школа која изводи наставу на српском језику, те Српско позориште.

У наше време истраживањем историје овог села, али и унапређењем живота у њему и околини баве се многи научници и истраживачи. Младена Прелић је ауторка монографије *Срби у селу Ловри у Мађарској*, док је Бојана Симић аутор уџбеника за народопис, који се користи у српском школама у Мађарској. Овај уџбеник обухвата садржаје у вези са језиком, културом, празницима, обичајима, фолклором, једном речју, свиме што чини нашу националну културу и доприноси очувању идентитета, а уједно има и васпитни карактер.

Нераскидива је повезаност цркве и школе, као и свуда у нашем народу у прошлости, али и значај првих вероисповедних школа, добротвора и задужбинара.

Писани подаци о ловранској српској школи, која је била вероисповедног карактера датирају из 1756. године. Пошто тада још није постојала школска зграда, настава се одвијала у обичној сеоској кући. Прва школска зграда подигнута је 1805. године, а 1850. је заједно са храмом и парохијским домом изгорела до темеља. Познат је податак да је 1846. школу похађало 18 ђака (Прелић 1995). Углавном је радио по један учитељ у школи, а један од познатијих је Георгије Поповић, те магистер Јосиф из 1785, а у новије време учитељица Зорка Радашин. Ново школско здање саграђено је 1865. године. У Ловри и Десци данас постоји настава на српском језику до петог разреда основне школе.

Културно-уметничко друштво „Ловра“ чува традицију кроз песму, игру и обичаје. Српско позориште у Мађарској, такође са седиштем у Ловри, приказује квалитетне представе на српском, а понекад и на мађарском језику.

3.2. Српски Ковин

Место је приградском железницом спојено са Будимпештом, има пристаниште, четири основне школе, гимназију и музичку школу, библиотеку, биоскоп и музеј. Главне знаменитости су православна, протестантска и римокатоличка цр-

ква као и дворца Еугена Савојског, који су споменици културе. Српска православна црква датира из XV века и једина је српска црква изграђена у чистом готском стилу.

Један од сарадника црквеног гласила *Српски сион* из Карловаца био је 1894—1896. године Максим Лудајић, књижевник из Српског Ковина. Лудајић се образовао за правника, а пре пензионисања био је царски и краљевски судија у Пешти. Раније је био посланик на црквено-народним саборима, а касније су га изабрали у епархијски школски одбор будимски. Његовом заслугом је школа ковинска остала вероисповедна тј. српска, иако „убога“ и сиромашна, када је постојала намера од стране власти, да се иста уценом преведе у комуналну тј. општинску. Био је угледна и цењена личност у својој средини, због људских врлина и родољубља. Бавио се проучавањем српских старина и доста писао, сачувавши драгоцене податке о свом народу. Он је и много раније писао историјске списе и дописе о Српском Ковину и његовој цркви, српским привилегијама, прошлости српских места у Угарској. Објављивао је радове и у *Српском народном листу* (Пешта, 1847), мађарском званичном гласилу *Sürgöny* (Ширгењ, 1861), *Гласу истине* (Нови Сад, 1871—1874). Умро је 1897. године, у дубокој старости са 80 година, у Српском Ковину где је био први – главни црквени епитроп (управник црквеног имања). Почива на месном српском православном гробљу.

Према сачуваном предању, често занемареном, Манастир Српски Ковин представља средњовековну тековину и настао је у првој половини XII века. Као оснивач манастира помиње се краљица Јелена, ћерка рашког жупана Уроша I и супруга владара Беле II Слепог. У време кад је манастир настао Угарском је владала Јелена уместо свог малолетног сина Гезе II (1141–1161). У оквиру редукције манастира у време Марије Терезије, Ковински манастир је укинут 1777. године а малобројно братство, вероватно на челу са архимандритом Јосифом Станојевићем, пресељено је у манастир Грабовац а црква претворена у парохијску. Након више од два века, ова велика светиња Срба у Мађарској поново добија статус манастира, на челу са игуманом Андрејем Пандуровићем из манастира Хиландара који се ту настанио 26. септембра 2003. године. Додељен му је 2019. године чин архимандрита.

Михаило Витковић (мађ. Vitkovics Mihály, 1778—1829) био је песник и уважени адвокат. Брат је будимског пароха Јована Витковића и син јегарског проте Петра Витковића, из данка чувене српске породице из околине Мостара. Михаило Витковић је подједнако писао на мађарском и српском језику. Он је у својој кући близу српске цркве, у Улици Kerest (на месту данашње зграде бр. 36), данас Српска улица, окупљао не само српске интелектуалце, него формирао и први мађарски књижевни салон који је окупљао најзначајније мађарске посленике писане речи (Келчеи, Бержењи, Казинци, Верешмрти, Кишфалуди) (*Српска књижевност*). Витковић је био и члан прве управе Мађарске академије наука. На згради која се налази на месту првобитне куће данас стоји постављена мађарска спомен плоча Михаилу Витковићу која слави заслуге Витковићеве за развој мађарске књижевности, постављена поводом стогодишњице његове смрти (1929).

3.3. Особине говора Срба у Мађарској и на Чепелској ади

Шумадијско-војвођанским дијалектом, који је заступљен је у највећем делу северозападне Србије, у Срему, Шумадији, Београду, највећем делу Бачке и Баната, говоре и Срби у Мађарској и Румунији. Овим питањем се бавио Павле Ивић половином прошлог века. Резултате свог испитивања Ивић је објавио у посебном чланку током 1961–1962. године. Поред хрватских насеља, Ивић је сакупљао грађу у српским насељима, Чобанцу, Сентандреји, Калазу, Помазу, Чипу, Ловри и Стоном Београду.

Године 1966. Ивић објављује чланак у којем, на основу анализе говора ловранских Срба, долази до закључка да је реч о западновојвођанском типу говора у којем се налазе и источнохерцеговачки ијекавски, тачније јекавски елементи, што указује на то да је у току сеоба дошло до мешања дијалеката, па иако се оно завршило преовладавањем екавског, говор Срба у Ловри и другим насељима у околини Будимпеште задржао је неколико карактеристичних црта ијекавског типа.

Најјужније насеље ове групе у којој су вршена теренска истраживања је Пантелија (*Dunapentele*), стари део данашњег

Дунајувароша (*Dunaújváros*), а идући према северу на десној обали Дунава следе Ајмаш (*Rácalmás*) и Бата (*Százhalombatta*). Спрам њих, на другој страни Дунава, на Чепелској ади, налазе се Ловра (*Lórév*) и Чип (*Szigetcsép*), као и Ковин (Српски Ковин, *Ráckeve*) у којем данас живи неколико српских породица, али не староседелаца него досељеника из других места. Сходно томе, о говору Ковина у дијалектолошком смислу не можемо говорити. Северно од Будимпеште, на десној обали Дунава, овај дијалекат се говори у Калазу (*Budakalász*) и Помазу (*Pomáz*), а треба споменути и Сентандреју (*Szentendre*), иако тамошњи „варошки“ говор захтева другачије испитивање, па се њиме, као ни остацима говора старог српског грађанства Будима и Пеште истраживања нису бавила.

Тврдњом да говори о којима је овде реч спадају у шумадијско-војвођански дијалекат, уједно је речено да је њихов акценатски систем новоштокавског типа, а замена јата екавска. Међутим, и у једној и у другој категорији има одступања. Наиме, на месту новоштокавског узлазног акцента неретко стоји силазни, што би се могло објаснити утицајем мађарског, а у неким селима евентуално и словачког језика. Иако употреба силазног акцента на месту узлазног умногоме зависи од информатора, осим у Ловри примери су бележени и у другим насељима, Калазу, Помазу, Чипу, Бати (Степановић 2015; Ивић 2001).

4. ЛОВРА И СРПСКИ КОВИН ДАНАС – БОРБА ЗА ОПСТАНАК ИЛИ ТРАГОВИ ЗА ИСТОРИЈУ

Срби у Мађарској сами себе одређују као изразито самосвесну групу која веома држи до своје посебности и идентитета. Они себе сматрају интегралним делом српског народа и у исто време лојалним становницима Мађарске. Дуготрајност и историјска документованост њиховог присуства, допринос култури матичног, али и мађарског народа, представља темељ њиховог позитивног идентитета. Није, међутим, избрисана ни свест да су данашњи Срби у Мађарској потомци досељеника, а Велика сеоба из 1690. године, предвођена Патријархом Арсенијем III Чарнојевићем остаје вероватно најупечатљивија слика у њиховој колективној свести.

После векова граничарског и шајкашког војевања, вештог бављења трговином, али и труда за очување идентитета, културе, писмености и језика, не можемо, затичемо значајно смањен број наших сународника на овим просторима и асимилацију у последња два века. Како би се стање променило, или бар зауставило нестајање трагова нашег народа, културе и језика на овом простору, потребно је, за почетак од стране ентузијаста појединаца, а касније и институционално, осмислити стратегију која би на националном нивоу, кроз различите области деловања (политика, економија, култура, образовање, туризам) повезала још више матицу и овај део расејања. То свакако неће повећати њихов број, али ће допринети њиховом оснаживању, учинити их препознатљивим и важним чиниоцем на разним мапама и вратити им бар мало некадашњег сјаја и славе, како би се из малобројних гласова поново чула српска реч, српски стих и мелодија и то не само код куће, у цркви или некој фестивалској приредби, већ много чешће и гласније.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавриловић 2013:** Владан Гавриловић, „Велика сеоба Срба као миграциони талас у време Бечког рата“, *Истраживања*, бр, 24, Нови Сад, 167–177.
- ИСН 1982:** Димитрије Богдановић, Раде Михаљчић, Сима Ћирковић, Јованка Калић, Десанка Ковачевић Којић, Милош Благојевић, Гордана Бабић Торбевећ, Војислав Ј. Ђурић, Момчило Спремин, Иван Божић, Мирослав Пантић, Павле Ивић, *Историја српског народа, друга књига. Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Стефановић 1993:** Димитрије Стефановић, „Из микротопонимије насеља са српским живљем у околини Будима“, *Јужнословенски филолог*, 49, Институт за српски језик Београд: САНУ, 2–13.
- Степановић 2015:** Предраг Степановић, „Кратак преглед српских говора у Мађарској“, *Дијалекти српскога језика, зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковицу*, Лесковац, Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет Универзитета у Нишу, стр. 257–268.

- Руварац 1934:** Иларион Руварац, „Прилози за повест српскога народа у Угарској“, *Одабрани историјски радови*, Београд: Српска краљевска академија.
- Давидов 2008:** Динко Давидов, *Горња земља*, Београд: Завод за уџбенике.
- Прелић 1995:** Младена Прелић, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Будимпешта, доступно на: <https://www.rastko.rs/Rastkohu/drustvo/antropologija_i_etnologija/mpreljic-lovra.html>, приступљено: 29. 1. 2022.
- Ивић 2001:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Мађаш / Саболч 2014:** Унгер Мађаш, Ото Саболч, *Историја Мађарске*, доступно на: < <https://docplayer.me/35635187-Macas-ungerto-sabolc-istorija-madarske.html>>, приступљено: 12. 1. 2022.
- Молдоваи 2001:** Ото Молдоваи, *Будимпешта и Сентандреја*, Нови сад / Београд: Прометеј / Војноиздавачки завод.
- СКСИЗ 2010:** *Србија – културна спона истока и запада*, ур. Чедомир Попов, Нови Сад: Матица српска.
- Епархија будимска 2021:** *Вебсајт Српске православне епархије будимске*, доступно на: < <https://www.serbdiocese.hu/eparhija/manastiri/manastir-srpski-kovin/>>, приступљено: 15. 12. 2021.
- Српска књижевност 2022:** *Szerb irodalom – српска књижевност, elte btk szlav filologiai tanszek*, доступно на: <<http://milosevits.web.elte.hu/PHD%20vitkovic.htm>>, приступљено 5. 2. 2022.
- ИЦЛИПС:** *Инвитаорија Цара Леополда I и привилегије српске*, увод: Јован Радонић и Мита Костић, пројекат Растко, Будимпешта и Сентандреја, библиотека културе и традиције Срба у Мађарској, доступно на : <https://www.rastko.rs/rastko-hu/istorija/istorija/Radonic_Kostic_Seobe.html>, приступљено 15. 12. 2021.

SERBIAN CULTURE IN ČEPELSKA ADA

Summary

This paper deals with the presentation of two Serbian settlements in today's Hungary, Srpski Kovin and Lovre. Although the existence of ties between Serbs and Hungarian countries has been certain since the twelfth century, they can still be traced in more detail and precision only from the 15th century, especially after the fall of Smederevo and the disappearance of the Serbian state. Srpski Kovin is the largest Serbian settlement on Čepelska ada, and Lovro is the only Serbian place with an almost absolute majority of Serbian population, although the place itself is, in fact, small. Following these two settlements over time, we wanted to show their characteristics, as well as the need for survival, but also integration into the space and the country in which they are located, preserving their identity and national characteristics. Although all Serbian settlements in today's Hungary are characterized by a decrease in population, due to low growth, relocation to larger cities, but also due to assimilation. Srpski Kovin and Lovra survive on maps, not only historical-geographical, but also cultural and tourist. They survive, last and remind us of the glorious past, but also provide hope in the present and for future times. The aim of this paper is to acquaint the general public with these places as important toponyms of Serbian history, but also the present.

Key words Serbian migrations, Čepelska ada, Srpski Kovin, Lovra, culture, religious identity, language.

Petar Marković

Кристина Милорадовић
Пожаревачка гимназија, Пожаревац, II разред
Ментор: доц. др Бојан Марковић
Учитељски факултет Универзитета у Београду

ПОЕТИЧКИ И КУЛТУРНИ УТИЦАЈИ НА СТВАРАЛАШТВО МИЛЕНЕ ПАВЛОВИЋ VARILLI

Сажетак: Рад се бави животом и делом Милене Павловић Varilli, пратећи њен животни пут хронолошки од најранијих дана у завичајном Пожаревцу, преко живота у Европи до уметничког откривања Америке. Рад има за циљ да разазна и предочи културне и друге психолошке и унутарпоетичке утиције на настанак сликарске и примењене уметности Милене Павловић Varilli. Посебно ће бити посвећена пажња опису поетичких промена на најзначајним сликама. На тај начин биће описане развојне фазе у сликаркином стваралаштву, имајући у виду њен целокупан сликарски опус. На крају рада даје се кратак приказ о томе на који начин се њеном заоставштином баве установе културе у Пожаревцу у коме постоји легат Милене Павловић Varilli.

Кључне речи: живот и дело Милене Павловић Varilli, сликарство, поетика, надреализам, дизајн, културни утицаји, *Галерија Милене Павловић Varilli*.

1. УВОД

1.1. *The Portrait of a Lady*

Србија је у XIX и првој половини XX века мала три велике уметнице. Павловић Varilli, уз Катарину Ивановић и Надежду Петровић, припада реду остварених и драгоцених стваралаца за нашу културу.

Особеност њене биографије сигурно се одразила на развој њеног сликарства које се данас указује као значајан и сасвим особен сегмент српске уметности између два светска рата. За разлику од уметности срца, темперамента, чулности и осетљивости за пиктурална одсуства бојене материје, која је најчешће негована у националној уметности, дело ових сликарки доноси развијену свест о уметничким конвенцијама и њиховој променљивости, као и спремност да се такве промене прихвате. Отуда потиче синхроност сликарства Павловић Barilli са тадашњим уметничким тенденцијама актуелним у Европи, али и нота интелектуалности (Милојковић 2012: 41). Она је изузетан колориста и графичар. Поседује посебан однос према традицији, враћа музејско сликарство и увек са собом носи лампу своје баке која краси многе композиције и слике. Ову лампу је из Пожаревца носила по целом свету и црпела инспирацију из ње. Милена је уметник који и поред своје нежне поетске душе има изузетно посебан однос са својим егом, што се може закључити на основу многобројних аутопортрета, али и осталих слика на којима девојке и анђели имају у потпуности њен лик или само подсећају на њу. Неретко су ликови поседовали и лик њене мајке, Данице Павловић, што је објашњавано традиционалистичким нагонима и носталгијом за кућом, родним Пожаревцем, али и великом дуалним идентитетом који је прати кроз цео живот.

1.2. Порекло, детињство и културни утицаји средина из којих потиче – Миленин дечји цртеж

Ћерка Српкиње Данице Павловић¹ и Италијана, маестра Бруна Barilli-ја², рођена је 5. XI 1909. године, у Пожаревцу, у кући свога деде по мајци, трговца Стојана Павловића. Рано

¹ Даница Павловић рођена је 1883. године у Пожаревцу, а преминула 1965. године у Парми. Она је издана старе српске грађанске породице, чији су чланови били потомци најстарије Карађорђевог ћерке, Саве. Иако је доста далеко, то сродство је утицало на њену, али и на Миленину личност. Најпре образовањем од најраније младости, учењем неколико страних језика, као и елегантним облачењем. Отуда и њене студије клавира и певања у Минхену. Личила је „на Ракићеву даму са црном орхидејом или Дучићеве лепе, резигнацијом рањене, жене“, пише Миодраг Б. Протић (Батаљевић, 1997). На Конзерваторијуму је упознала Бруна, свог будућег мужа и Милениног оца.

² Бруно Barilli, композитор, музички критичар и песник, син једног сликара из Парме, који, према неким наводима, води порекло од мајке Карла

сликаркино детињство обележено је неизбежним дечјим *шкрабањем* и *жврљањем*, али се већ после десетак таквих сачуваних жврљотина уочавају нацртани облици. Сачувано је око шест стотина тих дечјих цртежа. То је време када је *мала Милена* сваки лист папира који јој је долазио до руку испуњавала својим цртежима. Прву композицију, како наводи Живославка Граовац, Милена је нацртала са пет година на дуплом табаку папира. То су егзотични светови, а потом следи композиција са јарићима обученим у хаљинице. Верује се да су ови цртежи били нека врста компензације за ускраћено дружење са вршњацима. Још у најранијем детињству, баш као и све девојчице, показује интересовање за моду, одевање одраслих у том периоду. Своје прве модне илустрације црта већ 1920. године. Сложене композиције женских фигура у међусобној комуникацији, униформисани мушкарци и жене у зимској одећи. Милена лако приказује силуете и труди се да битним детаљима опише одећу, шешире, наруквице, перјанице и покрет (Милојковић, 2008: 10). Да ли због болешљивости или других забрана, Милена није имала детињство испуњено безбрижношћу дечјих игара и дружења. „Милена непрестано тежи“, пише Живославка Граовац, „да открије шта је скривено иза лица људи, колико је дубока њихова душа, настоји да покаже да је и на рукама и на лицу, у очима и гласу, одраз дубоких збивања у људској души. Отуда толико присуство портрета у њеним радовима“ (Митровић 2005: 34). Свакако да су самоћа и нека нејасна туга која је дете Милену обузимала имале утицај и на те њене цртеже и на изражавање таквих расположења. То је све део структуре њене личности, карактера и сензибилитета, што ће све касније еволуирати у другачије сугестивније визуелне вредности. Миленино детињство са чаролијом дечјих цртежа само је наговештај онога што ће доћи поимањем живота, људи и њихових снова, скривених иза „фасаде“ лица.

Голдонија. Рођен је у Фану 1880. године, а умро у Риму 1952. Аутор је опера *Медуза* и *Адмирал*. Писао је музичку критику за велике италијанске листове као *Corriere della Sera* и *Tempo*, које је касније сакупио у књизи *Миш у виолини*. Објавио је још пет књига, од којих је једна била илустрована са шеснаест Милениних цртежа. Осим компоновања, Barilli пише и критике у многим еминентним италијанским музичким часописима (Батаљевић, 1997).

Миленини дечји цртежи поуздано сведоче да њено детињство није било најрадосније, али му се она непрекидно враћала.

2. ШКОЛОВАЊЕ И ПЕРИОДИЗАЦИЈА МИЛЕНИНОГ КРЕТАЊА ПО ЕВРОПИ

2.1. Откривање талента (1909–1926); Академизам у Минхену, синтеза покрета (1926–1928); Повратак у Београд и разочарање у родни Пожаревац (1928–1930)

Било је логично отићи, као некада њени професори, на минхенску академију која је већ у доба Ђорђа Крстића и француских импресиониста постала реакционарна тврђава и то остала и у доба Сагала, Клеа и Кандинског, иако су управо та тројица све академије потресли из темеља. Тачно је да све што је Милена научила код Бете Вукановић и Драгог Стојановића о академизму могла боље да научи код Хабермана и Франца фон Штука (Батаљевић 1979: 12). Слике као што су *Портрет старог човека* (1926), *Човек с брадом*, *Ујка Божја*, *Портрет бабе* (1927), *Портрет мајке*, *Портрет жене*, *Младић с псом* (1928), *Портрет госпође Штук* (1928) имају све одлике једног модернизованог академизма, или, тачније, академизма уопште. Присуство реално опаженог људског лика најчешће је постигнуто слободнијим, динамичнијим потезом четке, акцентима боје и материје, упечатљивом сугестијом, небрижљивим описом. При томе, ипак ништа не нарушава емпиријску истину, опште валерско поимање боје и тродимензионалну, илузионистичку конструкцију простора. Оригиналноост се испољава тек у односу према усвојеним правилима, а нарочито у извесном прекорачењу доброг академског укуса. То се односи на извесну космополитску ноту тако особену за Павловић Barilli, која се појавила у сликама, на пример у слици *Јапанке*, а нарочито у неколико платна из 1929. године – *Серенада*, *Модерна Јапанка*, *Први осмех*, *Египатска играчица*.

Први осмех, 1929.

Већ у том периоду испољава се и једна од битних особина њене поезике – тежња ка покрету и акцији. У *Портрету Конрада Фајта*, *Портрету мајке*, *Портрету жене*, *Младићу с псом*, *Младићу у плавој кошуљи*, очигледна је намера да се покрет и уздржана радња фиксирају у оба слоја, пластичном и тематском – како током линије, сукобом неутралног тона и боје, светлог и тамног, тако и самом радњом и ставом сликане фигуре, главе, руку, рамена, погледа. Од првих београдских до последњих америчких платна покрет је суштина ове уметности: он струји свим њеним слојевима, како експозицијом лирске тако и пластичном организацијом целине (Батаљевић 1979:15). Утицај који је потекао од саме немачке уметности је можда важнији од утицаја саме минхенске Академије. Уметница је у немачкој уметности осетила нешто тамно, загонетно, што је опчинило њену младост и разбудило њену машту, а изнад свега осетила је индивидуализам, ирационалне силе, моралне катарзе, привиђења и слабости готског севера. Интелигентној и обдареној Милени ће ускоро похвале и наклоност минхенских професора изгледати без икакве стварне везе са уметношћу. Схватила је

да се неке тајне уметничког заната могу научити, али да се не може научити сам стваралачки чин, своја уметничка личност.

Средином 1928. године напушта Минхен и Академију и са мајком одлази у Париз. У Лувру је привлачи француско сликарство друге половине XIX века, посебно импресионизам у коме препознаје неке изазове. Неуморно ће шетати Лувром не знајући да ће управо њим бити инспирисана да на сцену сликарства врати музејску уметност (Протић 1966).

Повратком из Минхена у Београд почео је период самосталног рада. Са деветнаест година Милена се колеба у ком правцу ће се њен уметнички посао и позив даље одвијати. За стаје, и враћа се у Пожаревац. У њој се родила намера и жеља да своју уметност разастре и у родном Пожаревцу. Тражи за послеење, али бива одбијена. И то не само у Пожаревцу, него и у Штипу и Тетову. Она је посао професора сликања и лепог писања тражила као шансу за још једну своју креацију на увођењу младих у тајне сликарске уметности. У децембру 1928, у Новинарском дому на Обилићевом венцу, отвара самосталну изложбу са преко сто радова, претежно студије и слике из Минхена, већи број пастела, акварела, цртежа и мањи број уља. Критика је одмах запажа. У *Политици* Сретен Стојановић примећује њен велики укус и истиче да „декоративно-илустративна страна изложбе најављује [...] једну нову снагу на коју већ данас можемо рачунати, као и да је чистота линије и једна доза мекоће у извесном броју илустрација нарочито упадљива“. Драган Алексић у *Времену* сажето скицира њен уметнички карактер: „Живахне фантазије, са смислом за гротеску, чисту линију [...] она је окренута свакодневним или романтичним сценама и личностима [...], пушта да те личности провру у њеној чистој, па ипак бизарној фантазији“ (према Батаљевић 1997: 56). Одмах затим, у јануару 1929. управа Женског покрета приређује њену изложбу у Пожаревцу, у Основној школи (тзв. *Крстиној кући*). Са два пастела (*Портрет г-ђице М. М.* и *Сусрети у Мексику*) учествује те године на пролећној изложби у Уметничком павиљону Цвијете Зузорић, са Бијелићем, Ноем Живановићем, Љубом Ивановићем, Личеноским, Поморишцем, Радовићем, Тартаљом, Росандићем, Стијовићем, Стојановићем и другим југословенским уметницима. Исте године излаже и на јесењој изложби (Милојковић 2016).

3. ОСТВАРЕЊА У ЕВРОПИ

3.1. *Escaping* (1930–1931)

Милена Павловић Барили одувек је желела да оде у Шпанију, за њу пре свега земљу Прада, Ел Грека, Веласкеза, Гоје, Зурбарана, сликара у чијој је уметности љубав *патетично освенчена смрћу*. По одласку из земље живела је скоро деценију у Европи, позорници великих немира и сукоба, које политички вероватно није схватила до краја, али морално и интуитивно свакако, непосредно и преко модерне књижевности коју је пратила. Све у њеном уметничком поступку сведочи да је умела да наслути драматичне процесе испод артистичког при вида велеградске свакидашњице. У тим вихорним годинама политичких и економских криза, њена крхка судбина девојке-сликара и песника била је у напрегнутом тражењу сопственог гласа и идентитета (Мереник 2009).

После Барселоне и Малаге, Севилје, Гранаде, Кордобе и Мадрида и кратког боравка у Паризу, Милена одлази у Лондон где настаје неколико темпера на папиру, забелешки са путовања, лакних бледих тонова и оштро-тамног графизма (*Лондон I*, *Лондон II*) са мотивима градских улица, кућа и кровова, а такође и пастел *Портрет Чеде Мијатовића*, старог српског министра и бившег посланика у Лондону, упечатљива психолошка студија у пастелу. У *Bloomsbery Gallery* 1931. отвара своју изложбу „декоративних слика, предела и портрета – нових декоративних радова“, мртвих природа и мотива са лондонских улица, међу којима је било крејона и пастела. Судећи на основу поменутих сачуваних слика и једне репродукције у боји, углавном портрета рађених темпером, коју је донео априлски број часописа *Colour* – то још није права Милена, већ сликар који, бележећи утиске с пута, остаје негде на раскрсници између академизма, модерног реализма и умереног експресионизма. Платно *Из циркуса* (1931), на пример, јединствено у њеној заоставштини, с једне стране као да је закаснило одсјај геометризма треће деценије, с друге стране, као да је најава магичног, са атмосфером циркуса, арлекинима, коњима, маскираним псом – у систему облика као од воска, у сивој оловној гами, у смењивању праве и особене криве.

3.2. Преображај: Изложба у *Galerie Jeune Europe* (Париз, 1932)

Њена прва париска изложба, организована 1932. (10. април – 10. мај) у галерији *Jeune Europe*, представља прекретницу у сликарку благих снова и немира. Судећи по цртежима и сликама репродукованих у италијанским и француским новинама и бројним сачуваним сликама из тог времена, српска сликарка је пошла путем метафизичког сликарства, подстакнута појединим симболима Де Кирикове касније фазе. Уласком у тај зачарани круг почињењен други, линеарни период (1932–1936). Нота притајене фантастике прожима читаву серију њених слика, као што су *Фантастична композиција са женским актом и змајем*, *Композиција са рукама*, *Човек са коњем*, *Девојка са гитаром*, *Женски торзо са драперијом*, *Торзо са крилом*, *Алегоријски лик са крилима*, *Алегоријски лик*, *Торзо са маском и црном руком*, као и читав низ цртежа под називом *Надреалистичка композиција* или *Надреалистички цртеж*. На први поглед, промена настава се види нарочито у иконографском слоју у поремећају односа између предмета. Слика из поднебља реалности прелази у поднебље сна, халуцинације, загонетне приче. Укратко, у сликаркином језику и поступку, који се кристалишу 1932. године, запажамо неколико битних својстава. Прво, осамостаљивање линије која тиме стиче могућност непосредности и тачности; друго, свођење боје на бео седефаст тон, обично ружичаст и плавкаст, уз појаву кобалтне сивоплаве као доминантне.

Фантастична композиција са женским актом и змајем, 1932.

3.3. Постакадемизам, Париз–Рим (1931–1936)

Од 1932. године запажа се Де Кириков утицај са којим је, уосталом, имала извесне сличности. Након изложбе у *Jeune Europe*, учествује и на другим значајним изложбама у тој галерији, заједно са познатим сликарима и скулпторима, углавном италијанским, што је разумљиво с обзиром на порекло директора галерије. Већ у новембру исте године срећемо је, на пример, у друштву Де Пизиса, Де Кирика, Задкина, Кубина, Терешковића.

Као што се у детињству делила између Београда и Рима, у време свог сазревања делила се између Париза и Рима. Није могла да избегне појављивање у италијанској културној средини, али, исто тако, није могла ни хтела да напусти Париз. Зато је уз свакодневни рад та деоба захтевала и извесну меру прилагођавања: две средине биле су различите друштвено, политички и уметнички. Но, ипак не толико да оно што је насликала на обалама Сене не би могла изложити и на обалама Тибра. Постоји низ разлога за ту релативну *благод* према модерној уметности; један је свакако у реалној снази и престижу италијанског модерног сликарства у периоду до доласка фашизма на власт; други, у покушају да се тај престиж искористи, да се футуризам, пошто је већ 1914. доцветао и сишао са позорнице авангардизма – фашизира и прилагоди Мусолинијевим циљевима (Јанковић 2001).

У таквој ситуацији, Милена је имала у Риму две самосталне изложбе: у октобру 1932. у галерији *D'arte di Roma* и у априлу 1937. у галерији *Della Cometa*. Изложба у *Galeria di Roma* примљена је као друштвени догађај. Критичар *La Tribuna* (19. X 1932) пише:

Њене слике [...] дају утисак младости, као букет цвећа или светлоплави и ружичасти лептири. Све је лагано, свеже, простодушно: у цртежу се увек осећа немачка школа на коју је придодата једна пикасовска манира. Присутан је и интернационални париски језик, јер се осећају трагови Lauracien-а и Mattisse-а. На крају постоји и једна метафизичка и надреална црта која нипошто није штетна (Протић 1979: 22).

Запажа се и њено учешће на групним изложбама. На изложби Синдиката Алберто, примећен је и *Аутопортрет* и за њега се каже да је „калиграфски, али снажан, мало *a la Savinio*“. Таква поетика трајаће без промене све до 1936. године, када настаје слике *Девојка са лампом*.

3.4. Тежња ка промени (1936–1938)

Пошто је благодарећи Де Кирику схватила вредност предмета и симбола, сликарка се 1936. и 1937. у Италији окреће музејима и старим мајсторима, њиховој идеалној, поетској реалности; чиме почиње њен четврти, *ренесансни, метафизички, магички* период. То је истовремено и крај њеног линеарног надреализма. Очевидно да је Ботичели, оним својим *осећањем претерано дубоким, чак и болним*, оставио на њу највећи утисак. Он је, уосталом, највећи песник линије и арабеске, на којима је заснована и њена уметност. Својим загонеткама, Миленино дело из овог периода није само сродно метафизичкој и надреалистичкој, већ и прерафаелистичкој доктрини, првенствено. Надреалиста, прерафаелистички, у ствари, постаје романтичар, окренута више прошлости него садашњости. Ако је њене учитеље Ботичелија и Анђелика Раскинија назовемо представницима хришћанске романтичне школе, Павловић Barilli бисмо могли назвати представником надреалистичког или метафизичког романтизма (Батаљевић, 1997).

Промена се састоји у томе што је линеарни период, у коме је амалгам пластичне целине био умногоме растављен на основне састојке, замењен периодом у коме је тај амалгам поново успостављен као нетрпељив и више арбитран. Валерска, светло-тамна организација пластичног склопа и простора, стална тежња ка исликаности и довршености целе површине укида самосталност линије, претварајући је најчешће у контуру сенченог, моделованог предмета. Наглашеним сукобом светло-тамног, простор постаје илузионистички и издубљен (Протић 1966). *Девојка с велом* је дакле завршетак једног, а *Девојка с лампом* почетак другог циклуса. Белина се повлачи у површине лица и торзоа, док се зоне тамног знатно шире. Више се не рачуна на дејство и улогу прозирно тонираног

платна; све је покривено бојом и исликано. Настаје *Сликарка са стрелцем* која је истоветна *Девојци с лампом*, али која далеко изразитије развија и открива значај покрета који је дефинисан тонским преливањем и линеарним токовима, као и покретом на самој позорници *догађаја*: сликарка држи кист у наглашеном ставу, младић је запео стрелу, вео се лепрша, погледи сликарке и стрелца су изразити и усредређени, док се у даљини таласа море. Сасвим ишчежава линеарна лепршавост, облици су чврсто исликани и сукобом светло-тамног тродимензионално одређени, површине више нису само миловане сувом четком. Кључно дело је *Аутопортрет* у коме преовлађује црна површина хаљине према светлоплавој и сивој позадини и тамносивој завеси и у коме се поново објављује поетика покрета у ставу главе, погледу, лепршању косе, гесту руке која држи кист као и у таласању спиралне контуре хаљине, лица, завесе.

Аутопортрет, 1938.

4. АМЕРИКА – ОТКРИВАЊЕ НОВОГ СВЕТА

4.1. Америка и Нови свет (1939–1945)

У августу 1939. године, непосредно пред почетак рата, Милена Павловић Barilli у Америку одлази да види велику Светску изложбу надреалиста у Њујорку, али јој је новонастала ситуација у Европи продужила боравак. У првим годинама америчког периода наставља се европски ренесансни метафизички модел. Тако *Нага девојка са светилком* (1940) делује као реплика *Венере с лампом* (1938), с том разликом што су линије чистије и облици стилизованији. *Портрет Розамунде Фрост* (1940) уклапа се у ту ренесансну схему предмета уз извесне трагове наивности у грађењу облика. Сличан је, иако чвршћи, и *Портрет Алфреда де Лијагра* (1940). Организује самосталну изложбу са великим бројем густо поређаних, метафизичких, ренесансно-сиреалистичких композиција и портрета. Познати часопис *Art News* објављује похвалну рецензију, те јој је успех изложбе отворио врата њујоршког културног живота.

Платна из 1942. обележавају двојство, несигурност, лутање. Тако, док композиција *Архитекти* наставља идеју ренесансних слика, *Тишина* и *Богородица са близанцима* појачавају стилизацију уз готово апсолутну превласт кружне и спиралне линије, мада је прва знатно зрелија, док се у другој поново појављује дух наивности дескрипције. Те слике су грађене искључиво на конструктивно, овалним, кружним, и таласастим линијама. Слика као што је *Портрет младог човека* (1943), изгледа врхунац њеног портретског стварања у Америци, у коме се, поред веризма и покрета исказаног у привидној укочености, непокретности и ситним фигурама са сенком у даљини – осећа се клима метафизичког тајанства. Очигледан пад, међутим, наступа у модним луткастим портретима деце и жена више америчке класе (Стојановић 1979).

Поред илустрација за часописе, израђивала је и портрете по наруџбини у којима није имала простора да напредује. Многи критичари сматрају да су они један од фактора који су утицали на њено стваралаштво у Америци. Крајем 1943. године се удаје за бишег официра авијације и тиме прима обавезе и

конвенције туђе уметнику, те се може слутити да у том новом стилу живота и у ситуацији у којој се нашла, треба тражити разлог што су њене „америчке“ слике умногоме без ранијег поетског зрачења и што портрети еволуирају ка стегнутом веризму, а ренесансне композиције губе ранију зрелост и чврстину. Занимљиво је да Милена у Америци не слика никога од толиког броја генијалних европских сликара, песника, писаца и филозофа који су се, бежећи од фашистичког терора, у Америку склонили и оставили семе њеног послератног културног препорода; а да, обрнуто, слика (да ли из материјалних разлога?) ликове избегле високе европске аристократије – надвојводе, кнежеве, маркизе... Заједно са пренаглашеном љупкошћу покрета и овалне, криве, милујуће линије и губитком поднебља поетског, енигматског релационизма и супротности битних пластичних вредности и тај податак сведочи о извесном моралном размекшавању и уметничком опадању.

Венера са лампом, 1938.

4.2. Илустрација, комерцијални и графички дизајн, рекламе, типографија

Како би опстала, искористила је свој уметнички таленат и добар укус за „декоративно“ и почела са илустровањем познатих америчких часописа, као што су *Vogue*, *Town and Country*, *Harpers Bazaar* и *Hanes*. Једно од најважнијих питања о Милениној уметности тиче се илустрација – да ли их треба одвојити од њеног сликарског рада? Колико заиста вреде у односу

на њене слике? Одговори на ова питања се могу добити искључиво анализом њених сликарских и илустрованих радова – упоредно или засебно – суштина је сагледати симболику у оба случаја. Како сама истиче, ангажовање у примењеној уметности није било њен избор него јој је егзистенцијално било наметнуто. Уметност је за њу била не само опредељење него и суштина битисања. О свом раду на рекламном дизајну износила би само штуре информације (Крагуљ 2009: 121). Рекламни дизајн, као форма изражавања, за Милену није представљало битан део њених уметничких и духовних размишљања. Нове тенденције и манири, који су се у то доба развијали на подручју посве нове тржишне оријентације, нису били предмет њеног интересовања. Она се, упркос свему, борила да сачува идентитет ликовне уметнице и упорно је одбијала да у потпуности уђе у свет рекламе из бојазни да јој не наруши њен интимни уметнички свет.

Може се приметити да је Милена Павловић Barilli доследно транспоновала своје ликовне садржаје на рекламну слику. Њени рекламни панои, иконографски и формално, мало се разликују од њених уметничких слика. Уметнички контекст је преобличен у рекламано-комерцијални, односно само су додати нови елементи: име фирме, логотип и текст, који у таквој констелацији удаљавају њену слику од чистог естетског чина и поништавају аутентичну уметничку акцију. Вербални елементи ограничавају приступ слици, своде је на тренутну идентификацију производа који она представља. Сликарка је успела да информацију сједини са естетским. Њене рекламне слике могле би да се посматрају као уметничка дела за себе, ако се из њих елиминишу текстуалне компоненте. Одузимајући рекламној слици елементе који јој дају комерцијално-пропагандну димензију, комуникација постаје слободнија и духовнија (Крагуљ 2009:117).

4.3. Модни дизајн— *La mode se démode, le style jamais*³

Милена Павловић Barilli је била ангажована од модних журнала (*Vogue, Town and Country, Bazaar*) и познатих америчких робних кућа (*Bonwit Teller, Lord and Taylor*) да креира модне илустрације хаљина и обуће. Стварала је modele по свом узору и свој укус је прилагодила модном репертоару. У складу с тим, интелигентно је знала оркестрирати различите културе и епохе. Њена стилска модна решења заснована су на препознатљивим детаљима хаљина холивудских звезда филма, попут Лане Тарнер, Иде Лупино или Џоан Крафорд. Неспоран је и благи утицај шпанске културе у погледу извесних пратећих детаља. Понегде се могу приметити минијатурни сегменти узети из њеног сликарског репертоара. Њени модели представљају моденски свет и говоре нам о улози и месту жене у тадашњем америчком друштву (Мереник 2009: 75). Овакав тип модела жене треба да буде предмет личне идентификације и испољавања субјективних тежњи на нивоу фантазија. Уметница представља неговане даме, наглашава елеганцију и грациозност. Све је беспрекорно: хаљина, фризура, израз лица, положај тела и гест контолисани су да би се што снажније створила слика снова и жеља. Жена је лишена сексуалности, њена префињеност јој даје ванвременски карактер. Она је сведена на икону, савршен „производ“ који инкарнира гламур и егзотичност. Интересантно је да се њени модели одликују издуженом и танком силуетом, насупрот моди тадашњег времена, кад су бирани манекени са природним пропорцијама тела. Издужени и претерано танки манекени ступиће на сцену тек крајем шездесетих година са манекенком Твиги. Модели нису постављени у неутралном простору, Милена их смешта у одређени ентеријер, архитектонски контекст или имагинативни пејзаж. Позадину модних креација чине пејзажи, коњаници, балони, деца која се играју и дивни предели њених снова.

Миленине модне илустрације зато не можемо одвојити од њеног сликарског дела, без обзира на то што их је, по свему судећи, радила искључиво због зараде, или чак сматрала мање

³ *La mode se démode, le style jamais* (франц.) – „Мода постаје старомодна, стил никад“ – изјава је Коко Шанел коју је Милена обожавала.

вредним. Ова дела су много више од илустрација. То су права оригинална уметничка дела. Њене илустрације, модни дизајн, рекламе за шминку, очаравајуће су захваљујући многим детаљима који поседују значајну симболику.

5. ЗАКЉУЧАК – БРИГА О ОЧУВАЊУ И ПРОМОВИСАЊУ ЗАОСТАВШТИНЕ МИЛЕНЕ ПАВЛОВИЋ VARILLI У ЗАВИЧАЈУ⁴

Галерија Милене Павловић Varilli налази се поред зграде Народног музеја у самом центру Пожаревца. Смештена је у родној кући сликарке, коју је 1962. године њена мајка Даница поклонила граду, након чега је основана меморијална галерија. Галерија Милене Павловић Varilli је музеј меморијалног типа са уметничким фондом, личним предметима сликарке, личном библиотеком, породичном заоставштином и архивском грађом. Обавља послове заштите, истраживања, евидентирања, прикупљања, сређивања, публикација и презентације културних добара уметничких радова сликарке и породичне заоставштине. Приоритетан значај у раду Галерије има стална музејска поставка, која представља хронолошки пресек уметничког опуса од 1926. до 1945. године. У саставу сталне поставке су и витрине са Милениним личним предметима, сликарским прибором и другим породичним успоменама (Милојковић 2021).

Године 1983. одржано је прво Бијенале Милене Павловић Varilli, које се отвара на дан њеног рођења 5. новембра. Од другог Бијенала, одржаног 1985. године, манифестација се одржава под називом „У светлости Милене“. Седмо Бијенале, одржано 1997. године, добија интернационални карактер. Основни задатак Бијенала је да поштује изворне, етичке и естетичке принципе животног дела уметнице. На Бијеналу се додељују званичне награде по оцени стручног жирија и плакета са Милениним ликом.

⁴ Посебну захвалност за стручну помоћ на изради овог рада дугујем Јелици Милојковић, историчару уметности и пензионисаном вишем кустосу Миленине галерије у Пожаревцу, којој се и најљубазније захваљујем.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаљевић 1979:** Olga Bataljević, *Milena Pavlović-Barilli*, Beograd: Muzej savremenih umetnosti.
- Батаљевић 1997:** Олга Батаљевић, *Галерија Милена Павловић Барили, комерцијални дизајн 1939–1945*, Пожаревац: Фондација Миленин дом.
- Бјелогрљих-Николов 2007:** Mirjana Bjelogrijić-Nikolov, *Priče za dosadno porodne*, Beograd: Filip Višnjić.
- Виртуелни музеј 2020:** *Виртуелни музеј Народног музеја у Београду – Милена Павловић Барили*, доступно на: <<https://youtu.be/KvPX4yJwBwQ>>, датум приступања: 22. 2. 2022.
- Јанковић 2001:** Оливера Јанковић, *Милена Павловић Барили*, Београд: Знамење.
- Крагуљ 2009:** Snežana Kragulj, „Brisanje granica“, u: *EX POST, KRITIKE, ČLANCI, BIBLIOGRAFIJA*, Zorica Stablović Bulaić (ur.), Beograd: Hesperiaedu, 89–207.
- ЛИБЕЛА 2016:** *Milena Pavlović Barili* – RTS kulturno-umetnički program, доступно на: <https://youtu.be/6LI_q4TpsWk>, датум приступања: 22. 2. 2022.
- Мацола 2000:** Adele Mazzola, *Aquae Passeris*, Beograd: Hesperiaedu.
- Мереник 2009:** Lidija Merenik, „Slika u modi i moda u slici“, u: *PRO FUTURO, TEME SIMBOLI ZNAČENJA*, Zorica Stablović Bulaić(ur.), Beograd: Hesperiaedu, 55–89.
- Милојковић 1995:** Jelica Milojković, *Exhibition of Milena Pavlović-Barilli the gallery 'Jeune Europe' in Paris and in 'Galeria D'Arte di Roma' (1932)*, Požarevac, Narodni muzej Požarevac.
- Милојковић 2002:** Јелица Милојковић, *Звезданим трагом, Галерија Милене Павловић Barilli*, Пожаревац: Фондација Миленин дом – Галерија Милене Павловић Barilli.
- Милојковић 2007:** Јелица Милојковић, *Милена Павловић Барили*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада, Фондација Миленин дом.
- Милојковић, Гачић 2001:** Јелица Милојковић, Тања Гачић, *Милена, између јаве и сна*, Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја.
- Митровић 2005:** Mirjana Mitrović, *Autoportret sa Milenom*, Beograd: Narodna knjiga Alpha.
- Протић 1966:** Miodrag B. Protić, *Milena Pavlović Barili – život i delo / Milena Pavlović Barilli - Life and Work*, Beograd: Prosveta.
- Протић 1979:** Miodrag Protić, *Milena Pavlović-Barilli: retrospektivna izložba 1926–1945: Muzej savremene umetnosti, Beograd oktobar–decembar 1979* (katalog), Beograd: Muzej savremene umetnosti.

Протић 1996: Miodrag B. Protić, *Milena Pavlović-Barilli*, Beograd: Prosveta.

Стојановић 1997: Slobodan Stojanović, *Devojka sa lampom*, Požarevac: Centar za kulturu.

Суботић 2009: Isidora Subotić, *Milena Pavlović Barilli*, доступно на: <[https:// www.arte.rs/sr/umetnici/milena_pavlovic_barili](https://www.arte.rs/sr/umetnici/milena_pavlovic_barili)>, датум приступања: 22. 3. 2009.

POETICAL AND CULTURAL INFLUENCES ON THE ARTISTRY OF MILENA PAVLOVIĆ BARILLI

Summary

This paper deals with the life and work of Milena Pavlović Barilli, following her life chronologically from the earliest days in her native town Požarevac, through her life in Europe and trouhg her artistic affirmation in America. The paper aims to present cultural and other psychological and intra-poetic influences on the emergence of painting and applied art by Milena Pavlović Barilli. Special attention will be paid to the description of poetic changes in the most significant paintings, and thus to the monitoring of developmental phases in the painter's work, having in mind her entire painterly development. At the end of the paper, a brief overview is given of the way in which cultural institutions in Požarevac deal with her legacy, in which there is a legacy of Milena Pavlović Barilli.

Key words: Life and work of Milena Pavlović Barilli, painting, poetics, surrealism, design, cultural influences, *Milena Pavlović Barilli Gallery*.

Kristina Miloradović

Соња Псодоров

Средња стручна школа „Милош Црњански“, Кикинда

Ментор: мср Немања Каровић

Учитељски факултет у Београду

АРХИТЕКТУРА У КИКИНДИ

Сажетак: Кикинда је мали град на северу Баната који још увек своју историју чува довољно брижно и видљиво тако да свако може уживати у њој. Архитектура је посебна врста уметности која овај град чини јединственим и на свој начин одважним. У раду је приказан начин становања од најранијег периода насељавања града па све до данас. Обрађене су и детаљно описане виле и палате које чине елитни део града, понешто је речено и о власницима вила и њиховом животу, модернизацији града и његовим обележјима.

Кључне речи: грађанска архитектура, виле, палате, традиционални тип војвођанске куће, савремена архитектура.

1. КИКИНДА

У књизи Бисерке Илијашев *Векови пролазе – град остаје* налази се једно упечатљиво запажање ове ауторке:

Кикинду чине њене улице са својим називима, куће, кровови на полеглој равници, непрекинута разнобојна и складна улична фасадна платна, капије, чипкасти балкони, ритам прозорских отвора, раскошни дрвореди, паркови, вртови и баште, стална живост на тргу, на шеталишним стазама и на сокаку, чистоћа простора, а пре свега људи. Благи, мирни, помало спори, гостољубиви... уклапају се у физичке структуре града. Заједно – људи и окружје су душа града (Илијашев 2002: 5).

Кикинда је град који лежи равници и заузима површину од седамсто осамдесет два квадратна километра. Запуштено мочварно земљиште прерасло је у напредну привредну област

захваљујући плану Клаудија Флоримунда Мерсија. Мерсиј је имао визију да једно мочварно, баровито подручје, обрасло коровом, простор без услова за живот, претвори у планско насеље и у томе је и успео. Улице у Кикинди плански су изграђене под правим углом, ширина главних улица је осамнаест до двадесет хват¹ или двадесет пет до четрдесет метара, док је ширина попречних улица шест до осам хвати.

Пустаре су временом претворене у оранице, насељавање Немаца и развој земљорадње довело је Кикинду до статуса једног модерног и урбаног града. Кикинда је насељена у периоду од 1751–1755. године, у почетку искључиво Србима, а затим су пристизали и Немци, Јевреји, Мађари и Французи. Године 1774. Марија Терезија оформила је Великокикиндски диштрикт, као посебно организовану јединицу са средиштем у Кикинди. Најважнија привилегија Диштрикта је обећање да насеље никада неће бити продато, заложено или на било који начин отуђено. Суштина је да су Срби добили једног вођу уместо да буду раздељени феудалцима. Повеља је исписана на 30 листова, укоричених корица које су пресвучене црвеним плишем, писана црним тушем, садржала је и висећи царски печат али је он нестao у периоду од 1944–1974. године. (Илијашев, 2002: 12; Вујин, 2009: 34).

Порекло имена града и дан данас је недовољно познато. На географској карти данашњи назив први пут се појављује у 18. веку у немачкој варијанти „Gross“ Кикинда. Придевска одредница „Gross“, „Nagy“ или Велика користила се све до краја 1947. године (Илијашев, 2002: 9–25; Вујин, 2009: 4–34).

2. ПРВЕ КУЋЕ

Банат је у 17. веку био веома ретко насељено подручје. Прве стамбене зграде и домови породица биле су земунице. Земунице су полуукопани објекти до једног метра са дрвеним двоводним крововима ради боље заштите од атмосферских утицаја, док се слеме крова налази на око два метра од подне конструкције објекта, тако да је циркулисање просторијом било без потешкоћа. Градиле су се на растреситом тлу, али

¹ Хват је стара мерна јединица за дужину. Износи 1,9 дужних метара.

ипак довољно издржљивом да поднесе терет кровног покривача. Земунице су биле сачињене од једне просторије у коју се силазило путем степеница, а у којој се налазила само пећ. Израђиване су од материјала доступних у околини као што су блато или набијена земља. У кикиндском округу остале су још само две земунице и оне се налазе у Новом Милошеву и Остојићеву.

Такође, један од најранијих видова становања биле су *путрике*. У Кикинди прва путрика саграђена је половином 19. века. Одликовали су је равна и окречена фасада, најчешће у белу боју, прозори без прецизно одређеног облика, као и раван кров. Путрику је чинила једна просторија у којој се кувало, боравило и спавало.

У Војводини веома распрострањен вид становања биле су куће од набоја. Градиле су се од блата, трске и ћерпича. Ћерпич је укалупљена глинена маса која се не печене већ се само суши на сунцу. Преградни зидови су били од врбовог прућа, облепљени блатом. Сваки дом имао је по две собе, кухињу и ходник – гонк. У кућу се улазило из дворишта у ходник, затим се ишло у кухињу, па у „предњу“ и „стражњу“, тј. гостинску собу. Кров је грађен од трске и сламе, јер су ови материјали ефикасни топлотни изолатори, али мана је та што су овакве врсте кровних покривача веома запаљиве. Температура је у сваком делу објекта била уједначена што је свакако предност, како због самих укућана, тако и због жита које се налазило на тавану. Куће од набоја биле су кречене само око прозора, али временом се та традиција променила тако да су се куће крчиле целом површином (Илијашев 2002: 118–121; Ердељан 2014: 20–21; Ловец 2018: 55–57).

2.1. Панонско-војвођанска кућа

Претеча ових кућа биле су куће од набоја. Најснажнији утицај на развитак грађевине и архитектуре, како у Војводини тако и у Кикинди, имала је средња Европа. Настанак војвођанске куће можемо поделити на два основна типа: 1) првобитне српске сеоске куће; 2) колониистичке куће.

2.1.1. Сеоска кућа

Сеоске куће у Војводини припадале су типу „панонских кућа“. „Уштогљена села“ су вид процедуре аустријске власти која је имала за задатак да спроведе контролу над становништвом. Земљиште је испарцелисано на узане, али дуге правоугаоне парцеле које су својим обликом наметнуле и облик саме куће. По правилу, војвођанска кућа је увек приземна грађевина са двоводним кровом и два калкана од којих је један окренут ка улици. Куће су првобитно биле дводелне и састојале су се из кухиње и собе, с тим да се соба увек налазила у делу куће који гледа на улицу. Доласком становништва из јужних крајева дошле су промене, па су тако куће почеле да добијају обавезан трем, „кућу“ са огњиштем и собу. Кухиња је у почетку имала полуотворено огњиште с димњаком на који се везивала и велика пећ у соби. Око пећи увек се постављала клупа „банак“ око огњишта, која је служила као место окупљања и грејања укућана. Војвођанска сеоска кућа првобитно је била грађена по систему „кондока“ са испуном од набоја. То су биле тзв. куће набијаче које су биле сигурне само у летњим условима. Такође су се градиле и куће са испуном од ћерпича које су биле безбедније и издржљивије.

2.1.2. Колонистичке куће

Поред сеоских кућа, претеча панонско-војвођанске куће биле су колонистичке куће. Колонистичке куће су грађене у време колонизације Војводине, па их отуда можемо поделити на *терезијске* куће и *јозефинске* куће. Терезијске куће су биле од набоја, дводелне, са тршчаним кровом. Садржале су један прозор који је гледао ка улици и имале су зелене шалоне са различитим цветним дезенима. Јозефинске куће су биле удобније, али ипак веома сличне терезијским. У Кикинди још увек, на периферији града постоје куће овог типа, чешће троделне. Оригинални изглед фасаде оваквих кућа није очуван. Главни архитектонски мотив јесте трем, најчешће декорисан висећим зеленилом. У даљем развоју кућа се повећава додавањем историја. Соба са дворишта увек је била главна спаваћа соба за окупљање породице (Илијашев 2002: 122–124).

2.2. Традиционална војвођанска кућа

Основна карактеристика традиционалне војвођанске куће јесте правилна геометријска форма објекта. Најчешће су то биле троделне куће: две собе, средишња просторија у коју се улазило са трема, то је била кухиња у којој се налазила пећ. Тип куће и организација биле су јасно одређене прописима аустроугарске власти. Кућа се увек развијала као приземна грађевина, чак иако су били у питању њени најсложенији облици. Приземност објекта омогућавала је боље функционисање живота укућана. Такође, тадашњи материјали у конструктивном смислу нису били погодни за израду спрата куће. Чак и када се појавила опека у Војводини, која апсолутно испуњава услове за изградњу спрата, куће су остале приземне.

На традиционалној војвођанској кући градио се искључиво двоводни кров са стрмо постављеним кровним равнима под углом од четрдесет пет степени. Прозори на објекту нису били великих димензија, првенствено из конструктивних разлога, ширине око једног лакта, тачније шездесет пет центиметара. У већини случајева то су били једноструки прозори. Код имућнијих домаћинстава могли су се уочити и двоструки прозори, тзв. кибиц-фенстери.

Приче кажу да су кибиц-фенстери настали у 18. веку, када је дошло до појефтињења стакла. Ови прозори су посебно дизајнирани за кибицовање и тако су и добили назив, по немачкој речи „кибиц“ што значи извиривати, шпијунирати. Кибиц-фенстери су обавезно морали имати фиранге, посебно шивене за тај прозор како би се овај који шпијунира могао сакрити по потреби и дискретно пропатити оно што га интересује. Укућани би се налактили на дрвену даску са јастучићем, и кроз овај прозор што излази из равни фасаде пратили шта се догађа на сокаку или ко долази. Ови прозори су готово увек имали цвеће као вид украса, најчешће је то била мушкатла. Углавном су их користиле војвођанске „фрајле“ како би пратиле друштвене догађаје.

На другим прозорима се могу наћи и дрвени капци који су били погодни као заштита од сунца, у летњим данима, или као заштита од мраза и снега када стигне зима. Фасада на традиционалној војвођанској кући увек је строге и једноставне

геометрије, то их и чини препознатљивима. Битно обележје на фасади јесте њена боја. То свакако зависи од националности укућана, па су тако куће Словака често биле у плавој боји, а код Мађара у зеленој, али то су, наравно, увек благи, пастелни тонови (Ловец 2018: 39–50).

2.3. „Швапске куће“

Швапске куће су биле другачије и напредније. Знатно већих димензија, комотније, удобније. Овакав тип куће био је строго прописан. Грађене су од чврстог материјала, собе и споредне просторије су осветљеније. Према улици су биле окренуте попречно. У кући више није било огњишта, уместо њих користили су се зидани штедњаци. Спољашна декорација је у барокном стилу, са мотивима цвећа, венчића, гирланди и лишћа. Често можемо уочити детаљ на забату у виду божјег ока, сунца или месеца. Такође се називају и „уздужне куће“ (Langhaus). На забату би се исписивало име првог власника и година изградње куће. Швапске куће и дан данас красе улице Кикинде (Илијашев 2002: 125)

3. ГРАЂАНСКА АРХИТЕКТУРА

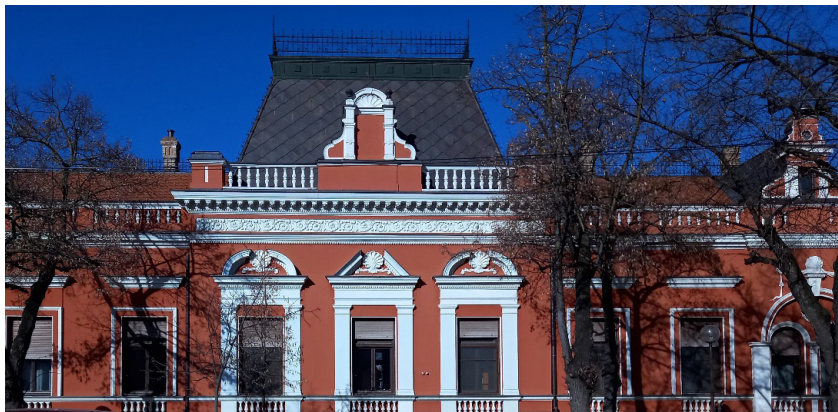
Кикиндски трг саткан је он низа непрекинутих уличних фасада које чине културноисторијску целину у граду. За стварање лепоте заслужни су немачки и мађарски архитекти као и српски архитекти школовани у Бечу и Пешти. Естетику кикиндских тргова одликује спој пропорције, симетрије, мере, дизајна, ритма и хармоничности.

3.1. Виле

Виле су архитектонска целина, више или мање раскошна, окружена уређеним вртovima и парковима. Виле у Кикинди грађене су крајем 19. века и почетком 20. века. Одишу временом у ком су саграђене, по угледу на грађевине европских престоница.

3.1.1. Вила грофа Винцаида

Велепоседничка банкарска породица Винцахиди изградила је вилу у културноисторијској целини крајем 19. века у необарокном стилу. Вила излази на две улице, наследио ју је син грофа Винцахиди Деже. Фасадом доминира хоризонтална подела и симетричност. Главна ајнфорт капија са декоративним дуборезима, полузастакљена са украсном заштитом од кованог гвожђа на застакљеним деловима. Свуда унутар објекта сачуване су оригиналне кваке. Ајнфорт капије су најчешћи вид улаза у кућу у Кикинди. Данас се често назива и суви улаз, ширина им је увек већа од 2,3 метра али стандард је три до три и по метра. Целом дужином фасаде налазе се лучно завршени прозори, а око прозора су пиластри са дорским капителима, два прозора спојена су у једну бифору на десном ризалиту, док средњим ризалитом доминира ритам правоугаоних прозорских отвора. Хоризонталну поделу карактеришу висок сокл, заједнички фасадни и поткровни венац, атика од балустера, балустре испод прозора, као и флорални украси од гипса.

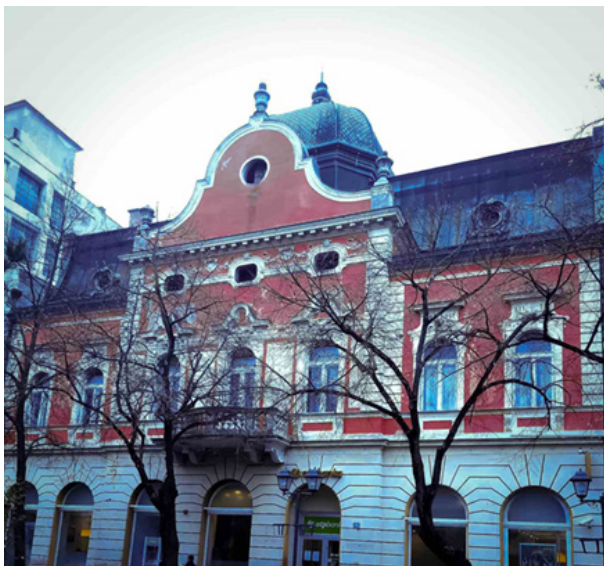
Вила грофа Винцаида

Кров је изграђен у облику зарубљене четворостране пирамиде, а на врху капе налази се бакарни лим и ограда од кованог гвожђа. Поткровни венац је раскошно декорисан, са украсима од гипса, дентиколом и конзолицама. Изнад прозорских отвора налазе се лизелне, архитрави и преломљени лучни и троугласти тимпаони у чијем су средишту смештене шкољке. Ентеријер виле је усклађен са екстеријером, ликовно декорисан и посебно

прилагођен да прија оку. Основа виле је облика слова „Г“. Занимљиво је то да вила поседује подрум испод дворишњег дела, затим подно грејање путем топоводних димних канала који су и дан данас сачувани. Главни хол одликује конструкција свода, мозаик од керамичких плочица, витражна стакла као и уметничке слике и стилски намештај чији се комади још увек могу пронаћи у њој. Од 1946. године вилу користи Народна библиотека „Јован Поповић“.

3.1.2. Алдан-Путникова вила

Алдан-Путникова вила изграђена је крајем 19. века у необарокном стилу. Изградио ју је Немац јеврејског порекла и један од најбогатијих Кикинђана. Објекат садржи приземље, спрат и подрум. Приземље се увек користило као пословни простор, у њему су се углавном налазила трговина, а на спрату станова. Вила је продата рођацима Јовану Алдану и Михајлу Путнику, богатим трговцима који су своју радњу са метражном робом сместили у приземље. Објекат се налази на регулационој линији Великог Сокака, главне улице. Основа је у облику слова „П“, а функционалност објекта решена је поставком стамбеног дела према улици, док су се помоћне просторије налазиле у дворишту.

Алдан-Путникова вила

Фасада се истиче величанственом црвеном бојом која улепшава целокупан изглед трга. Карактеристичан је благи испад у линији регулације и висине ризалита. Изнад главног улаза налази се монументални балкон. Прозори се завршавају лучно са декоративним оквирима. Изнад прозора налазе се маскерони повезани фризом. Оквири прозора су профилисани са кључним каменом у средини у облику брадатог маскерона. Изнад прозора на спрату су три украшена прозорчића.

Још једна карактеристика палате јесте купола прекривена бакарним лимом. При врху фасаде налази се кружни окулус, а при врху и на крајевима атике место заузимају декоративне вазе. Целокупна фасада је урађена у барокном стилу. Ентеријер је у вили јединствен и оригиналан. Специфичне, репрезентативне степенице са мермерном, вајарски обликованом оградом испуњују главни ходник у палати. Ентеријером се нижу насликана по зидовима, плафонима, сводовима, уметничка дела карактеристична само за ову вилу. Оригиналан под од керамичких мозаичких плочица још увек је сачуван. Вила је данас под власништвом Војвођанске банке и спада у културно добро од посебног значаја. Творац уметнички вредног ентеријера и екстеријера јесте Александар Бројер.

3.1.4. Варађанинова вила

Вилу је изградио Ђурица Варађанин почетком 20. века, за своју ћерку Десанку и Марка Богдана. Основа објекта је у облику слова „Г“ и излазила је на две улице. У приземљу се налази пословни простор, а на спрату су станови. Врт који се налази у дворишту уређен је по енглеским стандардима. Фасада је у потпуности симетрична, а одликују је и необарокни детаљи. Главни улаз налази се на централном ризалиту око којег су по две статуе жене и мушкарца које су изградили академски вајари, брачни пар Којић, Слободан и Мирослава. Изнад њих простире се чипкасти балкон преко четири конзоле, са наглашеним крајем и полукружним завршетком. Отвори на вили су са полукружним завршетком изнад ког су смештени полукружни тимпаони у чијем се средишту налази брадати маскерон. Кровна купола покривена је каменим плочама, завршена куглом и шиљком. Кровни венац подељен је на конзоле

и поља у којима се смењују фестони и лавље главе. Масивни фуговани пиластри дефинишу објекат.

Главно степениште налази се бочно, оно почиње са орлом подигнутих крила и са штитом симболизујући велику моћ власника. Степениште је урађено од мермера, док је флорално декорисана ограда од кованог гвожђа. Украсне апликације доминирају приземљем и спратом, таванице и зидови су осликани, а сачуван је и по неки оригинални лустер. Вилу је очигледно радио врхунски архитекта иако његово име није забележено. Објекат спада у културно добро од посебне вредности.

Варађанинова вила

3.2. Палате

Палате у Кикинди нису огромних димензија, али им у односу на величину града у потпуности одговара та титула. Угледају се на грађевине великих престоница Европе. Садрже богато украшен ентеријер и екстеријер, стилски су дотеране и раскошне.

3.2.1. Сланикина палата

Рудолф Сланика је човек по којем је названа палата. Био је школовани земљопоседник. Поред палате поседовао је и салаш на милошевачком путу. Зграда се налази у самом центру града. Реч је о монументалној грађевини са приземљем, првим спратом, подрумом и таваном. Изграђена је крајем 19. века у архитектонском правцу историцизма-неоренесансе. Палата је угаона грађевина на којој су углови наглашени плитким ризалитом. Објектом преовладава хоризонтална подела, док су зидови између равно малтерисани. Фасада је соклom подељена на поља, та поља су у приземљу украшена дубоким фугама. Подрумски прозори затворени су металним капцима, а прозори на спрату су правоугаоног облика крунисани тимпаоном. Кров је покривен црепом, а поткровни венац урађен је од декоративних конзола. Фасада која гледа према тргу, на спрату садржи декоративно обрађен балкон, који стоји на два конзола. На тој страни фасаде налазе се и дрвена, декорисала и лучно завршена врата.

Сланикина палата

Први ходник одликује изузетна ширина и простор, у њему се налазе монументално степениште које води на спрат, рађе-

не од гранита, са металном, декорисаном оградом. Ходником доминира крстасти свод са полустубовима, а у њему се налазе и оригиналне плочице. Станови су пространи са дебљином спољних зидова деведесет центиметара, а унутрашњих седамдесет центиметара, док је висина плафона 4,6 метара. Раније се у овој грађевини налазио Пројектни биро „AlterGrup“ чији је власник био грађевински инжењер Душан Псодоров. Палата је позната још и то томе што се 1919. године Александар I Карађорђевић са балкона ове зграде обратио грађанима и поручио да ће се за Велику Кикинду ако треба и борити. Данас је то стамбено-пословна зграда. Архитекта ове палате није познат, а палата спада у културно добро од посебне вредности.

3.2.3. Штајнерова палата (Steiner)

Штајнерова палата налази се у самом центру Кикинде. Изграђена је крајем 19. века као јеврејска палата. Једини наследник је Иван Штајнер, који је као дете живео у њој. Палата је угаона грађевина у чијем се приземљу налазила апотека. Након Другог светског рата палата је прешла у руке Душана и Драге Кнежевић, као и Миливоја Богдана. На овом угаоном објекту такође је наглашена хоризонтална подела соклom, квадерима и пиластрима, кордонским и поткровним венцем и равном атиком. Угао је наглашен плитким ризалитом, а вишеводни кров покривен је бибер-црепом. Поткровни венац чине кратке, декорисане конзоле. Фасаду краси велики балкон на спрату који је распрострањен преко три богато декорисане, масивне конзоле. Централни ризалит пролази у некадашње двориште. Отвори на објекту су правоугаони, окружени декоративним оквиром.

Штајнерова палата (Steiner)

Главна карактеристика ентеријера ове палате јесте четворокрако, монументално, гранитно степениште са пуном, зиданом оградом, које води до станова на спрату. У једном стану сачуване су оригиналне плочице. Архитекта ове палате је непознат. Данас се у приземљу налази локал, а на спрату станови.

3.2.4. Будишинова палата

Будишинова палата изграђена је 1928. године у стилу необарока са елементима рококоа. Палата се налази у центру града, има две фасаде које гледају на две различите улице. Грађена је у облику слова „Г“ по плану архитекте Милоша Секулића. Власник палате био је Александар (Шандор) Будишин, кикиндски велепоседник. Фасада објекта одише симетријом и пропорцијом. Главна улична фасада рашчлањена је на три главна ризалита и два међупоља. Главни, централни ризалит је најизбоченији и најдекоративнији, на њему се налази масивни балкон који се простире преко четири украшене конзоле. Још два мања балкона карактеришу два бочна поља фасаде. Око улаза налазе се полукружни, бочни улази. Сви остали

улази у пословни део зграде такође се завршавају лучно. На спрату наставља се ритам прозорских отвора, правоугаоног облика, који су касетирани, застакљени и уоквирени профилисаним оквирима. Палата садржи оригиналну ајнфорт капију као улаз у двориште. Фасада у дворишту је скромније форме. Двориште се састоји из два дела, главног и економског. Главно двориште налазило се одмах уз објекат, док се економско налазило у продужетку. Кров садржи три украшене кровне баце са елипсоидним отвором, а изнад централног ризалита налази се четвороводни кров, облика саркофага.

Будишинова палата

У главном простору је четворокрако, монументално степениште од аранђеловачког мермера. Ситне мозаичке плочице карактеристичне су за целокупну подну конструкцију у палати. Споредно степениште урађено је од гранита са оградом од кованог гвожђа. Палата је продата 1956. године земљорадничкој задрузи. Данас је у власништву државе (Илијашев 2010: 65–228).

4. САВРЕМЕНА АРХИТЕКТУРА – АРХИТЕКТУРА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Изградња нових грађевина естетски несаобразних културно-историјском делу града представља вечно присутан проблем модернизације градова. Свака изградња на погрешном месту може разорити тај простор. На сву срећу кикиндски централни простор је у потпуности сачуван. Стамбени једнопородични објекти остали су и данас углавном приземни објекти.

Савремена, послератна архитектура, одвијала се на слободним просторима на периферији града, као што су Микронасеље, стамбена насеља А, Б, Ц и Д, стамбени блокови 35 и 36. Осамдесетих година неки објекти као што су хотел „Нарвик“ и пословна зграда „Нафтагас“, грађени су у центру града. Шездесетих и седамдесетих година грађена је стара зграда Војвођанске банке, стамбено пословна зграда „Србијатекс“, „Касине“ спратности углавном приземље са два спрата и две деветоспратнице у ширем центру града. Објекти до осамдесетих година су чисти, без украса, равне фасаде прозора крило на крило, грађени на слободним површинама, равних кровова и спратности углавном приземље са четири спрата.

Период после осамдесетих година одликује се видном бетонском конструкцијом на објектима, највише је коришћен армирани бетон у комбинацији са фасадном опеком, косим крововима, док су на фасади присутне велике стаклене површине. Ретко су поштоване регулационе линије, те се стиче утисак непланског развоја. Крај двадесетог века обележавају доминантни завршеци угаоних објеката, обично куполама, примењени висински акценат куле, враћање постмодерне и примена

локалних материјала, ограничена спратност на приземље са четири спрата, обавезно уграђивање партера око објеката, примена традиционалних кровова. Објекти који су симболични између осамдесетих и 2000. године јесу стамбено-пословни објекат „Галацка“, стамбено-пословна зграда „Ротонда“, градска болница, локалне радио станице, као и информативни центар Кикинда (Илијашев 2002: 144–150).

5. АРХИТЕКТОНСКИ СПОМЕНИЦИ

Спомен обележје Нарвик сваким даном подсећа Кикинђане на страшну несрећу која се догодила, али и на дивно пријатељство које је произашло из тога. Током Другог светског рата, 1942. године, четрдесет шест Кикинђана интернирано је у радне логоре у Норвешкој од којих се вратило само њих седморо. Споменик се налази у центру града и њега чини пет исклесаних ружа које су симбол живота, али исте те руже су нагло одсечене на врху као симбол нагло прекинутих живота младих људи. Око исклесаних ружа вештог вајара Слободана Којића направљен је и амфитеатар мањих димензија са око сто педесет места. Спомен парк је изграђен 1975. године од аранђеловачког мермера. Овај споменик је и захвалност норвешком становништву које је помагало Кикинђанима у тешким тренуцима, па се тако и један хотел високе категорије у Кикинди назива „Нарвик“, а један трг у Норвешкој држи назив „Кикинда плац“.

Курија, односно зграда магистрата величанствена је и масивна грађевина која краси сам центар Кикинде. То је зграда која је грађена за потребе Привилегованог великокикиндског диштрикта. Једна од најстаријих и најпознатијих грађевина у Кикинди грађена је са сталним одлагањима од 1836. до 1839. године. Раније се ту налазио Великокикиндски диштрикт, а нешто касније се у овој грађевини налазило средиште Краљевског судбеног стола.

Курија

Курија је грађевина основе облика квадрата, састављена је од четири крила спратности приземља са једним спратом. Главна карактеристика ове велелепне грађевине јесте камени грб Диштрикта тежак око две тоне којим је она крунисана. На грбу се налази крунисан лав у стојећем положају, уздигнутог репа који у десној руци носи мач, а у левој одрубљену турску главу. Грб је симбол победе Кикинђана над Турцима. Курија је једно време служила и као затвор у којем су боравили многи познати политичари и битне личности наше историје, као што је Јован Поповић. У свечаној сали се одиграо и пријем аустријског цара Фрање Јосифа и српског регента Александра. Данас се у средишту ове грађевине налази Народни музеј и Историјски архив. Објекат спада у непокретно културно добро од великог значаја.

Градска кућа је објекат који симболизује Кикинду. Монументална грађевина која одише асиметријом, објекат је спратности приземље плус један спрат, грађена је у периоду од 1891–1893. године. Објектом доминира кула која има три спрата, сужава се према торњу и изнад улаза има балкон. Пројекат је радио будимпештански инжењер Ернеа Балаж је градска кућа изграђена је у комбинацији неоренесансе и необарока са примесама романтизма. Аутентичан детаљ налази се на предњој фасади објекта, а то је латински натпис „ATENDITE!“ који грађанима даје до знања да припазе „на обзирност и слогу и да се узму на ум“ (Вујин 2009: 46). Натпис је скинут

током Другог светског рата, али је крајем осамдесетих година двадесетог века поново враћен.

Сувача представља још један симбол Кикинде. Ради се о јединој сачуваној сувачи у Србији коју су покретали коњи. Подигнута је 1899. године, кружног је облика, пречника између осамнаест и двадесет метара, купастог крова и са точком пречника десет до петнаест метара унутар ње, који су покретали коњи. Спада у непокретно културно добро од изузетног значаја за Републику Србију.

Храм Светог оца Николаја налази се у срцу Кикинде. Она је једнобродна грађевина изграђена 1769. године у класицистичком стилу. Црква је подигнута на омањој хумки која се звала Екеида, на месту мање старе цркве. Пет година касније, 1774. црква је добила торањ са звоником и малом капом. Торањ је квадратног облика са по једним сатом са сваке странице квадрата. Мала капа замењена је након скоро сто година високим раскошним барокним торњем. Црква је посвећена светом Николи. Драгоценост ове цркве лежи и у два сликама које је радио Теодор Илић Чешљар. Једна слика налази се на јужном зиду, „Вазнесење Христово“, а друга слика налази се на северном зиду и то је „Тајна вечера“.

Католичка црква Светог Франциска подигнута је 1808. године на месту старе цркве. Постављена је на регулационој линији са северном фасадом из које се уздиже звоник са полукружно завршеним прозорима изнад којих су постављена четири сата. Црква је једнобродна грађевина изграђена у класицистичком архитектонском стилу са полигоналном апсидом.

Улица Генерала Драпишина је улица на коју су Кикинђани поносни, саткана је од 389 стабала који се стапају на одређеној висини и чине прави зелени тунел. Улица је проглашена за најлепшу улицу у Србији, а двадесет другу најлепшу улицу на свету.

Ово су нека од најважнијих архитектонских обележја Кикинде која Кикинђани брижно чувају. Поред набројаних ту су још и железничка станица, зграда завода за обрачун плаћања, зграда гимназије, парни млин „Dampfмühle“, градски парк „Бландаш“, „Штеванчева бара“, Културни центар, „Терра“ (Илијашев, 2002:151–180; Вујин, 2009: 30–60).

ЛИТЕРАТУРА

- Вујин 2009:** Vladislav Vujin, *Kikinda nekad i sad*, Novi Sad: TV Studio „Већкерек“.
- Ердељан 2014:** Laza Erdeljan, *Biografija jedne paorske gazdačke kuće u Kikindi*, Kikinda: Ištorijski arhiv.
- Илијашев 2002:** Бисерка Илијашев, *Киkinда: векови пролазе – град остаје*, Киkinда: Историјски архив.
- Илијашев 2010:** Бисерка Илијашев, *Виле и палате у Кикинди*, Киkinда: Историјски архив.
- Илијашев 2004:** Бисерка Илијашев, *Врата: кикиндски архитектонски драгуљ*, Киkinда: Историјски архив.
- Ловец 2018:** Весна Ловец, *Енергетске перформансе традиционалне војвођанске куће од набоја*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2018, <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10140>.

ARCHITECTURE IN KIKINDA

Summary

Kikinda is a charming town in the north of Banat, which still preserves its history carefully and visibly enough so that everyone can enjoy it. Architecture is a special kind of art that makes this city unique and bold in its own way. The paper presents the way of living from the earliest period of settlement of the city until today. The villas and palaces that make up the elite part of the city have been processed and described in detail, and something has been said about the owners of villas and their lives, the modernization of the city and its features.

Key words: Civil architecture, villas, palaces, traditional Vojvodina house, contemporary architecture.

Sonja Psodorov

Стефана Пуцаревић

Гимназија „Борислав Петров Браца“, Вршац, III разред

Ментор: асист. Страхиња Полић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

ВЛАДИЧАНСКИ ДВОР У ВРШЦУ

Сажетак: У раду се прати историјат Владичанског двора Епархије банатске од његове изградње средином 18. века до данашњих дана, а посредно и развојем духовног живота Срба у Банату у последњих десет векова. Захваљујући епископима вршачким и банатским и овдашњем становништву, Двор поседује богату ризницу разноврсних уметнина, међу којима се свакако истиче икона Богородице Бездинске, једна од најзначајнијих за српске православне вернике. У раду се разматра и утицај историјских догађаја који су несумњиво одиграли значајну улогу у очувању православне вере на овим просторима. Циљ рада јесте интерпретација духовног и културног значаја ове институције, као и анализа историјског развитка који оправдава и потврђује статус који Двор данас ужива.

Кључне речи: Епархија банатска, Владичански двор, православље, икона Богородице Бездинске.

1. УВОД

1.1. Епархија вршачка

Почетак црквеног живота у Банату сеже чак до 11. века, када су ученици Тирила и Методија основали Светопретечев манастир Горе месићке, манастир Месић, близу Вршца, 1030. године. По осамостаљивању Српске православне цркве 1219. године, Свети Сава из манастира Жича шаље јеромонаха Арсенија Богдановића – Сремца, који обнавља манастир Месић

1225. године. Сматра се да је ово прво српско светилиште које су Немањићи подигли на простору тадашње Угарске.

Падом Србије под турску власт 1459. започињу миграције Срба у Јужно Угарско царство. Долази до укидања Пећке патријаршије, што је за последицу имало процват православља у крајевима данашње Војводине. Светосавље бива све јаче и тадашњи деспоти крећу у обнављање старих српских манастира из 13. века, као што су Месић¹, Златица² и Бајзаш³. По предању, манастир Месић је од 1481. године представљао резиденцију српских епископа. Иако не постоје званични подаци који потврђују ову чињеницу, у том периоду из Хиландара у јужни Банат стиже јеромонах Партеније, за ког се сматра да је био први вршачки владика (Качарић и Кокотовић 2013: 7). Током 16. века, манастир Месић преживео је многе нападе и разарања од Турака. Тадашњи владика Теодор Несторовић подиже устанак, у историји познат као Банатски устанак, који представља први организован отпор Срба после Косовског боја 1389. године. Крај борбе обележило је мученичко погубљење епископа Теодора Несторовића, кога су Турци живог на мех одрали. Почетком 17. века, на вршачком трону столовао је Владика Симеон, кога је 1611. године наследио владика Антоније. Деценију касније, епископ вршачки био је Теодосије, а после њега Спиридон.

Средином 17. века у манастиру Месић отвара се српска школа. То је био период када је вршачком епархијом управљао митрополит Теодосије, са седиштем у Карансебешу, у

¹ Манастир Месић налази се у југоистичном делу Баната, недалеко од Вршца. Име је добио по истоименом потоку који тече у његовој непосредној близини. Не зна се тачно када је настао; једно предање каже да је саграђен 1033, а друго 1225. године. Од 1952. одлуком епископа банатског Висариона Костића проглашен је за женски манастир (Качарић и Кокотовић 2013: 181–182).

² Манастир Златица налази се на почетку Ђердапске клисуре, у румунској општини Соколовац. Први писани подаци потичу из 1367. године. У 18. веку је око манастира никло и истоимено српско село. Због честих опсада и напада, унутрашњост је више пута бивала уништавана, а данас манастирска црква није живописана, нити има иконостас.

³ Манастир Бајзаш налази се на почетку Ђердапске клисуре, преко пута села Рам, на левој обали Дунава. То је најстарији српски манастир на територији Румуније. На месту на ком је настао је Свети Сава помирио свог брата, Стефана Првовенчаног, са угарским краљем Андрашем Другим.

данашњој Румунији. Из писаних историјских извора из 1631. године сазнајемо да је Пећки патријарх Пајсије посетио банатски манастир Војловицу. Уз све ове историјске податке може се са сигурношћу тврдити да је у Вршцу било српских православних епископа и пре Велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем (Качарић и Кокотовић 2013: 7).

Српски народ у Угарској коначно добија државно-правно признање Привилегијом цара Леополда I 1690. године, током Велике сеобе Срба. Како мађарска аристократија није поштовала тај пропис, Привилегија је допуњена годину дана касније, 1691. године, на жалбу Арсенија III. Њом су потврђена права из прве Привилегије и додата нова где, између осталог, патријарх добија и нека световна права (Качарић и Кокотовић 2013: 7). На овај начин је изграђен темељ за преуређење Српске православне цркве на овим просторима. У периоду између 1691. и 1694. године употребљено је седам епархија: вршачка, темишварска, будимска, бачка, јенопољско-арадска, личко-крбавска и мухачка.

Године 1694. патријарх Арсеније III Чарнојевић поднео је молбу цару Леополду I за потврду организације Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, што је и добио. Тако је и Вршачка епархија, уз све остале, призната као чисто српска институција са седиштем у манастиру Месић код Вршца, на челу са епископом вршачко-карансебешким Спиридоном Штибицом. Због учесталих напада Турака, седиште Епархије је 1702. године враћено у Карансебеш. Током аустроугарске управе северном Србијом, након 1718. године, Епархија вршачка потпала је под новоосновану београдску Митрополију, која се 1726. године сјединила са Карловачком.

Вршац је у наредним годинама често био изложен нападима и пљачкама. 1738. године су становници чак били приморани да напусте варош, опустошену и спаљену од стране побуњених Румуна из околине, а потом је уследила и епидемија куге. Епископска столица селила се из Вршца у Карансебеш и обрнуто све до 1750. године, када ју је Владика Јован Ђорђевић коначно усталио у Вршцу. Он је између 1757. и 1763. године дао да се сазида данашњи Владичански двор у Вршцу (Качарић и Кокотовић 2013: 8).

Вршачки епископ Јосиф Јовановић Шакабента основао је 1790. године прву средњу школу у Вршцу – Граматикалну школу, која је радила до 1819. године. Током 19. века, Румуни који су живели на просторима данашњег југоисточног Баната иступили су из Српске православне цркве и основали православну румунску Карансебешку епархију. Такође, након укидања Војне границе у другој половини 19. века, народне Српске православне народне школе претворене су у комуналне што је довело до слабљења српског православља на овим просторима. Епархија вршачка се 1920. године прикључила српској патријаршији.

1.2. Епархија банатска

На мировној конференцији у Паризу 1919. године, извршена је политичка, а потом и црквена подела Баната између Румуније и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Румунији је припао мањи део Епархије вршачке и темишварске, укључујући и сам град Темишвар, па је тадашњи епископ темишварски, Георгије Летић, привремено прешао у Кикинду. На основу Устава Српске православне цркве, Свети архијерејски синод ће делове Епархија вршачке и темишварске 29. децембра 1931. године спојити у једну Епархију банатску, са седиштем у Вршцу. Они делови који су припали Румунији, сједињени су у епархију темишварску са седиштем у Темишвару. За првог епископа банатског именован је епископ темишварски, Георгије Летић. Напослетку, 1. марта 1932. године, спроведено је административно сједињење и Епархија је подељена на осам архијерејских намесништава: кикиндско, петровградско, новобечејско, ново-кнежевачко, црепајско, ковинско, белоцркванско и вршачко.

2. ВЛАДИЧАНСКИ ДВОР

2.1. Настанак и изградња

У Карансебеш 1749. године на место Епископа вршачког, долази Јован Ђорђевић. Рођен је у Сремским Карловцима почетком 18. века. Још као мали дечак доспео је у манастир Дечане, где је упознао Патријарха Арсенија IV Јовановића, чији

је био ђак, ђакон и архиђакон, а и касније му је остао врло близак. Недуго после доласка на чело Епархије вршачке, 2. маја 1750. године, купио је овај владика 2 ланца винограда и кућу са великом баштом за 68 форинти (Павловић 1993: 130), а у то време се владичанска столица из Карансебеша поново вратила у Вршац. Изградња Двора започета је седам година касније, а иза и економске стаје за држање стоке и остало гадзинство (Павловић 1993: 130).

Мишљења о новом владики била су врло подељена међу вршачким становништвом тог времена. Пратио га је глас да је уживао у раскошном и раскалашном животу, што су појединци повезивали са његовим пореклом, будући да му је отац био тамбураш. У неким су ове гласине будиле неповерење, док други у њему нису видели и тражили мане.

Иако се финансирање овог пројекта приписује управо владики Јовану Ђорђевићу, остало је неразјашњено како је он успео да плати изградњу тако луксузног здања. Наравно, у народу су остале легенде, али вероватно никада са сигурношћу нећемо моћи да тврдимо како је стварно текао овај догађај. Наиме, по најављивању изградње двора, владика је замолио свештенство и добростојеће православне Вршчане да приложе новчану помоћ, у складу са својим могућностима, као зајам. Свако је добио и потврду о зајму са назначеним даном враћања и припадајућом каматом. Тако су радови протекли глатко, без проблема. Када је изградња завршена, владика је организовао велику прославу за све који су дали допринос и обећао да ће тада вратити новац. Гозба је текла онако како је било предвиђено, све док није устао вршачки протојереј и започео дуги хвалоспев владики и истакнутим Вршчанима који су финансирали његову резиденцију. У жару приче, он је поцепао своју потврду о зајму и спалио је на свећи, тиме истичући да не тражи накнаду за свој удео у овом подухвату. Потом је позвао и остале да учине исто да би доказали своју пожртвованост и приврженост цркви и граду, а нико се није усудио да то одбије. Ипак, позадина ове приче руши слику о јуначком карактеру протојереја, јер је његовом неочекиваном потезу претходило обећање владики да ће, ако успе да убеди друге да се одрекну свог дела, новац исплатити само њему. Владика је на крају одбио да накнаду да свакоме ко нема потврду о зајму,

што је утицало на то да се протојереј разболи, а како неки тврде, и заувек напусти град.

Изградња двора завршена је 1759. године. О архитекти овог здања зна се врло мало, такође ништа осим да је био инжењер грађевине из Пруске и да је у Вршцу боравио све до окончања радова. Првобитни изглед двора био је урађен мешавином барокног и рококо стила. Из рококоа уподобљена је хармоничност и грациозност, а из барока импозантност и узвишеност (Туркан 2007: 48). То је била једносратна зграда са пирамидалним крововима изнад централног и бочних ризалита – делови зграде који су целом висином испупчени од остатка фасаде.

Ипак, од тада су извршене многобројне реконструкције. Прве промене начињене су у време владике Јосифа Рајачића, између 1833. и 1843. године, у бидермајер стилу, који се одликује одсуством луксуза и раскоши и акценат ставља на једноставност и функционалност. Данашњи изглед Двор је попримио почетком 20. века, 1904. године, у доба епископовања владике Гаврила Змејановића. Фасада је добила необарокни и неоренесансни декоративни програм, пиластре и нове прозоре, док је генерално једноставна архитектура барока допуњена наглашавањем средишњег дела зграде, односно ризалитом, који у висини атике има балустраду – низ повезаних стубића који изгледају као тераса коју су раније држали стубови, а сада масивне конзоле. Тада је дозидана и мансардна кровна конструкција украшена разнобојним цреповима, чиме је здање добило своје препознатљиве три куле.

1868. године ограђена је порта велике цркве, као и Владичански двор, гвозденим оградом (Павловић 1993: 150). Ограда је била урађена у барокном стилу, чинили су је масивни гранитни темељи и украсни оквири од кованог гвозђа. Околину Двора одувек је улепшавао раскошни зелени парк, конструисан по узору на оне који су окруживали елегантне европске замкове. Управо тај спољашњи гламур допринео је да се резиденција с правом назива најлепшом (најотменијом) у нашој „новој“ црквеној архитектури (Туркан 2007: 11).

2.2. Ентеријер двора и дворска ризница

На доњем спрату, у десном крилу су канцеларије Епархије банатске, док су у левом крилу келије и капела посвећена Светом архангелу Михајлу. Зидани иконостас у капели осликао је Никола Нешковић⁴, деда књижевника Јована Стерије Поповића. Иконостас је рађен у периоду између 1763. и 1773. године. Представља један од ретких сачуваних иконостаса из 18. века и сведочи аутентичним елементима српског барока. Такође су занимљиве примесе рококо стила, нарочито истакнуте златним „рамовима“ којима су уоквирени насликани ликови. На њему доминира слика Рождества Господњег, док је са леве и десне стране представљен родослов Исуса Христа кроз Стари завет.

Наспрам иконостаса, налази се фреска *Последња вечера*, за коју се сматра да је дело Светислава Вуковића⁵ са почетка 20. века у духу академског реализма. У олтарском простору чувају се мошти Светог Артемона. Икона Пресвете Богородице Винчанске, заштитнице Епархије банатске, такође је смештена у капели. Поред ње, изложена је и канонска икона Светог Свештеномученика Теодора Вршачког, дело иконописца Чедомира Милосављевића⁶ из деведесетих година прошлог века. Платно *Небески Јерусалим* је рад непознатог сликара, а представља сцене Старог и Новог Завета и раније се налазило у Саборном храму Светог Оца Николаја.

На горњем спрату двора налазе се салони, Владичин кабинет, библиотека, трпезарија и гостинске собе. Таванице и зидови украшени су флоралним рељефима и масивним лустерима. У предворју спрата налазе се уља на платну, манастири

⁴ Никола Нешковић (1740–1785) био је сликар из Вршца, најпознатији по томе што је насликао један од првих аутопортрета у српској уметности. Сликарству се учио најпре у родном граду, а потом и у Сремским Карловцима и Пожуну, данашњој Братислави. Ту је упознао Јована Ђорђевића који га је потом позвао да буде дворски сликар.

⁵ Светислав Вуковић (1901–1978) био је академски сликар из Вршца. Дипломирао је на Високој академији ликовних уметности у Прагу. Године 1937. изабран је за члана Краљевске академије уметности у Антверпену и члана Удружења уметника „Le lierre“ у Бриселу.

⁶ Чедомир Милосављевић (1960) је свештеник и иконописац из Панчева. Дипломирао је на Факултету ликовних уметности у Београду.

Епархије банатске: Месић, Војловица, Баваниште, Хајдучица, манастир Свете Тројице и манастир Свете Меланије, дела Вељка Михајловића⁷ настала у периоду између 1995. и 2003. године. Ту су такође и иконе Светог Саве, Светог Симеона Мироточивог, Светог Теодора Вршачког и Светог Рафаила Банатског, са почетка 21. века, дела Дејана Милосављевића.

Зидове ходника красе три платна: *Свети Георгије убива аждаху*, Стевана Алексића⁸ из 1909. године, *Небески Јерусалим* зографа Папа Јакова из 1869. године и њен пандам, картографски приказ *Света Земља*, Зорана Михајловића из 1997. године.

На наспрамном зиду налази се осам портрета Епископа банатских, водич кроз „лозу“ црквених врховника источног дела Војводине: др Георгије Летић, др Викентије Вујић, др Дамаскин Грданички, др Висарион Костић, др Амфилохије Радовић, др Атанасије Јефтић, Хризостом Столић и Никанор Богуновић. Врло је интересно посматрати разноврсне технике којима су ове слике рађене, будући да су дела различитих уметника, оних високообразованих, као и локалних свештеника; од Светислава Вуковића (портрети из четрдесетих година двадесетог века), академског сликара из Вршца, до Вељка Ођина (портрети из деведесетих година двадесетог века), проте из Панчева. Овај предивни сабор вршачких и банатских јерараха „опеван“ бојом знаних и незнаних сликара пружа значајан увид у реконструкцију времена и људи у историји Епархије (Туркан 2007: 26).

Велики салон красе барокни намештај из Венеције из 18. века – софе, фотеље и ормари, као и портрети Епископа вршачких и банатских. Најстарији међу њима је онај на коме је у природној величини приказан владика Јован Ђорђевић, а то

⁷ Вељко Михајловић (1948) је академски сликар из Сарајева. Дипломирао је на Факултету ликовних уметности у Београду. Његова значајнија дела фреске: „Секире и иконе“, „Манастир Рача у крај Дрине“, „Манастир Жича“, „Манастир Манасија“.

⁸ Стеван Алексић (1876–1923) био је сликар из Арада. Један је од првих уметника који су у српско сликарство увели симболизам. Једна од његових највећих збирки налази се у фонду Галерије Матице српске у Новом Саду, а значајан број цртежа и слика је у Народном музеју у Београду и Народном музеју у Зрењанину.

је уједно и први портрет Епископа вршачких, дело Мишела Вагнера из 1763. године у барокном стилу. Портрет епископа Јосифа Јовановића-Шакабенте, синовца Патријарха Арсенија IV Јовановића-Шакабенте, рад је сликара Теодора Илића Чешљара⁹. У овој просторији присутни су још и портрети епископа Гаврила Змејановића, рад Светислава Вуковића из 1932. године и епископа Висариона Костића, дело Вељка Ођина из 1970. године. Све ове слике сврставају се у парадне портрете, што значи да су на њима у првом плану одећа и други елементи који осликавају друштвени статус модела. Сачувана је и колекција црквених одевних предмета које су носили епископи: црквени текстил, сакоси, одежде, епитрахили, наруквице, мандије, митре (Туркан 2007: 38). Најстарији сачувани „текстил“ је епископска наруквица везена свилом која потиче из 15. века (38).

У салону су изложени и многобројни богослужбени предмети. Као најатрактивнији примерци истичу се они израђени у слоновачи, жезла епископа Јована Ђорђевића и Јосифа Јовановића Шакабенте. Најдрагоценије јесте Архијерејско жезло митрополита Карловачког Викентија Јовановића Видака, настало у периоду његовог епископовања Темишварском епархијом, а донето у Владичански двор почетком 19. века.

У кабинету Епископа налази се 14 допојасних портрета вршачких, банатских и других архијереја Српске православне цркве, на којима су, између осталог, патријарх Арсеније IV Јовановић-Шакабента, митрополит Стефан Стратимировић и патријарх Павле.

Дvorsка библиотека поседује неколико хиљада књига и можемо је поделити у три групе: рукописане књиге са илуминацијама, штампана стара и нова издања (39–40). Најстарије и најдрагоценије дело међу њима је свакако *Ватинско Јеванђеље*, тачније *Четворојеванђеље* (Јеванђеље по Матеју), из 1615. године, настало у селу Ватин, недалеко од Вршца. Током Другог светског рата, Владичански двор је одузет и у њему је

⁹ Теодор Илић Чешљар (1746–1793) био је сликар из Чуруга, Бачке. Стварао је иконостасе и портрете. Његови радови се чувају у Народном музеју у Београду, Владичанском двору у Вршцу и Новом Саду, Музеју Српске православне цркве...

боравила немачка команда. Повлачењем из Баната, нацисти су многе драгоцености понели са собом, међу којима је било и *Ватинско јеванђеље*. Међутим, Немачка амбасада је ово дело вратила Вршцу 1992. године. Од великог значаја су и радови епископа вршачких: Јосифа Јовановића Шакабенте, Емилијана Кенгелца, Георгија Летића, Викентија Вујића, Амфилохија Радовића и Хризостома Столића.

Драгоцена је и збирка графика из периода од 18. до 20. века, у којој се истичу радови Захарија Орфелина – *Синђелија Викентија Јовановића Видака* из 1759. године, и Христифора Жефаровића – *Распеће Христово* из 1750. године и *Синђелија Арсенија Четвртог Јовановића* из 1744. године. Поред графика, у двору се чувају и три бакрорезне плоче: *Антиминис Висариона Павловића* из 1751. године, такође дело Христифора Жефаровића, *Свети Никола* из 1801. године и *Свети Петар и Павле са приказом Беле Цркве* из 1815. године, радови непознатих аутора. Од савремених аутора присутни су листови академског сликара-графичара Вељка Михајловића настали крајем 20. века (Туркан 2013: 39).

3. ИКОНА БОГОРОДИЦЕ БЕЗДИНСКЕ

Икона Богородице Бездинске која се данас налази у Владичанском двору у Вршцу представља копију Владимирске иконе, коју је према предању насликао Јеванђелиста Лука на столу за којим су јели Исус, Марија и Јосиф.

Монах Пајсије Грк донео ју је из Кијева, у пролеће 1727. године. Првобитно је била смештена у београдску Саборну цркву, а потом је 1729. године пренета у манастир Винча, по ком носи и назив Богородица Винчанска. Због учесталих напада турске војске, винчански монаси су 1739. године побегли, и са собом понели икону, у манастир Бездин. Након неког времена, 1743. године, на инсистирање патријарха Арсенија IV Јовановића, икона је пренета у Сремске Карловце. Избегли поглавар Српске православне цркве, патријарх Арсеније IV, наменио је да ова чудотворна икона буде заштитница целокупног српског народа, у то време обједињеног једино његовом патријаршком влашћу (Вукић 2013: 41). Њен значај за патријарха огледао се

у чињеници да се до тог тренутка у Карловцима није налазила ниједна толико значајна реликвија која би указала на важност тадашњег црквеног седишта. Тако је Богородица Бездинска постала патрон новог патријаршког трона.

Патријарх је ову икону сместио у своју приватну капелу, па недуго потом и наручио сребрни оков израђен у Бечу 1745. године. У њену част, поводом постављања оквира, патријарх је изрекао молитвену песму, касније угравирану у сребрну плочицу која је постављена испод иконе. У овој песми, коју је Миодраг Павловић уврстио у *Антологију српског песништва XIII – XX века*, српски патријарх моли небеску Владичицу за заштиту верних, истичући да је многе од њих њен образ већ исцелио различитим чудима (Вукић 2013: 42).

Братство манастира Бездин захтевало је да се икона врати тамо одакле је узета, па је поднело жалбу Дворском ратном савету у Бечу. Тада је донета одлука у корист манастира, али се Патријарх није много обазирао на то. Тек након његове смрти је ова пресуда постала правоснажна, али се у међувремену и игуман манастира Бездин обратио лично царици Марији Терезији. Царица је молбу услишила и указом од 13. маја 1748. наредила да се икона врати у манастир (Вукић 2013: 42). Ипак, у Карловцима је требало да остане некакав материјални траг ове реликвије, па је исте те године израђена и њена копија, која је касније пренета у Саборну цркву 1781. године. Икона Богородице Бездинске је остала у манастиру Бездин све до краја Првог светског рата, када је дошло до нове поделе Баната. Након предаје Темишвара Румунији, темишварски Епископ Георгије Летић се 1918. године преселио у Кикинду и са собом понео и икону. 1931. године, он постаје Епископ вршачки и доноси икону Богородице Бездинске у Владичански двор, где се она и данас налази.

Икона је по самом доласку у манастир Винча уживала велики углед и већ тада је око себе окупљала православне вернике ових простора. Њен значај истиче се и огромним залагањем патријарха Арсенија IV да је задржи у Карловцима, новом седишту Српске православне цркве. Током читавог 18. века она је представљала заштитницу српског народа у тешким временима када нису јењавали ни притисак Хабзбуршке

монархије, као ни напади турске војске и побуне Румуна. И данас, у капели Владичанског двора у Вршцу, она је симбол православља и духовне борбе Срба, без обзира на околности и жртве.

4. ВЛАДИЧАНСКИ ДВОР И БОРБЕ СРБА

Духовни живот Срба у Банату кренуо је да се развија пре десет векова, када су се утицаји учења солунске браће динамично ширили Панонијом. Од тада, многи историјски фактори су играли улогу у изградњи националног и верског идентитета становништва овог подручја. Пре свега, територија данашње Војводине је тек 1918. званично постала део Краљевине Србије, а раније су њоме владале друге државе, Османско царство и Хабзбуршка монархија. Без јединственог животног простора, принуђени на подаништво двојици иновernih монарха, духовно и културно Срби су, ипак, били повезани, као етнарсима вођени великодостојницима традиционално своје православне цркве (Јовановић 2012: 8). Трагови ових времена свакако нису изостали.

Горепоменути Банатски устанак остаће упамћен као први од три највећа устанка у српској историји. Последице ове буне биле су мученичка смрт њеног војда, владике Теодора Несторовића, као и премештање моштију Светог Саве из манастира Милешева на Врачар, где су и спаљене. Синан-паша сматрао је да ће овим потезом обесхрабрити и трајно уништити мотивацију Срба да се поново усуде да се побуне против наметнуте стране власти. Ипак, историја тврди другачије; несрећна времена свакако јесу узимала маха, али никада нису успела да обуздају жељу за правдом и слободом.

У периоду који је уследио, руководство овим крајевима преузело је Хабзбуршко царство. Православни живаљ на територији Хабзбуршке монархије није више стрепео од исламизације, али се нашао пред притиском католичког презилизма (Јовановић 2012: 10). Као један од примера покушаја Аустроугарске власти да оскрнави идентитет овдашњих Срба, можемо навести „Вршачку смутњу“, како ју је назвао Доситеј Обрадовић. Најављена је била црквена реформа, према којој

би био смањен број српских православних празника и неких погребних обичаја. На Митровдан, 8. новембра 1777. године, тадашњи владика Викентије Поповић требало је да народу у цркви саопшти укидање прослављања овог дана. Међу становницима је завладало узбуђење и нетрпељивост због овакве вести, али се такође разгласило да ће доћи до унијаћења. Када је владика чуо за то, ипак је одлучио да царску вест прочита са једног прозора на првом спрату Двора. Читање још није ни било завршено када је вођа побуњење масе са једном групом јурнуо уз степенице и утрчао кроз разваљена врата у Владикину собу, а маса народа је одоздо разбијала прозорска окна на двору (Павловић 1993: 80). Инцидент је недуго потом окончан, као и спровођење ових црквених промена.

Устројство гарде, мађарски језик у нашој цркви, раздраженост духова, биле су чињенице, да се наши Срби 5. маја 1848. листом дигоше своје тадашњем владика поклоном Поповићу, отидоше и протоколе црквене, мађарске, на глас ишкаше и добивши подераше их на хиљаде комађа, и почем су народну тробојну заставу на саборну цркву подигли, разиђоше се, без да је до каквих даљих немилих последица дошло (Мандукић 1993: 63). Тако је, дакле, још једном дошло до покушаја сакаћења наше вере, али неуспешно. Патријарх Јосиф Рајачић казнио је владика Стефана Поповића тако што га је послао у заточеништво у манастир Фенек, где је и умро. Код њега је она реченица: „Свак се љуто покајао, ко је народ свој издао“ у пуном смислу важила (Мандукић 1993: 68).

5. ЗАКЉУЧАК

Кроз своју историју, српски народ се суочио са многобројним ратовима и сукобима у којима је често једина звезда водила била управо вера, односно светосавље и православље. Тако је било и на просторима некадашње јужне Угарске, а данашње Војводине, тј. Баната.

Владичански двор подигнут је у хаотичном времену када није било једноставно изборити се за очување и стабилизацију српског православља у Војводини, али је уз визију амбициозног владике Јована Ђорђевића и пожртвованост родољубивих

Срба изградња успешно обављена. Играо је значајну улогу у враћању епископске столице из Карансебеша у Вршац, а потом је у долазећим годинама успео да је ту и сачува. Овај догађај је свакако утицао на учвршћивање православне вере на овим просторима на којима се развија још од 11. века.

Значај Двора огледа се и у томе што је кроз векове сакупио разноврсна уметничка дела и конструисао завидну збирку достојну једног музеја, али је такође око себе привлачио и окупљао српске житеље у свим периодима и повољним и неповољним условима у последњих 260 година. Тако можемо закључити да он у том контексту и јесте музеј; од 1759. године непрестано допуњује и проширује ризницу важних тренутака у којима представља подршку и духовно уточиште својим верницима. И данас, Двор зрачи, како споља, тако и изнутра, и тиме доприноси да оправдано представља симбол стабилности и лепоте нашег православља.

ЛИТЕРАТУРА

- Качарић 2013:** Нинослав Качарић, Будимир Кокотовић, Зоран Туркан, Драган Вукић, *Шематизам Српске православне Епархије банатске*, Вршац: Епархијски управни одбор Српске православне Епархије банатске.
- Белча 1993:** Александар Васић, Франц Ајзингер, Ника Мандукић, Криштоф Бауман, Милан Петко Павловић, Душан Белча, *Вршачке хронике*, Вршац: Душан Белча и Видеотехна.
- Туркан 2007:** Зоран М. Туркан, *Владичански двор Епархије Банатске: српска православна Епархија банатска*, Вршац: Српска православна Епархија банатска.
- Јовановић 2012:** Miodrag Jovanović, *Barok u srpskoj umetnosti*, Beograd: Dereta.
- <http://www.riznicasrpska.net/likovnaumetnost/index.php?topic=284.0>
Приступљено 8. 2. 2022.
- <https://prastanjeuspeha.rs/linija-spajanja/ksenija-i-cedomir-milosavljevic-fino-osecanje-za-zivot/> Приступљено 8. 2. 2022.
- <https://odiseja.co.rs/ilustratori/biografija-ilustratora-veljko-mihajlovic-7>,
приступљено 8. 2. 2022.
- <http://www.balkanmagazin.net/slikarstvo/cid151-181128/veljko-mihajlovic-srpske-teme> Приступљено 8.2.2022.

http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%B0%D0%B-V%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%9B
Приступљено 8. 2. 2022.

<http://srbinovski-art.com/autor.php?id=1140> Приступљено 8. 2. 2022.

<https://www.crkvaub.rs/vesti/molitve/akatist-bogorodici-vladimirskoj>
Приступљено: 28. 1. 2022.

<https://svetigora.com/sveti-svestenomucenik-teodor-episkop-vrsacki/>
Приступљено: 8. 2. 2022.

<http://ilijada.blogspot.com/2009/09/amanet-preduzimljivog-vladike.html>
Приступљено 25. 1. 2022.

VLADIČANSKI DVOR IN VRŠAC

Summary

The paper analyzes historical, spiritual and cultural importance of Vladičanski dvor, from the first years of its establishment and throughout the following centuries. Its cultural and spiritual, and somewhat political presence in Banat region made seemingly and crucial effect on the status of serbian people in modern day Vojvodina. With great efforts of its bishops of Vršac and Banat and local Serbians, Vladičanski dvor possesses a wealthy and highly diverse collection of mostly religious art, such as Bogorodica Bezdinska icon. The paper also examines different historical events which influensed its contemporary status in local and national context.

Key words: The Eparchy of Banat, Vladičanski dvor, orthodox christianity, Bogorodica Bezdinska.

Stefana Pucarević

Анђела Ракетић

Филозофски факултет Универзитета у Новом Сад

Ментор: асист. Дуња Ранчић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

ЛОКАЛИЗАЦИЈА ШИДСКИХ ПЕЈЗАЖА САВЕ ШУМАНОВИЋА

Сажетак: Сава Шумановић (1896–1942) је један од најзначајнијих српских модерних сликара. У овом раду посветили смо се обради и анализи последњег периода његовог стваралаштва, који је уједно и најуспешнији. Основна тема рада је компаративна анализа Шумановићевих пејзажа са данашњим изгледом тих крајолика. При томе смо се дотакли и технике сликања, елемената који су присутни, као и општих одлика сликаревог опуса.

Кључне речи: Сава Шумановић, сликарство, пејзаж природе, урбани пејзаж, Шид, фотографија

1. УВОД

У овом раду бавићемо се анализом и локализацијом пејзажа Саве Шумановића из последњег периода његовог стваралаштва, односно, шидског периода (1932–1942) и њиховим поређењем са фотографијама тих места из истог периода, ако оне постоје, а затим и са данашњим изгледом Шида и околине. Ови пејзажи су настали у Шиду, у Шумановићевом атељеу, а инспирисани су сликаревом жељом да овековечи свој родни крај. „Последњи десетогодишњи период Шумановићевог сликарства, везан за Шид, није без основе оцењен као најзначајнији део његовог стварања, као суштина његове личности и његове уметничке вере. Он је то заиста и био, јер је тада дошло до потпуног ослобођења од свих утицаја и веза са туђим идејама“ (Трифуновић, 2019: 85).

Начини на које смо долазили до локација насликаних на пејзажима су, првенствено, преко података које смо проналазили у књигама, помоћу назива самих слика, ако су довољно конкретни и ако се поклапају са познатим деловима Шида, препознавање локалитета који су остали непромењени, или делимично непромењени, као и кроз разговор са старим Шиђанима који су нам пружали неопходне информације¹.

Циљ рада је утврђивање мере у којој је могуће реконструисати урбане пејзаже и пејзаже природе, готово осамдесет година након смрти сликара. Осврнућемо се на сликарску технику, приметити промене у стилу и детаљима, као и промене које су настале кроз време. Поред тога, објаснићемо Шумановићев однос према сликарству и сликању шидских крајолика, као и однос какав Шид данас има према њему и начине на који чувају његову баштину.

2. САВА ШУМАНОВИЋ

Академски сликар Сава Шумановић је рођен 1896. године у Винковцима у богатој грађанској породици. Оба родитеља су му била из Шида, али су се због очевог посла преселили у Винковце. Шумановић је од четврте до десете године живео у Шиду, а затим уписује гимназију у Земуну, одакле одлази на даље школовање у Загреб, а затим и у Париз. Шумановић је са сликањем почео у петнаестој години и још као ученик се показао као талентован сликар, приређујући изложбе и излажући на њима. У неколико својих боравака у Паризу покушао је да се афирмише као сликар и тамо, са намером да стекне славу и за себе и за свој народ, јер је био велики патриота, али без великог успеха. Не због мањка способности, већ животних околности у којима се нашао, као и мањка неопходне помоћи. У Паризу настају нека од Шумановићевих најпознатијих дела, као што су *Луксембушки парк*, *Пијана лађа* и *Доручак на трави*, али све што тамо ради је под утицајем других сликара или уметничких праваца, и тек доласком у Шид започиње

¹ Захваљујемо се Љубици Ранисављевић, породици Стефановић, госпођи Весни Буројевић и Галерији слика „Сава Шумановић“ у Шиду на помоћи при изради овог рада.

заиста његов лични стваралачки период у којем оснива стил који је назвао како знам и умет или зверски стил, о којем ће бити више речи у даљем раду.

Сава Шумановић је са зобом оставио веома обиман сликарски опус од преко 1400 дела. Најисцрпнији попис његове заоставштине саставио је Димитрије Башичевић, али ни он није потпун, тако да се тачан број Шумановићевих слика не зна. Према Башичевићу, евидентирана су 794 уља, 24 акварела, 42 пастела, 38 гвашева, 488 цртежа, 5 графика и неколико блокова са скицама. Бројеви би свакако били већи када бисмо убројали и Шумановићеве слике у приватном власништву, јер је он често своје слике поклањао, а и продавао. Овако велики број дела у разним техникама говори да је уметник прошао кроз више развојних фаза, те његово сликарство има елементе кубизма, конструктивизма, неокласицизма, експресионизма и реализма. Сам Шумановић изјашњавао се и као реалиста, али „овај, како га уметник зове, ‘реалистички стил’ био је у суштини далеко од реализма у баналном смислу, јер је у њему живело тако много чистог сликарства, тако много ликовне материје, коју присуство природе у слици није угушило него још више истакло“ (Трифуновић 2019: 85).

Промене у стилу се код Шумановића поклапају се са местима у којима је живео и стварао, па су периоди његовог стваралаштва по томе добили имена: први загребачки период (1914–1920) у којем доминирају експресионизам и утицај Сезана; први париски период (1920–1921) са посткубизмом, остацима експресионизма и почецима неокласицизма; други загребачки период (1921–1925) у којем се, обесхрабрен лошом рецепцијом слика насталих у Паризу, враћа традицији, пејзажима, по угледу на Пусена; други (1925–1928) и трећи париски период (1928–1930) са појавом реализма и поетског реализма; период лечења и сликања у болници у Београду, а затим у Шиду (1930–1931); и, на крају, шидски период (1931–1942) у коме видимо повратак природи, пејзажима, са личним печатом уметника и „како знам и умет“ стилем. Ако се осврнемо на дужину ових периода, видећемо да они трају тек неколико година (сем шидског, којем се највише посветио), а да се онда дешава прелаз на нешто сасвим супротно. Шу-

мановић од експресионизма прелази у реализам, од сликања актова ка фасцинацији пејзажима, а од подражавања и идеализовања стилова других сликара, ка потпуном одбацивању свих туђих идеја и утицаја. Оно што треба нагласити је да се он проналазио у свим овим стиливима и техникама, истински их разумевајући, што говори о његовом таленту, вештини и преданости сликарству. У француским периодима код Шумановића доминира сликање женских актова, док се у шидском и загребачким посвећује сликању околине и пејзажа. Ипак, ова подела није искључива, тако да постоје пејзажи сликани у Паризу, као и актови настали у Шиду и Загребу. Сава Шумановић се интересовао за свакодневни живот и слике Срема свог времена, па су његове слике својеврсни сремски летопис јер је забележио свакодневне радње и изглед сремских сељака, жена и крајолика.

Сава Шумановић је страдао 1942. године. Убијен је на гробљу у Сремској Митровици, након што је Срем потпао под тадашњу Независну Државу Хрватску. Он је, заједно са осталим значајним Шићанима ухапшен, мучен и убијен, те сахрањен у заједничку гробницу. Овај догађај Шићани називају најтужнијим даном у историји града, али, парадоксално, он је допринео томе да слике Саве Шумановића почну да се сматрају националном баштином. Наиме, он сада није само велики сликар већ и жртва, па сећање на њега добија трагичну ноту која је потпомогла иницијативу да се оснује Галерија слика „Сава Шумановић“ у Шиду.

Сава Шумановић је 1993. године убројен у сто најзнаменитијих Срба у књизи коју издаје Српска академија наука и уметности, па се тако нашао на истом списку са другим великанима наше историје, као што су познати владари, војсковође, књижевници и научници. Ово значи да је он, иако скрајнут и не често спомињан, ипак признат и вреднован, а баштина коју је оставио иза себе је велика, значајна и вредна пажње.

3. САВА ШУМАНОВИЋ И ШИДСКИ ПЕЈЗАЖИ

Шумановићев сликарски стил је у свим својим фазама био другачији и иновативан у односу на остале уметнике са наших простора. Он је један од првих сликара југословенског сликарства који је сликао акт, а његово европско образовање омогућило му је да буде испред својих југословенских савременика. Свој стил је сматрао реалистичним и тежио је ка томе да наслика оно што види, онако како то виде сви, али да при том, суптилно, убаци елементе, како он то каже, највишег сликарства. „Сава Шумановић је један од наших најособенијих, најизворнијих и најсмелијих модерних сликара, код којег су ти сјајни квалитети уз то још и спојени са једном стваралачком моћи, једном плодношћу која већ и сама за себе задивљује“ (Манојловић 2019: 33).

Шумановић је имао посебан однос према свом завичају и његовим лепотама, иако на почетку своје сликарске каријере није показивао готово никакав интерес за живот у сремској варошици. Након одласка на школовање у Шид се враћао ретко, да посети родитеље и никада се није задржавао довољно дуго да би боравак у дому могао значајно утицати на његов сликарски опус. Ипак, онда када га је болест натерала да у Шиду остане дужи временски период, почео је да примећује његове лепоте и тада се родила жеља да те сремске крајолике који га окружују овековечи на својим сликама. Шумановић је био толико фасциниран оним што га окружује, да је сматрао да нема лепших предела до сремских, у којима чак и прашина има посебну драж. Да би успео да наслика оно што види, Шумановић напушта све што је научио у париској школи и ствара свој лични, „како знам и умем“ стил – онај који није академски, већ онакав каквим му га мотиви, расположење и знање диктирају. „Пред једним новим крајем – Шидом он је морао да створи нов сликарски језик. Требало је наћи адекватни сликарски израз за поља, жито, пропланке, сеоске куће, прашњиве друмове обасјане сунцем у разно доба дана, златне кукурузе, амбаре, ливаде, винограде и облаке. Шумановић је постепено изградио сликарски речник за све те мотиве, који су били нови и за њега и за наше савремено сликарство. У тим пејзажима постоји често неко трансцендентно осећање стварности, ка-

кво су имали само фламански или холандски сликари када су сликали живот свога доба“ (Васић 2019:29). Сам овај подухват довољан је да значај Саве Шумановића буде очигледан и велик, али нови начин сликања пејзажа није једина иновација коју је он увео у југословенско сликарство.

У оквиру шидског периода Шумановић почиње да оивичава фигуре црном линијом или линијом тамне боје, како би их истакао и одвојио од позадине. Овакав приступ ретко се среће у ликовној уметности и много је чешћи код облика популарне уметности као што је стрип. Сликара сматра да је ово оивичавање дошло природно, као потреба да се централни елементи слике додатно назначе. Црне линије појављују се у актовима, портретима и сликама људи у Шиду, док их на пејзажима нема. Када говоримо о пејзажима, дошло је до значајних промена у току десетогодишњег Шумановићевог рада. На првим сликама види се карактеристична, рељефна структура, са бреговима и жилама, које је сликар стварао наношењем дебелих слојева боје сликарским ножићем на платно. Касније, како је Шумановић почео више да се игра светлосним елементима на сликама, ова структура се губи, Шумановић површину слика углачава шпахтлом, па површина платна постаје равна, готово прозирна, а светлост нема препрека.

Шумановић је волео да се игра бојама на својим сликама, а инспирацију је тражио у пределима у јесен и лето. У каснијим радовима расветљава палету. Такође, чест је мотив снега и Шида под снегом. На сликама се појављује одређена доза грубости, коју најављује и сликар, називајући свој стил „зверским“. Боје које доминирају су све нијансе зелене, жуте и браон, али и црвене и љубичасте, а бела боја се, као светлост, свуда појављује и најчешће је директно нанета на платно, без мешања са другим бојама. Сlike које садрже слојеве и дебеле наносе боје посматрачу дају утисак треће димензије. Светлост која се као мотив провлачи кроз цео шидски период и сама носи одређену атмосферу која доминира сваким кутком пејзажа. „Основни ликовни проблеми шидског периода почињали су од односа боје и светла. Макако да су ови пејзажи сликани лако и надахнуто, компликовани су путеви у њима којима је сликар ишао, пун опасности, било да је то стално кретање

између боје која је тражила да се самовољно распростре по слици светлости која је претила да нагризе форму. На равнотежи ових елемената, на осетљивој граници где се боја и светлост састају, Шумановић је стварао шидске пејзаже у којима доминира поезија светлости. Лирска и узбудљива“ (Трифуновић 2019: 85). Сава Шумановић је често називан сликарем светлости.

Шумановић је сликао у циклусима, често понављајући мотиве и слике, са тек poneким измењеним детаљем, баш онако како то изгледа у природи, те је тако бележио и природне промене крајолика, значајне за проучавање предратног изгледа Шида. „Мотиви са тих слика су покупљени са разних страна шидског краја, па сложени тако како их видите на много слика, увек сличне, зато да добијем деловање јединствено, у том циклусу композиција“ (Шумановић 2019: 268). Њега су занимали предели који су некадашњим фотографима били небитни и досадни. Он није сликао центар града, пијаву или главну пошту. Сликао је куће на крају града, дрвеће, паркове и панораму са удаљеног узвишења. Сликањем липа иза железничке станице или мостова који су срушени за време Другог светског рата, Сава Шумановић је оставио сведочанство о крајолику који више не постоји и који не бисмо могли да реконструишемо да га он није овековечио. Тиме закључујемо да Шумановићев значај за Србију није ограничен само на уметност и сликарство, већ и на историју, архитектуру и географију, будући да чак ни нека брда и потоци које је сликао данас не постоје.

Процес настајања слика био је постепен. Претходила је израда једне или неколико скица, најчешће оловком. Скице су биле веома детаљне, као мање верзије будуће слике. Шумановић је често дуго посматрао пејзаж који је желео да наслика, и тек пошто је направио неколико скица, одлучивао се за најбољу, коју би спровео у дело.

4. УРБАНИ ПЕЈЗАЖИ

Шумановићеви урбани пејзажи садрже насликане улице са кућама и путевима, познате грађевине, као што су цркве и железничка станица, али на свима њима главну улогу има

природа. Саву Шумановића нису занимали урбани пејзажи у пуном смислу тог назива, па није придавао посебну пажњу сликању сваког детаља неке грађевине, већ понајвише игри светлости и сунца у крошњама, одсјају снега и прашини на путевима, док су куће и други објекти најчешће ту да употпуне слику, чак и онда када заузимају њен централни део.

4.1. Шидска црква

У Шумановићевом сликарству истичу се пејзажи снегова, који спадају у његова најкаснија и најзрелија дела. „Не постоји сликар у српској историји сликарства који би се могао поредити са Савиним снеговима“ (Буројевић 2006: 6). Иако на први поглед делују најједноставније, јер доминира бела боја, дрвеће је голо, природа сиромашна, а путеви се не виде, управо ове слике представљају највиши досег Шумановићевог умећа. „Зимски пејзажи Саве Шумановића на најбољи начин сведоче о снази и умећу уметника. Делују сасвим сведено и једноставно, али само на први поглед. Снег је бео само у нашим мислима. На снегу се рефлектује све, небо и сунце, фасаде, гране... Уметник то зна и обогаћује белину нежним нијансама плаве, ружичасте, окер. Кристално чиста светлост шири се по пределу, све трепери од сунца. Шири се осећај тоpline, не хладноће. Посебна, препознатљива светлост доминира на свим сликама“ (Буројевић 2020)².

Православна црква у центру Шида, или пуним називом, Храм Преноса моштију Светог оца Николаја, подигнута је у другој половини 18. века у барокном стилу.

Слика *Шидска црква* је најпознатија и најзначајнија слика из Шумановићевог шидског периода. „Шидска црква из 1940, сва у беличастим и окерастим тоновима, крепко саздана, свежа је и лака.“ (Протић 2019: 112). Оно по чему је она посебна је то што је насликана у златном пресеку, и то само две године пред сликареву смрт, иако представља поглед са прозора из његове собе. Он је цело своје детињство имао прилику да

² Текст је написан за изложбу Шумановићевих пејзажа у Београду и ставила нам га је на располагање ауторка, госпођа Весна Буројевић. Захваљујемо јој се на томе.

гледа предео идеалан у очима уметника, дакле, златни пресек, и таквим композицијама је тежио током целог свог сликарског опуса: „он је, као и некада Дирер, стално трагао за идеалним пропорцијама и хармонијама“ (Трифуновић 2019: 85). Ипак, није се усудио да наслика поглед на цркву све док није био сасвим сигуран да је његово сликарско умеће довољно да верно наслика оно што му је цео живот било пред очима. Ово није једина слика на којој се налази црква у центру Шида, али је стилски и по композицији најуспешнија. На осталима црква најчешће није централни мотив слике, већ део урбаног пејзажа или се назире у позадини.

Очигледна разлика коју видимо између слике и фотографије је величина цркве. Према позицији улице и кућа на слици, са сигурношћу можемо реконструисати позицију сликара док је сликао. Ипак, у његовим очима црква је већа или ближа него што је она била у стварности. Ово можемо приписати потребама приказа у златном пресеку, закључујући да су сликарске идеје превагнуле над реализмом. Са друге стране, ако се водимо тиме да је Шумановић од детињства посматрао цркву кроз прозор, у његовим очима она можда и јесте била већа него што је то у стварности, јер је дуго била гледана кроз очи детета.

Остале разлике тичу се урбаније улице, која сада нема дрвеће и двориште, већ је прометни друм сече на две стране са кућама и радњама. Црква у центру Шида није се значајно променила од Шумановићевог времена, осим што се нешто слабије види, због висине кућа које су у потоњем периоду саграђене.

Слика се налази у Галерији „Сава Шумановић“ у Шиду.

4.2. Железничка станица

Стара железничка станица у Шиду била је једна од најзначајнијих грађевина у том граду, јер је повезивала Шид са остатком Југославије, али и света. Била је често фотографисана, налазила се на разгледницама и увек је била центар интересовања некадашњих фотографа. Црно-бела фотографија приказује железничку станицу са друге стране у односу на слике и фотографију у боји. Шумановић је сликао станицу са уличне стране, док је на фотографији њен задњи део који гледа на пероне.

Станица се налази и на неколико Шумановићевих слика и скица, али оно што је интересно је да она никада није главни мотив, већ део позадине. Саву Шумановића занима пут поред станице и липе које је окружују. Можемо рећи да очи сликара и очи фотографа не виде лепоту на исти начин, али и једне и друге бележе историју. Дрвећа иза станице више нема, али нема ни станице каква је некада била. Чини се да је главна зграда још увек ту, измењена, и дозидана су јој два крила, лево и десно, мада се обриси зграде која је насликана и даље могу наслутити. Шумановићева станица никада није детаљно насликана, она је само висока зграда у позадини или грађевина поред пута, док је пажња поклоњена детаљима на крошњама дрвећа, прашини на путу и обрисима аутомобила који долази у сусрет. Слика *Позна јесен* се чува у Галерији у Шиду.

4.3. Стара циглана

Стара циглана је некада била посед са бројним зградама и користила се за израду квалитетне цигле. Каже се да су све старије куће у Шиду, а таквих је много, у целости изграђене од цигала са ове циглане. Циглана је била један од најважнијих локалитета за људе Шумановићевог времена, па је зато данас тешко поверовати да се на фотографији налази исто место. Стара циглана је сада Шиђанима позната под називом Рупача и на њој је омањи фудбалски терен. Није нам познато шта се са цигланом десило, нити како је до овакве промене дошло.

Циглана је централни мотив неколико Шумановићевих слика и приказана је кроз два годишња доба, лето и зиму, и из два угла, однапред и одназад. „Смиони контрасти између великих површина белине и снажних жутих и зелених боја, па и местимично веома тамних места, убачени су изванредно богатом скалом нијанса љубичасте и модре боје. Свако од тих платна приказује једну зграду завејану снегом и окружену голим грањем снегом посутог дрвећа. Изнад хоризонта небо је обично сивомодро или само сиво, редовно је мирно и једноставно, сликано ‘шпахтлом’. Лепота природе изгледа девичански под белим огртачем, и неки необични мир насељава те пусте пољане“ (Башичевић 2019: 155). Постоји још један

пејзаж на коме се налази стара циглана зими, *Снег на циглани* – зимски пејзаж из 1934. године. Све поменуте слике циглане могу се наћи у Галерији слика Саве Шумановића. Посматрајући две дате слике видимо промене у стилу. Шумановић на старијој циглани још увек примењује сликање помоћу жила и брегова, док је друга слика, настала десет година после прве, рађена другим, зрелијим и усавршенијим стилем. Палета боја на пејзажима је такође веома различита, будући да прва има богат и шаренолик колорит, док на другој недвосмислено доминира бела боја снега, а разбијају је тамне боје стабала, циглане и бедема. Из ове две слике јасно нам је како је један предео, или један посед, изгледао у два супротна доба године. Онда када непрестано ради, што видимо у препуном дворишту које одаје утисак да се ту нешто одвија, да је живо. Са друге стране, циглана зими није радила, или је радила знатно мање, па је зимски пејзаж монотон, успаван и напуштен.

4.4. Козјаково гувно

Породица Козјак била је стара, позната и богата Шидска породица. Они су поседовали прву апотеку у граду и, као и Шумановићи, имали велики посед. На слици се види јесен на гувну (задњи део дворишта са помоћним зградама) породице Козјак. Ово је једна од ретких слика чији назив пружа информацију и о годишњем добу и о месту које је насликано. Дакле, имамо јасан и временски и просторни оквир пејзажа. Слика је богата бојама, доминирају нијансе жуте и зелене боје, а опало лишће готово да покрива читав пут. Бела боја куће нашла се као контраст тамним зеленим и браон нијансама. На фотографији је приказан данашњи изглед тог поседа, али он није дуж фотографисане улице, него је заузимао простор који данас чине дворишта кућа на слици. Посед је распарчан, подељен и тренутно припада различитим власницима, будући да Козјака више нема у Шиду. Као што се да приметити, овај део града нема више ништа заједничко са оним са слике, чак ни име и само се понеки стари Шиђани сећају где је некада било гувно Козјака.

4.5. Кућа прекопута Шумановића

Кућа прекопута родне куће Саве Шумановића је изразито чест мотив на његовим пејзажима. Видимо је и као централни мотив, и као део позадине слика. Кућа је донедавно била иста као у време када је сликана, но срушена је и на њеном месту је саграђена нова, модернија. Сlike приказане у раду могу се видети у Галерији у Шиду.

Као што то бива са елементима Шумановићевих слика, можемо приметити ситне детаље који се разликују, као што је боја куће, која се креће од беле до светложуте, као и отвори на забату, којих на неким сликама нема, а негде се појављују. Наравно, слике су сликане кроз време, а не све одједном, тако да се да претпоставити да су ове измене начињене и у природи, мада је могуће и да је сликар убацивао и одбацивао детаље у зависности од фокуса интересовања. Десни део слике *Шидска црква* заузима управо ова кућа, али се она не види цела, као на овим сликама. Сlike на којима се ова кућа налази су ретки пејзажи на којима се налазе људи и деца. Они, или радње које обављају, најчешћа су инспирација за слику, а кућа сачињава позадину, углавном јер се стварно ту и налазила, а Шумановић је своје суграђане посматрао са прозора свог атељеа. На другој слици небо има дубоку, плаву боју, што није уобичајено за Шумановића, чије небо је најчешће светло и ведро, као на првој слици. Овакво небо говори нам да је, можда, надоилазила олуја или невреме.

4.6. Доњи шор

Кућа која данас припада шидској породици Крсмановић (десно) остала је иста као што је била када су настале слике. Права је реткост наћи урбани пејзаж који има неке неизмењене елементе, ако у обзир узмемо временски период који је прошао од слике до фотографије. Изглед саме улице није значајно измењен, видимо да је положај бандере исти, остале куће су нове али стоје на исти начин, као и пут који је само асфалтиран, па у овом случају можемо рећи да смо сигурни у локацију наведених пејзажа.

Слике, опет, приказују исто место, са незнатно измењеним углом гледања и годишњим добом. Дрвеће није исто, што можемо приписати оквиру од пет година у којем су слике настале.

4.7. Манастир Света Петка

Манастир Света Петка саграђен је на месту некадашње цркве-брвнаре. Потиче са краја 19. или почетка 20. века. Посвећен је Светој Петки Трновској, која се прославља 28. октобра. По легенди, црква је саграђена на месту где се појавио извор воде, након што се пастирица молила Светој Петки у време суше. Овај извор и данас постоји и налази се испод олтар нове цркве, а верује се да му је вода лековита, па сви који долазе у посету манастиру, у повратку понесу воду са извора. Друга легенда каже да се извор воде налази под корењем старог бреста, који је био веома стар и поштован у народу, а страдао је у невремену (Фајфрић 2009: 57).

До манастира води пут за Бапску који је Шумановић насликао на једној другој слици, а одатле је и насликана слика *Предео са црквеним торњем*. Иако нису рађене као целина, посматрањем ове три слике заједно можемо замислити како је тај део Шидске општине некада изгледао.

Црква у оквиру манастира се по облику није променила од када је насликана, само је, у току реновирања, окречена и сада има плави кров. Донедавно је њен изглед био потпуно идентичан оном на слици. Шумановић манастир слика са узвисине, из птичије перспективе. Вероватно је то поглед са неког од шумских путева на брду које окружује Свету Петку, али, нажалост, они су данас непроходни и обрасли, те нисмо били у могућности да у потпуности реконструирамо колорит. Околина и посед манастира су уређени и изграђени су конаци. Приступ комплексу је лакши због изградње пута до манастира, јер се он налази дубоко у планини, удаљен од главних путева. Зеленило и крајолик око цркве се није много променио, али је манастирски комплекс сада опасан зидинама.

4.8. Манастир Привина Глава

Манастир Привина Глава налази се у истоименом селу у општини Шид. Спада у шеснаест фрушкогорских манастира и верује се да је прва црква на том месту подигнута још у дванаестом веку. Саградио ју је властелин Прива, у дванаестом веку, по којем манастир носи име. Манастир је женски, а главна црква посвећена је Светим арханђелима Гаврилу и Михајлу. Манастирски комплекс је страдао у току Другог светског рата, касније је обнављан, али је у периоду од 2002–2017, за време игумана Гаврила, највише изграђен и придодати су му конаци и још три цркве: црква Богородичиног покрова, црква Светог Георгија и Црква уздизања часног крста, која се налази на брду изнад манастира. Верници издалека долазе како би у овом манастиру потражили лек и душевни мир, а познат је и по исцељењима болесника.

Компарација слике из Галерије и фотографије манастира Привина Глава најбоље илуструје оно чиме се ми у раду бавимо, јер се јасно може видети и онај манастир који је гледао Сава Шумановић, али и оно што је дограђено у годинама после њега. Пре свега, то су конаци, бедеми око манастирског комплекса и нови црквени торањ. Кров старе цркве је промењен, а она се више не види цела, јер је сакрива новоизграђена зграда у којој се, између осталог, налази сувенирница. Ако гледамо боје на слици, можемо видети како су оне јарке и топле, а цели предео окупан сунцем. Такође, зеленила на прилазу капији више нема, као ни дрвећа са слике.

Цртеж који представља старији изглед манастира³ настао је неколико година после Шумановићеве слике, о чему нам говори чињеница да на њему видимо конাকে, којих на пејзажу нема. Ипак, црквени торањ и капија манастира су исти, црква се види у целости, а комплекс је мање уређен, из чега закључујемо да је скица приближнија Шумановићевом, него садашњем времену, те као таква може послужити као референца у одређивању до које мере Шумановићеве пејзаже можемо сматрати историјским сведочанствима о некадашњем изгледу Шида и околине. Као што се може видети, сличност је велика и неоспорна.

³ Цртеж преузет 5. 2. 2022. са сајта: https://www.autotourist-ns.com/izleti/manastiri-svete-fruske-gore/?fbclid=IwAR1KTMH7ujaorlJQ38sZHMgGYeVMzszPot7cefv_XW-cgIrrQjX1MC4kqjqA

5. ПЕЈЗАЖИ ПРИРОДЕ

Природа је оно што је Саву Шумановића истински фасцинирало у Шиду и њој је посветио готово читав свој десетогодишњи опус. Наравно, истовремено је сликао и актове, портрете и сцене из свакодневног живота, али крајолици и његова жеља да овековечи своју варошицу су оно по чему је он посебно познат. „Главна и најприснија чар Шумановићевих пејзажа је, међутим, у њиховој дубокој личној инспирацији, у оном ганутом, устрепталом лиризму, са којим уметник посматра и проживљује природу, пределе и хоризонте – да би нам их, после, на својим платнима, приказао озарене и преображене неким неодрживим носталгичним сјајем“ (Манојловић 2019: 36). Шумановић је веома волео да запрегом путује кроз Срем и посматра околину, коју ће касније скицирати, а потом насликати. Испоставило се да је овом својом мисијом исписивао историју једног краја који је данас готово непрепознатљив, а његове слике су нам једини увид у то како је некада изгледао. Због овога, али и назива слика који не садрже детаље о месту које представљају, тешко је са сигурношћу тврдити шта је насликано, већ можемо само претпостављати.

5.1. Илочки друм

Предео који је насликан на слици *Илочки друм зими* лоцирали смо по сличности терена и по томе што се пут између Шида и суседног села, Беркасова, који води ка Илоку и данас зове Илочки друм. Као и на свим пејзажима, можемо приметити значајне промене у изгледу града. Стари, земљани пут је асфалтиран и проширен, око њега су никле улице, па се околина не види од нових кућа. Дрворед који заузима леви део слике више не постоји. *Илочки друм зими* који се налази у Галерији слика у Шиду је један од Шумановићевих зимских пејзажа на којима доминира бела боја и игра светлости. Текстура слике је готово прозирна, платно изравнано и нема рељефне структуре. „Одличан је и Илочки пут из 1942, са дрворедима и дугим путем под снегом који се пење и губи у хоризонту“ (Протић 2019: 112). Куће и фигуре у позадини су нејасне, сликане дебелим, тамним линијама. Црне гране висо-

ког дрвећа сежу скроз до светлог неба и чине фин контраст. Иако је зима и снег, дрвеће није потпуно голо, већ нам зелене, жуте и розе нијансе међу крошњама показују да оно још увек има лишће. Слика је настала 1942. године, непосредно пред Шумановићеву смрт, тако да је једна од његових најзрелијих и најуспешнијих радова. Слика се чува у Галерији у Шида.

5.2. Пут за Бапску

Бапска је место у данашњој Републици Хрватској, у близини Илока, ка којој води један од путева из Шида. Путић који се види са стране водио је до села Беркасово, али он данас не постоји. На слици се види претежно раван терен са малим таласањима пута. Пут је земљани и фигуре жена њиме иду пешке. Није честа појава да се људи појављују на Шумановићевим пејзажима, али као што видимо, када се појаве, они су далеки, нејасних обриси и потпуно утопљени у слику.

Исто као и остали путеви, овај и данас постоји, само је асфалтиран и сређен. Није један од главних путева и не користи се често. Околина пута није добро одржавана, па уместо дрвећа сада може да се види жбунасто растине и сува трава поред пута.

5.3. Предео са црквеним торњем

Цркве и манастири се неретко појављују на сликама из шидског периода, али није увек лако утврдити о којој се цркви ради, нити са које позиције је слика настала. На слици *Предео са црквеним торњем* највероватније видимо православну цркву у селу Беркасову, сликану из даљине, односно са летњег пута који је некада постојао и пролазио кроз шуму. На слици се виде разбацане кућице у долини, сеоска црква и пошумљено брдо које се издиже у позадини. Овај крајолик је данас сасвим другачији. Црквени торањ је и даље на истом месту, али пут који се на слици види не постоји, већ је претворен у њиву. Више се не може прићи толико близу обронцима села да се оно види, већ се само може назрети црква у даљини. Предео је знатно више монотон, јер је сва земља гола и претворена у

обрадиве површине. Морамо узети у обзир и разлику у годишњим добрима. Слика је настала, вероватно, у лето, док фотографија приказује изглед пејзажа зими.

5.4. Летњи пут за Липовачу

Липовача је назив за део Фрушке горе који се налази на домак Шида. Име је добила по липовим шумама. У прошлости је била веома важна за социјални живот становника. Била је често место окупљања, уређена и омиљено место за шетњу по лепом времену. Данас је изгубила на значају, али не потпуно. Већина Шиђана на Липовачи има викендице у којима проводи викенде, али, мимо приватних поседа, о самој шуми се не брине толико, па су и путеви до ње ретко коришћени.

Летњих путева за Липовачу било је неколико и Шумановић их је радо користио у својим шетњама и возњама колима са коњима. На приложеној слици види се пут који води од потеса Бељњача до шуме. Као и са већином крајолика, овај је готово потпуно измењен сечом дрвећа, преоравањем земљишта и изградњом викендица дуж пута. Ипак, пут је и даље употребљив и проходан и, како се чини, сам по себи непромењен.

У позадини се поново види црквени торањ и удаљено село, Беркасово. То је исти предео као на слици *Предео са црквеним торњем*, само насликан са веће удаљености и из другог угла. Овде видимо поменуто Шумановићеву тенденцију да исте мотиве наслика на више слика, само у измењеном окружењу.

Компарација слике *Багреми уз ливаду* са фотографијом одлично показује раније изнету тезу да је у протеклим годинама свако слободно земљиште претворено у оранице. У овом случају, нема више ни ливаде, ни летњег пута, а ни багремова. Свакако да би фотографија била веселија да је настала када крошње озелене, али то не смањује утисак огољености. Шумановићев пејзаж приказује сунчан, летњи дан и само гледањем можемо да осетимо атмосферу и мир који овај поглед доноси. Дуга сенка на путу показује да је дрвећа било скроз уз пут и да је оно пружало хлад и заклон за свакога ко би кренуо у шетњу. Чисто, светло небо и контраст сенке и делова слике на којима сунце обасјава крошње и траву потврђује претходну

тезу да се ради о ведром дану у току лета. Судећи по сенкама дрвећа, сунце сија са истока, па би доба дана на слици могло бити касно преподне.

Линија која раздваја сенку и светло је, у исто време, и линија која раздваја топле и хладне тонове. Она је јасна и равна и дели слику на два неједнака дела. Део на којем светлост несметано обасјава делове ливаде заузима већи део слике, док је онај хладнији, на којем се зраци, као нијансе жуте боје, тек пробијају кроз крошње мањи и ближи посматрачу.

5.5. Брдо Бељњача

Бељњача је потез који се налази на североисточном крају Шида. Терен је претежно равничарски, али га ремети брдо које је Шумановић насликао на слици *Снег на Бељњачи*. Ово брдо је остало релативно исто као што је било некада, само се значајно више уклапа у околину, јер је обрасло растињем. Брдо је богато жутом земљом која се користила за производњу цигала на старој циглани, тако да се оно због експлоатације и одрона земљишта знатно смањило.

На слици видимо поток Шидину који је плитак али местимично пресеца терен. Он је данас потпуно пресушио и једини доказ да је икада био ту је мост који се такође може видети на неким сликама Саве Шумановића. О великој промени предела говори нам и чињеница да је Бељњача у годинама после Шумановића постала депонија отпада. Сада је потпуно очишћена, али запостављена.

5.6. Мостови

Код Саве Шумановића мотив моста је нешто што се стално враћа и понавља. Још из париских периода имамо слике које показују мостове на Сени, а проналазимо их насликане и у свим сликарским стиливима којима се сликар служио. Слике на којима су мостови на шидском потоку Шидини могу се, због колорита и броја промена које можемо приметити, издвојити као засебна подтема шидског периода.

Сви мостови у Шиду су, у време када су сликани, били истоветни. Они су у току Другог светског рата оштећени, па касније поправљани и дограђивани. Самим тим, данашњи мостови нису они које је сликао Шумановић, али се налазе на истом месту и неке сличности и даље могу да се уоче.

И на овом примеру је урбанизација оставила трага, па је оно што је некада била природа и земљани пут претворено у асфалтирану улицу. На сликама се чини као да су мостови ван града, јер су кровови најближих кућа тек видљиви у позадини, али данас су око скоро свих никла насеља и улице. Видимо да је Шидина, која је некада бујала и плавила подручје, као вид заштите, омеђена, али, парадоксално, у њој има приметно мање воде него на било којој слици. Већ смо код поглавља о потезу Бељњача приметили нестанак овог потока. Тешко је замислити да су се у води са фотографије некада купали људи, јер је она сада тако плитка, да готово ништа сем муља није остало. Поред тога о Шидини нико више не води рачуна, па је она прљава, загађена и пуна отпада. Мостови се, поред пејзажа, могу уочити и на неким сликама из циклуса *Шидијанки*. Сам Шумановић, пишући о овом циклусу, каже како се у Шидини купају деца и младе девојке.

Мостови на сликама највероватније нису исти мост и налазили су се на различитим местима, како један од другог, тако и од фотографисаног моста. Слика *Шидски шор у снегу* највероватније приказује мост са слике 39, али из друге перспективе, док је на другим сликама приказан мост са слике 40. Овај мост је уједно и најаутентичнији, будући да му фали само ограда, која је срушена у току рата. Због овога не можемо се превише освртати на крајолик, јер бисмо у том случају поредили различита места, па би закључци били погрешни.

Оно на шта се можемо осврнути су боје, јер су слике доволно сличне да приметимо разлике у приказивању летњег и зимског пејзажа. На летњем су боје топле, младо зелена и жута доминирају, видимо сенке које баца крошња дрвећа, па можемо одредити и доба дана које је насликано. Светлост долази са леве стране слике, па је ово предео у послеподневним часовима. На зимском пејзажу нема тако изражених сенки, слика је мрачнија, а светлост долази од неба и белине снега.

У контрасту са том белином, околно дрвеће има веома тамне боје, које у неким моментима скроз прелазе у црну. *Шидски шор у снегу* има нешто блажи колорит, небо је плавичасто-пастелне боје, а голо дрвеће није толико тамно, већ су коришћење светлије нијансе браон боје, као и за ограду моста и кров куће.

Слика *Мост на Шидини (Багреми крај потока)* била је поклон сликареве мајке Јосипу Брозу Титу, па се данас чува у Музеју историје Југославије у Београду. *Мост на Шидини у снегу* налази се у приватном власништву породице Мартиновић из Београда. Слика *Шидски шор у снегу* може се видети у Музеју савремене уметности у Београду.

5.7. Гибарачки пут

Путеви и пејзажи око путева били су чест мотив на Шумановићевим сликама. Није лако одредити тачну локацију која је насликана, будући да је изглед околине знатно измењен, а дрвеће или друге одреднице којима бисмо се водили нису довољно одређени, или више одавно не постоје. Путевима којима се Шумановић кретао у потрази за инспирацијом били су стари, колски путеви, најчешће шумски, споредни и ретко коришћени. Од онда па до данас, ситуација се променила. За потребе друмског саобраћаја путеви су проширени, на уштрб околног дрвећа и природе. Такође, велики део околине око пута претворен је у оранице за пољопривреду. Ипак, имена деоница путева, најчешће називана према местима до којих воде, остала су до данас, па само можемо покушати да нађемо сличан предео и претпоставимо да би то могао бити крајолик са слике.

Слика *Гибарачки пут* налази се у приватном власништву. Дрво са слике је, вероватно, брест који се налазио негде поред пута. Данас на том путу нема брестова, али смо покушали да реконструишемо изглед терена према положају кривине и узвишења на путу. Није познато да ли је Шумановић био инспирисан причом о старом шидском (или гибарачком) бресту, који се налазио негде на овом путу. Брест је изгорео 1934, а слика настала 1939. године, па ово и не би било немогуће.

Ипак, Шумановићево дрво је мало у односу на димензије старог бреста, за који се говорило да треба шест људи да му се обухвати дебло, а према неким подацима, био је виши од 50 метара. Ово дрво имало је магијску функцију, јер се веровало да око њега ноћу играју виле, а људи су се под њим молили, љубили га и долазили из далека да би га видели. Не можемо са сигурношћу тврдити да ли ово дрво има икакве везе са Шумановићевом сликом, али он је засигурно знао за шидски брест.

Као и на већини слика, и на овој је небо ведро, боје светле и веселе. Годишње доба је позно лето или рана јесен, а дрво у свом најлепшем издању, са бујном крошњом. По палети боја се истиче од остатка пејзажа, у којем доминирају тонови зелене. Стабло је браон, са местима непомешане беле боје, која одаје утисак сјаја и здравља дрвета. По положају врха крошње и класја, рекло би се да дува лагани ветар.

5.8. Двориште породичне куће

Слика *Иза куће у Шиду*, која се налази у Галерији у Шиду, показује нам поглед на двориште породичне куће Шумановића и данас се налази у оквиру спомен-куће Саве Шумановића у Шиду. Неколико објеката је дограђено на плацу који припада кући или је некада припадао Шумановићима, а данас је власништво других људи. Такође, палета боја слике и фотографије је различита, због непоклапања у годишњем добу. Ипак, изглед дворишта се није много променио, али се околина иза куће променила и изградила, па је поглед нешто другачији. Сходно томе, са истог положаја не може се више видети стог сена, башта и жене које ручно перу веш, већ прометна улица, поток који је готово пресушио и велика спортска хала.

На слици доминирају хладни тонови зелене боје која у позадини благо прелази у плаву, па се топла, жута боја земље визуелно истиче као центар слике. Небо је светло, сивкасто-бело, али оно не заузима велики део слике и покривају га крошње дрвећа. Жута боја на стогу сена је мешана са црном, тако да се добија тамнија нијанса. Розе и црвена хаљина жена у позадини разбија тамне боје, иако се женске фигуре не виде јасно и детаљно.

5.9. Адашевачки пут

Две слике Саве Шумановића које су се нашле у овом раду налазе се на путу који се назива Адашевачким, јер води ка истоименом селу. Прва је *Липе на станици у Шиду* која се налази у Галерији у Шиду и где је пут само споредни део пејзажа, а централни су липе које су некада постојале уздуж пута за шидску железничку станицу. На овој слици видимо кривину са које може да се скрене десно, пратећи липову алеју и лево, преко пруге, куда се стиже на место на коме се налази кривина са друге слике. Као и на свим осталим сликама, не може а да се не примети мањак зеленила, нове зграде које су никле уз пут, као и проширеност пута ради друмског саобраћаја. Друга се налази нешто даље, а слика се чува у Народном музеју у Београду. Обе кривине би се боље виделе када би биле фотографисане са неке узвисине или из птичије перспективе, управо због те ширине друма, па се окука много боље примети голим оком и тешко хвата на камери.

Период године у којем су слике настале је лето, или рана јесен, за слику *Липе на станици у Шиду*, судећи по неким пожутелим крошњама, и јесен на слици *Јесењи пут*. Боје које доминирају на обе слике су боје дрвећа и земљаног пута, које су прошаране нијансама других боја које представљају фасаде зграда у даљини или поред пута. На слици *Јесењи пут* можемо чак и оквирно утврдити доба дана које је приказано, судећи по сенкама које баца дрвеће и бандера. Сунце је ниско и на западу, па се ради о касним послеподневним часовима.

6. ШИД И САВА ШУМАНОВИЋ

Галерија слика „Сава Шумановић“ у Шиду основана је 1952. године, када је сликарева мајка, Персида Шумановић, граду Шиду завештала 420 слика свог покојног сина. Намера иза овог чина је жеља да успомена на њега остане жива. Саму идеју о оснивању галерије имао је и сликар, будући да није имао наследнике, па је желео да своја дела остави онима који се на тим делима и налазе. Сматрао је да нико други неће боље разумети његово сликарство од Шиђана, који познају крајеве које је сликао. Желео је, како каже, да Срему остави

оно што до сада није имао, и што, да њега нема, никада не би ни имао. Овај догађај је најзначајнији за баштињење слика Саве Шумановића, пошто је он у послератном периоду био готово заборављен и скрајнут са ликовне сцене. Питање је да ли би се ико сетио оних неколико успешних галерија, да његова мајка није покренула иницијативу за отварање Галерије. Оснивањем галерије Шумановићевих слика обележена је деценија од његове смрти, а за посетиоце су просторије биле отворене од 1960. године. Већ крајем Другог светског рата, 1946. године Шумановићева мајка је покушала да оствари ову замисао и преко иследника Душана Бабића који се заузео за идеју о галерији код надлежних органа у Београду. Писмо које Бабић шаље у Београд је веома значајан документ, јер он сведочи о томе да је Персида Шумановић носилац ове иницијативе, а то звање се, током историје, приписивало многим Шиђанима.

Поред слика, Персида Шумановић је тестаментом граду Шиду завештала и породичну кућу, која је претворена у изложбени простор, и осам јутара винограда на потесу Ашман, како би галерија имала од чега да се издржава. Она овим документом забрањује да се слике њеног сина икада износе из Шида. У њему се наводи: „За уређај музеја поклањам моју кућу у Шиду, где ће се музеј уредити, с том жељом да слике тамо стално остати морају, никуд да се преносити несмеју, ни на изложбе, ни у друге музеје, већ да за сва времена остају граду Шиду“ (Фајфрић 2009: 106). Захтев Персиде Шумановић не поштује се у потпуности, пошто се слике износе с времена на време, како би биле излагане у другим градовима, али ова жеља је, на неки начин, осигурала опстанак Галерије. Фебруара 2021. године општини Шид је стигао допис од Министарства културе и информисања, са понудом да се оснивачка права за ову установу пренесу са локалне самоуправе на Републику Србију. Притом, у допису се не гарантује да ће Галерија остати у Шиду, већ је план био да се она измести у Београд. Општина Шид више не би имала утицаја на то како се управља фондом Галерије, нити Шумановићевом заоставштином. Како би овим чином даровница Персиде Шумановић била нарушена, а самим тим и основни услов за оснивање Галерије слика „Сава Шумановић“, и она сама би престала да постоји.

Република Србија, као ни Покрајина никаквим средствима не пружају помоћ Галерији. Грађани Шида су на ову вест веома бурно реаговали, јавно се изјашњавајући на друштвеним мрежама и планирајући протесте ако се са иницијативом настави.

Персида Шумановић је тестаментом одредила и име спомен-установе свом сину. „Назив музеја мора бити: *Музеј Саве Шумановић*, или *Галерија слика Саве Шумановић* и од тога не одступам“ (Фајфрић 2009: 106).

Уметнички фонд Галерије у Шиду броји 417 дела, од тога 350 слика урађених техником уља на платну и 67 скица у разним техникама (цртеж, пастел, акварел, разблажена темпера). Простор за излагање је мали, па је у сталној поставци изложен мањи број слика Саве Шумановића. Галерију годишње посети у просеку 50.000 посетилаца.

Галерија је под заштитом Завода за заштиту споменика културе Сремска Митровица и сматра се непокретним културним добром од великог значаја. У власништву установе је и спомен-кућа породице Шумановић, у којој су сликар и његова мајка живели. Намештај у кући је аутентичан, као и атеље у којем је радио.

Меморијал Саве Шумановића је манифестација која је основана 1962. године са циљем да промовише лик и дело Саве Шумановића. Одржава се сваке треће године и до сада их је било 17. Последњи је одржан 2017. године, док је наредни планиран за 2020. годину, али је због пандемије отказан. Циљ Меморијала није увек у потпуности испуњаван, повремено су се учесници више занимали за гозбу која следи после и за приватне приче, него за озбиљне разговоре о статусу уметности Саве Шумановића, али су, са друге стране, неки други меморијали били и више него успешни. По правилу је идеја која претходи меморијалу много гламурознија од реализације, али свакако и само окупљање у Шумановићево име, спомињање у медијима и организовање изложби са порастом посећености, доприноси очувању спомена на Шумановића, тако да можемо рећи да меморијали служе својој сврси.

Први Меморијал из септембра 1962. године започео је откривањем бисте Саве Шумановића, која је постављена испред гимназије која носи сликарево име, а данас се налази у двори-

шту Галерије у Шиду. Биста је рад академског вајара Николе Коке Јанковића. Такође, организована је и покретна изложба која је у многим градовима у Србији промовисала Шумановићево дело.

Други Меморијал одржан је 1965. године. Тема је била ликовна критика у Србији, а приказан је и већ поменути документарни филм аутора Александра Петровића *Путеви Саве Шумановића* који се бави животним путем и стваралаштвом сликара и који је погледало преко 3000 Шиђана.

На седмом Меморијалу је отворена реконструисана спомен-кућа Шумановића и обележено је четрдесет година од смрти сликара и тридесет година од оснивања Галерије.

Остале меморијале обележиле су изложбе Шумановића и његових савременика Петра Лубарде, Јована Бијелића, Петра Добровића, Милана Коњовића, Марка Челебоновића, Ивана Табаковића, Пеђе Милосављевића, Вељка Станојевића, Мила Милуновића, Зоре Петровић, Ивана Радовића, Михајла Петрова, Стојана Аралице, Живорада Настасијевића, Бранка Поповића, Моше Пијаде, затим изложба Надежде Петровић, разне радионице, ликовне колоније и разговори о побољшању статуса Шумановићевих слика као баштине и обележавање јубилеја.

Ликовна колонија На путевима Саве Шумановића постоји већ 26 година и налази се у покровитељству Општине Шид, Културног центра Шида и Галерије слика „Сава Шумановић“. Уметници долазе из разних делова света, чак и из Јапана или Русије. Они прате начин стварања сликара у последњем стваралачком периоду и у свом маниру сликају слике у амбијенту у којем је и Шумановић то чинио. Сlike се потом излажу у Галерији или Културном центру и посетиоци могу да их виде. На овај начин је Галерија прикупила преко пет стотина радова, које ће, уз већ добијену сагласност аутора, продати на јавној аукцији. Од зарађеног новца Општина Шид планира да дигне споменик Сави Шумановићу.

7. ЗАКЉУЧАК

На крају рада можемо закључити да је Шумановићев опус веома вредан, али неистражен. Премало је поузданих података, а у већини случајева их нема уопште. Потешкоће са којима смо се у раду сусрели су свакако утицали на количину информација које смо могли да прикупимо.

У складу са тим, закључујемо да је Шумановићеве пејзаже могуће реконструисати до одређене мере, али и као такви нам много говоре о његовом сликарству, намерама и сферама интересовања. Такође видимо колико се изглед неког краја може променити до препознатљивости за релативно кратко време. Показало се да су урбани пејзажи погоднији за реконструкцију, јер грађевине и улице боље подносе проток времена, па чак и када су потпуно измењени, могу да сачувају неку препознатљиву особину. Пејзажи природе су знатно тежи за лоцирање, самим тим што ни они сами најчешће не садрже карактеристике по којим бисмо их могли разликовати од осталих крајолика, а посебно након више од пола века, после дуготрајног процеса урбанизације и претварања сваког слободног дела земље у оранице. Шумски и споредни путеви који више нису у употреби или се не могу прилагодити за аутомобилски саобраћај зарасли су или су преорани, у сваком случају заборављени. Исто је и са неименованим воћњацима, салашима и њивама. Иако у себи носе некадашњи изглед околине, највећи број Шумановићевих пејзажа сада су само то – пејзажи. Не можемо знати како су у стварности изгледали, нити где су били, па самим тим можемо замислити да и нису постојали, или их видети у сваком дрвету поред пута, свакој шуми и пласту сена.

Добро је што је Шумановић овековечио нетакнуту природу, обронке планине и некадашњи, руралнији изглед Шида, јер се он данас знатно изменио, због изградње, урбанизације и повећања обрадивих површина, а све то на рачун природе и крајолика. Ово је довело до тога да град изгуби своју некадашњу аутентичност и изглед мирне варошице, на преласку из села у град. Такође, чита је и небрига за околину места које је Шумановићу било лепше и светлије и од Париза, од стране данашњих Шиђана, јер много је места на којима се види смеће,

висока трава и непроходно шибље. Шиђани много дугују Сави Шумановићу, али, и поред свих напора, не чине довољно да он буде признат, препознат и цењен, а самим тим проучаван, како то бива са осталим сликарским генијима.

Локализацијом пејзажа можемо реконструисати Шумановићево кретање у потрази за инспирацијом. Закључујемо да се он више кретао ка северним крајевима града и селима која се налазе на обронцима Фрушке горе, у односу на она која су у равници. Ишао је осамљеним, шумским путевима и дуго посматрао природу, затим је скицирао у својој глави, па на папиру. Тек након овог дугог и постепеног процеса одлучивао је који пејзаж вреди насликати, а затим га предано сликао.

ЛИТЕРАТУРА

- Башичевић 1997:** Dimitrije Bašičević, *Sava Šumanović: život i umetnost, drugo dopunjeno i prošireno izdanje*, Novi Sad: Vojin Bašičević i Prometej.
- Буројевић 2006:** Весна Буројевић, *Сава Шумановић: светлост Срема*, Шид, Горњи Милановац: Културни центар Горњи Милановац и Галерија слика „Сава Шумановић“.
- КШ 2019:** *Књига о Шумановићу*, по избору Драгана Лакићевића и Мила Ломпара, Београд: Српска књижевна задруга.
- Миљковић 2007:** Љубица Миљковић, *Сава Шумановић: препуштање нацији = Sava Šumanović: surrendering to the passion*, Шид, Београд: Галерија слика „Сава Шумановић“.
- Протић 1985:** Миодраг Б. Протић, *Сава Шумановић = S. Šoumanovitch*, Шид, Београд: Галерија слика „Сава Шумановић“.
- Сремац 2022:** Радован Сремац, „Легенда о ‘Шидском бресту’“, *М новине*, број 1049, Сремска Митровица, стр 30–31.
- Фајфрић 2009:** Жељко Фајфрић, *Шидски медаљони 2*, Сремска Митровица: Табернанкл.

LOCALIZATION OF THE LANDSCAPES OF ŠID
BY SAVA ŠUMANOVIĆ

Summary

Sava Šumanović (1896–1942) is one of the most influential modern serbian painters. In this paper we focused the analysis on the last period of his work, that was, at the same time, the most prosperous. The main topic of the paper is comparative analysis of the landscapes by Šumanović and the present-day appearance of those landscapes. With that in mind, we looked into the painting technique, all the elements that are present, as well as the general features of the painter's oeuvre.

Key words: Sava Šumanović, painting, nature landscape, urban landscape, Šid, photography.

Anđela Raketić

ПРИЛОГ

ШИДСКИ ПЕЈЗАЖИ САВЕ ШУМАНОВИЋА

аутор фотографија **Анђела Ракетић**

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Слика 1. С. Шумановић, *Шидска црква*, уље на платну, 1940.

Слика 2. Разгледница са почетка 20. века
на којој се налази шидска црква

Слика 3. Фотографија шидске цркве, настала 5.2.2022.

Слика 4. С. Шумановић, *Позна јесен*, уље на платну, 1934.

Слика 5. Фотографија старе железничке станице у Шиду

Слика 6. Фотографија железничке станице, настала 26.2.2022.

Слика 7. С. Шумановић, *Стара циглана*, уље на платну, 1932.

Слика 8. С. Шумановић, *Штурмова циглана под снегом*, уље на платну, 1942.

Слика 9. Фотографија места на којем је била циглана,
настала 2.2.2022.

Слика 10. С. Шумановић, *Јесен код старог Козјаковог гувна*,
уље на платну, 1934.

Слика 11. Фотографија улице Огњена Приче,
где се налазило гувно породице Козјак, настала 2.2.2022.

Слика 12. С. Шумановић, Улица у Шиду под снегом,
уље на платну, 1940.

Слика 13. С. Шумановић, Улица у Шиду, уље на платну, 1939.

Слика 14. Фотографија куће која је саграђена
уместо оне приказане на сликама, настала 2.2.2022.

Слика 15. С. Шумановић, Доњи шор у Шиду, уље на платну, 1940.

Слика 16. С. Шумановић, *Шид под снегом*, уље на платну, 1935.

Слика 17. Фотографија Доњег шора у Шиду, настала 2.2.2022.

Слика 18. С. Шумановић, Црква Свете Петке у околини Шида, уље на платну, 1939.

Слика 19. Фотографија цркве Свете Петке, настала 2.2.2022.

Слика 20. С. Шумановић, *Манастир Привина Глава*,
уље на платну, 1942.

Слика 21. Цртеж манастира Привина Глава

Слика 22. Фотографија манастира, настала 2.2.2022.

Слика 23. С. Шумановић, *Илочки друм зими*, уље на платну, 1942.

Слика 24. Фотографија деонице пута који носи назив Илочки друм, настала 28.2.2022.

Слика 25. С. Шумановић, *Вече у пољу*, уље на платну, 1938.

Слика 26. Фотографија пута који је насликан на слици,
настала 2.2.2022.

Слика 27. С. Шумановић, *Предео са црквеним торњем*,
уље на платну, 1932.

Слика 28. Фотографија на којој се види торањ цркве са слике,
настала 2.2.2022.

Слика 29. С. Шумановић, *Предео из Срема*, уље на платну, 1934.

Слика 30. Фотографија предела који је насликан на слици *Предео из Срема*, настала 2.2.2022.

Слика 31. С. Шумановић, *Багреми уз ливаду*, уље на платну, 1942.

Слика 32. Фотографија ливаде са слике *Багреми уз ливаду*, настала 28.2.2022.

Слика 33. С. Шумановић, *Снег на Бељњачи*, уље на платну, 1933.

Слика 34. Фотографија брда Бељњача, настала 28.2.2022.

Слика 35. С. Шумановић, *Мост на Шидини (Багреми крај потока)*, уље на платну, 1939.

Слика 36. С. Шумановић, *Мост на Шидини у снегу*, уље на платну, 1933.

Слика 37. С. Шумановић, *Шидски шор у снегу*, уље на платну, 1939.

Слика 38. Стара фотографија моста у Шиду, настала после Другог светског рата

*Слика 39. Фотографија моста на Шидини
у близини куће Шумановића, настала 2.2.2022.*

*Слика 40. Фотографија моста на Бељњачи,
настала 28.2.2022.*

Слика 41. С. Шумановић, *Гибарачки пут*, уље на платну, 1939.

Слика 44. Фотографија дворишта из спомен-куће Саве Шумановића, настала 28.2.2022.

Слика 43. С. Шумановић, *Иза куће у Шиду*, уље на платну, 1939.

Слика 44. Фотографија дворишта из спомен-куће Саве Шумановића, настала 28.2.2022.

Слика 45. С. Шумановић, *Јесењи пут*, уље на платну, 1941.

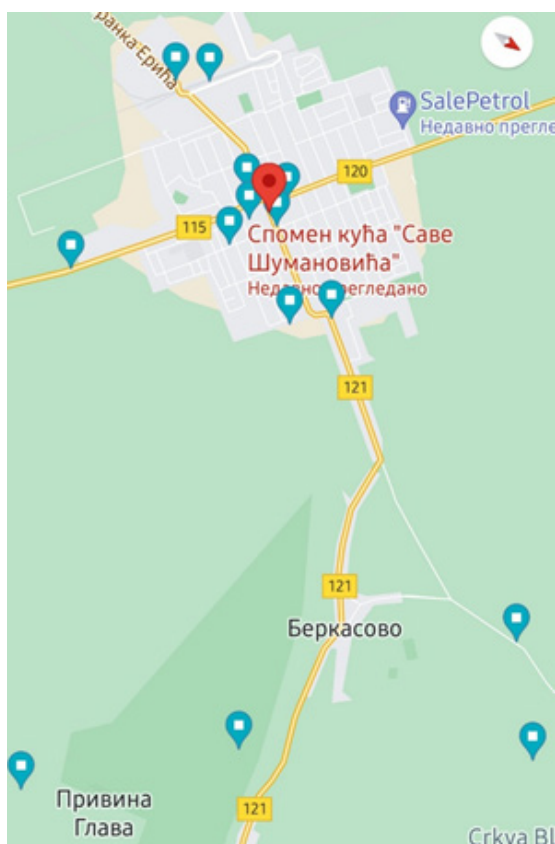
Слика 46. Фотографија кривине са слике *Јесењи пут*, настала 28. 2. 2022.

Слика 47. С. Шумановић, Липје на станици у Шиду, уље на платну, 1940.

Слика 48. Фотографија кривине која се налази на слици Липје на станици у Шиду, настала 28. 2. 2022.

Слика 49. Мапа са означеним местима на којима су слике обрађене у овом раду

Ђурђа Светозаревић

Заједнички студијски програм психологија Универзитета у Крагујевцу

Ментор: доц. др Бојан Марковић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

СПОМЕНИЧКИ КОМПЛЕКС У ШУМАРИЦАМА

Сажетак: Крагујевачке Шумарице постале су заштитни знак града уз споменике подигнуте у знак сећања на цивилне жртве из Другог светског рата, у оквиру Спомен-парка „Крагујевачки октобар“. Међутим, на простору који обухвата Спомен-парк се, осим десет споменика постављених у периоду 1959–1994, налазе и три споменика из периода 1866–1924, махом занемаривани, иако су од великог значаја за културно-историјско наслеђе града. У овом раду нарочито је посвећена пажња овом културном добру. Дат је опис свих споменика и обухваћен је временски период који превазилази један век значајних историјских догађаја иза којих су подизани спомени пострадалима у оквиру 352 хектара парка Шумарице.

Кључне речи: Шумарице, ослободилачки ратови, Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, Споменици из периода Споменици из периода 1959–1994, Споменик стрељаним ђацима и професорима.

1. УВОД

Назив крагујевачког насеља Шумарице често се узима за синоним Спомен-парка „Крагујевачки октобар“ који је тог насеља део, а представља меморијални простор где су 21. октобра 1941. стрељани и касније у 29 масовних гробница сахрањени Крагујевчани. Спомен-парк основан је 1953. године и у оквиру њега је до данас подигнуто 10 споменика, а за ауторе генералног урбанистичког плана парка били су изабрани

архитекте Михаило Митровић и Радивоје Томић. Међутим, на простору меморијалног парка се, осим споменика из периода 1959–1994. подигнутих у знак сећања на догађаје и жртве из Другог светског рата, налазе и споменици настали у периоду 1866–1924, као заоставштине Ратова за ослобођење и уједињење (1912–1918). У овом раду бавићемо се споменицима из оба периода, због чега је неизбежно нагласити њихову територијалну повезаност коришћењем назива Шумарице за простор на коме се налазе, уместо Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, како се тај назив повезује са споменицима насталим после Другог светског рата.

2. СПОМЕНИЦИ ИЗ ПЕРИОДА 1866–1924.

У периоду од 1866. до 1924. у Шумарицама бивају подигнута три споменика: Старо војничко гробље, Камени лав (1905) и Споменик стрељаним Словацима (1924). Првобитно су Старо војничко гробље и „Словачко гробље“ имали искључиво практичну примену – Старо војничко гробље је представљало само простор за сахрањивање војних лица, да би након балканских ратова, Првог и Другог светског рата попримило изузетан социолошки и културолошки значај; с друге стране на „Словачком гробљу“ су сахрањени словачки и чешки војници стрељани у Првом светском рату, а по завршетку рата на том месту је подигнут споменик, па је и само гробље претворено у меморијални комплекс.

2.1. Старо војничко гробље

За годину настанка Старог војничког гробља у Шумарицама узима се 1866. (Карамијалковић 2020: 28) када је прва особа сахрањена на гробљу – питамац Живоин [sic!] Јовановић, преминуо 11. септембра по јулијанском, односно 30. августа по грегоријанском календару, у осамнаестој години живота. Имајући у виду да се процењује да је на гробљу сахрањено 3500 југословенских, 1000 аустроугарских, 361 немачких и шест совјетских војника, што укупан број сахрањених на Старом војничком гробљу доводи до приближно

5000 лица, може се сматрати је оно „најстарије гробље сталног карактера у Србији [...], али и највеће“ (Карамијалковић 2020: 190).

Обележених гробних места на Старом војничком гробљу данас је 260, а разликују се следећа обележја, при чему Карамијалковић напомиње да су одређена места обележена на више начина: 157 надгробних споменика који се међусобно разликују по величини (дужине белега варирају од 25cm до 70cm, ширине се крећу између 5cm и 30cm, а висине од 30cm до 170cm) и коришћеним материјалима (камен пешчар, мермер, руднички вулкански камен), 6 постамената без надгробног споменика издигнутих изнад земље, 45 гробних плоча од којих је већина личи на трапез чије димензије такође варирају (130–210cm висина, 45–75cm ширина), 2 камена опсега без гробне плоче код којих се унутар бетонског оквира налази земља уместо плоче, 89 првобитно дрвених крстова који су замењени бетонским и 55 хумки од земље полукружног облика (Карамијалковић 2020: 168).

Камени надгробници распоређени су у групе према свом облику и раздобљу у коме су настали. Према облику се разликују стеле¹ (којих има 27), крстови (30), обелиски² (10), мешовити³ (82) и аморфни⁴ (8), док према времену настанка разликујемо надгробнике (настале у периоду 1868–1890), затим оне постављене између 1890. и 1910. године и, на крају, надгробнике постављене током балканских ратова, Првог светског рата и у међуратном периоду (између два светска рата). Код треће групе се први пут појављују и надгробници са покојниковом сликом у медаљону.

По питању украса на надгробним споменицима, Карамијалковић истиче:

¹ Усправни правоугаони надгробници са заравњеним врхом (понекад са додатком капе) или заобљеном главом на врху (Карамијалковић 2020: 171).

² Усправни споменици који на врху благим сужавањем формирају пирамидални облик (Карамијалковић 2020: 171).

³ Надгробници облика стеле или обелиска, са придодатим крстом на врху (Карамијалковић 2020: 171).

⁴ Њихов облик је, услед великих оштећења, готово немогуће реконструисати (Карамијалковић 2020: 171).

У погледу орнаментике, надгробни споменици на Старом војничком гробљу украшени су геометријским, биљним, зооморфним и антропоморфним детаљима, културним и верским симболима, предметима из свакодневнице, као и бојом. Геометријски мотиви (цик-цак линије, ромбови, спирале, кругови, розете и троуглићи) најчешће оивичавају тексти крстове, али и друге представе на споменицима. Биљни мотиви су ређи, и са изузетком мотива крста уоквиреног венцем, махом се могу наћи на тзв. „капичарима“ [...] Антропоморфне представе су још ређе, и видљиве су на свега три споменика [...] Код култних и верских симбола доминира представа крста, и готово да нема споменика на коме он није приказан као обавезан, у већини случајева и главни мотив, са превасходном улогом ознаке верске припадности покојника (Карамијалковић 2020: 175–177).

На Старом војничком гробљу се поред 260 гробних места налазе два уметничка споменика – споменик Јосифа Бродила, који није сахрањен на гробљу јер његово тело никада није пронађено, али је споменик постављен на месту где почивају његови саборци и Камени лав, чувар Старог војничког гробља.

2.2. Камени лав (1915)

Скулптура лава у Шумарицама тренутно је најстарији споменик у Крагујевцу (Карамијалковић 2020: 182), уз то је и симболични чувар Старог војничког гробља који се некада налазио у централном делу гробља. Споменик је израђен од мермера и представља лава који лежи на постаменту, главе ослоњене на предње шапе, димензија 2,20m дужине, 1m ширине и 1m висине на предњем делу. Порекло самог споменика није у потпуности разјашњено, па се осим године настанка (1915) зна и да је његову израду поручио краљ Петар I Карађорђевић, те да је Камени лав био део пара који је краљ наменио за своју задужбину, цркву светог Ђорђа на Опленцу. Међутим, није познато да ли је са Опленца скулптура била пренета од стране аустроугарских или немачких власти на Старо војничко гробље касније 1915. године, када су на том гробљу кренули да сахрањују и своје војнике. На гранитном постољу споменика била је уклесана латинска фраза *Pro partia*, а данас је на том месту очувана промена која је направљена након ослобођења – уклесане су уместо латинских, речи „Захвална отаџбина“. Други

лав из пара изгубљен је након што су га Аустроугари понели са собом у току повлачења 1918. године.

Лавови су чести учесници у представама уласка у подземни свет, смрти и гробова, али и капија и улаза уопштено (Карамијалковић 2020: 185). Сличан симболични приступ фигури лава је могуће приметити и код трећег споменика у Шумарицама из периода пре Другог светског рата. На улазу у Меморијални комплекс „Словачко гробље“, пред капијом, налазе се две фигуре лава.

2.3. Споменик стрељаним Словацима (Меморијални комплекс „Словачко гробље“)

Споменик стрељаним Словацима подигнут је 1924. године на месту где су сахрањени словачки и чешки војници који су стрељани 21. јуна по јулијанском, односно по грегоријанском календару 8. јуна 1918. године (Павлик 2017). Тог дана, стрељано је 44 војника, махом словачке националности, који су се побунили против војних старешина.

Меморијални комплекс чине две гробнице, споменик и две фигуре лава испред капије на улазу у комплекс. Централна скулптура комплекса је Споменик стрељаним Словацима, израђен од белог мермера, у виду обелиска на чијем се врху налази бронзани орао. Орао носи венац у канцама и приказан је у тренутку узлетања, раширених крила. Дуж обелиска су уклесани крст и речи „Споменик милој браћи Словацима стрељаним у побуни 21. јуна 1918. год у Крагујевцу“, те имена 44 стрељана војника, а у дну стоје речи „Слава им! Хвала им! Благодарна Шумадија“. Испред улазне капије са леве и десне стране постављена је по једна скулптура лава од белог камена који лежи на постаменту са бакарном плочом на којој је приказ лава уздигнутог на задње ноге (тадашњи грб Чехословачке). Лавови су чувари гробља, али истовремено и симбол чехословачког народа, док орао на обелиску представља српски народ и те три животињске фигуре симболично уоквирују читав меморијални комплекс.

3. СПОМЕНИЦИ ИЗ ПЕРИОДА 1959–1994.

Након Другог светског рата, Крагујевац је постао један од симбола страдања цивила, сурових убистава која су се одиграла 21. октобра 1941. године. Од 1952. године је разматрана идеја претварања простора у Шумарицама у Спомен-парк, а 1953. та идеја спроведена је у дело. У периоду од 35 година подигнуто је 10 споменика различитих аутора, од којих је најпознатији Споменик стрељаним ђацима и професорима из 1963. године, знак сећања на ученике и професоре Прве крагујевачке гимназије који су 21. октобра стрељани. Споменик је постао један од препознатљивих симбола града Крагујевца, као и централна фигура годишње манифестације Велики школски час.

3.1. Споменик бола и пркоса (1959) и Споменик отпора и слободе (1966)

Вајар Анте Гржетић (1920–1992) једини је аутор чија су два споменика постављена у Шумарицама – Споменик бола и пркоса (1959) и Споменик отпора и слободе (1966). Оба споменика била су решења које је Гржетић анонимно послао као одговор на расписан конкурс 1957. године, за споменике који су предвиђени да буду подигнути на месту гробнице Наде Наумовић и гробнице Светозара Драговића (Давидовић 2005: 237). Споменик бола и пркоса, који је први подигнут у оквиру Спомен-парка „Крагујевачки октобар“, постављен је на првобитно замишљеном месту, односно изнад гробног места Наде Наумовић,⁵ док је место за Споменик отпора и слободе, који је требало да се налази код гробнице Светозара Драговића,⁶ у међувремену промењено, те се он налази на месту где је сахрањена група стрељаних људи, махом радника Војнотехничког завода.

Споменик бола и пркоса налази се поред Ердоглијског потока, недалеко од главне стазе за шетаче на почетку Спо-

⁵ Студенткиња медицине коју су ухапсили Љотићевци, стрељана од стране Немаца 21. октобра 1941.

⁶ Секретар МК КПЈ у Крагујевцу, стрељан од стране Немаца 21. октобра 1941.

мен-парка. Представљене су две фигуре, мушка и женска, у тренутку суочавања са смрћу. Женска фигура висока је 3,2m и приказана је у усправном положају, главе забачене уназад и руку прекрштених на грудима, које су истурене напред. Мушка фигура висока је 2m клечи и нагиње се ка женској фигури. Фигуре су исклесане од једног блока венчачког мермера, симболично повезујући их физички као што их тренутак смрти повезује, а према положају се разликују – женска фигура гледа у вис, *пркосно*, док се мушка савија у *болу*, чиме се указује и на психичко стање човека суоченог са смрћу које одликују супротстављена осећања.

Споменик отпора и слободе је, осим промене локације, претрпео и промену имена; првобитно се звао *Страдалник и победник*, да би званичан назив био промењен у Споменик отпора и слободе. Постављен је одмах поред Сушичког потока, на ниско постоље састављено од ломљеног камена и уоквирен шибљем које је посађено око хумке. Споменик је састављен од две целине – бронзане фигуре човека и бетонског обелиска. Бронзана фигура дугачка је 4m, представља човека у лежећем положају оборене главе, ослоњеног на руке у покушају да се подигне са земље, симболично представљајући рањеног војника који умире, док се изнад њега уздиже обелиск од армираног бетона, висок 11m. Основа обелиска је ужа и обелиск се шири у вис, те се при врху он разгранави на два крака. Споменик отпора и слободе је као идејно решење настао у исто време кад и Споменик бола и пркоса, иако се два споменика међусобно поприлично разликују. За израду Споменика бола и пркоса, коришћен је мермер, материјал који је Гржетић преферирао, мада се добро прилагодио коришћењу бронзе и бетона при изради Споменика отпора и слободе (Давидовић 2005: 247). Тематски, Споменик бола и пркоса фокусира се на моменат смрти и жртве, док Споменик отпора и слободе обухвата ширу слику, препознајући наду и ослобођење које долазе након трагичне жртве.

3.2. Споменик стрељаним ђацима и професорима (1963)

Свакако најпознатији споменик у комплексу, који се често узима за симбол града Крагујевца, јесте Споменик стрељаним ђацима и професорима, познат и под називима „V3“ („Пето три“), „Прекинут лет“ и „Птица сломљених крила“. Вајар Миодраг Живковић (1928–2020) аутор је другог по реду постављеног споменика у Спомен-парку, на врху падине у чијем је подножју хумка где су сахрањени професори и ђаци Прве крагујевачке гимназије (тадашње Прве мушке гимназије у Крагујевцу), стрељани 21. октобра 1941. године.

Форма споменика је сведена, а сама скулптура повезује супротности у оквиру свога облика, као што је смрт у супротности са младошћу ђака који су на том месту изгубили своје животе. Масивност споменика у супротности је са симболичком представом птице, а оштро распукла фигура приказује нагло прекинут лет – живот угашен у цвату младости. Рељефни детаљи на споменику приказују дечаке у тренутку када су погођени метком, употпуњујући намеру да се прикаже тренутак преласка из живота у смрт, моменат попут одбљеска, кратак и одсечан, који прави неповратне промене. Кракови споменика померени су у односу на централну осу, чиме се остварује динамичност фигуре и осећај заустављеног покрета, „просто се чини да празнина простора, која је остала између њих, још увек струји од силине тог моћног покрета. Читава композиција обликована је херметички затвореним и геометријски чистим формама, али тај сажети израз црпи енергију из сопствених облика“ (Давидовић 2005: 244). Спој супротности у споменику се огледа и у димензији коришћења материјала, како Живковић користи индустријске материјале (бетон, малтер и гвожђе) у сврху уметничког стварања и прилагођава их делатности са којом нису природно повезани. Сам Живковић своје дело види као „распуклу камену громаду, која је покушала да се уздигне као птица, а остала заувек ту, у Шумарицама“ (Монументи 2012: 45).

3.3. Кристални цвет (1968), Камени спавач (1970) и Против зла (1991)

У централном делу Спомен-парка „Крагујевачки октобар“ поред главне стазе за шетаче налази се споменик Кристални цвет, подигнут у знак сећања на петнаесторицу дечака ромског порекла, чистача обуће, стрељаних са једном групом одраслих. Дечаци су били старости од 12 до 15 година, што их чини најмлађима међустрељаним у Шумарицама. Споменик је дело архитекте Небојше Деље и има изглед геометријски сведеног пупољка цвета пресеченог на два дела, симбол младости која је нагло и прерано прекинута, док супротност боја на споменику указују на две димензије трагичног догађаја, бела која симболише невиност дечака и црна – смрт.

Камени спавач је дело архитеката Јелице и Градимира Боснића и посвећен је становницима околних села који су стрељани на простору на коме се налази споменик. Целина представља обједињене две гробнице, са белим мермерним фигурама налик на пластове сена, око којих се простире венац начињен од бетонских блокова. Изглед пласта сена централних фигура симболише сеоско имање. На самом почетку архитектонско-скулптуралне целине налази се бели мермерни стуб на коме су исписани стихови из *Каменог спавача* Мака Диздара: „Камени спавач / Рекох ти све / Што сам о томе знао / А више од тога / Ако хоћеш да сазнаш / Иди и питај“.

Споменик Против зла, постављен 1991. године, исклесао је мексички вајар Мигел Ромо. Израђен је од једног мермерног блока, а тематика исклесаних мотива је хришћанска и приказани су симболи из Апокалипсе (Монументи 2012: 63), мада стилом подсећају на уметност народа Маја, те ово уметничко решење повезује национални идентитет и културу аутора са историјским значајем и догађајима везаним за Спомен-парк. Приказани симболи везани су за праведност, изрицање казне онима који су чинили лоше и награђивање оних који су чинили добро.

3.4. Сто за једног (1980), Спомен-обележје народа Хрватске (1981), Споменик стрељаним Србима и Јеврејима (1991) и Споменик пријатељства (1994)

Од пет споменика постављених у периоду 1980–1994, четири су били предвиђени као поклони Спомен-парку, и то: Сто за једног (1980) – поклон града Модриче, Спомен-обележје народа Хрватске (1981) – поклон републике Хрватске, Споменик стрељаним Србима и Јеврејима (1991) – поклон израелског града Бат-Јама и Споменик пријатељства (1994) – поклон румунског града Питештија.

Сто за једног је дело вајара Нандора Гилда, који је тврдио да је то једина поставка његовог споменика којом је задовољан, поред поставке у Јерусалиму (Суботић 2015: 71). Споменик је урађен у бронзи и представљене су међусобно укрштене људске фигуре, истовремено живе и мртве, уједињене у мученичкој смрти и агонији. Приказ самртног грча додатно добија на снази захваљујући масивности споменика. Како Суботић наводи, „овде није само сугерисан волумен, он је овде и постигнут“ (Суботић 2015: 72). Поред снажног мотива смрти, положај људских фигура поприма изглед крошње дрвета, те се тиме провлачи суптилан мотив новог живота и животног елана.

Спомен-обележје народа Хрватске налази се на простору три масовне гробнице. Споменик је састављен од седам челичних, међусобно неједнаких дискова. Форма савршеног круга благо је нарушена као симбол несавршенства, указујући на то да су страшни злочини почињени на месту на коме се споменик налази неповратно одузели идеју о савршеном животу као могућем. Аутори споменика су вајар Војин Бакић и архитекте Јосип и Силвана Сајсл.

Једино се Споменик стрељаним Србима и Јеврејима не налази у оквиру, већ на месту где су Срби и Јевреји који су стрељани дан раније (20. октобра 1941) сахрањени. Споменик је дело вајара Милорада Зорбића. Састављен је од једне коцке, на њу надовезаних и паралелопипеда, а посматран одозго формира Давидову звезду.

Споменик пријатељства, архитекте Антуна Стојкуа, последњи је постављен у Спомен-парку. Скулптура представља

књигу чији листови формирају број 21, а истовремено, посматрани са стране попримају облик голуба. Симболично представља мир и наду у будућност, постигнуте пријатељством и пружањем помоћи у тешким тренуцима.

4. ЗАКЉУЧАК

Године 1953. на територији Шумарица основан је Спомен-парк „Крагујевачки октобар“ у циљу уређења простора на коме су у Другом светском рату стрељани цивили, тако да се одржи сећање на крагујевачку трагедију, али и подстакне промоцију антиратних порука. Од 1979. парк се сматра за културно добро од изузетног значаја. Нажалост, промене политичке климе након 1945. године су потисле претходно изграђене споменике у Шумарицама у други план, премда је њихов значај за културно и историјско наслеђе града Крагујевца неоспорив, те се у оквиру Спомен-комплекса говори само о споменицима који су подигнути након Другог светског рата, не обазирјући се на старије споменике који се налазе на истом простору.

Од 1866. на простору парка Шумарице подизани су споменици, којих данас има укупно тринаест – три су подигнута у периоду 1866–1924. у знак сећања на догађаје из балканских ратова и Првог светског рата, а осталих десет подигнуто је у периоду 1959–1994 у знак сећања на цивилне жртве из Другог светског рата, стрељане у Шумарицама 21. октобра 1941. године. На 352 хектара у временском распону од 128 година бурних историјских догађаја обликовало се културно добро од изузетног значаја које је наслеђе читавог града Крагујевца.

На старом војничком гробљу, које је настало 1866. године, војна лица су активно сахрањивана до краја Другог светског рата, па се због своје историјске и етнолошке вредности данас убраја у споменике и заштићено је као културно добро од националног значаја. Ту се налази и споменик Камени лав, најстарији очувани споменик у Крагујевцу, а након Првог светског рата, у Шумарицама је подигнут и Споменик стрељаним Словацима, у оквиру Меморијалног комплекса „Словачко гробље“.

Сви споменици у комплексу „Крагујевачки октобар“ обрађују тему крагујевачке трагедије са различитих страна. Символ Шумарица и града Крагујевца постао је Споменик стрељаним ђацима и професорима, подигнут у знак сећања на ђаке и професоре тадашње Прве мушке гимназије у Крагујевцу, стрељане 21. октобра, уједно је и место одржавања годишње манифестације Велики школски час. Споменик Кристални цвет посвећен је чистачима обуће, дечацима ромског порекла, док је Камени спавач посвећен становницима околних села који су стрељани у Шумарицама. Многи споменици су поклоњени Спомен-парку, симболично представљајући саосећање, али и поручујући да крагујевачка трагедија није само трагедија једног града или једне нације, већ трагедија читавог људског рода.

Крагујевачке Шумарицесу, као што је већ напоменуто, од изузетног историјског значаја за град Крагујевац, али њихов значај не може и не треба да се огледа само у „Крагујевачком октобру“, већ у свим културним и историјским заоставштинама на овом простору.

ЛИТЕРАТУРА

- Аст 2011:** Slobodanka Ast, *O prećutkivanju, laži i suzama*. Helsinška povelja, (149/150), 38–40.
- Балдани 1977:** *Револуционарно кипарство*, предговор Јураја Балданија (9–17), Загреб: Спектар.
- Бркић 2020:** Станиша Бркић, *Име и број*, Београд/Крагујевац: Музеј жртва геноцида/ Спомен музеј „21. октобар“.
- Гарача и др. 2019:** Вук Гарача, Светлана Вукосав, Милан Брадић, Јелена Тепавчевић, *Планирање, опремање и вредновање споменика НОБ-а у Југославији*. Архитектура и урбанизам, (49), 60–69.
- Говедарица 2021:** Никола Говедарица, *Фотомонографија: Спомен-парк Крагујевачки октобар*, Крагујевац: Спомен-парк „Крагујевачки октобар“.
- Давидовић 2005:** Јелена Давидовић, „Три споменика у Спомен-парку ’Крагујевачки октобар’“, *Шумадијски анали: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке*, Крагујевац: Историјски архив Шумадије, 236–255.

- Карамијалковић 2020:** Ненад Карамијалковић, *Старо војничко гробље у крагујевачким Шумарицама*, Београд: Службени гласник.
- Лајбеншперг 2020:** Nenad Lajbenšperger, *WWII monuments in Yugoslavia in the printed media: books, tourist guides and sticker album – popularization and propaganda*, FACTA UNIVERSITATIS-Philosophy, Sociology, Psychology and History, 19(02), 179–196.
- Монументи 2012:** Група аутора, *Монументи – променљиво лице сећања*, Београд: Центар за културну деконтаминацију.
- Павлик 2017:** Peter Pavlík, *K niektorým otázkam Krugujevskej vzbury*, Trenčín: 2. opravené a doplnené vydanie.
- Путник 2016:** Vladana Putnik, *Second World War monuments in Yugoslavia as witnesses of the past and the future*. Journal of Tourism and Cultural Change, 14(3), 206–221.
- Радовановић 2002:** Бориша Радовановић, *Споменица Историјског архива Шумадије у Крагујевцу: 1952–2002*, Крагујевац: Интерагент.
- Скоупи 2016:** Arnošt Skoupy, „Žrtve velikog rata u olomouckom mauzoleju Jugoslavena“, *Zbornik Janković*, 1 (1), 73–89.
- Спасић и др. 1971:** Живомир Спасић, Блашко Стокић и Милан Андрић, *Пламене стазе Крагујевца*, Београд: КУЛТУРА.
- Спомен-парк 2022:** Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, www.spoменpark.rs, датум приступања: 26. фебруар 2022.
- Суботић 2013:** Ирина Суботић, *Нандор Гилд*, Београд: Фонд Вујичић колекција.

MONUMENT COMPLEX IN SUMARICE

Summary

Kragujevac's Sumarice has become a trademark of the town, along with the monuments built in memory of civilian victims of the Second World War, within the Memorial Park "October in Kragujevac". However, in the area of the Memorial Park, in addition to ten monuments built in the period 1959-1994, there are three monuments from the period 1866-1924, mostly neglected, although they are of great significance for the cultural and historical heritage of the town. In this paper, special attention is paid to this cultural good. A description of all monuments is given and a period of more than a century of significant historical events is covered, behind which memorials to the victims were built within 352 hectares of the Sumarice park.

Key words: Sumarice, Memorial Park "October in Kragujevac", liberation wars, monuments from the period 1866–1924, monuments from the period 1959–1994, Monument of shot pupils and teachers, Kragujevac tragedy.

Đurđa Svetozarević

ПРИЛОГ

СПОМЕНИЧКИ КОМПЛЕКС У ШУМАРИЦАМА

Ђурђа Светозаревић

Заједнички студијски програм психологија

Универзитет у Крагујевцу

Душан Вељковић, аутор фотографија

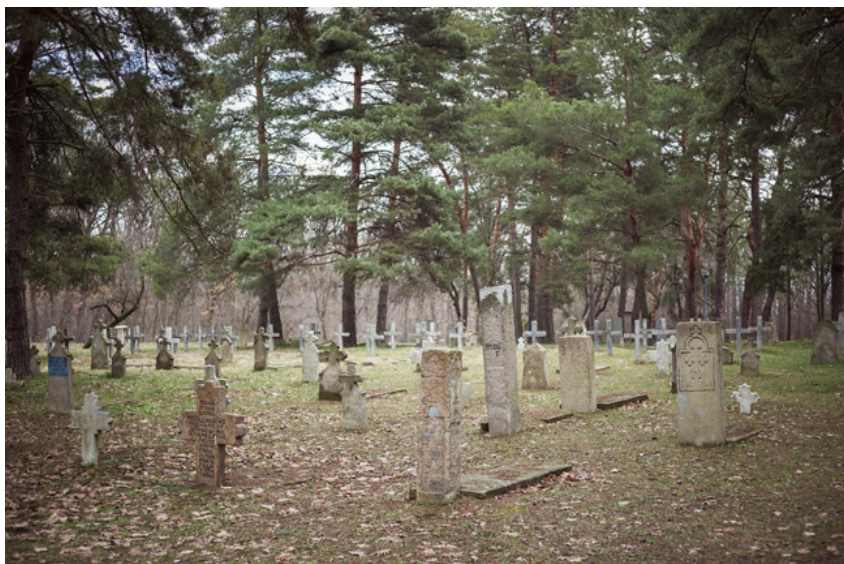
*Слика 1. Споменик стрељаним професорима и ђацима,
Миодраг Живковић, 1963.*

Слика 2. Споменик бола и пркоса,
Анте Гржетић, 1959.

Слика 3. Старо војничко гробље

Слика 4. Старо војничко гробље

Слика 5. Камени лав, 1915.

Слика 6. Кристални цвет, Небојша Деђа, 1968.

Слика 7. Камени спавач, Градимир и Јелица Боснић, 1970.

Слика 8. Камени спавач (стуб са натписом),
Градимиr и Јелица Боснић, 1970.

Слика 9. Камени спавац (стуб са натписом),
Градимиr и Јелица Боснић, 1970.

*Слика 10. Споменик отпора и слободе,
Анте Гржетић, 1966.*

*Слика 11. Споменик пријатељства,
Антон Стојку, 1994.*

*Слика 12. Спомен-обележје народа Хрватске,
Војин Бакић, Јосип и Силвана Сајсл, 1981.*

Слика 13. Сто за једног, Нандор Гилд, 1980.

*Слика 14. Споменик стрељаним Србима и Јеврејима,
Милорад Зорбић, 1991.*

Слика 15. Споменик стрељаним Словацима, 1924.

Слика 16. Један од два лава пред капијом на улазу у меморијални комплекс „Словачко гробље“

Слика 17. Против зла, Мигел Ромо, 1991.

Слика 18. Споменик Јосифу Бродилу, Старо војничко гробље

Слика 19. Натпис на споменику Јосифу Бродилу,
Старо војничко гробље

Милица Станковић

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Ментор: доц. др Бојан Марковић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

НЕЧИСТА КРВ – АНАЛИЗА РОМАНА И ФИЛМОВА

Сажетак: Овај рад бави се упоредном анализом романа *Нечиста крв* Борисава Станковића и филмских адаптација из 1948, 1996. и 2021. године редитеља Радослава Новаковића, Стојана Стојчића и Милутина Петровића. Станковићев роман прати причу о пропадању некада богате породице узроковане генерацијски преношеном клетвом. Сам акценат није толико на клетви колико је на главној јунакињи и жртви жене у патријархалној средини, њеној удаји и њеном паду зарад спасавања породице и очевог образа. Такође, посебно ће бити речи о врањанској вароши као средишту дешавања овог романа, али и других Станковићевих дела. У контексту тумачења важно је споменути и балканску културу која је укорењена у психи читаве вароши. Филмови, иако најближе повезани са романом, ипак чине мрежу неколико Станковићевих дела. Они повезују ликове из других Станковићевих дела како би се приближила свеобухватна слика Врања каквом је Станковић слика у више наврата. Циљ овог рада јесте анализа различитих књижевних слојева Станковићевог романа и колико су успешно они пренети у филмским остварењима до данас.

Кључне речи: Борисав Станковић, роман *Нечиста крв*, филм *Софка* (1948), филм *Нечиста крв* (1996), филм *Нечиста крв: грех предака* (2021), балканска култура, Врање.

1. УВОД

Борисав Станковић (1876–1927) је био српски драматичар и приповедач с краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Рођен је у Врању, где је провео и детињство под окриљем своје бабе по оцу након што је рано остао без оца, мајке и млађег брата. Завршио је Правни факултет у Београду и врло рано је кренуо да пише. Био је изузетно плодоносан писац, али је период његовог активног писања био кратак; наиме, за свега петнаестак година је написао већи број дела. Своја дела (не укључујући она објављена постхумно) објављивао је до почетка Првог светског рата, а тај период с почетка двадесетог века назван је и „мали златни век“ због успона српског песништва и ударања темеља српске модерне прозе (Петковић 1987: 215). По завршетку ратног периода ради у Министарству просвете Срба, Хрвата и Словенаца и скоро се више и не бави писањем.

Тешко је Станковића сврстати у један књижевноисторијски период или правац. Многи сматрају да су његова дела најближа реализму, други да је ближи импресионизму, а има и мишљења да је симболиста. Ипак је општепризната Станковићева титула првог приповедача и зачетника српске модерне прозе (Петковић 1987: 215). Роман *Нечиста крв* свакако је најпознатије дело Борисава Станковића, а можемо слободно рећи и један од најпознатијих српских романа до данас. Објављен је првобитно 1900. године као приповетка под истим називом, да би први пут у данас познатој верзији био објављен 1910. године, и једини је Станковићев завршен роман¹.

У последњих осамдесет година је било неколико покушаја филмских и серијских екранизација Станковићеве *Нечисте крви*, и увек је видљива била тенденција да се изађе из оквира Врања које је специфично за овај роман. Наиме, са идејом да се оформи Врање и прича о људима ове вароши из различитих Станковићевих дела, у неким од филмова се, поред ликова из

¹ Поред *Нечисте крви*, Станковић је написао још два романа под називом *Газда Младен* и *Певци*, али су они остали недовршени. Иако су сва три романа, како се претпоставља, писана почетком 20. века, *Газда Младен* и *Певци* су објављени постхумно 1928. године. Роману *Газда Младен* недостаје по која допуна, док у роману *Певци* ни суже није склопљен, па је више скуп фрагмената (Петковић 1987: 216).

Нечисте крви, могу видети и ликови Коштане, Парапуте, Ташане и других. Филмови који су преузели наслов романа су служили и као синтеза оног духа вароши и времена за које су јунаци (различитих) дела везани, али је фокус ипак остао на породици и потомцима хаџи-Трифуну.

2. О РОМАНУ НЕЧИСТА КРВ

2.1. Локализација романа

Нечиста крв је друштвени роман који говори о једном одређеном времену и друштвеним променама које се збивају. У првом плану је живот главне јунакиње Софке, кроз чију перцепцију сагледавамо крајњу етапу генезе њене породице, а доста тога нам је речено и о враћанском друштву од времена њеног прадеде хаџи-Трифуну до њеног времена. Док сагледавамо ствари из Софкиног угла, јер је том углу приповедачев поглед најближи, роман треба сврстати примарно и у жанр психолошког романа, пошто имамо јасан увид у психолошки аспект јунакиње и њену личност изнутра, као и споља, а за Станковића можемо рећи да је зачетник психолошког романа српске модерне прозе (Петровић 2019: 10), те да се одраз Софкиног психолошког стања на суптилан начин сугерише приказом света из њене перспективе (Петровић 2019: 11).

Као што смо већ назначили, главно место збивања је Врање, варош на самој граници са Османским царством, местом где и даље влада патријархални српски (и балкански) културни дух. Временски оквир романа смештен је пред крај деветнаестог века, након ослобађања Врања од османске власти, дакле после 1878. То је уједно и време када долази до промена на плану класног устројства: старе, некада познате и богате породице пропадају у поноре сиромаштва, док полако креће време нових, богатијих и познатијих. Време је смене коленовића и скоројевића, па ипак коленовићи покушавају да се како год могу одрже, макар та стабилност била створена од илузија. Са хаџи-Трифуну на челу, породица је била на гласу и сви су знали за њихово силно богатство и углед. Али, са новим нараштајима, богатство се трошило, грех се генерацијски пре-

носио и каљао успех лозе, док није наступило сиромаштво са ефенди-Митом и крај како Софкине породице, тако и рушење породице у коју удајом прелази.

Презривост и гађење ефенди-Мите према „сељачком“, маргинализованом народу који се уздиже када је он сам већ замакао у беду приказује и друштвени јаз који се одвија на плану јавно/приватно (Грујић 2015а: 47) између остатка („подређеног“) света и узвишених коленовића. Марија Грујић наводи и да културни контекст Врања није кохерентан, јер произилази из фрагмената гласина, веровања и чаршијских препричавања која Станковићу служе као „поступак уобличења и 'друштвеног' постојања лика“ (Грујић 2015а: 43). Наспрам овог гађења можемо поставити тренутак када ефенди-Мита продаје своју ћерку газда Марку јер више нема избора. Првим газда Марковим ступањем у велелепну кућу ефенди-Мите, он улази у његов приватни живот и тим чином постаје потпуна „гротеска дволичности његове личне самоодбране“ (Хаџи Тачић 2005: 13), а у опису ефенди-Мите при доласку с газда Марком наслућује се да му није мило што се меша у ниже редове, али нема другог избора:

На отвореној капији испод свећа, заиста угледаше како из кола силази он. Лице му не видеше, али по оделу га познаше. За њим је силазио други, крупан, у гуњу, и готово сасвим у мраку. Сигурно је то био купац куће. И пошто исплатише свирача, грнетара, и кочијаша, а привезаног остраг за кола, лепог оседланог алата уведоше унутра и привезаше за шамдуд (сигурно је то био коњ онога купца на коме ће он после вечере од њих одјахати) – почеше улазити унутра.

Да ли баш од пића, или тек од напора што све то, своје пијанство, весеље, мора да изиграва, очево лице изгледало је бледо, подбуло. И уводећи госта у капију, поче му показивати на кућу (Станковић 1987: 77).

Роман је писан стандардним језиком, с тим што се Станковић није устручавао да у дијалозима између ликова сачува изворни дијалекатски облик врањског говора у деветнаестом веку. Станковић га није мењао и био је један од првих писаца који су користили дијалекте у својим делима, због чега је доста пута критикован.

Када је нарација у питању, цео роман је дат хронолошки и ретке су деонице када се радња измешта у прошлост, на при-

мер, при неким Софкиним присећањима. Софка није наратор, али јесте неко близак њој и њеном погледу, иако тај наратор у роману није именован (Грујић 2015а: 38).

2.2. Врање: одраз (централно)балканске културе

Већина Станковићевих дела се одиграва у једној истој вароши – у Врању. На исти начин на који Далмацију приказују Симо Матавуљ и Иво Ћипико, Босанску Крајину Петар Кочић, Ниш и Војводину Стеван Сремац, тако и Борисав Станковић приказује своје Врање (Петровић 2019: 10). Иако се у овом роману експлицитно не спомиње Врање као место одвијања радње, то је и очигледно ако се присетимо других Станковићевих дела чија се радња одвија у истој вароши, а потпомаже и чињеница да је Бора Станковић неке од својих ликова моделовао по стварним личностима Враћа које је познавао током одрастања у овом месту. Врање о ком Станковић пише јесте област која је у 19. веку била под влашћу Османског царства, на међи српског, турског, грчког и цинцарског народа, који су се свакодневно мешали, највише ради трговине, али и због политичких односа суседних регија.

Новица Петковић наводи како Станковићево Врање исто-времено и јесте и није оно збиљско Врање, јер је „ово друго грађа из које је створено оно прво; друго је помоћу књижевних погодби моделовано у првome“ (Петковић 1988: 15). Традиционална и конзервативна, најтипичнија балканска култура најбоље је очувана у варошима (Петковић 2007: 24), па је такав случај и с Врањем.

Врањско поморавље је „забачена област, одсечена од западне цивилизације због чега је задржала архаичност обичаја и извесни патријархални ступањ“ (Тонић 2020: 311). Врање је варош која се тек отима из стега турске власти и креће да напредује уместо да заостаје за другим регијама. Ипак, многи критичари Станковићу замерају његов *сиров*, *суров*, *варварски* опис балканске културе у Врању. Напротив томе, Петковић инсистира да нико пре Станковића није успео да на тако изузетан и спретан начин опише високо организовану културу једног друштва и вароши који су, због те старости културе, застрти разним забранама (Петковић 2007: 24).

2.3. Софка

Софка је „чудновати извор свег знања у породици“ (Грујић 2015б: 85). Још од детета је Софка била проницљива и разумела је ствари које су се око ње дешавале иако то није специфично за тако мало дете. Одувек је све знала, све разумела, слушала је приче које нису намењене деци и знала је од почетка како ствари стоје: знала је зашто јој се отац отуђио од породице, зашто стално иде на пут, а њих две оставља; знала је да је време богатства одавно прошло. Иако није показивала мајци да зна, знала је и да Тодора свим силама покушава да сакрије немаштину, и да јој отац ни у Турској, слично као и у Брању, неће имати среће:

И Софка се сећа да су ти дани били најгори. Јер после сваког његовог поновног одласка у Турску, мати би јој по неколико дана ишла слоњена и убијена, а то све зато што је једино она све знала. Знала је да он тамо нема никакве трговине нити какве послове, још мање да одлази зато што тобож не може да се одвикне од мешања и дружења са тим беговима и Турцима, већ да је у ствари сасвим нешто друго.

И онда бар њу не треба да лаже, бар пред њом не треба да се претвара. Знала је она да он бежи из страха од сиротиње, која ће, ако није већ, а оно сигурно доћи, као што је знала да им још одавна, и пре ослобођења, имање а нарочито чивлуци и воденице нису као што треба“ (Станковић 1987: 26).

Софка због своје изузетне лепоте и истанчане самосвести добија узвишено месту у приповедачкој структури, и то оно место које пре ње није заузео ниједан женски лик из српске књижевности – приповедање потиче од њених чулних доживљаја, перцепције, емотивне спознаје (Петровић 2019: 12). Већ смо рекли да она није приповедач, али је њен поглед на свет главни оквир који наратор прати кроз роман. Све што је у роману саопштено, било да су то варошка причања или гласине, превасходно је произашло из Софкиног личног перципирања света који се одиграва око ње.

Горда млада жена која плени својом лепотом, Софка је уз то и изузетно темпераментан лик који одише духом слободног живота. Зна да је неће освојити било ко, и тој интимној побуди и страсти према себи и своме телу се препушта када зна да је

сама. Она зна да је у вароши позната њена лепота која се не да упоредити с било чиме, па је сходно томе она уверена да јој ниједна девојка лепотом и статусом не може ни прићи, те да је нико није ни достојан. Овакав доживљај властитог бића је оно што је узрок њене трагедије (Петровић 2019: 13).

Једино што Софка није знала и није могла да предвиди је то да ће је отац жртвовати када удајом у замену за њу узме новац (Петковић 1988: 17). Патријархално уређено друштво и прошлост Софкине породице су фактори који условљавају исход њене будућности и крај њеног девојачког живота у очинској кући. Иако је Софка дубоко убеђена да својом жртвом спасава образ свога оца, убрзо схвата шта тај договорен брак значи за њу и даљи ток њеног живота. Брзо се помирила са чињеницом да се удаје за момка од дванаест година јер ту своју жртву схвата као „коначну потврду властите изузетности“ (Петровић 2019: 15). Оно што је Софка годинама сањала и чему се надала, због чега је себе сензуално обожавала, остаће њен недосањани сан у моменту када од ћерке постаје предмет размене:

Сада се све свршава. Оно што је знала, слутила да ће доћи али ипак до сада још било далеко, ето сада већ је ту, дошло је. До сада бар, иако није кога волела, а оно бар се коме надала, чекала га, сневала и у сну га љубила. А сутра, после венчања, све престаје. Више нема коме ни да се нада, ни о коме да мисли, још мање да сања. Све што је душа волела, за чим је жеднела, иако не на јави оно бар у потаји неговала, све сутра иде, одваја се, откида... (Станковић 1987: 125).

2.4. Генерацијско пропадање

Петровић каже да је роман првобитно замишљен као хроника економског пропадања и, важније, „психофизиолошког изрођавања једне богате породице“ (Петровић 2019: 10). Он наводи да је „нечиста крв“ наслеђем детерминисан чинилац који се испољава у дегенеративним процесима и индивидуалним и заједничким експлозијама сексуалности (Петровић 2019: 11). Код Станковића еротска и сексуална пожуа, мушко и женско тело више није табу тема (Петровић 2019: 14). И у роману има безброј сведочења о разним сагрешењима Соф-

киних предака и на моралном и на физичком плану. Прељубе, узимање снаја за себе уместо за синове, психички доводе до огрезлости у грехове, у неким случајевима доводе и до јединог излаза од срама – убиства, попут примера Софкине прабабе Цоне.

Петковић ипак наводи и како се термин „нечисте крви“ не мора примарно гледати као психофизиолошка одредба, већ пре као морална. Проклетство је генерацијски преношено због кршења реда и обичаја које је требало поштовати, што је касније предодредило и уоквирило Софкину несрећну судбину (Петковић 1988: 123).

3. ФИЛМСКЕ АДАПТАЦИЈЕ СТАНКОВИЋЕВОГ РОМАНА

3.1. Филм *Софка* (1948)

Софка је југословенски играни филм из 1948. у режији Радоша Новаковића. У овој филмској адаптацији приметни су мотиви и јунаци из Станковићеве *Нечисте крви* и ликови из још неких дела. Филмом доминира прича о Софкиној жртви због стања у коме се породица налазила, као и њен прелазак из центра варошии из живота на вишем положају у нижи, сеоски свет даље од вароши.

3.2. Филм *Нечиста крв* (1996)

Нечиста крв је филм из 1996. године у режији Стојана Стојчића. Овај филм је друга по реду филмска адаптација Станковићевог романа снимљена скоро педесет година после филма *Софка* и, налик њему, хронолошки прати догађаје од доласка газда Марка код ефенди-Мите и Софкине удаје, до живота са Томчом у новој породици. И у овом филму можемо приметити Станковићеве ликове из Врања пренесене из других дела, попут Циганке Коштане. Неке од сцена из овог филма искоришћене су 2012. у серији *Тајна нечисте крви*.

3.3. Филм *Нечиста крв: грех предака* (2021)

Филм *Нечиста крв: грех предака* назив је филма, а по том и серије снимљене по мотивима Станковићевих дела које је режирао Милутин Петровић. Филм је први пут приказан на Палићком филмском фестивалу 2021. године и првобитна рецепција филма била је и више него задовољавајућа. За разлику од претходне две филмске адаптације које су пратиле главну радњу романа, последњи филм се фокусира на причу о хаџи-Трифуну и породици на врху славе у Врању које је под управом Османског царства. Имамо увид у почетак рушења породице од када хаџи-Трифун умиреи наслеђује га син, Мита.

3.4. Упоредна анализа романа и филмова

Узевши у обзир аспекте романа о којима је до сада било речи, при упоредној анализи филмова и романа *Нечиста крв* (и других дела где је то потребно) можемо издвојити следеће закључке:

1. Филмови *Софка* и *Нечиста крв* прате радњу романа и Софкино време, док се радња филма *Нечиста крв: грех предака* заснива на причи о Софкиним прецима. Наравно, треба поменути и да се у серији, која служи као наставак приче започете у филму, прати даљи ток романа. Ипак, за потребе рада, анализираћемо само садржај филма.

2. У филму из 1996. постоји сцена у којој газда Марко, не успевши да обузда своју страст према снаји, Софку напада и узима је за себе, чега у роману нема, пошто газда Марко одлази након свадбе, разјарен што је не може имати, а верујући да се то десило и његовој жени, стога што су то неретко чиниле главе породице.

3. Како је већ и речено, филмске адаптације обогачене су ликовима из других Станковићевих дела: у *Нечистој крви* (1996) видимо лик Коштане, лепе и заносне Циганке из истоимене драме, а у последњем филму (2021) појављују се и ликови Ташане и Парапуге, као и неки нови, додати како би се прича адекватније сместила и развила на филмском плану.

4. За потребе филмских адаптација, одређене карактеристике неких ликова су модификоване. Најбољи пример могао

би бити лик хаџи-Трифунове сестре, Цоне, која је у роману описана као „право мушко“, јака и самостална жена, удовица, која је надгледала имања, имала своје слуге, пушила, руковала оружјем (Станковић 1987: 15). У последњем филму Цона јесте приказана као самостална и јака, али је и жена позната по својим љубавним односима са различитим мушкарцима. Разликују се, на пример, и узрок њене смрти.

5. Такође, поново ради бољег филмског доживљаја, а без основа пронађених у роману, Цонин однос са хаџи-Трифунуом у филму *Нечиста крв: грех предака* је приказан са извесним инцестуозним подтоном, наглашавајући и тако *нечисту крв* предака.

6. У сва три филма је време у ком се одиграва радња дочарано у складу са описима који су дати у роману. Једино се треба осврнути на то да је у филму из 2021. године сачуван изворни врањски дијалекат код ликова, у *Нечистој крви* из 1996. дијалектом се повремено служи по који лик, а у *Софки* је он скоро потпуно занемарен.

7. Одело специфично за тај временски период српске историје углавном су усаглашена с описима које имамо у роману, али постоје и одређени ликови чија лепа, господска одећа делују и превише модерно за свет тек ослобођен турске владавине, као што се може видети у *Нечистој крви* из 1996.

8. Иако је у роману изузетно истакнута Софкина лепота и њен аутоеротизам пун сензуалности и егоизма, таква Софка приказана је боље у *Нечистој крви* из 1996, док је у филму *Софка* она мање смела, и више повучена у себе.

9. У филму *Нечиста крв: грех предака*, за разлику од романа где је хаџи-Трифун Софкин прадеда, он је ефенди-Митин отац, а Софкин деда.

7. ЗАКЉУЧАК

Након свега што је у раду изнето, можемо са сигурношћу рећи да је, и после више од века од објављивања, *Нечиста крв* и даље роман који се радо чита и чија прича и даље интригира читаоце, али и филмске редитеље. Као један од најпознатијих српских романа модерне прозе, он доноси многе новитете, од

употребе дијалеката до представе жене и женског тела, што до тада није било виђено, а неретко је и било осуђивано. Ово Станковићево дело, поред значаја који придаје женском лика у патријархалном свету, отворило је и пут ка темама које се дубље баве културом и огољавањем друштва ове балканске културе. Кроз филмске адаптације можемо видети и како се шири обруч који обухвата Станковићево Врање, и како повезивање других дела и њихових ликова гради потпуни дух Врања који спаја наизглед различите врсте људи, а ипак све уврежене у исту културу и обичаје. Филмске верзије добро познате приче о угледној породици и жртви једне младе жене, која није била ни прва ни последња која се нашла у таквој ситуацији, успеле су да гледаоцима визуелно приближе патријархални и, можемо слободно рећи, застарели дух друштва врањског с краја деветнаестог века.

ЛИТЕРАТУРА

- Грујић 2015а:** Марија Грујић, „Пркосно надвладавање чаршије: фрагментарно културно сазнање о јунацима Боре Станковића“, у: *Род и култура фрагментарности: Нечиста крв и Газда Младен Борисава Станковића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 37–77.
- Грујић 2015б:** Марија Грујић, „Приповедање *Нечисте крви* или шта је Софка знала и опажала“, у: *Род и култура фрагментарности: Нечиста крв и Газда Младен Борисава Станковића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 78–100.
- Петковић 1987:** Новица Петковић, „Белешке о писцу“, у: *Нечиста крв*, Београд: БИГЗ, 215–216.
- Петковић 1988:** Новица Петковић, „Софкин силазак“, у: *Два српска романа*, Београд: Народна књига, 9–175.
- Петковић 2007:** Новица Петковић, „Балканска култура“, у: *Словенске пчеле у Грачаници*, Београд: Завод за уџбенике, 22–28.
- Петровић 2019:** Предраг Петровић, „Станковићево ремек-дело“, у: *Нечиста крв*, Београд: Лагуна, 9–18.
- Станковић 1987:** Борисав Станковић, *Нечиста крв*, Београд: БИГЗ.

Тонић 2020: Мина Тонић, „Централнобалкански психички тип у делима Борисава Станковића“, у: *Млади и србистика 2*, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 309–332.

Хаџи Танчић 2005: Саша Хаџи Танчић: *Проклетство, коначна веридина: Зона и Софка: биће, симбол, књижевни лик*, Београд: Рад.

IMPURE BLOOD – THE ANALYSIS OF THE NOVEL AND FILMS BASED ON THE NOVEL

Summary

This paper delves into the comparative analysis of the novel *Impure Blood* by the Serbian author Borisav Stanković and film adaptations from 1948, 1996 and 2021. Directors of the three films are RadošNovaković, Stojan Stojčić and Milutin Petrović, respectively. The novelfollows a story of the deterioration of a once wealthy family from Vranje, caused by the curse passed on generationally. The main focus is not on the curse itself, but rather on the main character, Sofka, and the sacrifice of a woman in the patriarchal system, her marriage and downfall, all in order to save the family and her father's honour. What is more, we will specially delve into the town of Vranje as the epicentre of not only this work of Stanković's, but many other as well. It is important to contextually pinpoint the Balkan culture that is rooted in this town's psyche. Although closely connected to the novel, the films interconnect a number of Stanković's works. The intertwining is done in order to showcase the full picture of the Vranje that Stanković creates on many occasions. The purpose of this paper is to analyze different literary layers of Stanković's novel and how successful the portrayals in the film renditions have been until today.

Key words: Borisav Stanković, *novel*, *Impure Blood*, film *Sofka* (1948), film *Impure Blood* (1996), film *Bad Blood* (2021), the Balkan culture, Vranje.

Milica Stanković

Милица Стијачић

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Ментор: асист. Дуња Ранчић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

ЗНАЧАЈ И УЛОГА КУЛТУРНОГ И УМЕТНИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА СРБА НА КРФУ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: Рад се бави објашњавањем значаја и откривањем конкретне улоге српског уметничког и културног стваралаштва на Крфу током Првог светског рата. Коначно евакуисање на Срба на Крф до којег је дошло после месеци борбе и повлачења преко Албаније, означило је ово острво као нови главни град Србије ван њених граница и као једино упориште српске слободе. Крф је постао острво препорода и васкрснућа али и колевка нових идеја, културних институција и уметничког стваралаштва изузетне вредности. Боравак Срба на Крфу означио је почетак нове ере стварања, али и будућих победа које су српску војску чекале.

Кључне речи: српско стваралаштво на Крфу, Први светски рат, културне институције Срба на Крфу.

1. УВОД

Година 1915. сматра се једном од најтежих година за Србију у њеној читавој историји. Нападнут са три стране истовремено, бројчано прегажен, прогнан са своје територије која је била у целости освојена, српски народ је био осуђен на егзил. Само те 1915. године према званичним подацима процењује се да је изгубљено око 1.050.000 живота становника Србије (Поповић 2019: 6). Ипак, упркос свему томе, српски народ није желео да капитулира, те је повлачење и напуштање

територије Србије било неизбежно. Уследили су месеци повлачења преко Албаније, умирање од хладноће, глади и болести. „Умор, заразе, патња и оскудица преполовили су ту прогнану људску масу којој је претила стравична авет глади“ (Поповић 2019: 190). „Према званичним српским подацима тада је, у борбама и повлачењу, Србија изгубила 77.450 војника и око 140.000 цивила“ (Поповић 2019: 5). Поред оштре зиме и умирања од смрзавања, болести, глади и жеђи, српски народ су кроз албанске планине чекали непрестани напади албанских племена, али и организовани напади од стране непријатељске војске. Зато су острво Крф и грчки народ, представљали једину сламку спаса. „Евакуацијом и стицањем на Крф, ово острво је за Србе јануара 1916. постало услишена молитва Господова и представљало је једино упориште српске слободе“ (Поповић 2019: 9). Српска држава нашла се на том острву. Упркос целом свету који је овај народ у том моменту отписао мислећи да му нема спаса, за неколико недеља српска војска је васкрснула. Острво смрти где су дневно умирале стотине људи ускоро је постало острво препорода и васкрснућа, али и колевка нових идеја, културних институција и уметничког стваралаштва изузетне вредности. Крф је означавао почетак ере стварања и будућих победа које су српску војску чекале.

Време је морало да прође док се српски народ није потпуно опоравио. После неколико недеља на Крфу, захваљујући српским, грчким, али и савезничким болничаркама, здравље народа је почело да се враћа. Српска војска се, на опште изненађење свих оних који су били сведоци стравичног стања у коме је војска стигла на Крф, брзо опоравила. Захваљујући српским привременим медицинским установама и болницама на Крфу, здравље војника се побољшало. Скоро свака војничка дивизија имала је своју болницу, а најмасовнија била је болница Моравске дивизије, болница у Ипсосу, као и болница на острву Видо. Ускоро, по опоравку војника, из тих болница и околних војничких логора чула се музика, војници су стално певали и играли коло. Како се српски народ ближио потпуном оздрављењу, на Крфу је за Србе почео нормалан, чак и леп живот. Жељко Поповић, аутор књиге *Крф: острво васкрсења Србије*, наводи забелешку једног војника: „Велика народна душа нашла је ра-

зоноду и у туђини, па је у логорима одјекнула и песма Тамо, тамо далеко, од плавог Дунава..." (Поповић 2019: 193).

Захваљујући савезничкој, а пре свега француској помоћи, српска војска је добила нове униформе, одећу и обућу, ново наоружање, храну и воду и све потребно за рађање из мртвих за оне за које се веровало да никада неће устати. Грчки и српски народ, два народа исте вере и сличних менталитета, побратимили су се и почели заједно да функционишу у складу, а када су српске државне институције наставиле са радом на грчком тлу, Крф је постао српска престоница у егзилу, и то је био све до краја Великог рата. Тако се полако у свест српског народа дошло сазнање о томе да је Крф више година био главни град Србије ван њене територије. Овде је све функционисало, Влада, Скупштина, министарства, културни живот, образовање, штампа (Поповић 2019: 10).

2. ОДНОС СРБА И ГРКА

Идејом доласка Срба на Крф, уплашени Грци и становници овог острва на почетку нису били одушевљени. Због оправданог страха од рата који је претио читавом свету, Грци су на долазак Срба гледали са дозом предострожности. Ипак, захваљујући изузетном владању српског народа, као и специфичном менталитету, Срби и Грци су од странаца убрзо постали братски народи. За такав развој догађаја треба првенствено захвалити патриотизму и војничким врлинама српских војника, примерном понашању и пожртвовању у испуњавању својих дужности и правилном и енергичном руковођењу и раду српског старешинског кадра. Специфично за српски идентитет, музика која их је свуда пратила, како сами Грци опажају, управо је била та која их је Грцима представила, а затим ова два народа спојила. Један српски војник у свом дневнику описао је како је изгледао први контакт са Грцима:

Сва срца су заиграла, и наша и грчка. Како је лепа музика! Од тог тренутка је завладао ентузијазам, искрени узвици радости чули су се у рафалима. Војници из грчког гаризона, који су прво оклевали, усудили су се да уђу међу нас. Примили смо их као другове, прославили смо упознавање са њима. То како смо, за само два сата, постали пријатељи са становницима Крфа (Поповић 2019: 103).

Врло ускоро, Срби и Грци постали су суграђани, пријатељи, а неретко су се између српских војника и крфских девојака рађале симпатије које су касније изнедриле мешовите бракове. Срби су се понашали изузетно, није забележен ни један случај српског разбојништва или лошег понашања на Крфу. Шта више, чинило се да су Срби добили пуноправан статус становника Крфа. Српске инжињерске јединице изградиле су уређене саобраћајнице између северних и јужних логора на Крфу, подигле мост код Мораитике и многобројне чесме за пијаћу воду и односиле се према острву са поштовањем као да је њихово (Поповић 2019: 155). Српски званичници учествовали су у битним крфским дешавањима, па су краљ Петар I Карађорђевић, његов син престолонаследник регент Александар, владини службеници и највећи црквени високодостојници, учествовали су у свечаној литији ношења моштију Светог Спиридона, заштитника Крфа, кроз град, што је за све Србе представљало изузетну част (Поповић 2019: 86).

О специфичној, пријатељској вези коју су српски и грчки народ Крфа створили најбоље говоре сведочења о њиховим тужним опраштањима, када је дошло време за враћање у домовину. О тужној атмосфери која је владала у данима одласка српских трупа извештавале су у крфске новине *Анагенисис*, пишући о утиску који су српски војници оставили на острвљане (Поповић 2019: 376). Када су колоне војске кренуле из својих логора према пристаништу, певајући и у новим униформама носећи ново оружје, нико није могао да поверује да су то исти они људи који су готово полуживи, као голи костури стигли на Крф. Тада су их становници Крфа дочекали са зебњом, страхујући од могуће епидемије, а на крају су их испраћали са сузама, пошто су упознали њихову скромност, доброту и племениту душу, и пожелели им да се што пре врате у своју домовину и међу своје вољене (Поповић 2019: 212). И сам генерал Морис Сарај, главни генерал француске војске Првог светског рата, присуствовао је слави 15. пука што је резултирало његовом очараношћу изгледом и стањем српских војника који жудно маштају о повратку у Србију (Поповић 2019: 213).

Једно је било сигурно – српска војска је оставила Крфљанима такве неизбрисиве успомене на доброту, скромност и племенитост, да надахнути таквим осећањима неки од острвљана у чијим су њивама сахрањивани српски војници, нису никад из дубоког пијетета орали те њиве (Поповић 2019: 212).

3. КУЛТУРНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ СРБА НА КРФУ

3.1. Штампа

Током боравка Срба на Крфу, српска штампа имала је неоспориво велики значај. Појава домаће штампе допринела је боље информисаној српској јавности на Крфу, а штампарија која је дата Србима на коришћење изнедрила је више новина које су представљале важан медиј и најмасовнији облик комуникације. Прве и најважније новине Срба на Крфу јесу званичне државне новине – *Српске новине*, које су у том моменту представљале најзначајнији извор информација за Србе, не само оне који су боравили на Крфу, већ за све Србе широм света (Сарамандић 2004: 52). Шест месеци након штампања последњег броја у Нишу, у априлу 1916. године изашао је први број *Српских новина* на Крфу, под покровитељством Државне штампарије. Овај лист је излазио три пута недељно (уторком, четвртком и суботом), у тиражу од 10.000 листова и коштао је десет динара (у приближној противвредности од три грчке драхме). *Српске новине* припадале су врсти недељног листа полузваничног карактера. Њихов главни садржај чиниле су званичне наредбе Врховне команде, краљевски укази, званична обраћања званичника и одлуке скупштине. Значајно место заузимале су и вести и извештавања о војним операцијама са свих фронтова, а нарочито Солунског, као и о напредовању и стању српске војске на фронту. Други део новина био је незваничног облика и он се односио на свакодневно давање нових информација од практичне важности за читаоце попут вести о локалним дешавањима свих врста или крфским новитетима. Међу садржајем често су се налазила и обавештења која су олакшавала дописивање и одржавање контакта војника са њиховим породицама у Србији. Такође, оне су потпомага-

ле приватну кореспонденцију. Обавезна рубрика у *Српским новинама* под називом „Извештаји из Србије“ преносила је вести из Србије упућене војницима. Ове вести су најчешће били поздравни њихових породица, најчешће жена које су биле са децом обавештења да су живи и здрави, као и где су склоњени од рата. Такође, као и све остале савезничке новине које су излазиле у периоду од 1915–1918. године у Грчкој, и *Српске новине* су активно доприносиле потрази за несталим лицима свакодневно објављујући спискове несталих и тражених лица.

Од 2. априла наредне, 1917. године, лист је обogaћен додатком под називом *Крфски забавник*. Овај додаток имао је занимљив и неформалан карактер. У њему су објављиване песме, приповетке, одломци романа или текстова, хумористичке приче и књижевни прегледи нових издања који су у свом фокусу имали Србију и идеју југословенства. Поред готово свих водећих српских писаца, у *Крфском забавнику* су своја дела објављивали и и хрватски и словеначки писци (Сарамандић 2004: 53). Додатак *Српским новинама* је финансијски подржавала српска влада у оквиру културне мисије у избеглишту. *Крфски забавник* имао је осамнаест издања и излазио је једном месечно, све до октобра 1918. године. Сарадници додатка били су уважени књижевници, песници и научници: Јован Дучић, Тихомир Ђорђевић, Иво Ћипико, Бранко Лазаревић, Тин Ујевић, Станислав Винавер, Миодраг Ибровац, Тодор Манојловић, Нико Жупанич и др.

На Крфу су, осим поменутих *Српских новина* и *Крфског забавника*, током једног краћег периода излазиле и новине *Ратни пресбиро*, додуше у прилично малом тиражу. Овај лист био је званични медиј за оглашавање Врховне команде. Он је излазио свакодневно, са садржајем штампаним на четири странице. Ипак, због свог званичног карактера и формалних текстова, у народу није имао одјека ни близу колико *Српске новине* (Поповић 2019: 364–365).

Последњи број *Српских новина* изашао је 13. новембра 1918, када је највећи део српских читалаца већ напустио Крф и вратио се у ослобођену земљу. Пуних деведесет и осам година после тога, 2017. године, обновљено је излажење *Српских новина*. Обновљено издање *Српских новина* од изузетне је

важности јер сведочи о корацима потомака негдашњих бораца, који су и аутори чланака. „Тако *Српске новине* данас преносе вести, осећања и мисли савремених генерација, инспирисаних животом и делом славних предака, на месту где се пре једног века догађала историја – на Крфу“ (Поповић 2019: 342).

Ипак, важности српске штампе на Крфу много је већа и сложенија него што се на први поглед да претпоставити. *Српске новине* биле су најраспрострањенија српска културна институција тог периода. Осим објављивања званичних вести и указа, конкретних новитета и информација, новине су имале важан задатак одржавања духовног стања својих читаоца. Штампа на Крфу је била задужена да на почетку утеши народ, пружи им утеху и наду, а затим ојача патриотизам и морал, допринесе ширењу идеја српства и југословенства, те улије наду и охрабри војску за битке ослобађања које су је тек чекале. Са тим циљем, *Српске новине* су неретко објављивале патриотски обојене чланке о Србији и народном херојству против окупатора. У новинама, изморени српски војници налазили су извештаје и делове дневника пријатеља Србије, као и одломке романа или песама самих српских војника са којима су могли да се поистовете.

Крфски забавник такође је доследно обављао своју улогу ширења родољубивог осећања, те су у њему објављивани делови научних радова српских и савезничких интелектуалаца који су за тему имали незаобилазну Косовску битку, на чији се помен српском народу одувек будила патриотска мисао и поносно осећање припадања ратничком народу. Осим тога, странице Крфског забавника испуњавали су стихови епских песама и дела из српске народне поезије.

Како су поред званичних ставова владе, *Српске новине* доносиле прилоге из разних области, посебно вредни били су књижевни прилози које су у њима редовно објављивани. Тако је „Плава гробница“ 1917. године први пут штампана у *Српским новинама*. Чувена Дучићева „Ave Serbia“ такође је изашла у *Српским новинама*, а Тин Ујевић је 1917. године објавио своју најпознатију песму „Свакидашња јадиковка“ управо у *Забавнику*“ (Сарамандић 2004: 52). У државној штампарији на Крфу су, осим самих новина, често штампана и многа вредна научна дела и публикације

Један српски војник, становник Крфа, уочио је колико је појава *Српских новина* на острву била битна за информисање српске јавности:

Изласком „Српских новина“ на Крфу, не само са је задовољена потреба за публикацијама, већ је створен већи морал међу војницима и избеглицама. Препричавањима био је дошао крај. „Српске новине“ су субјективно наметале веру и наду у бољу будућност, из чега се три године црпела снага за нове борбе и нове жртве. У тим новинама видело се буђење из мртвих оних, за које се веровало да неће васкрснути. (Поповић 2019: 365)

Ова искрена изјава једног од очевидаца деловања штампе много нам открива о њеној важности. Новине на Крфу су имале конкретну улогу коју су успешно испуниле.

3.2. Позориште

По опоравку српске војске, на Крфу је почело оснивање српских школа, цркава, различитих институција и органа власти, што је видно побољшало положај српског изгнаног становништва и допринело стварању атмосфере „нормалног“ живота. Ипак, међу војском се осећала тежина клонулог и безнадежног духа мучених војника, те је у сврху пружања помоћи и разоноде Врховна команда донела одлуку о оснивању српског позоришта на Крфу. Идеја о српском позоришту јавила се већ у првим данима искрцавања на Крф а реализована је врло брзо потом.

Рођена потреба за српским позориштем не чуди, с обзиром на то да су Срби били редовни посетиоци грчког Народnog позоришта које се налазило у граду Крфу, где су имали прилике да присуствују нешто другачијем репертоару од оног на који су навикли, упркос језичкој баријери која је постојала. Пре отварања сопственог позоришта, српски војници су уживали у представама на грчком и операма на италијанском и француском језику.

Коначно отворено Српско позориште, названо *Орфеум*, давало је представе у такозваном биоскопу код Парка. Управник позоришта био је глумац и комедиограф Брана Цветковић, касније надзорник свих војних позоришта на Солунском

фронту. Брана Цветковић је већ познат београдској предратној публици. „Брана је донео на Крф једно парче Београда на који нас подсећају све личности са његовог репертоара“, објавиле су *Српске новине* обавештавајући српску јавност на Крфу о представама које су пружале „утеху“ (Поповић 2019: 366).

Позориште *Орфеум* је своју прву представу одржало 24. фебруара 1916, а отворено је рапортом који је изазвао, како су описале новине, „буру смеха и суза“:

Добро вече, где смо, шта смо?
И до Крфа догурасмо
Тако рећи све „због климе“
И албанске fine зиме...

(Поповић 2019: 366).

Позоришне представе за војнике и офицере, али и све оне заинтересоване, биле су извођене сваке вечери пред увек пуном салом. Потражња за представама је била толико велика да је, поред играња предратних комада, Цветковић сам писао једноставна, кратка хумористична дела, која би у року од само неколико дана била извођена и додавана у стандардни репертоар. Убрзо је дошло до толике популаризације ове институције да је свака војничка дивизија имала своје војничко позориште (Сарамандић 2004: 55).

Иако позоришни комади који су извођени на Крфу нису дела од значајне литерарне вредности, они су послужиле вишем и у том тренутку много битнијем циљу – да врате осмехе на лица изнемоглих војника. Сви они који су само неколико недеља пре тога проживљавали Албанску голготу, сада су захваљујући позоришном хумористичком приступу били више него спремни да потисну та мучна сећања и да исмејавају догађаје којима су и сами били сведоци и учесници. Тако је сатира „Албанске голготе“ постала чест мотив у представама извођеним у српским позориштима на Крфу и касније на Солунском фронту, док је Цветковићев *Риста Резервиста*, комад који је износио целу историју рата и повлачења, представљао окосницу позоришног репертоара *Орфеума*. Тада је позориште играло улогу лекара који је терапијом смеха лечио војнике од доживљених траума, учећи их да прихвате оно што се десило и преболе га смејући му се. Један српски вој-

ник описао је у свом дневнику управо како позориште „лечи носталгију и бол за кућом“ говорећи о жудњи војника у туђини: „И војници и официри су се много смејали и аплаудирали. Бар на та два сата су заборавили на муке и изгнанство“. Овакво сведочење најбоље описује допринос које је позориште имало за опоравак измучене српске војске.

3.3. Музика

На подстицај Врховне команде већ у првих неколико месеци боравка на Крфу основан је војни хор. Вођа овог хора био је чувени диригент и композитор Коста Манојловић. На његовом реперотоару нашла су се дела црквеног и родољубивог карактера, која су у почетку била извођена искључиво током литургија крфских цркава. Врло ускоро је почело и редовно одржавање концерата класичне музике под диригентском палицом композитора Станислава Биничког. Бинички је био диригент Музике краљеве гарде - српског војног оркестра, а вечну славу је стекао компоновањем чувене корачнице „Марш на Дрину“, настале у част прве савезничке победе у рату, српске победе на Церу. Овим делом, као и својом музиком и изузетним талентом, Бинички је привукао пажњу српске, а убрзо и светске и савезничке јавности, па је заједно са Музиком краљевске гарде касније током рата наступао на турнеји која се одржавала по Француској. Бинички је компоновао и патриотске и љубавне песме, као што је на пример песма „Да су мени очи твоје“, коју су у глас певали и Срби, али и савезници и Крфљани.

Тако је доласком Срба на острво, оно постало обојено музиком и песмом од првог дана њиховог боравка тамо. О томе како је српско срце било испуњено музиком најбоље говори запис шкотске лекарке Изабеле Галовеј Хатон (I. Galloway Hutton) која је као чланица лекарске мисије „Болнице шкотских жена“ свој живот посветила спасавању српских војника на Крфу:

Чим се Србин опорави, он пева и игра. То је било у његовој природи, саставни део његовог живота, као што је била природна ствар обрађивати земљу. Њихова омиљена песма била је „Тамо далеко“ [...] Неке од нас жена певале смо заједно са војницима, и кроз песму, с многобројним стиховима, заволела сам тај леп језик. (Поповић 2019: 368).

Српска песма није била ограничена само на организовање концерте или црквене службе, већ се могла чути у свако доба дана и свуда. Музика је била присутна по ресторанима, кафанама, војничким шаторима. *Српске новине* су писале и о одржавању музичких концерата на шеталишту поред мора, чиме су српски војнички хор и оркестар брзо и лако освојили симпатије мештана и савезничких официра. На великим гозбама које би касније уследиле, могле су се чути песме у пратњи балалајке. Те песме су најчешће биле српске старе народне песме или сећања на отаџбину, а многе су биле и импровизоване или су настајале на лицу места. „Често су биле прекидане причама о пригодним доживљајима које су причали обични војници, а који би се понекад показали као прави рецитатори поезије изузетне свежине“ (Поповић 2019: 187).

Од извођених песама, посебну популарност на Крфу су стекле песме „Има жена много лепа“, „Загрли ме“, као и најчувенија од свих – „Тамо далеко“. Звуци ове познате мелодије су се у првим топлим данима могли чути са свих страна. „Тамо далеко“, најпопуларнију народну песму у историји српског народа, певали су сви: они који нису разумели речи, слутили су да се иза те мелодије може крити само жал за напуштеном отаџбином, породицом, огњиштем (Сарамандић 2004: 50). Она се толико допала онима који су имали прилику да је слушају уживо у српској изведби, да је створена и верзија песма на грчком, енглеском и француском језику. Ова прослављена песма била је изузетно популарна међу свима који су се нашли на Крфу у том моменту, да је певана чак и током литургија у црквама које су биле уступљене Србима на Крфу, у форми молитве за повратак кући и религиозног доживљавања текста који је описивао тугу за далеком отаџбином. Песма је представљала део свакодневице српског војника, који је „Тамо далеко“ усвојио као своју химну, певајући је како би изразио жалост за окупираном отаџбином и лечећи своју тугу кроз музику. О важности коју је музика имала за српски народ у изгнанству, најбоље говори чињеница да су опоравак и препород српске војске на Крфу све време били праћени песмом. Докторка Милред Стејлси, која се нашла као болничарка на Крфу, записала је:

Са таквим пореклом и наслеђем, није чудо да су Срби, чак и они из планинских села, тако високо инталигентни, енергични, шармантни, и надарени за поезију, музику и песму! Током претходних 700 година, њихови људи и жене су испевали поезију и дивне народне песме, у којима се опевају њихови хероји, који су често ратовали и одбојали освајаче... (Поповић 2019: 134).

За дивљење је чињеница да је један народ на ивици егзистенције у својим најтежим тренуцима имао потребу за културним и уметничким стваралаштвом, које га је, чини се, одржавало у животу и помагало му у васкрснућу. „Песма нас је одржала“, објашњавали су војници, стварајући сведочанство о чудесној исцелитељској моћи музике (Сарамандић 2004: 50).

3.4. Књижевност

Читава ратна трагедија Срба у Првом светском рату изнедрила је много књижевних дела и постала вечна инспирације и тема за све генерације, тадашње али и оне које су после долазиле.

Осим драмских комада или песама, најпопуларнији стваралачки облик чини се да је био дневник. Војници су неретко писали дневнике и описивали свој нови живот, али и изражавали тугу и недостајање за старим. У њиховим дневницима патриотизам је видно испреплетан са осећајем носталгије, што је и јесте њихова најчешћа тема и најјачи мотив при писању. Описујући крфске пределе, српски војници нису пропустили прилику да их упореде са онима у којим су одрасли, са шумадијским пределима или долинама око Мораве и Дрине. Ипак, такви описи се не посматрају из угла историјских докумената (Поповић 2019: 355). Уместо изношења чињеница, ови текстови одишу књижевним описима и тешким сентеметалним или патетичним осећањима, што је очекивано јер их војници нису писали у сврху постојања доказа или сведочења већ ради ослобођења од борбе сопствених мисли које су их мучиле. Војнички дневници не носе књижевну тежину, али носе тежину олакшања, тежину тренутка у којем су могли да забележе своја осећања и препробе их преношењем на папир.

Осим ратних дневника, Крф је постао колевка озбиљних литерарних дела које су ушле у историју српске књижевности, попут најзначајније Бојићеве „Плаве гробнице“. Милутин Бојић, млад песник који се са народом прешавши Албанију нашао на Крфу, о судбини својих сународника написао је величанствену песму која се уместо њихових имена рецитује као вечити спомен на ратнике пале за слободу Србије, потопљене у Јонском мору.

„Како је на каменитом острву било тешко копати гробове, већина тих мученичких незнатих хероја покопана је у мору око острва, у Бојићевој ‘Плавој гробници’ као вечити спомен античке трагедије српског народа“ (Поповић 2019: 128). Те 1917. године, тада двадесетчетворогодишњи младић, Милутин Бојић, скрхан последицама рата и повлачења, глади и болести, гледао је са крфске обале како бродови односе беживотна тела младића, његових пријатеља и сабораца и полажу их у воду. Та сцена је добила свој поетски споменик писањем „Плаве гробнице“ и постала најуверљивије сведочанство о трагедији српског народа. Никада није утврђено колико је посмртних остатака ратника положено у море, али се приближно наводи 10.000-11.000 војника. Назив који је током боравка Срба на Крфу дат овом вечном уточишту – управо „Плава гробница“ – постао је симбол српског страдања“ (Поповић 2019: 357).

Осим „Плаве гробнице“, доживљај повлачења преко Албаније и Крфа остао је записан у Бојићев збирци песама под називом *Песме бола и поноса* издате у Солуну 1917. године, исте године када је од последица ратних дешавања и болестан од туберкулозе Бојић преминуо.

Још много српских великана у својим књижевним делима опевало је српско страдање. Свој прелазак преко албанских планина описао је Растко Петровићу у свом роману *Дан шестсти*, као и Бранислав Нушић у роману *Деветстопетнаеста: трагедија једног народа*. Поред описивања сопственог доживљаја повлачења преко Албаније и трагедије свог народа, Нушић је преживео и личну трагедију када му је као један од Хиљаду и триста каплара погинуо син јединац.

Албанску голготу на путу до Крфа прешао је и Станислав Краков. Осим њега, на Крфу су се нашле и његове колеге Драгиша Васић – публициста и писац, Станислав Винавер – пи-

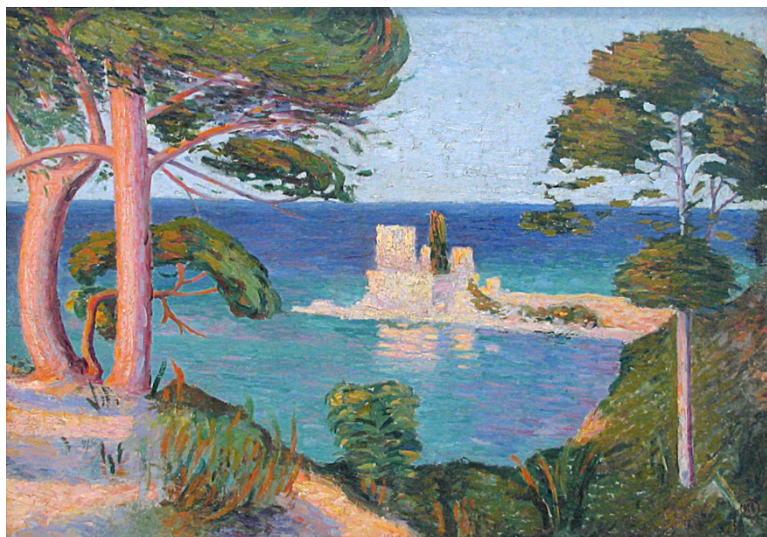
сац, модерниста, песник Јован Дучић, као и песник Владислав Петровић Дис. На велику жалост, при повратку из Француске, 16. маја, у близини Крфа у Јонском мору, брод на коме се налазио овај песник је потопила Немачка подморница.

Чуеном писцу Станиславу Винаверу боравак на Крфу представио је инспирацију за његову касније насталу збирку песама *Ратни другови*. „У ратном пејзажу ове збирке, кроз низ слика, ситуација, дијалога и душевних пребирања, различитих видова животне лепоте и снаге духа, до нас допиру разнолике судбине ратника, сељака, ђака, учитеља, музиканата, официра, са својим поимањима живота и смрти, али непорециво сједињене свешћу о заједничком страдању, ужасу са којим се суочавају и – нужности истрајавања“ (Јовановић 2020: 340).

3.5. Сликаство, фотографија и филм

Осим подизања морала и пружања утехе и разоноде, стваралачка улога је некада била још конкретнија: сликари и фотографи били су од највећег значаја за ширење истине о претходним догађајима, а основана је и Филмска секција при врховној команди на Крфу која је у истом циљу приказивала филмове добијене од савезника, као и филмски материјал са Солунског фронта, који је осим у сврху разоноде био важан и за обавештавање и едуковање војника (Сарамандић 2004: 61).

Поред филмског забележавања догађаја, најбитнији ствараоци доказа о ратним дешавањима били су ратни сликари и фотографи (Сараманић 2004: 55). На Крфу су се нашли најбоље српски сликари и фотографи тог времена : Драгомир Глишић, Милош Голубовић, Михаило Миловановић и други. Познати српски импресиониста Коста Миличевић, такође се нашао на Крфу. Миличевић је аутор најлепших пејзажа са Крфа насталих 1917. и 1918. године (Сарамандић 2004: 61). Миличевићеви пејзажи приказују Крфске пределе и панораме најлепших острвских предела окупаних сунцем и топлотом, обојених плаветнилом неба и мора. Супротно од онога што се заиста дешавало, Миличевићеви пејзажи приказују најлепше сцене живота природе, и спадају међу најлепше слике Крфских пејзажа икада насликаних.

Слика 1. Коста Миличевић, *Острвца крај Крфа*, 1918.

Слика 2. Коста Миличевић, *Предео с Крфа*, 1918.

3.6. Различите активности

Срећом, позоришне представе или филмске пројекције нису представљале једини вид забаве за војску. Српски војници су имали прилику да похађају курсеве лепих уметности и глуме, као и да уче језике савезничких народа. Сматрајући да такве разноврсне активности доприносе бољем физичком и менатлном здрављу војника, Врховна команда је подржавала и разне физичке активности. Поред јутарње гимнастике, организовани су и фудбалски сусрети са Савезницима.

4. УТИЦАЈ КУЛТУРЕ У ОБНОВИ МОРАЛА СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Пажљиво проучавајући културно и уметничко стваралаштво са Крфа 1916. године и читајући војничке дневнике који то потврђују, закључујемо да је култура тог времена имала врло јасну, конкретну и пре свега хуману улогу. Пружајући разоноду, растерећивала је српску војску и доприносила опоравку од доживљене трауме рата; подизала је вредности и морал – уливала веру и наду о могућој победи и враћању своје територије; припремала је војску за оно што их је чекало у будућности; сведочила о догађајима и забележавала истине, ширила идеје о српству и југословенству; подсећала на корене и јачала патриотизам. Све ово указује на изузетан значај уметничког и културног стваралаштва и неизоставан допринос победама које су касније уследиле.

ЛИТЕРАТУРА

- Поповић 2019:** Жељко Поповић, *Крф – острво васкрсења Србије*, Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије.
- Сарамандић 2004:** Сарамандић Љубомир, *Ходочашће на Крф*, Београд: Чигоја штампа.
- Јовановић 2020:** Александар Јовановић, *О светлости старијој од несреће: есеји о српској поезији и култури*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

IMPORTANCE AND ROLE OF THE CULTURAL
AND ARTISTICAL CREATIVITY OF SERBS ON CORFU
DURING THE FIRST WORLD WAR

Summary

The paper deals with the explanation of the importance and discovery of the specific role of Serbian artistic and cultural creativity in Corfu during the First World War. The final evacuation of Serbs to Corfu, which took place after months of fighting and withdrawal through Albania, marked this island as the new capital of Serbia outside its borders and as the only foothold of Serbian freedom. Corfu has become an island of rebirth and resurrection, but also the cradle of new ideas, cultural institutions and artistic creation of exceptional value. The stay of Serbs on Corfu marked the beginning of a new era of creation, but also of future victories that awaited the Serbian army.

Key words: Serbian creativity in Corfu, World War I, cultural institutions of Serbs in Corfu.

Milica Stijačić

Мина Тонић

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Ментор: Страхиња Полић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

ЗМАЈ ЛЈУБАВНИК У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ И ПРОЗИ

Сажетак: Рад се бави анализом мотива змаја љубавника у српским народним бајкама, предањима и народним епским песмама. Као изразито вишезначна и многолика појава, змај се у различитим жанровима усмене књижевности другачије представља. Док ћемо у бајкама змаја сретати као једнодимензионално биће које вечито испуњава исту функцију – да покреће радњу, отме девојку и тиме проузрокује јунакову иницијацију, у предањима, са друге стране, змај ће бити представљен као господар небеских и земаљских стихија, виша воља од које зависи плодност и просперитет заједнице. Предања ће, такође, приказивати змаја као похотљиво створење које мори девојке и удате жене. У епској поезији начини његовог обликовања су сложенији: у њој иначе безимени и безавичајни змај бива локализован у неки тачно одређени историјски хронотоп, или, пак, преживљавају само змајевите особине које у епској транспозицији постају обележја посебних, истакнутих јунака. Циљ рада је, следствено томе, утврђивање начина на који се мотив змаја љубавника мења и надограђује путујући кроз различите жанрове народне књижевности.

Кључне речи: змај љубавник, српске народне песме, српске народне бајке, предања, Змај Огњени Вук, *Царица Милица* и *Змај од Јастрепца*.

У српском књижевном фолклору, протејски лик змаја недовољно је разјашњена фигура која се опире сваком јединственом тумачењу. Било да је његова функција да својом одурношћу и злокобном природом истакне славу и достојанство позитивног

јунака, или пак да буде борац са градоносним алама, заштитник и добротинитељ заједнице, ово митолошко биће остаје у својој суштини амбивалентно и загонетно. Док се карактеризација других фантастичних бића може одредити у опозицији пријатељско–непријатељско, особине змаја у усменој књижевности детерминисане су жанром у којем се јавља.

Кроз сваку од функција унутар жанрова народне књижевности, змаја посматрамо у вези са женама, биле оне принцезе из бајки, племените госпође, или пак обичне жене које након његових посета болују и копне. За разлику од змајева германских легенди, који леже на благу и чувају ризнице¹, једна од примарних улога змаја у српском фолклору јесте еротска – онотима жене, обљубљује их и стара се о томе да остави змајевите потомке.

Овим радом покушаћемо да представимо како се змај љубавник као мотив мења путујући кроз различите жанрове усмене књижевности. Примарно ће нас занимати оне особине мотива које га чине пријемчивим за уметничко обликовање. Размотрићемо улогу змаја љубавника најпре у бајкама, потом у предањима и најзад у епској народној поезији.

ЗМАЈ ЉУБАВНИК У СРПСКИМ БАЈКАМА

Важан научни допринос историјско-географске школе проучавања представља Арне–Томпсонов „Регистар типова народних приповедака“, индекс мотива у којем су пописани сижеи европских бајки. У њему змаја љубавника срећемо у типовима² АТ300, АТ301, АТ302 и АТ303, под одредницом

¹ Веселин Чајкановић потцртава разлику између српске и немачке представе о змају. Истиче како немачко *Drache*, *Lindwurm* или *draco* (а тако Вук Стефановић Караџић преводи у своме *Рјечнику* одредницу „змај“) није адекватан превод за биће које у српској култури представља реликт тотемизма и митског претка, и које не носи негативну конотацију коју му придају оксиденталне културе. Он процењује како се змај српских народних песама и приповедака „може сматрати, углавном, за српску специјалност“ (Чајкановић 1973: 466), а на његову тезу се надовезује Слободан Зечевић који наводи бројне примере из српских предања где је змај као добар демон сврстан у категорију „чистих сила“ (Зечевић 2008: 70–71).

² Под „типом“, представници финске методе сматрају „приповетку као усмену творевину која самостално постоји и живи у традицији, независна

„натприродни противници“, али срећемо га и као натприродног супружника у типу АТ400 И АТ425. Ове групе мотива разрађују митску тему змајеборства и доспевања под власт натприродног бића, које је оличење „туђег“, „оностраног“ и „далеког“, али и тему трагања за изгубљеном женом која бива отета због грешке свога мужа. Змај љубавник ће у бајкама бити представљен као непријатељ, оличење „хаоса“³, сила таме и ноћи које увек проваљују у јунаков свет „приликом искустава граница“ (Тодоров 2010: 122) и нарушавају мир и поредак. Иако се може сматрати да је змај у бајкама име за „замишљену узрочност“ (105) због које јунак започиње своју иницијацију⁴, треба ипак указати на дубљу симболику змаја и његовог сложеног односа са женама.

У настојању да реконструише генезу мноколике представе о змају, Владимир Пропп полази од обреда иницијације, у којем, између осталог, види и порекло бајке. Као што се у бајкама појављује гутање и прождирање отетих лица, тако се и у стварности, у обредима иницијације архајских друштава налази обредно гутање иницијаната од стране „чудовишта“ (Пропп 2013: 281), као један од подвига на њиховом путу ка задобијању „више“ позиције у заједници (Елијаде 2003: 196). Међутим, пошто су обреди сами по себи само одраз религиозног понашања, они не дају адекватан кључ за разрешење симболике гутања у бајкама. Због тога, Пропп истиче како

по свом значењу у односу на друге приповетке. [...] Тип је у исто време нека врста обухватног обрасца, фабуле свих варијаната за које се сматра да су у генетичкој вези и да проистичу из заједничке праформе (архетипа).“ (Пешић, Милошевић Ђорђевић 1997: 243).

³ Уп. „Уколико је тачно да је „наш свет“ један Космос, сваки спољашњи напад прети да га претвори у „Хаос“. А пошто је „наш свет“ био основан опонашајући дело богова, космогонију, непријатељи који га опседају изједначавајући се са непријатељима богова, са демонима, а нарочито са архи-демон што је првобитна Аждаја, коју су богови победили у почетку времена.“ (Елијаде 2003: 95). Занимљиво је и тумачење Бруна Бетелхајма да змај може бити представа хаоса који влада у свести детета у едипалном периоду живота (Бетелхајм 2015: 77–79).

⁴ О бајкама као иницијацијским причама видети, на пример: Владимир Пропп, *Историјски корени руске бајке* (Пропп 2013: 56–61); Мирча Елијаде, *Мистична рођења, иницијације, обреди, тајна друштва* (Елијаде 1994: 162); Јелеазар Мелетински, *О књижевним архетиповима* (Мелетински 2011: 36–39); Бруно Бетелхајм, *Значење бајки* (Бетелхајм 2015: 41).

нам одгонетку дају митови, оне „свете приче“ које су пратиле обред иницијације (Проп 2013: 283). Како су се митови полако одвајали од обреда, записивали и претапали у нове уметничке форме, добили смо бајке у којима су похрањени трагови митског и обредног са новим цртама „неразумевања“, „деформације“ или чак „преобликовања“ (284). Управо то се десило и са ликом змаја који је од змаја гутача – преносиоца моћи, постао змај који прождире људе који су му жртвовани. Са даљим развојем културе, кад се на жртвовање људи почиње гледати као на монструозан чин, а не више на средство којим се задобија наклоност више силе, змај прождрљивац постаје непријатељ који се мора убити (298), а змајеборац културни јунак који спасава „девојку у невољи“. Зато своју апотеозу змајеборство добија у хришћанској ери, у лику св. Ђорђа Кападокијског (Јанићевић 1995: 26), који у себи сабраја црту змајеборца, црту феудалног витеза и црту хришћанског великомученика.

Проп истиче и повезаност змаја са представом о смрти (Проп 2013: 310), и то смрти која је ништа друго до отмица душе⁵ (311). Душу често отима умрли у лику животиње (313), а отето лице је лепа жена, царева ћерка која у бајкама, прекршивши „табу о напуштању куће“ (Фрејзер 1977: 253), бива однета у далеку земљу (притом, треба имати на уму да је „далека земља“ често еуфемизам за царство смрти). Управо у таквој невољи налазимо принцезе српских бајки:

Био један цар, па има три сина и једну кћер, коју је у кафезу хранио и чувао као очи у глави. Кад ћевојка одрасте, једно вече замоли се оцу своме да јој допусти да изиђе мало пред двор у шетњу, и отац јој допусти. Али тек што изађе пред двор, у један мах долети из неба змај, шчепа ћевојку између браће и однесе је у облаке. (Вук СНП, 2).

Долазак змаја описује се кроз слику ветра у бајци „Стојша и Младен“:

Био један цар па има три кћери, и једнако их држао у потаји да нису никад напоље излазиле. Кад нарасту за удају, пусти их отац први пут у коло. Али тек што се ухвате у коло, дуне некакав вихар и све три однесе... (5).

⁵ Проп упозорава да се не треба превидети чињеница да је змај механички спој неколико животиња, углавном змије и птице, а обе ове животиње су поимане као психопомпоси (Проп 2013: 309).

У бајци „Баш-Челик“, наилазимо на лик змаја просца који се јавља кроз буку, вриску и севање. Њему најмлађи син отвара врата:

Како врата отвори, нешто уђе у двор од чега нијесу могли виђети друго ништа осим ватре да сипа, па проговара: „Ја сам дошао да вам просим сестру најстарију, и то сад овај час да је водим, јер ја не чекам, нити ћу више доћи да је просим, па ми сад одговор дајте, или је дате или не дате, хоћу да знам (51).

Да је просац натприродно биће⁶ откриће нам сама девојка, при поновном сусрету са братом, откривајући му вереников анимозитет према својим шурацима⁷. Међутим, добри и праведни трећи брат успева да се спријатељи са зетом, који из функције потенцијалног непријатеља прелази у функцију помоћника⁸ при коначној борби јунака са правим змајевитим противником, Баш-Челиком:

Како му вода поспе главу, у онај мах приснуше алке око врата, и све гвожђе које је Баш-Челика држало. А Баш-Челик скочи као муња, па рашири крила, полети, и у исто вријеме узме под крило цареву ћерку, жену његова избавитеља, и тако наједанпут ишчезне из очију (51).

Из ових примера видимо да је змај у српским бајкама биће недефинисаног облика, окарактерисано кроз своје атрибуте – ватру и воду, способност летења и појаву праћену треском, буком и пламеном. Становник је хтонских, лиминалних простора, борави у некаквоме међусвету, нарочито уочљивом у слици чардака ни на небу ни на земљи, а може боравити и закључан у „забрањеној одаји“, што је веома привлачило пажњу психоаналитичара⁹. Међутим, можемо рећи како се у бајку

⁶ Мирјана Детелић наводи Левингтоново запажање о сличности између свадбе и сахране, које наша народна лирика потврђује кроз ритуални плач због невестиног одвођења од куће и кроз слике младожење као отмичара, а сватовске поворке као силне војске: „Младенци једно за друго представљају биће са оног света, опасно и повезано са демонским силама (невеста), туђинца и убицу (младожења)“ (Левингтон 1982: 95–102, нав. према: Детелић 1992: 233).

⁷ Објашњење за непријатељство између змаја и брата његове невесте можемо тражити у прелази из ендогамије у егзогамију, као и у асиметричности свадбе која из тога произлази. В. Мирјана Детелић, *Митски простор и епика* (Детелић 1992: 172, 223).

⁸ За поделу функција по ликовима бајке, в. Проп 2012: 93–97.

⁹ В. Антонијевић 1991: 116–122.

примарно уводи кроз функцију отимања. Отмица је у бајкама еквивалент смрти, а смрт је, опет, еквивалент спознаје еротског искуства. Змај се овде не посматра антропоморфизовано, напротив – у први план избија његова животињска природа, његова неутажива глад, све оно што га разликује од јунака бајке са којим саосећамо и за кога „навијамо“. То да ли ће он развити љубавна осећања према отетом лицу зависи од тога на којем степену културе се друштво налази. Проп истиче како „у првобитном друштву нема места испољавању индивидуалне еротике“ (314), већ је једино важно да се намири потреба за јелом и задовољењем полних нагона. Међутим, на вишем културном нивоу јављају се естетска, али и еротска осећања – постаје битно да ли је отето лице, којим случајем, лепа жена, царева ћерка, која је „у кавезу расла“ и којој се види „винце кроз гроце“. Тако ће у једној руској бајци из Афанасјевљево збирке стајати:

Змај ухвати цареву ћерку и одвуче је у свој брлог, али је не поједе. *Како је била лепотица, узео је за жену.* (Аф. 148, нав. према Проп 2013: 314, подвукла М. Т.).

Том својом одлуком, да себи дограби баш такво нарочито женско биће, змај којег у западним културама привлачи сјај драгуља и златника, у нашим бајкама прибавља „благо“ друге природе.

Тек ако претпоставимо да је феномен еротског у лику змаја љубавника нешто сложенији него што се наизглед представља, можемо говорити о симболичком, чак и психоаналитичком тумачењу овога мотива. Прихватимо ли Јунгову тезу да је архетип „аутономни садржај несвесног“ (Јунг 2017: 31), а да је бајка обликовање и конкретизација архетипова (31), можемо змаја којије „пожелео да украде једну лепу душу из блиставог горњег света“ (61) посматрати као архетип Анимуса, идеалне мужевности, испуњења воље „која делује на готово савршен начин“ (45). Тај образац делања који змај својом природом поставља, јунак бајке треба да прати, да би извршио своју иницијацију и напokon придобио за себе принцезу. Активност змаја повлачи за собом активност јунака, који код змаја „иде по своју мушкост“ (Антонијевић 1991: 45). Змај је противник

јунака бајке и због своје сексуалне моћи, са којом се обични људи не могу мерити, те за њих жене „губе интерес“ (36).

Међутим, ствари треба размотрити и из угла девојачке брачне иницијације. Бајка отету жену углавном слика као пасивно, објектификовано биће око којег се јунак и змај боре. О њој знамо да је лепа и млада, да поступа у складу са вољом осталих ликова унутар бајке, и да се упушта у две везе – једну са змајем и другу са јунаком. Било да је јунак који се за њу бори њен будући муж или брат, суштина је у премошћењу бинарних опозиција „близу“ и „далеко“, „своје“ и „туђе“, „људско“ и „надљудско“. У љубавну везу са змајем, који је симболички представник свега онога што људско биће никада не може бити, може се упустити само биће које је у лиминалном стању и као такво за собом повлачи одређени низ акција и реакција између профаног и сакралног (Ван Генеп 2005: 7). Из горе поменутих примера видимо да змај отима девојку онда када она напусти родитељски дом, кад пређе кућни праг, ухвати се у коло, покаже се пред светом као стасала да се отисне у нову животну етапу – у брак. Тек тада искусни љубавник натприродног порекла долази да је однесе¹⁰ и „иницира“ у тајне брачног живота. Ова девица у невољи¹¹ мора да буде спасена, и преведена из фазе лиминалности у фазу агрегације, изопасне везе са натприродним бићем у социјално прихватљиви брак са човеком којем она „по заслуги“ припадне.

Иако бајку одликује апстрактан стил и сублимација сексуалних садржаја (Лити 1994: 71), ипак, како Драгана Антонијевић истиче, не прекрива се сексуални карактер жениног „живљења са змајем“ (Антонијевић 1991: 36). То се најбоље види кроз бајку „Чудноват змај и царев син“ (Чајкановић 15), која

¹⁰ Одношење девојке нас опет враћа на схему иницијације. О томе више у студији Мирче Елијадеа, *Мистична рођења – Иницијације, обреди, тајна друштва*.

¹¹ Уп. „’Девица у невољи’ свакако је био омиљени мит средњовековне Европе. Психоаналитичари имају своје тумачење: спас девице симболише у мушкој психи ослобађање лика „аниме“ од разорног утицаја мајке. „Док то не постигне, мушкарац не може задобити своју прву истинску могућност да припадне жени“ (Henderson 125). Ми ћемо отићи корак даље: у борби са змајем јунак стиче сексуалну моћ, што је директно повезано са његовом иницијацијом, као знак достигнуте полне зрелости и мушкости.“ (Антонијевић 1991: 44).

у себи спаја неколико сижејних токова – причу о зачараном мужу из „Лепотице и звери“, али и митологему о змају љубавнику и змајеборцу који се са њиме разрачунава. Жена, коју отац отпрема да буде супруга змају, одбија да полно општи са својим натприродним мужем. Иако у змајевом дому она живи у богатству и преобиљу, плаши се кад угледа „кревет од злата“ (Чајкановић 15) и одбија да пољуби змаја. Тиме показује свој страх од другог пола, од своје брачне улоге и од спознања оног „животињског“ у човеку, а што лик змаја симболички и представља. Тек кад превазиђе тај страх и пољуби змаја, она је спремна да ступи у брачну заједницу са себи примереним људским бићем.

ЗМАЈ ЉУБАВНИК У СРПСКИМ ПРЕДАЊИМА

Уколико бајка сублимира еротску симболику лика змаја љубавника, демонолошко предање недвосмислено ту симболику ставља у први план. Томе можемо тражити разлог у самој поезици предања, која тежи да се назначи непремостиви јаз између света људи и света натприродних бића и да се „провала“ оностраног у свакодневицу објасни на емпиријски начин (Лити 1994: 84). У бајци, која је једнодимензионална прича¹², свет натприродног и свет људског нису оделити, нити појава змаја изазива чуђење, неверицу или страх¹³. Бајка спроводи „етику делања“ у потпуности, у њој, због њеног „апстрактног стила“ и „недостатка дубинске перспективе“ (16–40), нема места за икакво разуђено људско осећање или емотивну реакцију. Како Лити истиче, она само узима стварност као грађу за уметничко обликовање, одбацује све појединачно и на крају, баш због те своје универзалности „даје одговоре на најважнија питања људске егзистенције“ (85). Међутим, предање има мало уже замахе, оно приповеда о појединачним случајевима, о обичним људима којима се дешавају необичне ствари, над којима они немају никакву

¹² О једнодимензионалности бајке в. Лити 1994: 10–15.

¹³ Уп. „Док у уметничкој књижевности фантастично и немогуће постоје у недефинисаном простору изван граница јунаковог и подразумеваног ауторовог хронотопа, у бајци оба света истовремено и равноправно деле исти и јединствен простор“ (Детелић 1989:160).

моћ. Због тога су предања сабласнија од бајке, јер сликају човека који је „бачен у свет, који га угрожава и чији смисао не разуме“ (85).

Предање приповеда о личном, субјективном искуству (Карановић 1987: 222), било у форми меморате или у форми фабулате (Антонијевић 1994: 89). Оно што су још браћа Грим запазила када су раздвојила појам бајке (*Märchen*) и појам предања (*Sagen*), јесте историчност и претензија на веродостојност казивања. Чак и кад се приповедач ограђује од истинитости онога што говори, чак и кад сумња, он ипак даје доказе, локализује радњу, позива се на сведоке, на ауторитет старијих. Навешћемо два примера из пиротског краја да то илуструју:

102. Змеј ишъл при девѳје. Претвѳри се на момчѳ које онá воли. И спи с њу, и не кáже се који је. И док сѳвне оти́де си. *Има дувѳе у Каракáчу, он се туј кри́је. Зна Ду́шка, Ви́ткова ма́јка да ти исприча.* (1995, Новка Митић, 1918, Засновци, Топли До) (Златковић 2007: 504, подвукла М.Т.).

106. Змеј, он мушкáр, код жéне доѳди. Змеј летí нѳчу и он се вíди. Он мушкáр код жéне доѳди, претвáра се као мѳмак. И онá, тај женá, нáгло опáда. И онá при́ча да долáзи змеј при њу. *Виђáли су га у Јáловику, нáше мѳсто.* Там плáнина, стéне, рúпе. И у Грацћí вѳр над селѳ прелетí. *У моје вréме га виђáли.* У наш áтар зми́је и смѳкови мáло íма. Íма смочи́це, ама слáбо. (1998, Момир Цветковић, 1917, Шугрин) (505, подвукла М.Т.).

Приповедач, притом, наглашава и то да његово причање није бајка, већ истина, а „фантастично“ у његовом казивању има друго значење и друго достојанство. У бајци, фантастично није ништа изненађујуће или необично, оно је, заправо, само ткиво бајке. С друге стране, у предању је фантастично „неодлучност што је осећа биће које зна само за законе природе када се нађе пред натприродним догађајем“ (Тодоров 2010: 27). Због тога је оно ближе сентименталности обичног човека, који је исто тако зачуђен над питањем свог постојања, који у свом животу пролази кроз сијасет „граничних ситуација“, који се сусреће са стварима којима не зна узрок, али које га дубоко потресају и плаше. Натприродно биће је, према Тодорову, „отелотворена замишљена узрочност“ (105) за оно што се човеку дешава, а над чиме он нема власти. Зато предања толико

инсистирају да покажу ефекат који натприродно биће оставља на људе, да насликају целу палету емоција и психосоматских реакција које се могу запазити на бићу које је у додиру са натприродним. У предањима, човек размишља, покушава да дâ објашњење те чудновате ствари коју је доживео, или о којој је слушао да се другоме десила. Такође, приповедач настоји да информише слушаоца и о начину на који се може ослободити демонског бића. На пример:

Змај се однекуд појављује ноћу, као огромна крилата змијурина и слеће у кућу где има млад човек или жена... Ту се збацивши змајску кошуљу са себе за трен ока претвара у људско биће и проводи љубавну ноћ. Пре зоре изненада се изгуби, тј. одлети кроз прозор или оцак. При доласку и одласку са његових крила на све стране прскају искре... Млади којима долази змај брзо слабе и вену, постају чудно повучени и болесни од љубавних доживљаја. Али они тајну строго чувају... Њих родбина може спасти једино ако кришом утврди ту везу са змајем и настоји да га уништи или протера. (Тимочки записи, Зајечар, 1964, стр. 23–24, нав. према: Милошевић Ђорђевић 1971: 107–108).

Причала ми моја баба Радојка како је негда код неке жене долазио таки ноћу змај, па му нико није смео ништа чинити. И та је жена хтела од њега да умре, толико је била ослабила. Њени се онда ударе по врачке (врачарице) те им нека баба каже да ће моћи одбити змаја та жена ако пусти „нечисту крв“ (нехришћанина) код себе. И она пусти Циганина, те се тако после змај одбио. (Б. вила, 1894, IX, стр. 184, забележено у Сврљигу, нав. према Милошевић Ђорђевић 1971: 107)

Као што видимо, у предања продиру реалије из одређене средине, а на место старице, која у бајци „Аждаја и царев син“ помаже јунаку, долази врачака која, уместо да јунаку дâ „чаробни предмет“ или „добронамерни савет“, сугерише бизарно решење – да девојка спава са човеком друге вере и на тај начин одбије змаја. Такође, предања инсистирају на трансформацији змаја у лепог младића, што је, можда, још један траг који нас наводи да помислимо како је змај душа умрлог која се враћа да прогони вољено биће (Проп 2013: 311).

Не треба заборавити ни чињеницу да је змај у веровањима нашег народа добри демон атмосферских појава (Зечевић 2008: 66). Као такав, он се стара о наводњавању и плодности земљишта, и одбија градоносне облаке (але). Међутим, будући

да је змај похотљив, он може „у љубавном заносу заборавити своју улогу даваоца кише“ (68). Ово је, свакако, траг паганског наслеђа и манизма, пошто се за душе предака веровало да се старају о плодности и шаљу кишу (70), а можда је и траг тотемистичког обожавања змије као свете животиње и митског претка (Чајкановић 1973: 24).

Веза змаја и жене се у предањима обично није сматрала грешном уколико би се из таквих односа „деца рађала с натприродним особинама и са изузетном снагом“ (69). То добро потврђује следеће предање:

Прича се да је једна девојка затруднела од змаја и носила дете годину дана. Кад га је родила, оно је имало крила и реп као змај. Кад га је мајка хтела задојити, оно је толико вукло из сисе да је и саму крв извлачило. Три дана и три ноћи једнако је сисало, и нико га није могао одвојити од сисе. Најпосле пресеку сису и тако га одвоје. Девојка одмах умре, а дете излети кроз прозор и оде. За јаке и снажне људе народ верује да им је отац змај. Зато се за њих и каже да су змајевити. (СЕЗ, 1913, IX, стр. 295–296. Из среза Хомољског, нав. према: Милошевић Ђорђевић 1971: 108).

Управо на овој особини змаја – да је он митски родитељ славних и гласовитих српских јунака – инсистираће народна епска поезија. Она ће настојати да ове позитивне, родитељске и благодарне атрибуте змаја љубавника веже за судбине својих најистакнутијих јунака.

ЗМАЈ ЉУБАВНИК У НАРОДНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА

По угледу на Арне–Томпсонов индекс мотива народних приповедака, настао је и *Индекс мотива народних песама балканских Словена* Бранислава Крстића. У њему змаја љубавника срећемо у сижеима који носе ознаку А7 (посебно у подтипovima А7, 1, 1, 6; А7, 1, 3; А7, 1, 2, 1; А7, 1, 2, 2, А7, 1,3; А7, 1, 3, 2; А7, 1, 3, 3; А7, 1, 3, 4; А7, 1, 3, 5; А7, 1, 3, 6) (Крстић 1984: 19–20), као доброг змаја који рађа хероје заједно са смртним женама, и као змаја-непријатеља који отима девојке, или их тражи као жртве. Свој врхунски израз овај мотив добија у песми „Царица Милица и Змај од Јастрепца“

која ће, заједно са своје четири најпознатије варијанте, бити примарни предмет ове анализе.

Осим варијанте из Вукове збирке, песму о неверној кнегињи и њеном натприродном љубавнику срећемо и у две варијанте из збирке Матице хрватске, као и у збиркама Вука Врчевића, Кашиковића, Божовића, Лубурића и Владимира Бована (Крстић 1984: 604). У свим варијантама, сиже је исти – кнез Лазар примећује промену у изгледу кнегиње Милице, моли је да му каже шта јој је, она му се исповеда како код ње долази змај у обличју дивног јунака са којим проводи љубавне ноћи, а кад јутро сване, јунак облачи на себе змајево рухо и напушта је. На наговор свог мужа, кнегиња испитује змаја којег се јунака једино плаши, и сазнавши име, саопштава га кнезу Лазару. Потом кнез шаље писмо заточнику (углавном је то Змај Огњени Вук), који треба да се бори за одбрану кнегињине части и да убије змаја. Уз мања или већа одступања, исход овога подвига је исти – као накнаду за своју храброст, врли јунак добија дар (у случају Змаја Деспота Вука то је Сремска бановина) или одбија благо под изговором „да има блага и одвише“. Ове песме су по много чему необичне. Најпре, оне у себи спајају лик змаја оца, змаја љубавника, змаја намећара, змаја зачараног царевића, али такође, граде лик неверне кнегиње која је у нашој народној традицији остала упамћена као изузетно верна, побожна и смерна супруга. Значај ових песама је и у томе што представљају једну од битних прекретница у развоју епске биографије Змаја Огњеног Вука, а доприносе и стварању замишљене везе између Лазаревића (а преко женске линије и Немањића) и Бранковића.

Иако су епски јунаци често идеализовани и митологизовани толико да губе сваку везу са реалним личностима од којих позајмљују имена, титуле и судбине, не треба смести с ума то да је епика увек исторична и да она на свој начин објашњава извесне историјске догађаје и чињенице. Кад се мотив змаја љубавника уведе у народну епску песму, он у њој постаје натприродни родитељ славног јунака, али и епско оправдање за јунакову нелегитимност. Другим речима, ванбрачном детету се придају змајевите особине, тако се оправдава његово незаконито порекло и хипертрофира ју-

наштво и његова борбена неповредивост¹⁴. Наша традиција чува сећање на „општесловенске приче о потомцима змајева (змајевићима)“ (Халански 1893: 55, нав. према Јакобсон 1966: 26), изузетним јунацима који носе „змајевске белеге“ (Пешикан Љуштановић 2002: 35–40) и које мори жеђ за осветом и оцеубиством. Због тога није чудно што се змајевитост везала за ванбрачног сина слепог Гргура Бранковића, историјског Вука Гргуревића, који је у епским песмама често и описан као „сремачко копице“ (ЕР, бр. 59; СНПр II, бр. 79, нав. према: Пешикан Љуштановић 2002: 30). Поред тога, није занемарљива ни претпоставка Драгутина Костића да је историја везала име Вука Гргуревића уз митске карактеристике змаја управо по томе што је он вероватно био носилац витешког реда змаја, заједно са Деспотом Стефаном Лазаревићем¹⁵, од којег га је, можда, и наследио (34).

У песми „Царица Милица и Змај од Јастрепца“ из Вукове збирке видимо понајбоље како народна епика као макрожанр у себи спаја елементе бајки и предања, али остаје верна свом историјском карактеру. Она носи елементе предања о прогоњеним женама које ноћима обилази змај љубавник и које због тога слабе и болују. Кнез Лазар у типично феудалном шти-мунгу господске вечере примећује физичке промене на својој жени, он је пита да му се повери, и кнегиња тек пошто је питана може да прекрши „табу ћутања“ који је, такође, опште место свих предања о змају љубавнику:

Цар Лазаре сједе за вечеру,
покрај њега царица Милица;
Милица је сјетна невесела,
у образу бл'једа и потмула;

¹⁴ Уп. „У социјалном контексту, веровање у одржавање сексуалних односа жена и натприродних бића (змај, вампир и сл.) најчешће служи као покриће за прелјубу и ванбрачне односе удатих жена и удовица, али понекад и девојка такође. Деца рођена из таквих веза „имају“ само два избора: да буду проглашена „херојима“ са натприродним особинама (нпр. „змајевићи“ – хероси рођени из везе смртне жене и змаја) или да буду, условно речено, аберантна или како то народ каже „копилад“. У реалном социјалном контексту патријархалног друштва ванбрачно дете, како год било, свакако није – омиљено.“ (Антонијевић 1991: 156).

¹⁵ У једној песми из Петрановићеве збирке, помиње се змајско порекло Деспота Стефана, в. Петрановић III, бр. 24.

а пита је славни цар Лазаре:
 „О Милице, о моја царице,
 што те питам право да ми кажеш:
 што си тако сјетна невесела,
 у образу бл'једа и потмула?“
 (СНП II, бр. 43).

У варијанти из збирке Матице хрватске, кнез Лазар начује говор котарске господе о могућој прељуби своје жене¹⁶, те је моли да му се повери, обећавајући јој да је неће повредити пошто сазна истину. Међутим, у другој варијанти из исте збирке, „Змај огњени и Вишњевића Јеле“ (ХНП I/1, бр. 55), Јелица¹⁷ одбија да се повери своме мужу јер јој је забрањено да ће очи изгубити, а Лазар „са рамена главу“ уколико ода тајну своје прељубе. Ту се кнез Лазар понаша нетипично, пошто потеже сабљу на своју вољену љубу и прети да ће јој одсећи главу уколико му не каже разлог своје „болести“..

Овакве песме инсистирају на антропоморфном приказивању натприродног љубавника, што је илустративно у два варијантама:

збаци Змаје рухо огњевито,
 па с царицом леже на јастуке.
 (СНП II, бр. 43).

Са прозора у кулу се свали,
 Па се свије на меке душеке.
 Кад ја, мили господаре, дођем,
 Сине јунак ко на гори сунце,
 Мене љуби у меку душеку.
 (ХНП I/1, бр. 55).

Песма „Змај огњени и госпођа Милица“ (ХНП I/1, бр. 54) даје наговештај да би се посете змаја из Пролог-планине могле протумачити чињеницом да Милица „не има од срца порода“. То потврђује и крај песме, пошто Анђелић Вуче удара топузом Милицу тако да су „три змајића из ње испанула“, а потом их „баца небом под облаке“ и дочекује на топуз „да од врага

¹⁶ Уп. „Мили Боже, чуда великога! / Л'јепа ти је Милица госпођа: / У струку је танка и висока, / А у лицу б'јела и румена, / Ма је њоме лице потамњело. / Ол је когођ б'јелу двору кори, / Да не има од срца порода, / Ол је љуби који други јунак?“ (ХНП I/1, бр. 54).

¹⁷ Име кнегиње Милице се замењује типским женским именом у овој песми.

не остаје трага“. Док ова варијанта на крају негира доказ да је змај љубавник благонаклоно биће које се стара да славним српским госпођама дарује змајевити пород, песма коју је испевао Тешан Подруговић, „Царица Милица и Змај од Јастрепца“, уопште и не нуди мотивацију за долазак змаја љубавника. Поента да је деспот Стефан Лазаревић још један „змајевић“ из те песме изостаје, тако да нам не преостаје ништа друго него да прихватимо дефиницију Цветана Тодорова, да је змај љубавник „замишљена узрочност“ за ратничку иницијацију Змаја Деспота Вука. Међутим, у варијанти „Змај Никодин и књегиња Милица“ препознајемо реликт идеје о змају митском оцу великих српских јунака и доброћудном змају-даваоцу из митова¹⁸:

Љубио сам деспотову мајку,
те баш мајку тог деспота Вука,
и њега сам даром даривао,
дао сам му стреле и тетиве,
кога 'оће оком погледати,
Вук га стрелом устрелити,
Од Вука се једино ја бојим!
(Бован ЈП, 5).

И у варијанти из Вукове збирке потцртава се добро познанство између змаја љубавника и Деспота Вука:

јер ја Вука одавно познајем:
кад смо били ђеца у лудости,
у Јастрепцу, високој планини,
те кад би се игре поиграли,
свагда би ме надиграо Вуче;
(СНП II, бр. 43)

Епска песма, поред тога што сукобљава јунаке једнаке по снази и вештини, почива и на уверењу да само слично може деловати на слично, да само јунак који је и сам змајског порекла може деловати на натприродног противника (Проп 2013: 345–351). Било да је змај родитељ јунака или архетип-

¹⁸ Петрановићева збирка обилује певањем о змају као родољубивом љубавнику који обилази српске госпође да би им се рађали јунаци. Уп. „Ја не тражим нељубљено лице, / Да обљубим и да се наљубим, / Већ обилазим српске госпојице, / Не би л' им се рађали јунаци...“ (Петрановић III, 37).

ска „сенка“ јунака, у смислу који му дају психоаналитичка и архетипска критика, јунак у улози заточника мора поразити непријатеља и тиме повратити исправни поредак у свет људи. Та ритуална „космизација хаоса“ (Мелетински 2011: 20) коју јунак успоставља исход је сижеа о кнегињи Милици и змају љубавнику. Овај сиже се разликује од бајке по томе што нема отмице девојке која условљава реакцију јунака. Мотивација радње јесте кнегињино признање прељубе, сам чин саопштења, разоткривања онога што је скривено под велом ноћи, под знаком забрањене радње, у куту забрањене одаје. Тек када оно што је ноћна, забрањена, еротска активност буде обелодањено, тек кад се са људске сексуалности скине печат тајне и светости о којој се не говори и не мисли, морају се предузети мере којима ће се наново успоставити равнотежа између људског и анималног¹⁹. То је савршено спроведено у песми „Царица Милица и змај од Јастрепца“ увођењем „спољашњег фактора“, царевог заточника који преузима на себе космогонијски чин претварања хаоса у космос.

Топографија бајке која простор дели на свој и туђ, на пријатељски и непријатељски, на дозвољен и недозвољен, активрана је и у епским народним песмама. Змај долази Милици тек кад „данак прође“ и „тавна ноћца дође“, а кад сване он се повлачи, одлеће или гмиже назад у своје хтонско, непријатељско, дивље боравиште. Можда је змај љубавник само оправдање за прељубу, отелотворена полна жеља²⁰, можда је он фактор који се уводи да означи полну импотенцију владарског пара, међутим, песма нам то поставља само као слабашне могућности, а историја их у потпуности негира. Једино што је евидентно из свих варијаната ове песме јесте чињеница да је у епици змај љубавник непријатељско биће које узнемирава свет

¹⁹ Уп. „Основу своје људскости човек је засновао на „свету рада“ одредивши се као *homofaber*, али рад неминовно искључује присуство „слепе силе“ – прекомерја разузданости и расипања живота које чине основу еротизма и смрти. Да би их изузео из свог профаног времена које је посвећено раду, човек је ову област свог живота временом обојио светом и тајном. Али, то се није могло догодити без остварења једног другог предуслова опстанка људске заједнице – без ограничења познатих под називом забрана.“ (Антонијевић 1991: 151).

²⁰ Уп. Тодоров 2010: 122.

људи и које мора бити уништено у процесу јуначке иницијације и херојског самодоказивања.

Као представник демонског, фантастичног, дивљег и вечито лиминалног стања, змај од Јастрепца не прети само разарањем владарског брака. Он прети уређеном социјалном поретку, свету дневног реда и обичаја, законима људским и божанским. Он је симбол недозвољеног, неукроћеног, неприпитомљеног и супериорног духа²¹, који је супротстављен свету културе, свету забрана, пошто нити познаје ред, ни закон, нити било каква ограничења. Такође, пошто је змај представник света који је туђ, стран и другачији, његове особине се често преносе на праве, историјске непријатеље народа који испевава песме. Тако ће се особине змаја дуго задржати у епу као „атрибут непријатеља“ (Мелетински 2011: 95) и преносити на ликове попут црног Арапина, Турака итд. Змај из песме, такође, може бити доживљен и као трагички јунак који страда због своје љубави и свог слепог поверења у вољену жену и који умирући прокламује:

'Вако било свакоме јунаку
који свашта љуби својој каже!
(СНП II, бр. 43)

Не треба previdети ни чињеницу да је борба змајева есхатолошки мотив који најављује крај света. Због тога се, можда, борба Змаја Деспота Вука и Змаја од Јастрепца смешта у време кнеза Лазара и кнегиње Милице, у време пре Косовског боја, који је, као што се зна, крај света који је до тада постојао за српски народ, крај царства које никада наново неће бити васпостављено. Због тога је и Змају Деспоту Вуку „жао Змаја погубити“ (СНП II, бр. 43), и тиме се објашњава зашто је, у варијанти из Бованове збирке, одмах пошто Вук устрељи змаја Никодима:

²¹ Притом, треба имати на уму да је дух (*daimon*) увек нешто што „прилази човеку извана“ (Јунг 2003: 80), нешто што га опседа, обузима, доводи у манично стање, али и нешто што може бити оспољена жеља која свој извор, ипак, има у нечему „једноставном“ и људском као што је страх, полна жеља, смрт...

Одма' јесте сила навалила,
навалила сила од Турака,
како јесте Никодин нестao.
Бог да убије проклету женску,
што изгуби наше царство српско.
(ЈП Бован, 5)

Иако је кривљење жена за пропаст царства познато још од Хомера, можемо рећи да је овде, ипак, окривљена она која је прекршила „табу говорења“ и разоткрила своју тајну везу са оностраним, а не она која је починила прељубу.

ЗАКЉУЧАК

Амбивалентност змаја љубавника показује – без обзира на одабрани теоријско-методолошки оквир – немогућност проницања у све значењске рукавце у простору народне књижевности. Било да на њега гледамо као на отелотворење хаоса, непријатељско биће или пак као на доброћудног демона који обезбеђује кишу и плодност, змај за нас остаје загонетка, коју никад не престајемо да одгонетамо. Уколико прихватимо да је за нас данас змај љубавник симбол пре него митски предак и иницијатичка препрека, можемо рећи да, у сусрету са овим натприродним бићем, човек испитује своје представе о смрти, сексуалности, о храбрости и прекорачењу граница. Иако бајке, епови и предања понекад настоје да змаја представе као добро и човеку наклоњено створење, ипак преовладава његова непријатељска, рушилачка снага која плаши али и задивљује, како дете, тако и одраслог човека.

Змај је предуслов за постојање јунака, као што је хаос увек предуслов за постојање космоса. Свако уметничко дело које у себи садржи ово митолошко биће реактуализује космогонију и опомиње на вечиту победу соларног принципа над силама таме и безумља. Због тога змај љубавник за нас и постоји и не постоји, и управо у том ефекту „зачудности“ који изазива лежи тајна његове поетичности.

ИЗВОРИ

- СНП 1988:** Вук Стефановић Карацић, *Српске народне пјесме*, скупио из и на свијет издао Вук Стефановић Карацић, Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1845. *Сабрана дела Вука Карацића*, књига пета, приредила Радмила Пешић, Београд: Просвета.
- Бован ЈП 1980:** Владимир Бован, *Народна књижевност Срба на Косову, Јуначке песме*, приредио др Владимир Бован, Приштина: Јединство.
- Златковић 2007:** Златковић, Драгољуб, *Приповетке и предања из пиротског краја*, књига II, Београд / Пирот: Институт за књижевност и уметност / Дом културе Пирот.
- СНП 1972:** Карацић, Вук Стефановић, *Српске народне приповијетке*. Нолит: Београд.
- Крстић 1984:** Krstić, Branislav, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Beograd: SANU.
- Петрановић III 1989:** Богољуб Петрановић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Јуначке пјесме старијег времена*, скупио Богољуб Петрановић, књига трећа, Сарајево: Свјетлост.
- Чајкановић 1927:** Веселин Чајкановић, *Српске народне приповетке*, Београд: Српски етнографски зборник (SEZb) XLI, 1, III одељење.
- ХНП/1 1896:** *Hrvatskenarodnepjesme*, odio prvi, *Junačke pjesme*, knjiga prva, uredili dr Ivan Broz i dr Stjepan Bosanac, Zagreb: Matica hrvatska, štr. XXIV 610.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1991:** Драгана Антонијевић, *Значење српских бајки*, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Антонијевић 1994:** Драгана Антонијевић, „Демонолошка предања: Фантастика у традицијском причању“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLIII, Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 85–99.
- Бетелхајм 2015:** Bruno Betelham, *Značenje bajki*, Beograd, Podgorica: Nova knjiga.
- Ван Генеп 2005:** Арнолд Ван Генеп, *Обреди прелаза, систематско изучавање ритуала*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Детелић 1989:** Мирјана Детелић, „Поетика фантастичног простора у српској народној бајци“, *Српска фантастика, натприродно*

- и нестварно у српској књижевности*, прир. Предраг Палавестра, Милица Марковић, Александра Кузмић, Научни скупови Српске академије наука и уметности, Београд, књ. XLIV, Одељење језика и књижевности, књ. 9, стр. 156–168.
- Детелић 1992:** Мирјана Детелић, *Митски простор и епика*, Одељење језика и књижевности, Посебна издања, књ. 46, Београд: Српска академија наука и уметности, Ауторска издавачка задруга „Досије“.
- Елијаде 1994:** Мирча Елијаде, *Мистична рођења – Иницијације, обреди, тајна друштва*, Панчево: Заједница књижевника Панчева.
- Елијаде 2003:** Мирча Елијаде, *Свето и профано*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Зечевић 2008:** Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Службени гласник.
- Јакобсон 1966:** Роман Јакобсон, „Српски Змај Огњени Вук и руски еп о Всеславу“, у: *Лингвистика и поетика*, Београд: Полит, стр. 21–31.
- Јанићевић 1995:** Jovan Janićević, *U znaku Moloha – antropološki ogled o žrtvovanju*, Београд: Idea.
- Јунг 2017:** Karl Gustav Jung, *Duh bajke*, Београд: Kiša.
- Карановић 1987:** Zoja Karanović, „Univerzalne dimenzije predanja kao kategorije usmene proze“, *Polja* br. 340, godina XXXIII, jun, Novi Sad, str. 222–223.
- Лити 1994:** Maks Liti, *Evropska narodna bajka*, Београд: Orbis.
- Мелетински 2011:** Јелеазар Мелетински, *О књижевним архетиповима*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Милошевић Ђорђевић 1971:** Нада Милошевић Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд: Филолошки факултет.
- Пешикан Љуштановић 2002:** Љиљана Пешикан Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Нови Сад: Матица српска.
- Пешић, Милошевић Ђорђевић 1997:** Радмила Пешић, Нада Милошевић Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд: Требник.
- Проп 2012:** Владимир Јаковљевич Проп, *Морфологија бајке*, Београд: Просвета.
- Проп 2013:** Владимир Јаковљевич Проп, *Историјски корени чаробне бајке*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Тодоров 2010: Цветан Тодоров, *Увод у фантастичну књижевност*, Београд: Службени гласник.

Фрејзер 1977: Džejms Džordž Frejzer, *Zlatna grana I, Proučavanje magije i religije*, Београд: Biblioteka XX vek, BIGZ.

Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд: Српска књижевна задруга.

DRAGON AS A LOVER IN SERBIAN ORAL POETRY AND PROSE

Summary

The paper deals with ambivalent motif of dragon-lover in serbian oral literature, mostly fairy tales, epic songs and folktales. As a highly ambiguous phenomenon, dragon poses various questions in terms of his literary projections. The paper focuses on distinguishing different types of structural, thematic and symbolic shaping of dragon-lover in oral literature. Various oral works present him as a woman kidnapper, as a lord of heavenly and earthly realms, as a higher will upon which fertility and prosperity of the community depends on. In epic tradition he is often attributed with historical elements. Thus, the paper intends to mark and analyze different modes of its representation through different oral genres.

Key words: dragon as a lover, serbian oral literature, epic songs, fairytales, folktales, Zmaj Ognjeni Vuk, *Carica Milica i Zmaj od Jastrepca*.

Mina Tonic

III

ФОЛКЛОРИСТИКА

Милица Вишић

Медицински факултет Универзитета у Београду

Ментор: мср Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЛИК КНЕЗА ЛАЗАРА У ЕПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА И КУЛТНИМ СПИСИМА

Сажетак: Предмет проучавања овог рада, заснованог на анализи народних епских песама косовског тематско-мотивског круга Вукове збирке и средњовековних култних списа, јесте лик кнеза Лазара. Компаративним и поетичко-естетичким приступом настојаћемо да реконструирамо епски и светитељски лик кнеза Лазара, да осветлимо његову епску и мученичку биографију. Испитиваћемо како се представе о кнезу као идеалном хришћанском владару, мученику и ратнику уклапају у целину традицијских представа о Косовском боју. Промишљаће се о условљености кнежевог лика поетичким законитостима средњовековне књижевности и епске поезије. Указаћемо на специфичности моделовања кнежевог лика у прославним саставима, с једне, и епским песмама с друге стране.

Кључне речи: кнез Лазар, Косовски бој, епска биографија, лик владара, мученик, светитељ, Небеско царство, косовска епика, култни списи.

Косовска битка је без икакве сумње један од најзначајнијих догађаја у историји српског народа. Због свог изузетног карактера бој убрзо постаје предмет уметничког преобликовања. Од давног четрнаестог века, па до данас Косово је неисцрпни извор инспирације и тема уметничког стваралаштва. Међутим, мало је поузданих информација о самом боју које су историјски утврђене. Оно што се са сигурношћу зна јесте да се битка одиграла 28. јуна 1389. године на Косову Пољу код Приштине и да су оба владара изгубила живот. Постоје

одређени хришћански извештаји који говоре у прилог чињеници да је османска страна поражена, у њима се прославља и велича хришћанска победа и то као ратнички и/или духовни подвиг. Међутим, недостатак поузданих доказа и још више тешка покосовска стварност отворили су пут несметаном ширењу бројних гласина о боју, а временом се он почео доживљавати као бој у коме је, или због кога је, пропало српско царство. Бој на Косову Пољу главна је тема српских средњовековних кулtnих списа¹, али и централна тема српске усмене епике (в. Петровић 2001: 5). Непосредно након битке у народу се рађају песме и казивања захваљујући којима сећање на овај преломни тренутак у Срба опстаје вековима и, упркос плашту тајни којим је историјски догађај обавијен, остаје јасно урезано у колективну свест (в. Милошевић Ђорђевић 1990: 16, Милошевић Ђорђевић 2011: 192). Сећање на бој уметнички се пребликовало према поетичким законитостима народне и средњовековне књижевности. О боју се, дакле, певало и међу обичним народом и на двору. У епској усменој традицији акценат је на ратничким и витешким подвизима, а уз кнеза страдалника се пева и о оклеветаном јунаку, убици султана. С друге стране, централна тема кулtnих списа јесте Косовска битка, али „сви списи посвећени овом догађају углавном се односе на кнеза Лазара и искључиво говоре о њему“ (Трифуновић 1989: 19). Предмет анализе нашег рада биће управо кнежев епски лик, као и лик формиран на основу кулtnих списа. Акценат ће бити на приказу Лазара као сложеног лика, анализираћемо традицијске представе о Лазару као владару, војсковођи, „старешилини породичне задруге“ (Михаљчић 2001: 262), мученику и светитељу.

¹ У литератури се под кулtnим списима подразумева скуп од десет жанровски различитих дела средњовековне књижевности (похвална слова, прошка житија, службе) који за централну тему имају Косовски бој и лик кнеза Лазара. Настанак ових списа у директној је вези са успостављањем култа кнеза мученика. Узима се да је најстарији спис настао око 1390. године, а најмлађи око 1420. О поетичким и текстолошким одликама ових списа в. Трифуновић 1968, уп. Богдановић 1980: 190–200.

1. ПОРОДИЧНА УЛОГА КНЕЗА ЛАЗАРА

Женидба је мотив који се веома често јавља у епским песмама, те не чуди што је присутан и у епској биографији кнеза Лазара. Најчешће женидба јунаку служи да потврди свој јуначки статус. Међутим, кнез Лазар се женидбом није доказивао као ратник. Његов брак са Милицом проричу књиге староставне, он је судбински предодређен, а преко тог брака легитимише се и Лазарева владавина, па се он представља као наследник светорodne лозе Немањића. Књиге староставне одредиле су да „Милица је Лазу суђеница“ (Вук II, 32), а откривају и да ће „На њему [Лазару] останути царство / Са њоме [Милицом] ће царовати Лазо“ (Вук II, 32). С обзиром на то да усмена традиција не чува сећање на Лазара пре женидбе, може се рећи да је женидба заправо тренутак рођења Лазара као епског лика (уп. Самарџија 2008: 213), али и тренутак у коме он мења свој социјални статус, па од верног Душановог слуге постаје владар, баштиник немањићких традиција. Пошто говоримо о епском свету, не изненађује чињеница да су односи међу члановима породице опевани врло смерно и, када год је то могуће, индиректно – начином на који јунак поступа према ближњима у одређеним ситуацијама, гестовима, метафоричним говором. Лазар се у породичном домену испољава првенствено као муж и приказан је кроз однос према Милицы. Своју љубав према супрузи он не исказује директно, али пажљивим посматрањем Лазареве реакције на Миличину молбу да јој остави „брата од заклетве“ (Вук II, 45), уочава се брижност према супрузи и љубав која их нераскидиво веже: „Када виђе госпођу Милицу / Удрише му сузе низ образе“ (Вук II, 45). Дозволивши јој да код себе остави једног брата, Лазар свесно допушта да његова породична улога надјача улогу коју он има као владар и војсковођа. Између лирског, породичног и епског, ратничког начела, надвладао је оно прво.

Такође, кнежева брига о Милицы испољена је и у песми *Царица Милица и змај од Јастрепца* (Вук II, 43). Своју брижност према супрузи кнез показује питајући: „Што си тако сјетна невесела / У образу бл'једа и потмула“ (Вук II, 43), као и предузимајући активности да је заштити. У складу са

принципима епике и сходно свом делокругу владара, Лазар је пасиван као ратник, „његова сабља никад не одлучује о исходу битака“ (Самарџија 2008: 204). Међутим, он шаље Змаја Деспота Вука, свог заточника, да се сукоби са Змајем од Јастрепца, непријатељем који угрожава Милицу. Тиме се Лазар потврђује и у улози владара и у улози мужа и уклања недостатак, препреку са почетка песме. Кнежева осећајност и наклоњеност према Милице испољавају се и у песми о зидању Раванице (Вук II, 36). У уводном делу песме кнез је приказан као површан, осион, горд и кратковид владар (жеља да подигне цркву лепшу од свих). Бес и прекост, које испољава при наређењу да се казне Југовићи, приближавају га типу епског јунака. Међутим, касније се „поодљуги“, сажали на Милицу („То је њему врло жао било“, Вук II, 36) и преиначи своју одлуку о кажњавању Миличине браће и оца. Дакле, ту се најбоље види како се сучељавају ликови владара, епског јунака и мужа.

Култни списи, пак, доста шутирије приказују Лазара у породичном домену. Они су доминантно усмерени на неговање сакралне компоненте кнежевог лика, па су сви мотиви подређени томе да потврде Лазара као светитеља и мученика. Мотив женидбе обрађен је само онолико колико је потребно да кнеза приближи светитељима немањићке лозе. Тако се каже да цар Душан Лазара „заручи као кћери блиском сродницом, која потиче из њиховог корена“ (Данило III Бањски: 75). Женидба се помиње дискретно и то само како би се нагласило право Лазара да своје породично стабло надогради на династијски корен Немањића. Дакле, као и у епској песми, али се не развијају и не приказују даље породични односи. За разлику од епских народних песама у култним списима наилазимо на плач кнегиње Милице и Лазарових синова Вука и Стефана при преносу Лазаревих моштију. Високопарним тоном и гестовима жалости они плачући величају Лазара и испољавају своју љубав (Раваничанин III).² Милица скрхана

² Миличин плач налазимо још и у делима Данила III и Епактита, с тим што је он овде суздружанији, а цела сцена приказана је монументалније, нарочито у Епактитовом спису. О вези Миличиног плача и усмених тужбалица уп. Милошевић Ђорђевић 2011: 179–190, а о везама са средњовековном књижевном традицијом в. Трифуновић 1968: 372–382.

болом „паде као мртва над свето оно тело, и много часака изван ума би“, потпуно у складу и с традицијским начинима изражавања жалости, Милица гребе лице, чупа косу и зазива целокупну природу на плач. Туговању кнежеве породице придружују се и његови поданици који „бијући прса своја, плач ка плачу прилажући ридаху“ (Раваничанин III: 135), и „од боли и уздаха срца као лавови ноктима из дубине утробу копаху“ (Данило III Бањски: 85). Кнежева породична улога симболички се шири у култним списима, па он постаје отац свеколиком народу. Сходно лику идеалног хришћанског владара, Лазар је приказан као „заштитник странаца, сиротињи помоћ, гладнима хранитељ, тужнима милост и утешитељ“ (Стефан Лазаревић: 154), он је отац отачаства, влада „као отац што своја чеда пази и васпитава“ (Раваничанин I: 122), а сав народ његова су „вазљубљена чеда“, која после кнежеве погибије постају „сироте“ (Јефимија: 95). Лазар се, дакле, приказује као пастир повереног стада, онај који скрби над отачаством и приводи поверени му народ у Небеско царство. У култним списима о Лазару као праведном владару говори се метафорички као о оцу и заступнику поданика.

2. КНЕЗ ЛАЗАР – ВЛАДАР

Главно поље на коме се испољава епски лик кнеза Лазара је делокруг владара (уп. Самарџија 2008: 201–208). Док епски јунаци свој статус неретко потврђују женидбом, Лазар се женидбом уводи у достојанство владара, при чему се не искључује ни деловање усуда. Захваљујући браку с Милицом, изданком царске лозе, кроз читаву епску биографију кнеза провлачи се нит династичког континуитета (в. Петровић 2010: 257–259). Управо је Милица та која наглашава да је Лазар наследник немањићке круне и често то напомиње Лазару: „Ти остаде у столу њином“ (Вук II, 35). Занимљиво је да овде Милица добија улогу саветодавца и предводника. Она усмерава Лазара на немањићки пут и показује се као истинска наследница својих предака: „Што бијаху Немањићи стари / Цароваше, па и преминуше / Не трпаше на гомиле благо / Но градише с њиме задужбине / Саградише многе намастире“

(Вук II, 35). Ове речи Милица изговара Лазару и њима јасно указује на значај задужбинарства, које у средњем веку представља једну од најбитнијих активности хришћанских владара. Оно није само духовна потреба, већ представља и обавезу онога ко се налази у владарском трону. Будући да је наследник свете лозе, Лазар је морао градити задужбине како би се показао достојним да носи круну Немањића. Подизањем задужбина он показује и да се стара о својој и душама својих поданика, јер задужбинарство је повезано са „бригом за спас душе“ (Петровић 2010а: 352). Такође, подизањем задужбина Лазар се потврђује као настављач немањићке традиције, показује да се угледа на претходнике, те се приближава типу идеалног хришћанског владара.

Лик Лазара задужбинара обликује се у варијантама о зидању Раванице (Вук II, 35, Вук II, 36). Место радње у обе песме је кнежев двор, простор важан за анализу владарске, јавне димензије Лазаревог лика. У том раскошном владарском двору „Скупи му [Лазару] се сва српска господа / Па је редом у соври посади / По господству и по старјешинству“ (Вук II, 35). Сабор господа српске приказан наведеним стиховима подсећа на кнежеву вечеру, када је кнез „Сву госпуду за софру сједао / Сву госпуду и господичиће“ (Вук II, 50). Сходно владарском, царском достојанству Лазар је увек приказан у врх стола, он се саветује са својим војводама и мудро суди. Слично је и у песмама о зидању Раванице. У варијанти Старца Рашка (Вук II, 35) Лазар је представљен позитивно. Без размишљања је прихватио Миличин предлог да подигне задужбину, а сва присутна господа подржала је кнеза у овој намери: „Гради, кнеже, биће ти за душу“ (Вук II, 35). Милош Обилић, међутим, увиђајући опасност која прети од Турака, саветује кнезу да не гради цркву од сребра, злата и бисера. Он истиче да староставне књиге говоре о доласку „пошљедњег времена“, те предлаже зидање задужбине од камена, јер „Од камена ником ни камена“ (Вук II, 35).³ Важно је осврнути се на значај улоге

³ Насупрот овоме, у косовским култним списисма истиче се како је Раваница раскошно и богато украшена, црква је приказана како трепери у светлости злата својих икона, фресака, црквених сасуда и реликвијара, „божаствену цркву прекрасним мермером улепшавши, а сребром и златом божаствене иконе наслика“ (Данило III Бањски: 75), „једном речју свим

коју Милица има у овој песми. На самом почетку песме њен став, царска одећа и накит упућују на то да је реч о разборитој жени, достојној наследници Немањића. Као таква она се потврђује мудрој беседом кнезу којом га смерно саветује да сазида задужбину, јер гомилањем блага „Нама неће пристат’ благо / Ни за здравље, ни за нашу душу / А ни нама, ни коме нашему“ (Вук II, 35). У овој варијанти кнежев лик је у сенци Милице и Милоша који заузимају делокруг саветодавца. Ипак, прихватајући њихове савете, кнез потврђује добру усмереност своје владавине и потврђује се у улози владара достојног славних Немањића.

У другој варијанти о зидању Раванице (Вук II, 36) Лазар је приказан нешто другачије. Премда Лазар самостално износи идеју да гради манастир, окарактерисан је изузетно негативно. Мотив за задужбинарство овде није спасење душе, већ, напротив, славољубље. Говорећи о подизању цркве, кнез обећава господи: „Од свијех ћу бољу начинити“ (Вук II, 36). Кнез је, потпуно нетипично, представљен и као осион, прек, показује одлике „колеричне, непостојане личности“ (Милошевић Ђорђевић 1990: 37).⁴ Док је у првој варијанти доминантно осећање међу господом било одушевљење кнежевом одлуком, чини се да је овде то страх. Они као да су од страха скамењени, не усуђују се да дају било какав коментар. Једини Милош проговара и поново саветује да цркву треба градити искључиво од камена. И поред негативних особина (прек, окрутан, импулсиван, немилосрдан према Југовићима), Лазар у овој песми испољава и неке особине изузетно важне за сваког владара. Он се приказује као особа која гарантује правду, уме да саслуша и прихвати корисне савете и цени верност поданика. Чини се да се са подизањем задужбине мења и сам кнез и узраста у врлини.

облицима добродетелним украси га и улепша“ (Раваничани I: 122). Црква је приказана као само небо на земљи, „то није ништа друго него дом Божији и врата небеска“ (Епактит: 111), истиче се да је насељена бројним иноцима, те да је испуњавају песме у славу Господа. Дакле, средњовековним писцима је стало да покажу Лазареву несреброљубивост и да кроз симболику злата и светлости дочарају светост простора саме цркве.

⁴ Узроке кнежеве негативне карактеризације у овој варијанти Соња Петровић види у мешању различитих сужејних модела, в Петровић 2010а.

Мотив кушања, који је веома значајан у хришћанству, истакнут је у песми *Пропаст царства српскога* (Вук II, 46). Кнежева владавина, вредности којима стреми, целокупна Лазарева личност у овој песми стављени су на тест. Два су пута пред њим. Један води ка земаљском царству и учини ли кнез „јуриш у Турке“, „Сва ће турска изгинути војска“ (Вук II, 46). Други пут је трновит, води ка Небеском царству, али „Ако л’ волиш царству небескоме / Сва ће твоја изгинути војска / Ти ћеш, кнеже, с њоме погинути“ (Вук II, 46). Определивши се за другу стазу на овој раскрсници, Лазар потврђује да дели хришћанска уверења, потврђује своју прозорљивост, богоугодни смер своје владавине и приближава се типу идеалног хришћанског владара. На његовом одабраном путу „Све је свето и честито било / И миломе Богу приступачно“ (Вук II, 46), а тиме је „све доведено у простор сакралног чина и моралног деловања првог реда“ (Карановић 2011: 271).

Када се осврнемо на култне списе, сви описи Лазара као владара подређени су основној функцији списка – величању сакралног аспекта кнежевог лика и утемељењу његовог мученичког култа. С обзиром на то у списима се не наилази на негативне црте Лазаревог лика, већ је кнез „украшен у сваким добрим делима, благе нарави, велеуман, кротак, мужаствен“ (Данило III Бањски: 74). Сам цар Душан представио је Лазара као будућег владара, јер „провиде [Душан] богоданим разумом својим“ (Данило III Бањски: 75) и рече великодостојницима својима да ће „овај младић за нас нешто велико бити и управљати српским земљама“ (Данило III Бањски: 75). За разлику од епских песама у којима се идеја легитимитета власти првенствено везује за женидбу Милицом, у култним списима се поред ове наглашава и идеја Лазареве богоизабраности и божанске природе његове власти: „промислом и добротом Божијом, због кроткости и правичности и врлине и добре нарави узведе се овај увек спомињани муж кнез Лазар на српски престо“ (Раваничанин I: 121).

У списима се Лазару као владару приписују заслуге за опстанак државе и народа. Он народ није сачувао ратничким сукобима на бојном пољу, већ због тога што је владајући у хришћанском духу задобио Божју милост за читав српски род, па „због њега, надањем одозго, српске државе светилник пра-

вославља не угаси се“ (Епактит: 113). Значајно месту у Лазарвој владарској биографији заузимају и дела старања о души, било да је реч о делима милосрђа или подизању задужбина. Остајање на путу Немањића условљено је подизањем задужбина, па Лазар „храмове божаствене подизаше свукуда, горе и брда беху испуњени новосастављеним монашким заједницама“ (Данило III Бањски: 75). Лазар се непрестано подвизава и усходи путем добродетељи, отуда је и каталог његових добрих дела шири него у усменој епици, истиче се да је Лазар „свима био све да би јединог Духа стекао, за којим је још у младости жеђао у срцу својему“ (Раваничанин I: 122). Кнез је приказан као заштитник ништих и убогих, као „ожалошћених заступник, и удовица заступник, и оскрбљених заступник, и заробљених ослободилац, мученика поглавар“ (Непознати писац: 98), истиче се да је имао „око милостиво и руку пружену и дарежљиву“ (Раваничанин I: 122), те да је „имао душу Аврама који је волео сиротињу“ (Давид: 147).

Царско достојанство обавезује кнеза да скрби о доброби-ти својих поданика, да их води путем врлине и добродетељи, па се владање изједначава са стражарењем: „Када на стражу стао јеси / Своје богодане власти / Тад недремљиво око стекао јеси / За чување богоданог ти стада“ (Непознати Раваничанин: 139). На том путу христољубивог управљања стадом испречили су се „мрски Агарјани“ подстакнути злом и ђаволом. Суочен са спољашњим непријатељем, кнез ће понети мач и повести своје витезове у бој. Дакле, јавни домен кнежевог лика осим владарске обогатен је и ратничком компонентом и у усменој епици и у култним списима. У епици кнез је приказан како прима Муратов изазов, одговара не њега, сакупља војску, куне оне који не дођу у бој, саветује се са војводама и напослетку предводи војску у боју, али сходно пасивности владара ни Лазар се не приказује у појединачним мегданима, он остаје владар, више војсковођа него прави ратник, „певач га никад не представља у замаху борбе“ (Самарција 2008: 204). Ратничка компонента кнежевог лика није нарочито развијена ни у култним списима јер „канонизованом светом кнезу није приличио мач“ (Михаљчић 2001a: 209). Када је у питању витешка, ратничка тематика, у списима је акценат на кнежевој беседи непосредно пред бој и самом страдању, при чему се

битка пребацује на шири духовни и небески план. У беседи Лазар износи мотивацију за бој и храбри војнике, Данило каже да их наоружава речима. Обраћајући им се као друговима и браћи, подсећа: „Боља нам је смрт у подвигу, него ли живот са стидом“ (Данило III Бањски: 77). Мада је приказан на бојном пољу и са мачем у руци, како „као лепокретни крагуј, трезвеним оком ума, са великом журбом прикупи крило војске“ (Епактит: 112), Лазар се у култним списима оружа првенствено молитвом, угледањем на Христа и причешћем. Полази у бој „озарив се Духом Светим и сав ван света и себе бив, разнежи се душом“ (Данило III Бањски: 79). Значајно је кнежево молитвено обраћање светом Симеону и светом Сави непосредно пред почетак боја, којим се истиче последовање њиховом путу и означава правоверни карактер Лазареве власти, али и делатна снага српских светих: „Молитвама ових наоружавши се, изиђоше у сретање злочастивих оних, и светлу победу показаше“ (Раваничанин II: 128, наш курзив).

Основна идеја култних списа јесте идеја искупљења грехова, жртвовања зарад добробити целог народа. Положивши живот свој за спасење душе своје и свога народа, Лазар из овоземаљског, пропадљивог света прелази у бесмртност и од тог тренутка он више није само владар, већ вољени свети кнез и вечни заштитник свога народа. Овај прелаз можда је најјасније предочен у Јефимијиној похвали, у којој се пострадалом кнезу обраћа како небеском заступнику отачаства, слично као у народној песми о обретенију главе (Вук II, 53). Молитвено и прославно обраћање кнезу мученику кулминираће у служби, у којој ће се величањем Лазаревог подвига и молитвом кнезу тражити од њега небеско заступништво: „од несреће сваке нас избави / јер твоја јесмо паства“ (Непознати Раваничанин: 144).

3. КНЕЗ ЛАЗАР – МУЧЕНИК И СВЕТИТЕЉ

Канонизација кнеза Лазара непосредно након Косовске битке у великој мери је утицала и на формирање његовог епског лика. Изузетно снажна сакрална компонента кнежевог лика онемогућила је приказ Лазара као типичног епског јунака и знатно ограничила број мотива који се могу везивати за

кнеза, као да је светачка хагиографија уско профилисала и епску биографију.⁵ Мученичко страдање наглашава и потврђује опредељење кнеза за Небеско царство, а као светац и мученик он је постао идеалан хришћански владар, што пресудно утиче и на формирање његовог фолклорног лика.

Култни списи наглашавају Лазарев лик идеалног хришћанског владара и мученика. Библија је у подтексту сваког дела средњовековне књижевности, свако дело самерава се са светим узорима и ликовима свете историје, па лик добија своју пуноћу тек кад се упореди са библијском узорима. Отуда се на сакралност кнежевог лика указује директним поређењем Лазара са Исусом Навином: „И као што некада по великом Мојсију Исус Навин постаде наследник и начелник јеврејског рода, тако и овај (Лазар) после великих и побожних краљева и царева, назва се наследником и владарем свих Србаља“ (Данило III Бањски: 75). У служби се Лазар пореди са Гедеоном, његов подвиг означава се као давидовски, док се код Епактита уподобљава Сактулу, Нестору и што је најзначајније Мојсију. Лазарев живот у списима самерава се са догађајима библијске, свете историје, то је једина права историја за средњовековног писца, па тек у вези са њима Лазареви поступци добијају своју пуноћу и посматрају се у вези са оностраним. Лазар је, дакле, још за живота приказан као нит која српски народ повезује са Небеским царством, а та нит додатно ојачава и утврђује се након самог боја. Премда је у списима наглашена мученичка компонета Лазареве светости не запоставља се ни његово подвижништво, „Лазар благочашћем, чистотом и добродетељима као преподбни одлази у подвиг, а кроз погибију прима награду као мученик“ (Трифуновић 1975: 261). Лазарева богоизабраност и изузетност приказани су првенствено кроз каталоге врлина које га красе. Истиче се да је „благодастивог корена најблагодастивији изданак“ (Раваничанин II: 127), те да је подражател Христу. Ревностан и увеличан мудрошћу, „имао је у себи светога Духа благодат која га је поучавала да се усмерава ка бољем“ (Раваничанин I: 123). Лазареви поступци у култ-

⁵ У литератури је примећено да ће у усменој традицији, у складу са ослободилачким тежњама народа, епски Лазар све више потискивати Лазара мученика (уп. Михаљчић 2001a: 255–260).

ним списима у потпуности су приказани у складу са матрицом *imitatio Christi* (в. Михаљчић 2001a: 245). Ипак, светост достиже мученичком смрћу на косовском бојишту, при чему с њим у подвиг одлази и „множество тисућа“ косовских мученика који сви до једног кличу: „Умримо да свагда живи будемо, принесимо Богу себе живу жртву“ (Данило III Бањски: 78). У кулtnим списима развија се теза да се заправо смрћу у боју достиже вечни живот, „као из небића у биће свемучно убијани пресељаваху се“ (Данило III Бањски: 81, курзив наш). Отуда и тренутак Лазарева мученичке смрти⁶ није представљен као болан и мучан, већ као узвишен и свети. Ридање и плач убрзо ће уступити место литургијском прослављању новог мученика, који „већи од свих летњих празника постаде“ (Непознати писац: 95). Кулtnи списи истичу усековање главе, непропадљивост и мироточивост моштију као знаке Лазарева светости (уп. Михаљчић 2001: 154). Светост се потврђује и посмртним чудима исцељења код кивота, „дајући здравље онима што с вером долазе к њему“ (Раваничанин I: 124). Свети Лазар постаје заступник отачаства, приказан како борави „са зборовима анђелским у светлом боравишту, са мученичким саборима“ (Непознати Раваничанин: 142).

С друге стране, када анализирамо епске песме, Лазарева светост назначавала се у мотивима задужбинарства, свесног жртвовања и мученичке смрти, а недвосмислено се потврђује чудима у песми *Обретенiје главе кнеза Лазара* (Вук II, 53). Проналажење Лазарева главе, мотив непропадљивог и неповредивог тела и, нарочито, спајање главе са телом, чуда су опевана у песми, а управо она су „један од најважнијих подстицаја у стварању фолклорног сiжеа о Лазаревом посвећењу“ (Петровић 2011: 161). Мотиви светости ређају се градацијски, те у песми имамо поступно формирање Лазара као светитеља. Најпре се кроз непропадљивост тела, приказ главе која је сјајнија од „месечине сјајне“ (Вук II, 53) и мотив кефалофорије приказују објаве светости, а затим се молитвама Лазару указује на препознавање тих знакова од стране колектива. Коначно, култ светитеља потврђује се избором Раванице за место на

⁶ У свим списима се истиче да је Лазар скончао посечењем главе, а у неким се још додаје и да је по вилици посечен.

коме ће свети кнез почивати и саборним певањем литургије новом мученику. Посебно су значајни стихови који наглашавају да је Лазар задужбину подигао „О свом лебу и о своје благоу / А без суза без сиротињскије“ (Вук II, 53), јер они оживљавају сећање на кнежев „добродетелни живот“ (Трифуновић 1989: 21) и подсећају на Лазара као задужбинара, владара кога су красиле хришћанске врлине и достојног наследника круне славних Немањића. Буђењем сећања на врлине и духовне подвиге кнеза и, коначно, јасном потврдом светости, ова песма закључак је Лазареве богате епске биографије.

4. ЗАКЉУЧАК

Било да је реч о Лазаревом епском лику или да, пак, говоримо о кнежевом лику који се помаља из кулtnих списа, слојевитост његовог поетског лика издваја се као битна карактеристика. У епици се Лазарев лик испољава првенствено у оквиру делокруга владара, али се овај тип комбинује са типовима јунака и мученика. Зависно од идејне оријентације, афинитета певача и његове публике, у конкретној варијанти претезаће један од аспеката кнежевог полиморфног лика. За развој сакралне компоненте Лазаревог лика у усменој традицији „одлучујућа је била чињеница Кнежевог добродетелног живота“ (Трифуновић 1989: 21), као и „чињеница праведне и мученичке смрти“ (Исто), те зрачење кнежевог раваничког култа. Чини се да је у песми *Пропаст царства српског* (Вук II, 46), постигнута равнотежа између типова идеалног владара, ратника (војсковође) и мученика. У средњовековним списима акценат је стављен на приказ кнеза као подражаваоца Христу, мученика и потоњег свеца, мада се не искључују ни ратничке црте кнежева лика. Примећено је да „предводник хришћана у култним списима нема много додирних тачака са кнежевим ликом који је обликовала народна традиција“ (Михаљчић 2001: 254). Ипак, чини нам се да и поред разлика у портретисању кнеза у усменој епици и култним списима, које потичу од различитих жанровских конвенција, постоје и суштинске сличности. У оба поетичка система тежи се идеализацији кнежевог лика. И епске песме и култни списи теже да својим поетичким

средствима прикажу једну вишу истину у коју се не сме посумњати. Лазар се и у епици и у култним списима открива као способан, прозорљив владар и вешт ратник, задужбинар и чувар немањићких традиција. Правоверно и хришћански процењујући знао је да је „Земаљско (је) за малена царство, / А небеско увек и довека“ (Вук II, 46), изабрао је смрт на земљи као залог за живот вечни и тако је поверени му народ увео у Небеско царство. Захваљујући Лазару створена је нит која нераскидиво спаја небеско са овоземаљским, јер он „земљу онебеси ранама подвига као звездама, чијим зракама црквено постоље српске државе богато се згреја, сијајући изгледом сунца“ (Епактит: 118).

ИЗВОРИ

Вук II: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, Београд: Просвета, 1988.

Данило III Бањски: Данило III Бањски, „Слово о светом кнезу Лазару“, у: *Стара српска књижевност*, Томислав Јовановић (прир.), Београд: Филолошки факултет, Крагујевац: Нова светлост, 2000, 72–88.

Давид: Давид, „Житије и начелство кнеза Лазара“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 147–148.

Епактит: Андоније Рафаил Епактит, „Слово о светом кнезу Лазару“, у: *Стара српска књижевност*, Томислав Јовановић (прир.), Београд: Филолошки факултет, Крагујевац: Нова светлост, 2000, 106–119.

Јефимија: Јефимија, „Похвала светом кнезу Лазару“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 94–96.

Непознати писац: Непознати писац, „Похвално слово светом кнезу Лазару“, у: *Стара српска књижевност*, Томислав Јовановић (прир.), Београд: Филолошки факултет, Крагујевац: Нова светлост, 2000, 93–100.

Непознати Раваничанин: Непознати Раваничанин, „Служба светом кнезу Лазару. Други канон светоме“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 139–144.

- Раваничанин I:** Раваничанин I, „Житије светог кнеза Лазара“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 121–124.
- Раваничанин II:** Раваничанин II, „Прошлошко житије кнеза Лазара“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 127–129.
- Раваничанин III:** Раваничанин III, „Слово о кнезу Лазару“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 133–135.
- Стефан Лазаревић:** Стефан Лазаревић, „Натпис на мраморном стубу на Косову“, у: *Косовски списи*, Милица Грковић (прир.), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 154–155.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1980:** Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Карановић 2011:** Зоја Карановић, „Пропаст царства српскога“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 59, св. 2, Нови Сад, 265–276.
- Милошевић-Ђорђевић 1990:** Нада Милошевић Ђорђевић, *Косовска епика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средстава.
- Милошевић-Ђорђевић 2011:** Нада Милошевић Ђорђевић, *Радост препознавања*, Нови Сад: Матица српска.
- Михаљчић 2001:** Раде Михаљчић, *Лазар Хребелјановић: историја, култ, предање*, Београд: Српска школска књига, Knowledge.
- Михаљчић 2001а:** Раде Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд: Српска школска књига, Knowledge.
- Петровић 2001:** Соња Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Београд: Гутенбергова галаксија.
- Петровић 2010:** Соња Петровић, „Женидба кнеза Лазара: епски модел и варијанте“, *Philologia Mediana: годишњак за српску и компаративну књижевност*, год. 2, бр. 2, Ниш, 247–265.
- Петровић 2010а:** Соња Петровић, „Од камена ником ни камена: структурни модели песама о зидању Раванице“, у: *Традиција – фолклор – идентитет*, Гордана Благојевић и Ивица Тодоровић (ур.), Сремски Карловци: Академија СПЦ за уметност и конзервацију, 349–372.

- Петровић 2011:** Соња Петровић, „Обретеније главе кнеза Лазара у светлу култа светог кнеза у усменој и народној традицији“, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, год. 6, Београд, 149–181.
- Самарџија 2008:** Снежана Самарџија, *Биографије епископских јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Трифуновић 1968:** Ђорђе Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац: Багдала.
- Трифуновић 1975:** Ђорђе Трифуновић, „Косовско страдање и небеско царство : према српским средњовековним књижевним списима“, у: *О кнезу Лазару: научни скуп у Крушевцу 1971*, Иван Божић и Војислав Ј. Ђурић (ур.), Београд: Филозофски факултет, Крушевац: Народни музеј, 255–263.
- Трифуновић 1989:** Ђорђе Трифуновић, „Косовски бој у српској средњовековној књижевности“, *Рашка: часопис за књижевност, уметност, науку и културу*, год. 19, бр. 25, Рашка, 19–26.

THE CHARACTER OF PRINCE LAZAR IN THE SERBIAN ORAL EPOS AND MEDIEVAL CULT LITERATURE

Summary

The subject of research in this work, based on the analysis of the Serbian folk epic poems from the Kosovo thematic cycle of Vuk's second poem collection and medieval Serbian cult written documents, is the character of Prince Lazar. With a comparative and aesthetic approach to poetry, our target will be to reconstruct the image of Prince Lazar as a great epic hero and a holy martyr and to enlighten his biography. The study will be focused on the integration of images of Prince Lazar as an ideal Christian ruler, martyr and warrior into traditional representation of the Battle of Kosovo. When it comes to the medieval literature and epic poetry, we would take into consideration the influence of poetic rules on the figure of Prince Lazar. We are going to point out specific ways of modelling of his figure in orthodox essays on the one hand and epic lyrics on the other hand.

Key words: Prince Lazar, the Battle of Kosovo, epic biography, character of ruler, martyr, saint, Kingdom of Heaven, Kosovo epic poetry, cult written documents.

Milica Višić

Милица Врачар

Медицинска школа Бања Лука

Ментор: мср Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

МОТИВ ЗАДУЖБИНАРСТВА У НАРОДНИМ ЕПСКИМ ПЈЕСМАМА О КОСОВСКОМ БОЈУ

Сажетак: Тема овог рада биће мотив задужбинарства у корпусу пјесама косовског тематско-мотивског круга. Будући да је задужбинарство било обавеза средњовјековних владара, те да је и показатељ бриге о спасењу своје, али и душа поданика и ближњих, у предстојећем раду ће се са становишта средњовјековне владарске идеологије и народне религиозности посматрати најразличитији облици чињења за душу опјевани у пјесмама косовског тематско-мотивског круга. С обзиром на то да је у епској народној традицији о Косовском боју мотив задужбинарства развијен првенствено као подизање задужбене цркве, са поетичко-естетичког становишта анализираће се првенствено пјесме о зидању Раванице. Промишљаће се о начинима на које се теме задужбинарства уклапају у цјелину народних представа о Косовском боју. Како је ријеч у основи о есхатолошкој и хришћанској компоненти традиције о боју, разматраће се и теме одсудне битке, пропасти царства, духовног подвига, жртве и избора небеског царства.

Кључне ријечи: задужбина, Косовски бој, посљедње вријеме, зидање Раванице, старање о души, (духовни) подвиг, небеско царство.

Косовска битка представља „средишњу тему српске усмене епике“ (Петровић 2001: 5), а у традицијској култури схваћена је и као преломни тренутак у историји српског народа. Изузетан догађај снажно је утицао и на живот и на машту народа. Настале непосредно после боја, приче, пјесме, предања

и легенде о њему преносиле су се и богатиле новим мотивима, заплетима, ликовима, распиривале су (и распирују) машту низа генерација. У поетској обради стварни догађај се преобликовао, уздигао на ниво судбоносног догађаја, оплеменио и идеализовао, отуда се историјске чињенице и традицијска знања о Косовском боју у много чему не поклапају. Историјски извори дају нејасну слику о исходу битке, ћуте или муцаво говоре о јунаку подвижнику и косовском издајнику. С друге стране, у народној епској поезији о боју налазимо и историји непознате јунаке и догађаје. Епска легенда о боју на Косову обухвата бројне мотиве који се по својој сижејној валентности и учесталости, те по везаности за саму тему косовског окршаја могу подијелити на примарне и секундарне. Примарни би били они који су у непосредној вези с бојем, помоћу којих се упјесмљава и слика окршаја на косовском пољу. Такви су мотив изазова, кнежеве клетве, сакупљања војске, битке, клевете, издаје, подвига. Под секундарним би се подразумијевали сви они који сам бој позиционирају у шири друштвени и културни контекст, којима се епска тема битке отвара ка другим традицијским темама о пропасти царства српског, старању о души, баладичним и породичним, есхатолошким темама. Такви су, на примјер, мотив свађе Лазаревих кћери, мотив закасњелог јунака, извјештаја с бојишта, вјеридбе уочи боја, смрти од жалости за синовима, као и низ есхатолошких мотива – мотив посљедњег времена, избор небеског царства, завјет умирућег јунака, задужбинарство, старање о души.

Тема овог рада биће мотив задужбинарства у народним епским пјесмама о Косовском боју, а бавићемо се и наведеном секундарном групом мотива која ове пјесме повезује с хришћанским слојем народне традиције. Под задужбинама посматраћемо све активности које су усмјерене ка спасењу душе и искупљењу гријехова појединца и његових ближњих, владара и њихових поданика.¹ Корпус истраживања заснован је на на-

¹ Да се у нашем народу под задужбином није подразумијевала само изградња цркава свједочи и Вук Караџић у *Српском рјечнику*: „Највећа је задужбина начинити намастир, или цркву, као што су српски цареви и краљеви градили; потом је задужбина начинити ћуприју на каквој води, или преко баре; калдрму по рђаву путу; воду довести и начинити близу пута (и то се каже градити и начинити себи задужбину); усадити или накаламити воћку

родним епским пјесмама о Косовском боју из Вукових збирки (Вук II, Вук Пр) и Богишићеве збирке (Богишић). Акценат је стављен на различите варијанте пјесме *Зидање Раванице*, у којима је тема задужбинарства опјевана у вези с мотивима посљедњег времена, турског ропства и пропасти земаљског царства. Такође, у свјетлу дјела која се чине за душу анализираћемо и мотиве избора небеског царства и посвећења Лазаревог. Ослањајући се на тематско-мотивску и стилску анализу пјесама, показаћемо да су задужбине, њихов настанак и намјена биле у нераскидивој вези са средњовјековном хришћанском владарском идеологијом, у вези са старањем о души и проматрати како се ове теме уклапају у епску тему одсудне битке.

Задужбина у најширем смислу ријечи подразумијева све активности које за циљ имају спасење своје душе и душа ближњих. Под задужбинарством се најчешће подразумијева изградња цркава, неких других грађевина или чињење дјела милосрђа зарад искупљења гријехова. Задужбинарство често срећемо код средњовјековних хришћанских владара који су градили цркве у славу Божију, те да се покажу као достојни подражаваоци Христу и приведу му повјерени народ и отаџбини. „Побожност је била начин живота српских владара, посета јавних богослужења, пост, исповест и причешће, били су редовни, о чему се бринуо њихов духовник“ (Милошевић 2005: 25), а као природан наставак таквог живота и својеврсна потврда врлине јављало се подизање цркава. Изградња задужбина значила је да владари, иако у овом животу добро материјално обезбијеђени, ипак брину и о духовним стварима, о скором крају овоземаљског живота и спасењу душе.

У средњовјековној хришћанској култури подизање задужбина имало је велики духовни значај и за ктитора и за његове поданике. Ктитори су углавном били владари и властела. Владар је подизањем задужбине потврђивао да не брине само о своме спасењу, већ и о спасењу својих поданика. Подижући храм, он је посвећивао простор повјерене му земље.

Мотив задужбинарства чест је мотив у народним епским пјесмама о Косовском боју. Њиме се епска тема окршаја, ју-

близу пута, гладног наранити, жедног напојити, голог ојести (но ово се каже чинити и учинити задужбину“ (Вук СР: 191).

наштва и издаје отвара ка темама о последњем времену, паду царства и старању о души. Епска стилизација богата се једном хришћанском и мистичном компонентом. У поетској обради теме Косовске битке, у свјетлу последњег времена које проричу књиге староставне, народни пјевач је опјевао и тему зидања цркве од камена. Задужбина се подиже од овог материјала како би била вјечна, јер: „од камена ником ни камена“ (Вук II, 36). Наговјештава се и слуги пропаст царства, па Милош Обиљић упозорава: „Узми, кнеже, књиге цароставне, / Те ти гледај, што нам књиге кажу: / Настало је пошљедње вријеме, / Хоће Турци царство преузети, / Хоће Турци брзо царовати“ (Вук II, 35). Дакле, мотив подизања задужбине у пјесмама косовског тематско-мотивског круга првенствено се везао за тему зидања храма од камена (зидање Раванице)², али се он у ширем смислу (као свако дјело за добробит душе) јавља и у пјесмама са изразитијом хришћанском стилизацијом (мотиви избора Небеског царства и Лазаревог посвећења).

У варијанти о зидању Раванице (Вук II, 35) Лазар је приказан са окупљеном господом у свом двору у Крушевцу. Њихов разговор прекида кнегиња Милица која улази достојанствено и одважно, раскошно обучена: „На њози је до девет ћемера, / Испод грла до девет ћердана, / А на глави девет перишана, / Поврх тога круна позлаћена / А у њози три камена драга, / Сјаје ноћом, како дањом сунце“ (Вук II, 35), чиме се појачава уводна слика раскоши и сјаја Лазаревог двора, али истовремено и уводи тема владаревог управљања благом. Милица својим ријечима указује поштовање и част Лазару као своме мужу и владару, али као изданак немањићке лозе „она га подсећа на нешто, на шта по свом пореклу има права да га подсети – да чини оно што су њени преци чинили“ (Милошевић-Ђорђевић 1990: 35). Набрајајући задужбине Немањића, Милица Лазару приговара што беспотребно гомила благо не улажући ништа за спасење своје душе: „Ти остаде у столу њиноме / *и потрпа на гомиле благо*, / А не гради нигђе задужбине“ (Вук II, 35,

² О подизању задужбине од камена и структурним моделима ових пјесама, њиховим везама са народном традицијом о Косовском боју и легендом о подизању Свете Софије в. Петровић 2010. О идејним сличностима и могућим везама легенде о подизању цариградске цркве и зидања Раванице уп. Радојчић 1975.

наш курзив). Милица, дакле, позива Лазара да се угледа на Немањиће, да слиједи њихов пут и тиме се открива као достојан изданак царске лозе. Такође, она овим показује и да брине о спасењу свог мужа и о начину на који он влада.

Наиме, према хришћанском погледу на свијет, који је дубоко прожео средњовјековну, али и народну традицију, богатство, ако се не искористи на прави начин, може бити погубно за душу. Од владара се очекује да, слиједећи Христов пут, поучи и поведе повјерени му народ, да влада сјећајући се Христових ријечи: „Не сабирајте себи блага на земљи, гдје мољац и рђа квари, и гдје лопови поткопавају и краду; Него сабирајте себи блага на небу гдје ни мољац ни рђа не квари, и гдје лопови не поткопавају и не краду. Јер гдје је благо ваше, ондје ће бити и срце ваше“ (Мт 6,19-21). Дакле, богатство једино има сврху ако се троши на дјела милосрђа и помоћ сиромашнима. Царица Милица је свјесна да је гомилање богатства погубно за душу, те она Лазара опомиње: „Ето нама неће пристат' благо / Ни за здравље ни за нашу душу, / А ни нама, ни коме нашему“ (Вук II, 35). Један од исправних начина кориштења богатства јесте подизање задужбина (уп. Јовић 2017: 211–212). Владар се, дакле, потврђује у својој врлини начином трошења блага, оно никада не смије бити само себи циљ. О овоме, на примјер, говоре пјесме Свети Саво (Вук II, 23, Вук II, 24) у којима се основни заплет формира управо око питања управљања благом. Пјевачу је битно да истакне да Немањићи нису потрошили благо на овоземаљско, на нацаке и буздоване, него на славне манастире. У завршној похвали пјевач поентира: „Бе аферим, Немањићу Саво / Кад имасте седам кула блага / Те *знадосте управити* благом / Што носили свјетло вам било, / Што родили све вам свето било“ (Вук II, 24, наш курзив). Од Лазара који „остаде у столу њину“ очекује се да иде истим путем. У варијанти о зидању Раванице (Вук II, 35) Милица подсјећа Лазара на славне Немањиће и на то како су они користили своје богатство: „Што бијаху Немањићи стари, / Цароваше, па и преминуше, / Не трпаше на гомиле благо, / Но градише с њиме задужбине“ (Вук II, 35). Овдје се открива и једна нова компонента мотивације за задужбинарство, а то је борба против пролазности, а истиче се и да је смисао саме

власти и царског достојанства у подизању задужбина. Ово се експлицитно подвлачи у једној другој варијанти у којој се кнегиња Милица пита, савјетујући Лазара, „Залуду ли двоје царујемо, / Задужбине никакве немамо“ (Вук Пр, 28). Дакле, царовање без задужбинарске дјелатности, без дјела милосрђа, узалудно је.

Прихвативши Миличин приједлог, Лазар одлучује да сазида цркву Раваницу и тиме се потврђује као достојан насљедник немањихке владарске лозе. У пјесми видимо да Лазар жели саградити раскошну задужбину: „Саградићу од сребра бијела, / Покрићу је жеженијем златом, / Поднизати дробнијем бисером, / Попуњати драгијем камењем“ (Вук II, 35). Може се закључити да је он акценат више стављао на њен спољашњи изглед. Ктитори су често хтјели да граде задужбину од скупих материјала, да буде раскошно уређена, како би била што дуготрајнија и да би показали да су спремни потрошити своје богатство ради спасења душе. Нису то радили зато што су били жељни славе или похвале од људи, већ зато што су хтјели „да створе објекат, не само леп за око, већ лепотом својом достојан да се у њему слави Бог“ (Милошевић 2005: 56). У сјају раваничког злата о којем пјева народни пјевач, виђене су и алузије на свјетлост небеског Јерусалима (Радојчић 1975: 250).

Отуда подизање раскошне задужбине не оспорава ни господу на Лазаревом двору, а Милош једини износи контрааргумент. Позивајући се на књиге цароставне, Милош говори о „пошљедњем времену“, поистовјећујући га с доласком Турака и падом српског царства. Посљедње вријеме по многим мишљењима „и означава крај неке важне историјске епохе, а у овим песмама ублажава и одговорност српских ратника пред надолazeћом историјском неминовношћу, даје догађајима призыв судбинске неизбежности“ (Милошевић-Ђорђевић 1990: 36). Милош напомиње да ће, кад освоје српско царство, Турци срушити задужбине, манастире и цркву Раваницу, оскврнути их, а од скупочињених материјала градити оно што је њима потребно на јад и штету народа коме је задужбина подигнута. Он предлаже зидање цркве од камена, да би задужбина остала „од вијека до суда Божјег“ (Вук II, 35). У другој варијанти о зидању Раванице (Вук II, 36) Милош такође предлаже Лазару

да цркву гради од камена да би му стајала хиљаду година. У овој варијанти и више него у првој Милица и Милош се показују домишљатијим од Лазара, кнез остаје по мудрости иза њих. Прихватајући, међутим, њихове савјете, он ипак показује да није лаком на благо и открива се као владар достојан немањихког престола.

У другој варијанти о зидању Раванице (Вук II, 36) кнез Лазар сам долази на идеју да гради задужбину. Њега, међутим, не руководе најплеменитији циљеви. Не бринући пуно о спасењу душе, он се више стара о томе да његова црква изгледом буде најраскошнија и од свих боља: „Нек се сјаје, нек се моје знаје“ (Вук II, 36). У коријену Лазаревог задужбинарског подвига није милосрђе него гордост. Сељак из Рудничке нахије, пјевач ове варијанте, кнеза представља супротно идеалном хришћанском владару и мученику. Он је „детронизован и лишен превеликог достојанства, он је код њега сујетан и чак разметљив“ (Пантић 1981: 188). Гради задужбину да би пред људима показао своју моћ, ради „уздицања изнад претходника, пре свега богатством“ (Милошевић-Ђорђевић 1990: 38). У односу на претходну, у овој пјесми чак ни господа Лазару не смије ништа да одговори, што говори о његовој осионости и самовољи. Лазар је приказан као негативан и горд лик, као „колерична, непостојана и деспотска личност“ (Милошевић-Ђорђевић 1990: 37). Милош једини има храброст да му противријечи, као и у претходној варијанти, наговјештава да ће настати посљедње вријеме и додаје да ће Турци раскошну задужбину преокренути на штету оних за чије добро се подиже, расковаће челичне диреке, направити „ћулумке“ (мале топуге) и њима тући сиротињу, „Сиротиња клети ће ти душу; / Ту ти, царе, задужбине нема“ (Вук II, 36).

Иако је Лазар у овој пјесми изразито импулсиван и прилично окрутан, он ипак прихвата добронамјеран савјет. Окупља мајсторе, дијели послове и почиње зидање Раванице. Зидање је текло „дуготрајно и мучно, уз огроман напор неимара и радника, али и самога народа“ (Пантић 1981: 189). Међутим, Југовићи, цареви изасланици, оглушују се о Лазарево наређење: „Да се гради дванаест година; / А мајстору по дукат наднице, / Напојница по три оке вина; / Да светкују петку и

нећељу“ (Вук II, 36). У пјесму се уводи мотив ометене градње. Ликови Југовића су представљени потпуно супротно од оних на какве смо навикли у народним пјесмама и традицији. Они су охоли, непоштени, тјерају људе да раде и на празнике, не поштују наређења владара и смањују наднице радницима. Желе да приграбе благо за себе. Овим поступцима они бацају сијенку на владарево племенито дјело, пријете да оскврну задужбину. Дакле, да би подизање манастира заиста имало задужбени карактер, оно мора проистећи из љубави и милосрђа, не смије бити засновано на гордости, славољубљу и патњи.

У још једној варијанти о зидању Раванице (Вук Пр, 28) Југовићи су негативно окарактерисани. У овој пјесми Раваница се зида на Фрушкој гори. Југовићи су поново задужени за зидање цркве, али умјесто ње зидају кулу у коју затварају кнежево благо. Цркву граде од новца који су узимали од народа, наредивши чак и удовици „која преде туђу кућељицу“ (Вук Пр, 28) да мора дати седам дуката од свог сиромаштва. Злочини Југовића у овој варијанти су још гнуснији, они чак почине и неколико убистава јер сиромаси нису имали новца да дају за зидање цркве. Овдје видимо да само подизање цркве, ако није проистекло из часних намјера, није задужбено. Отуда је и поступак Југовића разорнији, због њихових недјела црква не настаје из владарске милости него из зноја и напора потчињених за чије добро се гради.

У објема варијантама ова недјела предупредиће неимар Раде. Он извјештава Лазара да се постављена правила не поштују, а Раваницу изједначава са тамницом, за коју каже да је завршена одавно. Саслушавши га, Лазар шаље Милоша да сурово казни Југовиће: „објеси девет Југовића, / И увати стара Југ-Богдана, / И на муке удари га тешке“ (Вук II, 36). Милош одлази, али не извршава наредбу. Знао је да је кнез издао наређење о погубљењу Југовића у налету бијеса, те је сачекао да се он одљути и да онда праведно суди. Овим поступком Милош је учинио добро за кнежеву душу и спријечио да на њега падне гријех убиства. Од идеалног владара очекује се да казни, али и да опрости. И у овој варијанти Милош је приказан као мудрији од осталих, док је кнез Лазар приказан као импулсиван, површан и пријек.

Старање о души обавеза је сваког човјека хришћанина који као циљ и сврху свога овоземаљског постојања види за добијање царства небеског. Овај живот је припрема за вјечни и од човјекових дјела зависи какав ће исход бити на Страшном суду. Сваком човјеку дата је слободна воља да бира којем ће господару служити и којем ће се царству привољети. Тако је и пред кнеза Лазара постављен избор: „Коме ћеш се приволети царству? / Или волиш царству небескоме? / Или волиш царству земаљскоме?“ (Вук II, 46). Постављен му је избор, али су му предочене и посљедице његовог избора. Ако изабере земаљско царство, Турска ће војска сва погинути, а његова побиједити. Ако изабере небеско царство, Богородичина књига му каже: „А ти сакрој на Косову цркву, / Не води јој темељ од мермера, / Већ од чисте свиле и скерлета, / Па причести и нареди војску“ (Вук II, 46), али погинуће и он и сва његова војска.

Лазар се одлучује за небеско царство јер, како сам резонује: „Земаљско је за малена царство, / А небеско у век и до века“ (Вук II, 46) и тиме потврђује богоугодни карактер своје владавине. На путу врлине и подражавања Христу, Лазар је спреман да жртвује и себе и своју војску ради небеског царства. Ова специфична брига о свом отачаству и душама повјерених му поданика потврђује се подизањем цркве. „Чудесну цркву гради кнез Лазар да би у њој причестио војску (*Пропаст царства српскога*), као што зида и стварни манастир Раваницу“ (Петровић 2010: 366). Ова црква коју гради по налогу саме Богородице неће бити од мермера, као остале цркве, „већ од чисте свиле и скерлета“ (Вук II, 46), што даје утисак да црква није од овога свијета. Одлука о изградњи цркве, да би се војска причестила, показује Лазарево старање о њиховом спасењу. Причестити се значи предокушати небеско царство. За војску, причешћивање пред полазак у бој имало је велики духовни значај, њиме су се опраштали сви почињени гријеси, а причешћивање је свакако и храбрило ратнике да не посустану у борби за узвишени идеал небеског царства. Духовно обновљени и са Богом у себи, војници на челу са Лазаром били су спремни за полазак у бој, чији је овоземаљски исход унапријед одлучен.

Ипак, желећи да ода почаст и ратничкој снази Лазаревих војника, народни пјевач као разлог пораза наводи издају Вука

Бранковића: „Тад’ би Лаза надвладао Турке, / Бог убио Вука Бранковића! / Он издаде таста на Косову;“ (Вук II, 46). Овдје се сударају ратничка, витешка и хришћанска, метафизичка мотивација за исход боја. Да је исход боја био по Божијем промислу и вољи доказују посљедња два стиха ове пјесме: „Све је свето и честито било / И миломе Богу приступачно“ (Вук II, 46). Војници су заједно са кнезом погинули за идеале, добивши тако мученичке вијенце, замијенили су пропадљиво непропадљивим. Искушани двоструко, они су се потврдили и израсли у врлини, спасили своје душе и заложили себе за душе целокупног колектива. Мученичка погибија на Косову отуда се открива као специфичан вид старања о души и задужбеног даривања.

О мученичкој смрти кнеза Лазара и његовом избору небеског царства почело се говорити убрзо послје битке. Створен је култ кнеза мученика који је снажно утицао и на народну традицију о боју. Духовни подвиг, мученичка смрт, старање о војсци и избор небеског царства потврђују Лазара као идеалног хришћанског владара. Лазар је погинуо за своју вјеру и убјеђења, схватајући то као једини исправни животни пут. Као хришћанин, жудио је да се што прије нађе у небеском царству. За хришћане, смрт није крај постојања, већ само прелазак из пролазног и пропадљивог живота у непролазни и вјечни. Знајући то, Лазар је радо пригрио подвиг страдања као тренутак преласка у вјечност. Страдање је један вид искупљења гријехова. Добровољно трпљење увреда, мука или пристанак на мученичку смрт у хришћанству има велики значај за душу. Човјеку се тада поништавају гријехови учињени у дотадашњем животу, то јест он их испашта. Ако бисмо узели у обзир да је задужбина све оно што учинимо за своју душу, онда и страдање можемо схватити као један вид задужбине, јер страдањем, душа добија спасење и небеско царство. Управо подвигом мученичког страдања Лазар се посветио.

Није требало много времена да се око Лазара створи култ светитеља. Према епској традицији, прво чудо било је то да је његово тијело четрдесет година стајало нетакнуто и „нетрулежно“ на Косову пољу: „Ни га једу орли ни гаврани, / Ни га газе коњи ни јунаци“ (Вук II, 53). Непропадљивост тијела

послије много година један је од главних доказа посвећења. Друго чудо је проналазак главе кнеза Лазара у бунару, која се потом сама припаја за тијело, а треће је свечев избор гробног мјеста: „Не ће светац задужбини туђој, / Већ он оће својој задужбини, / А у своју красну Раваницу“ (Вук II, 53). Лазар хоће да га положи у Раваницу, коју је он саградио за живота, „О свом лебу и о своме благу / А без суза без сиротињскије“ (Вук II, 53). Опет се, дакле, истиче да је важно да владари граде своју задужбину од свога блага, без узимања новца од народа, а поготово од сиротиње. У овом свјетлу види се сва разорност недјела похлепних Југовића у претходним варијантама.

У пјесми о обретенију главе приказано је и молитвено обраћање вјерног народа свом некадашњем владару, а садашњем свецу заступнику – кнезу Лазару. Молитве су трајале „за три дана и три ноћи тавне“ (Вук II, 53), без одмора и сна, уз присуство многобројних вјерских вођа. Својим добрим дјелима, избором небеског царства, подвигом, изградњом задужбине и старањем о души Лазар је заслужио да постане светитељ. Од земаљског владара, он је постао небески вјечни заступник српског народа. Молитвеним обраћањем народа умножава се милосрђе и спасење, молитвом се душа спасава разорног гријеха, па се свети кнез потврђује као добар пастир и у оностраном.

За сва дјела милосрђа и учињена добротина „српски народ сматра да се њима чини задужбина, јер су вршена за душу, односно њено спасење“ (Милошевић 2005: 19). Хришћани и јесу позвани да чине добро другима да би добили опроштај гријехова и спасли се. Лазар, али и сви припадници немањићке лозе, чинили су многобројна дјела милосрђа, односно, нису се посветили само зато што су подигли цркву, јер „изградња манастира-задужбине не гарантује спасење по неком аутоматизму, јер су и тада потребна добра дела“ (Милошевић 2005: 52). Иако су били богати, тиме се нису гордили, јер „основна мисао задужбинара је да земаљским благом стекне благо на небу“ (Милошевић 2005: 21).

У прилог ширем тумачењу задужбине иду и Лазареви ријечи: „Задужбине нигђе не градим, / Намастира ни бијеле цркве, / Ни на води камене ћуприје, / Ни на друму камене калдр-

ме“ (Вук II, 36). Примјер завјештања личне имовине које личи на тестамент налазимо у бугарштици *Смрт Милоша Драгиловића* (Богишић, 2). Наиме, Милош на самрти, у разговору са кнегињом Милицом, оставља све што има код себе својој вјереници. Оставља јој стотину златних дуката, „клобук камилови“ и коња. За коња јој каже да га осам дана храни у двору, а осмог дана да га покрије чистом свилом до копита и пусти у планину, „ко пјешнице узиде нека се на коња врже, / и нека бога моли за душу за Милошеву“ (Богишић, 2, наш курзив). Коњ је овдје својеврсна задужбина. Претпоставља се да ће се свако ко себи олакша путовање јахањем Милошева коња помолити за спасење Милошеве душе. Сличну функцију има и даривање Косовке Дјевојке, кад Мусић Стеван каже: „Ако Бог да, те се натраг вратим, / Лепшим ћу те даривати даром; / Ако л', секо, ја погибо амо, / Помени ме по пешкешу моме“ (Вук II, 47).³

Задужбина је, дакле, појам који подразумева све активности које чинимо за спасење своје и душа ближњих. У корпусу пјесама о Косовском боју срећемо мотив задужбинарства опјеван првенствено као подизање цркве, али и као постављање калдрме, изградња ћуприје, те као низ радњи усмјерених на спасење душе. Мотив задужбинарства у епским пјесмама косовског тематско-мотивског круга повезује се с мотивима избора небеског царства, старања о души, опроштаја, подвига, посљедњег времена, Лазаревог посвећења, мученичке смрти. Задужбине, као сакралне и свјетовне грађевине, углавном су подизали владари и властела, показујући тиме да се старају о својој и о душама својих поданика и ближњих. Подизање цркава било је одлика хришћанске владарске идеологије. Увођењем мотива задужбинарства у поетски опис Косовског боја, али и других есхатолошких мотива, епски приказ боја надилази земаљско и повезује се са хришћанским погледом на свијет. Поред подизања цркава и других грађевина, задужбинари су давали милостињу сиромашнима, посјећивали болесне, помагали невољнима, а све да би заслужили небеско царство и

³ Сличну функцију имају и дарови тројице побратима Косовки Дјевојци, с тим што је овдје наглашенија свадбена симболика и дарови се дају не би ли се помињањем обезбједио сигуран повратак и живот (Вук II, 51).

добили опроштај гријехова. Они су својим дјелима одговарали на питање које је псалмопојац поставио: „Шта ћу вратити Господу за сва добра што ми је учинио?“ (Пс 116, 12). Чини се да је управо ово мисао која руководи и косовске страдалнике.

ИЗВОРИ

- Богишић:** Валтазар Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Београд: Државна штампарија, 1878.
- Вук II:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, Београд: Просвета, 1988.
- Вук Пр:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*, књ. II, Београд: САНУ, 1974.
- Вук СР:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник 1818*, Београд: Просвета, 1966.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовић 2017:** Саво Јовић, *Јеванђелски мотиви у епским народним пјесмама*, Београд: Православна реч.
- Милошевић-Ђорђевић 1990:** Нада Милошевић-Ђорђевић, *Косовска епика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милошевић 2005:** Радомир Милошевић, *Црквено задужбинарство код Срба*, Смедерево: Храм Светог апостола Луке.
- Пантић 1981:** Мирослав Пантић, „Раваница у народној песми“, у: *Манастир Раваница: споменица о шестој стогодишњици*, Димитрије Богдановић и др. (ур.). Сење: Манастир Раваница, 177–193.
- Петровић 2001:** Соња Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Београд: Гутенбергова галаксија.
- Петровић 2010:** Соња Петровић, „Од камена ником ни камена: структурни модели песама о зидању Раванице“, у: *Традиција – фолклор – идентитет*, Гордана Благојевић и Ивица Тодоровић (ур.), Сремски Карловци: Академија СПЦ за уметност и конзервацију, 349–372.
- Радојчић 1975:** Светозар Радојчић, „Зидање Раванице“, у: *Узори и дела старих српских уметника*, Београд: Српска књижевна задруга, 245–251.

THE ENDOWMENT MOTIVE IN THE FOLK EPIC POEMS
ABOUT THE BATTLE OF KOSOVO

Summary

The topic of this paper is going to be the endowment motive in the corpus of Kosovo songs thematic-motive circle. Bearing in mind the fact that the endowment was an obligation of medieval rulers and that it is the sign of caring equally both about your and your citizens' soul, the most varied forms of doing for the soul that are sung in the songs of the Kosovo thematic-motive circle are going to be observed from the view of medieval rulers' ideology and folk's religiosity in the following paper. Considering the fact that, in the epic folk tradition related to the battle of Kosovo, the endowment motive is, in essence, present as building the endowment church, poems about the construction of the Ravanica monastery are primarily going to be analyzed from the poetically-aesthetic point of view. The ways of endowment motives intertwining in folk representation of the battle of Kosovo as whole are going to be observed. Due to the fact that, fundamentally, the paper is about eschatological and Christian battle tradition component, themes such as the final battle, the fall of the kingdom, the ideal Christian ruler, spiritual sacrifice, and the choice of the kingdom of heaven.

Key words: endowment, the battle of Kosovo, recent time, the building of Ravanica, taking care of the soul, (spiritual) feat, the kingdom of heaven.

Milica Vračar

Никола Ђорђевић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: мср Ана Савић

Институт за књижевност и уметност, Београд

„ГРАД ГРАДИЛА ТРИ БРАТА РОЂЕНА“ – ВАРИЈАНТЕ ПЕСАМА О УГРАЂИВАЊУ ЉУДСКЕ ЖРТВЕ У ТЕМЕЉЕ ГРАЂЕВИНЕ

Сажетак: У раду ће бити речи о варијантама српских народних песама о уграђивању људске жртве у темеље грађевине не би ли се она одржала. Наиме, мотив узиђивања жене или детета показује се као интернационални мотив, присутан не само у српској народној епици већ и много шире. Као полазна тачка у овој анализи узета је уметнички изузетно успела песма *Зидање Скадра*, коју је од певача Старца Рашка из Колашина забележио Вук Карацић (Вук СНП II, 25). При компарацији ћемо користити и варијанту о зидању Скадра из необјављених Вукових рукописа (Вук СНПр II, 15), као и народну песму *Кула наше Новљанина* (Даница 1863, 239). Циљ анализе је да издвојимо сличности и разлике међу овим варијантама на формално-сижејном плану, у погледу поетског стила и укупне естетске вредности. Испоставља се да се у варијантама које су предмет пажње огледа разноликост и слојевитост прастарог народног веровања које се везује за обредно жртвовање људи узиђивањем у темеље грађевина.

Кључне речи: Зидање Скадра, варијантност, мотив уграђене жртве, мотив жртвовања детета, мотив жртвовања жене, интернационални мотив.

УВОД

Варијантност представља једну од основних одлика усмене књижевности. Схваћена у ширем смислу она јесте „свако извођење песме, приповетке, кратких говорних облика пред публиком“ (Самарџија 2007: 22). До варирања долази чак и онда када исти певач изводи епску песму, јер он не учи напамет, те никада не успева да песму изведе на идентичан начин. Отуда се свако извођење сматра настајањем једне нове усмене творевине. И у процесу вертикалног преношења народне песме, које подразумева преношење кроз генерације, са колена на колено, долази до мењања и варирања. Преношење усменог дела са једног простора у други, из једне културне средине у другу, такође условљава промене на формално-сижејном плану.

Премда је од велике важности сам појединац који песму изводи пред другима, колектив одлучује да ли ће усмено дело заживети у народу или не. Опстанак сваке варијанте зависи од цензуре колектива, односно од оцене заједнице. Уколико варијанта не одговара захтевима колектива, неће бити њеног даљег памћења и преношења. Тема узиђивања људске жртве у темеље грађевине била је инспиративна не само за све народе Балкана већ је широко интернационална и води порекло из прастарих времена. Сличности и разлике варијаната песама о узиђивању условиле су културе, средине и времена у којима се о овој теми певало. Да ли ће се и колико дуго једна варијанта одржати у сећању, умногоме зависи и од њеног уметничког домета. Рад ће испитати тему жртвовања узиђивањем у темеље грађевине на примеру три народне песме: *Зидање Скадра*, коју је од певача Старца Рашка из Колашина забележио Вук Караџић (Вук СНП II, 25), варијанту о зидању Скадра из необјављених Вукових рукописа (Вук СНПр II, 15), као и народну песму *Кула наше Новљанина* (Даница 1863, 239). Компаративном анализом ће се указати на сличности и разлике међу овим песмама на формално-сижејном плану, у погледу стила и укупне естетске вредности.

ЗИДАЊЕ ГРАДА НА БОЈАНИ

Иако се народне песме могу током времена/историјског трајања преносити на широком простору, локализација епске радње је од великог значаја. У естетски најуспелијој од разматраних варијаната, песми *Зидање Скадра* из друге Вукове збирке, прастари мотиви везани су за средњовековну породицу Мрњавчевића и град Скадар, што је историјски неутемељено. О томе говори и Бошко Сувајџић, наводећи да је на то први указао Иларион Руварац:

„Одбацујући историјску основу песме о зидању Скадра – наводни податак да је Вукашин столовао у Скадру, којим је за време цара Уроша управљао Балша Балшић, као и иницијаторе градње, Мрњавчевиће, већ је Иларион Руварац заступао гледиште да је на ове историјске личности стара ‘скаска’ тек пренесена, поткрепљујући своју тврдњу, између осталог, и личним искуством“ (2012: 18).

Песма започиње уводном формулом којом се радња локализује, односно смешта у одређено време и простор:

Град градила три брата рођена,
До три брата три Мрљавчевића:
Једно бјеше Вукашине краље,
Друго бјеше Угљеша војвода,
Треће бјеше Мрљавчевић Гојко,
Град градила, Скадар на Бојани.

Из уводне формуле сазнајемо да су градитељи три брата Мрњавчевића, историјске личности Вукашин и Угљеша, као и Гојко, неисторијски јунак и трећи брат. Целокупно грађење се везује за митски број три: три брата граде град три године и са триста мајстора. Међутим, не успевају да га саграде, јер „Што мајстори за дан га саграде, / То све вила за ноћ обаљује“. Мотив чудотворног рушења „јесте један од најсталнијих, налази се у свима варијантама. Он је скоро свуда у истом облику сачуван: што се дању сагради, ноћу нека тајанствена сила, вила, змај и.т.д. разруши“ (Стефановић 1933: 259)¹.

¹ Светислав Стефановић се у студији посвећеној мотиву узиђивања људске жртве осврће и на песме Македонаца, Бугара, Румуна и Цинцара, сведочећи о интернационалности поменутог мотива, те његовој присутности на широком простору. Стефановић напомиње да се мотив чудотворног рушења

У српским варијантама градњу омета вила, натприродно биће које полаже право на хтонски маркирани простор у коме се не може градити без испуњења услова. Мотивом вилиног поклича певач уводи нове мотиве у радњу – пред неимаре се поставља захтев за жртвом:

Не мо'ш краље, темељ подигнути
А камо ли саградити града,
Док не нађеш Стоју и Стојана,
А обоје брата и сестрицу,
Да зазиђеш кули у темеља,
Тако ће се темељ обдржати,
И тако ћеш саградити града.

У вези са мотивом жртвовања деце Сима Тројановић истиче како тамо где има обиља, мора бити и жртве (2008: 105). Није случајан вилин одабир: она тражи брата и сестру, крвне сроднике. Њихова симболична имена, Стоја и Стојан, асоцирају на потпору и дуговечност коју град треба да задобије (Стефановић 1933: 285). Очигледно је да Скадар може опстати, али само по цену изузетно вредне жртве, при чему ће магијска моћ децијих имена обезбедити одолевање грађевине. Не успевши, међутим, да пронађе адекватну жртву, краљ наставља са градњом, али изнова бива спречен, након чега му вила даје још једну прилику, постављајући нови захтев:

Но ето сте три брата рођена,
У свакога има вјерна љуба,
Чија сјутра на Бојану дође
И донесе мајсторима ручак,
Зиђите је кули у темеља,
Тако ће се темељ обдржати,
Тако ћете саградити града.

Мотив жртвованог детета је, по мишљењу Светислава Стефановића, старији од мотива уграђене жене. Он у жртвовању детета види изворни, магијски обред који личи на оне из бајке, а у његовој супституцији – новији, романтични и реалистични мотив. Контаминацијом (сједињавањем и пре-

грађевине јавља чак и у старозаветној причи о граду Јерихону, као и у англосаксонској легенди о граду краља Вортигерна (1933: 254, 255).

плитањем) мотива даровити певач обogaђује фабулу и чини је динамичнијом. Чини се како је првобитни мотив о жртвовању детета могао бити изостављен, јер се каснија радња не надовезује на овај мотив (Стефановић 1932: 287). Жртва је, међутим, неизбежна. Уколико то није дете, биће жена једног од градитеља, јер „супституција мора остати у истом вредносном рангу са жртвом која је најпре тражена, па вила иште нешто што би свакоме од градитеља било најмилије и најдрагоценије – верну љубу“ (Петровић 2020: 387).

Сталним епитетом „вјерна љуба“ истиче се тежина жртве. Градитељ мора да жртвује оно што је за њега највредније. Браћа се заклињу да ће избор жртве препустити случају:

Но јел', браћо, Божја вјера тврда
Да ни један љуби не докаже,
Већ на срећу да им оставимо,
Која сјутра на Бојану дође?

У народној традицији и патријархалној заједници кршење дате речи сматрано је грехом, јер је заклетва носила велику снагу. За онога ко би погазио задату реч везивале су се особине попут кукавичлука и нечовештва. Како је лик краља Вукашина у народној традицији често негативно окарактерисан, и овде он први крши заклетву, а придружује му се брат Угљеша. Епизоду издаје певач стилизује са доста детаља: у тренутку кад је „ноћца застанула“ и када су браћа отишла у „бијеле дворе“, када све постаје тихо и тајновито, долази до породичне издаје. И певач негодује због Вукашиновог поступка:

Ал' да видиш чуда великога!
Краљ Вукашин вјеру погазио,
Те он први својој љуби каза.

Гојко је контрастиран својој браћи. Он држи до поштења и части. Племенитих је осећања и не гази дату реч, те његова љуба бива одређена за жртву. Жртва која се мора принети је веома вредна. У питању је члан једне значајне породице. Жртва коју Гојко мора поднети је велика јер није у питању само његова љуба, већ и мајка новорођеног детета. Уз то, њен карактер је далеко узвишенији од карактера заова: невина је, доброћудна и неискварена. У обредима жртвовања бира се

управо најдрагоценије што човек може понудити божанству, па избор Гојкове супруге као жртве не мора бити сасвим случајан, иако је у песми мотивисан издајом неверне браће:

„Постоји старо веровање да је драговољна смрт истакнутог, великог човека, човека који по својој ваљаности, памети или друштвеном положају нешто значи – да је таква смрт спасоносна за његову околину. Ова идеја дала је повода за многобројне људске жртве у прошлости“ (Чајкановић 1973: 115).

Породична трагедија младог Гојка песму боји баладичним тоном. Схвативши каква страшна судбина чека његову жену, Гојко заплаче:

Јунаку се срце ражалило,
Жао му је љубе вјеренице,
Жао му је чеда у кол'јевици
Ће остаде од месеца дана.

Јунак се налази у безизлазној ситуацији – етичко начело не допушта му да погази реч иако тугује за женом и чедом које остаје без мајке. Метафором о златној јабуци Гојко исказује неизмерну бол:

Имао сам од злата јабуку,
Па ми данас паде у Бојану,
Те је жалим, прегорет' не могу!

Певач пажњу поклања карактеризацији лика младе Гојковице једнако колико и уобличавању лика Гојка Мрњавчевића: „Пажљиво бирани епитет *танана* дочарава чистоту и племенитост младе Гојковице /.../ Разговор је тих и суздржан, у складу са деликатношћу ситуације, али и са поетиком обредне жртве. (Демони, наиме, не воле буку)“ (Сувајцић 2012: 21). Гојковица је благословена у својој наивности и добродушности, те не схвата да је очекује скоро смрт:

Не сјећа се танана невјеста,
Но бесједи своме господару:
„Моли Бога ти за твоје здравље,
А салићеш и бољу јабуку!“
Тад јунаку грђе жао било,
Па на страну одвратио главу,
Не шће више ни гледати љубу.

Певач вешто карактерише ликове Гојка и Гојковице, наизменично приказујући осећања и мужа и жене. Гојково окретање главе одраз је јачине његовог бола. Он одбија да сагледа тренутак када ће је мајстори шчепати за руке и повући у мрак зидина, не могавши да се суочи са невиношћу и наивношћу њене жртве (Милошевић-Ђорђевић 1971: 345). Невестина неискварена и добродушна ћуд описана је стиховима који одишу драматичношћу какву није поновила ниједна варијанта:

Ал' се смије танана невјеста,
Она мисли да је шале ради.
Турише је у град уграђиват';
Оборише до триста мајстора,
Оборише дрвље и камење,
Узидаше дори до кољена:
Још се смије танана невјеста,
Још се нада да је шале ради;
Оборише до триста мајстора,
Оборише дрвље и камење,
Узидаше дори до појаса:
Тад отежа дрвље и камење;
Онда виђе шта је јадну нађе,
Љуто писну како љута гуја.

Гојковица се најпре смеје, јер помишља да је посреди шала. Градацијско појачавање драматичности огледа се у све већем терету који Гојковица осећа на свом телу – прва сумња јавља се тек кад камење доспе до њених колена (Милошевић-Ђорђевић 1971: 345). Она се, међутим, још увек нада да се са њом само шале. Тек кад камење доспе до појаса, смех се прелива у врисак који одише стравичном спознајом о скорој смрти.

Гојковичин смех се може, међутим, оправдати и тврдњом о његовом магијском значењу. Веселин Чајкановић уочава да се у обредима жртвовања смех сматрао нужним како би сам ритуал успео, а божанство коме се нуди жртва прихватило дар:

Не може бити сумње да је за такав смеј постојао, пре свега, онај општи разлог који постоји за сваку жртву, смеј је знак доброг расположења, а жртва, када се приводи олтару, мора бити добро расположена, мора дати свој пристанак, иначе ће цела теургична радња остати бесциљна (Чајкановић 1973: 117).

У Рашковој варијанти Гојковица моли Рада неимара да јој остави прозор на дојкама и очима како би могла да доји чедо и види када јој га донесе. Ова сцена одише изразитом лиричношћу. Пожртвована мајка се одриче живота, али не дозвољава да и њено дете умре. Њене последње мисли усмерене су ка детету, а не ка сопственој погибији и жалости за прерано угашеним животом. Оваква емотивност и дирљивост није поновљена ни у једној другој варијанти о узиђивању мајке.

Завршна формула песме представља у стихове уобличено етиолошко предање о настанку чудотворних мрља на зидинама града Скадра:

Како таде, тако и остаде,
Да и данас онђе иде храна:
Зарад' чуда и зарад' лијека,
Која жена не има млијека.

Песма „Зидања Скадра“ Старца Рашка по свим мерилима представља изванредно уметничко дело усмене речи. Певач никада не претерује са мотивима, формулама, стилским фигурама, карактеризацијом ликова. Нада Милошевић Ђорђевић одлично уочава у чему је лепота Рашкове варијанте, јер „само у Вуковој песми има оног финог треперења двеју душа које се воле у узалудном покушају Гојковом да метафором открије и сакрије својој невести злу судбину која је чека“ (1971: 346).

ГОЈКОВИЦА КАО МАЈКА КРВНИЦА – ВАРИЈАНТА ИЗ НЕОБЈАВЉЕНИХ ВУКОВИХ РУКОПИСА

На читавом Балкану има много песама са мотивом уграђивања људске жртве у темеље грађевине. Интересантна је варијанта коју је Вуку послао Тодор Иков из племена Пипери из Црне Горе (Вук СНПр. II, 15). Песма је остала необјављена за Вукова живота вероватно зато што ју је засенила варијанта Старца Рашка, уметнички далеко успелија и емотивнија, па је „Вукова свест о кратким уметничким думетима ове варијанте вероватно (је) била једини разлог што он сам није објавио ову песму“ (Петровић 2020: 390). Међутим, иако стилски и естетски слабија од песме увршћене у Вукову збирку, варијанта Тодора Икова је најсличнија песми Старца Рашка када

су у питању време и простор одигравања радње – доба Мрњавчевића и зидање Скадра на Бојани. За разлику од Рашкове варијанте, овде има деветоро браће, али је мотив чудотворног рушења остао непромењен. Уместо мотива вилиног поклича јавља се мотив пророчног сна:

Док сан снио Мрњавчићу Гојко:
Да узиђу једну женску страну,
Да је узиђу у бедем од града,
Тада ће се отемељит грађа.

Формула договора и кршења заклетве је идентична, али је ова епизода мање дескриптивна и сведена. Браћа не одрже задату реч и преваре најмлађег Гојка, те његова љуба бива узидана у темеље града. Уочава се да нема мотива о жртвовању детета. Певач је смањιο број мотива и тиме упростио композицију песме. Песма је краћа од објављене Вукове варијанте и самим тим садржи мањи број мотива и формула. Када се и јаве идентичне епизоде, оне су сведеније и мање успешно обликоване.

Гојково жаљење за љубом приказано је кроз идентичну метафору о златној јабуци:

„Ја не плачем зато, вјерна љубо,
Но сам имао од злата јабуку,
Што ми је твоја мајка дала,
Па ми паде у воду Бојану!“

Нема Гојковичиног одговора и изостаје Гојково окретење главе пред страшном судбином његове невесте. Сцена зазиравања не оставља утисак драматичности, нема Гојковичиног смеха и градације која Рашкову варијанту чини напетим. Породична трагедија у овој варијанти не долази до изражаја због охолости мајке која убија своје чедо из освете:

И свога је наранила сина,
Шњим удари о камену станцу,
Прште чедо ка бијело јајце.

Овакав поступак изазива чуђење и делује врло необично. Овим мотивом поништен је баладичан тон и сви претходни стихови губе на јачини. Антиклизма наступа и песма се завршава мотивом Гојковичине клетве:

„Градите га, девет Мрњавчића,
 Градите га, злосретње ви било,
 Брзо ви га преузели Турци!“
 Како рекла, тако је и било.

Елементи есхатолошког предања о казни због сагрешења у виду слома пред турском силом потискују претходне епске и баладичне елементе. Највећи недостатак ове варијанте везан је за карактеризацију Гојковице. Овде нема њене невине жртве, љубав према мужу се не истиче, материнска осећања према детету изостају, нема сестринске молбе упућене Раду немару. Гојковица проклиње градњу као гневна и пакосна жена, а не узвишена јунакиња из песме Старца Рашка. Гојковичина страшна клетва и стихови песме који најављују потпадање српских средњовековних држава под власт турског освајача, а који се, како сазнајемо из последњег стиха, и обистињују, дају посебан печат у карактеризацији јунакиње.

ВАРИЈАНТА О ГРАДЊИ КУЛЕ ПАШЕ НОВЉАНИНА

Још једна народна песма из круга варијаната о узиђивању људске жртве у темеље грађевине коју ћемо такође размотрити јесте песма коју је Стојан Новаковић добио од Живојина Радонића, учитеља из Штитара у Мачви. Реч је о варијанти која опева изградњу утврђења, а која је објављена у *Даници* (Даница 1863, 239). У овој варијанти градња је везана за Пашу Новљанина. Песма почиње уводном формулом карактеристичном за овај тип песама, али се не гради Скадар, већ кула коју виле ноћу обаљују:

Кулу гради паша Новљанине,
 Кулу гради од седам тавана,
 Што мајстори за дан озидају,
 То за нојцу виле разурвају.

И у овој варијанти постоји мотив чудотворног рушења, а вилин поклич мотивише тражење људске жртве у виду латинског детета:

Ал' покликну из горице вила:
„Не мо'ш, пашо кулу сазидати,
Док не одеш у земљу латинску,
Не у'ватиш латинско дијете.“

Мотив уграђивања детета заузима централно место у песми и нема супституције у виду жртвовања невесте. Необично је што је жртва латинско дете, неко ко долази из друге културе. Оно нема дубљу везу са кулом која се гради, за разлику од Гојковице, члана породице која гради Скадар и од које се жртва очекује. Варијанта нема оне драматичне градације као песма Старца Рашка. Ипак, мотив дететове молбе неимару Јову одише лиричношћу:

„Молим ти се, брате ришћанине,
Остави ми прозор на очима,
Да ја видим моју стару мајку,
Да је видим, да ме жеља мине,
Када дође, да ме сина види.“

У овој варијанти, уграђено дете тражи да му се остави прозор на очима да би могло да види своју мајку, што асоцира на молбу Гојковице из Вукове збирке да јој се оставе прозори да види, а касније и доји своје чедо.

За разлику од других песама, описани су и догађаји после градње. Паша Новљанин се весели због успеха, али у медијалној формули долази до преокрета: метафоричном представом сиње кукавице у песму се уводи лик уцвелене матере која трага за несталим сином. Мајка не жели да допусти да њен син остане уграђен у зидине куле и несахрањен. Мотив молбе и овде постоји, али у другој функцији. Мајка, наиме, моли Бога да разруши кулу и ослободи тело њеног сина не би ли дететова душа нашла мир и спокој:

„Дај ми, Боже, Илијне громове,
Дај ми, Боже, Петрове ветрове
Да оборим кулу Новљанина.“

Градња куле није успешна и осујећена је клетвом мајке, што подсећа на клетву Гојковице из Икове варијенте о зидању Скадра. Бог и овде услишава мајчину молбу – кажњава Пашу Новљанина, рушећи му кулу и убијајући га. Паша Новљанин

је за свој поступак кажњен, док, у Рашковој варијанти Вукашин и Угљеша остају некажњени због неверства према члану сопствене породице.

Песма о градњи куле Паше Новљанина мање је уметници успела од Рашкове варијанте. Чини се да ова песма нема чврсти ослонац у локализацији. За разлику од браће Мрњавчевић, о којој у српској традицији постоји мноштво песама, лик Паше Новљанина остаје недовољно осветљен. У варијанти о градњи куле Паше Новљанина најуспелији моменат представља мајчина потресна молба Богу – громови и ветрови светитеља поништавају градњу и ослобађају тело детета, док је завршна формула са мотивом сахране врло сведена и мање упечатљива.

ЗАКЉУЧАК

Тема узиђивања људи у темеље да би се грађевина одржала показује се инспиративном за многе народе, те није необично што је изнедрила мноштво варијаната различите естетске успелости и најразноврснијих варијабилних мотива. Помену-та тема јавља се у различитим културама, па и на територији Балкана. Њена интернационалност сведочи о несумњивој старини, инспиративности за народно стваралаштво и важној улози коју је обредно жртвовање имало у народној традицији.

Песма *Зидања Скадра* Старца Рашка уметнички је изванредно уобличена и успела с обзиром на то да одише изузетном лепотом, емотивношћу, снагом и изразитом лиричношћу. Смрт мајке и њена жеља да нејако дете преживи преточени су у дирљиве стихове даровитог народног певача о страдању невиних зарад општег добра, односно опстанка грађевине. Песма о трагичној породичној судбини, испевана више лирично и баладично него епски, о двоје младих који се воле и остају поражени пред натприродном силом једна је од најупечатљивијих и најемотивнијих песама наше усмене уметности речи.

Компаративна анализа са варијантама Тодора Икова и Стојана Новаковића показала је да на формално-сижејном плану песма Старца Рашка предњачи у односу на преостале две варијанте по развијености радње, те да је одликује проду-бљена карактеризацији ликова, снажан улив баладичних еле-

мената, динамичност радње и мотиви који код других варијаната изостају. Поређењем трију народних песама указали смо на важност даровитости и талента усменог певача, односно на његово умеће да као преносилац народног стваралаштва утиче на обликовање и естетску успелост усмене уметничке творевине.

Због ограничености простором у раду смо компаративно анализирали свега три народне песме са поменутиим мотивом, премда их постоји мноштво. Поређење трију издвојених варијаната представља зачетак подробнијих испитивања и отвара могућност даљег промишљања о задатој теми.

ИЗВОРИ

Вук СНП II – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, Београд: Просвета, 1988.

Вук СНПр II – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*, књ. II, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, 1974.

Даница 1863 – *Даница: лист за забаву и књижевност*, год. IV (1863), бр. 15.

ЛИТЕРАТУРА

Бандић 1991: Душан Бандић, *Народна религија у Срба*, Београд: Нолит.

Милошевић-Ђорђевић 1971: Нада Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскоохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд: Штампa „Сава Мухић“.

Петровић 2020: Бојана Петровић, „Мотив људске жртве у епској народној песми зидање Скадра“, *Млади и Србистика 2 зборник радова полазника образовних програма у НОКЦ „Вук Караџић“ у Трипићу*, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 383–392.

Самарџија 2007: Снежана Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Београд: Народна књига-Алфа.

Стефановић 1933: Светислав Стефановић, *Студије о народној пе-
зији*, Београд: Штампa Ж. Маџаревића.

Сувајџић 2012: Бошко Сувајџић, *Дновиде воде*, Нови Сад: Орфеус.

Тројановић 2008: Сима Тројановић, *Главни српски жртвени оби-
чаји*, Београд: Службени гласик.

Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*,
Београд: Српска књижевна задруга.

“THREE BLOOD BROTHERS BUILT THE CITY”
– POETRY ON HUMAN FOUNDATION SACRIFICE

Summary

The aim of this paper is to present the motif of human foundation sacrifice through epic narration and its storytelling variations. One of the most artistically acclaimed Serbian epic poems *Zidanje Skadra* (written down by Vuk Karadžić, orally passed on by an oral poet known as Starac Raško / Old Man Rashko from Kolashin) will be taken as a starting point in comparative analysis with the two oral versions found on the same motif - *Kula paša Novljani-na* and Teodor Ikov's *Zidanje Skadra*. Similarities and differences between these three variations will be pointed out by emphasising the poem's stylistic and aesthetic values. We will also see how the walled up child as well as the walled up wife motif highlights the poem's varieties and underlines its international character. The variations dealt with in this paper indicate deep layers of ancient Serbian beliefs and customs of human foundation sacrifice.

Key words: The Building of Skadar, variations, motif of human foundation sacrifice, walled up child, walled up wife, international motif.

Nikola Đorđević

Милица Ђукић

Гимназија, Пале

Ментор: др Смиљана Ђорђевић Белић

Институт за књижевност и уметност, Београд

СНОВИ У ТРАДИЦИЈСКОЈ КУЛТУРИ: ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ОКОЛИНЕ ИСТОЧНОГ САРАЈЕВА

Сажетак: У овом раду су разматрани обичаји и вјеровања везани за снове, као и фолклорно тумачење симболике снова. Осим интерпретације грађе из етнографске и фолклористичке литературе, представљен је и анализиран материјал који је ауторка прикупила у самосталним теренским истраживањима, које је обављала 2021. године у околини Источног Сарајева.

Кључне ријечи: сан, симболика, вјеровање, обичаји, фолклор, митологија, теренско истраживање.

1. УВОД

Феномен сна је од давнина интригирао људе. Код многих старих народа сан је сматран нечим божанским, начином комуникације богова са смртницима. Ово се посебно односило на снове које су сањали владари, велике поглавице и врачеве, па су такви снови посебно тумачени. У Египту су чак постојале и школе за тумаче снова (Ристовић 2017: 24). Стари народи су разликовали „истините и драгоцене снове, послате човеку да би му објавили будућност, од празних/варљивих и ништавних снова, чији је циљ да човека заварāju или да га гурну у пропаст“ (Фројд 1942: 7). Истинити снови су много важнији јер су човјеку послати са разлогом, да би га

опоменули или му предочили будућност. Сан је такође схватан и као прелазак сневача у други свијет.

Као апстрактан феномен, сан ни до данас није у потпуности истражен. Мишљења филозофа и научника у вези са односом сна и јаве су подијељена. „Стари физиолог Бурдах истиче да се никада не понавља дневни живот у сну јер сан тежи да га се ослободи. На ово мишљење надовезаће се, много касније, Фихте када буде говорио о сновима допуњавања које ће назвати тајним благодетима природе душе која се сама лечи, али и Јунг када буде говорио о процесу индивидуације. Персијски тумач снова, Артабан, указује на то да снови најчешће садрже оно што човек мисли и на јави“ (Ристовић 2017: 24). У психолошким и психоаналитичким посматрањима изнесене су претпоставке да је сан резултат наше сопствене душевне дјелатности (Фројд 1942: 52). Он је измењено стање свијести и управо зато човјеку изгледа и као нешто страно: „Сан је нормална појава, па и природно стање, али другачије од свести при будном стању: посебито и измењено стање свести“ (Рот, Радоњић 1992: 238). Како каже Фројд: „Душа се у спавању изолује од спољњег света и повлачи се са периферије. Али веза није у потпуности прекинута“ (Фројд 1942: 57).

2. САН У ТРАДИЦИЈСКОЈ КУЛТУРИ

Сан се у традицијској култури сматра стањем блиским смрти, „вјечном сну“. Тада душа напушта тијело, излази кроз уста и иде по мјестима која сневач види. Због тога су снови од давнина сматрани мистеријом. Тумачење снова, како истиче Жарко Требјешанин, „није није наука о животу него наука о смрти. Сну ваља прићи са његове стране моста, из перспективе ноћи, Доњег света, Хада“ (Требјешанин 2012а: 745). Овакво схватање снова потврђује и чињеница да се у народу говорило: „Сан је брат смрти“; „Човјек у сну, као и да је мртав“ и сл. Из оваквих схватања произилази вјеровање да сањивог човјека смрт вуче и да га ускоро и очекује (СМ 2001: 480).

3 ВЈЕРОВАЊА, САВЈЕТИ, ЗАБРАНЕ И РИТУАЛИ ВЕЗАНИ СА СНОВЕ

У наставку овог рада осврнућу се на нека вјеровања и ритуалне радње везане за снове који су објављени у етнографским изворима и анализирани у литератури. Вјеровања која сам прикупила у теренским истраживањима која сам самостално обавила (у околини Источног Сарајева и Пала, од септембра до новембра 2021) потврђују, а у неким случајевима и допуњавају, досадашња сазнања.

Једно од вјеровања се тиче мјеста спавања – када се спава у новој кући, сан који је сањан ће се остварити: *Н.Ђ.: Први пут, кад спаваш у новом стану или кући, запамти шта си сањала, јер ће ти се тај сан остварити.*

Вјеровало се да је опасно изненадно буђење човјека и било је забрањено окретање тијела док неко спава. Ово је везано за поменућу представу о души која у сну напушта тијело. Мислило се да ако се тијело помјери или човјек нагло пробуди, душа неће моћи да нађе пут назад, па ће човјек добити падајућу болест, изгубити сјећање, разум, чак и умријети. Слично томе, било је забрањено цјеливати заспалог јер би се могао разбољети или умријети (СМ 2001: 480).

Неке од забрана односиле су се на положај спавача: „Приликом спавања треба главу окренути према ћошку куће где су иконе, а не према прагу“ (СМ 2001: 480). Овај савјет произилази из потребе да се избјегне положај у који се ставља покојник. Занимљиво је да је ово вјеровање још увијек веома живо. Једна од првих информација које сам добила на терену је управо везана за ово: *Н.Ђ.: Док се спава, ноге требају бити окренуте ка западу, а глава ка истоку. Не обрнуто, јер тако лежи мртвац.*

Забране су могле бити везане и за мјеста на којима се спава. Обично су то била мјеста на којима се појављивала „нечиста сила“: раскрснице, међе, сјенка лијеске, простор испод дрвета које шкрипи (вјеровало се да се душа грешника у њему мучи) (СМ 2001: 480). Не ваља ни испод ораха спавати, како је рекао један саговорник: *А.М.: Не ваља испод ораха спавати, или у сјенци ораха. То углавном ко има овце зна, јер ни овца никад неће да пладнује под орахом, а ће неће живо-*

тиња, не ваља ни чоек да буде. Слично вјеровање да животиње могу да осјете дејство нечисте силе везано је за још један савјет: *А.М.: Кажу да пустиш мачку, ће мачка легне, да ту ставиш кревет. Мачка не иде ће не ваља. Мачка не иде ће има подводних зрачења.*

У традицијској култури постојали су и обичаји намјерног уздржавања од сна. Били су везани за сахране, порођаје и свадбе, одређене календарске датуме, дакле, за периоде када је нечиста сила активнија. Зато се, рецимо, покојничково тијело чувало цијелу ноћ, док не буде сахрањено: *Н.Ђ.: Кад неко умре, обичај је да се његово тијело чува читаву ноћ, односно док не буде сахрањен. То обично старији људи, па неко буде до пола ноћи, а неко од пола ноћи.*

У циљу стицања посебних знања снови су могли да буду изазвани и на различите магијске начине. Тако су дјевојке, да би видјеле суђеног, спавале на леђима, стављале испод јастука мушке панталоне, прстен или чешаљ и изговарале посебне басме (СМ 2001: 480). На терену сам забиљежила и један сличан ритуал. Наиме, уочи Видовдана дјевојке су брале посебан плави цвијет и стављале га под јастук да би у сну видјеле будућег момка (тј. мужа): *Г.: Али ето нека вјеровања су постојала, да уочи Видовдана, то цвијеће, већ је процвало, и набере се и дјевојке које нису удате ставе под јастук и у сну им се покаже неки младић, неки можда њихов будући момак или муж. [...] Тај цвијет, цвјетао је плаво, тај цвијет је био у облику уснице овако [...] зелене ситне лискице и има плави цвјетић.* Ријеч је о цвијету *Veronica dubravna* или храстова вероника, која је у народу познатија као дивљи заборави, облик срца, срчана трава.

Ритуално понашање везано је и за несаницу јер се вјеровало се да је она посљедица дејства нечисте силе (*ноћница, полуноћница, шумске мајке*), која нечујно улази у куће и одузима људима сан. Да би се отјерала, стављани су оштри предмети испод јастука. Нису ријетки ни примјери коришћења мртвачких предмета у сврху лијечења од несанице. Стављао би се зуб мртваца испод јастука, сипали су пијесак са гроба за врат оном ко лоше спава и кадили га свијећом коју је држао мртавац (СМ 2001: 480). Један од начина лијечења од несанице, забиљежен на терену, био је и саљевање страве: *А.М.: Баба*

Драгица је саљевала траву, и она је узимала неку траву је она кувала. И стављала је нама на главу, и она је ту траву стављала нама под јастук ће спавамо да би боље спавали. [...] То се звала стравна трава.

4. ФОЛКЛОРНО ТУМАЧЕЊЕ СНОВА

Код Срба, као и код других народа, распрострањено је вјеровање да снови, осим што имају смисао, имају и пророчку моћ. „Снови су ‘душевно прозирање’, којим човечија душа прозире скору будућност“ (Требјешанин 2012а: 854). Интересовање за пророчке снове је разумљиво јер се они односе на важна будућа збивања која човјек није у стању да предвиди нити да контролише. Овакве снове човјек тумачи да би нашао одговоре на то шта да очекује у будућности, да ли га чека напредак, какво ће му здравље бити, каква му је судбина, добра или лоша, и најважније – да ли је смрт близу. Вјеровало се и да правилно одгонетање сна може човјеку помоћи да избјегне замку, опасност, па чак и да му може спасити живот. Такође, тумачили су се они узнемирујући снови да би се сневач смирио и вратио менталну равнотежу. Потреба за тумачењем је расла у критичним животним моментима, пред свадбу, порођај, одлазак у рат, пред доношење неке важне одлуке, али и у болести.

За успјешно тумачење снова потребна је вјештина прорицања – ониромантија. Она захтјева познавање архаичне логике, посебног језика сна, његове лексике, граматике, везе са митологијом (Требјешанин 2012а: 857). Постоје и одређена одступања код тумачења снова, тј. може се десити да се исти симбол сасвим другачије тумачи на различитим просторима. Ова одступања могу бити условљена локалном традицијом краја, села, породице, чак и личним искуством сневача. На примјер, неки ће лов тумачити као „бићеш здрав“, док према другима значи да ће сневача опколити душмани (Требјешанин 2012а: 863). Један примјер развијања индивидуалног значења симбола које је у супротности са оним које је прихваћено у традицији регистровала сам и приликом истраживања на терену. Наиме, када год је баба моје саговорнице сањала мајку

(што би традиционално требало да буде повољан предзнак), нешто лоше би се десило. То је, како саговорница тумачи, проистичало из њеног лошег односа са мајком. *А.Н.: Моја баба је знала, кад год би сањала своју мајку, нешто лоше ће се десити. А ми када би је ујутру видјели, знали смо да нешто не ваља. Ујутру би нас свију постројила и рекла ти: – Немој да радиш то, ти немој то, ти немој то. [...] Она је имала лош однос са својом мајком, њих је било три сестре, а она је била најмлађа. Док су старије биле ослобођене свих обавеза, она је морала да ради све послове.*

5. СИМБОЛИКА СНОВА

Анализа тумачења симбола код различитих словенских народа указала је на могућност свођења логике тумачења у усменом сановнику на неколико основних принципа: принцип идентичности (нпр. покојник зове некога себи – позвани актер умире); принцип сличности (залазак сунца као најјава смрти, тј. живота који се гаси); принцип метонимије (колева као симбол рођења); принцип метафоре (кућа као симбол гроба); принцип фонетске сличности (риба – брига); принцип супротности (плач у сну најјава је весеља и радости на јави) и принцип митолошког симболизма (на ком је заснована нпр. амбивалентна симболика животиња, природних стихија (ватра, вода) и сл.) (Толстой 1993).

Према подацима из етнографске литературе, које сумира Жарко Требјешанин, неки од повољних предзнака у сну су бистра вода, зелена боја, плач, умрети у сну (Требјешанин 2012б: 352–354). Уснити вашке значи добитак, новац и срећу јер вашке асоцирају на мноштво (исто: 353). По сличном принципу, добар је знак уснити и овце, које означавају напредак у трговини или неки добитак (исто). Уз овце и вашке стоје и пилићи, што сам записала у истраживању: *А.Н.: Или пилићи, или вашке то је било добро, паре.*

Код Срба има много више негативних предзнака, оних који наговјештавају несрећу, назадак, болест. Неки од њих су мутна вода, бијела и црна боја, свјештено лице, пожар јаја и месо (Требјешанин 2012б: 355). Несрећу доносе и неке живо-

тиње. На примјер, сањати рибу значи бригу, жалост, а некада и смрт (исто: 356). На једно овакво тумачење наишла сам и током теренског истраживања: *А.М.: Моја је мајка говорила: – Риба је брига, говно нафака.* Веза риба – брига успоставља се дјелимично због гласовне сличности, али постоји и друго објашњење – риба је становник дубоких и мутних вода, а ту су према митолошком тумачењу слике света и разна демонска бића. Коњ у сну представља болест, виђење са ђаволом. Као животиња која има и демонске карактеристике, коњ може бити симбол путовања у свијет мртвих. Тако јахање црног коња у сну означава смрт (Требјешанин 2012б: 357). Међутим, и овдје се могу јавити одступања у тумачењу. На терену сам наишла на вјеровање да је коњ добар знак: *А.Н.: Ти њој (баки) кажеш: – Сањао сам коња. – Она ко из топа: – Снага.*

Свијећа, гроб, копање и орање, свјештено лице (поп или калуђер) су предзнаци који углавном наговјештавају смрт. Символика се гради на принципу блискости. Наиме, свијећа се користи у погребним ритуалима, пали се покојнику за душу. Исту везаност за смрт има гроб. Копање и орање су повезани са погребним ритуалом, а свјештено лице учествује у погребним обредима (исто: 358).

Покојник који зове сневача је такође лош знак и најављује смрт позваног. Појава покојника у сну нарушава границу живи – мртви па представља велику опасност и изазива страх. Међутим, значење појаве покојника може бити различито (од најаве смрти и лошег предзнака, до слике оног свијета, уп. Ђорђевић Белић 2021). Саговорница, која је недавно имала смртан случај, испричала је сан своје рођаке у ком ова види покојника на оном свијету. У сну се појављује мотив бијеле боје, која у овом случају може представљати наду да је покојник на бољем мјесту, тј. у рају. *А.Н.: Сањала је моја стрина, после смрти стрике, сањала је како улази у неку велику бијелу кућу, исто као у индијским серијама. Све је било бијело, зидови, каучи, теписи, врата, све. И тако, прича она како улази у кухињу, кад тамо стрико. – Откуд ти, стрико, па ти си умро? – Ма, ево, дошао ја мало, испрва ћу овако. – А касније? – Касније ћу преко порука, читајте поруке.*

Рушење куће или дијела куће означава, према вјеровањима, смрт домаћина (Требјешанин 2012а: 861). Кућа представља топло, безбрижно и сигурно мјесто. Са друге стране, пад и рушење су процеси деструкције. Током теренског истраживања интервјуисала сам особу која је сањала како се кров куће њеног дједа урушио, а неколико дана касније је примила вијест да је он умро: *Н.Ђ.: Дјед се водио као домаћин куће, значи газда, рецимо. То је била некако и његова кућа. И једне ноћи, још само да напоменем, деда је био здрав виталан човјек, никада није био ништо ни болестан [...] но, једне ноћи, сам један чудан сан сањала, та кућа у том сну је остала без крова, тачније кров се урушио. [...] Након тако други, трећи дан примили смо ту тако жалосну вијест, да је мој деда умро. [...] Урушавање крова те куће је значило прекид живота мог деде. Иста саговорница саопштила је и сан у ком је предзнак смрти вађење зуба, што је такође распрострањено тумачење (Требјешанин 2012а), а симболика је такође у вези са процесом распадања, поремећајем првобитне равнотеже. Н.Ђ.: Такође исто, иста ствар, само други сан ми се десио када је моја бака умрла. Тада сам сањала да ми је испао зуб. И то се некако могло повезати губљење зуба, губљење члана породице.*

У српској традицији постоји велик број примјера гдје се исти симбол тумачи потпуно различито у зависности од модалитета у ком се јавља (мутна или бистра вода). Амбивалентну симболику има, рецимо, ватра („Ватру велику снівати је радост; ватру слабу да тиња значи слабост; ватру с димом – допашће те нека туга“, Требјешанин 2012б: 361). Ватра даје свјетлост, топлину, али истовремено разара и уништава. Занимљиво је и да се змија у сну може сматрати добрим знаком, међутим, само у ријетким случајевима.

Када и коме се испуњавају снови понајвише зависи од тога када је, у које доба године, које доба ноћи, чак и ког дана у недјељи сањан сан. У неким мјестима се вјерује да ће се остварити они снови снівани у јесен, другдје да ће се остварити јутарњи снови. Нека од ових вјеровања су везана и за положај сневача, нпр. сматра се да је сан истинит ако је сневач био окренут на десну страну, што је повезано са митском симболиком десне стране као „праве“, „позитивне“ и добре,

док је лијева „рђава“, „неповољна“, „ђавоља“ (Требјешанин 2012а: 863). Остварење сна, према вјеровањима, зависи и од мјесечевих мијена. Оствариће се они снови сањани у вријеме младог мјесеца. На остварење сна утиче и дан у недјељи. Сан који се сања у ноћи на недјељу или у ноћи на празник ће се остварити до поднева, док је сан сањан на понедјељак ништаван (СМ 2001: 481). Иако сви сањају, не остварују се свима снови подједнако. По народним представама, снови се најбоље остварују безгрјешнима. Људима чији се снови углавном остварују приписивана је видовитост (Требјешанин 2012а: 864).

Лоши пророчки снови, они који наговјештавају несрећу, болест или смрт, често узнемире сневача. Отуда долази његова потреба да такав сан исприча. И баш се за то причање сна вјеровало да поништава негативно пророчанство. Међутим, и за ово су вјеровања различита, па се негдје вјерује сасвим супротно, тј. да сан не треба ником рећи: „Тежак сан који по народном тумачењу предсказује зле посљедице, не ваља казати никоме осим камену“ (Требјешанин 2012а: 864).

Од лошег предсказања бранило се и разним магијским вербалним формулама као нпр.: „На сну дошло на сну и отишло“. Оваквих вербалних формула је било и у виду благослова: „Бог ће дати да ће добро бити“ (Требјешанин 2012а: 865). На терену је записано: *А.Н.: Или кад нешто лоше сањаш, моја баба је говорила: – Сан је лажа а бог истина.* Вјеровање да ако се сања лош, непријатан или страшан сан треба да се запали свијећа ујутру како се не би понављао, записала сам у разговору са особом која је након смрти оца имала страшне снове у којима јој се он јављао. Након што се обратила баки за помоћ, добила је овај савјет: *А.Н.: Након што сам баби испричала за то, она ми је рекла, да прислужим свијећу, како се тај сан не би више понављао. То сам и урадила, и пуних двадесет пет година га нисам сањала...*

6. ЗАКЉУЧАК

Снови су увијек били битан дио човјековог живота, али су и важан дио културе једног народа. Проучавањем симболике снова и вјеровања која су за њих везана сазнајемо и о митологији неке заједнице. Снове треба посматрати као извор који непрестано наводњава наша знања о фолклорној култури.

ТЕРЕНСКИ ИЗВОРИ

Разговор вођен са **Горданом** (рођ. 1956) у околини Источног Сарајева (самостално теренско истраживање ауторке, 2021).

Разговор вођен са **Ацом Маријановићем** (рођ. 1954) у околини Источног Сарајева (самостално теренско истраживање ауторке, 2021).

Разговор вођен са **Наташом Ђукић** (рођ. 1980) у Палама (самостално теренско истраживање ауторке, 2021).

ЛИТЕРАТУРА

Ђорђевић Белић 2021: Смиљана Ђорђевић Белић, „Снови о покојницима: између опасне и прижељкиване комуникације“, *Куле и градови*, Снежана Самарџија, Лидија Делић, (ур.) Београд: Балканолошки институт САНУ, Удружење фолклориста Србије, 277–306.

Ристовић 2017: Јелена Ристовић, *Поетика снова у српској књижевности XX века*, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Рот, Радоњић 1992: Никола Рот, Славољуб Радоњић, *Психологија*, Београд: Завод за уџбенике.

СМ 2001: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Светлана Толстој и Љубинко Раденковић. (ур.) Београд: Zeptr Book World.

Толстой 1993: Никита И. Толстой, „Славянские народные толкования снов и их мифологическая основа“, *Сон – семиотическое окно: сновидение и событие, сновид-*

дение и искусство, сновидение и текст, ред. Дмитрий Ю. Молок. Москва: Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина, 80–93.

Требјешанин 2012а: Жарко Требјешанин, „Симболика снова. Неке српско-руске фолклорне паралеле“, *Заједничко у словенском фолклору*, Љубинко Раденковић. (ур.) Београд: Балканолошки институт САНУ, 349–367.

Требјешанин 2012б: Жарко Требјешанин, „Приче о сновима који наговештавају смрт и умирање и њихово тумачење“, *Етноантрополошки проблеми* 3: 853–868.

Требјешанин 2013: Жарко Требјешанин, *Сан душа и смрт*, Београд: Fedon, 2013.

Фројд 1942: Сигмунд Фројд, *Тумачење снова* 1/2, превео Албин Вилхар, Нови Сад: Матица српска.

DREAMS IN TRADITIONAL CULTURE: FIELD RESEARCH AROUND EASTERN SARAJEVO

Summary

In this paper are discussed customs and beliefs related to dreams, as well as folklore interpretation of dream symbolism. In addition to the interpretation of material from ethnographic and folklore literature, the material collected by the author in field research (conducted in the vicinity of East Sarajevo) was presented and analyzed.

Key words: dream, belief, mythology, symbolism, field research, folklore.

Milica Đukić

Вук Мاستиловић

Гимназија „Нико Роловић“, Бар

Ментор: мср Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЕПСКО И ИСТОРИЈСКО КОСОВО – ПОДВИГ И/ИЛИ ПОРАЗ

Сажетак: У овом раду истраживаћемо однос епске и историјске истине о Косовском боју. Представе о боју у историјским изворима самјераваћемо са поетским сликама боја. Пратећи генезу мотива, настојаћемо да проникнемо у епску логику која ће битку на Косову преобразити у одсудну битку на којој је изгубљено земаљско и стечено небеско царство. Нарочита пажња биће посвећена питању побједе или пораза, те ликовима косовског јунака и издајника. Промишљаће се о различитим типовима мотивације, о есхатолошким и епским, војним узроцима пораза.

Кључне ријечи: Косовски бој, народна епика, историја, издаја, подвиг, побједа, пораз, оклеветани јунак.

Косовска битка упамћена је у народу као најзначајнији догађај наше средњовјековне историје, као „одсудна“ битка која је означила почетак краја „царства и господства српског“. Косовска битка је снажно утицала на машту народног ствараоца, о њој се пјевало и приповиједало, при чему се приказ косовских догађаја мијењао од варијанте до варијанте. Свака генерација (пре)носилаца косовске традиције је истовремено чувала њено језгро, уносила нове мотиве или проналазила нове везе међу постојећим. У том пјесничком преобликовању битке настале су бројне варијанте пјесама и прича, често међусобно и противрјечне, а историјски догађај добио је надисторијско значење и смисао. Отуда, још нико са сигурношћу не може да разграничи легенду од поузданих историјских чи-

њеница о овом боју. Оно што засигурно знамо о самој бици јесте да су се 28. јуна (15. по јулијанском календару) на Косову Пољу у близини Приштине сукобиле двије војске, с једне стране османлијска, предвођена султаном Муратом, и с друге српска, предвођена кнезом Лазаром, уз кога су се борили Вук Бранковић, један од највећих обласних господара и кнежев зет, и војвода Влатко Вуковић, изасланик краља Твртка. Такође се поуздано зна да су на Косову животе положили и Мурат и Лазар. Међутим, различитих назнака о бици, што усмених што писаних, има много више, што и не чуди, с обзиром на то да је бој „одмах морао деловати на јавно мњење“ (Милошевић Ђорђевић 2011: 192), па су се непосредно након боја почели преносити различити гласови и казивања. У замршеним процесима преношења и обликовања традиције чињенице о боју претрпјеле су бројне измјене. Народна традиција имала је своје посебне калупе и аршине којима је премјеравала и кројила приче о боју косовском. Ипак, у фолклорној обради Косовског боја задржало се и понеко зрнце истине и сјећања на стварни историјски догађај, јер „чињенице из народне традиције, ако се не схвате буквално, заиста откривају драгоцене узроке и последице друштвених и политичких догађања“ (Милошевић Ђорђевић 2011: 87). И поред свих напора историчара, Косовска битка и даље остаје великим дијелом обавијена велом тајне. Тако се још увијек расправља о исходу битке, косовском јунаку и издајнику, клеветнику и оклеветаном јунаку.

Предстојећом анализом покушаћемо да освјетлимо однос епске пјесме и историје. Истраживање ће бити засновано на корпусу народних епских пјесама косовског тематског круга Вукових збирки (Вук II, Вук IIр), те нешто раније записаних бугарштица о Косовском боју (Петровић). Нарочиту пажњу посветићемо питању исхода битке, мотивима подвига и издаје, ликовима јунака и издајника, различитим мотивацијама за исход боја и идејним рјешењима која стоје иза ових мотивација. Мотиве епске косовске традиције сагледаваћемо у вези са историјским поменима и записима о боју и промишљати о начиним њиховог повезивања и прилагођавања законитостима епске поезије.

1. ПОБЈЕДА ИЛИ ПОРАЗ?

У народној традицији Косовска битка је схваћена као преломни моменат наше прошлости. „У сећању потомака она је убележена као прекретница, почетак краја српске средњовековне државе“ (Петровић 2001: 5). Према усменој традицији на Косову су Срби изгубили царство „честитог цара земаљскога“ (Вук II, 47). Међутим, чини се да Косовска битка није одувијек била сматрана поразом. Идеја о поразу у бици и са њим повезаним губитком царства уобличавала се постепено у замршеним процесима рада традиције.

Прве вијести и гласине о бици и њеном исходу преносиле су се усмено, одмах након самог окршаја. Радозналост и изузетност догађаја допринијели су разграђавању легенде, и настанку различитих верзија догађаја. Изгледа да ни савременици нису поуздано знали шта се тачно десило на косовском пољу. Чак су и увијек добро информисани Млечани били збуњени, па су у инструкцији свом посланику у Цариград истакли да су се о боју „причале разне ствари у које се тешко могло поверовати“ (према Браун 2004: 15). Први позанти писани извор настао је тек двије недјеље након битке и то не од непосредног свједока, већ од стране руског монаха Игњатија, који се тада затекао на турској територији. Он пише како је „кружио глас да су обојица, Мурат и Лазар, били убијени у једној бици“ (Никчевић 2007: 24). У даљем запису стоји како је прекинуо своје путовање из страха од немира. Помиње и лукавство којим је Мурат убијен и да је у борби дошло до преокрета, али не даје детаље. Још један важан запис о боју представља писмо краља Твртка трогирској општини, написано 1. августа 1389. у којем он кратко описује хришћанску побједу. Твртко је такође писао и у Фиренцу, међутим, сачуван је само одговор на ово писмо у којем краљу честитају на побједи за коју кажу да су „и по чувењу и из писмених извора одавно дознали“ (Никчевић 2007: 124–125). У односу на Игњатијев запис, овдје већ имамо развијенију причу о боју, који је приказан као хришћанска побједa. Фирентинци прослављају и благосиљају дванаесторицу завјерених витезова који су се пробили у турске редове и убили Мурата.

Видимо да сви најстарији извори о Косвском боју говоре као о хришћанској побједи или не истичу крајњи исход битке. Међутим, у народној традицији Косово је остало упамћено као мјесто српског страдања и губитка овоземаљског царства. Поставља се питање како је и када до ове промјене дошло. Премда се поуздано не могу реконструисати путеви преношења и модификовања традиције, највјероватније је да се о Косову као српском губилишту почело приповиједати услед погибије кнеза Лазара и већине српске властеле, и нарочито услед тешке покосовске стварности, турских најезди и харања. Разорне посљедице боја нису се у потпуности одмах осјетиле, оне су снажно дошле до изражаја у тешким временима турске власти када су нестали и посљедњи трагови средњовјековне државности и господства српског. Чак и ако се прихвате ставови првих записа о побједи Срба или неодлучном исходу боја, крајњи политички резултат је у корист бројно и економски надмоћнијег освајача (уп. Михаљчић 1989: 115). Дакле, „српска војска посматрана као целина, није претрпела пораз у класичном смислу те речи, ипак Срби су на Косову изгубили рат против Турака“ (Благојевић 2009: 28). Отуда је временом, сјећање на историјско Косово блиједило, а снажиле су епске и легендарне гласине. Успомене на бој опијевале су се и препричавале и тако полако прерастале у легенду. Дакле, тешка животна и политичка стварност послје Косова могла је утицати на приказ битке као хришћанског пораза. „Како се развијало предање, Косово је стицало славу најтрагичнијег догађаја српске прошлости“ (Михаљчић 1989: 115). Отуда се протицањем времена и „радом“ традиције Косовска битка почела везивати за тематско-мотивски комплекс пада царства. У народној обради Косовска битка се, преображена архетипском имажинацијом, приказује и као крај свијета, „пошљедње вријеме“ (в. Петровић 2010а: 367).

Још је један битан фактор који је утицао на обликовање исхода битке као побједе односно пораза. Наиме, након битке било је потребно учврстити власт насљедника кнеза Лазара, што је постигнуто преко успостављања култа кнеза мученика. Његово мучеништво хваљено је кроз списе са краја четрнаестог и почетка петнаестог вијека у којима се прославља његов

подвиг, гдје се истиче како је он „са множаством тисућа“ косовских мученика прешао у царство небеско. У овим списима садржани су неки мотиви епике, као и мотив земаљског пораза. Да би се појачао ефекат страдања писано је о поразу у бици, али и о свјетлој побједи, духовном подвигу којим се прелази у вјечни живот. Овакво схватање битке, као земаљског пораза, а небеске побједе, саображено законитостима епског стварања, пренјело се и на народне пјесме. Такође је и искуство избјегица, које су бјежећи од Турака уточиште нашле на територији Лазарева Србије, свакако утицало на дефетистичку атмосферу битке и посредно допринјело стварању мотива о поразу. Притом не треба заборавити да епске пјесме о Косовском боју у себи сажимају и памте бројне друге и старије и млађе бојеве. У том смислу најзначајније је сјећање на Други косовски бој (1448. године) у коме су хришћани претрпјели страшан пораз.¹ Мијешање два боја на Косову могло је довести до везивања мотива пораза за бој из 1389. године.

Имајући у виду слојевитост народне традиције, замршене путеве преношења усмених знања о Косовској бици, те да је сваки сегмент јасно омеђеног средњовјековног друштва могао дати властиту, самосвојну интерпретацију битке (в. Петровић 2001: 10), не чуди да су се створиле разне верзије усмене традиције о боју чије прве облике не можемо поуздано реконструисати, па ни сазнати какв је био исход боја иако сви извори најближи боју говоре о хришћанској побједи. У епској традицији, забиљеженој око четири вијека након косовског окршаја, о бици се пјева као о „пошљедњем времену“, уводе се ехатолошки мотиви гријеха и Божје казне због гријехова, те се у овом свјетлу пјева о пропасти земаљског царства. С друге стране, пропаст царства у народној традицији мотивише се и издајом, неслогом. Дакле, умјесто есхатолошких, јављају се епски, ратнички мотиви којима се објашњава пораз. С развојем легенде, то јест радом традиције, рационалистичка мотивација пораза све ће више потискивати есхатолшку идеју о судбинској предодређености пада и Божјој казни (в. Браун 2004: 93).

¹ О односу народне традиције о два косовска боја, њеном мијешању и путевима генезе мотива в. Костић 1939.

Сучељавање земаљског и небеског плана на којима се битка одиграва и са којих се она посматра најјасније се види у пјесми *Пропаст царства српскога* (Вук II, 46), у којој је исход боја унапријед одлучен Лазаревим избором небеског царства. Искушан од Богородице, Лазар се потврђује као идеални хришћански владар који, резонујући да је „земаљско (је) замалена царство / А небеско у век и до века“ (Вук II, 46), свјесно жртвује овоземаљско зарад вјечног. У битку се, међутим, улази смјело и одважно упркос чињеници да је избор већ учињен и упркос Богородичином упозорењу „Сва ће твоја изгинути војска, / Ти ћеш, кнеже, шњоме погинути“ (Вук II, 46). Овим се истиче свјесно жртвовање, одаје се почаст храбрости и смјелости косовских ратника. Похвала њиховој снази и ратничкој вјештини највише ће доћи до изражаја у пјевачевом коментару „Тад би Лаза надвладао Турке, / Бог убио Вука Бранковића, / Он издаде таста на Косову“ (Вук II, 46). Дакле, поред хришћанске, есхатолошке мотивације за исход боја, овдје се укључује и једна епска, ратничка – на Косову би, упркос свему, надјачали – да није било издајника.

Сходно поетичким законитостима епске пјесме, у њој су морали бити развијени и ратнички мотиви. Косовска легенда би била непотпуна без епског, витешког слоја. Зато се у пјесмама као противтежа небеским разлозима одлучивања исхода борбе јављају и земаљски, људски, а духовни подвиг уступа мјесто ратничком. Бој се у пјесмама приказује углавном ретроспективно, техником извјештаја. У свим извјештајима се истиче многобројност српске војске „У Лазе је силни Србаљ био“ (Вук II, 46) и храброст српских витезова, а у неким као да се жели избјећи вијест о поразу и слому. Слуга Милутин (баш као и Владета војвода у свом извјештају у једној другој варијанти), казујући кнегињи Милицы о боју, јунаке као да засутаваља у покрету, одгађа неминово. Иако је из његових ријечи јасно да је битка изгубљена, јер је од Срба „Све рањено и искрвављено“ (Вук II, 45), он истиче да „*Још* остаде Бошко Југовићу / Крсташ му се по Косову вије / *Још* разгони Турке на буљук“ (Вук II, 45, наш курзив). Дакле, Бошко наставља да се бори упркос томе што је битка већ изгубљена, исти је случај и са закасњелим јунаком Мусићем Стефаном, који од

боја не одустаје ни кад га Косовка Дјевојка упозори: „Ал’ Ситница мутна и поводна, / Носи, брате, коње и јунаке“ (Вук II, 47). Осјећање дужности и части руководи косовске јунаке, изостанак из боја за њих је страшнији од саме смрти. И док је у хришћанској, есхатолошкој концепцији боја акценат на кнезу мученику, који се свјесно жртвује, у епској легенди централна личност је оклеветни завјерени витез, убица султана – Милош Обилић.²

2. О ПОДВИГУ МИЛОША ОБИЛИЋА

Милош Обилић је и вјековима након боја на Косову остао симбол храбрости и јунаштва међу Србима. Међутим, наука ни до дан данас није успјела да утврди многе појединости везане за његову личност. О њему као легендарној личности можемо рећи много, али о историјском убици султана не можемо рећи готово ништа поуздано, ни о његовом поријеклу, ни о имену, чак се доводи у питање и његово постојање. Упркос огромном подвигу и централном мјесту које заузима у традицији о боју, име косовског јунака се релативно касно јавља у изворима. Први домаћи извор који детаљније говори о јунаку који је погубио султана је *Житије деспота Стефана Лазаревића* од Константина Филозофа (настало између 1433. и 1439. године). У њему се каже да: „Међу војницима који су се борили пред (војском), беше један веома благородан (Милош), кога оцрнише завидљивци пред господином и осумњичише као неверна. А овај, да покаже верност, а уједно и храброст, нађе згодно време, устреми се ка самоме великоме начелнику, као да је пребеглица, и пут му отворише. А када је био близу, изненада појури и зари мач у тога самога гордога и страшнога самодршца. Ту и сам паде од њих“ (Филозоф 1989: 84). У Константиновом писању о Косовском боју јасно се препознају кључни мотиви косовске епике. Помињу

² У литератури је изнијета могућност да су у почетку мање или више независно кружиле двије групе мотива, двије пјесме о Косовском боју – једна витешка, која је опијевала Милошев подвиг и убиство султана (милошица), и друга хришћанска, у којој је централни лик био кнез мученик, а главна тема његово погубљење (лазарица) (уп. Браун 2004: 74–77).

се клевета, подвиг ради доказивања вјерности, те лажни пребјег, али се нигдје не спомињу имена. Тек је у једном каснијем препису овог дјела неко уз „благородан“ додао и његово име – Милош, вјероватно под утицајем већ развијене косовске традиције. Најстарији познати хришћански извор у коме наилазимо на име Милош Обилић јесте такозвана *Бугарска хроника*, дјело написано неколико деценија после боја, највјероватније између 1413. и 1425. године (Љубинковић 2018: 21, уп. Браун 2004: 94). Занимљиво је да су и турски извори забиљежили име султановог убице. Ашик-паша Заде у својој историји (настала крајем 15. вијека) први даје име султановог убице – Билиш Кубила, што у преводу значи „онај који зна задати ударац“ (Љубинковић 2018: 41–42). Иако је овдје посреди игра ријечи, неоспорна је сличност са традицијским именом косовског јунака. У самој народној традицији забиљеженој на различитим подручјима и у различитим временима јављају се различите верзије имена султановог убице, он се назива: Обилић, Кобилић, Ковиљић, Кобиловић, Копилић, Кобила, чак и Драгиловић (уп. Петровић 2001: 216, 218, 223). У замршеним путевима традиције презиме етимолошки везано за ријеч „кобила“ почело се осјећати као погрдно, недостојно име за косовског јунака. Тако се, на примјер, у бугарштицама о свађи Лазаревих кћери преко презимена алудира на ниско Милошево поријекло, наспрам господског Вуковог (Петровић, 2, Петровић, 4).

У народној традицији Милош Обилић је српски властелин који се, одговарајући на клевету Вука Бранковића, зарекао да ће убити султана Мурата. Несугласице између Вука и Милоша, које је традиција представила као Лазареве зетове, у бројним варијантама настале су прије самог боја. У бугарштицама оне су личне природе, јунаци су се посвађали због својих жена. Наиме, Лазареве кћери завадиле су се око првенства и господства својих мужева, при чему је Вукова љуба увриједила сестру и зета. Одговарајући на ову увреду, Милош ће понизити Вука Бранковића и на мегдану му избити два зуба (Петровић, 2), што му Вук никад неће опростити: „Потле Вуко стаде мислити како се има осветити“ (Петровић, 4). У епизоди о свађи Лазаревих кћери препознаје се интернационални

„мотив свађе жена која доводи до мегдана мужева и потом до државног сукоба“ (Петровић 2001: 218). Како су Милош и Вук типски јунаци, један часни витез, а други издајник, њихов сукоб је могао лако бити убачен у већ познату матрицу. Поред епских матрица, на стабилност овог мотива у склопу косовске традиције могло је утицати и сјећање на историјске несугласице Лазаревих зетова Вука Бранковића и Ђурђа Страцимировића Балшића (Љубинковић 2010: 266–267). Без обзира на поријекло мотива, он ће народном ствараоцу послужити да повеже клеветника (касније издајника) и оклеветаног јунака (касније подвижника) још прије битке.

Ако у народној традицији имамо дилеме око имена и поријекла Милоша Обилића, све народне пјесме су у сагласју по питању повода за његов подвиг. Кнезу Лазару као светом мученику није приличио мач, те се морао пронаћи други носилац (то јест други носиоци) јуначке и витешке идеје косовске легенде (Михаљчић 1989: 191). Ова идеја свој облик добила је у нашироко распрострањеној причи о оклеветаном јунаку. Занимљиво је да се мотив клевете јавља рано, још код Константина Филозофа, али чин клевете остаје немотивисан све до Орбиновог *Краљевства Словена*, у коме ће клеветник бити онај исти каснији издајник. Дакле, тек овдје је успостављена веза између оклеветаног јунака и издајника. Различито мотивисана или немотивисана, Вукова клевета, дјеловаће као окидач за даље догађаје. Будући да се на клевету у јуначком свијету мора одговорити, Милош ће се завјетовати да ће убити самога султана и тако спрати љагу са свога имена. Заклетва унапријед одређује даљи ток дешавања везаних за бој и Милошеву судбину, јер заклетва часног и оданог јунака по епској логици не може остати неиспуњена. Обилић је морао да одбрани своју част и углед који је имао на кнежевом двору. Његов лик је у народним пјесмама у потпуности идеализован, он је ратник који се увијек води витешком етиком, мудри савјетодавац кнеза, он чак и прориче пропаст царства у пјесмама о зидању Раванице, има неко више знање (Вук II, 35, Вук II, 36, Вук Пр, 28). У пјесмама најчешће говори послјије свих јунака и увијек наступа као бранилац јуначког, витешког морала и осјећаја за правду. Овакав јунак своју част

мора одбранити и по цијену живота, његови идеали не смију бити ничим нарушени. На овај начин Милошев подвиг се, без обзира на историјску непоузданост, уздиже на највиши ниво храбрости, јунаштва и оданости који је дао вјечни печат косовској легенди.

На питање да ли се и у којој мјери предање поклапа са истином, одговор је најбоље потражити у изворима блиским боју на Косову. Први помен о томе како је Мурат убијен налазимо у већ поменутом писму фирентинске општине краљу Твртку. Фирентинци пишу о дванаест завјерених ратника који су се пробии кроз османску војску и камиле које су окруживале султанов шатор, након чега један од њих убија Мурата. Верзија приче са дванаест витезова спомиње се и у другим западним изворима, док се код турских хроничара спомиње њих девет. Умјесто групе завјерених витезова, у народним епским пјесмама налазимо јуначку тријаду: Милош се са својим побратимима Миланом и Иваном пробија до чадора и убија султана још прије боја.³ Пјевачу је стало да отклони сваку сумњу у Милошево јунаштво и ратничке способности. Отуда се у многим варијантама Милошева смрт, то јест заробљавање, мотивишу лошом срећом, усудом – глас из облака (Петровић, 3) или нека баба⁴ (демонско биће) открију Турцима како да савладају Милоша. Изузетан јунак није другачије ни могао страдати, „као полуфантастичног јунака, Милоша може савладати само противник одговарајуће снаге“ (Петровић 2001: 270). Важност, изузетност и херојски Милошев чин нису смјели бити ничим помрачени, „Он остави спомен роду српском, / Да се прича и приповиједа / Док је људи и док је Косова“ (Вук II, 45). Отуда благослови и похвале које Милошу упућује народни пјевач у својим коментарима или други ликови. Слуга Милутин у свом изјештају велича Милоша и додаје: „Бог да прости, ко га је родио“ (Вук II, 45). У лазарицама и писаној

³ С друге стране, у турским изворима о Косовском боју Милошев подвиг приказан је као подло лукавство – скривен међу мртвим војницима Милош је изненада, по завршеној бици, заскочио Мурата и убио га. Преглед турских извора о Косовском боју даје Ненад Љубинковић, в. 2018: 39–46.

⁴ У лазарици слијепца Продановића сјећање на бабу као демонско биће сачувало се у имену Бабај паше који савјетује Турке да раздвоје Милоша од коња (Вук IIр, 30).

традицији о боју Милошу одају признање и кнез Лазар, али и сам пострадали султан⁵.

3. О ИЗДАЈИ И КЛЕВЕТИ

Епска логика захтјева да се уз јунака и подвижника јави и издајник, клеветник. Он изнутра поткопава стабилност „нашег“ свијета и дјелује као скривени непријатељ, па је отуда његово дјеловање погубније од дјеловања непријатеља. Док је у народној епизи неправедно окривљени јунак Милош Обиљић, чини се да је заправо, када поетску обраду саобразимо са историјским свједочанствима, прави оклеветани јунак Косовског боја онај који је у традицији недвосмислено означен као издајник – Вук Бранковић. Један од најмоћнијих обласних господара, Лазарев зет и његов пратилац у боју, Вук је у епским пјесмама приказан као изразито негативан лик, претворан, славољубив и лицемјеран. Ипак, зашто је традиција издајство везала баш за његов лик, тешко је објаснити.

Народни пјевач, приписујући издају Вуку, заправо оправдава српски пораз. Мотив издаје је уведен у легенду како би се сачувала част косовских ратника. Такође, треба имати на уму и да народна епика није могла да објасни пораз компликованим историјским процесима и збивањима, већ је морала да га образложи на једноставан и разумљив начин, у складу са својим изражајним средствима. Отуда усмена традиција „за народну несрећу и пораз увек проналази појединца кривца“ (Милошевић Ђорђевић 2011: 97). Дугим и компликованим развојем легенде тај појединац је постао Вук Бранковић.

Вукова издаја могла би бити мотивисана неповјерењем или завишћу према кнезу Лазару, властољубљем или страхом од пораза у бици и губитка посједа којим је господарио. Међутим, када погледамо историјске чињенице, ни један од ових

⁵ У свом аманету о доброј владавини султан ће на самрти тражити од Турака да се не свете раји због Милошевог чина јер то је донијела храброст и ратничка срећа. Такође, посебну почаст Милошу султан ће исказати захтјевом да се управо он сахрани поред њега, а Лазар испод ногу њихових. Милош ће, међутим, опет потврдити своју вијерност Лазару и оданост витешким начелима, преиначиће султанову одлуку и затражити да њега укопају испод царева: „Мртва моја глава нек царева служи“ (Вук Пр, 30).

разлога не чини се реалним. Између Вука и кнеза тешко да је било икаквог сукоба, чак напротив, њих двојица су били највећи ослонац један другоме. Вук Лазара признаје као „свога господина кнеза“ (уп. Благојевић 2009: 10). Они су били и породично везани, јер је Вук био Лазарев зет. Дакле, издаја Вука Бранковића на Косову због неког непријатељства са Лазаром и освете њему нема утемељења. С друге стране, тешко је с Вуковом антитурском политиком након боја и чињеницом да је страдао у турском ропству измирити традицијску представу о Вуку као турском савезнику и турској удворици који свог кнеза издаје ради политичке и материјалне користи. Такође, не смије се изгубити из вида ни да се битка водила на Вуковој земљи и да „једини он, међу учесницима боја, није имао камо да се повуче (Љубинковић 2010: 264). Ако Вук Бранковић није имао видљивог мотива за издају, а судећи по изворима није је ни починио, зашто је баш он тај на кога је пао тежак терет кривице за издајство?

О Вуку Бранковићу као издајнику немамо података све до 1601. године, када Мавро Орбин у *Краљевству Словена* означава њега као издајника (Петровић 2001: 24, Благојевић 2009: 8, Љубинковић 2010: 271). Прије тога извори само неодређено помињу издају као могућност, о њој се говори као о гласини, све док преводилац Дукине хронике (последња четвртина 15. вијека) не издвоји појединца издајника, ријеч је о неком Драгославу Пробићу (или Пробишићу) (уп. Браун 2004: 25, 70–73, Љубинковић 2018: 25–26). То значи да је прошло више од два вијека између боја и коначне персонификације издајника, који је до тада само изокола помињан у списима, али као безимени антијунак, или се о издаји пак говорило као о колективном чину. За то вријеме сјећање на сам догађај знатно је ослабило, а косовска легенда одговарала је и изазовима новог времена. Тако се као један од могућих разлога за карактерисање Вука Бранковића као издајника наводи дјеловање католичке цркве и њена пропаганда вјере, на којој се нарочито радило после обнове Пећке патријаршије (уп. Љубинковић 2010: 269–275). Наиме, католичка црква увидјела је значај народне поезије као начина да се запамти све што је памћења вриједно, али и да се утиче на народну свијест и да дјелујући преко поезије оства-

ри своје политичке циљеве. Вуков наслединик и каснији деспот Србије Ђурађ Бранковић био је на мети напада католичке пропаганде, па се о њему пјевало као о „невјерном деспоту“ и то не само у пјесмама католичког духа. Ђурађ је означен као унутрашњи непријатељ и кривац за пораз на Косову 1448. године. Негативан однос пјесама према њему одразио се и на читаву породицу Бранковић, његову жену, проклету Јерину, унука Змаја Огњеног Вука, који је оклеветан за издају у Другом косовском боју, па и на оца Вука Бранковића. Кривица Бранковића добијала је на значају и у другој половини 17. вијека као један од начина да се дискредитује дјеловање грофа Ђорђа Бранковића. Ипак, треба имати на уму да се вјештачки није могао тек теко увести мотив Вукове издаје, очигледно је везивање Вуковог имена за издајника наишло на плодно тле у традицији. Наиме, епика је послје извјесног времена морала наћи оправдање поразу српске војске, па је могуће да је Бранковић због лоше репутације своје породице у јавном мјењу тога доба означен као издајица. Такође, не треба заборавити и на Вуково непријатељство са Лазаревом удовицом кнегињом Милицом као један од могућих извора негативне карактеризације. У литератури је запажено да „Вук Бранковић није издао Лазара на Косову. Он је издао Милицу после Косова“ (Љубинковић 2010: 275). Пошто је исход битке одлучен прије њеног почетка опредјељењем цара Лазара за небеско царство, народни пјевач је имао образложење, али не и директан узрок за пораз. Тај узорк поронађен је у издаји, а кривица за њу пала је на члана породице коју је традиција жигосала као негативну.

Такође, не треба заборавити ни да је основна косовска идеја одрицање од земаљског зарад небеског царства, то јест свјесно жртвовање себе у овоме свијету ради вјечног живота и славе. Самим тим сви они који су преживјели, а међу којима је и Вук Бранковић, остају сумњиви да се нису до краја јуначки борили, те да се нису ни „привољели“ небеском царству. Иза њих остаје сумња да су више чували живот него част. То што је и Вук остао жив након боја, елиминисало га је из групе свијетлих мученика хероја, који су животе положили за више циљеве. Пошто га је традиција категорички одбацила као јунака, могла је или да га изостави из предања и сјећања

или да га памти као некога ко ће бити унутрашњи непријатељ, који је паралела борби са спољашњим непријатељем – Турцима. Без обзира на то што је пратио Лазареве мошти „плачући и ридајући“, и што се опирао Турцима и након боја, ништа није могло да га оправда у очима народа у временима која су долазила. Његов лик ће у народном предању остати типски лик издајника народа и државе. Вук је у пјесмама приказан као сплеткарош, осветољубив, нечастан. У Продановићевој лазарици Вукови гријеси приказани су градацијски, он прије боја чак два пута клевете Милоша и саботира сакупљање војске (шаље књигу којом, насупрот Лазаревој, тражи да се пошаље мање војника), повлачи се из боја и још: „Он с мачем обустаља војску / Војска виче хоће у Косово / А Бранковић с оштрим мачем прети: / ‘Који пође одсећ’ ћу му главу“ (Вук Пр, 30). За носиоце традицијске културе Вук ће увек остати проклет, а његово име праћено клетвом: „Проклет био и ко га је родио / Проклето му племе и кољено“ (Вук II, 45). С друге стране, историјски извори устају у одбрану Вука Бранковића и сликају га као моћног обласног господара, Лазаревог зета и саборца истрајног у бори са Турцима.

У косовској легенди наилазимо на мноштво различитих и на различите начине обрађиваних мотива. Они су се временом удаљавали од најстаријих сјећања на бој и прилагођавали, мање или више, времену кроз које су опстајали. У преношењу и умјетничком преобликовању Косовски бој је добио ванвременско значење, прерастао у пјесму о јунаштву, мучеништву и одрицању. Чини се да је народна традиција у свом виђењу Косовског бија ставила посебан акценат на есхатолошке и витешке мотиве. Есхатолошка идеја омогућила је трансцендирање битке, она се приказује као одсудна битка, везује се за посљедње вријеме и традицијски тематско-мотивски комплекс старања о души. У есхатолошком, хришћанском слоју косовске легенде, Косово се истиче и као мјесто на којем се жртвовањем заслужује небеско царство. Идеје о жртвовању у боју, као и оне о поразу услед казне за гријехове, то јест о судбинској предодређености пада царства, омогућиле су не само

да бој добије и оноземаљски карактер, него и да се објасне узроци овоземаљског пораза. Сходно законитостима епике, у народним пјесмама и усменој традицији о боју изражени су и овоземаљски, ратнички аспекти боја. Овај мотивски комплекс углавном се развија као прича о јунаштву, части и издаји. Витешка, епска легенда о боју у себи носи два типска лика, један је лик оклеветаног јунака, косовског подвижника, а други лик издајника и клеветника, при чему се кроз мотив издаје донекле правда пораз. Видјели смо да су се релативно споро уобличили и један и други лик, као уосталом и прича о поразу на бојишту, те да су настали из потребе заједнице да себи објасни шта се то десило на Косову, да објасни тешку покосовску стварност и да том причом поучи будуће генерације. У ткању легенде неке историјске чињенице су се заборавиле, друге преобликовале, прилагођавале готовим епским матрицама и сижеима, али то никако не значи да је традицијска представа о Косовском боју само фикција. Чак и онда кад није у потпуности подударна са историјом, косовска легенда је дубоко истинита, надисторична. Чини се да је више од приказа исхода боја народном ствараоцу било стало до тога да покаже да је на Косову: „Све (је) свето и честито било, / И миломе Богу приступачно“ (Вук II, 46). Упркос свим недоумицама и неразјашњеностима које искрсавају у поређењу поезије и историје, а можда баш и захваљујући њима, косовска легенда не губи на своме значају и величини. Она прераста у општељудску и ванвременску причу о јунаштву и спремности на жртвовање зарад идеала и одбране своје вјере и отаџбине.

ИЗВОРИ

- Вук II:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, Београд: Просвета, 1988.
- Вук Пр:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*, књ. II, Београд: САНУ, 1974.
- Петровић:** Соња Петровић (прир.), *Косовска битка у усменој поезији*, Београд: Гутенбергова галаксија, 2001.
- Филозоф 1989:** Константин Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Гордана Јовановић (прир.), Београд: СКЗ, Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић 2009:** Милош Благојевић, „О издаји и невери Вука Бранковића“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 79–80, Нови Сад, 7–42.
- Браун 2004:** Максимилијан Браун, *Косово*, Нови Сад: Платонеум.
- Костић 1939:** Драгутин Костић, „Два косовска циклa“, *Прилози проучавању народне поезије*, год. 6, св. 1, Београд, 1–18.
- Љубинковић 2010:** Ненад Љубинковић, „Косовска битка у своје време и у виђењу потомака или логика развоја епских легенди о Косовском боју“, у: *Трагања и одговори*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 257–286.
- Љубинковић 2018:** Ненад Љубинковић, *Од Косовске битке до косовске легенде*, Нови Сад: Матица српска.
- Милошевић Ђорђевић 2011:** Нада Милошевић Ђорђевић, *Радост препознавања*, Нови Сад: Матица српска.
- Михаљчић 1989:** Раде Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд: БИГЗ.
- Никчевић 2007:** Радомир Никчевић (ур.), *Свети кнез Лазар и косовски завјет*, Цетиње: Светигора.
- Петровић 2001:** Соња Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Београд: Гутенбергова галаксија.
- Петровић 2010:** Соња Петровић, „Од камена ником ни камена: структурни модели песама о зидању Раванице“, у: *Традиција – фолклор – идентитет*, Гордана Благојевић и Ивица Тодоровић (ур.), Сремски Карловци: Академија СПЦ за уметност и конзервацију, 349–372.

THE BATTLE OF KOSOVO IN HISTORY AND
SERBIAN EPIC POETRY – FEAT OR DEFEAT*Summary*

In this work we will be exploring the relationship between the epic and historical image of Kosovo battle. We will be comparing the perceptions of the battle itself in the historical sources with the oral epic images of it. Tracing the origins of motives we will be seeking to fathom into the logic of the epic that will turn the battle of Kosovo into a pivotal battle in which earthly kingdom was lost and heavenly kingdom was acquired. Special attention will be focused on the question of victory or defeat, as well as the character of the Kosovo hero or traitor. We will be thoroughly looking into different types of motivation and eschatological and military causes of the defeat.

Key words: The Battle of Kosovo, traditional epic poetry, history, treason, victory, heroic deed, defeat, defamed hero.

Vuk Mastilović

Јана Првуловић

Пожаревачка гимназија, Пожаревац

Ментор: др Бранко Златковић

Институт за књижевност и уметност, Београд

КУЛТУРА СЕЋАЊА У СЕЛУ КИСИЉЕВУ

Сажетак: На основу литературе и теренског истраживања, спроведеног 19. и 23. августа 2021. у Кисиљеву и у Пожаревцу, прикупила сам приче и осталу грађу о историји села Кисиљева и животу његових мештана. Ово село је тридесетак километара удаљено од Пожареваца и смештено је на обали Сребрног језера. Настањено је доминантно српским становништвом. У народној традицији је познато као завичај првог српског вампира, а у селу се налази и редак пример цркве која је саграђена набијањем земље. Иконостас ове цркве, посвећене Светом Николи, рад је познатих сликара из времена кнеза Милоша – Арсенија Јакшића и Живка Павловића, који је деда сликарке Милене Павловић Барили. Истраживање је показало да је култура сећања у селу Кисиљеву веома богата и вредна је да буде забележена.

Кључне речи: Кисиљево, вампир, црква, језеро, сећања, приче, предања, песме, историја.

УВОД

Кисиљево је село у Општини Велико Градиште, у североисточној Србији. Према попису из 2011. године, Кисиљево броји 552 становника¹. Становништво се претежно бави пољопривредом и узгојем домаћих животиња, а с обзиром на то да

¹ Наведени подаци су преузети: Републички завод за статистику, линк: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162, *Становништво према старости и полу, по насељима*, 2011, ред: 9889, 25. 11. 2021.

село има излаз на Сребрно језеро, заступљен је и рекреативни риболов. Село је, такође, знаменито и према многим посебно-стима и занимљивостима, па је и култура сећања у Кисилеву богата и развијена и укључује догађаје, међу којима су многи од великог историјског значаја. Међутим, чувају се сећања и на нека веома необична збивања и особите појаве. Нека од њих се и дан-данас преносе усменим путем, па их још увек можете чути од мештана села. Месном историјом и традицијом већ више деценија страствено се бави Мирко Богичић из Киселева (у даљем тексту М. Б.). Делови разговора који сам обавила са њим биће окосница овога рада и полазиште мојих истраживања. Такође, податке сам прикупљала и од свог оца Дејана Првуловића, рођеног у Кисилеву (у даљем тексту Д. П.).

Већ и само порекло назива села предмет је етиолошког предања. Наиме, сматра се да је село настањено од давнина, али да је у једном периоду његове дуговеке историје међу житељима био један Рус који се презивао Кисилев. Он је живео у колиби, на обали Дунавца – рукавца Дунава, издржавајући своју малу породицу риболовом. Пошто се памти само његово презиме, досељеници су према њему село прозвали Кисилево – као Кисилево село, „у смислу да га је он поседовао, као да је његово“, те је тако остало и до дана данашњег (Д. П.). Међутим, према једној необичној појави, село Кисилево се потом прочуло не само у Србији већ и у читавој Европи, јер је у њему забележен најстарији помен вампира.

ПЕТАР БЛАГОЈЕВИЋ – ПРВИ СРПСКИ ВАМПИР

Вампир је митолошко биће словенске митологије, покојник чија душа после смрти не налази мир на „ономе свету“, те свој посмртни живот наставља на граници између два света. Покојник ноћу „устаје из гроба“, са основном намером да наштети људима и њиховим домовима. Његове најчешће жртве и мете напада јесу уснули људи, његови рођаци, познаници, млади људи стасали за брак, младенци, као и мала деца. Од животиња, за жртве најрадије бира коње, које ноћу гони, и краве, којима узима млеко, гушећи их и хранећи се њиховом крвљу. Вампир наноси штету и домаћинству, разара

га, уништава имовину, разбацује ствари по кући, мрси кон-це на разбоју за ткање, просипа воду, а верује се да доноси елементарне непогоде, попут града и епидемије, посебно кугу. Ово демонско биће може да усмрти и сопствену породицу и да њеним члановима одузме здравље. Вампири су активни ноћу, све док се не огласе први петлови, који најављују свитање, када се враћају у гроб.

Оваква представа о вампиру најразвијенија је код Словена на Балкану, који су сматрали да је највећа могућност претварања покојника у вампира од момента смрти до сахране. Веће су шансе да се покојник повампири уколико је имао „зле очи“, уколико је био риђокос или „наопако“ рођен, ако се над упокојеним телом нешто предаје или испусти, ако преко њега прескочи или прелети нека животиња, ако на њега пада киша или ако се људи који га носе окрену назад. Специфичност код Јужних Словена јесте да се покојник може претворити у вампира и током четрдесет дана после сахране.

Вампир обично изгледа једнако као и упокојена особа, одевен је у одећу у којој је сахрањен, али се од обичног човека разликује низом посебности које се не морају све испољити: горостасан раст, огромна глава, реп, необично црвено лице и очи, непостојање обрва или носа. Вампир има способност претварања у животиње, поготову у ону која је прескочила његово тело пред сахрањивање (Зечевић 1981: 126–133; Толстој, Раденковић 2001: 61–62).

Прича о Петру Благојевићу, првом српском вампиру, потиче из 1725. године, из најстаријег извештаја о вампирима у Србији, који је написао Јоханес Фликингер, тадашњи комесар Кисиљева (Stanković 2015: 49–51). Записник који за аустријску јавност, 21. јула 1725, пише аустријски службеник Фромбалд за бечке дневне новине тадашње Хабзбуршке монархије (*Wienerisches Diarium*, num. 58, 21. julii. Anno 1725) спомиње „Dorf Kifolova“ – село Кисиљево, као и име „Peter Plogojoviz“ – Петар Благојевић, у контексту његовог повампирења у том месту, пошто је тадашње Кисиљево, потписивањем Пожаревачког мира 1718, припало Хабзбуршкој монархији. Наиме, у лето 1725. године, у Кисиљеву је умро Петар Благојевић, који је затим и сахрањен. Све би то било сасвим уобичајено да по-

сле његове сахране, у току осам дана, није умрло чак деветоро људи и то од незнане болести која би их мучила двадесет четири сата пре него што би коначно испустили душу. На самрти су сви једнако саопштавали да им у сну долази Петар Благојевић, који је тада био мртав већ десет недеља, да се „наслања на њих и дави их“, те да они морају да умру. Читаво село је било узнемирено, а догађаји који су потом уследили додатно су погоршавали ситуацију. Жена умрлог Петра Благојевића је изјавила да јој је муж ноћу долазио и тражио да му да његове опанке.² Саопштила је да јој је муж долазио у једном комаду, нераспадут, да су му коса, брада и нокти расли и да му је кожа била свежа. Потом се жена преселила у друго село. Сељаци су одлучили да откопају гроб Петра Благојевића како би утврдили шта се дешава. Формирали су комисију, на челу са командантом градиштанског дистрикта, позвали су аустријске војне власти и свештеника, јер је било забрањено да се лешеве ископавају, осим ако се то из посебних разлога не дозволи. Када су откопали гроб, на запрепашћење присутних, а било их је доста, јер је читаво село похитало, покојник је изгледао баш како га је његова жена и описала. Тело је било читаво и свеже, није било мириса трулежи и распадања, а виделе су се и длаке косе и браде које су недавно порасле, као и нокти, док је на уснама имао трагове свеже крви. Једино му је нос отпао (Клеут 2018: 28). Претходно припремивши колац,³ сељаци су га проболи посред срца. Из места убода, као и из ушију и носа, потекла је свежа, црвена крв. Тело је потом спаљено до пепела који је присут у Дунав – баш на месту на коме је касније преграђивањем формирано Сребрно језеро (Vossische Zeitung 1725). Српска православна црква је неколико пута стављала на дневни ред тему појаве вампира с намером да оповргну његову егзистенцију, међутим, никада у томе нису успели. Ово је био догађај који се прочуо широм Европе и ушао је управо у записник „Vampir von Kisilevo“, који се чува у Националном музеју у Берлину. Занимљива реч из овог записника сведочи

² Један од начина да се вампир уништи јесте да се униште покојникови опанци (Зечевић 1981: 129).

³ Код Јужних Словена колац је најчешће био трнов, то јест глогов колац, док се код Источних Словена користио јасиков колац (Толстој, Раденковић 2001: 61–62).

да су Аустријанци били изненађени појавом коју су мештани села Кисиљева именovali „вамфир“. Тада је ова, до тада њима непозната реч, први пут забележена, те је тако и ушла у светске речнике (Stanković 2015: 51).

Међутим, Петар Благојевић није једини пример вампира из Кисиљева. Наиме, познато је још неколико случајева. Према казивању Мирка Богичића, он је још као дете у породици слушао демонолошка предања о вампирима и вампирицама у Кисиљеву:

Код нас постоји још помињања вампира и таквих догађаја, којима су били сведоци наши стари. Моја чукунбаба и мој чукундеда су ми једном причали да су имали прилику да виде, управо где је сада једна кућа у центру села, ту је живео неки свештеник, и он је имао ћерку која је умрла, те су се после њене смрти ту дешавале неке веома необичне ствари. На пример, на тавану би се чула вриска, галама, бацање судова, онда разбоја и онога што је било за предиво, они тараци, оно што се окретало, што се упреда... И кад би се најзад осмелили храбрији, млади људи, да уђу на тај таван – не би видели ништа, ничега тамо не би било. А постојала је и једна жена, такозвана Ружа Влајна, која се након смрти и повампирила. Она би се појављивала ноћу и правила велике проблеме. Разбијала би судове уколико би их нашла у дворишту и плашила је народ. Ходала би површином Дунава и дозивала људе. Онда су двојица људи из те куће у којој се Ружа Влајна појављивала узели колац, али су претходно кућу обмотали канапом, јер им је тако рекла нека жена, док је Ружа унутра правила хаос, и када су ушли, Ружа је из те куће побегла и никад се више није вратила (М. Б.).

ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ У КИСИЉЕВУ

Један од стубова око кога се живо чувају и плету сећања јесте Црква Светог Николе у Кисиљеву. Она је један од ретких објеката од набоја (*набијача*, саграђена од земље), који су сачувани у Србији, те има статус споменика културе као непокретно културно добро.⁴ Црква је саграђена у првој половини XIX века и налази се у центру села. О свом боравку у Кисиљеву 1826. године Јоаким Вујић, познати књижевник,

⁴ „Црква Светог Николе у Кисиљеву“, Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, <https://spomenicikulture.rs/>, приступљено 7. 11. 2021.

путописац и просветитељ, у својој књизи *Путешествије по Србији*, записао је:

Кренем кроз велике шумне горе, путујући се спустим после у равнице, посејане житом и многима кукурузом, пак на конак дођем у село Кисилјево. Ово село јесте доста велико, које може имати 80 домова и лежи на реци Дунаву. На среди овог села јесте једна црква от плетара и дрва начињена и рогозом покривена. Она је од свирепи Турака многократно страдала и паљена била. Први фундадор ове цркве тко је био, дознати нисам могао, него је храм цркве Св. отац Николај и унутра све по обичају благочестиве цркве намештено стоји (1828: 38–39).

Дакле, Црква Светог Николе је претрпела многе нападе Турака и једнако је бивала паљена. После Првог српског устанка (1804–1813) поново је била изложена турском уништавању, па је 1826. године Милош Обреновић издао наређење да се Црква Светог Николе у Кисилеву обнови (М. Б.).

Данас Црква Светог Николе има издужену једнобродну основу, на источној страни има пространу олтарску апсиду и мање, полукружне бочне певнице, које су накнадно дозидане (Слика 1). У западном делу наоса накнадно је подигнута и галерија за хор, коју носе профилисани дрвени стубови. Унутрашњи простор цркве састоји се од олтара и наоса, који су засведени коритасти сводом од шашовца. Црква је првобитно била покривена трском, док је данашњи кровни покривач бибер цреп. Конструкција олтарске преграде је дрвена, једноставне обраде, са сликаном флоралном декорацијом. Иконе иконостаса имају велику вредност, оне су рад познатих сликара из времена кнеза Милоша – Арсенија Јакшића, који је 1826. године радио царске двери и престоње иконе, и Живка Павловића, који је 1836. године радио северне и јужне двери и остале иконе иконостаса.⁵ О мајстору Живку Павловићу сведочи усмено и Мирко Богичић:

У Кисилеву је рођен и одрастао је деда Милене Павловић Барили, Живко Павловић. Живко је имао двојицу браће, Стојића – Тићу и Стојана – Ташу. Био је сликар, молер и иконописац, а познат је и као „молер пожаревачки“. За живота је осликао доста храмова, манастира

⁵ „Црква Светог Николе у Кисилеву“, Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, <https://spomenickulture.rs/>, приступљено 7. 11. 2021.

и цркава, на пример: иконе за манастир Сретење, живопис у манастиру Нимник, живописе у манастиру Горњак, иконостас Цркве Вазнесења Господњег у Чачку, иконостас Цркве Светог Стефана у Ивањици, иконостас и зидни живопис манастира Заова, и све ове наше пожаревачке манастире и цркве Браничевске епархије... Тако да, био је познат, али када је умро, сахрањен је о трошку државе. Значи није ништа узимао, није ништа крао, него је радио, осликавао манастире и цркве и сахрањује га општина о свом трошку. И данас се његов гроб налази на нашем кисиљевачком гробљу (М. Б.).

Слика 1. Црква Светог Николе у Кисиљеву данас

Становници села Кисиљева су 1928. године у порти цркве подигли споменик палим борцима у рату 1914–1919. године. Споменик је сачињен од високог обелиска од црног гранита постављеног на пирамидално постолје, док је на врху сачувана бронзана фигура орла раширених крила (ограда споменика и фигура орла су недавно обновљени). Након Другог светског рата црквена порта је смањена повлачењем оgrade тако да се споменик сада налази на јавној површини.⁶

⁶ „Црква Светог Николе у Кисиљеву“, Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, <https://spomenickulture.rs/>, приступљено 7. 11. 2021.

СРЕБРНО ЈЕЗЕРО

О постанку Сребрног језера, које је надалеко чувено и ван Србије, везује се више прича. Пре тачно педесет година (1971), настало је ово веома познато дело људских руку и Кисилјево је тада постало једно од насеља на језеру.

Према речима Мирка Богичића, тамошњи Дунавац, рукавац Дунава, до пре пола века је текао својим коритом заобилазећи око Острва недалеко од ушћа Пека у Дунав (ушће је познато по свом обрнутом току током високог водостаја). Преуређен је насипом у горњем току код села Затоња и затворен двома бранама на оба дела која су га повезивала са Дунавом, те језеро које је настало има неправилан облик лука површине 4 km². Језеро је формирано како би се приобаље осигурало од подземних вода (М. Б.). Препознатљиво је по сребрној боји која се јавља усред одбљесака сунчевих зрака са површине воде. О постанку језера и настанку његовог имена казивао је Мирко Богичић, наводећи етиолошка предања о два топонима:

Ја сам генерација 1956. док је Дунав још текао поред Кисилјева, док није било Сребрног језера. Када сам ја био ученик Гимназије у Пожаревцу 1971. године, тада је преграђено језеро. И кад су нам причали да ће неко да прегради Дунав, ми смо се смејали. То је било непојмљиво. Међутим, десило се то да када сам ја дошао из Пожаревца после првих недељу дана у школи, Дунав стоји, не тече. И ја напишем песмицу:

Ој, Дунавче, тебе укротише,
Ти потећи никад нећеш више.

Некада си хучна рекао био,
Својом снагом све си разносио,

А сада си језеро постао,
Ој, Дунавче, и мени је жао.

И тај Дунавац, и то језеро су постали Сребрно језеро, ја сам дао то име, тако да је сада Сребрно језеро познато у свим земљама бивше Југославије, а мало њих зна да сам ја дао то име. Чак и доле тамо, где је купалиште, то се зове Јанков брод, а Јанко је био мој чукун-чукундеда (М. Б.).

На основу саопштених резултата истраживања може да се закључи да су култура сећања о селу Кисилеву и усмена традиција његових житеља живи и животворни. Сасвим је сигурно да постоји још много незабележених података, а који се делимично памте, те које тек треба истражити, записати и употпунити локалну/усмену историју и културу сећања. У прилог томе сведоче и страна истраживања (Martin, Oval 2014: 40, 135), која говоре о могућој епидемији куге, тифуса или неке непознате болести у време Петра Благојевића и нуде својеврсна објашњења за оно што је народ именовао вампиром, те је свакако занимљиво пратити какве ће светлости на давне догађаје да баце будућа истраживања. Али, ма како тумачили сећања о необичним појавама, свакако да се нешто посебно догодило што ће заувек да остане део препознатљиве културе сећања у селу Кисилеву.

ИЗВОРИ

- Д. П.** – Разговор вођен 23. августа 2021. у Пожаревцу са Дејаном Првуловићем, рођеним 1973. у Кисилеву. После дипломирања преселио се у Пожаревац. Са супругом Христином има две кћери, Јану и Даницу. Слави Светог Николу. Машински је инжењер у Термоелектрани „Костолац“.
- М. Б.** – Разговор вођен 19. августа 2021. у Кисилеву са Мирком Богичићем, рођеним 1956. у Кисилеву, где и сада живи. Десета је генерација у својој породици и слави славу Часне вериге Светог Апостола Петра. Средње школовање завршио је у Пожаревачкој гимназији. Радио је као шеф месне канцеларије и као матичар у Општини Велико Градиште. Пензионисан након 40 година стажа. Проучава историју и традицију Кисилева. Припрема за објављивање монографију о Кисилеву.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујић 1828:** Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, Будим: Славено-србска печатња Краљевскога всеучилишта венгерскога.
- Зечевић 1981:** Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Вук Караџић – Етнографски музеј.

Клеут 2018: Марија Клеут, *Вампири у Србији у XVIII веку – књига и коментари*, Београд: Службени гласник.

Martin, Oval 2014: Conrado Rodríguez-Maffiotte Martín, Mercedes Martín Oval, *Plague. The fourth horseman – Historic epidemics and their impact in Tenerife*, Tenerife: La Laguna.

Новаковић 1898: Стојан Новаковић, *Законик Стефана Душана, цара српског*, Београд: Задужбина Илије М. Коларца.

Stanković 2015: Dušan Stanković, *Sela naša lepa – nastanak i opstanak*, Veliko Gradište.

Толстој, Раденковић, ур. 2001: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, (ур.) *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zepter Book World.

Новински чланци:

Wienerisches Diarium, num. 58, 1725.

„Vampir von Kisilevo“, *Vossische Zeitung*, 98, 1725.

CULTURAL MEMORY IN THE VILLAGE OF KISILJEVO

Summary

Based on literature and the field research conducted in 2021 in the village of Kisiljevo and Požarevac, I collected stories and other material about the history of the village of Kisiljevo and the life of its inhabitants. The village is about thirty kilometers away from Požarevac, on the shores of Silver Lake, and is inhabited predominantly by Serbs. In the folk tradition, it is known as the homeland of the first Serbian vampire, and in the village there is a rare example of a church that was built by compacting the earth, so today it is a cultural monument. The iconostasis of the church, dedicated to Saint Nicholas, is the work of famous painters from the time of Serbian Prince Miloš Obrenović Arsenije Jakšić and Živko Pavlović. The research showed that the cultural memory in the village of Kisiljevo is very rich and worthy of the attention.

|

Jana Prvulović

Ана Црноглавац

„Уметничка школа у Краљеву“, Краљево

Ментор: др Бранко Златковић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЕТИОЛОШКА ПРЕДАЊА О ТОПОНИМИМА У СЛИВУ ЛОПАШКЕ РЕКЕ

Сажетак: Предмет нашег истраживања су етиолошка предања о топонимима у сливу Лопашке реке, од њеног извора у Јасиковици, до ушћа у Западну Мораву. Овом сливу припадају села Јасиковица, Камењача, Лопаш, Рибник и Почековина, о којима смо највише говорили, али смо се, такође, бавили и етиологијом одређених потеса у овим селима (Јазвине, Јасењак...), која имају изузетан културноисторијски значај. Истакли смо и два римска локалитета ове области: Грабак и још увек неистражено римско насеље у потесу Ненадовице у Јасиковици, као подстрек за будућа истраживања. У методолошком смислу комбиновали смо фолклористички истраживачки рад на терену и доступне податке о географским одређењима и основним карактеристикама ових места из литературе. Код представљања грађе држали смо се распореда топонима од брда ка равници. Говорили смо о мештанима, досељеницима и окупаторима, њиховим судбинама, веровањима, причама, индивидуалним и колективним уверењима и њиховом утицају на нове нараштаје.

Кључне речи: топоними, етиолошка предања, слив Лопашке реке, Трстенички крај, Западна Морава, римски локалитети, географија, историја.

УВОД

Посебна врста предања која се у теоријама жанрова одређују као етиолошка представљају вид казивања у којима се разјашњавају постанак и порекло неке појаве, особине, појма или, како је то Вук Караџић дефинисао, „постањем гдјекоји-

јех ствари“ (Карацић 1867: 223). Ови облици предања, који су знатно краћи и сведенији у односу на бајке, могу да садрже фантастичне елементе и мотиве, према чему су блиски митолошким предањима, како због присуства митских бића и бо-жанстава, било у монотеизму или политеизмима. Етиолошка предања била су својствена најранијим цивилизацијама, у Египту, Риму и осталим светским митологијама, у виду мита. Захваљујући, пре свега, делатности Вука Карацића, сачували су се и фрагменти древног српског мита. Карактеристика етиолошких предања јесте њихово усмено преношење, због чега долази до варијантности примера и променљиве приповедне вредности предања, јер она зависи од реторичких способности казивача, као и од његових намера. До промена долази и услед временске дистанце, погрешног памћења и заборава (Милошевић-Ђорђевић 2000: 117–122; Самарџија 2007: 85–87, 238).¹

Вероватно да су некада постојале бројне приче о пореклу многих топонима, али су нестале пре него што су записане. Трагом тог усменог наслеђа, у договору са ментором др Бранком Златковићем, заинтересовала сам се за завичајна предања везана за топониме у сливу Лопашке реке. У настојањима да истражим наративе о постанку имена села, река, потеса ове области, користила сам писане историјске податке, затим сам обавила интервјуе са Драгицом Црноглавац, мештанком села Почековина, као и преписку путем друштвених мрежа са Марином Бугаром, археологом Народног музеја у Крушевцу, и Иваном Нешићем, професором историје.

Посматрајући просторно, према редоследу од брда ка равници, села која припадају овој области су: Јасиковица, Камењача, Лопаш, Рибник и Почековина.

Ова села се налазе у сливу Лопашке реке (назива се још и Јасиковачка река, река Каменица), која је десна притока Западне Мораве, низводно од Трстеника, према Крушевцу. Равничарска села су ушорена, друмског типа, а села која су даље од магистрале Трстеник–Крушевац била су у прошлости расту-

¹ Осим наведених извора, податке о завичајним и етиолошким предањима црпела сам и из предавања ментора др Бранка Златковића на радионици фолклористике у Тршићу, августа 2021, као и из предавања Слободана Јелића, професора историје уметности у Уметничкој школи у Краљеву.

реног типа, али се потом све више концентришу поред речица, потока и главних путева који пролазе кроз села. Осим пољопривредом (виноградарство, ратарство, повртарство, сточарство), становници ових насеља раде у различитим привредним гранама у Трстенику, а развили су и неке специфичне занате и занимања, као што су плетење пружењем, зидарство, бунарџијски занат (Тодосијевић 2008: 13, 22).

ЛОПАШКА РЕКА (ЈАСИКОВАЧКА РЕКА, РЕКА КАМЕНИЦА)

Лопашка река настаје у Јасиковици од Стевановог извора (Тодосијевић 2008: 20). Није познато ко је био Стеван, а у оквиру истраживања забележене су претпоставке саговорника да је Стеван некада био власник имања на коме се извор налази: „Мора да је тај извор био на имању неког Стевана, не знам ја то тачно“ (Д. Ц.). Низводно, са десне стране, река prima поточић са извора Пета (сада чесма), испод цркве Ружице. У даљем току нема притока до ушћа у Мораву (Тодосијевић 2020: 84). Даље Лопашка река тече кроз Малу Јасиковицу, Каменељачу, Лопаш, Доњи Рибник и Почековину, па ће тим редоследом бити разматрани и подаци из теренских истраживања и литературе.

ЈАСИКОВИЦА

Лопашка река извире и протиче кроз Јасиковицу, која представља село разбијеног типа. Налази се у изворишту Лопашке реке, десне притоке Западне Мораве, између Ненадовице, Влашког Поља, Пољане, Дубља и Карауле, петнаест километара југоисточно од Трстеника. Насеље се састоји из три целине: Велике, Доње и Мале Јасиковице, површине 742 хектара, а према последњем попису има 581 становника. Црква је изграђена 2006. године, на темељима старе цркве. Сеоска слава Мале Јасиковице је Спасовдан, а Велике Јасиковице је Бели четвртак (Тодосијевић 2020: 64).

Према предању, село је добило име по дрвету јасика (врста тополе, лат. *Populus tremula*), а оно је према пореклу ста-

ро, свесловенско и прасловенско име (Исто: 64). Село припада старим насељима. Помиње се у једној повељи из XIV века, турским тефтерима из 1476. и 1572. године. Појављује се и под именом Јасиковац, Капавац, Ружица, касније Михајлова Јасиковица, па Јасиковица (Исто: 64). И до данас су се очували делови шума под јасиком, што се доводи у везу и са именом села:

Д. Ц: Да, да, Јасиковица, то је сигурно због дрвета, због јасика, има данас да се виде та стара стабла, к'о што је овде код нас у Почекови-ни Јасењак због јасена исто то и Јасиковица због јасика.

Јасиковица има своје засеоке. Наиме, памти се да су прве породице, које су се доселиле из места Јабука у Малу Јасиковицу, биле Величковићи и Шишковићи. Према предању, засеоци су добили имена према својим родоначелницима – Величку и Шишку:

Д. Ц: Први Величковићи, дош'о је, кажу да су, не знам сигурно, али тако ми отац причао да су неки Величко и Шишко, далеко негде, неко место Јабука, ја не знам где је то, на којој страни, да су поништили једног Турчина и онда јурили да их убију и они су бегали и бегали и дошли до Јасиковице. Ту је била густа шума и ту се настанили. Величко – по њему је фамилија Величковићи, а Шишко, фамилија Шишковићи.

Породице су биле удаљене километар-два једне од друге, што је утицало на коначни распоред фамилија и давање назива тим територијама, па се један део Мале Јасиковице зове Величковићи, а други Шишковац. То нису усамљени примери, јер постоје мање области – попут Ненадовице, Јакинке, Весенице – које такође носе имена знаменитих предака (Ненада, Јакова и Весе), о којима немамо тачне податке, али о њима понешто наговештава усмено предање:

Д. Ц: Значи, били су негде километар, два раздаљине једни од других, ту су направили колибе у шумама и ту су се настанили и ту су после направили више од дрвета куће и тако смо ми Величковићи, прво је био тај Величко, па је имао сина Милована, па је после сина Милована он имао шест, седам синова, не знам тачно, то ми отац причао, па онда после један на другог и тако да највише има Величковића, мада нешто отишло, нешто помрло...

А. Ц: А је л' има беше неки део да се по тим Шишковићима, да се зове?

Д. Ц: Па, Шишковац горе, тамо где је баба Снежа.

А. Ц: Аха.

Д. Ц: То се зове Шишковац тај цео крај од наше шуме у брдо.

А. Ц: Е, добро. Овај...

Д. Ц: А доле, у Величковића. Тако су звали наш крај – Величковићи, Мала Јасиковица, Величковићи, тај предео.

А. Ц: Добро, а по чему су ти, што причамо, ти одређени предели, као што је тај Шишковац и као рецимо Јакинке, како су они добијали имена?

Д. Ц. : Па, ваљда Јакинка, то је био неки Јаков, па је то била његова имовина, па да ли су то откупили и онда назвали од Ненада – Ненадо-вицу, од Јакова – Јакинку, од Весе – Весеницу, и ја мислим да је то то.

Занимљиво је споменути и то да је Јасиковица, с једне стране, окружена потесом који се зове Влашко Поље. Према предању, име се повезује са Власима, сточарима Грцима који су ту напасали своју стоку, а Турцима (бегу) плаћали годишњу испашу бравом по стаду (Тодосијевић 2008: 258). Ту се налази и заселак Ћуковац, који је сада расељен. Име Ћуковац највероватније су донели са собом досељеници, јер и брдо у Ријечкој нахији (стара Црна Гора) носи такво име. Иначе, ово поље је обрадиво (Исто). Према другом предању, име насеља се тумачи према птици, сови – ћуку:

Д. Ц: То је шумовит крај, имало доста птица ћукова, ми смо те птице звали ћукавац: „Ето га виче ћукавац“ и вероватно по томе се зове тај крај тако. Не знам што би га звали другачије него по ћуку.

КАМЕЊАЧА

Село Камењача налази се једанаест километара југоисточно од Трстеника, збијеног је друмског типа, поред Лопашке реке, на падинама Царине, Карауле, Дела, Јазвине, на надморској висини од 195 м до 280 м. Са Лопашом готово да чини једну целину. Простире се на 256 хектара, са 326 становника. Село слави Спасовдан (Тодосијевић 2020: 67, 68). Није утврђено откуда потиче име села. Међутим, постоје предања о пореклу назива. Према једном од њих, приповеда се да се село налазило поред границе која је била успостављена после Другог српског устанка. Онда се ратовало против Турака, па се

наводи да су мештани доносили камење да гађају Турке. Према томе што су браниоце шанца снабдевали камењем названи су Камењачани (Тодосијевић 2008: 87). Постоји још неколико предања, али се сва везују за камен. Вероватније је да су име Камењачани, мештани села добили према томе што су били вешти зидари каменом, па је према тој делатности и само село именовано Камењача (Исто). С обзиром на то да се спомиње да су се Радовићи, из села Радовићи са обале Јадранског мора у Црној Гори, први населили у Камењачи, вероватно је да су традицију добрих мајстора зидара пренели у нови завичај, у коме су постали познати и тражени зидари каменом. Претпоставља се да су их мештани оближњих насеља повезивали са зидарским занатом каменом, па је отуда почео да се устаљује етним Камењачани, а насеље – Камењача (Исто).

У Камењачи постоји потес Јазвине. Етимолошка сличност са речју „јазбина“ – упућује на постојање рупа из којих су мештани вадиле угаљ (Тодосијевић 2020: 62). Међутим, према причама старих људи, Камењача је била пуна јазаваца, лисица, па се те рупе сматрају њиховим јазбинама:

Д. Ц: Ја могу да замислим да су ту биле јазбине од јазаваца, ал' има ту свакојаким животињки, можда су ту и јазбине од лисице, ко би га знао. Знам једном да сам видела јазавца како граби уз то брдо, има ту доста, има.

До Јазвина налази се потес Царине. Предање о овом топониму тврди да су ту, наводно, постојали виногради цара Лазара и да се справљало вино које је одатле дугачким цевима спровођено до цареве трпезе у Крушевцу (Исто: 147). Друга варијанта предања указује на место разграничавања између два села или границе између Турака и Срба (Исто). У трећој верзији приче, туда су пролазили царски путеви:

Д. Ц: Кажу да се тај пут до Ћуковца зове друм. Кажу да је био главни пут. И сад, веле, ту да је пролазио неки цар. А ту има доста винограда, е сад ја тако мислим, ал' не знам 'ел има то неке везе, да је туда пролазио тај цар до винограда, па као „царски пут“. Не знам баш сигурно, ал' можда је тако било...

ЛОПАШ

Лопаш је насеље збијеног друмског типа, на десној страни Западне Мораве, на првим узвишењима од Крушевачке котлине, на терасама потока Чаиринца и Лопашке реке, а између Царина (350 м) и Дела (750 м), једанаест километара југоисточно од Трстеника. Површина атара је 288 хектара. Дели се на две целине: Стари Лопаш и Лопаш. Лопашка река насеље дели на два дела: северни, осојни део, и јужни, присојни део. Лопаш је физички спојен са селом Камењачом. Село има 682 становника. Сеоска слава је Бели четвртак (Тодосијевић 2020: 83, 84).

Настанак имена села је загонетан, па зато постоји више предања која се могу чути од мештана. Издваја се прича да се у основи имена налази именица „лопа“ – овца, овчија стаја, шупа (Исто: 84). Друга варијанта име насеља повезује са ливадском биљком, травом лопушац (Тодосијевић 2008: 27), а постоји и трећа верзија (најмање вероватна), према којој је у овом селу било много крађа и лопова, па отуда – Лопаш: „Па, кажу, ја не знам, нисам сигурна, да су мало више били лопови, чувени као лопови“ (Д. Ц.). Лопашани су, такође, препознатљиви према занату, јер су били познате бунарције (Тодосијевић 2020: 84). У вези с бунаром, постоји етиолошко-демонолошко предање које спомиње да су вештице често излазиле на три места: на мосту у Почековини, на једном бунару у Лопашу и на једном мосту у Јасиковици. Не постоји конкретан назив ни за једно од ових места, али само веровање у њихово проклетство, било је довољно за обележавање и застрашивање:

Д. Ц: Прича се да су излазиле вештице, бар колико ја знам на три места. Код једног моста, код једног бунара и код другог моста.

А. Ц: А где је то?

Д. Ц: То је једно у Почековини, један мост, тај бунар у Лопашу и у Јасиковици мост.

А. Ц: А шта је везано за њих? Шта се веровало?

Д. Ц: Па, каже да је ту, да су ту излазиле неке, сад ја не знам баш да ти објасним шта, ал' неке анђаме.

А. Ц: Аха, а шта су оне радиле?

Д. Ц: Па, на пример, људи су онда ишли на Мораву да, овај, мељу брашно, пошто онда нису имали млинови, то је била велика гужва, ту се чекало, ту се пролазило ноћу, што се каже у недобо, значи од дванаест до два и онда изађе или нешто у белом или, или нешто се попне на кола позади, или нешто стане пред краве, нису били трактори, него краве и кола, тако док прође то време и запева први петао, кад запева први петао нестане све. Пошто онда нису имала светла као данас, улична и то, а кад има светло, онда нема ништа.

А. Ц: А је л' су се људи плашили да пролазе поред тих места, је л' су били сујеверни?

Д. Ц: Па, није било свеједно. Није било свеједно, јер не знаш ти шта је, шта ће да ти се деси. Изађе нешто урла или нешто црно или нешто бело или нешто скаче на кола или нешто иде пред краве и тако.

Јасењак је најплоднији део атара села Лопаша. Раније је ту сејан искључиво кукуруз, а сада се гаје и повртарске културе. Ту се укрштају Лопашка река и стари пут са ћупријом званом „Турска“ или Сталаћка ћуприја, који излази на главни пут Крушевац–Трстеник (Тодосијевић 2020: 63). За овај топоним се наводи да је назив добио према шумама јасена: „Свуд овде ничу јасенови, ево, 'де год се окренеш има један, два јасена, па група, па на међама њива, то је по томе настало“ (Д. Ц.). Такође, веровало се да је јасен штитио од црних магија, како кажу стари, „ђаво под то дрво не сме“ (Чајкановић 2009: 53).

Равница у јужном делу атара Лопаша, у близини школе у Доњем Рибнику, јесте потес Метеризе. Према предању, име је настало по рововима – траншеима ископаним у Првом српском устанку (тур. *meteriz* – ров, прокоп кроз земљу). Године 1814, у време Хаџи Проданове буне, Турци су се повлачили из Курилова и Трстеника за Лесковац. Ту је Турке стигла српска потера. После преговора Турци су положили оружје и повукли се у Лесковац (Тодосијевић 2020: 93).

ДОЊИ РИБНИК

Доњи Рибник је сеоско насеље збијеног (друмског) типа на плавини између Црнишавске и Лопашке реке, десних притока Западне Мораве, осам километара од Трстеника. Кроз село пролази путна магистрала и железничка пруга Крушевац–Краљево. Са Горњим Рибником био је турски хас и једно село,

а по ослобођењу, крајем прве половине XIX века, дели се на Горњи и Доњи Рибник. Атар села има 237 хектара земље и 534 становника. Село слави Свету Тројицу (Тодосијевић 2020: 47, 48). У сливу Лопашке реке је Доњи Рибник, иако је предање о пореклу имена села једнако у оба случаја. Село је добило име према богатим рибњацима, барама које су испуњавале простор до Западне Мораве. Данашњи посматрач би могао да хиперболично замисли такве рибњаке и да се препусти машти. Међутим, Морава је некада била много ближа Доњем Рибнику него што је данас, зато површина тих рибњака није могла бити запањујућа (Тодосијевић 2008: 223).

ПОЧЕКОВИНА

Село Почековина је лоцирано на плавини Лопашке реке и терасама са десне стране Западне Мораве, поред железничке пруге и аутомобилског пута Трстеник–Крушевац. Село је полузбијеног типа састављено од три целине: Горње и Доње Почековине и засеока Риђевци. Од Трстеника Почековина је удаљена девет километара. Површина атара села износи 684 хектара. Село има 756 становника. Почековина припада старим насељима, а помиње се у турским тефтерима 1476, 1560. и 1572. године. Сеоска слава је Света Тројица. Црква Светог Пантелејмона сазидаана је 1981. на темељу старог православног храма (Тодосијевић 2020: 113, 114). Од заната, Почековци су познати по плетењу прућем (20. век) и повртарству. Почековина је познато село и по другим знаменитостима. Највише је чувено по римском гробљу Грабак, затим по плодном земљишту, добрим саобраћајницама, самим тим и по доброј вези са околним селима. Стога је било незаобилазна путања многим војскама.

Више је познатих предања око назива Почековине, али се све свде на везу са глаголом „почекати“. Једне приче спомињу чекање и сакупљање војске да се пође на Косово, а у другим предањима се обрађује тема чекања војника да доне се заборављену ствар коју је његов старешина оставио код „сто пањева“ (Стопања) (Тодосијевић 2020: 114). Почековина није мењала име, мада је једном убележена и као Почуковина

(1476) (Тодосијевић 2008: 117). Мештани памте причу у којој се објашњава порекло назива двају села – Почековине и Стопање. Наиме, када су Турци ишли од Крушевца према Краљеву, они су у данашњој Стопањи исекли стотину стабала. Неко од њих је заборавио секиру на једном пању, па је на том месту рекао да га почекају док он оде по секиру. Отуда је, прича се, то место названо Почековина:

Д. Ц: Па, каже, прича се, причало се, да су Турци ишли од Крушевца према Краљеву и да су стали у Стопањи и да су доле одсекли неких сто стабала, а због чега су то секли, ја стварно не знам. Кад су пошли заборавили су секиру и кад је било у Почековини, неко је од њих реко: „Стоп, станите, мора неко да се врати да узме секиру идите код сто пањева узмите секиру. Почекајте! Почекајте, па идите узмите секиру!“ и тако да је то Стопања и Почековина.

Друга варијанта је везана за Карађорђа. Приповеда се да је Вожд заборавио дуван код „сто пањева“, па је наредио војсци да га почекају:

Д. Ц: Туда грдна војска прошла, овем путем. Ту су сви редом ишли. Ал’ то мој покојни отац мени причао, онако ки кроз шалу, да ту Карађорђе иш’о каже да он ’тео да запали лулу, ал’ нема дуван. Шта ће сад? Мора неко да се врати код сто пањева, то као Стопања, а да ови почекају ту, каже: „Почекајте ту“ и тако као Почековина. Ал’ то је било за смејање, шала, као ето... Ал’ ја знам боље ову причу о Турцима...

Остале варијанте предања говоре о кнезу Лазару, Југ Богдану, Милошу Обилићу и осталим епским јунацима (Тодосијевић 2020: 133). Иако не припада сливу Лопашке реке, село Стопања повезано је данас магистралним путем и пругом са Почековином, а овде га помињемо због повезаности са предањем о селу Почековини, а у коме се тумачи назив Стопања, која је наводно настала на месту где је некада посечено сто стабала:

Д. Ц: Па, каже, прича се, причало се, да су Турци ишли од Крушевца према Краљеву и да су стали у Стопањи и да су доле одсекли неких сто стабала, а због чега су то секли, ја стварно не знам.

Према томе, закључак је да је село добило име од броја *сто* и именице *пањ*, па је спајањем ова два дела добило име Стопања (Тодосијевић 2020: 133).

Слика 1. Илустративни приказ етиолошког предања о настанку топонима села Почековина и Стопања, ауторка: Ана Црноглавац

РИМСКИ ЛОКАЛИТЕТ ГРАБАК И НЕИСТРАЖЕНО НАСЕЉЕ У ПОТЕСУ НЕНАДОВИЦЕ У СЕЛУ ЈАСИКОВИЦА

Према речима Марина Бугара, археолога Народног музеја у Крушевцу, Грабак је „римски локалитет у атару села Почековина, на простору ниже терасе северно од савременог насеља. Реч је о вишеслојном налазишту са интензивним траговима римског насеља из периода 2–3 века. О томе говоре бројни фрагменти грнчарије, али и налази римских фибула и новца на површини од неколико хектара. Геофизичким истраживањима на терену су снимљени и остаци грађевине који говоре у прилог поменутих налазима.² Осим тога, на истом простору су константовани и трагови насеља из металног доба“ (М. Б.).

² „На ободу Грабака откривени су темељи старе цркве и једна плоча са натписом и гвоздени крст. Та плоча убетонирана је у темељ цркве при градњи нове цркве Светог Пантелејмона 1981. године (Тодосијевић 2008: 118).

Како наводи Иван Нешић, професор историје: „Претпоставка је да је топоним Грабак (као и многи други у нашем крају настао од имена биљке, односно, дрвета – граба“ (И. Н). На основу ових података и из савременог увида, можемо да претпоставимо да је овај потес био погодан за обитавање због свог специфичног положаја – у долини Западне Мораве³, а близу главних путева, с плодним земљиштем и под врло отпорним заклоном грабових стабала. Граб је у старој српској и словенској религији имао велики углед и моћ. Веровало се да ће крава којој је нестало млеко, ако поједе лишће граба, „дограбити“ или „зграбити“ млеко назад (Чајкановић 2009: 36).

У вези с неистраженим локалитетом у потесу Ненадовице у селу Јасиковица, претпоставља се да је из римског доба. У прилог томе сведоче фрагменти предмета који се ископавају, приликом обраде земљишта, као и ковани новац. Један од тих новчића нађен је 2008. у потесу Јасењак, после изливања Лопашке реке (в. слике 2 и 3). Драгица Црноглавац је казивала да су на месту винограда њених предака пронађене кости, какве се и данас ископавају при померању земљишта, а верује се да нико не сме да га истражује због магијске моћи коју то место поседује:

Д. Ц: Знам за у Јасиковици 'де је било римско гробље, 'де је био наш виноград, и ту се ископавале коске и суђе и новчићи и дан-данас ископавају се, кад булдожер продуби, прошири пут, из обале вире коске.

А. Ц: А у ком делу?

Д. Ц: У Јасиковици, у Ненадовици, то се зове Ненадовица.

³ Западна Морава је највећа река која протиче кроз општину Трстеник у дужини од двадесет и један километар. Стари назив јој је Angros, а садашње име је добила досељавањем Срба на ове просторе. Западна Морава има благи пад, у просеку 0,5 м и плитко корито, па кад наиђу велике количине воде, долази до поплава (Тодосијевић 2020: 56) За време Стефана Немање Западна Морава била је граница српске државе. Касније је држава проширена преко Мораве на Левач и Темнић. Једино за време кнеза Лазара и Стефана Лазаревића овај крај је био централно подручје државе, уређено, насељено, обрађено, села за дивљење (Тодосијевић 2008: 24). Морава има животни значај за људе граничних села. Све до половине 19. века одвијао се ту транспорт стоке овог краја, пре и за време када је кнез Милош држао мукаду (Озаци, Рибник и Почекovina), а и каснији трговци (Исто: 19).

Слике 2 и 3. Римски новчић нађен после бујичних поплава Лопашке реке (фотографије Ана Црноглавац, лична архива)

ЗАКЉУЧАК

Тематизујући и анализирајући етиолошка предања о топонимима у сливу Лопашке реке, увидели смо колико је овај крај богат веровањима и митовима и колико су у животу мештана овог краја важни били свет флоре и фауне, као и месна историја, култура и препознатљива традиција. Услед плодности тла и укрштања путева и бурних миграција, колико год да су токови историје били тешки, становништво ове области памти своју прошлост и интерпретира је страствено, носталгично, емотивно и често у епском духу. Стога се у причама овог краја догађаји и јунаци често мешају, али у основи се памте одсудни локални и национални догађаји, као и знаменити за вичајни и национални јунаци. Тако се у предањима о истом топониму догађај временски релативизује, доводећи се у везу с Косовским бојем и косовским јунацима, а у другим варијантама с временом Првог српског устанка и Вождом Карађорђем. Такође, током истраживања запажа се да су још увек на терену распрострањена демонолошка предања о анђамама, дрекавцима, караконцулама, вилином колу, вештицама, вампирима, уклетим местима, проклетим породицама, судбоносним сусретима са демонима. Међутим, област демонологије могла би да представља посебну тему будућих истраживања.

ИЗВОРИ

- Д. Ц. – Разговор вођен у августу 2021, у Почековини са Драгицом Црноглавац (девојачко Величковић), рођеном у Јасиковици 1. 3. 1948. Након удаје, преселила се у Почековину. Слави Светог Ђорђа, своју девојачку славу. Има два сина и двоје унучади. Домаћица. Није се школовала даље од шестог разреда.
- М. Б. – Преписка вођена путем друштвених мрежа, у октобру и новембру 2021, са Марином Бугаром, рођеним 19. 11. 1972. у Крушевцу. Од октобра 1998. запослен у Народном музеју у Крушевцу, на месту археолога. Слави Свету Петку, а и Светог Мину и Мрату. Ожењен је и има кћерку.
- И. Н. – Преписка вођена путем друштвених мрежа, у октобру и новембру 2021, са Иваном Нешићем, рођеним 29. 10. 1976. у Крушевцу. Професор је историје од 1999. године. Предаје у ОШ „Кнегиња Милица“, у Д. Рибнику, као и у Гимназији „Вук Караџић“ у Трстенику. Живи у Трстенику. У слободно време гаји зачинско и етерично биље. Слави Светог Архангела Михаила. Ожењен је и има две кћерке.

ЛИТЕРАТУРА

- Милошевић-Ђорђевић 2000:** Нада Милошевић Ђорђевић, *Од бајке до изреке (обликовање и облици српске усмене књижевности)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Караџић 1867:** Вук Стефановић Караџић, *Живот и обичаји народа српскога*, Беч, у наклади Ане удове В. С. Караџића, ПДФ издање: <https://books.google.rs/books?id=JE4LAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> 7. 11. 2021.
- Самарџија 2007:** Снежана Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Београд: Народна књига.
- Тодосијевић 2008:** Момчило Р. Тодосијевић, *Подгочка насеља трстеничког краја*, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија“, Београд: Културно-просветна заједница Србије.

Тодосијевић 2020: Момчило Р. Тодосијевић, *Топоними трстеничког краја*, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија“; Београд: Културно-просветна заједница Србије.

Чајкановић 2009: Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, „Антологија српске књижевности“, пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft® <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx> 24. 11. 2021.

ETIOLOGICAL NARRATIVES ABOUT TOPONYMS IN THE LOPAŠKA RIVER BASIN

Summary

The subject of this research is etiological narratives about toponyms in the Lopaška river basin, from its source in the Jasikovica village to the West Morava river confluence. The villages of Jasikovica, Kamenjača, Lopaš, Ribnik, and Počakovina belong to this basin, where special attention is paid. In this paper, we have also been dealing with the etiology of certain areas in these villages (Jazvine, Jasenjак ...), which have an exceptional cultural and historical significance, too. Two Roman localities in this area were also mentioned: Grabak and one more, till now, an unexplored Roman estate in the area of Nenadovica in Jasikovica, as an impulse for future research. In the methodological meaning, we have combined folkloristic research work in the terrain and available geographical data determinations and basic characteristics of these places from the literature. When presenting the material, we followed the schedule of toponyms from the hill to the flatland. We talked about the locals, immigrants and invaders (occupiers), their destinies, beliefs, stories, individual and collective convictions, and their influence on the new generations.

Keywords: toponyms, etiological narratives, Lopaška river basin, Trstenik region, West Morava, Roman localities, geography, history.

Ana Crnoglavac

IV

СПИСАК УЧЕСНИКА

(по радионицама)

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА – ЖАРГОНИЗМИ, ФРАЗЕОЛОГИЗМИ, ДИЈАЛЕКТИЗМИ У ОДНОСУ НА СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА

1. Анђела Бабинцев, Гимназија, Косовска Митровица, II разред
2. Јелена Батовац, Филолошки факултет, Београд, II година студија
3. Анђела Бјеличић, Ваљевска гимназија, Ваљево, II разред
4. Хелена Брајић, Гимназија „Јован Дучић“, Требиње, IV разред
5. Ана Булатовић, Факултет техничких наука, Нови Сад, II година студија
6. Јана Васић, Гимназија, Косовска Митровица, IV разред
7. Софија Вељановски, Гимназија „Урош Предић“, Панчево, III разред
8. Бранислав Веселиновић, Филозофски факултет, Нови Сад, II година студија
9. Уна Војиновић, ЈУСШЦ „Иво Андрић“, Вишеград, III разред
10. Јефимија Вукићевић, Гимназија „Светозар Марковић“, Јагодина, III разред
11. Ања Вуковић, ЈУ СШЦ Источна Илица, Српско Сарајево, Босна и Херцеговина
12. Дуња Вулић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, III разред
13. Милица Гецин, Зрењанинска гимназија, Зрењанин, IV разред
14. Катарина Ђидић, Филолошка гимназија, Београд, II разред
15. Александра Ћорђевић, Гимназија „Јован Јовановић Змај“, Нови Сад, III разред
16. Наталија Живковић, Белоцркванска гимназија и економска школа, Бела Црква, III разред, III разред
17. Тара Живојиновић, СШ „Др Ћорђе Натошевић“, Инђија, II разред
18. Новак Животић, Десета гимназија „Михајло Пупин“, IV разред
19. Мина Здравковић, Медицинска школа, Зајечар, IV разред

20. Александра Јовановић, Белоцркванска гимназија и економска школа, Бела Црква, III разред
21. Урош Јовановић, Филолошки факултет, Београд, II година студија
22. Ивана Крмпота, Хемијски факултет, Београд, I година студија
23. Александар Крстић, Правно-пословна школа, Београд, III разред
24. Даница Лазаревић, Филолошки факултет, Београд, I година студија
25. Аница Манојловић, Друга крагујевачка гимназија, Крагујевац, IV разред
26. Јана Марковић, Филозофски факултет, Београд, I година студија
27. Сава Милановић, Филозофски факултет, Београд, II година студија
28. Цвета Милановић, Филолошка гимназија, Београд, II разред
29. Данијела Миленковић, Карловачка гимназија, Сремски Карловци, IV разред
30. Ивана Милосављевић, Филолошка гимназија, Београд, II разред
31. Милош Милосављевић, Гимназија, Параћин, IV разред
32. Анастасија Минић, Филолошка гимназија, Београд, IV разред
33. Матеја Митић, Десета гимназија „Михајло Пупин“, IV разред
34. Јелена Митровић, Економско-трговинска школа, Зајечар, III разред
35. Јефимија Нинковић, Средња стручна школа, Бар и Средња ликовна школа „Петар Лубарда“, Цетиње, Црна Гора, III разред
36. Павле Павковић, Гимназија „Бора Станковић“, Ниш, I разред
37. Драгица Павлов, СШ „Др Ђорђе Натошевић“ Инђија, III разред
38. Тамара Петраковић, Технички универзитет, Беч, I година студија
39. Никола Петровић, Ваљевска гимназија, Ваљево, III разред
40. Весна Пупчевић, ЈУ СШЦ „Никола Тесла“, Шамац, Босна и Херцеговина, III разред
41. Снежана Радоичић, Гимназија, Куршумлија, III разред
42. Нађа Радојевић, Гимназија „Слободан Скеровић“, Подгорица, Црна Гора, II разред

43. Марија Радосављевић, Гимназија, Параћин, III разред
44. Марија Радловић, ЈУ гимназија „Стојан Церовић“, Никшић, Црна Гора, II разред
45. Јована Рајек, Гимназија, Косовска Митровица, II разред
46. Сара Рајић, Десета гимназија „Михајло Пупин“, III разред
47. Наталија Ранђеловић, Гимназија „Светозар Марковић“, Ниш, IV разред
48. Софија Раонић, СТШ „Михајло Пупин“, Кула, III разред
49. Романа Рогановић, Гимназија „Јован Дучић“, Требиње, IV разред
50. Елена Савић, СШ „Др Ђорђе Натошевић“ Инђија, III разред
51. Ања Савићевић, СТШ „Михајло Пупин“, Кула, III разред
52. Анђелија Скорупан, Филолошка гимназија, Београд, II разред
53. Даница Стојановић, Гимназија „Бора Станковић“, Зајечар, IV разред
54. Теодора Страк, Филолошка гимназија, Београд, II разред
55. Софија Тадић, Филолошка гимназија, Београд, III разред
56. Лара Тајем, Гимназија „Бора Станковић“, Ниш, II разред
57. Магдалина Тмушић, Тринаеста београдска гимназија, Београд, III разред
58. Јелена Ћирић, СШ „Др Ђорђе Натошевић“ Инђија, IV разред
59. Анђела Шевин, Карловачка гимназија, Сремски Карловци, II разред

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

1. Милан Бјелановић, Филолошки факултет, Београд
2. Милица Боровчанин, СШЦ „Василије Острошки“, Соколац, I разред
3. Ана Врљановић, Економска школа, Бања Лука, III разред
4. Тамара Грујић, Гимназија „Јован Јовановић Змај“, Нови Сад, II разред
5. Немања Грујичић, Електротехнички факултет, Београд
6. Урош Делић, Гимназија „Вељко Петровић“, Сомбор, I разред
7. Невена Дроњак, Гимназија, Дрвар, I разред
8. Софија Ђурић, Гимназија, Краљево, II разред
9. Марија Животић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, III разред

10. Анастасија Задорожња, Гимназија ЈУ СШЦ „Источна Илица“, Источно Сарајево, III разред
11. Милан Јовановић, Економска школа, Бања Лука, I разред
12. Кристина Котлаја, Средња стручна школа, Пљевља, III разред
13. Јована Лепојевић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, IV разред
14. Петар Марковић, Гимназија „Вељко Петровић“, Сомбор, II разред
15. Милош Медаревић, Средња економска школа, Дрвар, I разред
16. Кристина Милорадовић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, II разред
17. Лена Пејић, Гимназија „Бора Станковић“, Ниш, I разред
18. Ивана Петровић, Средња стручна школа, Пљевља, III разред
19. Ања Пешић, Филолошка гимназија, Београд, I разред
20. Милица Поклопић, Филолошки факултет, Београд
21. Никола Поповић, Економска школа, Бања Лука, II разред
22. Соња Псодоров, Средња стручна школа „Милош Црњански“, Кикинда, II разред
23. Стефана Пуцаревић, Гимназија „Борислав Петровић Браца“, Вршац, III разред
24. Милица Радаковић, Средња стручна школа „Бранко Радичевић“, Рума, II разред
25. Анђела Ракетић, Филозофски факултет, Нови Сад
26. Катарина Савић, СШЦ „Јован Цвијић“, Модрича, I разред
27. Ђурђа Светозаревић, ЗСП Психологија Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац
28. Милица Станковић, Филолошки факултет, Београд
29. Милица Стијачић, Факултет политичких наука, Београд
30. Петар Стојановски, Медицинска школа „Стевица Јовановић“, Панчево, III разред
31. Сузана Стојковић, ЈУСШЦ „Петар Кочић“, Србац, II разред
32. Теодора Страиновић, Медицинска школа, Зајечар, III разред
33. Кенан Тахировић, Медицинска школа „Стевица Јовановић“, Панчево, III разред
34. Мина Тонић, Филолошки факултет, Београд
35. Ђорђе Чаркић, ЈУ СШЦ „Источна Илица“, Источно Сарајево, IV разред

ФОЛКЛОРИСТИКА

1. Никола Ђорђевић, Филолошка гимназија, Београд, I разред
2. Анастасија Шљивић-Марков, Музичка школа „Исидор Бајић“, Нови Сад, IV разред
3. Катарина Сочин, Музичка школа „Исидор Бајић“, Нови Сад, IV разред
4. Кристина Лакић, Музичка школа „Исидор Бајић“, Нови Сад, IV разред
5. Невена Басара, Средња економска школа, Сомбор, I разред
6. Милана Бајић, Средња медицинска школа „Др. Ружица Рип“, Сомбор, I разред
7. Ана Црноглавац, Уметничка школа у Краљеву, Краљево, III разред
8. Јана Првуловић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, III разред
9. Љубица Недељковић, Медицинска школа Зајечар, Зајечар, III разред
10. Милица Ђукић, Средњошколски центар Пале, Пале, БиХ, I разред
11. Емилија Котораш, Гимназија „Свети Сава“, Приједор, БиХ, II разред
12. Теа Модич, ЈУ Музичка школа „Константин Бабић“, Прњавор, БиХ, III разред
13. Николина Чолић, ЈУ Музичка школа „Константин Бабић“ / ЈУ СШЦ „Михајло Пупин“, Прњавор, БиХ, III разред
14. Милица Врачар, ЈУ Медицинска школа, Бања Лука, РС, БиХ, II разред
15. Николина Мијатовић, ЈУ СШЦ, Братунац, РС, БиХ, II разред
16. Ивана Шарац, ЈУ СШЦ, Братунац, РС, БиХ, II разред
17. Катарина Прокић, Гимназија Ново место, Словенија, IV разред
18. Милица Вишић, Медицински факултет Универзитета у Београду, Ваљево, I година
19. Јелена Крњаић, СМШ „Мокрањац“, Београд, III разред
20. Тијана Стаменковић, СМШ „Мокрањац“, Београд, III разред
21. Милица Здравковић, СМШ „Мокрањац“, Београд, III разред
22. Милица Павловић, Гимназија Рашка, Рашка, III разред
23. Вук Мاستиловић, Гимназија „Нико Роловић“, Бар, Црна Гора, I разред
24. Михаило Ненадић, СМШ „Мокрањац“, Београд, IV разред

АУТОРИ РАДОВА

I

Анђела Бабинцев. Рођена је 5. марта 2006. године у Косовској Митровици, где је упоредо похађала Основну школу „Бранко Радичевић“ и Основну музичку школу „Миодраг Васиљевић“ на одсеку виолине. Године 2019. освојила је II награду на републичком такмичењу из хемије и II награду на републичком музичком фестивалу у Параћину. Редовни је учесник такмичења из математике и српског језика, на којима је освајала одличне пласмане. Воли да пише поезију и компоњује музику. На такмичењу рецитатора *Песнице народа мог* 2019. године представљала се својом песмом *Они не воле овај цвет*. Добитница је дипломе „Вук Караџић“ и била је ђак генерације. Ученица је II разреда Гимназије у Косовској Митровици, смера за ученике са посебним способностима за рачунарство и информатику, као и II разреда Средње музичке школе „Миодраг Васиљевић“ на инструменталном одсеку. Говори енглески језик.

Контакт: andjela.babincev006@gmail.com

Јелена Батовац. Рођена је 17. јула 2001. године у Београду. Завршила је Филолошку гимназију у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Студира Енглески језик, књижевност, културу на Филолошком факултету у Београду. На Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе освојила је трећу награду 2018. и другу награду 2019. године. Сарадник је у лингвистичком пројекту „Негујмо српски језик“ (ментор проф. Јелена Срдић). Аутор је лингвистичког есеја „Говор села Градашница (призренско-тимочки дијалекат)“, објављеног у листу *Млади филолог* 2017. године бр. 16 и лингвистичког рада „Модификације фразеологизама у песмама музичке групе 'Рибља чорба'“ објављеног у зборнику *Млади и србистика* из 2019. године. У коауторству написала је рад „Ка деривационом и концептуалном речничком чланку жаргонских именица“, објављен у зборнику *Млади и србистика* 2, 2020. Такође је аутор лингвистичког рада „Концептуална анализа придева који означавају карактерне особине у српском језику (од А до Е у шестотомном Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске)“, објављеног у зборницима *Искра* 2 (2020) и *Зборник нај-*

бољих матурских радова из лингвистике 2010–2020 (2020). Говори енглески и немачки језик.

Контакт: jelena.batovac53@gmail.com

Хелена Брајић. Рођена је 7. августа 2003. године у Требињу. Завршила је Основну школу „Јован Јовановић Змај“ као носилац Вукове дипломе. Матурант је Гимназије „Јован Дучић“ у Требињу, општи смер. Учествовала је на спортским такмичењима, а запажене резултате остварила је и на литерарним конкурсима. Неке од награда су: I место на конкурс *„Хидроелектрана на Требишњици“* на тему *Теби што појиш и храниш, бесмртна љепотице* (2018) I место на конкурс *Црвеног крста Републике Српске* на тему *За сретно и безбрижно дјетињство – уклонимо минирана подручја* (2019), I место на међународном конкурс *Хемијско-прехранбене технолошке школе у Београду*, на тему *Да сам ја хемијски елемент* (2019), I место на државном такмичењу Европске уније *„Ухвати тренутак“*, са радом под називом *Живот у камену* (2020), I награда *„Млади Србиста“* на конкурс *Филозофског факултета, Универзитета у Источном Сарајеву*, на тему *Значај српског језика и књижевности за очување идентитета Републике Српске* (2021). Њен рад заступљен је у збирци најбољих радова конкурса *Спомен-парка „Крагујевачки октобар“*, на тему *Доста су свету једне Шумарице* (2020). Учесник је ликовне колоније српске Гимназије *„Никола Тесла“* у Будимпешти (2020), као и ликовне радионице амбасаде Републике Кореје у Загребу (2020). Говори енглески и француски језик.

Контакт: brajichelena@gmail.com

Ана Булатовић. Рођена је 25. септембра 2001. у Београду. Завршила је Филолошку гимназију у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Учествовала је на Републичком такмичењу из енглеског језика 2016. године, где је освојила треће место. Године 2018. је на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе освојила треће место, а 2019. године је на истом такмичењу освојила прво место. Учествовала је на лингвистичком пројекту *Негујмо српски језик*, под менторством професорке Јелене Срдић. Била је новинар-сарадник у часопису Филолошке гимназије *Млади филолог* (текст *Дани Иве Андрића*, 2018, број 17). Аутор је научног рада *„Фразеологизми са глаголима говорења“*, објављеног у зборницима *Млади и србистика* и *Искра* 2019. године. Такође је написала рад из

лингвистике „Полисемични математички термини“, који је објављен у зборнику *Искра* 2021. године. Тренутно је студент друге године Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду, смер Инжењерство информационих система. Говори енглески и немачки језик.

Контакт: abulatovic5@gmail.com

Јана Васић. Рођена је 30. марта 2004. године у Краљеву. Завршила је Основну школу „Свети Сава“ у Косовској Митровици. Ученик је четвртог разреда друштвено-језичког смера Гимназије у Косовској Митровици. Успешно је учествовала на такмичењима из историје, српског језика и енглеског језика. Служи се енглеским, француским и албанским језиком.

Контакт: vasicj07@gmail.com

Софија Вељановски. Рођена је 25. августа 2004. године у Панчеву. Завршила је Основну школу Гоце Делчев у Јабуци као носилац дипломе „Вук Караџић“. Похађа трећи разред Гимназије Урош Предић у Панчеву, друштвено-језички смер. Од поласка у средњу школу члан је Регионалног центра за таленте Михајло Пупин. Учествовала је на Покрајинском такмичењу за талентоване ученике средњих школа из српског језика 2021. године, освојивши треће место, а потом је учествовала и на Државном такмичењу, заузевши друго место за научно-истраживачки рад *Прототипични суфикси српског језика и њихова значења*. Говори енглески језик.

Контакт: sveljanovski7@gmail.com

Бранислав Веселиновић. Рођен је 11. априла 2000. у Сомбору. Завршио је друштвено-језички смер у Гимназији „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду као носилац дипломе „Вук Караџић“ и ђак генерације. Студент је II године смера *Српска филологија: Српски језик и књижевност* на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је редован учесник Такмичења из српског језика и језичке културе од свог 5. разреда и Књижевне олимпијаде од свог 7. разреда, на којима је освојио 11 републичких награда: 1. место (2014, 2016), 2. место (2017, 2019) и 3. место (2015, 2018) на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе, те 1. место (2017, 2019), 2. место (2015, 2018) и 3. место (2014) на Републичком такмичењу *Књижевна олимпијада*. Аутор је радова „Дијалектизми својствени источњохерцеговачком и(ли) зетско-сјеничком дијалекту у народној музици“, објављеног у првом издању зборника *Млади и србистика*

(2019), и „Данашњи говор Тршића“, објављеног у коауторству у другом издању зборника (2020). Његов матурски рад „Дијалекти српскога језика“ објављен је у VIII зборнику најбољих матурских радова Задужбине Андрејевић (2020). Говори енглески и немачки језик.

Контакт: baneveselinovic5@gmail.com

Дуња Вулић. Рођена је 18. октобра 2004. године у Пожаревцу. Завршила је Основну школу „Јован Цвијић“ у Костолцу и похађа трећи разред Пожаревачке гимназије. До сада је показала афинитете према књижевности. Освојила је трећу награду на републичком такмичењу из књижевности школске 2017/2018. и 2018/2019. године. Члан је редакције часописа Пожаревачке гимназије „Развитак“, као и костолачког часописа „Глас младих“, у којима објављује ауторске радове. У седмом разреду је на Сајму књига промовисала свој први роман „Кроз телескоп“, у издаваштву Књижевне омладине Србије, а 2021. године објављен је њен други роман, под насловом „Казалке Старог Сата“, чији је издавач Књижевна заједница Пожаревца. Говори енглески језик.

Контакт: dunjavulic37@gmail.com

Милица Геџин. Рођена је 1. новембра 2003. у Зрењанину. Похађа четврти разред Зрењанинске гимназије, општи смер, а завршила је Основну школу „Жарко Зрењанин“ у Зрењанину као носилац Вукове дипломе и специјалне дипломе из српског језика. Године 2017. освојила је прво, а 2019. треће место на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе. Осим на пољу матерњег, показује интересовање и у области руског језика, где такође постиже значајне резултате.

Контакт: gecin.milica@gmail.com

Катарина Гњидић. Рођена је 16. септембра 2004. године у Београду. Завршила је основну школу „Бранко Радичевић“. Ученица је другог разреда Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Успешно је учествовала на такмичењима из српског језика и на Књижевној олимпијади. Изучава и говори: енглески, руски, немачки и латински језик.

Контакт: katarinagnjodic01@gmail.com

Наталија Живковић. Рођена је 5. фебруара 2004. године у Вршцу. Завршила је Основну школу „Жарко Зрењанин“ у Белој Цркви. Уче-

ница је Белоцркванске гимназије и економске школе, где је завршила 3. разред гимназије – општи смер. Од 5. разреда основне школе успешно учествује на свим нивоима такмичења из српског језика и језичке културе и на Књижевној олимпијади, а на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе 2019. године, као ученица првог разреда Гимназије, освојила је 3. место. Активно учествује у раду новинарске секције и у изради школских новина. Говори енглески и немачки језик.

Контакт: natalijazivkovic04@gmail.com

Тара Живојиновић. Рођена је 4. априла 2005. године у Бањој Луци, где је делом похађала основну школу, а затим се са породицом преселила у Инђију. У Инђији је успешно завршила основну школу, а сада похађа други разред средње школе „Др Ђорђе Натошевић“, смер туристичко-хотелијерски техничар. Током школовања с успехом је учествовала на више такмичења. Одбојком се бави од тринаесте године, а сада успешно наступа за карловачки клуб „Партизан“. Говори енглески и немачки језик.

Контакт: zivojinovictara@gmail.com

Новак Животић. Рођен је у Београду 9. октобра 2003. године. Завршио је Основну школу „Младост“ на Новом Београду као носиоца Вукове дипломе. Тренутно похађа четврти разред Десете гимназије „Михајло Пупин“, општи тип. Учествовао је на *Књижевној олимпијади* 2017. и 2018. године. Оснивач је хуманитарног пројекта *Икс квиз* у школи коју похађа. Говори енглески и француски језик.

Контакт: novak.zivotic@gmail.com

Мина Здравковић. Рођена је 6. новембра 2003. године у Зајечару. Завршила је Основну школу „Димитрије Тодоровић Каплар“ у Књажевцу. Завршила је трећи разред „Медицинске школе Зајечар“. Учествовала је на републичким такмичењима *Књижевна олимпијада* у седмом и осмом разреду средње школе, као и у трећем разреду средње школе. Такође, учествовала је на републичком такмичењу из историје у седмом и осмом разреду основне школе. Члан је омладинске новинарске редакције „У етру“ из Књажевца. Волонтирала је у бројним пројектима невладиних организација у Књажевцу, попут „Делимо планету са...“, „Дечија права у причи и пракси“.

Контакт: zdrvkvc03@gmail.com

Александра Јовановић. Рођена је 16. октобра 2003. године у Вршцу. Завршила је Основну школу „Сава Мунђан“ у Крушчици. Ученица је трећег разреда Белоцркванске гимназије и економске школе у Белој Цркви, општи смер. Током школовања је с успехом учествовала на више такмичења. Са истим интересовањем проучава природне и друштвене науке. Активно је учествовала у раду новинарске секције, као и у изради школских новина „Канал Г“. Говори енглески и руски језик, а служи се чешким.

Контакт: jovanovicaleksandra296@gmail.com

Урош Јовановић. Рођен је 21. октобра 2001. године у Сремској Митровици. Завршио је Филолошку гимназију и студира енглески језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду. Учествовао је на више такмичења из области српског и енглеског језика. Био је и новинар-сарадник у листу Филолошке гимназије „Млади филолог“ (*Зашто читати америчку књижевност?*, 2018, број 17). Аутор је научног рада „Жаргонски и колоквијални глаголи физичког насиља“ објављеног у зборнику *Млади и србистика*, 2019, 65–79. стр. У коауторству је написао рад „Ка деривационом и концептуалном речничком чланку жаргонских именица“ (*Млади и србистика* 2, 2020, 19–51). У зборнику Филолошке гимназије објавио је рад из англоамеричке књижевности “Death in William Faulkner and Ernest Hemingway’s Short Stories” (*Искра* 2, 2020, 83–127) и лингвистички есеј „Српски језик на интернету“ (*Искра* 2, 2020, 215–221). Говори енглески и немачки језик, а служи се и шпанским.

Контакт: uxuros@gmail.com

Александар Крстић. Рођен је 27. новембра 2003. године у Београду на општини Савски венац. Похађао је Основну школу „Старина Новак“, а тренутно је ученик трећег разреда Правно-пословне школе. Активно пише од септембра 2018. године, и до сада је написао преко хиљаду песама, а уједно пише и роман.

Контакт: aca.krstic.2003@gmail.com

Аница Манојловић. Рођена је 18. августа 2003. године. Завршила је Основну школу „Живко Томић“ у Доњој Шаторњи. Ученица је четвртог разреда Друге крагујевачке гимназије, друштвено-језичког смера. Током школовања је успешно учествовала на више так-

мичења, литерарних конкурса и фестивала. Активан је члан драмске и новинарске секције у школи и ученичком дому.

Контакт: ancicamnjlvc@gmail.com

Јана Марковић. Рођена је 15. фебруара 2003. године у Београду. Завршила је Основну школу „Војвода Степа“ у Кумодражу, као и Филолошку гимназију у Београду, смер Живи језици – руски језик. Тренутно је студент Филозофског факултета Универзитета у Београду, смер – Историја. Носилац је Вукове дипломе у основној и средњој школи. Успешно је учествовала на такмичењима из српског језика, књижевности и историје, а најзапаженије резултате је постигла током 2019. и 2021. године, када је освајала треће место на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе, као и прво место на Републичком такмичењу из историје. Током 2019. била је полазник семинара историје у Истраживачкој станици Петница. Говори руски и енглески језик.

Контакт: jana.mr1523@gmail.com

Цвета Милановић. Рођена је 3. новембра 2004. године у Земуну. Завршила је Основну школу „Бранко Радичевић“ у Батајници. Ученица је другог разреда Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Учествовала је на такмичењима из српског и руског језика. Говори и изучава енглески, руски и латински језик.

Контакт: cvetpupoljak@gmail.com

Данијела Миленковић. Рођена је 21. јуна 2003. године у Крушевцу. Завршила је Основну школу „Јован Јовановић Змај“ у Брусу као носилац Вукове дипломе. Ученица је четвртог разреда Карловачке гимназије, смер Живи језици – енглески језик. Освојила је прво (2018, 2021) и друго (2019) место на Републичком такмичењу из српског језика и друго (2018) и треће (2021) место на Републичким такмичењима из књижевности. Године 2019. на лингвистичком кампу ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу пише рад на тему „Лексичко-семантичко поље у фразеологизмима који означавају карактерне особине“. Године 2020. и 2021. учествује на лингвистичком семинару у Петници, где пише више кратких радова на теме попут „Конверзацијске максиме“ и „Тумачење реченица“. За такмичење из књижевности (2021) такође пише истраживачки рад на тему „Јежева кућица Бранка Ћопића у светлу обреда прелаза“.

Говори и учи: енглески, немачки, француски, норвешки, руски, холандски и латински језик.

Контакт: lekadaca35@gmail.com

Анастасија Минић. Рођена је 15. октобра 2003. године у Београду. Завршила је Основну школу „Душко Радовић“ у Београду. Ученица је четвртог разреда Филолошке гимназије, смер Живи језици – руски језик. Током школовања је с успехом учествовала на више такмичења. Волонтирала је у Центру за бригу о старима, деци и особама са инвалидитетом „Нови Београд“ у више наврата када су организоване различите културно-уметничке, спортско-рекреативне и едуктивне манифестације и активности инклузивног карактера. Говори енглески и руски језик.

Контакт: anastasijaminic131@gmail.com

Павле Павковић. Рођен је 1. августа 2005. у Нишу, где је завршио Основну школу „Цар Константин“ као носилац дипломе „Вук Караџић“. Ученик је првог разреда друштвено-језичког смера у Гимназији „Бора Станковић“ у Нишу. Имао је завидне резултате на такмичењима из физике. Говори енглески и немачки језик.

Контакт: pavle.pavkovic.nis@gmail.com

Драгица Павлов. Рођена је 11. јула 2004. године у Новом Саду. Завршила је Основну школу „Душан Јерковић“ у Инђији. Похађа 3. разред Средње школе „Др Ђорђе Натошевић“, смер туристичко-хотелијерски техничар. Постигла је бројне успехе на школским такмичењима у одбојци. Говори енглески и немачки језик.

Контакт : dacapavlov@gmail.com

Снежана Радоичић. Рођена је 18. јула 2004. године у Прокупљу. Завршила је Основну школу „Дринка Павловић“ у Куршумлији као носилац дипломе „Вук Караџић“. Ученица је трећег разреда Гимназије, смер природно-математички. Завршила је програм усавршавања креативног писања за средњошколце на Департману за србистику при Филозофском факултету у Нишу. Аутор је једног од радова на тему „Русија мојим очима“, објављеног у Зборнику литерарних радова на Одсеку за славистику Филозофског факултета у Новом Саду. Током школовања је с успехом учествовала на више литерарних конкурса и такмичења у области природних и друштвених наука. Говори енглески језик, служи се руским.

Контакт: snezanaradoicic055@gmail.com

Јована Рајек. Рођена је 16. јануара 2006. године у Косовској Митровици. Завршила је Основну школу „Свети Сава“ такође у Косовској Митровици, као носилац дипломе „Вук Караџић“. Ученица је другог разреда Гимназије, специјализованог смера за ученике са посебним способностима за рачунарство и информатику. Страсвени је читалац, а у слободно време воли да пише приче. Током школовања учествовала је на бројним такмичењима и литерарним конкурсима. Говори енглески и учи италијански језик.

Контакт: jovana.rajek2006@gmail.com

Сара Рајић. Рођена је 29. октобра 2004. године у Београду. Завршила је Основну школу „Бранко Радичевић“ у Батајници. Похађа трећи разред Десете гимназије „Михајло Пупин“ – општи смер. Током школовања је с успехом учествовала на више такмичења. У оквиру Регионалног центра за таленте писала је и излагала научно-истраживачке радове из области математике на тему *Диофантове линеарне једначине* (2018) и *Детерминанте* (2019). Похађала је семинар лингвистике у Истраживачкој станици Петница 2020. године, где је писала и самостално излагала на тему *Теорија прототипа*. Говори енглески и руски језик.

Контакт: sara.rajc2004@gmail.com

Наталија Ранђеловић. Рођена је 27. октобра 2003. године у Нишу. Похађала је Основну школу „Чегар“ до седмог разреда, а затим специјализовано математичко одељење за седми и осми разред. Ученица је четвртог разреда Гимназије „Светозар Марковић“ у Нишу – смер специјализовано математичко одељење. Занимају је истовремено и друштвене и природне науке, па је успешно учествовала на више такмичења. Значајне успехе остварила је на републичким нивоима такмичења из природних наука. Треба посебно истаћи предавања на којима је било корелације са предметима као што су рачунарство (презентације, квизови итд.) и музичка култура (свира гитару). Спремност да преузме одговорност показује активним залагањем и учешћем у свим ваннаставним активностима, као што су радионице (Језичке недоумице), предавања (Књижевност на мрежи у оквиру недеље Србистике, Фонетика и Развој српског књижевног језика), фестивали (Наук није баук, Ноћ музеја), манифестације (Дан школе, Светосавска академија) и промоције школе (Сајам образовања, Сајам напредних технологија),

књижевни конкурси (родољубиви састав на тему „Знам ко сам“, налази се у Зборнику књижевног стваралаштва младих Србије и дијаспоре), концерти (На млађима свет остаје), волонтирања (припремна настава за пријемни испит основаца у оквиру Канцеларије за младе), драматизација епске песме „Мали Радојица“, такмичење из Српског језика и језичке културе, Књижевна олимпијада, као и рецитаторска смотра. Када је предмет Српски језик и књижевност у питању, треба истаћи да је члан Омладинског позоришта „Трећа половина“.

Контакт: natalijanatar@gmail.com

Романа Рогановић. Рођена је 17. фебруара 2003. године у Требињу. Завршила је Основну школу „Вук Караџић“ као носилац Вукове дипломе. Матурант је Гимназије „Јован Дучић“ у Требињу, општи смер. Учествовала је на такмичењима из математике и физике, а најбоље резултате остварила је на литерарним конкурсима. Најзначајније награде: прво место на конкурс у Генералног конзулата Републике Србије на тему *Шта за мене значи култура*, прво место на конкурс у РПЗ-а на тему *Република Српска*, треће место на конкурс у РПЗ-а и Министарства породице, омладине и спорта на тему *Здраво тијело, ведар дух*, награда Црвеног крста Републике Српске на тему *За срећно и безбрижно дјетињство – уклони мо минирана подручја* (2019. године) и *У времену дистанцирања – сачувајмо хуманост* (2021. године), награда за креативност на међународном конкурс у Хемијско-прехрамбене технолошке школе у Београду на тему *Да сам ја елемент*, две награде ЈУ Спомен-подручја Доња Градина. Њен рад је заступљен у збирци најбољих радова на конкурс у *Доста су свету једне Шумарице* (2020) Спомен-парка „Крагујевачки октобар“. Освојила је треће место на републичком такмичењу из рецитовања 2021. године. Била је полазник радионица у оквиру пројекта „Караван културе говора“, који организује београдско Удружење „Изражајност“. Пева у црквеном хору „Свети Василије Острошки“, као и у хору Гимназије „Јован Дучић“. Члан је Књижевног удружења „Сусрет“ у Требињу. Говори енглески и француски језик.

Контакт: romanaroganovic@gmail.com

Теодора Страк. Рођена је 19. августа 2005. године у Бору. Завршила је први разред Филолошке гимназије у Београду, смер Живи

језици – енглески језик. Похађала је Основну школу „3. октобар“ у Бору и завршила је као носилац дипломе „Вук Караџић“. Учествовала је на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе 2019. године. Говори и учи енглески и француски језик.

Контакт: strak.teodora@gmail.com

Софија Тадић. Рођена је 22. децембра 2004. године у Београду. Ученица је трећег разреда Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Током свог досадашњег школовања такмичила се из српског језика, књижевности и историје. Говори енглески и руски језик.

Контакт: tadicsofija34@gmail.com

Магдалина Тмушић. Рођена је 7. октобра 2004. године у Београду. Завршила је Основну школу „Ђорђе Крстић“. Ученица је трећег разреда Тринаесте београдске гимназије. Освојила је друго место 2018. године и прво место 2019. године на Републичком такмичењу *Књижевна олимпијада*, док је прву награду на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе освојила 2018. године. Учесница је пројекта *Шампиони знања* телевизије Brainz. Лектор је часописа *Еванђелист* при цркви Светог Марка у Београду. На литерарним конкурсима освајала је награде. Говори енглески, руски и турски језик.

Контакт: elevterije@gmail.com

Ћирић Јелена. Рођена је 14. октобра 2003. године у Новом Саду. Завршила је Основну школу „Слободан Бајић Паја“ у Новим Карловцима. Ученица је четвртог разреда Средње школе „Др Ђорђе Натошевић“ у Инђији, смер економски техничар. Говори енглески језик, а похађа часове корејског језика на Академији Oxford у Старој Пазови.

Контакт: ciricjelena03@gmail.com

II

Милица Боровчанин. Рођена је 31. марта 2005. године у Сокоцу. Завршила је Основну школу „Соколац“ у родном мјесту. Тренутно похађа други разред гимназије у СШЦ „Василије Острошки“. Током досадашњег школовања учествовала је на такмичењима из скоро свих наставних предмета, као и на бројним литерарним и ликовним конкурсима, освојивши неколицину награда, између

осталог и друго мјесто на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе – 2018, књижевну награду „Лука Милованов Георгијевић“ од стране СПКД „Просвјета“ – 2021, друго мјесто на 54. Лимским вечерима поезије – 2021. и низ других. Њена поезија објављена је у петнаестак зборника и неколицини часописа за књижевност, а досад је објавила три самосталне збирке поезије: *Бези-мени човјек* (2018), *Сунчев човјек* (2020) и *Чувари вјетрова* (2022).

Контакт: milicaborovcanin123@gmail.com

Ана Врљановић. Рођена је 3. маја 2003. године у Бањој Луци. Заршила је Основну школу „Иван Горан Ковачић“ у Бањој Луци. Ученица је четвртог разреда Економске школе, смјер банкарски техничар. Учествовала је на бројним такмичењима и културно-умјетничким манифестацијама. Добитница је Светосавске награде у школској 2021/2022. години. Говори енглески и њемачки језик. Поред тога, учи кинески и италијански језик.

Контакт: anavrljanovic@gmail.com

Немања Грујичић. Рођен 26. децембра 2001. године у Ваљеву. Завршио је Основну школу „Нада Пурић“ у Ваљеву, а потом и Ваљевску гимназију (смер обдарених ученика у математичкој гимназији). Током средњошколског образовања два пута је освајао прво место на републичком нивоу такмичења Књижевна олимпијада. Студира одсек за Сигнале и системе на Електротехничком факултету Универзитета у Београду. Полазник је курса Историја српске културе од 2018. године.

Контакт: pecava01@yahoo.com

Софија Ђурић. Рођена је 18. јула 2004. године у Краљеву. Похађа трећи разред филолошког одељења Гимназије у Краљеву. Похађала је Основну школу „Живан Маричић“ у Жичи и остварила је запажене резултате на такмичењима из српског језика и књижевности. Освојила је прво место две године заредом на литерарном конкурс поводом манифестације „Светосавски дани“, а њен рад је награђен на конкурс „Ћирилизација: чување историје и традиције“. Бави се писањем за локалне медије, као и истраживачким радом при организацији „IDA“.

Контакт: sofijadjuric004@gmail.com

Анастасија Задорожња. Рођена је у Перејаславу Хмељницьком у Кијевској области у Украјини. Завршила је Основну школу „Петар Петровић Његош“ у Источној Илици, као и Основну музичку школу у Источном Сарајеву. Тренутно иде у четврти разред ЈУ СШЦ „Источна Илица“, гдје похађа гимназију – општи смјер. Учесник је бројних литерарних конкурса и културних манифестација. Говори енглески, украјински и руски. Такође свира гитару и клавир.

Контакт: riverdalemusiccovers@gmail.com

Петар Марковић. Рођен је 3. јануара 2005. године у Сомбору. Завршио је Основну школу „Иво Лола Рибар“, а ученик је трећег разреда природно-математичког смера Гимназије „Вељко Петровић“ у Сомбору. Редован је учесник на такмичењима из српског језика и језичке културе, историје, биологије и математике, физике, хемије, географије и на Књижевној олимпијади, на којима је остварио запажене резултате. Учествовао је и на многобројним литерарним конкурсима и школским пројектима, од којих је значајне резултате постигао у оквиру међународног The Intellectuals Challenge Owlupia – Literature and Culture и eTwinning пројекта „Stay at Home, Read a Book, Watch a Movie“.

Контакт: petarm0301@gmail.com

Кристина Милорадовић. Рођена је 24. децембра 2004. године у Пожаревцу. Завршила је Основну школу „Херој Роса Трифуновић“ у Александровцу. Ученица је трећег разреда друштвено-језичког смера Пожаревачке гимназије. Стари је полазник семинара дизајна у Петници у којој већ две године за редом води годишње конференције. Учествовала је на многим такмичењима из историје, географије и граматике. Остварила је завидне резултате у области примењених уметности од којих је најзначајнија награда за једног од 10 најбољих младих уметника на свету „Art-n-fly contest“ 2019. године у Хјустону, САД. Имала је и много самосталних изложби од којих је најзначајнија изложба у „Милениној галерији“ у новембру 2021. године у Пожаревцу.

Контакт: kristinamiloradovic55@gmail.com

Соња Псодоров. Рођена је 25. октобра 2004. године у Кикинди. Завршила је Основну школу „Фејеш Клара“ у Кикинди. Тренутно похађа трећи разред Средње стручне школе „Милош Црњански“, смера архитектонски техничар. Завршила је нижу музичку школу „Слободан

Малбашки“, одсек клавир, а потом и соло певање. Учествовала је на различитим такмичењима из области математике, српског језика и књижевности и ликовне културе. Освојила је прво место на Републичком такмичењу литералних радова 2016. године, друго место на Покрајинском такмичењу литерарних радова 2017. године и 2022. године освојила је Златну плакету на покрајинској смотри рецитатора. Успешно је одбранила свој научно-истраживачки рад на такмичењу талената из области математике 2020. године. У слободно време се активно бави савременим плесом и постиже запажане резултате.

Контакт: psodorovsonja50@gmail.com

Стефана Пуцаревић. Рођена је 4. октобра 2003. године у Вршцу. Похађала је Основну школу „Вук Караџић“, а потом и „Јован Степрија Поповић“ у Вршцу. Ученица је четвртог разреда природно-математичког смера Гимназије „Борислав Петров Браца“. Током досадашњег школовања успешно је учествовала на државном нивоу такмичења из српског језика и језичке културе, историје, латинског језика, а такође и на такмичењу Књижевна олимпијада. Говори енглески језик, а учи и шпански, италијански и француски.

Контакт: stefana.vrsac@gmail.com

Анђела Ракетић. Рођена је 30. септембра 2001. године у Сремској Митровици. Завршила је Основну школу „Јован Дучић“ у Петроварадину и Карловачку гимназију у Сремским Карловцима. Студира културологију на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. У току школовања учествовала је на разним такмичењима и међународним пројектима, на енглеском и немачком језику. У четвртој години средње школе била је члан жирија за доделу књижевне награде „Иван Радоњић“ за кратку причу. Поред тога учи и јапански језик. Полазник је курса Историја српске културе од 2018. године.

Контакт: andjelaraketic1411@gmail.com

Ђурђа Светозаревић. Рођена је 28. маја 2001. године у Крагујевцу. Завршила је основну школу „Мома Станојловић“ у Крагујевцу, потом Прву крагујевачку гимназију, природно-математички смер. Паралелно са основном школом, завршила је и нижу музичку школу „Др Милоје Милојевић“ у Крагујевцу. У току школовања је била члан Ученичке организације „Сопче“, која сваке године традиционално организује манифестацију Позоришни сусрети ученика гимназија Србије у Крагујевцу, учествовала је на такмичењима

из српског језика и књижевности, као и у многобројним школским пројектима и манифестацијама. Тренутно студира на Заједничком студијском програму Психологија Универзитета у Крагујевцу. Полазник је курса Историја српске културе од 2019. године.

Контакт: djurdjasvetozarevic@gmail.com

Милица Станковић. Рођена је 6. марта 2001. године у Београду. Завршила је Основну школу „Бранко Ћопић“ у Београду, као носилац дипломе „Вук Караџић“, а потом и Филолошку гимназију у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Учествовала је на такмичењима из енглеског језика, српског језика и из књижевности (Књижевна олимпијада), а 2019. године освојила је треће републичко место на Књижевној олимпијади. Студира Енглески језик, књижевност и културу на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Говори енглески и немачки језик. Полазник је курса Историја српске културе од 2019. године.

Контакт: stankovicmilica2001@gmail.com

Милица Стијачић. Рођена је 11. јула 2001. године у Београду. Завршила је Основну школу „Старина Новак“ у Београду и Музичку школу „Станковић“ у Београду, клавирски одсек. Завршила је Шесту београдску гимназију, друштвено-језички смер, са наградом за ђака генерације за свестраност из области уметности. Студент је Факултета политичких наука Универзитета у Београду, смер за новинарство и комунологију. У досадашњем школовању освајала је прва места на литерарним конкурсима 2011, 2012. и 2014. године и учествовала на многобројним песничким конкурсима. У збиркама песама *Сто младих талената града Београда* 2013. и 2017. објављене су њене песме. Била је чланица Истраживачке станице *Петница* на семинару за друштвено-хуманистичке науке. Аутор је рада „Византијско плаво и проза Милорада Павића – упоредна анализа“, објављеног у зборнику *Млади и србистика* 2020. године.

Контакт: stijacicmilica01@gmail.com

Мина Тонић. Рођена је 1. октобра 2001. године у Београду. Завршила је Основну школу „Васа Пелагић“ у Београду и Филолошку гимназију, смер Живи језици – енглески језик. Студенткиња је Филолошког факултета, студијског програма Српска књижевност и језик са компаратистиком. Аутор је рада „Анализа недовршених приповедака Лазе К. Лазаревића“ у зборнику радова *Млади и србистика* 2019. године и рада „Централнобалкански психички тип

у делу Борисава Станковића“, објављеног у зборнику *Млади и србистика* 2 2020. године. Током школовања, успешно је учествовала на литерарним конкурсима и такмичењима из латинског језика, српског језика и из књижевности (Књижевна олимпијада). Говори енглески, француски и служи се италијанским језиком.

Контакт: minatonic377@gmail.com

III

Милица Вишић. Рођена је 14. јула 2001. године. Завршила је „Прву основну школу“ у Ваљеву као носилац дипломе „Вук Караџић“, а паралелно је похађала Музичку школу „Живорад Грбић“, одсек флаута. Потом је као ђак генерације и носилац Вукове дипломе завршила природно-математички смер Ваљевске гимназије. Значајне успехе остварила је на републичком такмичењу „Књижевна олимпијада“ и на републичком такмичењу из српског језика и језичке културе. Била је члан новинарске, литерарне и социолошке секције. Као добитница стипендије Гете института боравила је у летњем кампу за усавршавање језика у Немачкој. Уз подршку школе покренула је пројекат „Мисли о отаџбини“ који је обухватао низ активности у циљу неговања историје, културе и традиције српског народа, а реализовао се у оквиру обележавања 150 година постојања Ваљевске гимназије. Студент је друге године Медицинског факултета Универзитета у Београду. Од 2020. године члан је АКУД „Бранко Крсмановић – Крсманец“.

Контакт: milicavistic040@gmail.com

Милица Врачар. Рођена је 23. јуна 2004. године у Бањој Луци. Завршила је основну школу „Никола Мачкић“ у Доњој Превији, општина Рибник, као носилац дипломе „Вук Караџић“ и ђак генерације. Скупштина Општине Рибник додијелила јој је признање за остварене резултате и успјех у школовању школске 2018/19. године. Током школовања учествовала је на бројним такмичењима, на којима је остварила запажене резултате. Члан је редакције часописа „Основац“ и полазник програма Ноћ у музеју 2019. године, у организацији ЦИВИТАС-а и Земаљског музеја Босне и Херцеговине. Ученица је трећег разреда Медицинске школе у Бањој Луци, смјер медицински техничар. Награђена је Светосавском наградом 2020. године за остварене резултате у току школовања.

Контакт: milica.vracar4@gmail.com

Никола Ђорђевић. Рођен је 2. новембра 2005. године у Београду. Завршио је Основну школу „Скадарлија“ у Београду. Ученик је друге године Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Успешно је учествовао на више такмичења из области географије, историје, као и на „Књижевној олимпијади“. Говори енглески и француски језик.

Контакт: nida.dj0211@gmail.com

Милица Ђукић. Рођена је 27. јула. 2005. године у Источној Илици. Завршила је Основну школу „Србија“ на Палама. Ученица је другог разреда гимназије општег смјера у СШЦ „Пале“. Успјешно је учествовала на рецитаторским такмичењима и позоришним фестивалима. Има афинитете према глуми, рецитовању и јавном наступу уопште. Члан је позоришта „Студентско позориште Пале“.

Контакт: milicamikadjukic41@gmail.com

Вук Мاستиловић. Рођен је 22. септембра 2005. године у Бару. Основну школу „Блажо Јоков Орландић“ завршио је као носилац дипломе „Луча“ и ђак генерације. Током школовања остварио је запажене резултате на општинским и државним такмичењима из биологије, математике и физике. Завршио је и школу основног музичког образовања „Петар II Петровић Његош“, на одсјеку виолине. Учествовао је на бројним такмичењима камерних састава и освојио „Златну лиру“ на државном такмичењу 2018. године. Ученик је другог разреда општег смјера гимназије „Нико Роловић“. За постигнуте успјехе у првом разреду гимназије награђен је дипломом „Најбољег ученика првог разреда“. Члан је Културно-умјетничког друштва „Свети Јован Владимир“.

Контакт: vukmastilovic@gmail.com

Јана Првуловић. Рођена је 24. јуна 2003. у Пожаревцу. Завршила је Основну школу „Десанка Максимовић“ у Пожаревцу. Ученица је четвртог разреда Пожаревачке гимназије, природно-математичког смера. Учествовала је на различитим такмичењима, а њен рад био је други од десет најбољих радова на нивоу Србије и Републике Српске, насталих поводом 50. Ђачког Вуковог сабора у Тршићу 2021. године, где је и изложен.

Контакт: janadana0306@gmail.com

Ана Црноглавац. Рођена је 23. августа 2003. у Крушевцу. Завршила је Основну школу „Кнегиња Милица“ у Доњем Рибнику. Похађа четврти разред Уметничке школе у Краљеву, смер техничар дизајна графике. Бави се писањем песама и кратких прича. На ликовном конкурс за средњошколце који је организовао Факултет савремених уметности у Београду освојила је 3. место у категорији сликарства.

Контакт: crnoglavacana2003@gmail.com

МЛАДИ И СРБИСТИКА 3

Зборник радова

Издавач

НАУЧНО-ОБРАЗОВНО КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

„ВУК КАРАЦИЋ“

За издавача

Александра Пурић

Корице

Слободан Штетић

Припрема за штампу

Иван Јовановић

Штампа

Јасен, Београд

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-904498-0-4

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'373.7(082)

811.163.41'282.2(082)

821.163.41.09:398(082)

МЛАДИ И СРБИСТИКА : зборник радова полазника образовних програма у НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу. 3 / [уређивачки одбор Милош Ковачевић ... [и др.]. - Тршић : Научно-образовно културни центар „Вук Караџић“, 2022 (Београд : Јасен). - 685 стр. : илустр. ; 23 cm

Тираж 300. - Стр. 9-14: Зачетак нове србистичке традиције / уредници . - Аутори радова: стр. 668-685. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-904498-0-4

а) Српски језик -- Фразеологизми -- Зборници

б) Српски језик -- Говори

-- Зборници в) Српска народна књижевност -- Мотиви -- Зборници

COBISS.SR-ID 70301705

